

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ – ПОДГОРИЦА
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – НИКШИЋ

МИОДАРКА ТЕПАВЧЕВИЋ

ЈЕЗИК СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

НИКШИЋ, 2007.

Лит IV 1135

Инв. бр. 38455

Комисија:

Академик проф. др Бранислав Остојић

Филозофски факултет – Никшић

Проф. др Живојин Станојчић

Филолошки факултет – Београд

Проф. др Божо Ћорић

Филолошки факултет – Београд

Датум одбране докторске дисертације _____

Датум промоције докторске дисертације _____

Докторат наука

ЈЕЗИК СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

Апстракт

Љубиша је био врсни познавалац језика и живота људи Црногорског приморја свога времена, али и шире. Био је свестрано и смјело ангажован на бујној политичкој сцени ондашњег доба, како као борац својим књижевним дјелом (за педесет шест година живота и рада оставио за собом значајно дјело), тако и као политичар, односно заступник Боке у Далматинском сабору и Царевинском вијећу.

Његов значај и улога су утолико већи јер је своје језичке вриједности и богатство свога израза реализовао у процесу стандардизације нашег књижевног језика. Био је присталица и поборник Вукових идеја за увођење чистог, народног језика у књижевност. У језику Стефана Љубише укрштају се различити језички слојеви, као и у Вуковом језику и језику других писаца његовог времена. У структури Љубишиног дјела преовладавају особине књижевног језика, али је исто тако његов језик донекле сачувао говорне појединости из непресушних језичких извора паштровског поднебља и сусједних црногорских говора, с једне стране, и приморских црногорских говора и говора хрватског приморја, с друге стране. Народне особености у његовим дјелима које доминирају у лексици, специфичност дијалектизама на фонетском и морфолошком нивоу, разуђеност синтаксичких слојева, лексичко-семантичка и творбено-лексичка разноврсност и попуњеност, незнатне примјесе страних наноса чине његово дјело заиста особеним, заправо изворним у односу на вријеме и завичај, а уједно и данас живим и блиским нашем времену и читаоцу.

Основни циљ овога рада је био да се са различитих језичких нивоа и аспеката освијетли језик Стефана Митрова Љубише, да се испита његово мјесто и улога у стварању језичке норме послје Вука Караџића, као и његов удио у изградњи црногорског књижевнојезичког израза. У том циљу разматрање се одвијало у различитим правцима. Успостављен је однос према језичком наслеђу, према језику Вука Караџића и писаца савременика, према књижевном језику као и према народним говорима, првенствено паштровским.

Резултати до којих смо у нашој анализи дошли показују нам да је Љубиша имао довољно умијећа и храбрости да својом креативном снагом изгради сопствени језички израз и допринесе утемељењу Вуковог модела књижевног језика, што му је обезбиједило значајно мјесто у развоју књижевног језика, његовој стандардизацији, нормирању и стабилизацији.

Кључне ријечи: Стефан Митров Љубиша, црногорски књижевнојезички израз, црногорски говори, графика, правопис, фонетика, фонологија, морфологија, творба ријечи, синтакса.

STEFAN MITROV LJUBIŠA'S LANGUAGE

Abstract

Ljubiša was well acquainted with the contemporary language and living conditions of the people from the Montenegrin coast, as well as from other areas, too. He was a versatile and bold partaker in the burning political scene of his time, both as a fighter using his literary works (he created a significant opus during the fifty-six years of his life) and as a politician, i.e. as a representative of the Boka Bay area in the Dalmatian Assembly and the Czarist Council.

The significance and the role of Stefan Mitrov Ljubiša become even greater if we take into account the fact that he created his literary works, rich in linguistic values and peculiar expressions, within the process of standardization of our language. He supported Vuk Karadžić's ideas for the introduction of pure, popular vernacular into literature. Different linguistic layers are intertwined in the language of Stefan Ljubiša, just like in Vuk's language and in the works of many other contemporary writers. In the structure of Ljubiša's opus the characteristics of standard language prevail, but to a certain extent his language also preserved the linguistic peculiarities from the rich vernacular sources of the Paštrovići area and the neighbouring Montenegrin areas on one side, and on the other from the dialects spoken on the Montenegrin and Croatian coast. The vernacular elements of his works, which include his vocabulary, specific phonetic and morphologic features, various syntactic structures, slight foreign influences, semantic and word-formation varieties and richness, make his work truly particular, or in other words quite authentic for the time and the area where it was produced, but also quite alive today and widely accepted by the modern reader.

The main aim of this dissertation has been to illumine the language of Stefan Mitrov Ljubiša from various linguistic levels and aspects, to ascertain his position and role in the creation of standard language after Vuk Karadžić, as well as his contribution to the formation of Montenegrin literary expression. According to the aforesaid aim, the research branched into several directions. A relationship has been established towards linguistic heritage, towards Vuk Karadžić's language and other contemporary writers, towards standard language as well as towards local vernaculars, particularly the one from Paštrovići.

The results reached in the research show that Ljubiša had sufficient skill and boldness to create his own linguistic expression and make a contribution to the establishment of Vuk's model of standard language, which secured Ljubiša a significant position in the development, stabilization and categorization of the standard language.

Key words: Stefan Mitrov Ljubiša, Montenegrin standard linguistic expression, Montenegrin dialects, spelling, phonetics, phonology, morphology, word formation, vocabulary, syntax.

САДРЖАЈ

УВОД	8
Попис извора и опште напомене о њима	13
Приповијести црногорске и приморске	13
Причања Вука Дојчевића	14
Бој на Вису	17
Преводи	18
Чланци	19
Говори	19
Писма	21
І ГРАФИЈА И ПРАВОПИС	26
Претходне напомене	26
<i>Графија ћириличних рукописа</i>	27
<i>Самогласници</i>	27
Вокал <i>a</i>	27
Вокал <i>и</i>	27
Вокал <i>у</i>	34
Слова <i>e</i> и <i>с</i>	35
Графија <i>ѣ</i>	37
Слова <i>я</i> и <i>ю</i>	38
Вокално <i>p</i>	39
Група <i>ји</i>	40
<i>Сугласници</i>	41
Сугласник <i>ј</i>	41
Писање <i>ј</i> у међувокалском положају	42
Сугласници <i>љ</i> и <i>њ</i>	50
Сугласници <i>ћ</i> и <i>џ</i>	52
Сугласник <i>џ</i>	54
<i>Графија латиничних рукописа</i>	54
Напомене о неким словима	58
<i>Правопис</i>	59
Веза префикса и ријечи	59
Веза основе и суфикса	62
Веза двију засебних ријечи	65
Састављено и растављено писање ријечи	70
Удвојено писање	71
Скраћивање ријечи	71
Писање великих и малих слова	72
Неке правописне особености	73
Употреба апострофа	74
ІІ ФОНЕТИКА	76

<i>Самогласници</i>	76
Замјена старог вокала <i>ѣ</i>	76
Самогласник <i>а</i>	97
Самогласник <i>о</i>	105
Асимилација и контракција вокалских група	106
Губљење вокала	111
Покретни самогласници	113
Покретне речце	117
Факултативна употреба вокала	118
<i>Сугласници</i>	121
Сугласник <i>х</i>	121
Сугласник <i>ѣ</i>	129
Једначење сугласника	130
Дисимилација консонантских група	134
Метатеза	136
Губљење и упрошћавање сугласничких група	138
Уметање и супституција сугласника	145
Јотоване	149
Аналошка помјерања у рефлексима старих промјена	157
III МОРФОЛОГИЈА	158
<i>Именице мушког и средњег рода</i>	158
Вокатив једнине	158
Инструментал једнине	159
Номинатив – вокатив множине	161
Генитив множине	161
Датив множине	164
Акузатив множине	165
Инструментал множине	165
Локатив множине	166
Множина именица мушког рода са уметком и без уметка <i>-ов/-ев</i>	168
Именице женског и мушког рода на <i>-а</i>	171
Генитив множине	172
Датив и акузатив множине	173
Инструментал множине	173
Локатив множине	174
Именице женског рода на консонант	174
Напомене о именицама	176
<i>Замјенице и придјеви</i>	187
Личне замјенице	187
Остале именичке замјенице	193
Придјевске замјенице	194
Присвојне замјенице	194

Показне замјенице	196
Неодређене замјенице	197
Одричне замјенице	198
Опште замјенице	198
Допусне замјенице	199
Упитне (односне) замјенице	200
<i>Промјена замјеница и придјева</i>	200
Придјевско-замјеничка промјена	200
Облици по именничкој промјени	206
Напомене уз поједине придјеве и њихове облике	208
Компаратив и суперлатив	211
<i>Бројеви</i>	212
<i>Глаголи</i>	217
Презент	217
Императив	223
Имперфекат	226
Аорист	227
Глаголски прилози	230
Глаголски придјеви	232
Инфинитив	233
Сложени глаголски облици	235
Футур I	235
Футур II	237
Перфекат	238
Плусквамперфекат	239
Потенцијал	240
Напомене о образовању имперфективних глагола	241
<i>Непромјенљиве ријечи</i>	242
Прилози	242
Предлози	246
Везници	247
Узвици	248
Речце	249
IV НАПОМЕНЕ О ЛЕКСИЦИ И ТВОРБИ РИЈЕЧИ	250
V СИНТАКСА	256
<i>Ред ријечи</i>	256
<i>Конгруенција</i>	265
<i>Употреба надежа</i>	274
1. Именичке јединице са именичком конституентском вриједношћу	274
а) Допуне глаголима <i>звати, назвати, сматрати</i>	274
б) Допуне глаголима <i>постати, чинити, претворити, остати, поставити, градити, бити</i>	276

в) Допуне глаголима <i>владати (управљати, заповиједати), оженити, удати, клети (заклињати, кумити), платити</i>	279
г) Допуне глаголима <i>кукати, плакати, лелекати, нарицати, жалити, боловати (у значењу глагола жалити)</i>	281
д) Допуне глаголима <i>мислити, старити, бринути, казати, рећи, питати, молити, гледати, заборавити, пљувати</i>	282
ђ) Допуне глаголима <i>помоћи, служити, сметати, лагати, савјетовати, понудити, судити, допасти</i>	284
е) Допуне глаголима <i>вјеровати, надати, сумњати, ударити</i>	285
ж) Допуне глаголима <i>приличити, ругати</i>	286
з) Допуне глаголима <i>стидјети се, бојати се, ослободити се</i>	286
и) Допуне глаголима <i>дофатити се, тицати се, латити се</i>	287
ј) Словенски генитив	287
к) Допуне ненегираном глаголу <i>имати</i>	289
л) Допуне глаголу <i>учинити</i>	289
љ) Допуне глаголима <i>захваљивати, мрзити, тежити, напасти</i>	289
2. Именичке јединице са прилошком конституентском вриједношћу	289
а) <i>Падежне синтагме са просторним значењима</i>	290
Генитивне синтагме с предлозима	290
Дативне синтагме без предлога	302
Дативне синтагме с предлозима	302
Акузативне синтагме с предлозима	303
Инструментал без предлога	306
Инструментал с предлозима	306
Локативне синтагме с предлозима	307
Падежне конструкције с предлозима <i>у, на</i>	309
Падежне конструкције с предлозима <i>међу, над, под, пред</i>	312
б) <i>Синтагме са значењем временских односа</i>	316
Синтагме са значењем напоредности	316
Темпорални генитив, акузатив и инструментал.....	316
Генитивне синтагме с предлозима	318
Акузативне синтагме с предлозима	321
Инструменталне синтагме с предлозима	323
Локативне синтагме	323
Синтагме за означавање постериорности	325
Синтагме за означавање антериорности	328
в) <i>Синтагме за означавање узрочно-циљних односа</i>	330
Генитивне синтагме без предлога	330
Дативне синтагме	335
Акузативне синтагме	335
Инструменталне синтагме	338
Локативне синтагме	340

г) <i>Падежне синтагме за означавање начина</i>	341
Генитивне синтагме с предлозима	341
Акузативне синтагме	344
Инструменталне синтагме	346
Локативне синтагме	348
д) <i>Падежне синтагме са осталим детерминативним значењима</i>	352
Синтагме са значењем средства и друштва	352
Падежне синтагме за изузимање	356
Синтагме за означавање околности	359
Падежне синтагме за мјеру и поредбене конструкције	362
Синтагме са значењем допуштања, замјењивања, намјене, супротности ...	367
Агенс	371
ђ) <i>Још о неким другим случајевима употребе падежних синтагми</i>	372
3. Именичке јединице са придјевским конституентским значењем	374
а) Квалитативна значења	374
б) Генитив поријекла	376
в) Градивно значење	378
г) Посесивно значење	378
<i>Замјенице</i>	381
<i>Глаголи</i>	383
Презент	383
Аорист	386
Имперфекат	388
Перфекат	390
Плусквамперфекат	393
Футур I	395
Футур II	396
Императив	398
Потенцијал	401
Инфинитив	403
Глаголски прилог садашњи	410
Глаголски прилог прошли	413
Глаголски придјев радни	415
Глаголски придјев трпни	416
<i>Везици</i>	416
VI ЗАКЉУЧАК	424
СПИСАК УПОТРЕБЉЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ И СКРАЋЕНИЦЕ	438
ПРИЛОЗИ	454

УВОД

1. Развој српскохрватског књижевног језика у предвуковском, вуковском и поствуковском периоду је одувјек привлачио пажњу лингвиста, али још увијек није у потпуности испитан и проучен. Док су остали крајеви некадашњег српскохрватског језика добили своје мјесто у стварању заједничког модела књижевног језика, Црна Гора је касно приступила том проучавању, па су тек 70-их и 80-их година XX вијека почеле да се јављају монографије о језику старијих писаца са црногорског говорног подручја. Језичке особине црногорског књижевнојезичког израза ии на дијахроном ни на синхроном плану и данас нијесу нам познате у свим детаљима. Још увијек немамо комплетна сазнања о улози и значају писаца поствуковског периода у процесу стандардизације Вуковог модела књижевног језика.

Из предвуковског и вуковског језичког периода у Црној Гори имамо испитан језик Вукових претеча на тим просторима владике Данила и Петра I Петровића, па затим из вуковског језичког периода испитан језик Петра II Петровића Његоша. У другој половини XIX вијека стварају Стефан Митров Љубиша, Марко Миљанов, Вук Поповић, Вук Врчевић, Анто Даковић, Никола I Петровић, Лазар Томановић и многи други приповиједачи, есејисти, писци мемоара, публицисти и сл. Само је језик Анта Даковића, Марка Миљанова, Лазара Томановића и Николе I Петровића испитан.

2. О језику Стефана Митрова Љубише, његовом мјесту и улози у развоју и процесу стандардизације Вуковог модела књижевног језика не постоје студије које би нам показале шта у његовој језичкој структури представља „допринос норми и стабилизацији српског књижевног језика”¹.

Вријеме када је стварао Стефан Митров Љубиша је било „не само вријеме уобличавања граматичке норме, него и вријеме разрађивања изражајних могућности новог књижевног језика”², заправо било је то доба стандардизације српског књижевног језика. Љубиша је рано дошао у везу са Вуком и његовом реформом, са нарочитим интересовањем пратио његову борбу за увођење народног језика³ и свјесно се определио за вуковски језички образац⁴, и поред настојања да буде везан за свој паштровски идиом. Сва значајнија дјела Љубишина настала су у поствуковском

¹ Бранислав Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише*, 83.

² Бранислав Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише*, 34.

³ То је нарочито видљиво из неких његових приповијести и чланака („Ја не нијекам да је језик, као којему драго друго знање, напретку и свршености вриједан, али сам увјерен да је учитељ тога напретка они дијелак народа нашег који живи гдје се другог језика осим нашега не зна ни чује, па га невоља гони да изнаходи и начини имена новијем стварима, а незнајућ како се те ствари зову у туђем језику, присиљен им је ковати имена како га нарав учи, пак се сковане ријечи иза хода удоме и укоријене у народу”... ПВД4; „Оплијени ме и зачари богаство и изворна мудрост народнијех умотворина, пак нешто из вуковијех збирка, нешто свагдањим саопћењем народом црногорским и приморским, изучим матерњи језик, омпили ми се и уљубим се у оно што сам прије мал не презирао”... Ч I I, 34.)

⁴ Асим Пецо, *Један поглед на писању ријеч Стефана Митрова Љубише*, 208.

перноду, практично „ када је Вукова реформа у многоме и нормативно била довршена, а Вукова побједа неспорна”⁵.

Од коликог је значаја проучавање његовог језика говори и чињеница да се одмах по изласку из штампе *Причања Вука Дојчевића* 1878. године председник Српске академије наука Стојан Новаковић обратио писмом Фрању Рачкоме председнику Југословенске академије наука у Загребу препоручујући му Љубишино стваралаштво као најважнији извор лексике за тумачење Рјечника хрватскога или српскога језика⁶.

До сада је Љубишин језик помињан узгред или је фрагментарно коментарисан⁷. Његова улога и значај треба тек да се испитају, јер само кроз испитан језички систем језика овог писца моћи ће да се утврди не само његово мјесто у историји црногорског књижевнोजезичког израза него и његово мјесто у историји српског језичког стандарда. Ако је каткад међу југословенским критичарима било спорова о литерарној вриједности Љубишиног дјела⁸, његов језик никада није изазивао спорове и сумње, већ напротив „ язык произведений писателя в течение многих десятилетий вызывает единодушное восхищение у критиков и литературоведов”⁹.

3. Наша језичка анализа кретаће се у следећим правцима: Љубишин језик ће бити поређен првенствено са језиком његових претходника и савременика који потичу

⁵ Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише*, 84.

⁶ Исп. Остојић, *Љубишино дјело као извор за Даничићево коментарисање лексике у Рјечнику ЈАЗУ*, 70–79; Трофимкина, *Двуязычный словарь языка писателя-нормализатора (С. М. Любича)*, 18.

⁷ О Љубишином језику до сада су објављени појединачни радови који ће се помињати у тези. У издању ЦАНУ 1976. изашао је зборник радова посвећен Љубиши, међу којима су радови: Асим Пецо, *Један поглед на писану ријеч Стефана Митрова Љубише*, 207–216; Б. Остојић, Р. Симић, *Неки случајеви конкуренције у језику Стефана Митрова Љубише*, 217–229. Проф. Остојић написао је више радова о улози и значају овог писца у књигама *О црногорском књижевнोजезичком изразу I и II: Љубишино дјело као извор за Даничићево коментарисање лексике у Рјечнику ЈАЗУ*, 70–79; *Улога и значај Стефана Митрова Љубише у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика*, 83–93; *Слојевитост Љубишине лексике у Даничићеву Рјечнику ЈАЗУ*, 141–151. Опширнији рад о употреби падежа дао је Мато Пижурица – *Употреба падежа у језику Стефана Митрова Љубише и Вука Поповића*, 177–239. Треба свакако поменути и радове: Александар Младеновић, *Белешке о језику и проблеми његовог изучавања у „Причањима Вука Дојчевића” С. М. Љубише*, 1–31; *О значењу неких речи у Његовом „Горском вијенцу” на основу потврда из језика С. М. Љубише*, 85–95; Драгољуб Петровић, *Неке особине језика Стефана Митрова Љубише у светлости данашњег говора Пашировића*, 55–61; Јелисавета Суботић, *Лексичко-семантичка вриједност неких ријечи С. М. Љубише*, 177–182; *Лексеме из поморства Пашировића у језику С. М. Љубише*, 325–333; Рајка Биговић-Глушица, *Морфолошко изједначавање инструментала и социјатива код црногорских приповједача 19. вијека*, 481–488; Зорица Радуловић, *Фигуративност израза у дјелима Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова Поповића*, Српски језик, VI/1–2, Београд, 2001, 185–193. Колика је вриједност овог писца најбоље илуструје чињеница да се његовим језиком бавила и рускиња Олга Трофимкина која је урадила рјечник цјелокупних ријечи Љубишина језика – „Сербохороватско-русский объяснительный словарь к произведениям С. М. Любичи”, 1970. године, који колико нам је познато није објављен, а „може се користити као рукопис у дисертационим салама Москве и Лењинграда” (Вукале П. Ђерковић, *Дисертација о С. М. Љубиши и двојезични рјечник*, 243). Објавила је низ радова, међу којима издвајамо: *Двуязычный словарь языка писателя-нормализатора (С. М. Любича)*, 17–24; *Мастер слова Степан Митров Любича*, 76–85; *О некоторых художественных приемах С. М. Любичи*, 413–423; *Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Любичи*, 105–115; *О странным речима у језику С. М. Љубише*, 33–40; *Народная лексика в произведениях С. М. Любичи*, 186–192. и др.

⁸ Исп. рад Василије Калезић, *Љубиша и наша критика*, 25–43.

⁹ Трофимкина, *Мастер слова Степан Митров Любича*, 85.

са подручја Црне Гора, али и са језиком писаца из других дијалекатских области. Вршиће се стална поређења са Вуковим језиком¹⁰, јер је Љубиша био „борцом за чистоту народног језика и в њему – сторонником и последователем Вука Караџића“¹¹. Језик Стефана Љубише посматраћемо у односу према савременом језику. У намери да испитамо колико у његовом језику имамо оновременог језичког стандарда вршићемо поређења са црногорским говорима, првенствено паштровским¹². Поређења ове врсте вршена су и са материјалом у дијалектолошким радовима гдје се описује језик оних подручја у којима је Љубиша повремено боравио.

4. Љубишин животни пут добро је познат¹³. Потиче из једног од старих паштровских племена, које се на простору између Светог Стефана и Петровца помиње још средином XVII вијека. Све до новијих истраживања као неоспоран датум његовог рођења узиман је 29. фебруар 1824. године, јер је и сам Љубиша тај датум унио у *Животопис*. Међутим, данас се као исправнији датум његовог рођења сматра 6. март (односно 23. фебруар по старом календару) 1822. године¹⁴. У Будви у вријеме његовог дјетинства није било уредне школе, па се почео релативно касно школовати. Прва јавна Нижа основна школа отворена је у том граду 1831. године и Љубиша је у њој завршио два разреда. Трећи разред завршио је 1840. године у Котору. Још раније, као дванаестогодишњак, почео је да ради бесплатно као приправник у Општини будванској, а за секретара је изабран 1843. године. Љубишина политичка каријера почиње 1848. године познатом Бокешком скупштином, одржаном у Прчању, на којој је имао активног учешћа. За посланика у Далматинском сабору изабран је 1861. године, од стране бокелских општина, а исте године и за посланика у Царевинском вијећу. Тиме почиње његова седамнаестогодишња парламентарна дјелатност, у којој ће он постати једна од најистакнутијих политичких фигура Приморја. Као један од вођа Народне странке Љубиша је свој политички програм испунио борбом за равноправност народа и језика у оквиру Аустро-Угарске, а нарочито борбом за зближавање словенског

¹⁰ Љубиша је у часопису *Српска зора* дао чланак под насловом *Књижевни претрес* као приказ *Српским народним загонеткама* које је уредио и издао Стојан Новаковић, а у коме на једном мјесту каже за Вука следеће: „Но је свака школа, пак и Вукова, имала своје доба ратоборно, своје противнике и завидљивце. Вук је купио народно благо под анатемом књижника и фарисеја. Да је почем живио средњег вијека, можда би га пратила судбина Хусова и Галилејева... Данас је жалибоже та школа наишла на злотворе опасније, на неке писаоце угојене туђијем језиком, којим не слади народна простота, јер је ни разумију, ни знају цијенити, пак силом на срамоту намећу читаоцима стране смишљенице, облике и обичаје, да нас тобож преобуку... На нашу жалост и вјечити пријекор, више је стари, сакати и потребни Вук сакупио народних умотворина у 30 година но све српство од постања...”

¹¹ Трофимкина, *Мастер слова Степан Митров Љубиша*, 85.

¹² За испитивање језика Стефана Љубише драгоцену помоћ представљала нам је докторска дисертација Миодрага Јовановића *Говор Паштровића* коју нам је уступио на коришћење. Докторска дисертација је у међувремену изашла из штампе, па смо цитирали податке према њој.

¹³ У оквиру критичког издања урађена је уз Љубишину библиографију и хронологија његовог живота и рада (*Био-библиографија, Прилози*, 9–18). На основу истраживања у Историјском архиву Котора Јелисавета Суботић објавила је податке о његовом школовању који се разликују од оног у *Животопису* Љубишином. (Суботић, *Прилог биографији Стефана Митрова Љубише*, 219–231).

¹⁴ *Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 10.

народа. Он ће до смрти остати један од најистакнутијих представника Боке Которске у Далматинском сабору, и „један од најистакнутијих Далматинаца у бечком Царевинском вијећу”¹⁵. У Бечком парламенту говорио је на језику свог народа чиме је практично увео равноправност језика у законодавној скупштини¹⁶. Заговарао је писање народним језиком, јер како је казао у једном свом чланку ненормално је да усред Беча „ima više javnih nadpisa po dućanima i obrtnim miestima u Srbsko-Hrvatskom jeziku, nego kroz cielu Dalmaciju”¹⁷. И Љубишин рад у Далматинском сабору најприје као посланика, а затим и као председника Сабора и председника Земаљског одбора био је веома запажен. Због своје популарности у народу биран је шест пута за посланика. Практична духа и бритка говора, успио је да издејствује низ повластица за свој народ¹⁸. Познати бокешки устанак ставио га је у тешку позицију посредника и преговарача. Ипак, успио је да утиче на смиривање устанка и на одбацивање става да се за њега окриви Црна Гора¹⁹. Даља његова политичка каријера од 1870. до краја живота обиљежена је низом потреса и обрта, који су довели до расцјепа у Народној странци и поништења његовог мандата у Сабору.

Његов политички и књижевни рад, иако код њега теку донекле паралелно, носе у себи супротност – као политичар Љубиша је доживио „идејни и моралии слом”, а као књижевник остао је на чврстом тлу дубоко везан са својим народом²⁰. Као писац, прво се огледао у публицистици, и био је преплатник на Вукову књигу *Црна Гора и Бока Которска*, а касније и на *Ковчежићи* и *Српско-далматински магазин*²¹, у којем је објавио свој први рад *Обицество Паиштровско у окружию Которскомъ*. У својим чланцима, расправама, полемикама и другим написима, које је објављивао све до краја живота у листовима: *Народни лист*, *Позор*, *Застава*, *Српска зора*, *Земљак* и др., излагао је свој политички програм, анализирао политичка, културна и друштвена питања, посебно истичући и залажући се за словенску узајамност. Бавио се преводјењем дјела италијанских писаца Ариоста, Хорација и Дантеа. Упознао са дјелима италијанских писаца, али и француских и енглеских, одушевљен Вуком и Његошем²²,

¹⁵ Р. Петровић, *Стефан Митров Љубиша – национални и политички радник*, 129.

¹⁶ Први који је свој говор одржао на српскохрватском језику био је сам Љубиша (*Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 12).

¹⁷ *Črte narodnosti*, 9.

¹⁸ Љубиша је успио да се дјелимично увече народни језик у далматинске судове, да православни ђаци могу добити стипендије за школовање у Бечу, да се одобри рад Српско-поморске школе у Херцег Новом, издејствовао је да се у Котору установи православна епархија на челу са владиком, да Бока буде јединствени изборни круг. Стална преокупација му је била увођење ћирилице у школски систем и штампање ћириличних књига, као и увођење матерњег језика у школе („Barem ostavite diečacima prvih dviju početnih razredah da prva gramatikalna pravila na slatkom onom jeziku čuju, kojeg su najprvo od materinih ustah izgovoriti naučili” /Г5, 342/). Борио се за изградњу путева, за оправку манастира и др. (*Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 14).

¹⁹ *Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 13.

²⁰ М. Ражнатовић, *Пучко краснорјечје*, Титоград, 1964, 28.

²¹ *Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 15.

²² Да је Љубиша посебно цијенио Његоша види се из његовог текста *Sěni Petra Petrovića Njegoša II. Vladike Crnogorskog i spisatelja slavenskog*, као и из предговора првом латиничном издању *Горског вијенца* који је припремио Љубиша, а који је објавила Матица далматинска 1868. године (*Хронологија живота и рада Стефана Митрова Љубише*, 16).

Љубиша је почео са објављивањем приповијести најприје појединачно – прво је објавио причу *Шћепан Мали како о њему народ повиједа* 1868. у часопису *Забавник*; затим *Продају Патријаре Бркића и Кањоша Мацедоновића* 1870. у листу *Дубровник*, а у истом часопису 1874. приповијест *Поп Андоровић нови Обилић. Приповјест паитровска друге половине осамнаестог вијека*, која је прештампана у *Гласу Црногорца*; године 1873. у *Календару Матице далматинске* објавио је причу *Скочићевојка. Повјестница паитровска на узмак петнаестог вијека*, исте године *Суд добрих људи* у задарском *Праву*; а у новосадском часопису *Орао* објављује причу *Горе, или како Црногорка љуби* – а затим је и као посебно издање 1875. у *Дубровнику* штампана његова збирка *Приповијести црногорске и приморске*. Часопис *Отаџбина*²³ објављује његове приче: *Проклети кам, Крађа и прекрађа звона* и *Поп Андоровић нови Обилић*. У Бечу уредништво *Српске зоре* објављује два пута у наставцима и као посебне брошуре *Причања Вука Дојчевића* 1877, 1878, 1879. године. Једино поетско дјело које је објавио је poema *Бој на Вису* из 1866. године. Током цијелог живота писао је писма упућена познаницима, пријатељима, која данас имају значајну културно-историјску и књижевну вриједност (највише је упућених Илији Рачети, будванском начелнику, затим Миховилу Павлиновићу, Валтазару Богишићу, Václavu Zeleny, Јовану Ристићу и др.). Треба свакако напоменути да се за Љубишино име помиње дјело *Историја Црне Горе* за које се поуздано ништа не може рећи, осим да га је Љубиша написао али да га није објавио²⁴. Претпоставља се да га је смрт омела да напише историјски роман о истрази потурица, угледајући се на Његоша²⁵.

Породичне трагедије (Љубиша је имао седморо дјеце од којих му је четверо болест однијела), немаштина и разне недаће пратиле су њега и његову породицу кроз читав живот. Колико је то далеко од разних оптужби, непријатељских смицалица и клевета да се обогатио најбоље се види из његових писама упућених пријатељима, и из његове заоставштине²⁶. Љубиша је често боловао, и мучиле су га бриге шта ће бити са његовом породицом ако он умре. Породица му је живјела у Задру, а он је због својих посланичких дужности често и дуго боравио у Бечу, гдје је и провео последњу годину живота. Октобра мјесеца 1878. путовао је на Цетиње да присуствује владичењу свога брата од стрица Висариона Љубише за владику. Био је то последњи Љубишин сусрет са родним крајем, јер се у повратку разболио и умро од упале плућа у својој хотелској соби у Бечу 11. новембра 1878. године.

²³ Уредник *Отаџбине* Владан Ђорђевић дао је прву чувену оцјену уз Љубишину приповијест *Проклети кам*: „Са особитом радошћу поздрављамо и у ћирилици писаној половини српске књижевности нашега личнога књижевника Стјепана Митрова Љубишу, за којег би се с правом могло рећи да је Његуш у прози” (В. Калезић, *Љубиша и наша критика*, 26).

²⁴ Вилдовски је тврдио да је Љубиша говорио о тој историји, али да је није хтио објавити због негодовања и огорчења које би она изазвала (Исп. М. Ражнатовић, *Пучко краснорјечје*, 36). Исп. о томе и да је Љубишина ћерка Фема гледала тај рукопис (Ротковић, *Писма*, 10).

²⁵ Исп. Р. Зоговић, *Неколике забиљешке о Љубиши*, 60; М. Ражнатовић, *Пучко краснорјечје*, 52.

²⁶ Исп. С. Мијушковић, *Вентилација Љубишине заоставштине код Которског суда*, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. априла 1976, ЦАНУ, књ. 1, Титоград, 1976, стр. 167–170.

5. Дјела Стефана Митрова Љубише доживјела су више издања, а критичко издање у пет књига појавило се 1988. године²⁷. Критичко издање нам је послужило као извор за сазнавање важних библиографских и других података. Анализа језичког материјала у овој монографији извршена је на основу постојећих рукописа који се чувају по разним архивским фондовима²⁸. Већи дио грађе налази се у Историјском архиву Будва, у Фонду С. Љубише, као и у ЦАНУ пошто је и учествовала у приређивању критичког издања.

Графија и правопис Стефана Митрова Љубише испитивани су искључиво на основу рукописних извора. Језик сваког писца најбоље је проучавати на основу таквог материјала. Одступања су била неминовна. У недостатку рукописа морали смо за фонетска, морфолошка и синтаксичка истраживања укључити најстарија штампана дјела. Узимана су најстарија, и у нашем случају и најбоља издања, јер се у њима донекле чува аутентичност Љубишиног језика. Тако су у недостатку рукописа овим испитивањем обухваћени следећи штампани текстови: 1. *Приповијести црногорске и приморске*; 2. *Причања Вука Дојчевића*; 3. *Поема Бој на Вису*; 4. *Чланци, говори, преводи и нека писма*.

На почетку ћемо дати основне библиографско-текстолошке податке о текстовима који су узети за језичку анализу.

1. ПЦП – ПРИПОВИЈЕСТИ ЦРНОГОРСKE И ПРИМОРСКЕ

Рукопис *Приповијести црногорских и приморских* није сачуван, осим двије приповијетке *Горде, или како Црногорка љуби* и *Шћепан Мали*.

Рукопис приповијетке *Горде* – *приповијест црногорска крајем осамнаестог вијека* налази се у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду. Приповијетка је написана на 26 непагинираних листова, па смо пагинацију извршили сами. Написана је ћирилицом. У раду ћемо користити скраћеницу ГО и број странице. На крају приповијетке стоји датум – О илинудневу, 1877.

Рукопис приповијетке *Шћепан Мали* налази се у Историјском архиву Будва, Фонд С. Љубише. Приповијетка је написана на 49 непагинираних листова, па смо и ту

²⁷ Сабрана дјела Стефана Љубише први пут је припремио за штампу Велимир Живојиновић 1928–1929. године у издању *Народне просвете* из Београда; затим 1975. у редакцији Чеда Вуковића, Николе Дамјановића и др Мирослава Лукетића штампана су *Дјела, I, II, III* у издању Обода – Цетиње и Културног центра – Будва. *Сабрана дјела*, Критичко издање I–V приредили су Црногорска академија наука и умјетности, НИО „Универзитетска ријеч“, Историјски архив – Будва, Титоград, 1988. године. Књ. прва, приредио Ђуза Радовић (Садржај: *Приповијести црногорске и приморске*); књ. друга, приредио Ново Вуковић (Садржај: *Причања Вука Дојчевића*); књ. трећа, приредио Радослав Ротковић (Садржај: *Бој на Вису, Преводи, Чланци, Говори*); књ. четврта, приредио Радослав Ротковић (Садржај: *Писма*); књ. пета, приредио Мирослав Лукетић (Садржај: *Био-библиографија, Прилози*).

²⁸ Види списак архивских фондова у *Био-библиографија, Прилози*, 154.

извршили пагинацију. Писана је латиницом и носи наслов: *Sćepan Mali. Kako narod o njemu povjeda. Skupio i složio S. Ljubiša*. И овдје ћемо користити скраћеницу ШМ и број странице. Ово је прва приповијест коју је Љубиша објавио 1868. године под насловом – *Sćepan Mali kako narod o njemu povjeda, Skupio i složio S. Ljubiša*, Dubrovnik, Zabavnik Narodne štionice dubrovačke za godinu 1868; Spljet, 1868.

Текст првих издања *Приповијести* изашао је 1875. године под називом – *Приповијести crnogorske i primorske. Skupio, složio i pregledao Sćepan Mitrov Ljubiša*. У Dubrovniku, nakladom tiskarne Dragutina Pretnera, 1875. У њему се налазе следеће приповијетке: *Boka, Kanjoš Macedonović, Skočidjevojka, Sćepan mali, Prodaja Patrijare Brkića, Pop Andrović. Novi Obilić, Kragja i prekragja zvona, Prokleti kam*. (скраћеница ПЦП).

Друго издање *Приповијести* изашло је 1882. године под насловом – *Приповијести*, Стеван Митров Љубиша, Штампарија Браће Јовановић у Панчеву, Панчево, 1882. Садржи приповијести: *Бока, Кањош Мацедонових, Скочидјевојка, Шћепан Мали, Продаја патријара Бркића, Поп Андоровић нови Обилић, Крађа и прекрађа звона, Проклети Кам, Горде или како Црногорка љуби, Суд добрих људи*. (скраћеница ПЦП2).

Аутографе смо користили искључиво за испитивање графије и правописа, као и фонетских, морфолошких и синтаксичких особености, док смо текст првог издања *Приповијести* укључили у фонетска, морфолошка и синтаксичка проучавања језика С. Љубише, као и друго издање у којем се налазе неке приповијести којих нема у првом издању.

Љубиша је писац који је имао свој израз и свој стил. Тај стил је, као и његов језик, у исто вријеме и народни и његов сопствени. У структури овог његовог дјела преовлађују особине књижевног језика, али су у његово дјело ушле и дијалекатске црте које нам дају јасан увид у стање црногорске говорне зоне. Када у његовој приповијести наиђемо на имена ношње, оруђа, риба и сл. онда он то није чинио да би показао своје знање народних израза већ да би потиснуо из употребе стране, у првом реду италијанске ријечи.

2. ПВД – ПРИЧАЊА ВУКА ДОЈЧЕВИЋА

Аутограф *Причања Вука Дојчевића* није сачуван. Прво издање појавило се у Српској зори 1877, 1878. и 1879: *Причања Вука Дојчевића. Скупио и сложио С. М. Љ*. Првих пет свесака за 1877. имају пишчеве иницијале (С. М. Љ), а остале свеске носе пуно име (Стјепан Митров Љубиша); последње три свеске које су изашле 1879. имају уз пишчево име и крст (Љубиша је умро 1878).

Други пут су публикована у посебним свескама, које је Уредништво Српске зоре издавало 1877. и 1878. године у Бечу: *Причања Вука Дојчевића. Скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша. Издаје Уредништво „Српске зоре“*. У Бечу (Штампарија Јанка С. Ковачеца), 1877. Пета свеска штампана је у Штампарији јерменскога манастира (В. Хајнриха). Дакле, друго издање је на неки начин паралелно са првим јер је настајало скоро истовремено. То издање се донекле може сматрати ауторизованим, јер је Љубиша пратио цјелокупни поступак издавања, чак је и лично интервенисао и кориговао примјерак који је приређивач посједовао²⁹. Међутим, ово издање није потпуно јер не садржи свих тридесет и седам причања, колико их дјело има³⁰. Не зна се да ли је послјег пете свеске штампана још која (која би садржала наставак 30. причања јер се пета свеска завршава почетком 30. причања). Пет свесака овог издања садржи 30 причања. Љубиша је настојао да текст *Причања* поправи у другом издању. Тако је унио приличан број ситнијих измјена и исправио више штампарских грешака. Те интервенције иако се односе на исправљање штампарских грешака (нажалост неке су остале, а настале су и неке нове због поновног слагања текста) имају велики значај јер су доказ о пишећој последњој вољи у погледу текста. Осим исправки коректорске природе Љубиша је интервенисао и у погледу облика ријечи, израза или је понекад уносио и нове садржајне појединости.

Пошто су оба издања настајала скоро паралелно а будући да је Љубиша у другом и непосредно интервенисао, у овој студији за ексцерпираније језичке грађе користили смо друго издање и наравно прво издање у оном дијелу у којем не постоји у другом (преосталих седам причања)³¹, као и у евентуалним нејасним случајевима³².

²⁹ Ради се о примјерку из Љубишине заоставштине који се чува у његовом музеју у Будви. Ксерокс тога примјерка који посједује ЦАНУ био нам је уступљен на коришћење.

³⁰ Претпоставља се да је Љубиша хтио да напише сто прича по угледу на Бокачовог Декамерона (Исп. Н. Вуковић, *Причања Вука Дојчевића*, Уводна студија, 45).

³¹ Причања су обилежена римским цифрама, међутим, ми ћемо због техничких разлога користити арапске цифре. Иза броја причања налази се страница која је обилежена арапским цифрама. Примјери из преосталих седам, тј. осам причања (у другом издању налази се само почетак 30. причања), ексцерпирани су из првог издања. И њих ћемо обилежити као и претходних тридесет причања, дакле број причања обилежен арапским цифрама и број странице. Пошто су причања излазила по свескама преглед страница изгледа овако: Вук Дојчевић, 8. стр; 1. причање свеска прва (I 1877) 8–11. стр; 2. пр. св. прва (I 1877) 11. стр; 3. пр. св. друга (II 1877) 25–27. стр; 4. пр. св. друга (II 1877) 27. стр; 5. пр. св. друга (II 1877) 27–28. стр; 6. пр. св. друга (II 1877) 28. стр; 7. пр. св. трећа (III 1877) 55–56. стр; 8. пр. св. трећа (III 1877) 56–57. стр; 9. пр. св. трећа (III 1877) 57–59. стр; 10. пр. св. четврта (IV 1877) 78–80. стр; 11. пр. св. четврта (IV 1877) 80–82. стр; 12. пр. св. четврта (IV 1877) 82–84. стр; 13. пр. св. пета (V 1877) 103–109. стр; 14. пр. св. шеста (VI 1877) 121–122. стр; 15. пр. св. шеста (VI 1877) 122–124. стр; 16. пр. св. седма (VII 1877) 150–151. стр; 17. пр. св. седма (VII 1877) 151–153. стр; 18. пр. св. осма (VIII 1877) 174–175. стр; 19. пр. св. осма (VIII 1877) 175. стр; 20. пр. св. девета (IX 1877) 200–202. стр; 21. пр. св. девета (IX 1877) 200–203. стр; 22. пр. св. десета (X 1877) 224–226. стр; 23. пр. св. десета (X 1877) 226–227. стр; 24. пр. св. једанаеста (XI 1877) 247–250. стр; 25. пр. св. једанаеста (XI 1877) 250–252. стр; 26. пр. св. дванаеста (XII 1877) 272–274. стр; 27. пр. св. дванаеста (XII 1877) 274–275. стр; 28. пр. св. прва (I 1878) 4–5. стр; 29. пр. св. прва (I 1878) 6–7. стр; 30. пр. св. прва (I 1878) 6–7. стр; 31. пр. св. пета (V 1878) 88–91. стр; 32. пр. св. седма (VII 1878) 129–130. стр; 33. пр. св. осма (VIII 1878) 150. стр; 34. пр. св. једанаеста (XI 1878) 208–210. стр; 35. пр. св. прва (I 1879) 10. стр; 36. пр. св. трећа (III 1879) 44. стр; 37. пр. св. шеста (VI 1879) 104. стр.

³² Наводимо разлике између првог и другог издања: Очисти ногу од Манастира ПВД1,6 (2. издање), Очисти ногу из Манастира ПВД1,8 (1.), Леле јутрос и за довјека – реци ја у себи ПВД1,10 (2.), Леле

У другом издању је било интервенција штампарске природе, ортографске, типографске и друге³³. У другој и четвртој свесци другог издања *Причања* направљен је попис грешка за 1. и 3. свеску. Наводимо их:

Штампане погрешке у првој свесци

Прича	—	перо	—	бразда;	мјести:	читај:
I		11		25	<i>опвргла</i>	<i>повргла</i>
II		15		14	<i>звонаром</i>	<i>звонаром 1)</i>
”		16		6	<i>свитњак</i>	<i>свитњак 3)</i>
”		”		9	<i>просочи</i>	<i>просочи 4)</i>
”		”		10	<i>збне</i>	<i>збне 6)</i>
”		17		10	<i>очи</i>	<i>очни</i>
III		22		10	<i>Даровному</i>	<i>Даровну</i>
VII		31		12	<i>свиоклицы</i>	<i>свиколици</i>

јутрос и за довјека – реци у себи ПВД1,10, (1), шкрипоћу ПВД1,9, (2), шкрипућу ПВД1,10, (1), гдје ме несрећа своја наведе на јунаке ПВД1,10 (2), гдје ме несрећа своја наведе на јунаке ПВД1,10 (1), позањ ПВД2,14, (2), поза њ ПВД2,11, (1), очи трен ПВД2,11 (1) (прецртано па стављено очни) ПВД (2), како ће ти се брод преко ноћи претворити пепелом ПВД3,19 (2), како ће ти се брод преко ноћи претворити у пепео ПВД3,26 (1), Даровну коњу ПВД3,22, (2) – прецртано ом, Даровному коњу ПВД3,26, (1), Стану у потоње да разгађу ПВД4,23, (2), Стаду у потоње да разгађу ПВД4,27 (1), гдје ораха није ПВД4,25, (2), гдје ораха није ПВД4,27, (1), Стани да ти ја пухам у шакама ПВД4,24 (2), Стани да ти ја пухам у шаке ПВД4,27 (1), већ готово да улегне ПВД4,24, (2); већ готово да улезне ПВД4,27,(1), од онога што је под мостом шићарно ПВД5,26, (2), до онога што је под мостом шићарно ПВД5,28, (1), или каменом о лонац ПВД5,27, (2), или каменом лонац ПВД5,28, (1), петраилске ПВД6,29, (2), петраилске ПВД6,28, (1), док се љепше не договоримо ПВД6,30, (2), док се љепше не догодимо ПВД6,28 (1), Они се не договоре никад ПВД6,30, (2), Они се не договори никад ПВД6,28, (1), да им попује и побира ПВД6,30, (2), да им попује и бира ПВД6,28, (1), слимх капу ПВД7,31, (2), снимх капу ПВД7,55, (1), заплетену гљуку ПВД7,32, (2), заплетену гљуку ПВД7,56, (1), отпаде ПВД7,32, (2. прецртано д и стављено т), одпаде ПВД7,56, (1), сваку здуху и утвару разгонила ПВД9,37, (2), сваку здуху и утвару разагнала ПВД9,58, (1), богобојазни и златнијех руку ПВД9,38, (2), богобојазни и златније руку ПВД9,58, (1), Мрњавчевићи саградили Скадар ПВД9,42, (2), Мрваљевићи саградили скадар ПВД9,59, (1), да не гледам по танко на правилу ПВД9,41, (2), да не гледам потанко на правило ПВД9,59, (1), заруче ћак ПВД10,46, (2), заруче ћах ПВД10,79, (1), продаду је некој градској тргарици у безијени ПВД11,50, (2), продаду је некој градској тргарици у безијену ПВД11,80, (1), крсти земне ПВД11,56, (2), крсти земни ПВД11,82, (1), сажене ПВД14,78, (2), изгори ПВД14,121, (1), Није вечери гдје ПВД14,79, (2), Није вечери у којој ПВД14,122, (1), призиру ПВД14,80, (2), презиру ПВД14,122, (1), Те вечери два дијела куће (бјаху) празна ПВД14,80, (2), Те вечери два дијела куће бјаху празна ПВД14,122, (1), Нити се у добру узнеси ПВД14,82, (2), Нити се у добру узнези ПВД14,82, (1), но би се збили у ону кошару ПВД15,84, (2), но би се збили у овој кошари ПВД15,123, (1), који га облезне ПВД15,84, (2), који га обиде ПВД15,123, (1), кишјелине ПВД17,97, (2), кисјелине ПВД17,152, (1), прошјела ПВД17,100, (2), просјела ПВД17,152, (1), још ПВД18,103, (2), иошт ПВД18,174, (1), властелин не тражи више до половине ПВД18,104, (2), властелин не тражи до половине ПВД18,175, (1), артије ПВД18,104, (2), хартије ПВД18,175, (1), У 2. издању на горњој маргини налази се ауторова допуна мастилом: „овца објагна, коза скозна, свиња супрешна” ПВД18,105, (2), прошјаке ПВД19,105, просјаке ПВД19,175, (1), колико је год ломно главе ПВД25,139, (2), колико је год ломно главу ПВД25,251, (1), иошт боље надирао ПВД25,140, (2), иошт боље надира ПВД25,251, (1), гдје му се мати у оној жудби руком опипље ПВД29,159, (2), гдје му се је мати у оној жудби руком опипала ПВД29,6, (1). Напоменућемо и примјере који су исти у оба издања а одступају од књижевне норме: да губитак своје дјете највише болиј ПВД10,50,(2), ПВД 10,80, (1), заграђени навиљен драча ПВД11,51, (2), ПВД11,81, (1), лучи се и туђи свог од свога ПВД11,51 (2), ПВД11,81, (1), мало оружује ПВД12,57, (2), ПВД12,83 (1) – оружије.

1. издање	2. издање	1.	2.
<i>са рном гором</i>	стр. 11.	<i>са црном гором</i>	1. пр. стр. 13.;
<i>Мрваљевићи</i>	стр. 59.	<i>Мрњавчевићи</i>	9. пр. стр. 42.;
<i>узоће</i>	стр. 83.	<i>уз хоће</i>	12. пр. стр. 59.;
<i>његову</i>	стр. 174.	<i>своју</i>	18. пр. стр. 102.;
		<i>надира</i>	стр. 251.
		<i>надирао</i>	25. пр. стр. 140.

О овом види А. Младеновић, *Причања Вука Дојчевића*, 25–29.

“	“	19	видими	видиш
“	“	23	умукнем	умукнем
“	32	18	оданде	отпаде
“	“	21	тојице	тројице

Погрешке у трећој свесци

Прича	–	перо	–	бразда;	мјести:	читај:
XIV		78		4	изгори	сајесеје
“		79		19	у којој	гдје
“		80		6	презиру	призиру
“		“		29	бјаху празна	празна
XV		82	(у пословици)		узнеси	узнеси
“		84		7	у оној кошари	у ону кошару
“		“		31	обиде	облезне

Остаје нејасно зашто није дат попис штампарских грешака за сваку свеску.

Из овога можемо закључити да су и једно и друго издање важни за сагледавање и успостављање аутентичног текста *Причања*.

Треба још напоменути да оба издања садрже акцентован текст. Међутим, недоследности у употреби акцента су очигледне. Тако је на примјер исте ријечи различито акцентовано (убио је *Бѡг*; не дао ти *Бѡг* ПВД18,155 – друго издање). У првим причањима Љубиша ријетко употребљава акценат, да би касније осјетио потребу да означи, колико је то могуће, и изговор појединих ријечи. У том смислу треба схватити и акцентоване назива ПВД у Српској зори.

Језички материјал из *Причања Вука Дојчевића* дао је грађе за различите језичке појаве, фонетске, морфолошке, као и синтаксичке природе. Нарочито је дошла до изражаја разноврсност Љубишине лексике. Љубиша је лексички обогатио умјетничку приповијетку у којој читави низови било нових или старих, било заборављених, ријетких или новоскованих струје кроз сваку његову причу. У *Причањима* је сковао мноштво нових ријечи и на неки начин понудио сопствени модел за обогаћивање лексике.

3. Б – БОЈ НА ВИСУ

Љубишино једино поетско дјело је poema *Бој на Вису*. Инспирисан побједом аустријске флоте над италијанском године 1866. код Виса Љубиша је у десетерцу испјевао ову поему и посветио је барону Франу Филиповићу. У *Боју на Вису* осврће се на нека актуелна политичка питања.

Постоје два издања – ћирилично и латинично, која су се појавила исте године 1866. у Загребу. Ми смо успјели доћи само до ћириличног издања, које се налази у библиотеци Матице српске. На корицама се налази наслов *Бој на Вису*, Спјевао Ст. Лј, У Загребу 1866. Брзотиском Анте Јакића. На другој страници је посвета – *Преузвишеном господину Баруну Франу Филиповићу од Филепсберга, витезу*

Аустријскога Леополдова реда, командеру кр. баварских и саксонских редова итд., ц. к. тајноме савјетнику, под-маршалу, заповједнику и намјестнику далматинскоме из домољубја и почитања посвећује С. Лј. Као мото налазе се Његошеви стихови из *Горског вијенца* који су мало другачије дати него у издањима *Горског вијенца*³⁴:

Што су момци прсих ватренијех,/ у којима срца претуцаю,/ Крв уждена
пламеном гордошћу,/ Што су они? Жртве благородне,/ Да пролазе с бојнијех
пољанах/ У весело царство поезије.../ Гђе Обилић над сјенима влада.

Горски Виенац, П. П. Њ.

Наиме, трећи стих треба да гласи – крв уждену пламеном гордошћу; даље Љубиша умјесто глагола *прелазе* ставља глагол *пролазе*, и у задњем стиху умјесто *ђе* ставља *зђе*.

4. ПР – ПРЕВОДИ

Љубиша се бавио и превођењем италијанских писаца. Од превода Љубишиних сачуван је рукопис *Сазаклетва Катилине* Гаја Салустија Криспа под насловом: *Класична дјела Б: К: Саллустіа повѣстника Римскогъ. Сазаклетва Катилине*. Рукопис се чува у Српској академији наука и умјетности. Написан је на 17 листова дуплог папира, и на свакој страници има по 34 реда осим на последњој гдје има 5 редова. Писан је ћирилицом и старом графијом³⁵. Љубиша је овај рад завршио крајем 1857. године.

Љубиша је 1862. године у задарском *Народном листу* (Prilog k Narodnomu listu) објавио одломке из три Ариостове сатире и Хорацијеве *Оде. Хвале сељачког живота* – *Oda (posrbljena iz Oracia)* објављена је у „*Il Nazionale*”, Prilog Narodnom listu, Zadar, 7. VI 1862, br. 29, str. 145–146. *Podruguša (posrbljeno iz Ariosta)* штампана је у „*Il Nazionale*”, Prilog Narodnom listu, Zadar, 1862, br. 17, str. 85–86; br. 19, str. 96; br. 33, str. 165; br. 37, str. 190; br. 39, str. 200. Такође у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду постоји препис Митра Љубише, бр. 13818. Из Дантеове *Божанствене комедије* превео је и објавио 1867. у „*Dubrovniku*”, *Zabavniku Narodne štionice dubrovačke* за godinu 1867, Split, 1866, стр. 374–378. одломак *Smrt Ugolinova (Okrnjeno iz Danteova Pakla)*³⁶. И овдје постоји препис Митра Љубише у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, бр. 13818.

³⁴ Љубиша је био писац који је први приредио латинично издање *Горског вијенца* у Загребу 1868. године. Такође је дао и коментаре, а то је уједно и прво издање *Горског вијенца* штампано Вуковим правописом. (Види Милош Окука, *Како је Стјепан Митров Љубиша Његошев „Горски вијенац” 1868. године „пренио с ћирилице на латиницу”*, Огледи о језику, 37–44).

³⁵ У раду ћемо користити скраћеницу С и број поглавља којих има 61, а који су обиљежени римским бројевима, али ми ћемо из техничких разлога користити арапске цифре.

³⁶ Користит ћемо скраћеницу ПР1, ПР2, ПР3, као и број странице.

Иако преводи могу бити под утицајем језика оригинала, ми смо их ипак користили за језичку анализу³⁷. Сазаклетва је коришћена и за испитивања граfiје и правописа јер немамо пуно сачуваних Љубишиних аутографа, а и из разлога што је писана старом граfiјом, а штампана дјела углавном за фонетску, морфолошку и синтаксичку анализу.

5. Ч – ЧЛАНЦИ

Као писац, Љубиша се прво огледао у публицистици, а његови чланци свједоче о редовној публицистичкој дјелатности. Први рад Ч1 *Обицество Паитровско у округио Которскомъ* објављен му је у Српско-далматинском магазину, X, Задар, 1845, стр. 117–135. Затим слиједи његови чланци:

Ч2 *Šeni Petra Petrovića Njegoša II. Vladike Crnogorskog i spisatelja slavenskog*, Arhiv za povēstnicu jugoslovensku, Zagreb, 1852, knj. II, str. 209–211.

Ч3 *Črte narodnosti*, „Il Nacionale”, Prilog k Narodnom listu, Zadar, 1862, 9.

Ч4 *Mojima biračima*, „Il Nacionale”, Prilog k Narodnom listu, Zadar, 1866, 45.

Ч5 *Čitaocem (Predgovor). Gorski vijenac. Historički događaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš, vladika crnogorski, (Prenio s ćirilice na latinicu S. Ljubiša)*, Zadar, Matica dalmatinska, 1866.

Ч6 *Меморандум ког је Њ. С. патриарху опремио одбор православније општина Бококоторски*, Застава, Прилог уз 92. број, Нови Сад, 16. VIII 1869, 92.

Ч7 *Бока*, „Dubrovnik”, Zabavnik Narodne štionice dubrovačke za godinu 1870, Дубровник, 1871.

Ч8 *Мојим бирачелм*, Narodni list, Zadar, 16. IV 1870, бр. 31.

Ч9 *Božidar Petranović*, Zemljak, Zadar, 16. IX 1874, br. 105.

Ч10 *Књижевни претрес. Српске народне загометке, уредио и издао Стојан Новаковић. У Београду и Панчеву, књ. В. Валожића и браће Јовановића, 1877. Српска зора, Беч, 1877, св. 6, стр. 138–139.*

Ч11 *Стефан Митров Љубиша. Животопис*, Српска зора, Беч, 1878, (штампарија В. Хајдриха)³⁸.

Љубишине чланке користићемо само у испитивању фонетских, морфолошких и синтаксичких особности његова језика.

6. Г – ГОВОРИ

У говорима и интерпелацијама Љубиша је излагао свој политички програм, анализирао значајна друштвено-економска, политичка и културна питања³⁹.

³⁷ И поред свих мана Љубишиних превода које наводе поједини критичари, нека новија истраживања указују на значај и богатство његовог језика који у овим преводима „плијени својом изворношћу и својим колоритом” (Ротковић, *Сабрана дјела III*, 75).

³⁸ У раду ћемо користити скраћеницу Ч1, Ч2, итд. као и број странице.

³⁹ У раду смо користили наслове Љубишиних говора која су већ дата у Критичком издању. Да би се избјегле тешкоће у обиљежавању, користили смо скраћеницу Г1, Г2, итд. и страницу тамо гдје постоји.

- Г1 *Говоръ посланика на Царственный Савѣтъ Стефана Любиче, држанъ у сѣдници 11. Септембра 1861, на Србскій сѣикъ, Беч, ц. кр. дворска и државна печатња, 1861. стр. 1–4.*
- Г2 *Говор о равноправности језика у далматинском судству, Prilog k Narodnom listu broja 81, Zadar, 3. XII 1862.*
- Г3 *О аутономији Оrahовца, Hitropisna izvješća, VI zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora, Zadar, 10. XII 1866, str. 128–129.*
- Г4 *О потреби да се за нове žупничке учione дода 4400 fforina, Hitropisna izvješća, VI zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora, Zadar, 10. XII 1866, 217.*
- Г5 *О потреби да бар у два разреда дјеча уче на матерњем језику, Hitropisna izvješća, VI zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora, Zadar, 10. XII 1866, str. 342.*
- Г6 *Protiv odborova predloga o jezicima u školstvu, Prilog uz Narodni list, br. 2, 5. I 1867.*
- Г7 *Diskusija o zakonu kojim se mijenja raniji birački pravilnik, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 31.*
- Г8 *Protiv vladinog predloga o poslaničkom imunitetu, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 33.*
- Г9 *Ponovo o sužavanju poslaničkih prava, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 38–39.*
- Г10 *Protiv rješavanja sporova o poljskim štetama mimo opštinskih organa, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 48–49.*
- Г11 *Traži da se obezbijedi pravo na žalbu, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 50.*
- Г12 *Podržava Pavlinovića da se formira Odbor koji bi za Sabor izučavao pojedina pitanja jer se time ne ugrožava autonomija opština, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 69–70.*
- Г13 *Protiv vladina predloga kojim se umanjuju prava na maternji jezik, garantovana čl. 19. osnovnog zakona o pravima građana, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 96.*
- Г14 *Protiv zajedničkog glasanja za tri jezika u pokrajini, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 129–130.*
- Г15 *Polemika s Lapenom oko vođenja zapisnika, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 137.*
- Г16 *Protest u ime grupe poslanika što predsjednik Sabora krši pravilnik, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 146.*
- Г17 *Predlog dopune pravilnika Dalmatinskog sabora, Hitropisna izvješća, VIII zasjedanja Dalmatinskoga pokrajinskoga sabora otvorenog 22 Kolovoza a zatvorenog 26 Rujna 1866, Zadar 1866, str. 338.*
- Г18 *О „Bokeškim poslovima”, Narodni list, br. 15, Zadar, 19. II 1870.*

Г19 *Говор намијењен Царевинскоме вијећу приликом разправе о Бокешком послу*, Narodni list, br. 30, 13.IV 1870.

Г20 *О буџету далматинских школа*, Narodni list, br. 26, 30. III 1870.

Г21 *Govor na otvaranju Dalmatinskog sabora 1870. godine*, Narodni list, 27. VIII 1870.

Г22 *Otvaranje Sabora 1871. godine*, Izvješća brzopisna i analitična XI zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga, Zadar 1871, str. 3.

Г23 *Govor na završetku rada Sabora 1872. godine*, Narodni list, br. 98, 7. XII 1872.

Г24 *Govor na otvaranju Sabora 1873. godine*, Izvješća brzopisna i analitična XII zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga, Zadar 1873, str. 3.

Г25 *Govor na otvaranju XIII zasjedanja Sabora 1874. godine*, Izvješća brzopisna i analitična XIII zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga, Zadar 1874, str. 75.

Г26 *Predlog da se Zemaljskom odboru oduzme pravo da krši odluke opštinskih vijeća*, Izvješća brzopisna i analitična XIII zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga, Zadar 1874, str. 225–226.

Г27 *Otvaranje redovne škole u Majinama i pomoćnih odjeljenja u Poborima i Brajićima*, Izvješća brzopisna i analitična XIV zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga, Zadar 1875, str. 106–107.

Г28 *Govor na otvaranju Sabora 1876. godine*, Zemljak, br. 20, Zadar, 8. III 1876.

Г29 *Говор заступника Стефана Љубише у далматинском сабору дне 18 (30) јануара 1877. О свом избору. Поближејен и издаи неколицином задарских Срба*. Задар, тиском И. Водицке.

Љубишине говоре као и његове чланке користићемо за фонетска, морфолошка и синтаксичка испитивања језика.

7. П – ПИСМА

За испитивање графије и језика Стефана Митрова Љубише користили смо грађу из 72 оригинална писма С. Љубише. У већини случајева писма су писана на више листова који су непагинирани. При испитивању се морало водити рачуна о мјесту гдје су написана, датуму када су написана, коме су намијењена, гдје се налазе оригинали⁴⁰. Попис грађе је извршен на тај начин што је дата ознака писама употребљених у овом раду, означено је коме су писма упућена, архивски фонд гдје се налазе писма и инвентарски број у архивским одјељењима, датум и мјесто настанка писама.

П1 Висариону Љубиши, Историјски архив Будва, Фонд С. Љубише, А 15, Будва, 13. V 1849.

П2 Висариону Љубиши, Историјски архив Будва, Фонд С. Љубише, А 15, Будва, 9. VI 1849.

П3 Пану Вацлику, Државни музеј Цетиње, Архив Министарства иностраних послова, Будва, 26. VIII 1862.

П4 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/1, Беч, 18. VI 1867. (дио писма)

П5 Ђорђу Стратимировићу, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, 53669, Беч, 22. X 1967.

П6 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/4, Беч, 25. XI 1867.

П7 Валтазару Богишићу, Богишићев архив Цавтат, Богишићева кореспонденција, Беч, 4. III 1868.

⁴⁰ У току рада велику помоћ нам је пружио Критичко издање Сабраних дјела Стефана Љубише књ. четврта, при чему смо користили резултате истраживања Р. Ротковића.

- П8 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/5, Беч, 29. V 1868.
- П9 Валтазару Богишићу, Богишићев архив Цавтат, Богишићева кореспонденција, Беч, VII 1868.
- П10 Владици Стефану Кнежевићу, Хисторијски архив Задар, Списи Православне епархије, 1759, Ријека, 27. IX 1868.
- П11 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/9, Беч, 8. XII 1868.
- П12 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/74, Беч, 28. XII 1868.
- П13 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/74, Беч, 31. XII 1868.
- П14 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/11, Беч, 6. IV 1869.
- П15 Валтазару Богишићу, Богишићев архив Цавтат, Богишићева кореспонденција, Беч, 17. II 1870.
- П16 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/75, Беч, II 1870.
- П17 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/71, Беч, 18. III 1870.
- П18 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/70, Беч, 2. IV 1870.
- П19 Јовану Ристићу, Архив Историјског института САНУ, XIII/1/72, Беч, IV 1870.
- П20 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 560, Беч, 10. IV 1870.
- П21 Јовану Суботићу, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, 5687, Будва, 30. V 1870.
- П22 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 561, Задар, 11. IX 1870.
- П23 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 568, Задар, 21. IX 1870.
- П24 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 562, Задар, 1. XI 1870.
- П25 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 554, крај 1870.
- П26 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 2886, Беч, 14. VII 1871. Прије у Архиву Јоце Вујића у Сенти, 545.
- П27 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 559, Задар, 26. VII 1871.
- П28 Ђуру, Централна библиотека „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње, 98/1, Задар, 21. VIII 1871.
- П29 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 556, Задар, IX 1871.
- П30 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 573, Задар, 1871.
- П31 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 564, Задар, јесен 1871.
- П32 Писмо Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 555, Задар, XI 1871.
- П33 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 563, Задар, XI/XII 1871.

- П34 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 557, Задар, 16. I 1872.
- П35 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 587, Беч, III 1872.
- П36 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 575, Задар, 7. III 1872.
- П37 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 582, Задар, V 1872.
- П38 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 566, Задар, 27. XI 1872.
- П39 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 576, Задар, VIII/IX 1872.
- П40 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 552, Задар, IX 1872.
- П41 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 572, Задар, IX 1872.
- П42 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 588, Задар, X 1872.
- П43 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 558, Задар, XII 1872.
- П44 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 581, Задар, крај 1872.
- П45 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 585, Задар, I 1873.
- П46 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 578, Беч, почетак 1873.
- П47 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 579, Беч, II 1873.
- П48 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 553, Беч, III 1873.
- П49 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 577, Беч, V 1873.
- П50 Валтазару Богишићу, Богишићев архив Цавтат, Богишићева кореспонденција, Задар, 6. VI 1873.
- П51 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 567, Беч, 1873.
- П52 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 571, Задар, 9. VIII 1873.
- П53 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 583, Задар, 3. IX 1873.
- П54 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 584, Задар, 12. XII 1873.
- П55 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 590, Задар, крај 1873.
- П56 Ђуру, Централна библиотека „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње, 98/2, Беч, 23. II 1874.

- П57 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 565, Задар, прољеће 1874.
- П58 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 574, Задар, III/IV 1874.
- П59 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 580, Задар, лето 1874.
- П60 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 589, Задар, лето 1874.
- П61 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 569, Задар, лето 1874.
- П62 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд, 570, Задар, 16. VII 1874.
- П63 Стојану Новаковићу, Архив САНУ, 8728, Беч, 11. XII 1874.
- П64 Јовану Симсоновићу Чокићу, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, 41828, Задар, 4. VIII 1877.
- П65 Валтазару Богишићу, Богишићев архив Цавтат, Богишићева кореспонденција, Задар, 6. IX 1878.

Следећа писма написана су латиницом:

- П66 Матији Мразовићу, Архив ЈАЗУ, XV, Беч, 2. VIII 1867.
- П67 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/2, Беч, 8. IX 1867.
- П68 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/3, Беч, 23. IX 1867.
- П69 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/7, Будва, 1. XI 1868.
- П70 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/8, Беч, 22. XI 1868.
- П71 Миховилу Павлиновићу, Хисторијски архив Сплит, Миховил Павлиновић, XLIV/10, Беч, 29. XII 1868.
- П72 Илији Рачети, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Задар, 589, Задар, 11. IV 1873.

У испитивања фонетских, морфолошких, синтаксичких особности језика Стефана Љубише укључени су и штампани текстови. Попис штампаних текстова извршен је на исти начин, само што се уместо инвентарског броја јавља назив и година издања часописа.

- П73 Грађанима Пага, Беч, јула 1867, (Прилог уз Народни лист, бр. 60, 27. VIII 1867)
- П74 Луиђи Лапену, Беч, новембар 1867, (Прилог уз Народни лист, бр. 93, 20. XI 1867)
- П75 Уреднику Народног листа, Беч, април 1869, (Народни лист, бр. 34, Задар, 26. IV 1869)
- П76 Арсенију Стојаковићу, Беч, 20. VII 1870, (Срета Пецињачки, Писмо Стјепана Митрова Љубише администратору Арсенију Стојковићу, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XIV, 1–2, стр. 73, Београд 1974)

- П77 Никши Градију, Беч, 4. VI 1871, (Никша Стипчевић, Архивске узгреднице, Зборник МС за књижевност, књ. XXIX, св. 3, стр. 522, Нови Сад 1981)
- П78 Ивану Данилу, Беч, април 1872, (Народни лист, бр. 33, Задар, 24. IV 1872)
- П79 Јовану Ристићу, Задар, 29. III 1873, (Раде Петровић, Национално питање у Далмацији у XIX стољећу, стр. 413, Сарајево, 1968)
- П80 Ивану Данилу, Беч, март 1874, (Земљак, бр. 34, Задар, 25. III 1874)
- П81 Попечитељству ратарства, Беч, 25. III 1874, (Земљак, бр. 37, Задар, 1. IV 1874)
- П82 Министру просвјете, Беч, 28. III 1874, (Земљак, бр. 39, Задар, 5. IV 1874)
- П83 Никши Градију, Задар, крај 1874, (Никша Стипчевић, Архивске узгреднице, Зборник МС за књижевност, књ. XXIX, св. 3, стр. 523, Нови Сад 1981)
- П84 Непознатоме куму, Задар, 11. VI 1875, (Земљак, бр. 47, Задар, 12. VI 1875)
- П85 Захвалница, Задар, 11. X 1875, (Младен Лесковац, Документи о Стјепану Митрову Љубиши, Зборник МС за књижевност, књ. XVII, св. 1, стр. 151, Нови Сад 1969)
- П86 Уреднику Deutsche Zeitunga, Беч, 30. XII 1875, (Земљак, бр. 3, Задар, 8. I 1875)
- П87 Захвалница, Беч, богојављење 1876, (Земљак, бр. 8, Задар, 26. I 1876)
- П88 Уреднику Земљака, Задар, 13. III 1876, (Земљак, бр. 22, Задар, 15. III 1876)
- П89 Уреднику Земљака, Задар, 16. III 1876, (Земљак, бр. 23, Задар, 18. III 1876)
- П90 Ловру Монтију, Задар, марта 1876, (Младен Лесковац, Документи о Стјепану Митрову Љубиши, Зборник МС за књижевност, књ. XVII, св. 1, стр. 156, Нови Сад 1969)
- П91 Петру Врбици, Задар, 29. VIII, 1876, (Душан Вуксан, Два Љубишина писма, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XVI, 2, стр. 307, Београд 1936)
- П92 Војину Бућину, Беч, 1877, (Јован Б. Вукчевић, Необјављено писмо Стефана Митрова Љубише, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXIII, 3–4, стр. 264, Београд 1967)
- П93 Грбљанима, Беч, 1877, (Јован Б. Вукчевић, Необјављено писмо Стефана Митрова Љубише, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXIII, 3–4, стр. 265, Београд 1967)
- П94 Јовану Симеоновићу Чокићу, Задар, август 1877, (Теодора Петровић, Ка проучавању Стјепана Митрова Љубише, Зборник МС за књижевност, III, стр. 187, Београд 1956)

Љубишина писма пружају значајну грађу о том времену, садрже не само обиље ситних и неважних појединости о пословима и међуљудским односима, већ и значајне податке из његовог живота. Ту су углавном писма приватне садржине, писане пријатељима, као нпр. Богишићу. Ова су писма занимљива управо због тога што својим приватним карактером употпуњују она друга писма која су засићена јавном проблематиком. Језик је у њима народни, без књишких црта. Другу групу чине писма која нам откривају Љубишин рад у Сабору и Царевинском вијећу, његове политичке ставове (таква су писма упућена Илији Рачети). То су пословна писма о разним изборима, градњама, о Љубишиним новчаним проблемима, конзорцијуму за далматинску жељезницу. Трећу групу чине писма уредницима часописа, у којима је опет другачија лексика и организација реченице.

I

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС

6. ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

Графија и правопис Стефана Митрова Љубише испитивани су искључиво на основу аутографа: *Приповијести црногорске и приморске – Горде. приповијест црногорска крајем осамнаестог вијека* (ГО); *Ščeran Mali* (ШМ); *Класична дѣла Ђ: К: Салустіа повѣстника Римскогъ. Сазаклетва Катилине* (С) и писама (П).

Иако није сачувано пуно Љубишиних рукописа, на основу постојећих видимо да је користио и стару и нову графију, као и оба писма (ћирилицу и латиницу). Био је и књижевник и публициста и преводилац. Наиме, Љубиша се као писац прво огледао у публицистици. Публицистичка дјелатност тијесно је повезана са његовом политичком активношћу. Публицистиком се бавио све до краја живота. Напореда са политичком тече и његова књижевна и публицистичка каријера. Љубиша је писао и на италијанском језику.

1. Иако је свој озбиљнији књижевни рад почео у вријеме када је прихваћена Вукова реформа, прва Љубишина дјела, *Сазаклетва Катилине* и неколико писама (које постоје у рукопису), и два штампана текста (*Обицество Пашировско у окупацију Которскомъ* и *Говоръ посланика на Царствениъ Савѣтъ Стефана Љубише, држанъ у сѣдници 11. Септембра 1861, на Србскій езикъ*) писани су старом азбуком и правописом.

Анализу графије смо вршили с циљем да бисмо успоставили паралеле с традиционалном графијом Љубишиних претходника, с једне стране, и са новим правописом и реформом Вука Караџића⁴¹, с друге стране.

Најстарији аутографи којима располажемо, они који су настали у периоду од 1849. до 1862. (три писма П1, 2, 3 и *Сазаклетва*), писани су старом графијом. Каснији његови сачувани аутографи од 1867. до 1878. године писани су Вуковом азбуком, са спорадичном употребом старих слова (остала писма и двије приповијетке). Од 72 писма 3 су писана старом графијом, 62 Вуковом азбуком – ћирилицом и 7 писама латиницом. Латиницом је написан *Шћеран Мали*, а *Горде* ћирилицом.

Љубишину везаност за традиционалну азбуку и правопис показују сачувани аутографи у којима употребљава следећа слова:

а, б, в, г, д, ђ, е, с, ж, з, и, њ, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ђ, у, љ, ф, х, ц, ч, џ, ш, њ, њ, њ, ђ, ю, я.

⁴¹ Вуков правопис званично је прихваћен у школама у Црној Гори 1863. године (Остојић, *Пријем Вукове језичке реформе и стандардизација књижевног језика у Црној Гори*, О црногорском књижевнојезичком изразу II, 87).

Љубиша, дакле, употребљава 37 слова⁴² и као што се може примијетити то није била „чисто азбука грађанска“, јер у грађанској нема слова 8 које Љубиша користи⁴³. Њене одлике би биле следеће:

Од 37 графемских јединица следеће имају сталну гласовну вриједност: *б, в, г, д, ђ, ж, з, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ђ, ф, х, ц, ч, џ, ш*.

На више начина обиљежавају се фонеме: *а, и, у, ј*.

Неке фонеме немају посебних слова, већ се обиљежавају словним комбинацијама као *љ, њ*.

Секвенце гласова могле су да представе: *ја, ју, е, с, ђ*.

Различите гласовне вриједности имали су знаци: *ѣ, е, і*.

Слова *ѡ, ѳ* имају само ортографску, а не и гласовну вриједност.

У рукописима писаним Вуковом азбуком поред 30 слова, Љубиша користи и слова старијег писма. У Љубишиној преписци после 1862. године спорадично се појављују слова која је Вук одбацио својом реформом азбуке (*ѣ* – чешће, чак 96 пута; *ју* – ријетко свега 4 пута; *ѡ* – такође 4 пута; *с* – само један пут; *і* – 20 пута; *ѳ* – 3 пута) док остала слова – *ѡ, ѳ, ја, ѡ* Љубиша не употребљава.

Љубиша у рукописима које је писао латиницом – *Šćepanu Malom* и у 7 писама (П66 – П72) употребљава сва слова латинице, осим слова *đ* за која користи комбинације *gj* и *dj*.

ГРАФИЈА ЋИРИЛИЧНИХ РУКОПИСА САМОГЛАСНИЦИ

7. ВОКАЛ А

Фонема *а* обиљежава се, првенствено, као и данас, па се нећемо задржавати на томе нити ћемо давати примјере за то. У позицијама иза *ј* односно иза палаталних *љ, њ* представљена је са *ја*, која означава гласовну секвенцу *ја* у првом случају, и палаталност претходног сугласника *љ + а, њ + а* у другом случају (в. т. 12).

8. ВОКАЛ И

1. Фонема *и* у Љубишином систему писма обиљежава се следећим знацима: *и, і, ѡ*. Графија *и* најчешће се употребљава и јавља се у свим позицијама, па такве примјере нећемо посебно наводити. Остале наведене графије имају ограничену употребу, с обзиром на позициону условљеност.

⁴² Јављање руског слова *ц* не налазимо у Љубишиним аутографима, а срећемо га у штампаном тексту *Общество Паитровско у окружѣи Которскомъ* у ријечи *общество* гдје *ц* означава фонемску скупину *шт*, у поеми *Бој на Вису* у једном примјеру – *вицкој*; и у чланку 46 у ријечи *поспѣшествоујуцу*. Пошто се не јавља у рукописима неће се разматрати у одјељку о графији.

⁴³ О овој азбуци види: *Србски Бѣжварь*, Цетинје 1836, стр. 21–22.

2. Графију *i*⁴⁴ Љубиша биљежи: а) пред вокалима било да су графијски нејотовани или јотовани, б) испред графије *й*, в) као и у неким посебним случајевима.

а) *i* + самогласник

и + о: *Висарионе* П1, *пропатио* П1, *пауміо* П2, *Націоналу* П6, *чудіо* П7, *раздіо* П31, *мрзіо* С3, *видіо* С13, *учіонице* С16, *Антіо* С17, *Куріомъ* С18, *пустіо* С20, *одкріо* С20, *діо* С23, *успіо* С26, *уздивльіо* С36, *ускочіо* С43, *извѣстіо* С44, *Цепаріо* С46, *біо* С47, 51, *похрабріо* С48, *примысліо* С51, *ньіово* 51, *развіо* С54, *остаріо* С59,

и + а/я: *миѣніа* П1, С1, 52, *извѣстіама* П1, *званія* П2, С2, *Пріятелю* П3, *оружія* С7, 30, *пріятна* С11, *желіаху* С16, *Аутроніа* С18, *Іспаніама* С18, *условіа* С21, *Фѣлвіа* С23, *горіаще* С23, *раскоинія* С25, *гладіатора* С30, *скитадіа* С34, *Габиніа* С40, *Аутронія* С47, *Тарквиніа* С48, *Тарквинія* С48, *примирія* С51, *тиріанство* С51,

и + у/ю/ѣ: *економіу* П2, *контумаціу* П33, *Шиминаріу* П39, *инпекулаціу* П44, *дирекціу* П48, *званіу* С6, *миѣніу* С8, *Божіу* С9, *момчадіу* С24, *пріуготовлѣнъ* С26, *тріуифъ* С30, *приморіу* С32, *ничіу* С33, *Галліу* С42, *Велтурціѣ* С44, *бусіѣ* С45, *кутіу* С46, *веледѣніу* С52, *филізофіу* С52, *свіу* С52, *Далмаціу* С58, *біоѣи* С60,

и + е/е: *страданіс* П1, *обзоріс* П1, *поведеніе* П1, *ніс* П1, С3, 34, 51, *контумаціе* П2, *ніеси* П2, *човечіе* С2, *добіс* С2, *ліепо* С3, *посліе* С5, *оружіємъ* С6, *нісданъ* С7, *сребролюбіс* С10, *Асіе* С11, *Божіс* С12, *найпосліс* С14, *пліенъ* С17, *обісма* С18, *згодніс* С27, *ліекъ* С40, *Велтурісѣ* С45, *бісѣ* С51, *досніс* С55, *двіе* С55,

и + и: *Аустріи* П1, *Андріи* П2, *способніи* С1, *настаріи* С2, *Аціи* С2, *Грціи* С2, *важніи* С2, *праведльивіи* С2, *постоянніи* С2, *Іспаніи* С19, *задоволніи* С20, *Мауританіи* С21, *старіи* С33, *Марсиліи* С34, *ордіи* С36, *Галліи* С40.

Графија *i* долази, по црквенословенском правопису, најчешће пред вокалима било да су графијски јотовани или нејотовани. Међутим, у Љубишиним дјелима писаним старом графијом налазе се и одступања двојаког типа.

Прво, у наведеној позицији, тј. у позицији *i* + вокал региструјемо и графију *и* (изузетно ријетко – само у позицији *и* + *е*, *и* + *и*), за разлику норме коју прописује црквенословенски правопис⁴⁵.

и + и: *армии* П3,

и + е: *исданъ* П2, *ниеси* П2, *Фиезоле* С27, *поведение* П1, *контуминације* П2, *лакшии* С2.

Друго, понекад се графија *i* јавља на крају ријечи у положају испред енклитика, које Љубиша пише заједно са ријечју која јој претходи: *жсаміе* П1, *міе* П1.

У неким примјерима Љубиша пише у једном примјеру *и*, а у другом *i*, што је вјероватно омашка: *Фиезоле* С27, *Фиезоле* С30, *исданъ* П2, али *нісданъ* С7, 15.

⁴⁴ Увијек се јавља са једном тачком као и у језику Василија Петровића (Стијовић, *Василије Петровић*, 3); П. П. П. Његоша (Младеновић, *Његош*, 43); Анта Даковића (Остојић, *Даковић*, 26); Вука Поповића (Суботић, *Поповић*, 63). За разлику од њих владика Висарион пише овај знак са двије тачке (Младеновић, *Висарион*, 3), Петар I обично са двије тачке али и са једном (Остојић, *Петар I*, 33). Владика Данило ово слово пише и са двије, и са једном, а и без тачке (Младеновић, *Владика Данило*, 18).

⁴⁵ Мразовић, *Руководство*, 20.

б) *i + ѝ*

У примјеру *биірати* С13 комбинација *-іі* не означава секвенцу *-иј-*, већ фонему *и*.

Примјери са написаном графјом *і* испред консонанта *ѣ* забиљежени су у облицима номинатива, акузатива, вокатива једине, као и код партиципа, док нијесу евидентирани у номинативу множине:

- ном. једн.: родъ *дивліѣ* С6, каквіѣ животь и *пагліѣ* напредакъ С7, *данашиѣ* родъ С12, *саміѣ* Корнеліе С28, *заслуженіѣ* триунфъ С30, гостъ *Римскіѣ* С31, пукъ *истіѣ* С33, *заслуженіѣ* степенъ С35, *оваквіѣ* край С43, мужъ *валясиѣ* С51, *великіѣ* *пресяіѣ* Катонъ С53, *маньіѣ* брой С53, *козарскіѣ* путь С57,
- акуз. једн.: поведати догађай *громкіѣ* С4, раздражаваху *худіѣ* духъ С5, сачињаваше савѣтъ *државніѣ* С6, видећи *свецкіѣ* утопъ С16, у *неуздржаниѣ* блудъ С25, они *другіѣ* начинъ имаху С52, у *градцкіѣ* притворъ С52, *толикіѣ* напредакъ поснѣши С53, олабрасте *другіѣ* путь С58, пазећи *првіѣ* редъ С60,
- вокативу једн.: *драгіѣ* Васо П2, *Драгіѣ* Пріятелю П3, *Драгіѣ* Миѣо П4, *драгіѣ* Илија П23,
- номинатив множине (Нијесам нашла примјере).
- партиципи: *будућіѣ* П2, *заузевиѣ* С4, *упразнивиѣ* С5, *одбивиѣ* С6, *опустивиѣ* С13, *повѣривиѣ* С16, *примивиѣ* С28, *одлучивиѣ* С31, *поставиѣ* С38, *цвѣтаюћіѣ* С39, *угледавиѣ* С40, *разложивиѣ* С41, *поставиѣ* С42, *наредивиѣ* С48, *чувиѣ* С48, *потвердивиѣ* С50, *видѣиѣ* С60.

Секвенцом *іѣ* обиљежава се акузатив и генитив множине енклитичког облика личне замјенице трећег лица као и пуни облик њих:

- сматра *іѣ* добре С3, наче *іѣ* плякати С11, ко *іѣ* видіо ніе С13, кадъ *іѣ* спази С21, допустише *іѣ* С33, сажалећи *іѣ* С40, опреми *іѣ* С40, *іѣ* потезаху С41, *іѣ* чули С49, одобравамъ *іѣ* С51, *іѣ* казнити С52, *іѣ* ређаше С56, опоминюћи *іѣ* С59,
- све за *њіѣ* С20, одъ *њіѣ* раздражена С25, противъ *њіѣ* С38, *њіѣ* окуйте С51, одъ *њіѣ* провиђени С52, гони *њіѣ* С58.

Групом *іѣ* у примјеру:

да *іѣмъ* нико о освети не ради П1,

означава се енклитички облик личне замјенице 3. лица множине */им/*.

Диграф *іѣ* јавља се и у генитиву множине замјеничко-придјевске промјене:

великіѣ кућа С17, чете *Испанскіѣ* витезова С19, изъ опачила *некіѣ* С30, *моіѣ* стары С31, одъ *моіѣ* новы одлука С35, *градцкіѣ* поглавара С40, преткова *нашиѣ* С51, посланика *Аллоброћкіѣ* С52, губиткомъ добра *своіѣ* С58, одъ *своіѣ* С61.

Секвенцу *іѣ* такође налазимо у облицима суперлатива: *најистаріѣ* образацъ С2, *најпрвіѣ* бой С24.

У наведеним примјерима огледа се традиционално обиљежавање одређених граматичких категорија⁴⁶. Међутим, словна комбинација *ий* не значи секвенцу *-иј-* већ *-и*. Да је то тачно показују нам примјери номинатива једине и множине, као и партиципа које је Љубиша написао са *и*:

- ном. једн.: *привезани* и *одмѣни* пріятель ПЗ, *опаки* обичаи С18, *племенити* момакъ С52,
- ном. мн.: *одабрани* Консоли С17, *они* људи С20, *народни* трибѣни С38, *претешки* дѣгови С41, *восни* дѣхови С41, *стални* савѣти С41, *добри* войницы С45, *остали* приврженицы С49, *многи* преѣшнѣи бесѣдницы С51, *стари* войницы С60,
- партиципи: *будући* П1, С1, 17, *увѣравајући* П2, *сматрајући* С12, *видећи* С16, 29, 35, 37, *сажалећи* С40, *изліевајући* С43, *дрктећи* С45, *чујући* С46, 53, *просећи* С48, *забавляјући* С51, *читајући* С53.

У Љубишиним рукописима писаним старом графијом словну комбинацију *ий* налазимо и у позицијама које су предвиђене црквенословенском нормом⁴⁷. Наиме, иза *к, г, х*, односно *ч, ж, ш*, пише *ий*. Осим напријед наведених биљежимо и примјере:

свакій човѣкъ С1, *догађай* *громкій* С4, *свачій* духъ С7, *народъ* *Римскій* С7, 8, *женскій* раблудъ С11, *вишій* діо С36, *другій* начинъ С52, *нашій* стары С52, *римскій* П2, *мирскій* П2, *юначкій* погинути С20, *многій* С39, *опакій* С52, 54, *другій* С54, *оружана* *войничкій* С56, *одбивишій* опасность С6, *измѣнивишій* редове С6, *посити* *царскій* С37, *обежавишій* помоћъ С40, *трпећій* срамоту С58.

Поред горе наведених традиционално написаних ријечи биљежимо и облике са *и*, као на примјер:

опаки обичаи С18, *многи* войницы С16, *неки* племићи С17, *многи* племићи С38, *претешки* дѣгови С41, *други* поглавари С41, *неки* изражаи С47, *неки* витези С49, *ђеди* *наши* С51, 52, *предкови* *наши* С51.

Љубиша се не придржава доследно црквенословенске норме у погледу писања облика на *-ѣи*, *-ѣи*. Тако, налазимо облике:

дивљій С6, поред: *праведљивіи* С2,
данашиный С12, *ный* С20, *матый* С53, поред: *преѣшнѣи* С12, 51.

Придјев у функцији мушког рода *божій* налазимо у облику са *ий*⁴⁸: изъ домова *Божій* С11. Љубишино писање редног броја *трећій* у складу је са рускословенским правописом: *быти* *трећій* С47⁴⁹.

⁴⁶ Овакав начин обиљежавања није чест у језику Петра I, док је израженији код Петра II (Остојић, *Петар I*, 35; Младеновић, *Његош*, 45, 75, 135–136). За војвођанске писце исп.: Младеновић, *Рајић*, 24–25; Кашић, *Видаковић*, 19; Суботић, *Хаџић*, 28, 72–75.

⁴⁷ Мразовић, *Грамматика*, 21. Петар I се не придржава црквенословенских норми, осим у два примјера (Остојић, *Петар I*, 35), за разлику од Петра II (Младеновић, *Његош*, 75–76).

⁴⁸ Петар I се не придржава традиционалног писања овог облика (Остојић, *Петар I*, 36), док Петар II редовно пише овај придјев по рускословенској норми (Младеновић, *Његош*, 76). Исп. и Младеновић, *Рајић*, 24; Кашић, *Видаковић*, 17; Јерковић, *Игњатовић*, 34.

⁴⁹ Исп. Остојић, *Петар I*, 36; Младеновић, *Његош*, 135.

Такво писање са *ii* заступљено је и у примјерима: *први* C1, *други* худы зала C52, али и са *yi*, као у примјерима: *првыи* C1, 50, 54, *последный* C11.

Специфични су и примјери у којима је један облик написан са *ii/yi* а други са *и* или *ы*, што потврђује чињеницу да Љубиша није био доследан у погледу њиховог писања. Поред традиционално написаних примјера:

духъ смелѣи, подлѣи, лицемѣриѣи C5, *свакиѣ рѣавый* примѣръ C51, *великиѣ пресеѣиный* Катонъ C53, *самртый и служеѣи* C51,

биљежимо и примјере у којима се Љубиша не придржава црквенословенске норме:

чврсти воспѣи духъ C11, изъ опачила *некиѣ обичны* C30, одъ *моѣи* новы одлука C35, *други* худы зала C52, *нашиѣ* стары Тарквитъ C52.

в) Графију *i* Љубиша пише у неким ријечима у положају испред сугласника, као у примјерима: *Шеиферт* П24, *кризу* П26, *Јрине* П28, *Лизениер* П46, *Јспаниѣ* C19, *Јспанскиѣ* C19, *Јспаниѣ* C19, *Јспаниу* C21, *владѣкомъ* C23.

Љубиша пише увијек *и* у ријечима *мир*, *вино*, за разлику од већине старих писаца⁵⁰, који се придржавају рускословенске норме у писању графије *i* у овим лексемама: *миру* П2, C2, 3, *мира* П4, *мирѣ* C5, *мирове* C51, *вино* C11, *вина* C22.

Слово *Ј*, које представља мајускулну варијанту *i*, јавља се у значењу *и* на почетку следећих ријечи⁵¹:

Јрине П28, (поред *Ирину* П28), *Лизениер* П46, (поред *Иизениера* П46, *иѣениера* П46), *Јспаниѣ* C19, *Јспанскиѣ* C19, *Јспаниѣ* C19, *Јспаниу* C21, *Јталиу* C24, 52.

3. а) Љубиша није био доследан ни кад је у питању писање графије *ы*. Тако, на примјер у корјену помоћног глагола *бити* налазимо *ы* али и веома ријетко *и*:

бити П1, х2, C2, 3, 34, 44, 47, 48, 51, 54, 58, *быле* П1, *быо* П1, *бы* нѣговали C2, *бысмо* C2, *бы* Катилина C18, нити *бы* дана C33, *небы* C8, 10, 18, *быше* C8, *бити* хвалѣни C8, *бы* споминѣо C13, *не бы* C17, 36, *бы* посланъ C19, *бити* ваше C20, *бысмо* C20, *была* C25, *бы* успѣо C26, *бы* се дичили C39, *быт'* C40, *небысмо* латили C40, *бы* извѣстѣо C44, клонило *бы* се C46, *бы* было C51, 52, *небыше* C52, *бити* П2.

б) У облицима номинатива јединице и множине личних замјеница поред *ы* јавља се и *и*: *ты* П1, C35, *мы* C20 х5, 33, х2, 52, х2, 58, *вы* C20, 52, х2, 52, х3, 58, *оны* C51, али: *ми* П1, х2, 3, C35, 52, 58, *ти* П2, х3, C35, *ви* C52.

в) У коријену ријечи *син* Љубиша пише *ы*: *сынъ* П1, C39, *сыноубитствомъ* C15, *сынови* C17, 43, *сыновима* C25, 35, *сынова* C59⁵².

⁵⁰ Петар II пише *i* у ријечи *мир* (Младеновић, *Иегош*, 77). Петар I као и Љубиша у овим примјерима пише слово *и* (Остојић, *Петар I*, 36). Исп. за војвођанске писце: Младеновић, *Рајић*, 24; Кашић, *Видаковић*, 17; Јерковић, *Игњатовић*, 34; Херити, *Јанковић*, 27.

⁵¹ Љубиша је писао знак који одговара данашњем латиничном писаном *J*. За војвођанске писце исп.: Младеновић, *Рајић*, 24; Херити, *Јанковић*, 27; Кашић, *Видаковић*, 17–18.

⁵² У језику Василија Петровића јавља се *ы* (Стијовић, *Василије Петровић*, 5). Петар II у овој лексеми пише *ы* (Младеновић, *Иегош*, 77), мада у првим штампаним дјелима пише *и* (Младеновић, *Одлике*

г) У облику *высок*- такође налазимо *ы*:

найвышш C2, *свыше* C5, *выше* C6, 7, 8, x3, 9, 11, 13, 16, 17, 20, x5, 22, 24, 25, x4, 48, 51, 52, *высокъ* C7, *найвыше* C11, 23, 28, 37, 54, *свыше* C16, 21, 25, 28, 30, *вышии* дно C23, *са выше* страна C29, *свыше* C37, *выше* любляху C37, *по вышой* части C43, *высоко* успети C51, *у вышемъ* C51, *выша* C54.

Само у једном примјеру забиљежили смо и: *више* П1.

д) Љубиша *ы* пише под условима предвиђеним рускословенским нормама, а и у нским засебним случајевима. Тако графију *ы* налазимо у завршетку одговарајућих форми придјевско-замјеничке деклинације мушког рода. Међутим, Љубиша не спроводи разлику у надежним наставцима онако како је то предвиђала црквенословенска правописна пракса⁵³, па поред наставка *-ый* биљежимо и *-ы*:

– ном. једн.: *ватренный* понось C3, *духъ подлый*, *лицемърный* C5, *изквареный* обичай C5, *каквый* животъ и *наглый* напредакъ C7, *сдиный* изворъ C10, *ниеданъ добрый* C15, *таквый* поколь C18, *добрый* добитакъ C21, *хитрый* и *ліепый* духъ C25, *самый* Корнеліе C28, *обычный* налогъ C29, *заслуженый* степень C35, *народный* трибѣнъ C43, *изреченый* одметникъ C44, *одабранный* Консолъ C50, *пораъ добры* C48, *покретъ одметны* C48, *вођа одмены* C52,

– ном. мн.: *хвалительи туђы* C8,

– акуз. једн.: *спосити духъ смелый* C5, *раздражаваху худый* духъ C5, *сачиняваше савѣтъ државный* C6, *показуе дебелый* плієнь C17, *заче найпрвый* бой C24, *у неуздържанный* блудъ C25, *за погаженый* законъ C31, *на недостойный* и *непристоиный* C51, *у Новый* завѣтъ C53, *тврдећи првый* редъ C59, *изложи пораъ добры* *покретъ одметны* C48, *оплакаше пораъ добивены* C51,

– вок. једн.: *одабранный* Консоле C51.

Љубиша пише *ы* и у облицима придјевско-замјеничке деклинације инструментала једине, генитива множине, датива/ инструментала/ локатива множине, као и код партиципа:

– INSTR. једн.: *малымъ* капиталомъ П2, *онымъ* начиномъ C2, *таквымъ* начиномъ C2, 6, *храбрымъ* дѣломъ C7, *цкврнымъ* блудствомъ C15, *лицемъ* умилятымъ C31, *тужнымъ* грађаномъ C33, *неправетнымъ* преторомъ C33, *таквымъ* едомъ C36, *рђавымъ* живѣнѣмъ C37, *туђымъ* хлебомъ C58, *мртвымъ* тѣломъ C61,

– ген. мн.: *сѣины* предѣзеѣа C2, *млады* лѣта C3, *оны* юнака C8, *поишены* средстава C11, *айдука Силлины* C28, *ужасны* случаєва C29, *бранєћи* правдѣ

графије и правописа у првим Његошевим штампаним делима, Књига о Његошу, 48). Интересантно је напоменути да графију *ы* не употребљавају владика Висарион (Младеновић, *Висарион*, 3), владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 17), као ни Петар I (Остојић, *Петар I*, 37).

⁵³ Уп. Мразовић, *Руководство*, 73–76.

увидѣны С35, мѣста найзгодны С43, изъ матерны нѣдара С51, држимъ се оны С51, одъ остальы С51, одметны грађана С52, свію нѣговы С52,

– д/и/л мн.: по скорыма известіама П1, злымъ ранама и различнымъ С5, онымъ уловлѣнымъ младићима С16, таквымъ мукама С32, честнымъ рѣчима С38, пренеможенымъ и безкрвнымъ мишицама С39, личнымъ дѣговима С40, ноћнымъ скупштинама С42, пожевима острымъ С49, кривыма уловлѣныма С52, ширыма путовима С57, лѣпешима наоружаныма С59, (забилежили смо и примјер: другимъ знаковымъ царственыма С36),

– партиципи: измѣнивиый редове С6.

h) Графију ы налазимо и у следећим облицима:

тры-: тры С2, 47, 51, трыдесеть С51, трыдесгодишньомъ С59, завы-: завысти С3, завысть С6, завыди С37, 58, узвы-: узвысише С5, узвысити С6, ненавы-: ненавысти С9, мы-/мы-: мыслимо П1, умыслише С6, промысляюћи С20, мыслећи С46, непомысли С52; -бы-: збыли П1, збыли се С47; мны-: мнымъ С1, 52, мны С3; кры-: криво С13, кривоклештиномъ С14, кривоклетника С16; назы-: называху С6, называ С52; -ны-: упыташе С21, упытанъ С50, ры-/ры-: окривити С49, рыбати С50, корыти С51, покрываше С61.

е) У облику личног имена *Мило Љубиша* пише ы, али и и: *Мылу* П1, *мыло* П2, *Мыла* П2, *Мило* П2, х2.

ж) Љубиша пише ы и у многим другим случајевима, као нпр. код:

– номинатива једине: *невыность* С51; – генитива јед./мн.: два *сзыка* С6, без *завысти* С9, пуно *крвы* С47, противъ *крываца* С51, *злыхъ* С51, имена *ствары* С52; – локатива: по *корысти* С10; – номинатива мн.: *Алны* С42; – датива: *сазаклетины* С18, *мому быћу* С35; – акузатива: за *крывде* С14, на *корысть* С38, 54, 59, за *корысть* С38, *мою помыса'* С20, *бацыше завысть* С23, *пустити кривце* С51; – придјева: с *горый* С51, *добры и злы* С51, *страшивый* С58, *храбрый* С58, *истый* С60.

з) У облицима замјенице *који* такође се огледа нестабилност у употреби ове графије:

– *коый* С2, х2, 33, 36, 40, 47, 48, 55, *коый* невиный С14, *коыма* С18,

– *кои* С2, 4, 14, 19, 24, 28, 37, 39, 49, 50, 51, 52, 57, 61.

Исту ситуацију налазимо и у следећим примјерима: положи *питанѣ* С50, одгоди *пытанѣ* С50.

и) Љубица по рускословенском правилу ы пише иза сугласника џ⁵⁴:

⁵⁴ Не јавља се у језику Петра I осим у два примјера (Остојић, *Петар I*, 37), док су присутна колебања у језику Петра II (Младеновић, *Његош*, 48; 77–78). Војвођански писци спровode рускословенску норму, исп. Младеновић, *Рајић*, 24; Кашић, *Видаковић*, 18.

– генитив једн.: изъ *Терацыне* С46; – датив једн.: *войсцы* С57, *лителицы* С59, *муцы* С60; – локатив једн.: у *оскудицы* С16, у *тавицы* С47, 55; – номинатив мн.: *Аборишинцы* С6, *знатицы* С8, *оскудицы* С11, *добитицы* С11, *войницы* С11, 16, 45, 58, х3, 60, 61, *безочницы* С14, *блудницы* С14, *сзыцы* С14, *поданицы* С20, *пуцы* С20, *отцы* С29, 51, х6, 52, 55, *остацы* С39, *сазаклетницы* С43, *посланицы* С45, 46, *бѣседницы* С51, *разбойницы* С51, *Грицы* С53, *Галицы* С53, *ортацы* С57, *юнацы* С58; – инструментал мн.: *пороцыма* С3, *отцыма* С6, *новцыма* С7, *союзницыма* С12, *селяцыма* С44, *момцыма* С50, *ударцыма* С53, *коцыма* С56, – императив: *рецымо* С3, 51, – аорист: *бацыше* С23, – придјсви: *яцы* С43, *сднцы* С54,

Забилежили смо и један примјер одступања: *сужници* С55.

ј) Код трпних придјева налазимо *ы*, као у примјерима: *добивеныма* С11, 12, 52, *благородны* С43, *достойнымъ* нѣговогъ обичая С55, *явлѣный* С47, *развратны* С52.

Графија *ы* се јавља као једна од могућности за обиљежавање *и* у Љубишиним рукописима писаним старом графјом, а што је у складу са правописном праксом тога времена. Нестабилнот у употреби ове графије је изражена у корјенским лексичким морфемама, у одређеним наставцима замјеничко-придјевске и именичке промјене и у неким посебним случајевима.

9. ВОКАЛ *У*

Фонему у Љубиша обиљежава знацима *у* и *ѣ*. *У* се јавља у свим позицијама, а *ѣ* у средини и на крају ријечи. Њихова фреквенција је различита. Тако нпр. у писмима писаним старом графјом (П1, 2, 3) *ѣ* се јавља само у два примјера: *Господинѣ* П1 и *квитѣ* П3, док је у осталим примјерима присутна графија *у*. У каснијим писмима од 1867. до 1878. *ѣ* се јавља чешће, али са ипак претежнијом употребом слова *у*⁵⁵. У *Сазаклетви* је подједнако заступљена употреба и једне и друге графије, док се у приповиједи *Горде* јавља само фонема *у*. Навешћемо примјере за све позиције понаособ:

- у*:- *Унгарску* П1, *уредби* П1, *умахѣ* П2, *учинимо* П2, *узимате* П3, *уговора* П17, *утопист* П20, *уздам* П28, *узрадили* П43, *уђи* П50, *увјерити* П59, *уротачити* П61, *управи* С6, *узрокѣ* С16, *уста* С24, *усели* С31, *углавише* С43, *упућени* С44, *уознаде* ГО1, *умре* ГО4, *уштедите* ГО14, *укопају* ГО19, *устрављена* ГО23,
- у*:- *дуга* П1, *будућности* П1, *братучедѣ* П2, *науміо* П2, *Будва* П3, *Августа* П3, *друга* П9, *пучком* П15, *јучер* П23, *насушињи* П40, *навуђи* П51, *судова* П55, *конкурс* П61, *туђега* С5, *пута* С11, *куша* С17, *одлучи* С24, *одонудѣ* С42, *муѣса* С53, *пробуди* ГО2, *врућа* ГО6, *просинути* ГО14, *заручника* ГО18, *купујемо* ГО23,

⁵⁵ О употреби знака *ѣ* у текстовима наших старијих писаца и у руском брзопису XVIII вијека исп. Младеновић, *Рајић*, 26, напомена 58. Забиљежен је у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 22), Петра I (Остојић, *Петар I*, 39). Исп. и Кашић, *Видаковић*, 20; Херити, *Јанковић*, 30–31.

- у: велику П1, књигу П1, књѣу П2, Нову П2, срећу П3, пону П3, Матићу П11, ту П20, мудрошћу П26, Пашикотину П29, му П39, свијету П43, правду 59, збирку П63, господину П64, обрану П65, миру С2, кришаху С12, року С18, страну С41, Цезару С54, зову ГО1, празну ГО3, искрену ГО7, разићу ГО12, скуту ГО26.
- џ: додџиџ П6, спораџмљџ П8, џџго П14, Ђџиџја П24, Ђџро П27, џџљи П33, џџжност П35, џџжати П41, осџдио П44, предџзети П48, џџиџ П51, Ђџрџ П55, џџхана П60, џџхъ С1, орџжџемъ С6, трџдолюобџемъ С10, рџкомъ С14, Фџлвиомъ С23, свџда С30, трибџиъ С43, бџџџџегъ С49, бџриџ С49, лџнежџима С59,
- џ: Задрџ П15, молбџиџ П25, Никаџорџ П26, правџџ П28, секретарџ П29, незнаџџ П30, мџџџ П37, жџельзџиџџ П37, порџдиџџ П39, правџџ П42, болџиџџ П47, разредџ П48, двоџиџџ П57, Олџџ П60, славџ С2, писџџ С3, сазаклетвџ С4, идџ С8, лиџџџ С15, побџџџ С21, зборџиџџ С43, лџевџ С55, опреџџ С59.

10. СЛОВА Е и Є

- у середині ријечи: *осуєтишиє* С26, *премиєр* П27,
- на крају ријечи: *боє* П1, *твое*, х2, П1, *поведєниє* П1, *коптуминациє* П2, *приє* П24, *најискрєниє* П31, *лакишиє* С2, *човєчиє* С2, *партає* С3, *посліє* С5, *Луціє* С5, *изліє* С8, *найпосліє* С14, *Кассіє* С17, 44, *Публіє* С17, *Куріє* С17, 28, 32, *Ф8лвіє* С17, 28, 39, *Габиніє* С17, 43, *Корнєліє* С17, 28, *б8сїє* С27, 32, *приє* С27, *Мапіїє* С28, *Конкордіє* С46, *Вольтуриціє* С47, *Тарквиніє* С48, *скитадіє* С50, *Ф8ріє* С50, *фїлосозфїє* С51, *безмртїє* С51, *двіє* С55.

У средини ријечи *е* се јавља у секвенци *ие, уе*, док на крају ријечи биљежимо секвенце *ие/је* – најчешће, *ређе* – *ое, ае*.

Графијом *с* Љубиша обиљежава секвенцу *је*, и то у свим позицијама у ријечи:

– на почетку ријечи: *с* П1, х2, 2, х8, С1, 2, 7, 14, 20, х6, 25, 34, 47, 51, х6, *сдакъ* П1, *сръ* П2, 3, С1, х3, 2, 3, 8, 11, 15, 18, 40, *едномъ* П2, С15, 20, 60, х2, *сданъ* П3, С18, 23, *ссамъ* П3, *сднако* С2, 11, 61, *сдну* С3, 20, 58, *сзыка* С6, *еднымъ* С10, 45, 52, *сдиный* С10, 36, *сстъ* С19, 20, 29, 51, х2, 52, *сли* С25, 51, *србо* С36, *едомъ* С36, *сднакъ* С45, *сзеро* С47, *сдакъ* С52, *едина* С53, *еднацы* С54, *едва* С57,

– у средини ријечи: *исдамъ* П2, *обичасмъ* С2, *изсдначити* С3, *коегъ* С4, 18, *обичасмъ* С6, *нисданъ* С7, 61, *босвима* С9, *случасви* С10, *опосни* 14, *настосѣгъ* С16, *обісма* С18, *ніссамъ* С20, *случасва* С29, *восводе* С30, *свосму* С31, *путусмъ* С34, *другачісгъ* С34, *мосгъ* С35, *чусмъ* С35, *восни* С41, *изсше* С51, *Антоніемъ* С57, *одгосне* С59,

– на крају ријечи: *страдаиис* П1, *ніс* П1, С13, 20, 35, 40, 51, *доброполучіс* П3, *напредѣсли* С1, *човѣчіс* С2, *добіс* С2, *чус* С3, *насиліс* С5, 35, *изискуе* С5, *безаконіс* С10, *Божіс* С12, *наслѣдіс* С14, *показуе* С17, *срдитіс* С17, *моє* С20, 34, 58, *безаконіс* С22, *згодніс* С27, *догађас* С51, *напредус* С52, *досніс* С55.

Графија *с* се, дакле, јавља на почетку ријечи за обиљежавање групе *је*, али и иза вокала, за означавање секвенци: *ас* – *аје*, *ис/іс* – *ије*, *ос* – *оје*, *ус/ѣс* – *ује*, и иза префикса *из-*. Ово слово је карактеристично за стари правопис и јавља се само у једном примјеру у графији писаној Вуковом азбуком (*ссам* П48).

У положају иза вокала Љубиша пише спорадично *е*, односно *с*, тако да се није придржавао постојања одређених правописних принципа и доследности у њиховој примјени и употреби. Љубиша није граfiјски издиференцирао ове двије фонолошке вриједности *е/с*, па се отуда и види несигурност у њиховој употреби, коју најбоље илуструју следећи примјери у којима је написано *е*, али и *с*, чак у истим писмима и у *Сазаклетви*:

оружіемъ С6, *оружіе* С45, поред *оружісмъ* С6, 52, 58, *оружіе* С24, 29, 58; *коє* П1, поред *коє* П1, С6, 11, 15, 17, 20, 21, 43, 48, 53; *одкріе* С3, поред *одкріс* С30, 58; *своє* С19, поред *свос* С12, 14, 24, х2; *ниеси* П2, поред *ніссамъ* С20, *ніесте* С20, *нісемо* С33.

Обиљежавање групе *је* помоћу слова *е* углавном је везано за почетни период који се прати овом анализом⁵⁶. У каснијим дјелима писаним Вуковом азбуком Љубиша користи друкчије комбинације за обиљежавање секвенце *је* која не води поријекло од јата. Тако он пише: *једнога* П8, *јерархији* П26 (в. т. 15.2. в).

⁵⁶ Петар I такође користи графију *е* за обиљежавање секвенце *је*, мада он не употребљава слово *с*. (Остојић, *Петар I*, 41).

Постепено напуштање традиционалног начина обиљежавања секвенце *је* и употреба графици *ј* јасно нам говоре о Љубишином уклапању у вуковске нормативе, о чему нам свједоче аутографи писани од 1862. до 1878, дакле у времену када је стандардизација књижевног језика почела да се остварује. Дакле, временом код Љубише сазријева схватање о доследности у правопису, у чему је велика заслуга и Вука Караџића.

11. ГРАФИЈА Ћ

Слово *ћ* у Љубишиним аутографима служи за означавање слога *је/ије* и за обиљежавање група *ље*, *ње*. Графему *ћ* налазимо у текстовима писаним старом графицијом и свега 4 пута у рукописима писаним Вуковом графицијом (*и ћгову* П25, *поб ћгао* П10, *цћисходно* П5, *дћателности* П5).

Ова графиција у складу са традиционалним начином обиљежавања сугласника *љ*, *њ* употребљава се за обиљежавање секвенци *ље*, *ње* (*лћ*, *нћ*), односно за означавање фонеме *е* с палатализованим претходним сугласником (в. т. 16).

Графиција *ћ* има вриједност *је* у позицијама гдје је био некадашњи кратки вокал *ѣ*, као у примјерима:

извћстіяма П1, *предћле* П1, *савћте* П1, *дћло* П1, 15, *човћчу* П1, *вћри* П1, *мћру* П1, *извћтивамъ* П2, *савћтъ* П2, *мћсти* П2, *увћравајући* П2, *вћки* П3, *одмћни* П3, *човћкъ* С1, 23, х2, *вћчна* С1, *савћта* С1, *човћчіс* С2, *дћла* С3, 4, *повћдати* С4, *дћломъ* С7, *побћди* С9, *избћгну* С9, *дћвицомъ* С15, *побћде* С16, *хтћде* С17, *живћти* С17, 37, 58, *успћли* С17, *мћсеца* С18, *бесћдомъ* С20, 50, *пћнію* С25, *заповћдаше* С27, *човћка* С27, *повћравају* С29, *хтћти* С31, *бћгати* С32, *видћхъ* С36, *мћре* С39, *посћченъ* С39, *савћти* С41, *извћћенъ* С41, *предћла* С42, *бћгућегъ* С47, 57, *бћжи* С48, *смћси* С49, *посћчени* С50, *хтћде* С51, *увћренъ* С51, *предћле* С52, *дћлима* С53, *бдћти* С54, *савћћу* С54, *безмћрно* С56, *бћгствъ* С58, *сћкући* С60, *видћ* С60, *побћдомъ* С61, *смћса* С61.

У мањем броју примјера имамо *ије* од некадашњег другог јата:

цћпа П1, *тћлу* С1, *тћло* С1, 2, *цвћтъ* С1, 6, *мћшати* С2, *цћнимъ* С2, *измћни се* С2, *сћди* стараца С6, (ген. мн.), *измћнивиий* С6, *врћме* С7, 11, *цћнити* С10, *цвћће* С11, *тћломъ* С20, 61, *цћнимъ* С20, *смћшане* С22, *рћчъ* С24, *цћло* С25, *бћдне* С26, *бћда* С28, 48, *обћсти* С31, *цћли* С31, *успћваху* С32, *бћде* С33, 51, *раздћћни* С43, *измћнити* С51, *цћняху* С51, *вћка* С52, *оскудћва* С52, *свћсти* С52, *звћзде* С52, *бћдны* С54, *мћшати* С56, *промћнити* С58, *одмћнити* С60, *цћнише* С61, *рћчи* С3, 52, *рћчима* С38, *свћтъ* С51, *свћтомъ* С10, *свћту* С21, 51.

У вези са наведеним примјерима поставља се питање да ли графиција *ћ* има вриједност *је* или *ије*. Ако упоредимо исте лексеме у Љубишиним аутографима из

періода писаним Вуковом графієм, видимо да и ту није био доследан, јер биљежимо примјере и са *је* и са *ије*: нпр.: *ријечи* ГО5, *ријеч* П52, ГО19, *ријечима* ГО3, поред: *рјечи* П6, 35, *рјеч* П16, *рјечима* П8, *рјеч* ШМ7, 4, 21, 34, 45, *рјечи* ШМ9, 14, *рјечима* ШМ26, *рјечи* ШМ29, *свијета* П51, ГО2, 8, 11, *свијетом* П51, *svijetom* П69, *свијет* ГО4, 8, 22, *свијету* П43, ГО3, 7, 13, 18, 19, поред: *свјет* П10, *свјетом* П12, *svjetu* ШМ10, 19, 21, 34, 39, 40, 43, *svjeta* ШМ17, *svjet* ШМ17, 39 (в. т. 30). Очигледно да Љубиша није граfiјски прецизно издиференцирао примјере са рефлексима некадашњег дугог и кратког вокала *ѣ*. Да је то тако показују нам наведени примјери, али и примјери са означавањем групе *ије* (в. т. 15.1).

Наизмјенично написане граfiје *ѣ* и *е* налазимо у примјеру:

найтослѣ С10, 12, 15, 27, 31, 32, 37, 41, 47, 51, 52, *найтослие* С14.

Понекад је Љубиша писао ову граfiју и тамо гдје етимолошки није било јата, као на примјер: *подножѣ* С57.

12. СЛОВА Я и Ю

Љубиша овим граfiјама обилежава секвенце *ја* и *ју*. Обје граfiје јављају се у свим положајима у ријечи – иницијалном, медијалном и финалном:

- а) – *я* остаемъ П1, *Я* љу П2, *ясна* С1, *ярмити* С2, *явно* С2, *яснимъ* С3, *яка* С18, *яке* С20, *яо* С20, *явити* С29, *яросѣу* С31, *ядни* С33, *явно* С35, *ясни* С38, *яци* С43, *явлѣный* С48, *ярости* С51, *ямачно* С52, *ясанъ* С54, *яма* С55, *ята* С56, *ячий* С59,
 - *извѣстіяма* П1, *траяти* П1, *бояти* П2, *пріятелю* П3, *устройстваху* С2, *постоянии* С2, *бяху* С3, *невѣроятню* С6, *присвояваху* С6, *сяйность* С9, *настоящие* С14, *непостоянь* С23, *разкаянь* С34, *достоянства* С39, *уячити* С51, *одяха* С59,
 - *лиѣнія* П1, С1, *коя* П1, *твоя* П1, *моя* П1, *званія* П2, С2, *своя* С3, 21, *оружія* С7, *края* С10, *богоиштовія* С12, *условія* С21, *гуя* С23, *раскошнія* С25, *покоя* С31, *соя* С39, *Тарквитія* С48, *примирія* С51, *красорѣчія* С53, *обичая* С53.
- б) – *Юлија* П16, *юче* П47, 49, *ютрос* П52, *юнака* С8, 54, *юнакъ* С11, 33, *юначкій* С20, *южну* С21, *юнаке* С58, *юнацы* С58, *юнаштво* С58, *юначтво* С60,
 - *даюћи* С2, *примаюћи* С6, *владаюћи* С9, *смазраюћи* С12, *союзницыма* С12, *устручаваюћ'* С15, *валяюћи* С20, *постаюћи* С20, *чуюћи* С21, 46, *надаюћ'* С26, *знаюћи* С29, *стараюћь* С60, *хрваюћи* С60, *обраћаюћи* С61.
 - *кою* П1, *мою* П1, *твою* П1, 2, х3, *бою* С2, *предаю* С2, *имаю* С3, 34, *заведенію* С5, *званію* С6, *Божію* С9, *свою* С10, *плаћаю* С20, *момчадію* С24, *приморію* С32, *владаю* С42, *одлучую* С50, *затовѣдаю* С51, *положаю* С59, *свію* С59, *разбою* С51.

13. ВОКАЛНО Р

Љубиша углавном пише самогласничко *p* без посебно означене вокалности, тј. онако како се и данас у савременом српском језику пише. На примјер:

*p*ђаво П1, *срдачно* П2, *смртније* П6, *срца* П9, *цркву* П10, *црквеној* П10, *насрцу* П12, *срџбом* П15, *Хрвацкој* П18, *Црнугору* П25, *црногорскога* П27, *Трст* П29, *брзо* П33, *ладнокрвно* П38, *мрска* С5, *мрскому* С15, *жестокосрдис* С21, *крви* С33, *милоспђе* С40, *срчаностъ* С61, *црмничкој* ГО1, *црнице* ГО3, *врх* ГО4, *крст* ГО4, *срчаник* ГО7, *србе* ГО9, *црковне* ГО11, *прсту* ГО12, *црним* ГО15, *крваве* ГО19, *мртва* ГО19, *прва* ГО34, *smrt* П67, *ocrnili* П67, *trgovačka* П68, *prkos* П69, *kršteno* ПМ2, 23, *krvare* ПМ7, *vrh* ПМ8, *crna* ПМ20, *Crmnici* ПМ33, *ocrni* ПМ44.

Само у примјерима: *воскресење* П45, *жертвеника* С52, *церне* ГО19, *uperte* ПМ6, регистровани смо писање вокалног *p* на традиционалан начин, са додавањем вокала *e* испред или иза знака *p*. У овим ријетким примјерима види се утицај руског језика, али и црквенословенског правописа⁵⁷. Овакви примјери потврђени су и код писаца XVIII и XIX вијека који су писали ћирилицом⁵⁸.

Самогласничко *p* јавља се понекад тамо гдје га данас не налазимо у савременом језику, у чему се огледа утицај паштровских⁵⁹ али и других црногорских говора⁶⁰: *Хрцеговини* П17, *мрти* П17, *Хрцеговини* П17, *мрнара* П25, ПВД11,50, *grka* П67, *грке* С49, *Hrcegovine* ПМ25, 32, 47, *мрнарници* ПВД15,85, *mrnari* ПЦП5, поред примјера: *Херцеговини* П15, *Херцеговини* ГО14, *mrnarica* П68.

Примјер *умро* П7, 8, за вокално *p* у положају испред *o* које води поријекло од *л* у облицима радног глаголског придјева у Љубишиним рукописима, не показује ничим присуство вокалног *p* у себи, али у примјерима: *умрџ* ГО7, *допрџ* ГО7, долазе акценатски знаци да обиљеже вокално *p*⁶¹.

⁵⁷ Вокално *p* се црквенословенским правописом обиљежава комбинацијом *ер* (Мразовић, *Руководство*, 31–32). Вук је у *Писменици* и у својим првим писмима са *ер* обиљежавао самогласничко *p*, да би касније почео да користи исти знак и за самогласничко и за сугласничко *p* (Вук, *Писменица*; Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*, 65–69).

⁵⁸ Василије Петровић користи *ер* за обиљежавање самогласничког *p* (СТИЈОВИЋ, *Василије Петровић*, 12). Петар I у обиљежавању вокалног *p* користи понекад секвенцу *ер* (ОСТОЈИЋ, *Петар I*, 43). Секвенцу *ер* у неким примјерима има и Петар II (Младеновић, *Његош*, 54, 148). Миљанов има ту секвенцу у лексеми *жртва* (ГЛУШНИЦА, *Миљанов*, 21). Војвода Анто Даковић у *Мемоарима* користи комбинацију *ер* која је лексички дистрибуирана у ријечима *први*, *перве*, *первога*, *најпрви* (ОСТОЈИЋ, *Даковић*, 31). За војвођанске писце види Херити, *Јанковић*, напомена, 102, стр. 40.

⁵⁹ У паштровским говорима забиљежена је ова појава, веома досљедно у ријечима (А)рбанија и (А)рменко и изведеницама од њих (Рбанију, Рбанасу, рбанска, Рменко, Рменци), али и у неким другим примјерима, као нпр.: *м(о)рнара*, *с(а)рделе*, *грча*, *врђали* и сл. (ЈОВАНОВИЋ, *Паштровићи*, 91–92).

⁶⁰ Стевановић за источноцрногорске говоре наводи примјере *грк*, *грчина*, *загрчит* и сл. (СТЕВАНОВИЋ, *Источноцрногорски*, 60). У говору Пиве и Дробњака Вуковић биљежи у презимену *Доброловић* употребу вокализованог *p* умјесто консонантског *p* (ВУКОВИЋ, *Пива*, 39). У говору Мрковића забиљежено је вокално *p* настало редукицијом вокала у примјерима: *прлас* (*прелаз*), *прлика* (*прилика*), *у-рке* (*у руке*), *Врцеговина*, *Рцеговина*, *прцела* (*парцела*) и сл. (ВУЈОВИЋ, *Мрковићи*, 143). И у говору Црмнице јавља се вокално *p* у примјерима: *Рцеговина*, *Рбанија*, *мрњар*, *бртвулин*, *пржун* и сл. (МИЛЕТИЋ, *Црмница*, 70).

⁶¹ Вук је у оваквим примјерима писао *грџоце*, *умрџо* и сл. (Вук, *Српска граматика*, XXIX, Беч 1818).

У Љубишиним штампаним дјелима (ПВД) налазимо примјере девокализованог вокалног *p* у позицији пред вокалом *o < л*: *упаро* ПВД20,47, *одаро* ПВД25,140. Што се тиче паптровских говора у радном глаголском придјеву на *-ро* испред *p* умеће се вокал *a*. Ова појава је скоро ограничена на облик *умро*, али и на неке друге облике као: *одаро*, *допаро*, *сатаро*; мада су ови примјери карактеристични без *a*: *умро*, *одрли*, *утрли*, а забиљежена је и у ријечи страног поријекла *фарцулет*⁶². Овакви примјери познати су у народним говорима⁶³.

У Љубишиним штампаним дјелима (ПВД) регистровали смо вокално *p* у примјерима у којима долазе акценатски знаци изнад *o < л*: *умрѓ* ПВД1,9, 27,151, *дрѓ* ПВД13,67, *мрѓ* ПВД15, 85 и сл. Такође у штампаним дјелима, за разлику од рукописа гдје не биљежимо ту појаву, проналазимо и вокално *p* обиљежено гласовном комбинацијом *ar*⁶⁴: *лакардија* ПВД13,75, *лакардију* ПВД25,138.

14. ГРУПА ЈИ

Секвенца *ји* јавља се у вези са *џи* – опозицији П14, *Русији* П17, *пенсији* П24, и сл. како би се данас у савременом књижевном језику обиљежавали овакви примјери, а што и налазимо у каснијим Љубишиним дјелима (в. т. 15. 1. а). Међутим, у његовим најстаријим аутографима биљежимо следећа граfiјска решења, која указују на неусавршености његове граfiје, чиме се Љубиша слаже са другим црногорским писцима претходницима и савременицима⁶⁵.

о + и ном. множ.: *твои и мои злотвори* С1,

і + и *Аустрији* П1, *Андрији* П2, *способији* С1, *настарји* С2, *Аџији* С2, *Грџији* С2, *важњији* С2, *праведљивији* С2, *постоянјији* С2, *Испанији* С19, *задовољњији* С20, *Мауританији* С21, *старји* С33, *Марсилји* С34, *ордији* С36, *Галлији* С40,

и + и *армији* П3,

пored: *нечи чланак* П16, *најважнији* П22, *праведљивији* С2, *човџчи* С2, *мили* П69.

Љубиша придјев *божји* пише на следеће начине : помисао *божји* ГО11, дар *божји* ГО19, али и: *Воџи* ШМ38, изъ домова *Божји* С11.

⁶² Јовановић, Паптровић, 90–91.

⁶³ Истраживачи у неким црногорским говорима региструју вокални изговор гласа *p* у оваквим примјерима. Уп. у говору Црмнице: *одаро*, *раздаро*, *прождаро*, *умаро*, и сл. (Милетић, Црмница, 70; Пешикан, СК-Љ, 102).

⁶⁴ Ова појава карактеристична је и за неке старије писце српскохрватског језика, нарочито оне који су писали латиницом. Забиљежена је у језику Петра Хекторовића (Младеновић, Хекторовић, 61). За вокално *p* Папић, босански фрањевац редовно биљежи *ar*. Решетар сматра да се *ar* за обиљежавање вокалног *p* користи још од XV вијека у нашим споменицима и да се јавља по узору на латинске и италијанске документе (Чигоја, Папић, 41). Јеролим Филиповић користи секвенцу *ar* (Д. Игњатовић, Филиповић, 42). Херта Куна помиње секвенцу *ar* у језику фра Ловре Ситовића (Куна, Ситовић, 128). Употребљава се и у језику Ивана Анчића (Марковић, Анчић, 6). Такође је регистрована код писаца са црногорског подручја. У језику Петра I евидентиран је само један примјер са *ar* и то у лексеми *рђав* (Остојић, Петар I, 44). Марко Миљанов користи комбинацију *ar* умјесто вокалног *p* и на почетку ријечи и у средини ријечи (Глушица, Миљанов, 21). И Његош у *Лијеку јарости турске* има примјер *лакардија* (Младеновић, Његош, 54). Ову лексему налазимо забиљежену и у *Рјечнику дубровачког говора*, 202.

⁶⁵ Исп. Остојић, Петар I, 44; Даковић, 30; Младеновић, Његош, 84; Владика Данило, 17, 23.

15. СУГЛАСНИК Ј

а) Љубиша за означавање сугласника *j* у својим аутографима употребљава више знакова у зависности од позиционе условљености. Консонант *j* биљежи знацима: *j*, *и*, *i*, *ii*. Поред тога што се употребљава самостално, овај сугласник улази у састав граfiјски јотованих вокала *я*, *ю*, *ѣ*, *с*, и спорадично код графеме *е* гдје обиљежава секвенцу *је* (в. т. 10). У свему томе важну улогу има фонема која улази у састав секвенце, али и фонема која претходи тој секвенци. Уколико је у секвенци неки од вокала задњег реда, изузев вокала *о*, јављају се граfiје *я*, *ю*, (в. т. 12), ако је на другом мјесту фонема предњег реда, онда се јављају граfiје *ѣ*, *с*. У латиници фонему *j* користи за обиљежавање слова *ђ*, и то као комбинације *dj*, *gj* (в. т. 19).

б) Знак *и* чешће, а *i* ређе употребљава за обиљежавање сугласника *j* у групи *јо*:

- *иоиѣ* П1, х2, *Иово* П1, *Иову* П2, *иоит* П6, 12, 17, 18, 21, 27, 31, х2, 36, 40, 45, х2, 50, х2, 54, 59, х2, 61, *иоитѣ* С5, 20, 48, *Иовановиѣ* П7, *Иовом* П45, *Иоком* П51, *Иоко* П51, 59, *Иоков* П54, *Иован* П57, *Иосифа* П58, *Иовановиѣу* П59,
- *ioй* С17, *своioй* С27, *моioмѣ* С31, 52, *своioмѣ* С32, 53, *твоioй* С35.

в) Љубиша је сугласник *j* обиљежавао помоћу слова *и*, односно *i* и у следећим позицијама:

- *-j* + сугласник: *наикасиѣ* П2, *Баиста* П16, *Баистовима* П17, *разбоишничних* П17, *Раишсрата* П18, *Баист* П31, *воишнихѣ* С27, *непристоиный* С51, *боите* С52, *Пистонске* С57, *краицере* П60, *Холтстаином* ГО10,
- *иза* сугласника: *виеровати* П24, *Матиаици* П40, *увиерите* П43, *миеру* П54, *цнедило* П45, *виеруј* П58,
- пехтиедохѣ* С4, *тирианство* С6, *тирианства* С28, *найсміелию* С32, *утиехе* С58,
- *-j*: *Помтеи* П8, С16, 38, 39, *осталои* П18, *обичаи* С18, *стои* С51.

Обиљежавање сугласника *j* словом *и* у складу је са традиционалним начином биљежења консонанта *j* у ћирилиц⁶⁶. Оваква појава заступљена је и код владике Данила, Вука Поповића, као и писаца из других дијалекатских области⁶⁷.

Слово *и* налазимо на почетку ријечи у значењу *j*: *Јуна* П2.

г) Неусавршеност граfiје кад је у питању обиљежавања сугласника *j* код Љубише најбоље се може видјети код писања ријечи *још*. Наиме, ову лексему пише на различите начине, са *и*, са *j* и то чак у истим писмима:

- *јоит* П17, 20, х2, 26, х3, 32, 37, 54, 56, 59, х2, 60, 61, ГО6, 7, 18,

⁶⁶ Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, 215.

⁶⁷ Младеновић, *Владика Данило*, 25; Суботић, *Поповић*, 64. Интересантно је напоменути да се ова појава јавља код већине старих босанских писаца (О томе видјети Вукомановић, *Маргитић*, 18). Код војвођанских писаца исп. Јерковић, *Игњатовић*, 37; Херити, *Јанковић*, 41.

– *иошъ* П1, х2, *иошт* П6, 12, 17, 18, 21, 27, 31, х2, 36, 40, 45, х2, 50, х2, 54, 61, *иоштъ* С5, 20, 48, *иош* П52.

У дјелима писаним латиницом слово *i* такође се у неким примјерима употребљава за обиљежавање сугласника *j*: *utiehu* Р67, *haide* ШМ8, *vidieti* ШМ32, *itiešila* ШМ46, поред: *hajde* ШМ9.

Примјер *jош* у латиници пише као: *jošt* Р69, 71, ШМ9, 11, 18, х2, 30, 35, 43.

д) Знак *й*, у складу ортографском праксом тог времена, функционише на крају слога пред сугласником, у финалној позицији ријечи и у префиксу *нај*:-

– *войску* П1, С29, *файду* П1, *крайцера* П1, *войти* С1, *сѣйны* С2, *войводе* С3, *догађајма* С3, *бојномъ* С7, *небројну* С7, *войницы* С11, *спокойно* С17, *тайну* С23, *крайности* С26, *судейску* С29, *неймахъ* С35, *сѣдѣчтва* С37, *дванайсть* С43, 55, *својтине* С52, *благайницъ* С52, *крайнога* С52, *достойно* С54, *неймаше* С56, – *унутрашньої* П1, *твой* П1, 2, *немой* П2, *црногорской* П3, *другой* С1, *онай* С2, 11, *мой* С4, *подобной* С4, *догађай* С4, *овай* С5, *обычай* С5, *самой* С7, *свѣцкой* С11, *вѣруй* С12, *сдой* С14, *првой* С15, *свой* С22, *бой* С24, *здравствѣй* С35, *чуй* С35, *край* С35, *случай* С51, *пристойной* С52, *Галличной* С52, *каменитой* С59, – *наиболѣ* П1, 2, С57, *наѣстарѣи* С2, *наѣвыиѣ* С2, *наѣвыше* С2, 11, 23, 28, 37, *наѣпрѣ* С3, 11, 12, *наѣзнаменитѣя* С4, *наѣлѣтѣа* С5, *наѣгоре* С11, *наѣжесѣ* С16, *наѣпрѣвѣй* С24, *наѣзгодны* С43, *наѣлѣтѣе* С43, *наѣнижегѣ* С44, *наѣсигурнѣ* С51, *наѣбодрѣ* С59, *наѣпослѣ* С10, 12, 15, 27, 31, 32, 37, 41, 51, 52, *наѣпослѣ* С14.

Само у примјеру *наѣпослѣ* С52 и *наѣкаспѣ* П2, имамо *и* које је вјероватно омашка, јер у свим другим примјерима налазимо *наѣ*⁶⁸.

ђ) Слово *й* употребљава се и на крају придјева и замјеница мушког рода у завршетку *ѣй*, *ѣѣ*, али оно нема никакву гласовну вриједност већ само традиционалну ортографску (в. т. 8. 2. б; 8. 3. д).

е) Слово *й* налазимо и код модалних речца *заѣста* и *доѣста*: *заѣста* С1, 31, 51, 58, *доѣста* С1, 2, 3, х2, 8, 14, 20.

У примјерима: *ѣѣмъ* П1, *моѣмъ* С5, *таѣти* С10, такође налазимо графичку *ѣ*.

15.1. ПИСАЊЕ Ј У МЕЂУВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ

Кад је у питању писање консонанта *j* у интервокалном положају, Љубиша није био доследан, као ни други писци претходници и савременици⁶⁹. У свему томе важну улогу имају вокали који га окружују, тако да се некад писао, а понекад испуштао. Зависно од тога сав материјал разматраћемо у три групе:

⁶⁸ Морфема *нај* у облику *наѣ* јавља се и код других старијих црногорских писаца: Остојић, *Петар I*, 44; Даковић, 32; Младеновић, *Његош*, 85; за војвођанске писце види: Младеновић, *Рајић*, 32; Кашић, *Видаковић*, 21; Јерковић, *Игњатовић*, 37.

⁶⁹ Исп. Остојић, *Петар I*, 45–50; Остојић, *Даковић*, 32–38; Младеновић, *Владика Данило*, 25; Младеновић, *Његош*, 86–93; Глушца, *Миљанов*, 14–20. За војвођанске писце види: Младеновић, *Рајић*, 32–33; Кашић, *Видаковић*, 21–22; Јерковић, *Игњатовић*, 37–38; Херити, *Јанковић*, 45–47.

- а) *и + j* + самогласник
 б) самогласник + *j* + *и*
 в) самогласник + *j* + самогласник

а) *и + j* + самогласник

и + j + о:

і + о *пропатіо* П1, *изніо* П1, *приміо* П2, *чудіо* П7, *мрзіо* С3, *видіо* С13, *одкріо* С20, *уздивльіо* С36, *ускочіо* С43, *узгазіо* С44, *біо* С47, 51, *развіо* С54, *остаріо* С59, *Висаріоне* П1, *Націоналу* П6, *раздіо* П31, *учіонице* С16, *Антіо* С17, *Порціо* С17, *Куріомъ* С18, *діо* С23, *Мамліовъ* С29, *Милвіо* С45, *Цепаріо* С46,

и + о *хтіо* П4, 7, *набавіо* П4, *біо* П4, 16, 40, *приміо* П6, *радіо* П8, *живіо* П28, *допіо* П40, *преваріо* ГО16, *Націоналу* П4, *учіоне* П8, *Гимназіо* П14, 40, *діо* П16, ГО14, *Биограда* П16, 17, *стипендіо* П17, С24, *міо* П24, 58, ГО12, *фиорина* П27, *раздіо* П31, *диреціон* П37, *Висариону* П53, *консорціо* П53, *ђениом* П54, *конвенціон* П59, *бушатлиом* ГО3, *Јасофиом* ГО4, *Скендериом* ГО17,

и + j + о / і + j + о *Міјом* П6, *сміјо* П26, *опіјону* ГО1.

Љубиша у радном глаголском придјеву словном комбинацијом *іо* обиљежава ссквенцу *ио* у дјелима писаним старом графијом. У каснијим аутографима налазимо ссквенцу *ио* без сугласника *j* и у радном придјеву, и у другим облицима, мада налазимо и ссквенцу *іо*. Само у два примјера радног придјева писана ћирилицом налазимо консонант *j* који разбија групу *ио*, у чему се огледа утицај паштровских говора у којима се, код ове вокалске скупине, развија *j* нешто пасивније артикулације⁷⁰. У неким примјерима долази до испуштања сугласника *j*, као на примјер: *Аустриом* П17, *фамилиом* П61, 62, *стариом* ГО9, и сл.

и + j + а:

і + я / і + а *миѣніа* П1, С1, 52, *извѣстіа* П1, *званіа* П2, С2, *пріатељ* П3, *оружіа* С7, *богоштовіа* С12, *желіаху* С16, *Італіа* С16, *Івніа* С17, *Бастіа* С17, *Децембріа* С18, *вапіали* С20, *условіа* С21, *горіаще* С23, *раскошніа* С25, *гладіатора* С30, *скитадіа* С34, *Велтуріа* С44, *прилиріа* С51, *тиріанство* С51, *додіавати* С52,

и + а *Јуниа* П8, ГО13, 17, *специалист* П14, *министеріални* П17, *материал* П22, *стипендіа* П24, *патриархову* П26, *материалному* П26, *патриару* П26, *квалификація* П33, *Софіа* П40, 41, 43, *камбиал* П44, х2, 48, *ренуцијала* П45, *инзицијару* П46, *додіавати* П58,

и + j + а / і + j + а *пријатељу* П4, 13, *условија* П8, 47, *Епархија* П10, х4, *Фаббриција* П10, *пријане* П14, *езекуција* П15, х2, *Јунија* П16, 19, *Аустрија* П17, *материја* П22, *ничіја* П25, *амнестија* П25, *патријара* П26, *Илија* П27, 41, 44, 48, *облигација* П29, *секција* П31, 48, *Софија* П33, 37, 40, 44, *лакрдија* П37, *смијати*

⁷⁰ Јовановић, Паштровић, 140.

П45, *официја* П57, *аудиенција* П67, *тијавице* П59, *искриција* П59, *додијало* ГО6, *разбијала* ГО6, *прибратија* ГО12, *спаија* ГО13, *погибија* ГО21, *змија* ГО24.

У Љубишиним дјелима писаним старом графijом ова секвенца се обиљежава словном комбинациjом *i + ja*, у којој графijски јотовани вокал садржи консонант *j*, или се пак јавља без прејотованог вокала, као *ia*. У касијим рукописима много је више примјера са сугласником *j*, него без њега. Интересантно је напоменути да Љубиша исте примјере пише и са *j* и без *j*, чак и у истим писмима.

u + j + y:

i + y / i + ю / i + ђ *економіу* П2, С58, *заведеніу* С5, *званіу* С6, *ми ђніу* С8, *Божіу* С9, *Іспаніу* С21, *момчадіу* С24, *изневѣріу* С25, *приготовлѣнѣ* С26, *Фѣлвіу* С26, *Етруриу* С27, *тріуѣѣ* С30, *приморіу* С32, *ничіу* С33, *Галліу* С42, *бусіѣ* С45, *кутіу* С46, *веледѣніу* С52, *филизофіу* С52, *Італіу* С52, *свіу* С52, *ми ђніу* С55,

u + y / i + y *ушу* П6, *консорциум* П37, *Шиминаріу* П39, *дирекцију* П48,

u + j + y / i + j + y *конференцију* П8, *спипендијум* П22, *фамилију* П22, 23, 56, 58, 61, *епархију* П26, *стадијума* П33, *контумацју* П33, *кауцију* П33, 34, х2, 57, *петицију* П33, *копију* П38, 56, *комисију* П41, *инпекулацију* П44, *обавију* П45, *сторију* П45, *дирецију* П49, *капију* П50, *депутацију* П55, *мисију* П59, *сломију* ГО2, *гостију* ГО5, 9, *очију* ГО22.

Љубиша је много доследнији у писању секвенце *ију*. Код старе графijе налазимо словне комбинације *i + ю*, *i + y*, *i + ђ*. У каснијим дјелима имамо секвенце *ију* и *ију*, а само у неколика примјера ова секвенца је без сугласника *j*. Интересантно је истаћи да Љубиша ријеч *Далмација* пише као: *Далмацију* С58, П5, *Далмацију* П8, 16.

u + j + e:

i + e / i + e *страдаиѣ* П1, *обзориѣ* П1, *поведеніе* П1, *иѣ* П1, С3, 34, 51, *контумацје* П2, *иѣси* П2, *човечіе* С2, *слиеди* С3, *посліе* С5, *оружіѣмѣ* С6, 52, *оружіѣмѣ* С6, *иѣданѣ* С7, 15, *слиѣно* С8, 51, *веледѣиѣ* С12, *наслѣдиѣ* С14, *лиѣне* С16, *изниѣти* С18, *приѣ* С27, *Сеніе* С29, *иѣсѣмо* С33, *бездѣиѣмѣ* С33, *лиѣкѣ* С40, *убіѣногѣ* С51, *подниѣти* С51, *красорѣиѣмѣ* С53, *лиѣвѣ* С55, *двіѣ* С55, *Антоніѣмѣ* С57,

u + e *исданѣ* П2,

ѣ (види примјере т. 11)

u + e *лакииѣ* С2, *Фиезоле* С27, *поведеніе* П1, *контуминациѣ* П2, *цѣло* П5, *гниѣзда* П7, *талиѣр* П7, *допѣиѣти* П9, *Архиѣреѣ* П10, *сриѣду* П15, *премиѣр* П27, *најискрѣниѣ* П31, *плиѣи* П31, *у слиѣд* П31, *цѣла* П31, *увриѣдиѣ* П33, 35, *иѣѣниѣри* П37, *фѣѣрѣстиѣре* П44, *Сплиѣту* П45, *диѣла* П45, *иѣѣниѣра* П46, *Инѣниѣр* П46, *иѣѣниѣра* П46, *лиѣѣѣ* П47, х2, *Риѣѣѣ* П48, *портиѣра* П50, *миѣру* П54, *аудиѣнѣциѣ* П57, *иѣѣниѣре* П58, *цѣлу* П58, *виѣѣѣ* П58, *напѣриѣд* П58,

и + ј + е смртније П6, х2, ниједна П7, свијем П8, 38, нупомоћије П10, бирократије П15, умје П15, хтијело П16, ситуације П20, новијех П21, свјецкијех П21, филозофије П21, овијем П21, мијесто П24, послје П26, 62, двије П26, 31, бије П26, епархије П26, умријети П34, опијема П35, сторије П36, пријед П37, ГО7, смије П40, таквијема П40, дијела П40, Софије П42, рошалије П44, другачије П44, смијехом П45, лијевој П50, фамилије П50, ријешена П54, устијем П56, лијечници П59, болијест П59, тијем П59, навријеме П59, пријебој П59, искриције П59, добрије П62, тијеску ГО2, тријебе ГО2, 3, свијета ГО2, 8, лијено ГО3, ријечима ГО3, вијека ГО3, прелијена ГО5, бијела ГО5, мијеси ГО6, оплијенило ГО7, женскијем ГО7, црногорскијем ГО9, Дакије ГО14, убијена ГО21, модријем ГО22, плавијех ГО22, тије ГО24, хоцкијех ГО24, пријекрст ГО25, звијере ГО26.

О гласовној вриједности *с/е* и *ѣ* говорили смо у поглављу о *с*, *е*, *ѣ* (в. т. 10. 11). Кад је у питању секвенца *ије* у рукописима писаним Вуковом графијом, Љубиша ту показује велика колебања. Додуше, најбројнији су примјери са правилном употребом сугласника *ј*, међутим, евидентни су примјери и без овог сонанта. Та Љубишина несигурност најбоље се огледа у писању истих лексема на различите начине, чак у истим писмима и приповијетки *Горде*, као на примјер: *вриеме* П5, 41, *вријеме* П14, 54, 55, *врјеме* П5, *лиека* П7, *лијека* П26, 55, *лијек* П26, х2, *лиети* П24, 43, *лиена* П31, *лијене* П27, *лијену* П19, *лијена* П50, *прие* П24, *прије* П25, х2, 54, ГО8, 24, *прје* ГО4, х4, 8, *тиело* П48, х2, *тиела* П38, 48, *тијела* П45, х2, 53, 46, *обије* ГО19, х2, *обје* ГО23, х2, има и *обе* С45, и *охије* ШМ19 у латиници, *мијесам* П4, 36, 54, *мије сам* П6, х2, *није* П6, 31, 58, *ниеси* П2, и сл.

Љубиша је био најнедоследнији, као што видимо из наведених примјера, при писању секвенце *ије*. Ову секвенцу обиљежавао је као: *и + с / и + е*, *и + с*, *ѣ*, *и + е*, *и + ј + е*.

Графија *ѣ* означава секвенцу *је*, која се задржава на мјесту некадашњег кратког вокала *ѣ*, али и секвенцу *ије* која се јавља на мјесту дугог вокала *ѣ* (в. т. 11).

На крају да закључимо, секвенца *ије* са сугласником *ј* је много чешћа од варијанте без графеме *ј* без обзира да ли се ради о *ије* које води поријекло од *ѣ* или не.

и + ј + и:

и + ј + и *опозицији* П14, *Русији* П17, *пенсији* П24, *јерархији* П26, *Софији* П28, *апелацији* П33, *концесији* П37, *секцији* П46, *Софијите* П52, 54, *експедицији* П54, *Калифорнији* П56, *цизлајитанији* П59, *Сасонији* П62, *нахији* ГО1, *волији* ГО4.

Словну комбинацију *ији* у дјелима писаним старом графијом налазимо у примјерима са *и* (в. т. 14). Само у једном примјеру *армии* П3, налазимо ову секвенцу обиљежену као *и*, што значи да је Љубиша имао ову секвенцу и у дјелима писаним

старом графичком. У каснијим дјелима налазимо правилно употребљену ову секвенцу са сугласником *j*.

б) самогласник + *j* + *и*

а + *j* + *и*:

потајио П15, *најискуснијих* П21, *крајиности* П26, *одношаји* П38, *најименовању* П59,

Клаићу П8, *Клаића* П15, *Браиће* П27, 35, *Браићи* П42, 45, х2, *браићи* П45, *наименовању* П59, *заиру* ГО2, *Баица* ГО10, *уталагаише* С11, *нетаи* С48,

е + *j* + *и*:

Шеиферт П24,

о + *j* + *и* / *о* + *j* + *и*:

који П8, *својим* П10, *својих* П10, ГО9, *стоји* П18, *којим* П18, 32, *мојих* П31, ГО3, *мојим* П36, 61, *гојидбе* ГО2, *двојици* ГО3, *гојидбом* ГО7, *побоји* ГО9, *набројио* ГО9, *обојици* ГО12, *упокојио* ГО26,

зпоити П9, *октроисани* П10, *устрои* П16, *емороида* П60,

у + *j* + *и*:

Грујићу П26.

У групама самогласник + *j* + *и* Љубиша није доследан, па тако налазимо примјере са *j* и са испуштеним сугласником. Код секвенце *оји* налазимо исте примјере које пише са *j* и без *j* (*твоји* П9, *твои* П1, *који* П10, 20, х2, 14, 25, 46, ГО4, *кои* П1, 8, х3, 10, х3, *којима* П37, ГО24, *коима* П6, *двојим* П37, *двоити* П10, *моји* П38, *мои* П1, х2, *бојим* ГО4, Г12, 22, *боим* П8, *одвојити* П53, *одвоити* С7).

в) самогласник + *j* + самогласник

а + *j* + *а*:

а + *я* / *а* + *ј* + *а* *трајати* П1, *трајали* С2, *настаяише* С14, *разкаяињ* С34, *края* С10, *садржая* С34, *обичая* С53,

Бајамонта П6, *Бајамонту* П6, *обстајао* П10, *бајаги* П27, *положаја* П31, *обичаја* П35, *устрајати* П63, *очајао* ГО3, *стајала* ГО22, *покајаиье* ГО26,

а + *j* + *е*:

а + *э* / *а* + *ј* + *е* *обичаси* С2, *случаси* С10, *насмчиваише* С28, *случасеа* С29, *оддаем* С34, *даје* П4, *остајем* П13, 21, 57, *пристаје* П15, *почитајем* П18, *остаје* П26, *наједи* П27, *ћераје* П27, *партаје* П33, *одношаје* П35, *крајева* ГО15,

а + *j* + *о*:

састајао П14, *Мајора* П19, *Мајору* П27,

а + *j* + *у*:

а + *ю* / *а* + *ј* + *у* *дајоћи* С2, *предаю* С2, *повраћајоћи* С4, *примајоћи* С6, *употребљавајоћи* С8, *владајоћи* С9, *сматрајоћи* С12, *постајоћи* С20, *продајоћи* С24, *знајоћи* С29, *имаю* С3, 34, *владаю* С42, *заповѣдаю* С51, *положаю* С59, *старајоћ* С60,

честитајући П13, наступајући П13, саобраћају П26, наступајуће П37, продају П38, морају П48, олакшају ГО7,

o + j + a:

o + я / o + j + a бояти П2, устрояваху С2, невѣроятнo С6, присвояху С6, достоянство С14, непостоянъ С23, поясу С27, достоянства С39, боясни С39, коя П, твоя П1, моя П1, своя С3, покая С31, соя С39, твоја П7, 9, 38, 45, моја П7, 63, која П10, броја П10, настојао П27, брзојавите П32, 48, брзојавиши П39, бојао П40, ГО9, појати П44, Стојан П63,

o + j + e:

o + ѣ / o + j + e косъ С4, 18, босвима С9, восный С11, опосни 14, свакосмъ С15, восводе С30, свосму С31, мосъ С35, освосна С36, косъ С39, босне С40, восни С41, косму С36, босћи С48, 52, освоснъ С52, косга С52, стосћи С54, којему П5, 12, 10, 26, х2, твоје П7, моје П8, 10, 21, устројену П10, х2, одвојена П10, мојег П18, којега П19, 20, 40, Појербаху П23, војених П47, Спасоје ГО1, обоје ГО13, присвојене ГО13, твојем ГО16, двоје ГО25, своје ГО25,

o + e бое П1, твое П1, 2, х2, кое П1, своеручно П38, чоеком ГО7, чоеку ГО10, чоек ГО10, 14, чѣка ГО17, х2, С31, свое С19,

o + j + o:

o + i + o / o + j + o своіой С27, моіомъ С31, 52, своіомъ С32, 53, твоіой С35, мојој П10, твојој П23,

o + j + y:

o + ю / o + j + y союзницыма С12, кою П1, мою П1, твою П1, 2, х3, бою С2, свою С10, разбою С51, своју П8, 10, коју П11, моју П32, 43,

y + j + a:

y + я / y + j + a гуя С23, узрујати П27,

y + j + e:

ѣ + э / y + э / y + j + e напредѣли С1, нутусмъ С34, чуемъ С35, препорѣчуемъ С35, нѣгусте С52, јадикује П8, лудује П8, пландује П9, усуђујем П10, савјетује П21, помиљује П25, препоручујем П34, 40, гласује П37, радујем П61, чује ГО1, уједно ГО3, изује ГО21, мирује ГО22, купујемо ГО23,

y + j + o (Нијесам нашла примјере)

y + j + y:

y + ю / y + j + y чуоћи С21, 46, препоручуоћ' С21, цвѣтуюћій С39, слѣдоуоћу С43, одлучую С50, протестую С50, прописую С5, повређујуће П10, отицују П17, отпугују ГО13, докажују ГО16,

$e + j + a$:

Пеаковићу П9, *Варгунтеа* С47,

$e + j + e$ (Нијесам нашла примјере)

$e + j + o$ (Нијесам нашла примјере)

$e + j + y$ (Нијесам нашла примјере)

Кад су у питању групе самогласник + j + самогласник може се закључити следеће:

а) У саставу графички јотованих вокала сугласник j се јавља у групама: $a, o, y + j$; $a, o, y + jo$;

б) У секвенци *ојо* фонема j функционише у виду графичке i , у аутографима писаним старом графичком, док у аутографима писаним Вуковом графичком биљежимо примјере са j ;

в) У аутографима писаним старом графичком секвенце *аје, ајо, ају, оја, оју, уја, ује, ују* у духу су традиционалног начина писања, којег су се придржавали и други старији писци његова времена⁷¹. Са друге стране, његови каснији аутографи у складу су са Вуковим моделом књижевног језика. Одступања се јављају код секвенце *оје* код које налазимо двојаку употребу, тј. и са j и без j ; док се секвенца *еја* јавља без сугласника j .

Дакле, Љубиша је кад су у питању ове секвенце најдоследнији у писању, са извјесним одступањима (код секвенца *оје, еја*).

15.2. Када је ријеч о обиљежавању група $j + \text{вокал}$ у иницијалном положају или самостално, можемо рећи следеће:

а) $j + a$

Обиљежава се графичком ja у старој графичкој, као у примјерима⁷²:

ја остаемъ П1, *Ја* ћу П2, *јсна* С1, *јрмити* С2, *јвно* С2, *јспимъ* С3, *јка* С18, *ја* С20, *јвити* С29, *јросћу* С31, *јдни* С33, *јвно* С35, *јци* С43, *јвлѣный* С48, *јрости* С51, *јростно* С51, *јмачно* С52, *јсанъ* С54, *јма* С55, *јта* С56, *јчий* С59.

У каснијим рукописима писаним Вуковом графичком обиљежава се са *ја*:

јадикуюје П8, *Јасофиом* ГО4.

б) $j + y$

Обиљежава се графичком jo , као у примјерима⁷³:

⁷¹ Традиционалан начин обиљежавања заступљен је у језику многих црногорских писаца – исп. Остојић, *Петар I*, 49; Младеновић, *Владика Данило*, 27–28; Младеновић, *Његови*, 91–92. Упореди и за војвођанске писце: Младеновић, *Рајић*, 33; Кашић, *Видаковић*, 21–22; Херити, *Јанковић*, 45–47.

⁷² Исп. Остојић, *Петар I*, 49; Остојић, *Даковић*, 36; за војвођанске писце: Младеновић, *Рајић*, 33; Кашић, *Видаковић*, 21; Херити, *Јанковић*, 41–42.

⁷³ Петар I ову секвенцу обиљежава са jo , а Даковић са jo и ријетко са спојем $j + jo$ (Остојић, *Петар I*, 49; Остојић, *Даковић*, 37). Рајић употребљава и комбинацију $ju/j\delta$ (Младеновић, *Рајић*, 33).

Юлија П16, *юче* П47, 49, *ютрос* П52, *юнака* С8, 54, *юнакъ* С11, 33, *юначкѣй* С20, *южну* С21, *юнаке* С58, *юнаѣы* С58, *юнаштво* С58, *юначтво* С60.

И овдје налазимо секвенцу *ју*:

јуче П8, 19, 32, *Јулија* П16, 19, *јучер* П23, *Јулија* П26, *Јулиа* ГО13.

Ову секвенцу забиљежили смо и у примјерима *Јуна* П2, у којима се слово *Ј* употребљава за обиљежавање *ј*.

У нским ријетким примјерима испуштен је глас *ј*: *уче* П2, *учерашњом* П48.

в) *ј* + *е*

Обиљежавање ове секвенце код Љубише јавља се на више начина, као *с* код аутографа писаним старом графијом (в. т. 10), као *ј* + *е* у дјелима писаним Вуковом азбуком:

јели П6, *језику* П6, *једнога* П8, *јерархији* П26, *јест* П27, 31, *јего* П27, *Јекатерине* ГО2.

Облик *Европа* Љубиша пише са протетичким *ј* *Јевропе* ГО14, поред *Европи* П17.

г) *ј* + *о*

Секвенцу *јо* обиљежава као: *јо*, *јо* (в. т. 15. б, г), *јо*⁷⁴:

Јову П44, *Јосиф* ГО2.

д) *ј* + *и* / *і*

Забиљежили смо примјер да *іймъ* нико о освети не ради П1 у значењу енклитичког облика 3. лица множине (в. т. 8. 2. б)

Облике придјева са некадашњим наставком *ь* + *ји*, *ја*, *је* Љубиша пише на следећи начин:

Придјев у функцији мушког рода *божій* налазимо у облику са *ій*: изъ домова *Божій* С11. Љубиша има и примјере:

руке *божје* П28, *Божію* С9, *Божіе* С12, *Воџја* ШМ18, *Воџје* ШМ20, *божјом* помоћи ГО2, *Божја* ГО4, *божје* ГО5, *божјег* ГО8, помисао *божји* ГО11, *божјег* страха ГО11, дар *божји* ГО19, *божја* ГО25, *Воџја volja* ШМ18, *Воџје službe* ШМ20, *Воџја vjera* ШМ27, *Воџји vjeru* ШМ34, *Воџи* ШМ38 (наводимо и примјере са латиницом).

Ово говори о дублетном писању ових облика, а такође и о њиховом читању⁷⁵.

Такви су и облици: *оружісмъ* С6, *оружіемъ* С6, и сл. (в. т. 43. 5. а)

⁷⁴ Петар I увијек има групу *јо*, док Даковић користи три комбинације *јо*, *јо*, *јо* (Остојић, *Петар I*, 49; Остојић, *Даковић*, 37). Владика Данило пише *јо* (Младеновић, *Владика Данило*, 21), а Петар II *јо* (Младеновић, *Његош*, 83). За војвођанске писце види Младеновић, *Његош*, 83, напомена 30.

⁷⁵ Дублетизам је забиљежен и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 50).

- њу: хитно П3, спавано С2, учено С4, годишно С6, надано С16, 31, пенући С19, хотено С20, нехотено С20, свирано С25, одрицано С25, патџцано С39, путовано С45, царствовано С47, страдао С51, владано С51, тумарано С52, откривано С52, благостано С54, опоминоћи С59,
- љи: земљи С2, праведљиви С2, добродѣтели С7, небрежљиви С7, списатели С7, аљину С10, непријатељима С12, горделивост С23, плачљивим С31, најбољима С34, уздивљиво С37, родитељи С51, тужљиве С52,
- поред: неумолив П17, шуплике П27, 38, шуплику П35, шуплика П38, пошлите П43, погубелн ГО8, дали (удаљава) С7, удавити С19, досѣтливости С22,
- њи: књижу П1, њима П2, књиге П2, радњи С4, њиово С6, дапашињи С12, пређашињи С12, њий С20, њине С24, књижевност С25, њима С27, учерашињк С31, њиова С38, патњи С40, књигонош С44, њиовѣ С51, пређашињи С51, помњиво С51, мањи С53, изњихаше 53, предњима С61,
- поред: посљедни П6, животиши С1, несравнена С8,
- љо: земљом С6, невольом С51, жельом С17,
- њо: унутрашњой П1, облизњой С19, њом С20, благостињом С31, милостињом С33, тридесгодишњом С59,
- поред: крайном С33,
- љ-: задовољним П1, додродѣтельством С6, дѣлательно С8, пріятельства С10, пріятельску С24, жельне С28, доволно С29, зловольна С37,
- поред: споразумљен П8, понеделник П47, обстојателствѣ П55, задовољни С20, своевољак С56, погубелна ГО8, послку ШМ46,
- њ-: коњску С7,
- поред: сиротински П31,
- љ: пріатељ П3, С16, добродѣтель С1, х2, 2, 12, 58, неприатељ С16, 17, покољ С18, 51, побѣдитель С51, послѣдователь С51,
- њ: зањ С12, 49, 54, уњ С25, огањ С29, нањ С43, воњ С57, сужањ С61.

Несавршеност Љубишиног графичког система у почетним фазама огледа се у неиздиференцираном обиљежавању фонема љ, љ. Наиме, видимо да Љубиша у дјелима писаним старом графичком а и неким каснијим дјелима (мада ријетко) не користи ове графеме, док су оне касније сасвим обичне и присутне свуда гдје треба да се пишу. У вези са тим наведени материјал нам показује следеће:

- а) Фонеме љ, љ у позицији испред а, е, у обиљежавају се помоћу графички јотованих вокала (л, и + я, ѣ, ю) са изузецима гдје се јавља и нејотован вокал (л + а, е, у; и + а, е).
- б) Очигледна је и неиздиференцираност у односу на секвенце: љи, љи, ље, ље и ли, ни, ле, не кад је у питању графичко решење за сугласнике љ, љ у положају испред вокала и, и вокала е.

в) Доследна издиференцираност се јавља једино у секвенцама *љо, њо* (са изузетком једног примјера).

г) Тешкоће се јављају и при анализи примјера са сугласницима *љ, њ* у положају испред сугласника у медијалној позицији гдје такође не постоји јасна издиференцираност. Љубиша је комбинацију *л + њ, л + њ* употребљавао за означавање *љ* и *њ* и у медијалној и у финалној позицији.

У Љубишиним рукописима писаним Вуковом графијом као и латиницом сугласници *љ, њ* углавном су у правилној употреби. Међутим, постоје и ријетка мијешања нарочито код фонема *л, љ* што доводи до неусједначености графије у тим Љубишиним аутографима као у примјерима:

бољест П8, *посље* П17, 32, *поље* П40, *бољести* П44, *iolje* ШМ3, *boljesti* ШМ6⁷⁷.

На другој страни, интересантна је појава да се код неких примјера јавља *л* умјесто *љ*:

Кавалеру П10, *поделена* П16, *пролећа* П34, *потле* П42, *oduševljenje* П67, *oduševlenja* П69, *неумолив* П17, *шуплике* П27, 38, *шуплику* П35, *шуплика* П38, *пошлите* П43, *погибели* ГО8, *споразумљен* П8, *понеделник* П47, *обстојателствѡ* П55, *погибелна* ГО8, *носилку* ШМ46.

Мијешање фонема *л* и *љ* у говору Паштровића забиљежено је досљедно само у једној лексеми – *Плевља*⁷⁸.

Као што примјећујемо ова појава нема великог маха јер је фреквенција ријечи са правилном употребом фонема *љ* и *л* неупоредиво већа. Овдје се вјероватно осјећа утицај других говора, пошто је у Паштровићима ова појава ограничена на једну лексему.

17. СУГЛАСНИЦИ Ћ И Ћ

Ове двије фонеме Љубиша обиљежава међусобно разграничено: *ћ = ċ, ģ = ģ*, што је у складу са Вуковом нормом означавања ових гласова⁷⁹. Забиљежили смо и обиљежавање сугласника *ћ* групом *ѡј*, истина само у једном примјеру у рукописном материјалу и у већем броју примјера у штампаним дјелима⁸⁰. Овакви примјери јављају

⁷⁷ Оваква замјена *л* у *љ* забиљежена је и у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 25).

⁷⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 185. Ова појава забиљежена је и у говорима Мрковића (Вујовић, *Мрковићи*, 161); Колашина (Пижурица, *Колашин*, 91). Исп. и за источноцрногорске говоре (Стевановић, *Источноцрногорски*, 43–45).

⁷⁹ Традиционалан начин обиљежавања ова два консонанта забиљежен је у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 29), Петра I (Остојић, *Петар I*, 50–52), А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 37–38).

⁸⁰ У штампаном дјелу *ПВД* забиљежили смо следеће примјере са *ѡј*: *андјела* ПВД14,80, *андјели* ПВД14,81, *ѡјаво* ПВД25,139, *ѡјавола* ПВД7,31, 16,95, 21,116, *ѡјаволом* ПВД15,88, *ѡјаволу* ПВД29,159, *ѡјаволи* ПВД1,10, 14,81, *ѡјавољи* ПВД13,68, *ѡјавољу* ПВД26,143, *ѡјачио* ПВД9,39, *ѡјачим* ПВД1,5, *ѡјачења* ПВД1,6, *ѡјака* ПВД6,28, *ѡјаѡи* ПВД28,156, *ѡјакова* ПВД4,24, и у ПЦП *ѡјакови* ПЦП261, *ѡјаѡе* ПЦП262, *ѡјак* ПЦП262, *ѡјакова* ПЦП272. Исп. код Вука у *Рјечнику*, *ѡјак*, *ѡјака* (у Дубр.), (овдје се *ѡјак* зове само онај који је обучен у поповске хаљине) 121. Види *ѡјак*, *ѡјакоп*, *ѡјакопија*, *ѡјачити* и сл. Речник МС–МХ, 359–360.

се код западних писаца или западних територија српскохрватског језика, као и неких војвођанских писаца, па су вјероватно могли имати утицаја и на нашег писца⁸¹.

Наведићемо примјере за све позиције ових сугласника:

- ћа: *Соломонића* П2, *сећа* П6, *обећао* П6, 11, *тисућа* П16, 46, *Петровића* П26, 42, *обећа* П31, 37, *кућа* П37, 48, *Љубића* П62, *служића* С1, *срећанъ* С8, *плаћаю* С20, *предџаћа* С40, *прољећа* ГО1, *крићанске* ГО3, *врућа* ГО6, *враћа* ГО17,
- ђа: *рђаво* П1, С20, *рођаку* П1, *грађанску* П6, С56, *догађаја* П16 х2, *госпођа* П50, *ђаволу* П51, *ђаво* П54, *нјеђарио* П56, х2, *оглођан* П64, *туђа* С3, 51, *виђаше* С15, *угађаше* С23, *леђа* С23, *сдђаше* С27, *провиђати* С60, *војсковођа* ГО3,
- пored: *дјаволу* ГО1,
- ће: *ћеиъ* П1, *ћера* П6, *текућег* П10, *куће* П13, *пеће* П14, *извјесће* П17, *хоће* П19, *хћело* П25, *освећења* П26, *опће* П28, *Браиће* П35, *чесће* С9, *ћедлости* С20, *горуће* С43, *обће* С51, *кћером* ГО1, *ћесаром* ГО2, *ћеи* ГО15, *окићена* ГО20,
- ђе: *дођеиъ* П1, *блѣјети* П1, *прође* П3, 22, *овђе* П3, 7, 8, *утврђење* П17, 24, 43, *негђе* П31, 48, *дође* П33, 51, *јетио* П49, *јеиу* П56 х2, *јелима* П58, *је* П63, С2, *гђе* П65, *туђе* С12, *изађе* С37, *зађевомъ* С37, *једи* С51, *зађести* ГО6, *суђено* ГО26,
- ћу: *кућу* П2, *обћу* П4, *ћу* П6, х2, *казаћу* П6, *врећу* П7, *поћуди* П9, *Пеаковићу* П9, *срећу* П9, *Петровићу* П10, *чекаћуте* П15, *оћу* П17, *немогућу* П25, *највећу* П43, *завыћу* С23, *угасићу* С31, *мудроићу* ГО2, *осврћу* ГО11, *Милинковићџ* П9,
- ћу: *мећу* П6, 17, *поврећујуће* П10, *усућујем* П10, *разићу* П16, *ћунту* П22, 52, *наћу* П40, ГО21, *граћу* П47, *Ђуро* П56, *Ђуру* П59, *позлијећује* ГО6, *Ђџија* П24, *јџитину* П27, *Ђџро* П27, 28, *мејџ* П37, С1, *Ђџите* П37, *пројџ* П40, *јџита* П54, *Ђџру* П55, *Ђџрџ* П55, *јџејџ* С13, *Ђџија* С27, *ујџ* С52, *милосрђџ* С52,
- ћо: *Мићо* П8, *свјећом* П17, *послаћу* П18, *трећој* П37, *срећом* П44, С18, *кућом* П49, ГО1, *обћой* С52, *пићом* ГО2, *оћорили* ГО4, *трећом* ГО6, *најјесеићој* ГО6,
- ђо: *нађосмо* П54, *изађоше* П65, *нађохъ* П3, *дођоше* С17, *дођох* ГО6, *пођосте* ГО15,
- ћи: *доћи* П2, 17, *отићи* П4, *обћине* П6, *браћи* П8, *пуномоћије* П10, *честитајући* П13, 19, *ходећи* П16, *саопћи* П16, *домаћи* П19, *наћи* П40, *мудровићи* П44, *ћирилица* П63, *стећи* С13, *бџдџћи* С20, *босћи* С31, *памтећи* С60, *шетajuћи* ГО6, *будућии* П2, *обћий* С11, *стрепећий* С14, *горућий* С27, *трећий* С47, *служићий* С51,
- ји: *уређивати* П10, *заповиђите* П12, *дођи* П15, ГО8, *пођите* П27, *прођи* П37, 50, *дођите* П37, *нађи* П50, *Картађину* С10, *прођите* ГО15, *туђы* С8, *туђымъ* С58,
- ћ-: *кућњега* П15, *вјећника* П33, *Вјећника* П35, *свемоћно* С1, *већма* С20, *поћныма* С42, *имућству* ГО1, *имућство* ГО4, *имућства* ГО13,
- ђ-: *Аллоброђице* С40, *Аллоброђицы* С40,

⁸¹ Исп. о томе Игњатовић, *Филиповић*, 40; У језику Јована Рајића забиљежени су примјери са *диј* и *дј* – *дјаволџ*, *дјаволу* и сл. (Младеновић, *Рајић*, 35).

- h: *стиоh* П7, 27, *Сундечиh* П8 x2, *помоh* П16 x4, *веh* П16, 25, *немогуh* П26, *поh* П49, *младиh* С18, *моh* С20, 29, *реh* С38, *стараюh* С60, *обноh* ГО1, *Вукасовиh* ГО5,
 -h̃: *гоh* П26, 58 x2, 59, *тикуh* П31, *какогoh* П31, *кадгоh* П34, *куh* П45, *кадгоh̃* С10, *коликогoh̃* С14, *кадгоh̃* С23, *одкудгоh̃* С32, *коликагоh̃* С38, *ђегоh̃* С58.

18. СУГЛАСНИК Ц

Љубиша сугласник *μ* обиљежава знаком *μ*, што одговара стању у говору његовог завичаја⁸², али и графијом *ч*. Тако поред примјера са употребом као у савременом језику:

срѣбом П15, *мебаном* П20, *Миџор* П23, 54, *Миџора* П24, *Маџеревић* П36, 38, *Миџору* П43, *Отаџбина* П63, *коџације* ГО1, *мебану* ГО2, *отаџбину* ГО3, *отаџбини* ГО6, *сеџет* ГО9, *мевердан* ГО17 x2, *отаџбине* ГО25,

Љубиша вриједност овог сугласника обиљежава и са словом *ч* у дјелима писаним старом графијом, нпр. у *Сазаклетви*:

отачбини С29, 36, 51, 52, *сочбином* С36, *отачбина* С52, *отачбину* С52.

Осим ових регистровани су и у неким дјелима из каснијег периода стваралаштва примјери са писањем сугласника *ч* умјесто *μ*: *Отачбина* П63, *отаџбина* ШМ18, *svjedočbi* ШМ48, мада ови примјери могу бити и потврда етимолошког начина писања.

Обрнут случај писања *μ* умјесто *ч* имамо у примјерима:

раџуне П1, *раџунима* П32, *раџун* П47.

У неким примјерима биљежимо писање *μ* тамо гдје му није мјесто:

Маџари П1, 5, *Маџару* П5, *Маџарима* П5, *иџениери* П37, али *иџениера* П46, *иџениере* П58.

Ситуација код других црногорских писаца је разноврсна – неки га имају у свом графијском систему, а неки не⁸³.

ГРАФИЈА ЛАТИНИЧНИХ РУКОПИСА

19. 1) Љубиша употребљава сва слова латинице. Одмах се може уочити да он употребљава слова са дијакритичним знацима *č*, *ž*, *š*, те сложене граfiје *lj*, *nj*, *dj/gj*, а то се од данашње латинице разликује само у граfiји за сугласник *đ*, који је у текстовима овог писца нотиран као *gj* и *dj*. Тако биљежимо:

⁸² У паштровским говорима бројни примјери потврђују постојање африкате *μ* (Јовановић, *Паштровићи*, 190–191). Први до сада познати примјер у Црној Гори са забиљеженом граfiјом *μ* је из 1764. године и то међу паштровским документима (Божо Ћ. Михаиловић, *Слово μ у паштровским документима*, 127).

⁸³ Граfiју *μ* не употребљавају Василије Петровић (Стијовић, *Василије Петровић*, 19); владика Данило (Младеновић, *Данило*, 29); Петар I (Остојић, *Петар I*, 52); Даковић (Остојић, *Даковић*, 38). Користе је Његош (Младеновић, *Његош*, 57); Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 78); Томановић (Суботић, *Томановић*, 72).

dj

- ђа: *gradjana* П68, *đakona* ШМ25, *rdjavim* ШМ32,
ђе: *vidjenja* П66, *prinudjen* П68, *postogodje* П68, *podje* ШМ6, *vidjelu* ШМ40,
ђу: *tudju* П67, *medjudnice* П67, *medju* ШМ3, x2, 44, 17, *izmedju* ШМ21, 23,
ђо: (Нијесам нашао ниједан примјер)
ђи: *Gospodji* П66, *vidji* ШМ6, *radji* ШМ13, *mladjijema* ШМ17,
-ђ-: (Нијесам нашао ниједан примјер)
-ђ: *godj* ШМ44, x2.

gj

- ђа: *gjaku* П70, *regjahu* ШМ4, *gjavole* ШМ7, *gjaci* ШМ16, *gvožgjah* ШМ23, *gjava* ШМ28, *Gragjanima* ШМ33, *legja* ШМ36, *dogagjaj* ШМ41, *Gjorgja* ШМ42, *Gragjanah* ШМ43,
ђе: *dogje* П69, *ovgje* П69, 70, 72, *pogje* П69, x2, *gje* П69, ШМ1, *progje* П69, *povregjenih* П70, *pogjem* П72, *nevigjelici* ШМ1, *nagje* ШМ1, 16, *negjeljah* ШМ2, *neggje* ШМ5, *gjevojci* ШМ5, *gjedovina* ШМ6, *vogje* ШМ6, *razgjelah* ШМ10, *gjece* ШМ11, *gjegje* ШМ13, *kalugjer* ШМ15, *jevangjeljem* ШМ18, *nagjeli* ШМ24, *vigje* ШМ25, *zgagje* ШМ29, *kugjelje* ШМ32, *Gospogje* ШМ35, *vojskovogje* ШМ37, 41, *ogjedne* ШМ38, *nenagje* ШМ39, *iggje* ШМ40, *ogjelo* ШМ45, *gjemiju* ШМ45,
ђу: *Gjura* П69, *čeljagju* ШМ1, *megju* ШМ5, 7, 19, 41, *naregjujem* ШМ22, *megjusobne* ШМ22, *Gjustinian* ШМ34, *dogju* ШМ34, *Gjurova* ШМ36, *megjuse* ШМ37, *pogju* ШМ38, *Gjurašković* ШМ44, x2,
ђо: *nagjoh* ШМ21, *Gjorgja* ШМ42,
ђи: *tugjicu* ШМ5, *pogji* ШМ7, 9, *nagji* ШМ10, *razgagji* ШМ10, *razigji* ШМ11, *dogji* ШМ19, *pogjimo* ШМ19, *Gospogjinudne* ШМ19, *Dukagjina* ШМ29, *Dukagjinski* ШМ32, *tugjica* ШМ37, *pronagjite* ШМ39, *Kajinargjinskoga* ШМ47,
-ђ-: *tugjca* ШМ5,
-ђ: *tugj* ШМ20, *Gjuragj* ШМ46.

Талијански утицај на Љубишину ортографију види се у обиљежавању гласа *đ*⁸⁴. Најчешће то чини као *gj*, а ређе као *dj*. Употреба ових обиљежавања није подједнака у свим дјелима, нити је исте фреквенције. Сугласник *đ* у истим ријечима налазимо обиљежен и на један и на други начин, што значи да Љубиша није имао неких одређених правила кад користи један а кад други начин.

2) Од осталих сугласника Љубиши је највише проблема у писању задавао сугласник *j*, али само у неким позицијама у ријечи. Важну улогу у писању фонеме *j* имају вокали који га окружују и у зависности од тих вокала сав материјал подијелићемо на следеће групе:

⁸⁴ О овој појави види код: Марковић, *Личић*, 4; Игњатовић, *Филиповић*, 39–40; Куна, *Лаитрић*, 31.

а) *u + j +* самогласник

u + j + o:

i + o *bratimio* П66, *primio* П67, 68, *pazio* П68, *naumio* П69, *prispio* П72, *bio* П72, ШМ3, 13, *otvorio* ШМ2, *nosio* ШМ3, *prigurio* ШМ4, *udario* ШМ4, *uvrtio* ШМ7, *obazrio* ШМ7, *naskočio* ШМ7, *vidio* ШМ13, *bodbočio* ШМ20, *učionu* П67, *motrioca* ШМ8, *i + j + o* *pripravijo* П70, *prostadijom* ШМ3.

Само у једном примјеру радног придјева забиљежили смо секундарно *j* између *uo*. У неким примјерима долази до испуштања сугласника *j*, као на примјер: *rakiom* ШМ3, *Rusiom* ШМ17, *Moškoviom* ШМ21, и сл.

u + j + a:

i + j + a *Dalmacija* П68, *Ilija* П72, *privija* ШМ2, *kunijaše* ШМ3, *ljekarija* ШМ6, *Venecija* ШМ14, x2, 30, *oprijatelji* ШМ15, *Nahijah* ШМ16, 42, *slabija* ШМ18, *Todosija* ШМ23, *Bušatlija* ШМ31, *smijati* ШМ31, *Andrija* ШМ44, *Rusija* ШМ47, *Julija* ШМ47, *previja* ШМ47, *brija* ШМ47,

i + a *dodiale* ШМ6, *libiaše* ШМ10, *sjediaše* ШМ13, 33, x2, *ljekariama* ШМ17, *dodiali* ШМ23, *Agriani* ШМ24, *Patriark* ШМ29, *Patriarsije* ШМ30, *Gjustiniani* ШМ30, *Patriarka* ШМ33, *Justinian* ШМ35, x2.

У секвенци *ija* јављају се примјери са књижевном употребом, али и са некњижевном, тј. без сугласника *j*.

u + j + y:

i + j + u *veresiju* П68, *opoziciju* П68, *interpelaciju* П70, *koncesiju* П72, *Nahiju* ШМ4, *smiju* ШМ24, *Arseniju* ШМ25, x2, *smijući* ШМ45.

Ова група не показује никаква одступања од књижевне норме, као ни група *u + j + u*.

i + j + i *Dalmaciji* П67, x2, *veresiji* П68, *kočiji* ШМ5, *siniји* ШМ14, *Teokraciji* ШМ16, *Anatoliji* ШМ29, *Rumeliji* ШМ29, *pogibiji* ШМ31, *galiji* ШМ34, 36, *Italiji* ШМ41, *čeliji* ШМ47.

u + j + e:

i + j + e *Mije* П6, *onijem* П67, ШМ24, *prvijem* П67, *Dalmacije* П67, *svijest* П67, *nijesam* П68, *Akademije* П68, *rodoljubije* П69, *prije* П70, *dobijemo* П72, *visokijeh* ШМ1, *stariјeh* ШМ8, *oružije* ШМ8, *prvijeh* ШМ10, *zovijahu* ШМ14, *Todosije* ШМ15, 16, x5, *Rusije* ШМ17, *prekršćenijeh* ШМ18, *nije* ШМ18, *prijevarom* ШМ26, *podijeli* ШМ29, *odsojnijem* ШМ32, *onijeh* ШМ34, *trijezi* ШМ39, *dijeljahu* ШМ41, *Arbanije* ШМ42, *rakije* ШМ46, *Crnogorskiјema* ШМ47, *obrije* ШМ47, *Duždovijeh* ШМ48,

i + e *viečnika* П42, *oplienilo* П67, *zaplienio* П67, *Stiepo* П69, *izniele* П71, *razumiemo* П71, *liečnik* ШМ1, x4, *diele* ШМ1, *lieči* ШМ2, *ponieli* ШМ2, *golieni* ШМ2, *lieka* ШМ3, *liepu* ШМ4, *diete* ШМ4, *sliepi* ШМ6, *lieni* ШМ7, *plieni* ШМ8, *liepo* ШМ10,

11, *kolievke* ШМ11, *napried* ШМ11, *boliest* ШМ12, *Ranieru* ШМ14, *poviest* ШМ19, *stiene* ШМ21, *lievo* ШМ21, *priekor* ШМ24, *najposlie* ШМ33, *osliepi* ШМ36, *plienovah* ШМ37, *mliekom* ШМ37, *tiesnije* ШМ43, *kliet* ШМ44, x2, *pretieca* ШМ48.

Љубиша је био најнепоследњи, као што видимо из наведених примјера, при писању секвенце *ije*, која је углавном везана за замјеничко-придјевске облике али и за друге категорије ријечи. Облици са *ie* без сугласника *j* много су чешћи него кад се ради о рукописима писаним ћирилицом (в. т. 15. 1. а)

б) самогласник + *j* + *u*

a + *j* + *u*:

tajio ШМ20, *odaji* ШМ23, *krajine* ШМ47, *Kajinargjinskoga* ШМ47, *Rajičević* ШМ49,

Klaić П68, 69, 72, *Braička* ШМ14, *Braicke* ШМ34, *Baice* ШМ36, *Braiće* ШМ36,

o + *j* + *u* / *o* + *j* + *i*:

kojima П66, *kojijem* П67, *bojim* П67, *moji* П69, 72, *koji* ШМ2, 7, 17, x3, 43, x2, 45, *Vojin* ШМ9, *boji* ШМ10, *predvojio* ШМ11, *razdvojio* ШМ11, *pristoji* ШМ21, *trojica* ШМ38, *Vojinovićem* ШМ42, x2, *Vojinović* ШМ42, x2, *stoji* ШМ44, *svojim* ШМ45, x2, *Vojinovića* ШМ45, x2, *koi* ШМ40, 47.

Љубишина недоследност у писању сугласника *j* у групама самогласник + *j* + *u* испољава се само у примјеру *koju* за разлику од аутографа писаних ћирилицом (в. т. 15. 1. б).

в) самогласник + *j* + самогласник

a + *j* + *a*:

Bajamontu П68, 69,

a + *j* + *e*:

ostajem П69, *običajem* ШМ13, *običaje* ШМ28,

a + *j* + *y*:

celivaju П66, *štrapaју* П67, *nemaju* ШМ18.

o + *j* + *a*:

moja П66, *brzjavih* П67, *bojao* П72, *soja* ШМ2, *koja* ШМ6, *bojala* ШМ15, *brojanice* ШМ23,

o + *j* + *e*:

mojemu П68, 69, *koje* П69, ШМ18, 21, 40, *kojega* П68, 70, ШМ12, *tvoje* П68, *mesojegje* ШМ7, *oznojeni* ШМ9, *čojče* ШМ11, *čojek* ШМ12, 38, *svoje* ШМ17, *stoječi* ШМ20, *svojega* ШМ20, *svojeg* ШМ21, *čojeku* ШМ31, *čojestvo* ШМ36, *razdvoje* ШМ41, *odvoje* ШМ44,

o + *j* + *o*:

mojoj П66, *tvojoj* П66, *mojega* П67, x2, *kojom* П69, *svojom* ШМ42,

o + *j* + *y*:

koju П68,

y + j + a:

Šuja ШМ46,

y + j + e:

čuje ШМ4, 20, *obuje* ШМ8, *snuje* ШМ14, *počitujete* ШМ22, *pomilujemo* ШМ24, *pripisuje* ШМ34,

y + j + y:

miluju Р66, *nevjeruju* ШМ18,

e + j + o:

Teodosije ШМ16.

За разлику од аутографа писаних ћирилицом (в. т. 15. 1. в), у латиничним аутографима Љубиша је у писању група самогласник + *j* + самогласник био доследан без изузетка, што показују наведени примјери.

Већа одступања не показује ни обиљежавање група *j* + вокал у иницијалном положају или самостално. Забиљежили смо следеће групе:

j + y:

Justinian ШМ35, x2, *Julija* ШМ47,

j + e:

Jerusalim ШМ22, *jedanajstoga* ШМ42, *Jekatarine* ШМ42,

j + o:

Jova П71, *Jovu* ШМ3,

j + u / i:

jim П68, 69, ШМ14, 17, x3, *jih* П69, 70, ШМ7, 32, x3.

Видимо да се овдје јавља секундарно *j* у енклитичким облицима личне замјенице 3. лица *им, их*.

И код бројева биљежимо секундарно *j*, као у примјерима:

dvanajst П69, ШМ40, 46, *trinajst* П69, *petnajst* ШМ41.

3) Док код дјела писаних ћирилицом Љубиша није био доследан у писању сугласника *џ* (в. т. 18), у аутографима писаним латиницом користи знак *dž*, као у примјерима:

narandže ШМ14, *Džaja* ШМ30, *džebani* ШМ38,43, *Odža* ШМ45, *minadžije* ШМ46.

20. НАПОМЕНЕ О НЕКИМ СЛОВИМА

Сачувани Љубишини аутографи јављају се у периоду од 1849. до 1878. године – и то два писма из 1849, превод *Сазаклетва Катилине* из 1857, *Шћепан Мали* из 1868. (то је уједно и година побједе Вукових идеја), приповијест *Горде* из 1877. и многобројна писма (72) која су написана у периду 1862–1878. тј. до његове смрти. Ти рукописи, иако малобројни, у односу на његово цјелокупно стваралаштво, пружају нам добар материјал за праћење еволуције у начину обиљежавања појединих гласова. Није

нам циљ да дамо детаљан облик графија у Љубишиним рукописима. Овом приликом даћемо само појединачне напомене у вези са неким графијама.

У обличком погледу Љубиша је поједине графије писао на специфичан начин.

Графију за велико *а* Љубиша пише на два начина: као данашње велико *а* писано, и као мало *а* увећано.

Графију за мало *г* Љубиша је писао без усправне црте, дакле на руски начин *г*.

Графију за мало *ш* увијек подвлачи.

Графију за велико *џ* пише такође на три начина: као данас, као мало *џ* али увећано, и као велико *џ* са цртом преко.

Графију за мало *џ* писао је на два начина: као данас и у облику *џ* који чини одлику грађанског писаног типа ћирилске азбуке⁸⁵.

Графију за мало *т* често је писао као *г* мало писано.

Графију за велико *н* писао је као данас и на руски начин у облику латиничног слова *Н*.

Графију за мало *и* Љубиша је у *ГО* писао као *и* мало латинице са цртом испод *и*.

21. ПРАВОПИС

У овом дијелу рада биће ријечи о ортографским принципима језика Стефана Љубише. У вези са тим говорићемо о консонантским групама у спојевима префикса и основне ријечи, основе и суфикса, и везе двије засебне ријечи; затим о састављеном и растављеном писању ријечи, о великим и малим словима и сл. Да би се стекао потпунији увид, најприје ћемо изложити језичке чињенице које илуструју пишчеву ортографску норму на начин како је то уобичајено, а затим ћемо дати одређене закључке у вези са тим.

1. Веза префикса и ријечи

бд: а) *обдржаваше* С3, *обдарена* П19,

б)

бк: а) *обкол љнѣ* С57,

б)

бп: а) *обпоћ* ГО2,

б)

бс: а) *обстати* П8, *обстајао* П10, *обсађенѣ* С49,

б)

бћ: а) *обћу* П4, *обћине* П6, 41, 45, *обћинско* П6, *обћем* П10, *обћинске* П10, *обћина* П27, *обћинскога* П45, *обћа* С7,

б) *опћинским* П27, *опћина* П27, 40, *орѣине* П42,

⁸⁵ Петар Ђојић, *Историја српске ћирилице*, 200.

- бх: а) *обходѣти* С19,
б)
- бш: а) *общество* П10, *обширније* П43,
б)
- дб: а) *одбити* П42, *одбачени* П54, *одбивиѣи* С5, *одбише* С60, *odbrije* ШМ48,
б) *обранише* С6, *обрану* С48,
- дг: а) *одговорио* П6, *одговоран* П6, *одгодути* П9, 19, 61, *одговорити* П20, *одговором* П26, *одговор* П51, *odgovorio* П67, *odgovoriti* П68, *одгоди* С50, *одговарају* ГО8,
б) *nagledaše* ШМ14,
- лц: а) *оддати* П19, *оддаше* С2, *оддати* С4, *оддасмъ* С34, *оддаюћи* С52,
б) *одаше* С27, 31, *одавно* ГО3,
- дз: а) *одзвати* П10,
б)
- дж: а) *открыто* П6, *открије* С3, *открио* С20, *открыти* С26, 36, *откри* С28, *открыс* С30, 57, *откудъ* С35, *откриванъ* С45, *откриемъ* С58, *otkrio* ШМ13, *odkuda* ШМ26,
б) *открыти* П17, *открыто* С13, *откупити* ГО3, *откријем* ГО7, *отпугујемо* ГО8, *откопава* ГО20, *откопа* ГО26,
- дп: а) *одповједио* П6, *одпаде* П8, *одпутовати* П13, *подпор* П19, 25, 42, *одпишете* П27, *одпоздравља* П40, *подписан* П45, *podpisati* П70, *предполагаху* С17, 37, *podpirаше* ШМ3, *odpravi* ШМ14, *podpišu* ШМ36, *odpusti* ШМ45, *odpišu* ШМ47,
б) *опремио* П35, *потпишу* П54, *потпоможемо* ГО2, *отпутовао* ГО9, *отпиши* ГО10, *отпугују* ГО13, *потпише* ГО17,
- дс: а) *одслати* С1, *представляюћи* С5, *odsojnjem* ШМ32,
б) *постављена* П6, *пресједником* П6, *престављати* П10, *пресједник* П21, *престави* П24, *престојећу* П26, *пресједнику* П35, *преставља* П61, *пострекавање* С5, *престави* ГО1, *осудноме* ГО4, *preskazanja* ШМ18,
- дч: а) *подчинио* П10,
б) *отчинство* С13,
- дх: а) *подхвати* П54,
б) *потхватити* П54,
- дш: а) *подито* П37, *одишлъ* С35,
б) *оштетили* П2,
- зв: а) *извѣстивамъ* П2, *разведри* П9, *извести* П12, *изволите* П12, *извјесче* П17, 27, *извадио* П57, *извѣстіо* С44, *извршише* С45, *узвысише* С52, *избавити* ГО2, *разварао* ГО3, *извући* ГО25, *izviče* ШМ12, *razvio* ШМ17, *izvede* ШМ24,
б) *расвидјети* П53,
- зи: а) *разговарао* П14, *изгубити* П16, 59, 61, С20, 48, *изгубљене* П54, *izgubiti* П68, *изгнанство* С51, *изгине* С58, *безкрвномъ* С61, *разгранала* ГО2, *разговор* ГО7, *разгони* ГО24, *razgagji* ШМ9, *izgineto* ШМ10, 36, *izgovorom* ШМ28,

б)

зл: а) *уздржати* П6, С51, 51, *rozdravljam* П11, *раздио* П31, *раздио* П31, *уздания* П58, С21, *раздроби* С10, *уздићи* С24, *гиздајства* С25, 31, *уздивљиво* С37, *раздробљиве* С60, *издали* ГО4, *uzdiše* ШМ10, *razdvoje* ШМ41, *uzdanice* ШМ43,

б)

зђ: а) *razgjelah* ШМ10,

б)

зз: а) *bezzapleća* ШМ7, *izza* ШМ9, 13, 17, 20, 25, 28, 30, 35, 47,

б) *иза* П63,

зж: а) *razžali* ШМ39,

б) *ражали* ГО6,

зк: а) *изкуство* П19, *изквареный* С5, *узкиплѣне* С21, *изклати* С24, *изкусна* С25, *разкаянѣ* С34, *разкућивше* С37, *безкрвнымъ* С39, *izkrsne* ШМ5, *izkopali* ШМ27, *izkopati* ШМ32, *izkrcaju* ШМ42, *izkolje* ШМ44, *izkrenu* ШМ45, *izkorjeni* ШМ48,

б) *искусити* П31, *ископан* П31, *ископаше* П59, *iskusaо* П71, *ускиплѣнѣ* С7, 31, *услика* С31, *ископати* С39, ГО14, 16, *искупи* С45, *ускаје* ГО17, *искапаше* ГО22,

зљ: а) *razljutio* ШМ41,

б)

зн: а) *iznose* П70, *изнесу* ГО2, *разнесе* ГО26, *iznetogaо* ШМ18,

б) *расноси* ГО20,

зњ: а) *изњихаше* С53,

б)

зп: а) *безпослица* П2, *разпуштио* П6, *изпросио* П8,19, *разправе* П18, 33, *изплаћену* П44, *изпунити* П52, *izpitati* П67, *izpitao* Р68, *izplatiti* П68, *узмети* С17, *изпитанѣ* С47, *izpjevato* ШМ19, *razpali* ШМ24, *izpovjesti* ШМ36, *bezputne* ШМ37,

б) *распуштени* П29, *беспослица* ГО7, *испроси* ГО8, *испрати* ГО17, *испомеже* ГО19, *расплетене* ГО19, *испливао* ГО19, *испитомити* ГО22, *исплута* ГО24,

зс: а) *разсуди* С20, *безсвѣстиво* С44, *izseli* ШМ28,

б) *разтавио* П6, *расвијетли* ГО21,

зт: а) *неузражени* П7, *узтројена* П7, *узражени* П7, *изтраге* П14, *узтреба* П47, *разточивше* С14, *разточеногъ* С16, *разтрѣзие* С20,

б) *устегне* П17, *уступити* С9, 36, *расточити* С12, *раская* С48, *истребише* С51, *растворе* ГО2, *растопленијем* ГО2, *растурио* ГО2,

зх: а)

б) *усходећи* С55,

зц: а) *изцрпили* П26, *izcrpi* Р67, *разцвјетао* ГО7, *razcariti* ШМ45,

б)

зч: а) *разчубали* П14, *разчупати* С13, *безчестно* С23, *разчупали* С37, *изчезнуше* С57, *razčupane* ШМ1, *izčupali* ШМ18, *izčuditi* ШМ27,

- б) *исчупала* ГО7.
- сб: а) *сбрисана* П10, *сбрисати* С21,
б) *збыли* С47, *збогом* П4, 62, *zbogom* П68, 69, 70, *zbog* Р71, *здружєне* С1, *збогъ* С19, 22, 28, 34, 37, 52, *zbrinuše* ШМ26, *zbilo* ШМ41,
- сг: а) *сгода* П39, *сгрешила* С52,
б)
- сд: а) *sдруženi* П42.
б) *здружєно* С8, *здружит'* С41, *здружити* ГО7, *здружите* ГО26,
- ск: а) *склопио* П17, *скупим* П34, *скусну* П37, *skužali* П71, *скочити* С7, *скровиште* С25, *скују* ГО14, *склопио* ГО15, *skoči* ШМ9, 38, *skrotim* ШМ23, *skupio* ШМ38,
б)
- сль: а) *sljušti* ШМ10,
б)
- сн: а) *сносити* П39, С5,
б)
- сп: а) *сплели* П12, *спомажу* С1, *спрва* С3, *според* ГО2, *спушити* ГО24, *spopala* ШМ4, *spasi* ШМ24, *spravi* ШМ31, *sponaša* ШМ36, *spuštis* ШМ39, *spušti* ШМ45,
б)
- ст: а) *стєћи* С13, *стєкли* ГО3, *стисне* ГО5, *stražiti* ШМ17,
б)

2. Веза основе и суфикса

- бк: а)
б) *поступком* П10,
- бс: а) *Србски* П5, 8, *Србску* П5, *Србских* П10, *робствѣ* С48, *изгребсти* ГО19, *Srbsko* ШМ6, *Srbstvo* ШМ6, *Srbskijeh* ШМ8, *Srbskoga* ШМ34, *Srbske* ШМ37, 42,
б) *заступство* П6, *српског* П18, 58, *Српске* П18, *српске* П18, 26, 63, *српскоме* П18, *српска* П19, *Српској* С20, *српски* П26, ГО10, *ропства* ГО2, *српску* ГО9,
- бћ: а) *саобћено* П17, *саобћавам* П18, *обћина* П27, *саобћи* П55, *obćinsko* П69, *obćina* П69, *саобћава* С1, *обћине* С30, *obćinah* ШМ13, *obćine* ШМ14,
б) *опћинским* П27, *опћине* П40, *орćине* П42,
- бц: а) *славољубци* ГО12,
б) *копотца* ГО9, *торса* ШМ1,
- вств: а) *здравствуј* П8, *чувства* П28, 51, 58, С35, 52, *здравствено* П40, *законодавства* С5, *lukavstva* ШМ28, *tvrdoglavstvo* ШМ39, *здравствуј* С35, *лукавствомъ* С53,
б) *галлофство* С14,
- вск: а) *паитровска* П40,
б)
- гк: а)

- б) лако П22,
- гств: а) б ~~ж~~ству С58,
- б)
- гч: а) другчије П25, 33, 56, 59, другчија П26, другчје ГО8, другчје С51, другчимъ С52,
- б)
- гш: а) убогитво С37, убогитвомъ С51,
- б)
- дж: а) риједко П35, једка П59, сладко С35, предкови С51, *jedki* ШМ44, *sladkijem* ШМ44, *предкова* С12, *napredka* ШМ5, 49,
- б) *napretki* П68, *поиљетку* ГО4, 17, *наплетку* ГО8, *свршетком* П14, 22, 26, 62, *напутке* П61, *svršetkom* П72, *губиткомъ* С33,
- дн: а) народних П5, народности П5, вапредним П19, слободне П33, *Narodnote* П67, *складной* С25, *смадна* С55, *иједник* ГО5, *слободно* ГО13, *уљудни* ГО13,
- б) *правецио* П19, *неправецио* П27,
- дск: а) Београдским П8, бл~~ж~~дствомъ С15, људскоти ГО5, људске ГО7, људскоме ГО8,
- б) *грацког* П53, *люцкомъ* С22, *люцке* С36, *грацц⁸* С37, *граццкѣ* С40, 52, (у овом примјеру огледа се спој морфолошког и фонетског писања)
- дств: а) људству П18, *наслѣдство* П58, *средство* С5, *блудство* С5, 52, *сл~~ж~~дствено* С38, *блудствомъ* С52, *sudstvenih* П67, *господство* ГО14, *gospodstvo* ШМ24,
- б) *госпоству* П20, *слѣствене* П26, *срества* П26, *госпоством* П63,
- дц: а)
- б) *срцем* П5, ГО1, *срца* П9, 14, 44, 58, ГО9, С20, *Грацу* П22, *насрцу* П58, *срцу* С11, ГО6, 8, *srce* П67, *срце* ГО3, 4, 11, *srca* ШМ48,
- дш: а) *надие* ГО13,
- б)
- жб: а) *дражба* П47,
- б)
- ждн: а) *нуждна* С20,
- б) *нужне* П36, *нужно* П69,
- жк: а)
- б) *тешко* П20, 27, 28, 29, 39, 59, *тешка* П39, *витешкогъ* С17,
- жств: а) *множства* С36, *дружство* С20, *множествомъ* С51,
- б) *друштво* П27, *друштва* П47, *društvo* П68, *društveni* П68, *витештво* С7,
- зд: а) *гнѣзда* П7,
- б)
- зк: а)
- б) *проласку* П15,
- здн: а)

- б) *обвезници* П8, 11, *празнике* П13, 17, *опозни* П28,
- знь: а) *казњено* П33,
- б) *оближњи* П40, *obližnje* П68,
- зс: а)
- б) *Бокезки* П10, *Бокезку* П10, *Francuskoga* ШМ42.
- зц: а)
- б) *восци* ГО17, *восце* ГО19,
- слъ: а)
- б) *несмишљен* ГО10,
- снь: а)
- б) *проишћу* П33, 54, *данаињом* П43, *проишћа* П62,
- стм: а) *устмено* П5, 12, 17,
- б) *писмено* П16, *писмени* П16,
- стн: а) *мјестну* П5, *zalostno* П67, *savjestno* П68, *Namjestnik* П69, *koristna* П72, *честно* С7, *врстни* С8, *изврстному* С11, *залостне* С20, *напрасно* С25, *напастници* С34, *жалостной* С51, *koristniji* ШМ3, *vlastnika* ШМ28, *namjestnika* ШМ22,
- б) *овјесноме* П5, *повјесници* П10, *ужасних* П16, *намјесника* П12, 17, 32, *жалосно* П17, *масно* П24, *мјесну* П54, *nesnosna* П66, *nepristrasne* П68, *krsno* П69, *гнусна* С5, *ужасны* С29, *радосни* ГО2, *повјесница* ГО10, *красно* ГО12, *жалосница* ГО20,
- сћ: а) *извјесче* П17, 45, 56, *залосћу* П26, *мудросћу* П26, *чесће* П31, С9, *милошћу* С9, 51, 52, *строгосћу* С9, *поквареносћу* С3, *зависћу* С23, *яросћу* С31, 51, *опасносћу* С49, *прашати* С53, *смиреносћу* С54, *савѣшћу* С54, *најјесѣј* ГО7, *чесћи* ГО25,
- б) *извјешће* П27, *облаићен* П35, ГО16, *мудрошћу* ГО3, *скромношћу* ГО7, *опуићеле* ГО17, *prekršćenijeh* ШМ18,
- сч: а)
- б) *рашће* ШМ43,
- тб: а)
- б) *судбину* П8, 40, *погодбе* П14, *нагодбе* П14, *иљедбеница* ГО12, *селидба* П9, *свадби* П44, *rješidba* П69, *svadbu* ШМ31, *svadba* ШМ43,
- тск: а)
- б) *свјецких* П12, *брацку* П16, 18, *Хрвацкој* П17, *чифуцке* П18, *Hrvacke* П66, ШМ49, *брацкомъ* С14, *сеоцке* ГО5, *свјецкој* ГО10, *сеоцкиње* ГО18, *брчеоцки* ГО19, *хоцкијех* ГО24, *bracka* ШМ11, *Zeckim* ШМ16, *Brčeoskome* ШМ46, *Банатце* П7, *Сенатцка* С36, *брадице* С51, *хотцкијех* ГО2, *Hrvatskoj* ШМ7, *čifutcka* ШМ8, (спој морфолошког и фонетског писања)
- тств: а) *богатство* С7, 10, *богатствѣ* С12, *сыноубитствомъ* С15, *domazetstvu* ШМ5,
- б) *богаства* ГО2, *богаство* ГО8, *браство* ГО10, *brastvenik* ШМ6, 37, *brastvenici* ШМ30, *bradstvu* ШМ25,

- th: а) *dat ćeš* П71,
 б) *имаћемо* П7, *послаћу* П17, 32, 44, *писаћу* П25, 60, *чекаће* П38, *имаћеи* П47, *читаћу* П54, *бићу* П65, *знаћеš* П67, *биће* П71, *рогинуће* ШМ22, *угасићу* С31,
- тц: а) *отси* ШМ9, *svetci* ШМ21, *отицма* С6, *отицы* С29, 55, *отица* С39,
 б) *оче* ГО5, 7, *оца* ГО6, *коца* ГО9, *оцыма* С31,
- hck: а)
 б) *Пецкој* П10, *Пецке* П10, *Braička* ШМ14, *Рески* ШМ29, *Nišicke* ШМ33, *Braicke* ШМ34,
- hctв: а) *имућству* ГО1, *имућство* ГО13,
 б)
- чб: а) *свједочбу* П23, *свједочбом* П56, *отачбина* П63, С52, *otacbine* ШМ18, *svjedočbi* ШМ48, *отачбини* С29, 51, *отачбину* С52,
 б) *срѣбом* П15, *Отачбина* П63, *отачбини* ГО6, С36, *отачбина* ГО25,
- чск: а)
 б) *Дубровачку* П13, *Грчкој* П17, *Карловачког* П26, *Бечка* П40, *намјесничку* П47, *јуначку* П58, *političkog* П65, *trgovačka* П68, *Вешки* П69, *željezničkih* П71, *јупаčka* П71, *Цимберичкој* С59, *црмничкој* ГО1, *војничку* ГО7, *пучкој* ГО8, *издајничка* ГО9, *грчко* ГО14, *јупаčke* ШМ20, *trgovački* ШМ42, *Dubrovačkiјет* ШМ46,
- чств: а)
 б) *намјесничтво* П38, *управничтва* П54, *войничтвѡ* С11, *разбойничтва* С4, 16, 37, *войничтво* С17, 52, *јупачтву* ГО1, *издајничтвом* ГО10, *glupačtvo* ШМ3, *айдучтва* С37, *јупачтва* С58, *јупачтво* С60, *войничтва* С61, *јупачтво* С58,
- шск: а)
 б) *Омишко* П6, *Бокешкоме* П16, *Бокешки* П17, *Бокеику* П26, *фиику* П42, *дриники* ГО2, *арбанашког* ГО13, *влаиикијет* ГО14,

3. Веза двију засебних ријечи

- с њ-: а) *с њот* П16, ШМ31, *с њим* П12, 42, 50, ГО23, *с њима* С3, 24, 44, *сѡ њимѡ* С18, *сѡ њомѡ* С20, *с њом* ГО26, *с њим* ШМ9, 12, 25, *с њита* ШМ34, *с њезина* ШМ41,
 б) *и њим* П27, 52, *и њом* П51, ГО7, 11, 21, *и њим* ГО3, 6, 20, 25, *и њима* ГО3, 10, *и њоме* ГО10, *и њега* ГО10,
- под с-: а) *под сваким* П13, *под Скадар* ГО12, *под Сеоца* ГО17, *под самијет* ГО21, *rod* *Spič* ШМ42,
 б) *po starost* П69,
- пут к-: а)
 б) *rud Kotora* ШМ36,
- пут с-: а)
 б) *rud Spuža* ШМ41,

- с б-: а) с *Боистом* П4, с *братучедом* П27, с *ванором* П39, с *bogот* П69, с *Бруњардом* ГО11, с *бременом* ГО24,
б)
- с г-: а) с *gvozdena* П48, с *груном* ГО5, с *golieni* ШМ2, с *glave* ШМ6, с *grehotom* ШМ38, с *granice* ШМ40,
б)
- с д-: а) с *Дероком* П54, с *друге* С41, с *десне* С59, с *Дебељом* ГО6, с *даровима* ГО11, с *Dubovicом* ШМ8, с *darovi* ШМ25, с *darovima* ШМ47,
б)
- с к-: а) с *куће* П61, с *kojijет* П67, с *коња* ГО23, с *конопом* ГО25, с *kuће* ШМ2, с *kraja* ШМ3, с *kraj* ШМ40, с *Knezот* ШМ42,
б)
- с н-: а) с *невоље* ГО15, 20, с *невјестом* ГО23, с *naputком* ШМ26, с *naše* ШМ39,
б)
- с п-: а) с *поручником* ГО7, 11, с *потањим* ГО11, с *пустијем* ГО25, с *Primorijет* ШМ1, с *poklonима* ШМ13, с *Peći* ШМ30, с *Rašот* ШМ38,
б)
- с т-: а) с *тобом* П9, 39, х2, 44, ГО15, 16, с *tobот* П67, с *тога* С24, с *тога* ГО3, 9, с *tvoјот* ШМ12, с *trgovinот* ШМ15, с *tijет* ШМ42, с *Turcima* ШМ44,
б)
- с ц-: а) с *црном* ГО8, с *Цетиња* ГО9, с *Crnogorcима* ШМ6, 37, с *Cetinja* ШМ41,
б)
- из б-: а) из *ближе* П16, из *Биограда* П17, из *Боке* П21, из *Беча* П37, 44, 59, из *Будве* П37, из *Будву* П62, из *божјег* ГО8, из *Bjelicaх* ШМ29, из *Bitolja* ШМ33,
б)
- из г-: а) из *града* С58, из *Grblja* ШМ34, из *glasa* ШМ43,
б)
- из д-: а) из *далека* П17, из *дома* П19, 33, из *дѣбина* П58, из *Dalmacije* П67, из *domovine* П69, из *домова* С11, из *дѣбокогъ* С35, из *dosta* ШМ23, из *Dukagjina* ШМ30,
б)
- из з-: а) из *Zadra* П67,
б)
- из к-: а) из *куће* 27, 33, из *Кртола* П51, из *koјег* П70, из *Курје* С32, из *критена* ГО2, из *кримене* ГО3, из *крвавога* ГО22, из *kule* ШМ5,
б)
- из п-: а) из *петних* П58, из *претеране* С2, из *пожудбе* С32, из *пушака* ГО17, из *postelje* ШМ6, из *Pakla* ШМ27, из *petnijeh* ШМ29, из *pušakah* ШМ35, 43,
б)

- из с-: а) *из слоге* П4, *из свега* П4, *из Србије* П21, *изъ страха* С15, *изъ Сената* С23, 49, *из свијета* ГО2, *из Скадра* ГО10, *iz sve* ШМ19, *iz Spiča* ШМ43,
б)
- из т-: а) *из Трста* П53, *из тамнице* П57, *iz strasti* П68, *изъ Терацыне* С44, *из темеля* ГО5, *из твога* ГО9, *iz tri* ШМ34,
б)
- из ц-: а) *из Цариграда* П53, *из Црмнице* ГО13, *iz Crmnice* ШМ43,
б)
- без б-: а) *без брата* ГО20, *bez boja* ШМ41,
б)
- без ж-: а) *bez živa* ШМ42,
б)
- без з-: а) *безъ закона* С6, *безъ зависти* С9,
б)
- без к-: а) *без крова* П16, *без комуна* П25, *безъ крова* С20, *безъ кое* С44, *bez krune* ШМ24,
б)
- без п-: а) *без преше* П2, *без нара* П20, 45, *без промјена* П59, *bez prizrenja* П68, *безъ прегуба* С58, *без примјера* ГО10, *bez praha* ШМ41, *bez prekida* ШМ46, 47,
б)
- без с-: а) *без сумње* П16, *без скорог* П26, *безъ стана* С6, *безъ сѣтлости* С52, *безъ страха* С37, 60, *bez stega* ШМ6, *bez straha* ШМ42,
б)
- без т-: а) *без тебе* П2, 50,
б)
- од б-: а) *од бољести* П44, *од Будис* П52, *одъ бѣгунаца* С57, *од Бога* ГО4, 22, *од бола* ГО19, *od hjeloga* ШМ17,
б)
- од г-: а) *од глади* П17, *од генерал* П54, *од главе* П62, *одъ Габинија* С46, *od gladi* ШМ1,
б)
- од д-: а) *од друге* П44, *од дѣла* П59, *од дѣхана* П60, 62, *одъ дана* С32, *одъ доброгъ* С52, *одъ двіе* С56, *od Dunava* ШМ6, *od Dubrovnika* ШМ13, *od dvanaajst* ШМ46,
б)
- од з-: а) *од Зете* П5, *од зла* П15, *од земље* П44, *od zlicah* ШМ19, *od zakona* ШМ30,
б)
- од к-: а) *од ког* П17, *од камењана* П27, *од Комесара* П38, *од куће* П60, *одъ Катилине* С34, 52, *од краја* ГО5, *од крме* ГО24, *od kolievke* ШМ11, *od Kosova* ШМ28,
б)
- од п-: а) *од педља* П9, *од пута* П28, 36, 43, 57, *од погодбе* П60, *одъ палежа* С32, *од православне* ГО2, *od Providura* ШМ14, *od Pohorske* ШМ34, *od proljeća* ШМ41,

- б)
од с-: а) *од соли* П37, *од свију* П37, 53, *од свијета* П51, *од селâ* П55, *одъ састанка* С23,
од слоновијех ГО5, *од срамоте* ГО20, *од srdobolje* ШМ3, *од sve* ШМ42,
б)
од т-: а) *од тога* П40, 61, 63, *од твоје* П50, *од толико* П60, *одъ толиког* С4, *од тај*
ГО6, *од тебе* ГО20, *од tugje* ШМ17, *од takvoga* ШМ21, *од Turakah* ШМ35, 49,
б)
код д-: а) *kod države* П68, *kod Dolgoruka* ГО44,
б)
код к-: а) *kod kapitalista* П68,
б)
код н-: а) *код Намјесничтва* П54,
б)
код њ-: а) *код њега* П35, *kod njega* П70, *kod njih* ГО47,
б)
код з-: а) *код Занела* П15,
б)
код п-: а) *код Паишкотина* П51, *код појате* ГО22,
б)
под з-: а) *под затвором* П25,
б)
под к-: а) *под коима* П6, *подъ Куріомъ* С18, *под краном* ГО13, *pod Kotor* ШМ35,
б)
под п-: а) *под печатом* П13, *под падишом* П17, *под њеном* П59, *pod Providurom* ШМ26,
б)
под т-: а) *под та* П8, *под твојем* ГО16, *под тељигом* ГО2,
б)
под ц-: а) *pod crkvenom* ШМ4,
б)
под ш-: а) *pod šatorom* ШМ38,
б)
пред в-: а) *пред везира* ГО13,
б)
пред к-: а) *пред кућом* ГО1, *pred Kotor* ШМ28,
б)
пред н-: а) *pred narod* ШМ20, *pred narodom* ШМ20, 29,
б)
пред њ-: а) *пред њим* П17, ГО21,
б)

пред с-:а) *пред С. Петком* П52, *предъ Сенатомъ* С51, *pred Sultanom* ШМ39,

б)

прам к-:а) *прам критеној* ГО13,

б)

над к-: а) *nad Komunita* ШМ14,

б)

над п-:а) *nad primorjem* ШМ30,

б)

над с-: а) *над смрзѣјем* ГО19,

б)

над ц-: а) *над црквама* ПМ2,

б)

низ б-:а) *niz Braiće* ШМ4,

б)

низ с-: а) *низ Суторман* ГО12, *niz Stanjevske rudine* ШМ19,

б)

Дати преглед материјала у вези са обиљежавањем сугласничких група даје нам следеће закључке:

а) Случајеви морфолошког писања су најбројнији, а заступљени су и фонетски и комбиновани ортографски принцип, што нам говори о правописној нестабилности и неуједначености у овом погледу.

б) Од 84 сугласничке комбинације (без везе засебних ријечи) у 39 (46,43%) комбинација имамо комбиновани начин писања, у 27 (32,14%) морфолошки и у 18 комбинација (21,43%) фонетски.

в) У вези префикс + нова ријеч од укупно 41 комбинације најзаступљенији је комбиновани принцип са 21 комбинацијом или 51,22%. Затим слиједи морфолошки правописни принцип са 19 комбинација или 46,34%, а фонетски је забиљежен само у једном случају, односно обухвата 2,44%.

г) У комбинацији основа + суфикс ситуација је нешто другачија. Од укупно 43 испитиване комбинације комбиновани заузима највише и то 18 (41,86%) комбинација, затим фонетски 17 (39,54%), а морфолошки најмање 8 (18,6%) комбинација.

д) У вези двију засебних ријечи од укупно 60 комбинација морфолошки је заступљен у 56 комбинација (93,33%), комбиновани и фонетски у по двије комбинације (6,67). У великој мјери заступљени морфолошки правопис подудара се како са Вуковом тако и са данашњом ортографијом.

ђ) Кад је ријеч о фонетском и комбинованом начину писања било да је у питању веза префикс + нова ријеч, било основа + суфикс, онда се код Љубише примјећује да је најчешће заступљена појава једначења по звучности и веже се за сугласнике б, д, з, с, ч,

ж у разним секвенцама. Нешто су ређи случајеви једначења по мјесту и начину образовања. У вези двије засебне ријечи регистрована је само код секвенце *с њ-* али недоследно, а код комбинације основа + суфикс јавља се у секвенцама: *сњ, сћ, сч, сл*. Нијесу занемарљиви ни случајеви упрошћавања консонантских група. Међутим, и ту налазимо различите ситуације од дјелимично промијењених (као нпр. *дд, зз, зж, зс, стл, сти, тћ, тц* и сл) до доследно промијењених (нпр. *дц, здн, чск, шск* и сл).

ж) На крају, морамо истаћи јако наглашени морфолошки правопис. Међутим, он се највише односи на везу двију засебних ријечи (испитивано је 60 комбинација, од чега је у 56 заступљен морфолошки принцип), док је у вези префикс + основа (испитивана 41 комбинација) подједнако заступљен комбиновани и морфолошки принцип (21 и 19), а код везе основа + суфикс (испитиване 43 комбинације) највише је заступљен комбиновани и фонетски принцип писања (18 и 17 комбинација). Етимолошки правопис отежава сагледавање стварног стања појединих појава, али друга два принципа то олакшавају (о овим појавама говорићемо детаљније у поглављу о фонетици).

22. Једна од особености правописа Стефана Љубише је и састављено и растављено писање ријечи. У његовом језику често налазимо састављено писање ријечи, тј. проклитика и енклитика са акцентованим ријечима уз које стоје:

а) Енклитике:

поздрављате П2, *јели* П6, 14, 26, 31, 52, *нишиму* П8, *казами* П8, *речем* П15, 17, 22, 24, 32, *чекате* П15, *оћетели* П17, *требали* П41, 59, *закључилисмо* П18, *чинили* П19, 26, 27, 47, *нијели* П26, *моћућемо* П27, *ћераје* П27, *јавићути* П30, *ришитети* П31, *бига* П33, *бољеје* П34, *уздржитеме* П36, *шаљемти* П37, *аколи* П37, *оћели* П38, 40, 59, *рециму* П38, *хоћели* П39, 45, *јел* П45, *будели* П47, *брзојавими* П48, *молимте* П52, *жселили* П52, *казаћемти* П53, *нишеме* П53, *Богда* П57, *битиће* П58, *jesili* П67, *jeli* П68, 70, *напред8сли* С1, *неголи* С9, *евоти* С48, *били* ГО6, *ostadeli* ШМ5, *znali* ШМ16, *ovoje* ШМ17, *etoti* ШМ19, *hoćeli* ШМ29, *oćeli* ШМ31, *nećeli* ШМ31, *došlismo* ШМ44, *vigjesteli* ШМ44, *štos* ШМ44.

б) Проклитике:

предлози: *насрцу* П12, *повољи* П7, *напримјер* П8, *поћуди* П9, *снама* П19, *сасобом* П27, *ињим* П27, *огрлу* П38, *навријеме* П40, *самном* П48, *засебе* П58, *самном* П66, *прешто* ГО22, *запј* ШМ5, *самном* ШМ21, *svata* ШМ23, *самномъ* С52, *изћеф8* С52,

везници: *дага* П3, *дасте* П8, 22, 34, *даће* П16, 45, 89, *дасмо* П22, 24, *даје* П22, *даби* П47, *дасе* П53, *ато* П58, *ане* П58, *дасам* П59, 60,

речце: *незнам* П6, 14, 17, 20, 38, 52, *незна* П6, 32, *неби* П6, 25, С8, 9, 54, *непрође* П6, *неда* П7, *печекаш* П8, *немогу* П8, 10, 31, 39, *непознам* П16, *неможе* П16, 25, 54, *нечини* П17, *непродуши* П17, *нехоће* П22, 48, *недава* П27, *невјерујем* П33,

непомаже П51, *немолим* П58, *незнат* П67, *неможе* П68, *неда* П69, *неимах* П70, *неспада* П71, *несумљам* П72, *несакри* С23, *нехћедне* С51, *немирова* С51, *непредаде* С59, *nevidi* ШМ11, *nebi* ШМ6, 10, 37, 44, *nemili* ШМ10, *nedaj* ШМ10, *nekaža* ШМ11, *nedogje* ШМ13, *neugasismo* ШМ17, *neizgori* ШМ18, *nedade* ШМ23, *nečudim* ШМ23, *nekrili* ШМ38, *neizustiše* ШМ40, *nepusti* ШМ44, *nemožemo* ШМ44.

Љубиша пише заједно ријечи у скупинама типа: *проклитика + акценатска ријеч + енклитика, акценатска ријеч + енклитика + енклитика*:

аколи П37, *корилибиме* П18, *коћега* П31.

У аутографима налазимо и ријечи са засебним акцентом написане заједно, као у примјерима: *жалибоже* П16, 26, *milaboga* ШМ4, *crnikari* ШМ29.

Облик *то јест* пише на следеће начине:

тојест П45, 47, 48, *тосстѣ* С14, 29, 50, *tojest* ШМ41, али и *то јест* П10, 60.

Насупрот састављеном писању ријечи, у Љубишиним рукописима, биљежимо и извјестан број ријечи написан одвојено, које би се правописном нормом савременог српског језика морале писати заједно:

ни са мѣ П1, *ни су* П1, *не ће* П1, *ни с* П1, *ни самѣ* П2, С48, *не си* П2, *није сам* П4, 6, 8, 27, 51, 58, 60, *није су* П9, 26, 45, *није сам* П67, 68, ШМ12, *није си* ШМ23, 39, *не ћете* ГО15, *у кратко* П6, *све једно* П6, *ко ме* П9, *на пише* П16, *на пријед* П16, *од уста* П18, *треће га* П19, *допије ћу* П20, *брзо јав* П20, *ће мо* П20, 29, *до године* П24, *нико ме* П25, *по дробно* П27, *зависи ће* П39, *од уста* П48, *у брзо* П52, *не стрпљиво* П53, *уз треба* П54, *прем да* П59, *у онће* П59, *прек лани* П63, *од једном* ГО1, 6, *не ће* ГО3, *не ћеш* ГО8, *на влаш* ГО16, *polji bi* ШМ19, *rad šta* ШМ46, *казни ћете* С52, *обрати ће* С52.

23. Удвојено писање сугласника и самогласника код Љубише срећемо у следећим примјерима:

армии П3, *Лаппене* П6, 8, *Лапену* П6, али: *Лаппене* П8, *Данила* П6, *Феббриција* П10, *оддати* П13, *Одесе* П15, *Зателла* П15, *оддом* П17, *Oddani* П13, 20, *Апелла* П38, *Бортараца* П46, *Шолл* П47, *Поцци* П54, *Коммисију* П54, *коммисарах* П60, *Cittadini* П67, *Lapenni* П67, *остроока* ГО5, *богооцу* ГО9, *bezzapleća* ШМ7, *izza* ШМ9, 13, 17, 20, 29, 35, 47, *оддаше* С2, *оддати се* С4, *Силле* С5, *Оресиллу* С15, *поособѣ* С16, *Кассие* С17, *Тудла* С18, *Катту* С18, *Миттела* С30, *Катулла* С34, *Ареца* С36, *Галли* С40, *Аллоброџци* С40, *Цинни* С47, *Красса* С48, *Кассие* С50, *Аније* С50, *Дамасиппа* С51, *оддаоћи* С52, *Тудлиана* С55, *Петрее* С59, х2.

Видимо да је употреба удвојених слова везана за поједине сугласнике и самогласнике и да је ограничена на лексеме посебног карактера. Углавном су у питању ријечи страног поријекла, најчешће имена, или су у питању консонантске секвенце као у примјеру *izza*.

24. Поменућемо и Љубишино скраћивање ријечи, које се додуше не јавља често:

A.B.C. П6, *D* П27, *и.пр.* П56, *Н.С. Књазом* П58, *Св. Књазу* П63, *Dr* ШМ22, (у овом примјеру Љубиша је надредно написао слово *p*).

У примјеру *телеџу* П52 Љубиша је знаком ~ скратио ријеч *телеграф*.

Лан = *Кнеж* = П8, *аустр:* П13, *Х. Р.* П13, *благ:* П13, (благородним)

С. Петка П45, *С. Митар* П45, *С. Неђеља* П45, *С. Петком* П52, *С Спиридон* П54, *т:* *с:* С53.

Љубиша понекад скраћује и презимена, на примјер: *F* П8, *F* П8 (с Филиповићем).

Код скраћивања ријечи користи двије тачке умјесто једне: *благ:* П13.

25. У категорији властитих имена и присвојних придјева изведених наставком -ов, -ев, -ин поред великог почетног слова долази и мало:

мыло П2, *мило* П2, поред *Мыло* П2, *Мило* П2,

христова П19, *вука* П25, 34, *петру* П28, *вуко* П33, *митар* П33, *будисављевић* П34, *вукалова* П38, *марковића* П40, *гаиша* П40, *маркову* П44, *већетине* П49, *ласер*⁸ П58, *мошковом* ГО4, *махмута* ГО4, *гордина* ГО6, *махмутова* ГО9, *бушатлија* ГО10, *махмутову* ГО11, *Šćeran nadimkom mali* ШМ22,

поред: *Махмут* ГО10, *Махмутом* ГО11, 13, *Ђорђе* П21, *Дадића* П22, *Дражића* П23, *Миџор* П23, *Тановићем* П51, *Софијине* П52, и много других примјера.

Називе земаља, градова, и географских области Љубиша понекад пише малим почетним словом:

велебића П5, *будва* П37, *далмацију* П42, *budvi* П42, *браићи* П45, *горажда* П48, *горажде* П58, *црмничкој нахији* ГО1, *средњега и црнога мора* ГО2, *приморја* ГО5, *скадарског језера* ГО6, *скопљачко поље* ГО10, *малисију* ГО15.

Назив *Црна Гора* Љубиша пише на следећи начин:

Црнојгори П12, ГО18, *Црнагора* П58, *Црногору* П58, *Црнојгори* С28, *Crnojgори* ШМ4, *Crnigори* ШМ 42,

поред: *црнојгори* П12, П63, *црнегоре* ГО5, *црном гором* ГО10, *Црна гора* ГО14.

Имена народа писана су и малим словом:

турчину П16, ГО4, *хрватима* П19, *sloveni* П42, *hex* П42, *турчин* ГО2, *млечић* ГО4, *црногорца* ГО6, *србе* ГО10, *малисора* ГО10, *црногорка* ГО12, *црногорци* ГО12, *словинац* ГО14, *турчина* ГО14, *енглез* ГО16, *власи* ГО16, *бугари* ГО16, *срби* ГО16, 18, *грци* ГО16, *црногорка* ГО17, *турци* ГО18, *суса* ШМ37,

поред примјера са правилном употребом:

Црногораца ГО26, *Turčin* ШМ11, *Mlečić* ШМ11, *Turci* ШМ24, *Latini* ШМ24, итд.

Карактеристични су и примјери употребе великог почетног слова код присвојних придјева, где би правописном нормом очекивали мало слово:

Југославенства П5, *Црногорским* П12, *Бокешком* П16, *Српске* П16, *Турскоме* П17, *Которске* П52, *Jugoslavenske* П68, *Bečki* П69, *Crnogorskoga* П71, *Римскога* С4, *Грчку* С25, *Ruskomu* ШМ4, *Moškovskoj* ШМ4, *Mletačkijeh* ШМ5, *Turskom*

ШМ5, *Srbskijeh* ШМ8, *Crnogorsku* ШМ12, *Ruski* ШМ13, 26, *Grčkoga* ШМ15, *Zecku* ШМ16, *Pravoslavnoj* ШМ17, *Božja* ШМ18, *Crnogorske* ШМ20, 40, *Mahinski* ШМ20, *Tursku zemlju* ШМ21, *Latinsku* ШМ21, *Dubrovačkoj* ШМ22, *Kotorskoga* ШМ25, *Cetinskoga* ШМ35, *Bosanski* ШМ37, *Dukagjinski* ШМ37, *Arbanaški* ШМ37, поред: *трогирске* П6, *српског* П18, 58, *српске* П18, 26, 63, *српскоме* П18, *српска* П19, *српски* П26, ГО 10, *српску* ГО9, *jugoslavenska* П16, *југославенске* П16, итд.

У писању имена мјесеци такође налазимо често употребу великог слова:

Мая П1, *Августа* П3, *Октобра* П5, *Новембра* П6, *Травња* П7, *Сетембра* П10, П65, *Марта* П17, *Априла* П18, *Јулија* П26, *Децембра* П43, *Марча* П50, *Рујна* П61, *Prosinca* П11, *Rujna* П68, 69, *Studenoga* П69, *Октобра* С30, *Јуниа* ГО13, поред: *октобра* П22, *марча* П58.

И у називима титула биљежимо употребу великог слова:

Његово Величанство Цара и Краља П10, *Патрик* П10, *Књазом* П12, 37, 58, *Министар* П14, *Бискупом* П14, *Цара* П39, *Комесар* П45, *Књазу* П55, *Књазу* П72, *Цару* С1, *Вође* С2, *Консоли* С18, *Султану* ГО3, 10, *Краљу* ГО16, *Vladici* ШМ4, *Gospodara* ШМ5, *Knez* ШМ9, *Proto* ШМ16, *Srdar* ШМ16, *Vladike* ШМ16, *Carici* ШМ17, *Oče Todosije* ШМ18, *Vladika* ШМ19, *Vojvodom* ШМ23, *Knezom* ШМ23, *Konzula* ШМ25, *Sultanu* ШМ26, *Providuru* ШМ28, *Duždu* ШМ28, *Gospoda* ШМ45, поред: *car* ШМ6.

Имена празника налазимо и са великим почетним словом: *Паскву* П14.

Љубиша такође пише велико слово и у следећим примјерима:

Русизма П6, *Делегацији* П8, *Купалишту* П9, *Кума Рада* П52, *Коммисију* П54, *Намјесник* П55, *Цркву* П59, *Obćinsko* П69, *Namjestnik* П70, *Силе* С5, *Manastir* ШМ9, *Providnik* ШМ13, *Manastiru* ШМ15, 32, *Crkvi* ШМ18, *Vjeru* ШМ18, *Manastir Podmainski* ШМ19, *Srbskoga Carstva* ШМ20, *Manastiru pod Mahinama* ШМ22, *Bogoradiš* ШМ24, *Carstvo* ШМ40, *Сенатика* С36, *Бога* П6, 46, С20, 51, 52, ГО4, 14, *Бог* П58, ГО2, *Bog* П67, ШМ1,5, *Бозима* С1, *Бози* С33, *Богове* С52, *Boga* ШМ16, *Bogoradiš* ШМ24, *С. Петка* П45, *С. Митар* П45, *С. Неђеља* П45, поред: *бога* С52, *боже* П7, *бог* П44, 45, С35.

26. Код преношења ријечи у нови ред Љубиша пише двије цртице и то не на средини већ на крају реда = . Често умјесто тачке на крају реченице пише црту (П29), а понекад и двије тачке (ГО7). Понекад подвлачи реченице, тако нпр. у П1, подвучене су двије – једна цијела и једна пола. Умјесто цртице користи често двије црте код полусложеница: *повјесно=црквено право* П10, *upravno=sudstvenih vlastih* П67, *laži=cara* ШМ25, *bez=pristrane* ШМ48. Такође користи двије црте умјесто једне за одвајање уметнутих дјелова: *хтио би омладину србску поставити као контролу држави = закључи = ја знам ...* П8. Користи само доње наводнике као нпр. „*Potom Bog u peznana domačina.*„ ШМ1, П15. У писмима је такође карактеристично да понекад прелази са

једног писма на друго, или да чак само једну ријеч напише другим писмом. У неким чак користи и италијански. У писмима писаним ћирилицом налазимо реченице или поједине ријечи писане латиницом. Тако, нпр. налазимо у П6, 7, 9, 16, 17, 22, 31 (на крају писма прелази на латиницу), П42 (већи дио писма је латиницом писан). Код писама писаних латиницом, Љубиша не мијеша писма, тј. не користи ћирилицу.

Љубиша често редни број пише без тачке, тако да се не разликује од основног броја⁸⁶:

на 9 јуна П1, 26 Августа 862 П3, 22 октобра 867 П5, 5/25 Новембра 1867. П6, 4/3 868 П7, 8 Просиња 1868. П11, 16/28 Дек. П12, 18/5 Марта 870 П17, 21/2 марта/априла 870 П18, 14 јулија 871 П26, 21 августа 871 П28, Петак 16/7 П62, 11/12 8/4 римски П63, 6 септембра 1878 П65, 23 Рујна 1867 П68, 29/12 868 П71.

27. Љубиша пише апостроф у следећим случајевима:

а) у везнику као: *ка* ' П9, *ка* ' П67, ШМ12.

б) на крају глаголског прилога времена садашњег:

помагаюћ ' С1, *описиваюћ* ' С3, *устручаваюћ* ' С15, *препоручујоћ* ' С21, 45, *уфајоћ* ' С21, 52, *надајоћ* ' С26, 58, *неуфајоћ* ' С27, *одрицајоћ* ' С30, *уздајоћ* ' се С31, *договарајоћ* ' се С44, *узмицајоћ* ' С56, *ругајоћ* ' С52, *споменујоћ* ' С58,

в) у облицима инфинитива:

прѣтит ' С6, *рећ* ' С7, *узет* ' С15, *одобрит* ' С19, *говорит* ' С20, *посоколит* ' С20, *быт* ' С40, *указат* ' се С41, *здружит* ' се С41, *повѣдат* ' С44, *веселит* ' се С48, *ослободит* ' С50, *имат* ' С51, *напанут* ' С52, *умножит* ' се С56, *бранит* ' С58,

г) код 1. лица једнине аориста умјесто х:

прокле ' С52, *доби* ' С52, *непомилова* ' С52, *зна* ' С52, 53, *улюби* ' С53, *би* ' С52, *познадо* ' С53, *пађо* ' С58,

д) на крају радног глаголског придјева који се завршава на -а < -ао, као и код неких именица: *проиша* ' С52, *помиса* ' С20.

ђ) ради означавања испуштеног вокала у средини или на крају ријечи:

служ ' те С20, *не* ' ма С51, *Mark* ' *Antonije* ШМ14, *ал* ' С39, *л* ' С20, 31, 51, *ел* ' С52, *друг* ' С27, *тисућ* ' С30, 46, 52,

е) код именице *човјек*: *чо* ' јеће ШМ11, *чо* ' јек ШМ12.

ж) на крају ријечи у функцији покретног вокала:

свак ' С2, 20, 43, 52, 61, *рад* ' С2, *тад* ' С6, *нек* ' С20, 52, *том* ' С52, *коег* ' С52,

з) умјесто полугласника: *тек* ' С7, 11, 14, 26, 36, 43.

и) код императива: *ротоз* ' ШМ23.

ј) и у неким другим примјерима, као:

неог ' ори С40, *недепсат* ' С46 га *повац* ' измузена С23, *Бог* ' ме С51, *prav* ' ШМ20 (по праву).

⁸⁶ Исп. исто Суботић, *Томановић*, 153.

Љубиша користи и ^ знак да обиљежи дуги вокал, да означи самогласничко *p*, и у сличним примјерима:

намјестикâ П12, *државâ* П12, *рад* П28, 55, од *колâ* П39, *мѡж* ли П50, *пâд* П54, *селâ* П55, *дâ* П12, 59, С59, ГО3, *опекâ* П59, *дâ* П68, ШМ2, *пѡнось* С3, *ѡдаху* С6, *рâна* С20, *рѡкъ* С36, *Mârie* С59, *чѡбеству* ГО1, *коњаникâ* ГО1, *прескурâ* ГО6, *чѡек* ГО6, 8, 10, 14, *допрѡ* ГО7, *умрѡ* ГО8, *сѡ* ГО8, *искубѡ* ГО8, *кѡца* ГО9, *стѡ* ГО12, х2, *окѡ* ГО13, 15, 26, *спаијâ* ГО13, *крићанâ* ГО13, *мѡга* ГО14, *мѡму* ГО15, *Сеоѡцâ* ГО17, *чѡека* ГО17, *мѡбу* ГО19, *косâ* ГО22, *bônici* ШМ3, 6, *рѡ* ШМ5, 14, *тѡбе* ШМ15, 25, *окѡ crkve* ШМ20, на *окѡ* ШМ23, *сѡ* ШМ27, *рѡдне* ШМ42.

28. На крају да закључимо да су граfiјска и правописна решења Стефана Љубише била у складу са временом и приликама у којима је живио. Комплексност Љубишине граfiје и правописа огледају се прије свега у чињеници што је код њега заступљена и стара граfiја али и вуковска, што је писао и ћирилицом и латиницом. Тако је у граfiји присутан традиционални начин обиљежавања појединих гласова у раној фази стваралаштва. Каснији Љубишини аутографи писани су Вуковим правописом са спорадичном употребом старих слова (врло ријетко *ю*, *ѣ*, *ѐ*, *ѡ*, нешто чешће *і*, *ѡ*). Наравно да је све то имало одраза и на Љубишина решења.

Нестабилност у употреби одређених граfiја огледа се у њиховом мијешању (као нпр. *л/љ*), недоследности у употреби (као код сугласника *ј*), што отежава прилаз многим особеностима језичког система, прије свега фонетско-фонолошким. Није увијек издиференцирана ни употреба сугласника *м*.

У дјелима писаним латиницом код сугласника *ђ* огледа се талијански утицај (обиљежава га као *gj/dj*), мада ни ту није постојало одређених правила кад употребљава један а кад други начин обиљежавања.

Присутна су сва три правописна принципа. Наглашеије присуство етимолошког принципа говори нам о чвршћој вези са традиционалним начином писања. Томе иде у прилог чињеница што је вуковски фонетски принцип касно прихваћен код нас, тек „1871. године када га је почео примјењивати часопис Црногорац”⁸⁷. Међутим, у каснијим Љубишиним дјелима све више се осјећа напуштање традиционалних норми и везивање за вуковски језички образац.

⁸⁷ Вукова реформа граfiје и ортографије званично је прихваћена у Црној Гори 1863. у настави цетињске основне школе. У администрацији црногорске државне управе, у школској и осталој документацији није био прихваћен Вуков правопис све до 1871. године када га је почео примјењивати часопис Црногорац (Остојић, Даковић, 50).

II ФОНЕТИКА

29. Фонетске особине језика Стефана Љубише испитивани су углавном на основу његових аутографа, мада су укључивана у разматрање и његова штампана дјела када је то било неопходно. У овом поглављу биће ријечи о фонетским особеностима (али и о морфолошким да би се стекла што потпунија слика о репартицији гласова) и гласовним алтернацијама које су карактеристичне за Љубишин језик.

САМОГЛАСНИЦИ

30. ЗАМЈЕНА СТАРОГ ВОКАЛА Ћ

У основи језика Стефана Љубише налазимо (и)јекавску замјену јата. Основни рефлекс јата у дугим слоговима је *ије*, а у кратким *је*, мада има одступања на различитим нивоима. У изношењу материјала у овом правцу почећемо од онога што је најтипичније.

А. Ијекавски рефлекс јата

а) *Коријен и основа ријечи*

бѣд-: *бѣдне* С26, *бѣда* С28, 48, *бѣде* С33, 51, *бѣди* С40, *бѣдны* С54,

бѣл-: *бијела* ГО5, *бијелила* ГО1, *бијеломе* ГО15, *бијели* ГО24,

блѣ-: *блијед* ГО23,

бѣс-: *бијес* ГО10,

вѣд-: *приповиједају* ГО3, *отповијед* ГО8,

вѣк-: *вијека* ГО1, 3, 8, *вијек* ГО7, *вијек* П58, *вѣка* С52,

вѣн-: *вијенцу* ГО20, *Горском Вијенцу* Ч11, 35,

вѣст-: *приповијести* П63, *изповијест* П63, *приповијест* ГО1, *навијести* ГО16, *poviest* ШМ19,

вѣћ-: *вијеће* П14, *Вијеће* П40, *вијећа* П51, *vijećnike* П42, *viećnika* П42,

врѣд-: *вриједни* ГО2, 16, *вриједан* П63, *увриједило* ГО4, 8, *увриедио* П35,

врѣм-: *вријеме* П14, 19, 54, 55, х2, ГО4, *навријеме* П40, 59, *вриеме* П5, 41, *врѣме* С7, 11, 20, 22, 42, 50, 51,

гнѣзд-: *гниезда* П7,

грѣх-: *grijeħa* ПЦП146, *grijeħ* ПЦП209, *pogriješili* ПЦП209,

дѣл-: *дијела* П40, *диела* П45, *подијелила* П63, *podijeli* ШМ29, *diele* ШМ1, *opredieli* ШМ31, *udielio* ШМ38,

дѣт-: *дијете* ГО7, *diete* ШМ5, 12,

звѣзд-: *звѣзде* С52, *звијезде* ПВД9, 40, 12, 57,

звѣр-: *звијере* ГО20,

лѣв-: *лијевој* П50, *лијева* ГО23, *лијевом* ГО25, *лијеву* ГО21, *прелијевати* ГО24, *lievo* ШМ21, *колијевци* ГО15,

лѣк-: *лиека* П17, *лијека* П26, 55, *лијек* П26, х2, *lieka* ШМ2, 23, *лиекъ* С40, *liek* ШМ3, *liečnik* ШМ1, 2, 6, *liečenjemet* ШМ3, *liečenje* ШМ3, *liečim* ШМ7, *liečili* ШМ9,

лѣн-: *lienі* ШМ6, *orlienilo* П67, *zarlienio* П67, *лиене* С16, *оплијенило* ГО7,

лѣп-: *лијепу* П19, *лијепе* П27, *лијена* П50, ГО21, *лијено* ГО3, *лијеној* ГО3, *прелијена* ГО5, *лијеном* ГО20, *заслијени* ГО24, *лиети* П24, 43, *lieri* ШМ4, 36, *liero* ШМ10, 11, 24, 37, 39, *лиене* П47, *лиене* С5, *izlieči* ШМ3, *liečeči* ШМ3, *oblieri* ШМ9,

мѣн-: *намијенио* ГО8, *измѣни се* С2, *измѣнити* С51, *промѣнити* С58, *измѣнивший* С6, *одмѣнити* С60,

мѣс-: *мијеси* ГО6,

мѣш-: *мѣшати* С2, 56, *смѣшане* С22,

млѣк-: *млијеко* П18, *mliekom* ШМ37,

мрѣт-: *умријети* П34,

пѣс-: *пијеску* ГО2,

плѣн-: *плиенъ* С20, *plienilo* ШМ20, *плиен* П31, *плиенити* С11, *plieni* ШМ8,

побѣ-: *побиједи* ГО16,

прѣд-: *напрѣдъ* С6, 31, *напријед* П54,

прѣт-: *пријетиши* П9,

прѣч-: *препријечен* П33, *пријечи* ГО9,

разумѣ-: *разумије* П45, *razumieto* П71, *razumije* ШМ2,

рѣк-: *ријеке* ГО14, *Риеке* П48, *Ријеке* П58,

рѣч-: *ријечи* ГО5, *ријеч* П52, ГО19, *ријечима* ГО3, *рѣчи* С3, 14, 20, х2, 51, С52, *рѣчима* С38, 40, 53, *рѣчь* С24,

рѣш-: *ријешити* П41, *ријешити* П45, *riješi* П42,

сѣд-: *сиједи* ГО8,

сѣк-: *сијече* ГО4,

свѣс-: *svijest* П67, *свѣсти* С52,

свѣт-: *свијети* П51, ГО2, 8, 11, *свијетом* П51, *svijetom* П69, *свијет* ГО4, 8, 22, *свијету* П43, ГО3, 7, 13, 18, 19, *свѣтъ* С51, *свѣтомъ* С10, *свѣту* С21, 51,

свѣћ-: *свијећа* ГО12,

слѣп-: *слијена* ГО20, *sliepi* ШМ6, *sliepsi* ШМ20, *osliepi* ШМ36, *слиено* С8, 31,

смѣ-: *смије* П25, 40, *несмије* П59, *смијем* ГО20,

смѣх-: *смијехом* П45, ГО11,

снѣг-: *снијег* П33, ГО5, *снијега* ГО15, *sniegu* ШМ8,

срѣд-: *сриеду* П15,

стѣн-: *стијена* ГО11, *stijeni* ШМ37, *stiene* ШМ21,

ткл-: *тијела* П45, х2, 48, 53, *тијелу* П41, 52, х2, *тијело* ГО3, 19, 24, 25, *тиела* П38, 48, *тиело* П48, *тѣлу* С1, *тѣло* С1, 2, 11, *тѣломъ* С20, 61,
 ткс-: *tiēsni* ШМ15,
 трѣб-: *тријебе* ГО3,
 цвѣт-: *Цвијетне* П19, *цвијећем* ГО8, *цвијетак* ГО8, 20, *цвѣтъ* С1, 6, *цвѣће* С11,
 цѣд-: *цедило* П45,
 цѣл-: *цијела* ГО11, 25, *цијели* ГО9, *цѣло* П5, *цѣлу* П31, 58, *цѣло* С25, *цѣли* С31,
 цѣн-: *цијене* П28, *неоцијењено* П63, *неосијењене* П72, *цѣнише* С61, *цѣнимъ* С2, *цѣнити* С10, *цѣне* С12, *цѣнећи* С43, 55, *цѣняху* С51,
 цѣп-: *цѣпа* П1, *цѣпимъ* С20.

б) Посебна образовања

нѣсм-: *нијесам* П4, 10, 16, 17, 18, 20, 24, 27, 31, 36, 40, 54, 59, ГО3, 7, 20, *нијеси* П45, 59, ГО2, *нијесу* П59, 60, *нијесте* П63, *ниѣсамъ* С20, *ниѣсте* С20, *ниѣсмо* С33, *nijesam* П68, 72, ШМ31, 43, *nije sam* ШМ12, *nijesu* ШМ12, 14, 31, 35, 37, 47, *nijesi* ШМ21, 32, *nijesto* ШМ27, 28, 40, Р78, х2,
 исп. *нису* П1, *nisu* П68, *nismo* П78 х2,
 -нѣк-: *препијети* П34, *prenieti* ШМ40, *подпијети* П45, *подниѣти* С20, *попијети* П51, ГО2, *разпијети* ГО20, *prinieti* ШМ11, *приниѣти* С46, *изниѣти* С18, *izniele* П71, *ronieli* ШМ2, *peroniela* ШМ23, *занијела* ГО7, *допијела* П40, *допијети* П61, *doniela* ШМ10, 12, *donieti* ШМ14,
 двѣк-: *двѣје* П25, 31, 42, 56, 57, 58, ГО5, 11, 20, 21, *dvie* С56, *dvije* ШМ40, *двѣ* сто С30, *двѣ* С30, 56, исп. *dvje* ШМ17, *dvjeta* ШМ33, 47,
 обѣк-: *обије* ГО19, 23, *obiје* ПЦП153,
објема ГО25, *обје* ГО10, 18, 21, 23, 25,
обе П63, ПЦП139, С45, 49.

Форме негираног глагола како видимо обичније су у облику *нијесам* у језику С. Љубише, док се облик *нисам* јавља врло ријетко. Иако се ова два лика у књижевном језику јављају напоредо, у говорима је извршена њихова репартиција. Наиме, „икавски” лик се јавља на цијелом простору српског језика осим на црногорском говорном простору гдје су искључиво заступљени облици са *ије*⁸⁸. И у паштровским говорима је без изузетка овдје двосложни рефлекс јата⁸⁹.

У облицима *двѣ*- налазимо ијекавски и јекавски рефлекс јата, док код облика са *обѣ*- имамо *ије/је/е*⁹⁰. Паралелизам *обје/обије* јавља се и у паштровским говорима⁹¹.

⁸⁸ Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, 52.

⁸⁹ Јовановић, Пашировић, 109. У језику владике Данила у једном примјеру забиљежен је икавски облик (Младеновић, Владика Данило, 58).

⁹⁰ Рефлекс *ије* има владика Данило, Петар I, Миљанов, а рефлекс *је* Томановић (Младеновић, Владика Данило, 53; Остојић, Петар I, 80; Глушица, Миљанов, 46; Суботић, Томановић, 59).

⁹¹ Јовановић, Пашировић, 111.

в) Одступања од цјекавског рефлекса јата

Супротно стању у Пашировићима⁹², у Љубишином језику умјесто двосложне вриједности јата у дугим слоговима налазимо и на једносложне вриједности, чиме се његов језик слаже са говорима Боке, Цавтата и Дубровника⁹³.

бѣд-: *бједноме* П18, *bjeda* ШМ2, 21,

бѣл-: *бјелу* ГО22, *bjela* ШМ20, *bjeloga* ШМ17, *бјеле* ПВД31,90,

бѣс-: *hjesni* ШМ39,

вѣд-: *заповјед* П40, *заровјед* ШМ22, 33, 37, *одповједио* П6, *ровјед* ШМ1, 3, 46, *повједати* П17,

вѣк-: *вјек* П43, *dovjeka* ШМ43, *вјека* Ч11,7,

вѣп-: *вјенцу* П4, *Горски Вјенац* П9, *вјенци* ГО11, *vjence* ШМ20,

вѣст-: *Благовјести* П14, *обавјести* П40, *вјестима* П57, *navjestio* П69, *обавјести* ГО10, *blagovjesti* ШМ2, *izprovjesti* ШМ36,

вѣћ-: *вјеће* П6, 41, *вјећника* П33, *Вјећника* П35,

врѣд-: *врједан* П9, *поврједити* П10, *vrjednost* П70, *vrjedan* П78, ШМ40,

врѣме:врјеме П5, 7, 9, 10, 33, 39, Ч 11,6, *vrjeme* П66, 70, ШМ6, 19, 32, 46,

грѣх-: *grjeh* ШМ24, *огрјешили* П32, *огрјешио* П59, *ogrješiš* ШМ45, *сгрѣшила* С52,

дѣл-: *опредјели* П8, *дјелом* П21, *подјелити* П41, *опредјелио* П59, *опредјељени* П47,

ждрѣл-: *zdrjelo* ШМ8,

ждрѣт-: *proždrje* ПЦП49,

захтѣв-: *захтјева* П5,

звѣзд-: *zvjezdu* ПР2,200,

крѣп-: *okrjepiti* ШМ43,

лѣк-: *lječnik* ШМ48,

мѣн-: *промјени* П6, 27, *непромјени* П8, *замјенити* П31, *промјенио* П32, *измјенити* П51, *промјене* П62, *zamjeni* ШМ5, *тјенја* ШМ10, *izmjeni* ШМ22, *тјенјају* ШМ42,

мѣт-: *примјетила* П40,

мѣш-: *измјешати* П45, *tješati* ШМ20, *smješa* ШМ3,

мрѣт-: *romrješe* ШМ6, *umrjeti* ШМ24, 43, *умрје* ПВД28,156,

обезбѣд-: *обезбјеђени* ГО16,

опѣл-: *опјело* ГО19, *orjelo* ШМ5,

прѣк-: *прѣкъ* С1, *прјекој* П26, *прјеке* П5, 12, *po prjeko* ШМ23, *priprjeke* П66,

прѣт-: *опрјети* П4, *prjeti* ШМ16, 25, *prjetiti* ШМ28, 29, *прѣтити* С6, *prjetio* ШМ46, *прјетећи* ШМ38, *допрѣти* С57, *doprjeti* ШМ31, *doprje* ПЦП61, *naprjed* ШМ31, 47,

прѣч-: *прјећи* ШМ27, 29, *прјеће* П78,

⁹² Јовановић, *Пашировићи*, 105–109.

⁹³ У говорима Боке, Цавтата и Дубровника алтернирају једносложни рефлекс *је* и двосложни *ије*. Испореди о овоме Кашин, *Конавли*, 32, напомена 63. У мањем броју примјера регистрована је једносложна замјена јата у лугом слогу у говорима Конавала (Кашин, *Конавли*, 270).

рѣд-: *prorjede* ШМ24,
 рѣк-: *Сењској Рјеци* П10, *Рјеци* П17, 21, *рјеке* ШМ21, 32 *Rjeci* П67, *Рјеке* П68, ШМ46, *Rjeci Senjskoј* П69, *Рјеку* П69, *Рјеџку Nahiju* ШМ4, 31, *Nahija Rječka* ШМ15,
 рѣч-: *рјечи* П6, 35, *рјеч* П16, *рјечима* П18, *рјеџ* ШМ7, 4, 21, 34, 45, *рјеџи* ШМ9, 14, 29, *рјеџима* ШМ26,
 рѣш-: *рјешено* П18, 45,
 сѣд-: *сједе* ГО18, (придјев), *sjedi* ШМ38, (придјев),
 сѣк-: *сјеџе* ШМ20, *posjeџе* ШМ40,
 сѣл-: *сјелу* П14, *posjelima* ШМ4, *posjelu* ШМ44,
 сѣн-: *сјено* ШМ6,
 свѣст-: *svjest* ШМ31,
 свѣт-: *свјет* П10, *свјетом* П12, *svjetu* ШМ10, 19, 21, 34, 39, 40, 43, *svjeta* ШМ17, *svjet* ШМ17, 39, *svjetli* ШМ44, *prisvjetli* ШМ1,
 свѣћ-: *свјећом* П17,
 снѣв-: *снјевао* ШМ15,
 срѣд-: *srjedom* ШМ37,
 тѣсн-: *tjesni* ШМ40,
 трѣз-: *trjezni* ШМ26,
 уцвѣл-: *уцвјелио* ГО8, *уцвјељене* ГО14, *уцвјељени* ГО19,
 цѣд-: *осједи* ШМ5, *prosjegjena* ШМ10,
 цѣл-: *сјелога* ШМ40,
 цѣн-: *цјени* П6, *сјени* ШМ6, *сјени* ШМ27,
 цѣп-: *оцјетивши* П26,
 цвѣћ-: *свјеџе* ШМ3, *svjetu* ШМ29,
 хтѣ-: *захтјева* П16, 49, *захтјевати* П27, *захтјевала* П33.

Уочавамо Љубишину недоследност јер у истим примјерима некад налазимо двосложни, а некад једносложни рефлекс јата (нпр. *вријеме* П14, 19, ГО4, *врјеме* П5, 7, 9, 10, Ч11,6, *врјете* П66, 70, ШМ6, *вијека* ГО1, 3, 8, *вијек* ГО7, *виџ* П58, *вѣка* С52, *вјек* П43, *вјека* Ч11,7, *zvjezdu* ПР2,200, *звџезде* ПВД9,40, *свјеџе* ШМ3, *цвијећем* ГО8, итд).

Б. Јекавски рефлекс јата

а) *Коријен и основа ријечи*

бѣ-: *бјеше* ГО22, *bjeџе* ШМ30,
 бѣг-: *бјегуице* П25, *избѣгну* С9, *побѣгао* П10, *бѣгати* С32, *узбѣгнутогъ* С48, *узбѣћи* С48, *бѣжи* С48, *бѣгуицима* С56, *бѣгуица* С57, *бѣгствоџ* С58, *bježati* ШМ15, *побјегни* ГО23, *robjeglo* ШМ9, *robjegaо* ШМ17,
 бѣл-: *објелодатице* П18, *objelodaniti* П68, *objelodanilo* П69,
 бѣс-: *забјести* ГО25,

бесѣд-: *пробесједити* П5, *бесѣдомъ* С20, 50, *бесѣдници* С51, *бесѣдъ* С52, *besjedu* ШМ43, *probesjedi* ШМ20, *besjedom* ШМ1,

видѣ-: *видјети* П17, 23, 28, 39, 44, ГО4, *видјећемо* П14, *видѣти* С61, *видѣше* С11, *видѣхъ* С36, *видјела* ГО20, *vidješe* ШМ19,

вѣк-: *вѣки* П3, *вјечит* П12, *вјечну* П47, *вјечите* П59, *вѣчна* С1, *увѣчана* С6, *вѣчне* С33, *вјечита* ГО25, *вјечном* ШМ26,

вѣн-: *вјенча* П27, *вјенчане* ГО11,

вѣр-: *вјеруј* П6, 9, 56, *увјерио* П15, 35, 40, *вјеран* П12, *увјерен* П5, 35, 52, *вјерозакону* П10, *повјерио* П59, *vjerovati* П67, *vjerovanje* П68, *uvjeri* П72, *вѣровати* С5, *вјеру* ГО3, *невјеран* ГО4, *вјере* ГО5, *вјерни* ГО8, *развјерни* ГО8, *вјероломством* ГО10, *вјерске* ГО12, *вјереница* ГО12, *невјерну* ГО13, *вјереника* ГО18, *једновјерник* ГО2,

вѣс-: *повјест* П5, *повјесници* П10, *повјести* П26, ГО10, *извјестим* П27, 30, *извјестити* П59, *извјести* П59, *повјеснице* ГО3, *повјесница* ГО10, *rovjest* ШМ4,

вѣт-: *вјетра* ГО2, *вјетрушина* ГО7, *вјетар* ГО25, *vjetar* ШМ10,

вѣшт-: *вјеиито* П16, ГО21, 24, *вјеиит* П55, *вјеиам* П38, *вѣиита* С25, *вѣиите* С59, *вјеиити* ГО8, *вјеиитина* ГО8, *vješto* ШМ2, 20, *vješt* ШМ12, *nevješt* ШМ26, *vještice* ШМ3,

дѣв-: *дјевојка* ГО21, *gjevojci* ШМ5, *gjevojku* ШМ28,

дѣд-: *деди* С51, 52, *прадједом* ГО10, *дједу* ГО15, *gdovina* ШМ6,

дѣл-: *дјелати* П47, *дјелатност* П58, *дѣлательности* С54, *дјелима* П58, *дѣло* П1, С15, *дѣла* С3, 4, 8, *дѣломъ* С7, 19, *дѣлима* С53, *gdela* ШМ6, *razgdela* ШМ30,

дѣц-: *дјецу* П56, х2, *дјецо* ГО26, *gdese* ШМ11,

живѣ-: *живјети* П31, *живѣти* С17, 37, 58, *живѣня* С5, *živjeti* П72, ШМ26,

звѣр-: *zvjerski* П68, *звѣрскимъ* С51,

лѣп-: *најљепши* П4, *љепше* П31, 36, ГО17, *ljepšega* П72, *љепоте* ГО6, *љепотом* ГО7, *љепши* ГО23, *ljepše* ШМ16,

лѣт-: *љетос* П27, 44, *љета* П22, *dolećelo* ШМ9, *ljetos* ШМ27, 42,

мѣн-: *промјене* П16, 31, 59, *замјеника* П15, *промѣни* С37,

мѣр-: *мјерити* П9, *намјерио* П6, *мѣру* П1, *примѣре* С3, *умѣреностъ* С12, *мѣре* С11, 39, *примѣромъ* С51, *безмѣрно* С56, *прекомѣрно* С52, *патјера* П66, *patjeravat* П68, *patjerim* П69, *премјере* ГО1, *напримјер* П8, *примјера* ГО10, *намјерно* ГО7, *zatjerili* ШМ46, *primjeru* ШМ34, *tjerimo* ШМ28, *tjeru* ШМ43, *umjerene* ШМ48,

мѣс-: *мјесеца* П6, 14, 16, 10, 27, *мјесец* П36, 42, 43, ГО20, *мјесечни* П17, *мѣсеца* С18, *tjeseca* П42, 72, ШМ42, *намјесници* П12, *Намјесника* П54, *Namjestnik* П70, *намѣстнику* С59, *мјестима* ГО18, *tjestima* ШМ34, *tjestance* ШМ42, *премјести* П6, *мјесто* П31, 56, ГО21, 26, *мјесцу* П54, *мѣста* С11, *tjesto* ШМ31, *namjestim* П68,

недѣл-: *недѣље* П9, 37, 61, *недѣљу* П38, 43, 60, *недѣља* П44, *nedjeljom* ШМ10,

разумѣ-: *поразумјети* П39, *разумјети* П31, 36,

пѣв-: *пјевањем* ГО12, *рјевају* ШМ20, *izrjevato* ШМ19,

пѣи-: *рјене* ШМ1, *рјена* ШМ8,
 пѣсм-: *нјесме* П8, 65, *рјесме* ШМ20,
 побѣд-: *побѣди* С9, 11, 38, *побѣде* С16, *побѣдитель* С39, *побѣдимо* С58, *побѣдомъ* С61,
 савѣт-: *савѣтио* П26, *савѣет* П38, *савѣте* П1, *савѣта* С1, 51, *савѣтъ* П2, С6, 8,
савѣтоваше С41, *савѣти* С41, 43,
 сѣд-: *сједи* П9, 33, ГО12, 20, *сједини* П9, *сједница* П43, 52, 54, *сѣди* С1, *сѣдећи* С17,
сѣдите С52, *sjednice* П68, *сједну* ГО2, 6, *сједне* ГО18, *sjediaše* ШМ33, *sjedio*
 ШМ7, 15, *sjedalo* ШМ22, *posjedaju* ШМ20, 38,
 сѣк-: *посѣченъ* С39, *посѣчени* С50, *посѣћи* С51, *посѣче* С52, *сѣкући* С60, *посјечете*
 ГО15, *posječe* ШМ40, *posječene* ШМ45, *posjekli* ШМ47,
 сѣм-: *ијеме* ГО7, *сјеме* ШМ9,
 сѣн-: *sjeni* ШМ8, 15, 27,
 сѣр-: *sjeru* ШМ19,
 сѣт-: *ијетан* ГО6, *sjetio* ШМ7, 21, *посјета* П42, *посјетити* П52, *posjeti* П69, *sjetio*
 ШМ12, 39, *sjetan* ШМ16,
 свѣс-: *освјесноме* П5, *несвјестица* П59, 61, *несвјести* П62,
 свѣт-: *свјетлост* П17, 36, *освјетљају* П12, *свјецким* П10, *просвјете* П63, *свѣтлостъ*
 С8, *свѣцкој* С11, *свѣцко* С37, *свѣтковати* С48, *свѣтомъ* С51, *пресвѣтлогъ* С51,
prosvjete П71, *свјецкој* ГО10, *svjetkovinu* ШМ19, *svjecka* ШМ19, *svjetovna* ШМ24,
 смѣл-: *смѣлостъ* С24, 52, *смѣль* С23, *смѣлости* С4, *smjele* ШМ14, *smjeli* ШМ47,
 смѣс-: *смѣси* С49, *смѣса* С61,
 смѣх-: *посмѣхъ* С20,
 спѣ-: *приспјети* П47,
 сусѣд-: *сусједа* ГО12, *susjednoj* ШМ4, *susjedno* ШМ26, *susjedni* ШМ42, *susjedne* ШМ45,
 тѣл-: *tjelesne* ШМ6, *тѣлесномъ* С1,
 тѣр-: *ћерати* ГО2, *наћера* С48, *ćerali* П67, *naćerati* П69,
 тѣш-: *ућеши* ГО8, *тѣше* С58,
 трпѣ-: *трпѣти* С20,
 умѣ-: *умѣсти* С2, *умѣрености* С2, *умѣреностъ* С9,
 успѣ-: *успјеха* П33, *успјети* П45, 60, 62, *uspjeli* П72, *uspjeti* П72,
 хтѣ-: *нехѣдне* С49, *хтѣде* С17, 51, *хтѣти* С31, *htjela* ШМ34,
 цвѣт-: *развијетиао* ГО7, *цвѣташе* С18, *цвѣтуюћий* С39,
 човѣк-: *човѣчну* П1, *човѣкъ* С1, 23, х2, *човѣчис* С2, *човѣчи* С2, *човѣка* С4, 19, 27.

б) Посебна образовања

къдѣ-: *ђе* П2, 9, 18, 24, 26, 31, 59, *гдје* ГО1, х2, 7, 13, 15, 18, 22, 23, *нигђе* П29, 31, 37,
 44, 50, 55, 63, С2, 3, 14, 17, 27, 48, 57, *гје* П69, ШМ1, 3, 6, 9, 16, 20, 32, *гђе* П56,
 65, *негђе* П31, 48, *negdje* ШМ5, 9, 36, *igdje* П67, *nigdje* П67, *gdje* П67,

кудѣ-: *никућ* ПЗ1, *кућ* П45,
 годѣ-: *гоћ* 26, 58, 59, *какогоч* ПЗ1, *кадоч* ПЗ4, *коликогочъ* С14, 52,
 долѣ-: *овдједолје* ПЦП246, *доље* Ч7,2,
 овѣдѣ-: *овђе* П7, 8, 9, х3, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 47,
 48, 49, 51, 56, 59, 61, 63, С4, 7, 18, 21, 32, 44, 51, *овдје* П67, *овгје* П69, 70, 72,
 ШМ21, 28, 40, *овдје* ГО7, 8, *овгје* ШМ7.

в) Одступања од јекавског рефлекса јата

бѣг-: *побијегти* ПВД1,6,
 вѣд-: *виједара* ПВД30,7,
 вѣр-: *виеровати* П24, *увиерите* П43, *повиерује* П58, *виеруј* П58,
 видѣ-: *vidieti* ШМ32,
 мѣн-: *промијену* П38,
 мѣр-: *миеру* П54, *примиер* П27, (примјер),
 мѣс-: *мијесто* П24,
 сѣд-: *посиједамо* ПВД5,26,
 сѣн-: *сијенком* ГО24,
 сѣћ-: *sijećat* Ч9,
 свѣт-: *свијетиње* ПВД3,21, *свијецкијех* П21,
 смѣр-: *смијера* ГО16,
 тѣс-: *tiesniје* ШМ43,
 тѣш-: *utiehu* П67, *utiešila* ШМ46,
 хтѣ-: *хтијело* П16,
 цвѣт-: *svijetala* ПЦП46,
 цѣд-: *цједило* П45.

Неке од ових ијекавизама употребљавали су и други црногорски писци, као владица Данило, Петар I, Петар II, Никола I, Лазар Томановић, Вук Поповић⁹⁴, мада у мањем обиму него Љубиша. Основни рефлекс некадашњег јата у кратким слоговима у паштровском говору је -je-⁹⁵.

Поред ових примјера, одступања од наведених правила за основни рефлекс ѣ у дугим и кратким слоговима, мада нешто другачије природе, имамо у случајевима уопштавања фонема *e*, *i* мјесто ѣ⁹⁶.

⁹⁴ Младеновић, *Владика Данило*, 60; Остојић, *Петар I*, 83; Вушовић, *Његош*, 10; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95; Суботић, *Томановић*, 57; Остојић, *Вук Поповић*, 170.

⁹⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 111. Поједини хиперијекавизми забиљежени су у Црмници и СК-Љ говорима (Милегић, *Црмница*, 254; Пешикан, *СК-Љ*, 106).

⁹⁶ Стевановић, *Савремени I*, 87.

30.1. Икавски рефлекс јата у корјену и основи ријечи

Од четири познате позиције $k + j$, $k + o$, $k + h$, $k + љ$ које дају икавски рефлекс у Љубишином језику биљежимо нешто другачије стање. Пођимо редом:

а) $k + j > u + j$

смјјати П45, *смјју* ШМ24, *смјјати* ШМ31, *смјјући* ШМ31, 45, *несмјјето* ШМ27, *смјјето* ШМ27, *смјје* ШМ38, *смјјући се* ШМ45, *огрије* П26, *угрије* ПВД13,64, *гријати се* ПВД25,141, *гријати* ПЦП265, *умије* П15, *умију* П35, *несмије* П59, *насмје* ГО5, *сје* П81.

Насупрот овим примјерима са икавским рефлексом, имамо примјере са јекавизама:

насмје ШМ10, *вјеје* ПВД19,107, *овјеје* П78, *ијејати* ПВД22,122, *ијејала* Ч11,36, *сјејет* ПЦП266, *сјеју* Г29,14⁹⁷.

Екавски облик глагола *гријати* имамо само у једном примјеру, поред наведених примјера са u ⁹⁸: *огреје* ПВД13,62, као и примјере у придјевским ријечима: *угрејанъ* С33, *угрејати* ПР2,190.

Икавски рефлекс вокала јат налазимо још и у облицима:

– компаратива с двосложним наставком:

смртније П6, *снажније* ГО24, *знаменитији* П26, *старије* ГО10⁹⁹, *пространији* ГО23, *pribraniji* ШМ19,

– имперфекта са двосложним наставком:

kunijaše ШМ3, *zovijahu* ШМ13, 14, *sjedijaše* ШМ13, 34, *dijeljahu* ШМ40, *не умијах* ПВД15,85.

б) $k + o > u + o$

хтио П4, 7, 11, *набавио* П4, *желио* П6, 47, ГО12, *волио* П8, *жалио* П8, *носио* П17, *двоумио* П31, *хтио* П49, *изгубио* П51, *направио* П59, *забунио* П61, *паутио* П69, *живио* ГО1, *благоизволио* П26, *горио* ГО24, *замислио* ПВД25,136, *јио* ПЦП11, 141, 157, *ијо* ПВД15,86, *ио* ПВД1,8, *ијо* ПВД15,86, *сио* ПВД31,88.

Поред ових примјера биљежимо и следеће примјере са *ије/је/е/умјесто и*:

је изјело П56, *изјео* ПВД22,125, 23,127, *со* Ч1,119, *сљо* С31, 52, 53, *хтљо* П2, Ч1,132, *се хтијело* П16, *зрео* ПВД22,118.

Оваква одступања која се свде на утицај системе облика позната су и неким црногорским говорима¹⁰⁰, а јављају се и у Његошевом језику¹⁰¹.

⁹⁷ У паштровским говорима овај облик гласи *сијати* (Јовановић, *Паштровићи*, 115). Такво стање јавља се и у неким другим црногорским говорима – Стевановић, *Источноцрногорски*, 24; Вуковић, *Пива*, 17. Облик *сејати* констатован је у следећим говорима – Вујовић, *Мрковићи*, 116; Пешикан, *СК–Љ*, 104; Вушовић, *Херцеговина*, 9. Петар I има облик *сљиљ* (Остојић, *Петар I*, 83). Јекавску замјену имају неки војвођански писци – исп. *сјејали*, *смјејали*, *исмјејавати*, *насмјејао* (Јерковић, *Игњатовић*, 59, 66).

⁹⁸ Поред облика *гријати* Паштровићи знају и за облик *грејати* (Јовановић, *Паштровићи*, 115).

⁹⁹ Паштровићи знају за необичан облик поређења придјева *старији* који гласи *старев* и *најстарев*, а који не региструјемо у Љубишином језику (Јовановић, *Паштровићи*, 114–115).

¹⁰⁰ Вујовић, *Мрковићи*, 116; Милетић, *Црмница*, 249; Вушовић, *Херцеговина*, 9.

¹⁰¹ Регистровани су примјери: *жељео*, *сјео*, *смјео*, *разумјео* (Вушовић, *Његош*, 11).

Лексема *Београд* јавља се у два облика¹⁰²: *Биограда* П17, *Биоград* ГО10, *Biogradu* Ч5, П83, и *Biograd* Г23, поред: *Београд* П76.

Свакако је необичан и примјер икавске замјене придјева *бијели* забиљежен у штампаном тексту: мрамор из цариградскога бугаза *био* ПВД31,89, као и облици *звизда* и *мисец*: рече они наш с крме: „добро јутро”; звијезда на исток, јаки Бог на помоћ! А бодуо да није оно *звизда* но *мисец*... звијезда *мисец*, *мисец* звијезда ПВД36,44.

в) $k + љ > и + љ$

биљегу П8, *биљега* П17, *биљежника* П39, *обиљеже* П35, 52, ГО6, *биљег* ГО19, *obilježe* ШМ14, *zabilježi* ШМ31,

поред примјера са *џ*: *обџележине* С18, *забџележи* С36, *бџележити* С47.

Оваква замјена у складу је са говорима Љубишиног завичаја, мада се и тамо могу чути примјери са *је* – *бјелег*, *бјелези*¹⁰³. У црногорској литерарној традицији углавном је рефлекс *и* или *је*¹⁰⁴.

г) $k + ђ > је + ђ$

сјеђети П21, *осјеђелу* кћер ПВД8,33, *сџџели* Г1,3, *сјеђели* Г29,24.

У овој позицији испред гласа *ђ* стари вокал *џ* у језику С. Љубише даје рефлекс *је*. Потврду налазимо и у паштровским говорима за овакву замјену јата¹⁰⁵, чиме се његов језик уклапа у дијалекатски идиом.

Изузетак чини глагол *заповиђите* П12, који се јавља са икавским рефлексом¹⁰⁶.

Осим икавизама аналошког поријекла (датив – локатив именица женског рода на *-а*, затим у наставцима замјеничко-придјевске деклинације, датив – локатив једнине личних замјеница и рефлексивне замјенице *себе/се*) у језику Љубише нема лексичких ни спорадичних икавизама (осим неких ријетких примјера у штампаним дјелима).

30.2. Екавски рефлекс јата у основи и коријену ријечи

Као четврта вриједност старог вокала јат јавља се фонема *е*. У неким случајевима ова вриједност је искључиво *е*, док у другим позицијама имамо наизмјеничну употребу исте ове фонеме са секвенцом *ије/је*.

а) Предлози *пред* и *преко* у језику С. Љубише јављају се са вокалом *е*, чиме се он уклапа у свој дијалекатски идиом, а и у нормативе савременог књижевног језика¹⁰⁷:

– *преко* П12, 35, 37, х2, ГО17, *preko* ШМ42, 47,

¹⁰² Исп. *Биоград*, *биоградског* (Суботић, *Томановић*, 63); *Биоград* (Стевановић, *Речник Петра II*, 538).

¹⁰³ Јовановић, *Паштровићи*, 116. И Стевановић биљежи за источноцрногорске *бјелег* (Стевановић, *Источноцрногорски*, 24), Милетић *биљег* и *бјелег* (Милетић, *Црмница*, 250), Вујовић у Мрковићима констатује *бјелек*, *бјелега*, *забјележен* (Вујовић, *Мрковићи*, 116).

¹⁰⁴ Искључиво икавски рефлекси јављају се у језику А. Змајевића (Пижурца, *Змајевић*, 195); Петра I (Остојић, *Петар I*, 84); Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 63); док Миљанов има само рефлекс *је* (Глушница, *Миљанов*, 50).

¹⁰⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 116.

¹⁰⁶ Овакав примјер забиљежен је у језику А. Змајевића (Пижурца, *Змајевић*, 195), као и владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 71).

¹⁰⁷ Јовановић, *Паштровићи*, 510; Стевановић, *Савремени I*, 94, 170, 379.

– *пред* П12, 52, 58, ГО1, 5, 21, *предъ* С20, 40, 46, 51, *pred* П69, ШМ5, 14, 20, 28, 29, 30, ПЦП22, 30, 50, 59, 79, 150.

б) Карактеристичан је предлог *прије* који се јавља у следећим облицима:

прије П16, 17, 18, х2, 19, 25, 26, х3, 30, 37, 40, 43, 45, 54, 59, 61, 62, ГО8, 16, 18, 24, 25, *priје* П69, 70, ШМ43, *прие* П24, – *прѣ* С1, 4, 13, 18, 19, 23, 28, 44, 48, 51, – *прје* П5, 8, 10, ГО4, 8, *prје* П66, ШМ9, ПР2,85, – *пре* П17, – *пријед* П18, 55, ГО7.

У језику нашег писца видимо да се предлог *прије* јавља са ијекавским, јекавским, па чак у једном примјеру са екавским рефлексом, а понекад се употреби са секундарним *о*¹⁰⁸.

Ништа мање нијесу интересантни ни облици прилога који се јављају у ијекавској и јекавској форми: *најприје* П19, 45, 52, 62, *најпрје* ГО15, *најпрѣ* С3, 11, х2, 12, 58, *одпрѣ* С24, *порпрје* ШМ9, *најпрје* ШМ15.

в) Предлог *послѣ* најчешће је у ијекавској форми, мада се јавља и јекавски рефлекс, а у једном примјеру забиљежен је екавски рефлекс¹⁰⁹:

послије П16, 26, 43, 62, ГО2, 13, *најпослије* П37, *најposlie* ШМ33, *послие* С5, *најпослие* С14, – *најпослѣ* С10, 12, 15, 27, 31, 32, 37, 41, 47, 51, 52, – *посље* П6, 17, 29, 32, 48, 61, – *после* П54.

г) Када је ријеч о префиксу *прѣ* ситуација у језику Стефана Љубише је следећа:

Код глаголских ријечи преовладавају примјери са префиксом *пре*, а само спорадично јавља се варијанта са *ије* (примјери су углавном из штампаних текстова), односно *је* у једном примјеру из аутографа:

а) *пријечи* ГО9, *пријеђе* ПВД5,26, 19,106, *пријећи* ПВД19,106, – *прјећу* ГО10,

б) *пребивам* П5, 19, 39, *препоручио* П7, 50, *престану* П12, *претеку* П12, *преварили* П16, *преварити* П17, С5, *pretvoriti* П22, *претеретио* П40, *препоручујем* П40, 64, *предати* П47, 55, *претећи* П49, С13, *превари* П50, 52, *препао* П62, *прештамна* П63, *преписа* П64, *predat* П70, *pregledavali* П72, *претеране* С2, *превраћати* С2, *превирећи* С10, *превире* С20, *преобрази* С31, 36, *превираше* С36, *пресегну* С41, *пресловит'* С44, *предаде* С44, 59, *предаше* С47, *препадне* С48, *превѣроваху* С48, *пресуде* С50, *претресују* С51, *преокренуло* С51, *предводи* С52, *прегиба* С58, *премјере* ГО2, *препоће* ГО2, *прегорети* ГО4, 6, *препирати* ГО5, *премјеривати* ГО5, *предава* ГО6, *пресели* ГО10, *прелију* ГО11, *преварио* ГО16, *прекаде* ГО19, *прегорела* ГО20, *пренесу* ГО19, *пренемогну* ГО19, *преминула* ГО20, *превали* ГО20, *прелијевати* ГО24, *prekrila* ШМ1, *preminuo* ШМ4, *predvojio* ШМ11, *premamio* ШМ12, *prekide* ШМ12, *preseli* ШМ15, *prelastiti* ШМ15, *pregaziti* ШМ17, *predali* ШМ18, 28, 39, 38, *prekida* ШМ25, *pregazi* ШМ27,

¹⁰⁸ Исп. папштровско *пријед* (Јовановић, Папштровић, 478). О постанку облика *прије* и *послије* исправљано је у литературни – исп. Решетар, Приморски лекционари, РЈА, књ. 134, с. 136; *Der stokavische Dialekt*, 78.

¹⁰⁹ Предлог *послѣ* има ијекавску и екавску замјену у језику Петра I (Остојић, Петар I, 86). Његош има двојаку замјену – *је/ије* (Вушовић, Његош, 11). Никола I поред ијекавске напореда има и јекавску замјену (Ненезић, Дијалекатско и нормативно у Николе I, 95).

prodali ШМ28, *prepiše* ШМ31, *prevjerio* ШМ34, *predaju* ШМ36, *prenoći* ШМ36, *prenieli* ШМ37, *prehrani* ШМ38, *prevjerimo* ШМ44, *prekida* ШМ46.

У паштровским говорима постоји колебљивост између ијекавског рефлекса и аналошког *-e-* код глагола *прећу*¹¹⁰.

Код именица тај однос је другачији, па је доминантнија двосложна вриједност јата. Занимљиво је свакако истаћи да је префикс *пре* заступљен више у рукописном материјалу, а префикс *прије* у штампаним дјелима:

а) *пријебој* П59, х2, ПВД9,41, *пријекору* ГО18, *пријекор* ШМ24, *пријекрст* ГО25, ПВД11,51, *prijeboju* ШМ10, *prijestolu* ШМ10, *prijevarom* ШМ26, *прѣвару* С28, *прѣкорѣ* С46, *пријебојем* ПВД5,26, *пријевару* ПВД9,38, 14,79, *пријечицама* ПВД17,97, *пријебола* ПВД27,150, *пријевари* ПВД27,150, (датив), *пријечац* ПВД30,160, Ч7,9, Ч11,19, *пријестола* Б5, *пријестанка* Б20, *prijekrst* ПЦП28, 134, 196, 240, 269, *prijelazu* ПЦП36, *prijekladu* ПЦП39, 157, 200, *prijevaru* ПЦП56, 213, *priječas* ПЦП63, *prijevara* ПЦП152, *prijelaz* ПЦП202, *prijebola* ПЦП245, *prijevarе* ПЦП250, *prijekor* ПЦП260, *пријевара* Ч7,10, *prjevara* ШМ32, *prjevarom* ШМ14,

б) *предѣле* П1, *превагу* П5, *предлог* П27, 29, 55, Ч11,8, х7, *preporukom* П42, *претварање* П59, *препоруком* П64, *препорођаја* ГО11, *предѣжећа* С2, *претваранѣ* С13, *преступке* С15, *престѣнке* С23, *препону* С26, *претора* С30, *превосходностъ* С33, *препису* С34, *препоруку* С35, *преврата* С36, *превратѣ* С37, *предѣла* С42, *преносомѣ* С42, *предѣле* С52, *predieli* ШМ26, *prevodom* Ч9, *predlozima* Ч9, *предлога* Ч11,15, *predlogu* П77, *predlozima* Г23.

У говорима родног му краја чешћи су облици са аналошким *e*, мада се јављају и облици са *ије*: *пријеглед*, *пријелаз*, *пријесјек*, *пријеступ*, *пријесједник*¹¹¹.

У придјевским ријечима слог у префиксу *пре* је скоро увијек кратак, са ријетким изузецима:

а) *престрта* П14, *превидљиви* П43, *премудар* П52, *препредени* ГО13, *прескубене* ГО19, *прекукале* ГО18, *прекинут* ГО21, *препредени* ШМ17, *превысокими* С5, *превелике* С24, *превеликогѣ* С36, *превелику* С36, *претешки* С41, *преврѣдному* С43, *премала* С51, *пресвѣтлогѣ* С51, *превеликій* С51, *преведрогѣ* С55,

б) *пријека* П14, *пријеке* П71, *прјеке* П76, *прјеварноме* ГО19, 34.

На основу изнесеног материјала можемо закључити да је префикс *прѣ* код глаголских изведеница углавном са уопштеним *e* са незнатним одступањима. Код придјева је тај однос такође у корист префикса *пре*, док код именица варијанта са *ије* има благу доминацију над варијантом са *e*¹¹².

¹¹⁰ Јовановић, Паитровић, 110.

¹¹¹ Јовановић, Паитровић, 110.

¹¹² Исп. за црногорске говоре: Вујовић, Мрковић, 117–118; Милетић, Црмница, 245–247; Пешикан, СК-Љ, 105; Стевановић, Источноцрногорски, 22–23; Вушовић, Херцеговина, 8–9; Ћупић, Бјелопавлић, 27; Пижурница, Колашин, 69–70; Станић, Ускоци, 69–70.

д) Иако у савременом књижевном језику кратко јат иза гласа *p* даје само *e* ако се испред њега налази неки сугласник, ситуација у Љубишином језику је другачија¹¹³.

Тако поред примјера са *e*:

– *времена* П8, 10, 17, 20, 27, 59, ШМ3, *vremena* ШМ3, 15, *употребиш* П1, *употребио* П33, *употребити* П49, *злонеупотребе* П40, *употребити* П49, 63, С13, *upotrebio* П69, *upotrebiti* ШМ15, *увредама* С35, *увреде* С51, *повређујуће* П10, *погрешкама* П14, *погрешке* П16, 31, С3, Г19, *погрешан* П59, *погрешака* П63, Ч11,16, *grešni* ШМ19, *pogreški* ШМ26, *pogreške* ПЦП3, П75, *грехова* П6, *грешен* к С13, *грехоте* С52, *grehote* ПР2,190, *pogrešaka* П78, *грешна* ПВД9,38, *грешну* ПВД26,144, *грехота* ПВД12,58, *бреговима* С59, *krepost* ПЦП272,

имамо и примјере са *je/ije*:

– *vrjemena* ШМ3, *brjegovima* ПЦП82, *уврједа* ГО9, *pogrješke* ШМ29, *грјехове* ПВД20,109, *грјехова* ПВД20,109, *grješnoga* ПЦП88, *grješnika* ПР3,374, *крѣнко* С20, *крѣност* С53, *презрѣсте* С58, *трјемовима* Г29,18, *strjepim* ШМ7, – *бријегова* Ч7,1, *strijepi* ПЦП17, *najgriješnji* ПЦП267, *pogrieške* П75.

Ови ликови које Љубиша употребљава нијесу могли наћи ослонаца у паштровском говору, јер тамо секвенца *p k* има устаљен екавски рефлекс¹¹⁴. Овакви примјери са секвенцом *je* одговарају стању у неким ареама црногорских народних говора¹¹⁵, док се у другим јавља вокал *e*¹¹⁶. У говору Конавала такође је забиљежена skupина *-rje-*¹¹⁷, као и у говорима источне Херцеговине¹¹⁸. Неке од ових лексема јављају се и у језику Петра I, Петра II, као и Вука Караџића¹¹⁹.

Ако се *p* налази на почетку ријечи или иза вокала онда имамо лик са *rje*, што одговара стању у савременом књижевном језику¹²⁰:

рјешење П5, 41, *рјешидбу* П6, *рјешила* П6, *рјешена* П6, 51, *рјешења* П31, 40, 41, *рјешидбе* П45, *rješidbu* П69, *rjevati* ШМ, *rječiv* ШМ20, *pregorjevši* ШМ24, *gorjeromenute* ШМ35, *izkorjeni* ШМ48, *красорѣчја* С53, *свирјепан* ПВД28,156, *svirjer* ПР3,375, *свирѣно* С11, *свирѣнство* С10, 48, 51, *свирѣни* С38,

мада имамо и ликове са *e* мјесто кратког јата¹²¹:

¹¹³ Стевановић, *Савремени I*, 93; О овој појави види детаљније: Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, 37.

¹¹⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 111.

¹¹⁵ За бјелопавлићке и западноцрногорске говоре види: Стевановић, *Источноцрногорски*, 23; Вушовић, *Херцеговина*, 9.

¹¹⁶ Стевановић, *Источноцрногорски*, 23; Вујовић, *Мрковићи*, 115; Милетић, *Црмница*, 247; Пешикан, *СК-Љ*, 104, 230; Вуковић, *Пива*, 16.

¹¹⁷ Кашић, *Конавли*, 275.

¹¹⁸ Пецо, *Источна Херцеговина*, 57.

¹¹⁹ Остојић, *Петар I*, 87; Вушовић, *Његош*, 11. Вук Караџић је писао *rje* и у случајевима када сонанту *p* претходи сугласник: *грјешан*, *грјешник*, *грјехота*, *грјешница*, *погрјешка*, *стрјелица* (Стевановић, *Савремени I*, 93).

¹²⁰ Стевановић, *Савремени I*, 93; Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, 37.

¹²¹ Проф. Остојић сматра да би најбоље било прихватити обје варијанте да функционишу напореда (Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, 36–37).

горенаведенимъ С5, 32, горехваљени П26, прогорела ПВД3,20, *rečitosti* ШМ48.

ђ) Прилог *горе* јавља се са *је* и *е*¹²²: *горје* П30, *горје* ШМ27, 29, ПР3,375, *горе* П12, 14, 25, 52, *горе* ШМ29.

Немамо унифицирану ситуацију ни кад су у питању неке фреквентне лексеме као нпр. *горјети* ни у народним говорима¹²³ ни код старијих писаца са црногорске говорне зоне¹²⁴. Таква ситуација је и у језику С. Љубише: *горѣти* С52, *изгорјети* Б28, поред *изгорела* Ч11,20.

Интересантна је и лексема *старјешина* која се у Љубишином језику јавља у следећим облицима:

- *старешине* ПВД7,31, 26,147, *starešine* ШМ16, *старешинство* ПВД11,53, *старешинства* ПВД26,143,
- *starješine* ШМ20, *starješina* ПР2,96,
- *старијешине* ПВД5,27.

Ова именица се у у паштровским говорима јавља искључиво са екавским рефлексом, док у осталим црногорским говорима влада права неуједначеност¹²⁵. Ни старији писци са црногорског говорног подручја немају иста рјешења кад је у питању ова лексема¹²⁶.

Лексема *прече* у једном примјеру јавља се са јекавизмом: додаде да је љепше и *прјече* путовати ГО17.

Именица *првјенац* јавља се у екавском и ијекавском облику¹²⁷: *Pustinjak, prvenac* njegovog književnog truda Ч2,210, objelodanio *prvijence* književne Pustinjak Cetinjski i Lijek jarosti turske Ч5, *Prvijenac* trgne nož ПЦП34.

¹²² Лик *горје* јавља се и у Бјелопавлићима (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27); а такође и у говорима источне Херцеговине (Пецо, *Источна Херцеговина*, 57). Користи га Његош (Вушовић, *Његош*, 11) и владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 28).

¹²³ Са рефлексом *је* јавља се у бјелопавлићком и западноцрногорским говорима (Стевановић, *Источноцрногорски*, 23), као и у источној Херцеговини (Вушовић, *Херцеговина*, 9). Рефлекс *е* у овим примјерима биљеже: Вујовић, *Мрковићи*, 115; Милетић, *Црмница*, 247; Пешикаи, *СК-Љ*, 104, 230; Стевановић, *Источноцрногорски*, 23; Вуковић, *Пива*, 16; Станић, *Ускоци*, 69.

¹²⁴ Проф. Остојић наводи примјер *изгорѣли* за језик Петра I, као и *изгорѣти*, *изгорѣше*, *изгорѣла*, *погорѣсте* за језик Мемоара Анта Даковића (Остојић, *Петар I*, 87; *Даковић*, 61). Вушовић биљежи примјере *изгоре*, али и *изгорјет*, *прегорјет*, *изгорје*, *изгорјет* (Вушовић, *Његош*, 11); види и *изгорети/изгорјети* (Стевановић, *Речник Петра II*, 277). И у језику Лазара Томаиовића јављају се напоредни ликови: *изгорјело*, *изгорела* (Суботић, *Томановић*, 61).

¹²⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 111. Рефлекс *е* јавља се доследно у црмничком (Милетић, *Црмница*, 247), бјелопавлићком (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27), ускочком говору (Станић, *Ускоци*, 69). Колебања између рефлекса *е* и *је* позната су староцрногорским (Пешикаи, *СК-Љ*, 105), колашииским говорима (Пижурица, *Колашин*, 69). Рефлекс *је* имамо у говорима западне и сјеверне Црне Горе (Вушовић, *Херцеговина*, 9; Вуковић, *Пива*, 16).

¹²⁶ Као Љубиша сва три рефлекса имају Змајевић (Пижурица, *Змајевић*, 176), Петар I (Остојић, *Петар I*, 88). Његош употребљава рефлексе *је/е* (Стевановић, *Речник Петра II*, 341), а Миљанов *ије/е* (Глушица, *Миљанов*, 53). Јекавски рефлекс регистрован је у текстовима владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 28), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 60–61) и А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 61).

¹²⁷ Првјенац (први мед, ракија, функција у сватовима; друго је првенац = први син) – Остојић, Вујичић, *Рјечник (и)јекавизама*, 140. Исп. у Вука „*првијенац*, *првијенца* у сватовима; у Црној Гори *Првијенци* војске Црногорске” (Караџић, *Рјечник II*, 565).

е) У неодређеним замјеницама и прилозима који почињу са одречним *не* имамо двојаку ситуацију:

– са славским облицима:

нешто П12, ГО7, ПВД25,136, *неко* П6, ГО6, 16, *nešto* ШМ35, ПЦП10, 173, *neki* ПЦП26, *неко* ПЦП172, *неки* ПВД9,36, 24,136, *нека* ПВД26,143, *некојети* Г18,

– са јекавским рефлексом гдје је консонант *н* јотован:

нџито П1, *њеке* ШМ2, *њеки* ШМ4, 6, 12, *њешто* ШМ7, 10, 26, 35, *њекад* ШМ8, *њека* ШМ22, *њeko* ШМ29, 44, *њeko* ПВД3,18, *њeиto* Б16, *њеки* Б25,30, *њekoјeмy* Б35, х3, *њekoliko* П74.

Форме са јотованим почетним *н* нијесу одлика паптровских говора, али јесу неких других црногорских говора и писаца са тих простора¹²⁸.

ж) Именица *хлеб* у језику С. Љубише јавља се са напоредном употребом славских и јекавских облика као и у завичајним му говорима¹²⁹:

– *хлеб* П40, *хлеба* П16, 31, *hlebot* П66, ШМ2, 40, *хлебомъ* С58, *hleba* ШМ28,

– *хлѣб* ГО8, *хљеба* ГО12, *hljeh* ШМ27, *hljebot* ШМ39.

Неуједначеност у погледу писања овог облика имамо и код других старијих писаца са црногорског подручја¹³⁰.

з) И код лексеме *човјек* евидентно је колебање између јекавског и екавског рефлекса јата, а што је присутно и у паптровским говорима¹³¹:

– *човјек* П6, 54, *čovjeka* П67, *човѣка* С4, 18, 27, *човѣкъ* С23, 31, 44, *човѣку* С23, *čovjek* ШМ3, 16, 18, 20, 26, 31, 42, 48, *čovjeku* ШМ10, *čovječe* ШМ10, *чојка* П8, х2, *чо'јеће* ШМ11, *чо'jek* ШМ12, 38, *чо'јка* ШМ21, *чо'јеки* ШМ31, *чо'јека* ШМ39, – *човека* П16, *човек* П17, х3, 20, 24, *чоек* П17, х2, 58, *чоeka* П17, С31, *чоекy* П40, ГО10, *чѣк* ГО6, 8, 10, 14, 19, *чѣком* ГО7, *чѣeka* ГО17, 19,

поред облика *чоче* П15.

Права неуједначеност која влада код ове именице условљена је губљењем гласа *ј*, или пак *в*, али и њиховим чувањем, а што има за последицу Љубишину несигурност у погледу њеног писања.

¹²⁸ Јовановић, *Паптровићи*, 360–361; Вујовић, *Мрковићи*, 242–243, 252; Милетић, *Црмница*, 428–429. Јекавске облике користи Змајевић (Пижурница, *Змајевић*, 185). Јекавске али и екавске облике има у својим текстовима Петар I (Остојић, *Петар I*, 88), Петар II (Стевановић, *Речник Петра II*, 538; Вушовић, *Његош*, 12), Ј. Томановић (Суботић, *Томановић*, 144). Само славске облике употребљавају владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 69), М. Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 53–54), Никола I (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 100). Вук Караџић је једно вријеме облике *њеки*, *њekoји*, *њekaкaв*, *њekoлико* и сл. као доследно јекавске, претпостављао облицима тих ријечи без јотованог почетног сугласника, који су касније и код самог Вука и у књижевном језику остали једини у употреби (Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 29; *Карактер дијалектизама у језику В. Караџића*, 203–205).

¹²⁹ Јовановић, *Паптровићи*, 112–113.

¹³⁰ У језику А. Змајевића забиљежен је ијекавски рефлекс (Пижурница, *Змајевић*, 179). Екавски и јекавски рефлекс има Његош (Вушовић, *Његош*, 12, Стевановић, *Речник Петра II*, 474). Екавски рефлекс јавља се у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 63), Петра I (Остојић, *Петар I*, 88), Марка Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 54).

¹³¹ Јовановић, *Паптровићи*, 113–114.

и) За разлику од говора његовог завичаја гдје се досљедно јавља јотовани рефлекс код прилога за вријеме *сјута, сјутрадан*¹³², у Љубишином језику имамо екавске облике:

сутра П12, 22, 24, 27, 31, 38, х3, 51, 54, х2, 57, ПВД26,145, *прексутра* П18, *sutra* П68, 69, *sutradan* ПЦП163, *sutra dan* ПЦП168, *preksutra* 224, 270, *sutra* ПЦП259, поред јекавских: *сјутрадан* ГО13, Б18, *šjutra* ШМ36, *Šutra=dan* ШМ42, *ијутра* ПВД27,152, 29,158, *ијутра дан* Ч11,15.

ј) Биљежимо извјестан број екавизама који имају ослоња у народним говорима, а јављају се и у језику многих старијих писаца са црногорског говорног подручја¹³³:

зенице ГО9, 24, *zenice* ПЦП245, *целив* П4, *целивам* П7, *celivaju* П66, ШМ35, *celiv* П69, *celiva* ШМ5, *celivaš* ШМ24, *celi ga* ШМ16, *celi* ШМ19, *телесинама* С61, *telesinu* ПЦП255.

к) Лексему *невјеста* Љубиша употребљава у јекавској форми, за разлику од говора ужег завичаја у којима се спорадично јавља и екавски облик¹³⁴: *невјесту* П32, *невјеста* ГО6, 20, *невјести* ГО23.

л) Облик *Нијемац* јавља се у екавској и ијекавској форми¹³⁵: *Немицу* П5, *Ниемце* Б7, *Ниемцу* Б9, *Niemci* П78.

љ) У Љубишиним дјелима евидентан је такође и извјестан број екавизама који се јављају и у (и)јекавском облику:

сећа П6, С58, *сећамъ* С4, *сећам* Г29,22, *протерана* П8, *разговетна* П9, *upotrebila* П16, *сме* П16, *поделена* П16, *веровао* П17, *цело* П17, *речима* П17, *веће* П17, *уцењене* П17, *млеко* П17, *извештен* П17, *увет* П17, *уверити* П17, *пролећа* П34, *оклевао* П35, *поверили* П47, *уверења* П58, *обавештена* П62, *oklevao* П68, *претеране* С2, 43, *осуетише* С26, *претерану* С52, *успети* С51, *разреди* С59, *porekla* ШМ2, *poreklot* ШМ14, *poreklo* ПЦП131, *порекло* ПВД15,89, *невредими* С39, *вреди* П46, С16, 52, 58, Ч11,31, *vrednošci* П81, *повредило* П10, *увредило* П17, *повредили* П25, *повређеним* П54, *rovregjenih* П70, *решити* П37, *прешто* ГО22, 23, *опре* ГО12, *време* С33, Ч1,122.

¹³² Јовановић, Паитровић, 223–224, 455.

¹³³ Вујовић, Мрковић, 116; Милетић, Црмница, 251; Пешикан, СК-Љ, 105; Стевановић, Источноцрногорски, 24; Ћупић, Бјелопавлић, 30; Пижурица, Колашин, 70; Станић, Ускоци, 76; Вушовић, Херцеговина, 11. За писце исп.: Остојић, Петар I, 88; Вушовић, Његош, 12; Глушица, Миљанов, 54; Суботић, Томановић, 62.

¹³⁴ Јовановић, Паитровић, 112–113.

¹³⁵ Стевановић констатује да код већине ијекавских писаца овдје имамо двосложну замјену јата, па се једино она може сматрати особином књижевног језика (Стевановић, Савремени I, 91). У паитровским говорима регистрован је облик *Њемац* (Јовановић, Паитровић, 230). Лексему *Нијемац* употребљава Миљанов (Глушица, Миљанов, 45); а Његош *Њемац* (Стевановић, Речник Петра II, 538). Јекавска замјена одлика је СК-Љ и црмничких говора (Пешикан, СК-Љ, 261; Милетић, Црмница, 244; 636).

30.3. Секундарна вриједност јата

а) Лексема *болест* јавља се са рефлексом *ије/је/е*:

- *болијест* П59, *boliest* ШМ12, 37, *болијест* ПВД10,49, 10,50, 16,92, 18,104, *boliješću* ПЦП69, *bolijesti* ПЦП253, 263,
- *бољест* П8, *бољести* П44, *boljesti* ШМ6,
- *болести* П1, 91, *bolesti* П67, Г24,3.

У паштровским говорима ова ријеч јавља се као *болијест*, дакле са секундарним јатом¹³⁶. Ијекавски рефлекс потврђен је у многим црногорским говорима¹³⁷, као и у црногорској литерарној традицији¹³⁸.

б) Именица *сиромаш* као и код других старијих писаца са црногорског говорног подручја јавља се са изворним *и*, насупротив многим говорима Црне Горе¹³⁹:

сиромашњ ПЗ, *сиромаштина* С12.

в) Велики број именица страног поријекла или словенског које се завршавају на *-ир* употребљавају се у Љубишиним говорима са групом *-ијер* на крају¹⁴⁰. У ексцерпираном материјалу Љубиша ове именице углавном пише са *-ир*, мада смо забиљежили у штампаним дјелима и *-иер/ијер*:

манастира П48, *манастир* ГО8, 19, *Manastir* ШМ9, 16, 23, 35, *Manastiru* ШМ32, *Manastira* ШМ45, *настир* ГО11,

поред: *панциера* Б15, *панциер* Б33, *брегадијера* П86, Ч11,9, *бригадијера* Ч11,14.

Ова појава се објашњава на различите начине¹⁴¹, али је сигурно да је она постала народна особина јер се јавља у многим говорима¹⁴², с једне стране, али и у црногорској литерарној традицији¹⁴³, с друге стране.

г) Глаголи VI Стевановићеве врсте јављају се чешће са изворним *и*: *учинити* П27, 33, *ићинити* П78, *учинити* ћу П42, *зацрвениџ* П2, *zacrveniti* П67, мада се јављају и са секундарним вриједностима јата: *сачињети* П10.

¹³⁶ Јовановић, *Паитровићи*, 116.

¹³⁷ Милетић у Црмници биљежи *болијест*, а ријетко *болест* (Милетић, *Црмница*, 253); у источној Херцеговини јавља се *болијест* (Вушовић, *Херцеговина*, 10).

¹³⁸ Змајевић готово доследно пише са ијекавским фонетизмом, са ријетким одступањима (Пижурица, *Змајевић*, 162). Владика Данило, Петар II, Томановић имају ијекавски и екавски рефлекс (Младеновић, *Владика Данило*, 59; Стевановић, *Речник Петра II*, 45; Суботић, *Томановић*, 57). Миљанов доследно има вокал *е* (Глушица, *Миљанов*, 55), а Никола I *ије* (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95).

¹³⁹ Младеновић, *Владика Данило*, 70; Остојић, *Петар I*, 89; Стевановић, *Речник Петра II*, 285; Глушица, *Миљанов*, 55. Исп. Пешикан *СК-Љ*, 106; Вушовић, *Херцеговина*, 17; Вуковић, *Пива*, 35; Станић, *Ускоци*, 75. Са изворним *и* јавља се у црмничким говорима (Милетић, *Црмница*, 291). Исп. М. Решетар, *Der stokavische Dialekt*, 74.

¹⁴⁰ Јовановић, *Паитровићи*, 116.

¹⁴¹ Детаљније види: Остојић, *Петар I*, 90, напомена 184, Маретић, *Грамматика*, 71.

¹⁴² Милетић, *Црмница*, 254; Пешикан, *СК-Љ*, 106; Стевановић, *Источноцрногорски*, 27; Вуковић, *Пива*, 17; Вушовић, *Херцеговина*, 10; Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца*, 32, 312; Пижурица, *Колашин*, 73.

¹⁴³ Младеновић, *Владика Данило*, 60; Остојић, *Петар I*, 90; Остојић, *Даковић*, 62; Остојић, *Вук Поповић*, 170; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95.

Ова ситуација одговара стању родног му краја, јер се употребљавају и једни и други облици¹⁴⁴. Писана ријеч у Црној Гори предвуковског и вуковског периода је разноврсна у овом погледу¹⁴⁵.

д) Именица *ведро* јавља се са рефлексом *ије*¹⁴⁶: *vijedrom* ПЦП59, *vijedro* ПЦП142, *vijedra* ПЦП 274, *виједром* Ч7,6.

ђ) У Љубишином језику јављају се старији облици типа *утјецати* који су нормативно прихваћени¹⁴⁷, док су облици са *и* који је добијен превојем или алтернацијом самогласника *и* мјесто јата чешћи на црногорском језичком простору¹⁴⁸.

Примјери: *претјецати* П12, *затјесати* ШМ32, *патџању* С39, *патџаше* С54.

Поред ових јављају се и некњижевни облици са *ије*, који имају ослоња у говорима ужег му завичаја¹⁴⁹: *pretiesa* ШМ48, *патијецао* ПВД22,119, *затијецао* ПВД22,119, *тијецао* ПВД22,119.

е) Такође смо регистровали и примјере са некњижевним ијекавским облицима: *otkrijeva* ПЦП229, *otkrijevato* ПЦП250.

Именица *прилог* јавља се у штампаним дјелма такође са *ије*: придолази пука на годишњу светковину са *пријелозима* и завјетима ПВД20,110, *da se prijelozima* просирају и *zadužuju* ПЦП210.

Лексему *покривач* Љубиша у једном примјеру биљежи са рефлексом *ије*: *pokrijevač* ПЦП269, а именицу *реченица* у јекавском облику: *рјеченици* ПВД15,89.

Карактеристични су још неки облици као *Бокел* који се јавља са рефлексом дугог јата¹⁵⁰: *Бокијел* ПВД3,18. И топоним *Дњепар* јавља се у облику: *Днијепера* ГО14, а Срем као *Сријем* ГО10¹⁵¹.

У Љубишином језику проналазимо и именицу *Сплит* забиљежену као: *Спљет* П61, *Spljetu* П68, *спљетанци* П44, *Сљет* П60, *Сплиета* П27, *Сплиету* П45.

Овакве форме се јављају у језику Андрије Змајевића¹⁵², а у употреби су у дубровачким говорима¹⁵³.

¹⁴⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 444–445. У другим црногорским говорима преовладали су облици са секундарним вриједностима јата у цјелости (Вујовић, *Мрковићи*, 116; Милетић, *Црмница*, 473; Станић *Ускоци*, 74) или дјелимично (Пешикан, *СК-Љ*, 291).

¹⁴⁵ Са изворним *и* ови глаголи јављају се у језику Петра I, А. Даковића (Остојић, *Петар I*, 89; Даковић, 62). У језику Марка Миљанова чешће се јавља секундарна вриједност јата, мада су евидентни примјери са *и* (Глушница, *Миљанов*, 56).

¹⁴⁶ Змајевић има *вѣдро*, *viedricu*. Вук је у Перасту забиљежио *вједро*, а у Црној Гори *виједро* – Пижурица, *Змајевић*, 162, види напомену 244. Караџић, *Рјечник II*, 61. Овај облик евидентиран је и у Црмници (Милетић, *Црмница*, 252).

¹⁴⁷ *Правосис српскохрватског језика*, 27.

¹⁴⁸ Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама*, 58.

¹⁴⁹ У паштровским говорима јавља се секвенца *ије* код ових глагола, али и код неких других итеративних глагола: *претијечен*, *почијевали*, *налијевали*, *покријевамо* (Јовановић, *Паштровићи*, 117).

¹⁵⁰ Оваква замјена забиљежена је у западноцрногорским говорима (Вушовић, *Херцеговина*, 10).

¹⁵¹ Исп. у говорима Колашина Срем и Сријем (Пижурица, *Колашин*, 71).

¹⁵² Исп. *Спљет*, *Spljet* (Пижурица, *Змајевић*, 176).

¹⁵³ Исп. *Спљећанин* и *Спљећанка* (Бојанић, Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, 374).

30.4. Јат у флексивним наставцима

У Љубишином језику поред облика тврде промјене која је доминантнија региструјемо и извјестан број примјера са меком промјеном. У паштровским говорима готово доследно су преовладали облици некадашње тврде промјене у наставцима замјеничко-придјевске деклинације¹⁵⁴. Црногорски говори не показују јединственост у погледу употребе ових наставака¹⁵⁵. Код црногорских приповиједача Љубишиних претходника и савременика у употреби је претежнији рефлекс *ије*¹⁵⁶.

Примјера ради навешћемо примјере за све падежне облике који се јављају у језику нашег писца:

а) Инструментал једнине са вокалом *и*:

малымъ капиталомъ П2, са златним словима П7, Књазом Црногорским П12, правцем чврстим и мужеским П14, ванредним талентом П19, вашим послом П20, братимским поздравом П23, мојим неодвисним значајем П36, дотичним писмом П37, мојим здрављем П61, неулjudним начином П69, s једним пријатељем П71, еднымъ зидомъ С6, таквымъ начиномъ С6, храбрымъ дѣломъ С7, свакимъ путемъ С26, свакимъ начиномъ С29, лицемъ умиљатымъ С31, гласомъ плачљивымъ С31, тужнымъ грађаномъ С33, неправетнымъ преторомъ С33, свакимъ могућимъ начиномъ С40, младим поручником ГО6.

Инструментал једнине са двосложним рефлексом *ије*:

овијем дјелом П21, једнијем путем П25, сјајнијем успјехом П26, пунијем разлогом П26, вашијем одговором П26, једнијем лацманом П27, међ8 овијем свијетом П51, истијем слогом П63, онијет srcem П67, s једнијет пријатељем П71, са ожењенијем сином ГО1, растопљенијем златом ГО2, везиром скадарскијем Махмутом ГО3, онијем женскијем поносом ГО7, с Махмутом, црногорскијем крвником ГО9, оваквијем срамотнијем издајничтвом ГО10, са везировијем уздарјем ГО11, истијем путем ГО17, свијем путем ГО17, промуклијем гласом ГО23, пљоснијем веслом ГО24, једнијем ужем ГО25, с пустијем гласом ГО25, svakoјаким mrsom ШМ3, s Urošem Dušanovijem ШМ5, svoijem обичајем ШМ13,

¹⁵⁴ Врло мали број примјера је забиљежен са меком промјеном (Јовановић, *Паитровићи*, 109, 339–341, 362–364).

¹⁵⁵ Наставци тврде промјене јављају се искључиво у Пиви, СК-Љ говорима, Бјелопавлићима (Вуковић, *Лива*, 17–18, 61; Пешикан, *СК-Љ*, 162; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 28); чешћу употребу имају црмички и источноцрногорски (Милетић, *Црмича*, 411–412; Стевановић, *Источноцрногорски*, 26, 79); и краћи и дужи облици јављају се у источној Херцеговини и Ускоцима (Вушовић, *Херцеговина*, 50, 55; Станић, *Ускоци*, 219). Скоро искључиво наставци меке промјене забиљежени су у Мрковићима са изузетком Добре Воде који има наставке и меке и тврде промјене (Вујовић, *Мрковићи*, 246).

¹⁵⁶ Змајевић са врло малим одступањима употребљава наставке тврде промјене (Пижурица, *Змајевић*, 188–189). Присуство рефлекса дугога јата у одговарајућим наставцима придјевско-замјеничке деклинације је веома изражено у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 53–54). Облици са двосложним рефлексом су неупоредиво бројнији у језику Петра I, мада је огромна већина примјера са напоредном употребом једних и других облика (Остојић, *Петар I*, 91–93). И у Његошевом језику јављају се и краћи и дужи облици (Вушовић, *Његош*, 33). Претежнија употреба рефлекса *ије* одлика је језика Мемоара Анта Даковића (Остојић, *Даковић*, 63). Напоредна употреба карактерише језик Николе I Петровића (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97).

jednijem okom ШМ23, desnijem krilom ШМ31, natrpano pod vlažnijem i odsojnjem svodom ШМ32, dogovorom Sultanovijem ШМ36, krivijem okom ШМ37, sladkijem glasom ШМ44, krvavijem mastilom ПЦП50, natočenijem pivom ПЦП51, paštrovskijem knezom ПЦП64, jakijem браством Златије ПВД10,44.

б) У наставку генитива множине вокал *и* јавља се у следећим примјерима:

народних заступника П5, *других благих* завода П10, *досадашњих* правила П10, *државних основних* закона П10, *свјецких* догађаја П12, *до нових мојих* писама П16, *ужасних* догађаја П16, *рђавих* људи П16, *разбошничких* власти П17, *јужних* П18, *нових* министара П19, *од наших* православа П21, *Царићевих* прерасуда П24, *мојих* колега П31, *ваших* књига П32, *нових* заслуга П35, *зборних* судова П54, *државних* одвијстника П55, *петних* жила П58, *takvih dokaza* П68, *odličnih* gradjana П68, *ovdašnjih* sadruga П68, *мојих* дана ГО3, *страних* гостију ГО5, *несретњих* заручника ГО26, *nekoliko svojih* људих ШМ33.

Секвенца *ије* јавља се у примјерима:

седам смртније грехова П6, *црнијех* јада П14, *според новијех свијецкијех* начела П21, *имам неплаћенијех* асења П29, *кругова црквенијех* П26, *од другијех* знакова П42, *од старијех* П58, *од слоновијех* ГО5, *душевенијех* рана ГО7, *овијех* становника ГО8, *султановијех* јаничара ГО10, *ћесаревијех* војника ГО10, *источнијех* народа ГО11, *с овијех* крајевах ГО15, *султановијех* земаљак ГО16, *од осталијех* љешина ГО19, *платијех* коса и очију ГО22, *бич платијех* коса ГО23, *с хоцкијех* планина ГО24, *visokijeh planina* ШМ1, *od ovijeh Mlatačkijeh* lacmanah ШМ5, *do starijeh gradovah* Srbskijeh ШМ8, *zlijeh* очiju ШМ9, *do prvijeh* kokotah ШМ10, *svojeh viteškijeh* sinovah ШМ12, *od svjeckijeh* posalah ШМ18, *prekršćenijeh* ruku ШМ18, *iz obližnjih* zemaljah ШМ19, *svijeh* људих ШМ26, *iz petnijeh* žilah ШМ29, *istijeh* Turakah ШМ33, *žutijeh* dukatah ШМ34, *vezatijeh* rukah ШМ36, *prekrštenijeh* rukah ШМ38, *ovijeh* staracah ШМ39, *kućah kneževskijeh* ШМ41, *људих* *pribraniјeh* ШМ46, *osim starinskijeh* pisama ШМ47, *Duždovijeh* људих ШМ48.

в) У наставку датива множине наставак меке промјене забиљежили смо у примјерима:

изручите поздраве вашим колегама П19, *учинити неоцијењено добро својим* земљацима П63, *тежаше стварима превисокима, безмѣрными, немогућима* С5, *предковима нашим* С33, *кривцима уловѣными* С52, *svojim* људима ШМ47.

Наставак тврдох основа *ије* јавља се у следећим примјерима:

јавно нашијема пријатељима П14, *таквијема* стварима П40, *свијема* незгодама *дружи си и испит* Митров П62, *бојим се тијем* ћесаревијем људима ГО4, *скују бугарскијем и влаицијем* земљама ГО14, *predati mladijema* rukama ШМ18, *ustupio vlast njegovijem* nasljednicima ШМ30, *vješt našijem* бојевима ШМ32, *tijem* dvjema ШМ33, *prijetio Dubrovačkim* људима ШМ46, *dadu dvjema* vojvodama Crnogorskijema ШМ47, *новијем* напастима ПВД13,76, *црковнијема* законима

ПВД15,87, *господаревијема* људима ПВД16,92, *малијема* коњима ПВД15,87, *некијема* људима ПВД21,115, *многијема* људима ПВД21,115.

г) У наставку инструментала множине вокал и јавља се у следећим примјерима:

опит људима П66, међ8 *толикимъ* пороцима С3, *изнеможена злымъ* ранама и *различнымъ* С5, *глупимъ* увредама С35, *другима* знаковима *царственима* С36, *честнымъ* рѣчима С37, *пренеможенымъ* безкрвнымъ мишицама С39, *личнымъ* и *обћимъ* дѣговима С40, говорима *различнымъ* и *несагласнымъ* С52, *сачинише* и *ѣговима* рѣчима С53, *оружана острыма* коцыма С56, *ширыма* путовима С57, *борити* лѣпежима *наоружаныма* С59, *меденим* ријечима ГО3, *пољуби* међу *плавим* очима ГО9, *над смрзлим* комадима ГО19, *над овим* *безазленим* трупљем ГО25, *својим* оѣма ШМ45, *својим* ријечима ПВД13,63, с *црним* брчићима ПВД22,117, *под увелим* јагодицама ПВД23,127, сѣ *богатымъ* даровима Ч1,124.

Напоредо са вокалом и јавља се и секвенца *ије*:

престрта *штатпанијем* погрешкама П14, са *свијем* тијем П33, са *свијем* П38, П54, 55, међу *овијем* свијетом П51, *бугарскијем* и *влашкијем* земљама ГО14, *под самијем* жегом ГО21, *међу okrvavljenijem* plemenima ШМ11, *dobrijeta* ШМ19, *модријем* гађама ГО22, са *svijem* ШМ13, *својијем* оѣма ШМ21, *нашијем* бојевима ШМ32, *pred svijeta* ШМ35, *ne meteš skupštinu tijeta* *besposlicama* ПЦП18, *krvavijeta* рукама ПЦП226, *великијем* стијенама ПВД2,14, *бодљивијем* чворима ПВД13,62, *мућавијем* јаима ПВД14,81, *злијем* путовима ПВД20,107, с *рудијема* косицама ПВД22,118, *бијелима* косама ПВД20,112, *свакојаким* ђунђувама ПВД23,125, *мириснијем* водама ПВД23,127, *црковнијем* добрима ПВД24,130, *светијема* стварима ПВД24,131, с *пунијем* врећама ПВД27,151.

д) У наставку локатива множине наставак и биљежимо у примјерима:

по *скорыма* извѣстіяма П1, у школама *осредњима* П14, по *постојећим* *кажњеним* законима П25, по *нашим* школама П63, по *нижсимъ* чиновницыма С30, у свећаностима *богоштовнымъ* С22, у Црнојгори и *околним* мјестима ГО18, у *rgjavim sudovima* ШМ32, у *првим* кокотима ПВД13,72, у *нашим* крајевима ПВД13,77, при *ужим* окрајцима ПВД23,125, по *туђим* рукама ПВД26,145.

Наставке тврде промјене имамо у примјерима:

по *данашињијема* вјестима П57, у *најзамршенијем* размирицама ГО1, у *ускрснутијем* државама ГО15, у *starijem knjižurinama* ШМ8, у *slabijem* рукама ШМ19, на *gvozdенијем* саѣма и пеѣма ШМ32, на *Pelinskijem* Rudinama ШМ34, на *mnogijem* мјестима ШМ34, по *pismima Dulgorukovijeta* ШМ48, у *Горњијем* Поборима ПВД1,5, у *буковијем* гранама ПВД4,25, по *обезубљеним* вилицама ПВД8,35, на *липовијем* даскама ПВД9,36, у *царскијема* аљинама ПВД10,45, у *мутнијем* временима ПВД11,55, у *пространијем* дворима ПВД13,65, у *свиленијем* аљинама ПВД16,92, у *роднијема* годинама ПВД16,92, у *нероднијем* годинама ПВД16,92, у *овијем* кравама ПВД18,102, при *новијема* ранама

ПВД20.112, у *првијема* редовима ПВД23,132, у *таквијем* трговинама ПВД25.138, у *широкијем* гаћама ПВД27,152.

На основу изнесеног материјала можемо закључити да су наставци с двосложном замјеном јата бројнији. Али у његовим текстовима не налазимо само ове већ и облике с наставцима меке промјене. Оваква употреба евидентна је и код неких старијих црногорских писаца, а таква заступеност једних и других облика карактеристика је и радова Вука Караџића¹⁵⁷. Пошто су у Љубишиним родним говорима у употреби наставци тврде промјене сигурно је да су имали утицаја на његово стваралаштво, али су се Љубини као књижевном ствараоцу наметали и ови други облици, и тиме мијењали однос сразмјере између ових облика које је он чуо у свом родном завичају.

31. САМОГЛАСНИК А

У нашем савременом језику у неким облицима појединих категорија ријечи јавља се секундарно *а*, док га у другим облицима исте ријечи нема. Такво функционисање условљено је неједнаком судбином полугласника од кога се оно развило.

1. а) У погледу употребе овог гласа у Љубишином језику нема битнијих одступања од стања у данашњем књижевном језику. Поменућемо да се нпр. јавља у:

– номинативу једнине и генитиву множине именица мушког рода:

пролазак П4, *трошак* П4, *ујам* П6, *Министар* П6, *бубањ* П7, *добитак* П16, *добитакъ* С21, 24, 51, *момакъ* С52, *новац* ГО4, *франакахъ* П3, *новаца* П15, х2, 29, *министара* П19, *трговаца* П37, 49, *година данах* П45, неколико *данах* П60, *danah* П72, одъ *Отаца* С33, одъ *момака* С52, *дана* ГО3, *glasovah* ШМ5, *staracah* ШМ39, *tomakah* ШМ43,

– генитиву множине именица женског рода на *-а* и основинским завршетком на групу сугласника:

форината П51, *čestitkah* П67, *земаљак* ГО16, *zetaljah* ШМ19, *pušakah* ШМ35, 43, *smokava* ШМ36,

– генитиву множине именица средњег рода:

писамах П7, *добара* П15, *писама* П16, *нѣдара* С51, *зала* С52, *zalah* ШМ12, *grožgjah* ШМ23, *pisama* ШМ47.

Забилежимо смо и ријетке примјере без непостојаног *а* у генитиву множине:

наших *обштества* П10, *dvanaest kumstvā* i *dvostruko pobratimstvā* ПЦП163.

б) Финалну консонантску групу *-ит* у страним ријечима Љубиша је писао са вокалом *а*, или је остављао неизмијењену¹⁵⁸:

¹⁵⁷ Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 29; *Карактер дијалектизама у језику В. Караџића*, 196–203.

¹⁵⁸ У језику Петра I и Л. Томановића забилежена је употреба са вокалом *а* и без вокала (Остојић, *Петар I*, 66; Суботић, *Томановић*, 51). Миљанов стране ријечи најчешће разбија вокалом *а* (Глушица, *Миљанов*,

– *тестаменатъ* П2, *изтруменат* П38, *конат* П39, *иструменат* П44, *тестаменат* П65,

– *Интендент* П25, 6 *сорвелента* П25, *инкант* П31, *президент* П35, *комплимент* П43, *референт* П48, 49, 60.

в) Код именице *дан* у језику С. Љубише непостојано *а* из номинатива једнине и генитива множине уопштено је и у осталим падежима, као и у савременом књижевном језику:

дан П8, 20, 31, 33, 41, 47, 54, 59, ГО5, 24, *дана* П1, 18, 37, 52, 59, 61, 62, С32, 36, ГО5, *дане* П67, *данах* П6, 18, *дан* П68, ШМ3, *троичин дан* П51, *Gospogjindan* ШМ19, 9, *данъ* С18, 20, 26, 27, 32, 35, *дане* С48, *ваз дан* ГО12, *сјутрадан* ГО13, *сутрадан* ГО17, *вас дан* ГО23, *brantin=dana* ШМ1, *sjutra dan* ШМ9, 41, *danah* ШМ35, *treći dan* ШМ36, *dana* ШМ38.

С друге стране, паралелно са новом промјеном егзистира и употреба старије промјене зависних падежа без вокала *а*:

до *Илина дне* П2, о *Крстову дне* П10, о *Плину дне* П66, и *оџи Mitrovadne* П69, о *klimetudne* ШМ4, о *Klimetudne* ШМ13, о *Gospogjinudne* ШМ19, *tri dni* ШМ17, кад су *дневи* најдужи ГО1, о *Савинудневу* ГО2, о *илинудневу* ГО26, *dnevi* ШМ1, 7.

Ово је особина специфична и за старије црногорске писце, али и за многе црногорске говоре¹⁵⁹.

г) Код именице *сан* забиљежили смо облике као у савременом књижевном језику: *сан* П59, ГО23, *сна* С13, *спове* С15, *сан* ШМ27, *спот* ШМ33.

д) Именица *игуман* у Љубишином језику јавља се у номинативу једнине са непостојаним *а*, а у зависним падежима без њега:

– *Игуман* ПВД13,74, 13,75, 26,143, 26,147,

– *игумне* ПВД26,143, *Игумна* ПВД13,75, 26,147, *проигумна* ПВД26,144, *Игумну* ПВД13,74,

као и у језику Петра I и Петра II¹⁶⁰, док је у језику Вука Караџића и Марка Миљанова ова именица имала двојаку промјену у зависним падежима, тј. са вокалом *а* и без њега¹⁶¹.

2. У језику С. Љубише обична је употреба предлога *с* и са вокалом *а* и без њега.

41). Код војвођанских писаца група *-ит* остаје нерастављена: Младеновић, *Рајић*, 55; Кашић, *Видаковић*, 39; Херити, *Јанковић*, 69, фуснота 226; или су у употреби обје форме: Јерковић, *Игњатовић*, 53; Јерковић, *Ненадовић*, 31. Вук Караџић углавном не раставља ову сугласничку групу, док Даничић обично уметне *-а* (Маретић, *Граматика*, 148).

¹⁵⁹ Исп. Пижурица, *Змајевић*, 200, 265–266; Младеновић, *Висарион*, 32; Младеновић, *Владика Данило*, 137; Остојић *Петар I*, 66; Вушовић, *Његош*, 28; Глушница, *Миљанов*, 41–42; Ненезић, *Никола I*, 152–153; Суботић, *В. Поповић*, 77. За говоре исп. Јовановић, *Пашировић*, 254–255; Милетић, *Црмница*, 403; Пешикан, *СК-Љ*, 139; Вујовић, *Мрковић*, 212; Ћупић, *Бјелопавлић*, 74; Станић, *Ускоци*, 181; Пижурица, *Колашић*, 114; Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца*, 78. Облик *дни* срећемо забиљежен и у *Рјечнику дубровачког говора*, 85.

¹⁶⁰ Остојић, *Петар I*, 67; Вушовић, *Његош*, 13; Стевановић, *Речник Петра II*, 270.

¹⁶¹ Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 128; Глушница, *Миљанов*, 42.

а) Предлог *с/са* забиљежили смо испред ријечи које почињу сугласником¹⁶²:

с братучедом П27, *с богот* П69, *с бременом* ГО24, *с велебића* П5, *с вапором* П39, *с војводом* П41, ГО10, *сѡ Варгуитеомѡ* С28, *с вјереником* ГО11, *с витешке* ГО15, *с врбовине* ГО25, *с грином* ГО5, *с golieni* ШМ2, *с glave* ШМ6, *сѡ друге* С41, *сѡ десне* С59, *с Дебељом* ГО6, 13, *с darovita* ШМ47, *с куће* П61, *с којјет* П67, *с краја* ШМ3, *с невоље* ГО15, 20, *с невјестом* ГО23, *с поручником* ГО7, 11, *с пустијем* ГО25, *с Приморијет* ШМ1, *с Рећи* ШМ30, *с Раѡот* ШМ38, *с тога* ГО3, 9, *с твојот* ШМ12, *с трговином* ШМ15, *с Turcima* ШМ44, *с црном* ГО8, *с Цетиња* ГО9, *с Crnogorcima* ШМ6, 37, *с Cetinja* ШМ41, *с ћесаром* ГО3, 4,

поред: *са Бемом* П24, *са Вѡхот* П22, *са вѡше* С29, *са везировијет* ГО11, *са надвојводом* П42, *са nekolika* ШМ19, *са повсет* ШМ46, *са неким* П16, *са поврећеним* П54, *са предѡзетником* П61, *са Рендићем* П61, *са ћесима* П57, *са ћирилицом* П63, *са царицом* ГО16.

б) Предлог *с* обичан је испред ријечи које почињу вокалом:

с ове ГО2, *с Абдул* ГО15, *с обијести* ГО15, *с Urošet* ШМ5,

што одговара стању које се јавља и у језику Петра I Петровића, Марка Миљанова, Анта Даковића, Лазара Томановића, Вука Караџића¹⁶³. Такви облици чешћи су и у савременом језику¹⁶⁴. Забиљежили смо и ријетке примјере у истој позицији с другим фонетским ликом овога предлога:

са ожењенијет ГО1, *са унуком* ГО1.

в) У положају испред ријечи које почињу консонантом *с* или неким сличним сугласником јављају се углавном облици са непостојаним *а*:

са сином П7, *са златним* П7, *са свијет* П8, 26, *са своје* П10, *са стране* П26, *са собом* П36, 57, ГО5, 15, *са Заном* П39, *са срећом* П44, *са својим* П67, *са мном* П69, *са мном* ГО3, 7, 8, *са Шенпфлугом* ГО11, *са Султаном* ГО16, *са Сеоѡѡ* ГО17, *са Снасѡјет* ГО17, *са šale* ШМ23, *са сидра* ГО24, *са собом* ШМ45, *са Ščerанот* ШМ45, *са svom pratinjom* ШМ45,

што одговара стању у савременом књижевном језику¹⁶⁵.

У Љубицином језику, међутим, евидентирали смо и примјере без вокала *а*:

с зајма П6, *с ијела* ГО1.

¹⁶² Стевановић констатује да се овај предлог употребљава у оба облика, мада је нешто чешћи у облику без непостојаног *а* (Стевановић, *Савремени I*, 146). О напоредној употреби предлога у облицима *с/са* + падежни облик види рад проф. Ж. Станојчића, *О двојаком облику предлога у секвенци с/са + падежни облик*, Граматика и језик, 182–204.

¹⁶³ Белић, *О писању с и са у нашем језику*, ЈФ, VIII, 142–146, Остојић, *Петар I*, 67–68, Глушица, *Миљанов*, 39, Остојић, *Даковић*, 66–67, Суботић, *Томановић*, 47.

¹⁶⁴ Стевановић, *Савремени I*, 146. Исп. Станојчић, *О двојаком облику предлога у секвенци с/са + падежни облик*, 204.

¹⁶⁵ У савременом књижевном језику оваква његова употреба сматра се једино исправном (Стевановић, *Савремени I*, 147–148. Исп. Станојчић, *О двојаком облику предлога у секвенци с/са + падежни облик*, 185.

Слична ситуација забиљежена је и у језику црногорских, али и војвођанских, далматинских и славонских писаца¹⁶⁶.

Уз личне замјенице овај предлог се јавља у краћој форми:

– *s njom* П16, ШМ31, *с њим* П12, 42, 50, 52, *с њима* С3, 24, 44, *с њимъ* С18, *с њама* С20, 50, 52, *с њомъ* С20, *с њом* ГО26, *s njim* ШМ9, 11, 25, *s njima* ШМ34, *и њим* П27, 52¹⁶⁷, *и њом* П51, ГО7, 11, 21, *и њим* ГО3, 6, 20, 25, *и њима* ГО3, 10, *и њоме* ГО10, *и њега* ГО10, *с тобом* П9, 39, х2, 44, ГО15, 16, *s tobom* П67, *с вама* П5, 27, *с Вама* П16, *с њама* С20.

г) Поред употребе облика *са/с* у језику Стефана Љубише, као и у паштровским говорима, јавља се и варијанта *су*¹⁶⁸. Дистрибуција овог предлога ограничена је на двије позиције – уз бројеве и уз количинске прилоге. Чешће се јавља уз бројеве:

– *су 24 грана* П4, *су два овдашња Вјећника* П34, *су два главара* С6, *с8 тры чете* С57, *су осамъ дѣлова* С59, *су два чуња* ГО17, *su dva manastira* ШМ16, *su tri četiri* ШМ17, *су обије руке* ГО19, 23, *su sto Crnogoracah* ШМ45, – *su nekolika Crnogorca* ШМ4.

О дистрибуцији овог предлога уз бројеве, количинске прилоге и неке замјенице, као и о његовој ограниčenости говоре испитивачи црногорских народних говора¹⁶⁹. Ова појава одлика је и старијих црногорских приповиједача¹⁷⁰.

3. Предлог *к* готово редовно је без секундарног *а*. Краћа форма овога предлога досљедно је употријебљена у вези са било којом консонантском групом или консонантом¹⁷¹:

к њему П26, ГО3, *к мени* П31, 47, 59, *к мене* П31, *к вама* П34, *к свому* П58, *к држави* С3, *к самој* С7, *к савршенству* С9, *к едномъ* С20, *к њима* С27, *к небу* С31, *к пропасти* С31, *к Марсилију* С34, *к Катилини* С43, 48, *к новости* С48, *к сѣжници* С55, *к Галлију* С58, *к Риму* С58, *к Скадру* ГО5, 8, 9, 13, *к западу* ГО6, *к скадарском* ГО9, *к Бару* ГО13, *к нама* ГО23, *к једном* ГО24, *к Ђепању* ШМ25, *к Carigradu* ШМ30, *к Seraskieru* ШМ37, *к Manastiru* ШМ43.

¹⁶⁶ Исп. овакве примјере за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 67); за војвођанске писце види: Младеновић, *Рајић*, 43, 50–52. Ова појава је честа код далматинских и славонских писаца (Маретић, *Славонски писци*, 149; *Далматински писци*, 178); Марковић, *Анчић*, 50; Вукомановић, *Маргитић*, 53.

¹⁶⁷ Ове двије фонетске варијанте предлога *с* понекад се комбиновано употребљавају, па се говори о њиховој редупликацији (*са и њима*, *са и њимъ* и сл.). Исп. Остојић, *Петар I*, 68, Остојић, *Даковић*, 67; за говоре види: Стевановић, *Источноцрногорски*, 109; Пешикан, *СК-Љ*, 193; Вушовић, *Херцеговина*, 67.

¹⁶⁸ Јовановић, *Паштровић*, 72.

¹⁶⁹ Јовановић, *Паштровић*, 72; Вујовић, *Мрковић*, 282; Милетић, *Црмница*, 445; Пешикан, *СК-Љ*, 193; Вуковић, *Лива*, 83; Вушовић, *Херцеговина*, 67.

¹⁷⁰ Исп. Пижурница, *Змајевић*, 198; Остојић, *Петар I*, 68; Младеновић, *Владика Данило*, 165; Вушовић, *Његош*, 59; Остојић, *Даковић*, 67; Глушница, *Миљанов*, 39–40.

¹⁷¹ Према норми савременог језика *ка* обавезно долази испред ријечи које почињу са *к*, *г*, *х*, док је испред других сугласника и самогласника обичније *к* (Стевановић, *Савремени I*, 148).

Ирена Грицкат констатује да се данас у савременом језику уочавају специфичне тенденције у дистрибуцији предлога *к* и *ка* – кад означавају физичко приближавање обичнији је облик *ка*¹⁷². Наша грађа, међутим, то не потврђује. Предлог *ка* се ријетко јавља у језику писаца сх подручја из XVII и XVIII вијека¹⁷³.

4. Од других предлога који се у савременом језику јављају са непостојањем *а* – *под*, *пред*, *над*, *кроз*, *низ*, *уз*, – у мањем броју примјера забиљежили смо дуже форме углавном у фонолошки условљеним позицијама:

poda se ШМ8, *preda se* ШМ26, *кроза њ* ГО25, *kroza zube* ШМ2, *kroza san* ПЦП132, ПР3,376, *кроза зубе* ПВД37,104, *низа струге* П9, *низа страну* П31, *низа брзу* ГО5, *низа чело* ГО9, *низа стругу* ГО24, *niza stranu* ШМ20, *уза скале* П49, *uza višnji* ПЦП3, *уза себе* ПВД15,85.

У знатно већем броју примјера јавља се краћа форма. Биљежимо неке од њих:

подъ именомъ П2, С6, *под командом* П5, *под Задар* П9, *под печатом* П13, *под Лаством* П48, *pod tiskom* П66, *под Скадар* ГО12, *под врбовину* ГО19, *pod ljetez* ШМ3, *pod čaprom* ШМ24, *pod šatorom* ШМ38, *pod Bogom* ШМ38, *кроз министарства* П4, *kroz novine* П67, *kroz tri* ШМ36, *кроз то* П15, 26, *крозъ савъ* С8, *крозъ Флвију* С26, *крозъ друге* С30, *крозъ поля* С37, *крозъ Римъ* С39, *крозъ предѣле* С52, *крозъ камените* С57, *крозъ тавнице* С58, *низ брдо* ГО1, *низ Суторман* ГО12, *niz Braiće* ШМ4, *pred svijetom* П69, *предъ Сенатомъ* С51, *пред везира* ГО13, *пред њим* ГО21, *пред цара* ГО22, *пред ловцем* ГО23, *pred narodom* ШМ20, *pred Kotor* ШМ28, *pred Providura* ШМ36, *pred glavarima* ШМ37, *уз њу* П50, *iz prkos* П69, *уз арбанашике* ГО6, *iz polje* ШМ43, *надъ тимъ* С53, *над црквама* ГО2, *nad našom* ШМ10, *прам земље* П44, *спрам дебелого* П50, *прамъ Родоса* С51, *прам истоку* ГО6, *прам криченој* ГО13, *прам сеоцком* ГО18.

5. У префиксалним сложеницама нема неких нарочитих правила за употребу самогласника *а* на крају префикса. Дакле, не може се говорити о некој доследној фонетској условљености за употребу једне или друге форме. Тако се непостојано *а* јавља код префикса *с-*, *из-*, *раз-*, *за-*, а код префикса *об-*, *од-* биљежимо само облике без испостојаног *а*:

¹⁷² Ирена Грицкат, *Покретно а на крају неких предлога као диференцијални семантички знак*, 291–302.

¹⁷³ Ова форма је доста стара (види РЈА XIV, 372), али је споро продираола на наше подручје. Исп. о овоме код Младеновића, *Рајић*, стр. 52, напомена 155; Вукомановић, *Маргитић*, 53. Форме *к* и *ка* јављају се у језику Петра I са неједнаком заступљеношћу у односу на савремени језик (Остојић, *Петар I*, 68–69). Марко Миљанов је јасно диференцирао њихову употребу (Глушица, *Миљанов*, 40). Владика Данило поред чешћег *к*, ријетко има дужу форму – забиљежена је само у једном примјеру (Младеновић, *Владика Данило*, 74). Иста ситуација забиљежена је у Његошевом језику (Стевановић, *Речник Петра II*, 324–325). Искључиво предлог *к* имају А. Змајевић (Пинжурица, *Змајевић*, 197), А. Даковић (Остојић, *Даковић*, 67) и Л. Томановић (Суботић, *Томановић*, 48). Старији војвођански писци углавном употребљавају форму *к*: Јерковић, *Исѣатовић*, 52, напомена 158; Херити, *Јанковић*, 62, напомена 191. и 192.

- с- *скужати* П2, *скроти* П8, 13, *скопати* П9, *спалити* П17, *сврши* П18, 22, 24, *скупио* П21, *свјетовао* П25, 33, *скупљене* П29, *скисну* П37, *sliveni* П42, *skužati* П70, *скубаши* С15, *сгрѣшила* С52, *сјаши* ГО1, *здружити* ГО7, *скују* ГО14, *složio* ШМ1, *svili* ШМ1, *smlači* ШМ2, *sljušti* ШМ10,
- са- *садржати* П2, *садруг* П5, *сакупити* П5, *сачињети* П10, *сакрите* П16, *саудара* П17, *садржати* П34, *састављати* П50, *sastanemo* П67, *сазидане* С12, *сабра* С17, *сазаклетви* С22, *саграђане* С29, *сахранити* С35, *сажалећи* С40, *сачинише* С53, *састанак* ГО11, *саставе* ГО11, *саломише* ГО22, *sakrila* ШМ11, *sastanu* ШМ37,
- из- *изведе* П15, *изјадим* П15, *израдио* П19, *измамим* П20, *извирале* П22, *извјестим* П30, *изнесени* П41, *изврши* П58, *израдити* П59, *изклати* С24, *изклали* С43, *измамио* ГО9, *izlomila* ШМ26, *izprosi* ШМ30, *izmjeri* ШМ31, *izkopati* ШМ32,
- иза- *изахода* П41, *izažedni* ШМ5,
- раз- *раздражење* П40, *размогао* П61, *размахнута* С5, *разточеног* С16, *разпалише* С23, *разпрострањивање* С24, *раздражаваше* С25, *разкућише* С37, *разпалити* С51, *разпуштеност* С51, *разпространи* С51, *разтворена* С58, *разгранала* ГО2, *разгони* ГО24, *razklopila* ШМ11, *razpali* ШМ24, *razluči* ШМ29, *razbiti* ШМ32,
- раза- *разабрати* П15, *разабрало* П52, *разаберем* С52, *разабирам* ГО20, *razaberimo* ШМ44,
- з- *zbriniše* ШМ26,
- за- *забацио* П40, *забунила* П59, *забунио* П61,
- об- *обстати* П8, *обстајао* П10, *обсађен* С49, *obveže* ШМ30, *obvit* П67,
- од- *одзвати* П10, *одбити* П42, *одбачени* П54, *одбише* С60.

Код префикса, као што се из наведених примјера може закључити, осјећа се тенденција коришћења префикса без вокала *a*, осим код префикса *c/a-* који се јавља подједнако и у једној и у другој варијанти. Непостојаност вокала *a* на крају предлога – префикса није увијек условљена њиховом природом као ни бројем сугласника на почетку другог дијела сложенице, већ је и ствар језичког осјећања самог писца¹⁷⁴.

6. Често се вокал *a* јавља у алтернацији са другим самогласницима, или је понекад и истиснут. Тако нпр., облици старог глагола *(по)сылати* и *(по)сљати* јављају се у три варијанте:

- а) са вокалом *a*: *шаљем* П7, 44, 48, 59, х2, 61, 65, *пошаљете* П16, 24, *пошаље* П29, 46, 58, 59, ГО9, *шаљемти* П37, *пошаљу* П41, 45, *пошаљеш* П44, 48, 59, *пошаљи* П48, *šaljem* П66, 71, *šaljući* П67, *pošaljem* П69, *pošalješ* П70, *pošalje* П71, ШМ29, 43, *pošalji* ШМ46, *шалоћи* С26, *шаље* ГО3,
- б) без вокала *a*: *пошли* П15, *пошље* П20, *пошли* П38, 45, 50, 52, *pošlji* П42, *пошлите* П43, *пошљеш* П46, 56, *pošlješ* П69, *pošlji* П69, *pošlje* ШМ25, *pošlji* ШМ26, 32, 46, *posljet* ШМ35,
- в) са вокалом *i*: *ишљем* П44, *одишлѣмъ* С35.

¹⁷⁴ Александар Белић, *О писању с и са у нашем језику*, ЈФ, VIII, Београд, 146.

У говору Паштровића код глагола *слати* и презентски и инфинитивни облици доследно се граде од основе *шил-*. Код сложеног глагола *послати* забиљежен је облик *поишлем*¹⁷⁵. И у неким другим црногорским говорима нијесу потврђени облици са вокалом *а*¹⁷⁶. Облици без вокала *а* регистровани су и језику владике Данила и А. Даковића; док је у језику Петра I, М. Миљанова, Л. Томановића присутно исто стање као и у Љубишином језику¹⁷⁷.

7. У језику С. Љубише вокал *а* полугласничког поријекла налазимо наизмјенично са *о* и *Ø* и у прилозима посталим од предлога *од-* и замјеничких облика *кол ђ*, *тол ђ*, *кџ ђ*, *тџ ђ*. Тако имамо облике:

а) са вокалом *а*: *odatle* ШМ8, 33,

б) без вокала *а*: *otkle* ПЦП82,

в) са вокалом *о*: *отоле* ПВД24,133.

Оваква нестабилност вокала *а* карактеристична је и за говоре његовог завичаја, али и за многе црногорске говоре¹⁷⁸.

8. а) Код глагола сложених са *ити* јавља се само вокал *а*, чиме се Љубиша разлика са својим говорним идиомом¹⁷⁹: *изађу* ГО10, *изађи* ПВД1,10, 4,23, 19,106.

Само са вокалом *и* потврђени су ови облици у црмничким и пиперским говорима док се вокал *а* ријетко јавља у СК-Љ, и говорима Пиве и Дробњака¹⁸⁰.

б) Глагол *ударити* региструјемо у оба фонетска лика, без разлике у значењу:

– са вокалом : *udari* ШМ37, 40, 45, *udare* ШМ30,

– без вокала *а*: *udri* ШМ29.

Иста ситуација карактеристична је и за језик Петра I, М. Миљанова, Л. Томановића, док у Његошевом језику међу овим ликовима има семантичке разлике¹⁸¹.

в) Код глагола *стајати* Љубиша употребљава форме *стој-* и чешће млађу *стај-*: *стаяти* С27, 36, *стајала* ГО22, *stajao sa Šćepanom* ШМ12, *stajali u stope* ШМ27, поред: *stojali onako pusti* ШМ46.

Вук има *стајати* – *стојим*, и сложене *застајати* и сл., док облик *стојати* сматра дијалекатским¹⁸². Дублетне облике *стојати*, *стајати*, *стати* има Томановић као и Његош, док Миљанов овај глагол доследно пише са вокалом *а*¹⁸³.

¹⁷⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 413.

¹⁷⁶ Пешикан, *СК-Љ*, 70; Вуковић, *Пива*, 68.

¹⁷⁷ Младеновић, *Владика Данило*, 77; Остојић, *Даковић*, 69; Остојић, *Петар I*, 70–71; Глушица, *Миљанов*, 42; Суботић, *Томановић*, 50.

¹⁷⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 459. Исп. друге говоре: Вујовић, *Мрковић*, 272; Милетић, *Црмница*, 443; Пешикан, *СК-Љ*, 180–181; Стевановић, *Источноцрногорски*, 92; Пижурица, *Колашин*, 173, Вуковић, *Пива*, 76.

¹⁷⁹ Јовановић биљежи облике са *а* и са *и* (Јовановић, *Паштровићи*, 405).

¹⁸⁰ Милетић, *Црмница*, 457; Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗБ, X, Београд, 1940, 154–155. Пешикан, *СК-Љ*, 168; Вуковић, *Пива*, 71.

¹⁸¹ Остојић, *Петар I*, 71, Глушица, *Миљанов*, 43, Суботић, *Томановић*, 49, Стевановић, *Речник Петра II*, 420–423.

¹⁸² Караџић, *Рјечник II*, 195; 711. О овоме види Јерковић, *Игњатовић*, напомена 166, стр. 54.

¹⁸³ Суботић, *Томановић*, 49; Стевановић, *Рјечник Петра II*, 338, 347–348; Глушица, *Миљанов*, 43.

Карактеристичан је и облик *стати* који се јавља у следећим примјерима и има значење глагола *остати*:

не могу *стати* у покоју П1, тамо немаш рад чега стати *стати* П2, *стане* мјести рада П2, нећу *стати* без фамилије П22.

У следећим примјерима глагол *стати* има значење глагола *састати/састајати*:

Јављам Вам да сам се *стао* Кнезом Црногорским П12, Кад се ако бог да *станемо* П13, да се могу с тобом *стати* П40, *da ću se s tobom stati* П67, *стану* ШМ38, али: да се у здрављу брзо *састанемо* П6, *састајао* П14, *састанемо* П44, *kad se sa svojim sastanem* Р67, *ako Bog uzoće sastanemo* П67.

9. а) На крају овог дијела о вокалу *а* треба истаћи да се у језичком материјалу нашег писца у одређеним лексичким јединицама јавља вокал *о* умјесто *а*. Ријеч је о црквенословенским елементима који су оставили трага и у језику С. Љубише. Ови облици су познати и у народним говорима Љубишиног завичаја¹⁸⁴, па су можда на тај начин улазили у Љубишин језик.

воскресење П45, *воспитану* П50, *современо* С30, *превосходностъ* С33, *превосхођаише* С51, *превосходе* С51, *воздухъ* Ч1,123, *vozduh* ПР2,165.

Овакви облици оставили су трага и у језику старијих црногорских писаца, као Петра I и Петра II¹⁸⁵.

б) Секундарни вокал *а* и рускословенски вокал *е* јављају се код именица *част* и ријечи изведених од ње: *част* П13, *čast* ШМ36, поред: *честь* С3, 20, 25, *нечестъ* С3, *почесть* С12, као и у штампаном тексту *членова* Ч1,133, *членови* Ч1,134.

Русизам *точ-* који се данас чује у западној варијанти *сх* језика забиљежили смо у примјерима: *точно* П16, *точки* П42, *точке* ПВД31,91, *нетоџан* П89, *точку* Г19, Ч6.

Облике од основе *точ-* имали су војвођански писци Видаковић, Игњатовић, Радичевић¹⁸⁶.

в) Поред образовања који су одлика савременог језика, регистровали смо и рускословенски облик од основе *љубаз-*: *љубазно* П1, поред *љубезно* П17.

г) Одговара дијалекатској ситуацији употреба дублетних облика код основа *слов-/слав-*¹⁸⁷:

- *Славенске* П1, *Југославенство* П5, *jugoslavenska* П16, *југославенске* П16, *Jugoslavenske* П68, *Slavenah* Ч2,211,
- *sloveni* П42, *словинац* ГО14.

¹⁸⁴ Трофимкина која се бавила анализом Љубишине лексике констатује да су црквенословенски термини, па и италијанизми широко распрострањени у његовом родном крају и на приморју нашли одраза и у Љубишином стваралаштву (Трофимкина, *Сербохороватско-рускиј објаснителъный словарь*, 11). Испореди и друге црногорске говоре: Вушовић, *Херцеговина*, 12, Пижурица *Колашин*, 61, 63.

¹⁸⁵ Остојић, *Петар I*, 73; Стевановић, *Речник Петра II*, 94–99, 318.

¹⁸⁶ Кашић, *Видаковић*, 40; Јерковић, *Игњатовић*, 56; Илић, *Радичевић*, 60, види напомену 30 за Вуков језик; Исп. и Суботић, *Томановић*, 49.

¹⁸⁷ У Паштровићима паралелна је употреба ликова *Југословен/Југославен* (Јовановић, *Паштровићи*, 60).

д) Именица *љубав* јавља се само са обликом *а*: *љубави* П6, 18, 20, 34, 36, *љубављу* П57, *ljubavi* П69.

ђ) Именицу *човјек* у аутографима само у једном примјеру забиљежили смо као рускословенску форму: *человјеком* П17, и једном у штампаним дјелима: *čelovjeku* ПЦП163¹⁸⁸.

е) Стари предлог – префикс *въ* употребљава се у штампаним текстовима као српкословенско *ва*¹⁸⁹: *ва ите* ПЦП163, *ва истину* ПВД5,27, *ваистину* ПВД8,37, 13,71.

Ипак, наведене рускословенске црте нијесу заступљене у толиком обиму као код других писаца на примјер Петра I или Петра II, а „ето јављается ещо одним свидетельством стремления Лубишии, одного из наиболее последовательных сторонников языковой реформы Вука Караджича, к народности литературного языка“¹⁹⁰.

32. САМОГЛАСНИК О

У савременом књижевном језику у низу категорија ријечи и облика јавља се вокал *о*, који је постао од сугласника *л* на крају ријечи и слога. Као што је познато, вријеме у којем се вршила ова промјена везана је за крај XIV вијека. У вези са преласком *-л > о* Љубишин језик се слаже са стањем у говорима родног краја, као и са црногорским говорима у цјелини у којима је ова промјена доследно извршила. Самим тим, природно је што употреба овог гласа у Љубишиној писаној ријечи одговара стању у савременом језику. Примјери:

био П4, *носио* П4, *примио* П6, *одговорио* П6, *разбио* П6, *бацио* П6, *учинио* П6, *радио* П8, *говорио* П8, *жалио* П8, *оборио* П8, *оставио* П10, *договорио* П18, *платио* П27, *препоручио* П31, *потрошио* П41, *zaključio* П68, *био* С47, *судио* ГО1, *растурио* ГО2, *раздвојио* ГО6, *otvorio* ШМ2, *skamenio* ШМ32, *диобу* П27, 29, 43, *раздио* П31, *диоби* П43, *diobi* П67, *цио* ГО10, *непео* П16.

Поред примјера у којима се огледа прелаз *л* у *о* на крају ријечи и на крају слога налазимо и примјере који одступају од норме савременог књижевног језика и то код:

а) именица изведених наставком *-лац* од радног глаголског придјева. Аналогијом према падежним облицима код којих је *л* прешло у *о* (оца < лица) Љубиша употребљава облике са овом алтернацијом и у номинативу једнине и генитиву множине:

старосједиоц П10, *продаоц* ПВД8,35, *просиоц* ПВД11,54, *слушаоца* ПВД14,82, (генитив множине), *пратиоц* ПВД31,88, 31.89, *prosios* ПЦП42, (скоро сви примјери су из штампаних дјела)

¹⁸⁸ Исп. за војвођанске писце: Кашинћ, Видаковић, 75, напомена 310; Херити, Јанковић, 153, напомена 636.

¹⁸⁹ Исп. примјере *ваистину*, *вавијек*, *ва вљечити вијек* у Бањанима и Грахову (Вушовић, Херцеговина, 12).

¹⁹⁰ О. И. Трофимкина, *Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Юбиши*, 115.

поред примјера као у књижевном језику: *галац* П17, *владалац* П86, *motrioca* ШМ8, (ген. јед.)

И у паштровским говорима забиљежена су само незнатна одступања, која се управо тичу ових именица¹⁹¹.

б) именица изведених наставком *-ница* од радног глаголског придјева:

умивалнице ПВД31,89, *купалнице* ПВД31,89,

поред примјера са преласком *л* у *о*: *проповједаонице* ПВД31,89,

в) придјева: *смѣль* С23,

у чему се огледа утицај паштровских говора¹⁹², поред примјера са преласком *л* у *о*: *мио* П14, *весео* П14, ГО11,

г) именица:

населбина С17, 58, Б10, *naselbina* ПЦП29, *gostilniče* ЧЗ,

поред примјера са преласком *л* у *о*: *vlasteostvo* ШМ14.

д) Лично име *Балиша* јавља се у језику нашег писца само у овом облику:

Balša ПЦП46, по *naredbi Balšinoj* ПЦП47, *Prevariše Balšu* ПЦП56, *Балиша* зећанин ПВД24,129.

Пстар *І* и у номинативу и у зависним падежима употребљава ову именицу са вокалом *о* – исп. *Баошѣ, Баоше*¹⁹³. Вук Караџић употребљава само варијанту *Балиша* уз објашњење да је „по мјесном говору Баоша”¹⁹⁴. Љубиша се у свом дјелу определијелио између двије говорне варијанте за ову са *л*, која је одлика савременог језика¹⁹⁵.

33. АСИМИЛАЦИЈА И КОНТРАКЦИЈА ВОКАЛСКИХ ГРУПА

Процеси вокалске асимилације и контракције нијесу имали тако широк простор дјеловања као што је у говорима који су у основици Љубишина језика – дакле у паштровском¹⁹⁶. И остали црногорски говори имају шири спектар дјеловања ових појава.

У језичком корпусу нашег писца регистровани смо у извјесним самогласничким скупинама асимилационе процесе са одређеним резултатима, које ћемо прегледати редом по вокалским скупинама.

а) *ао* *пуштао* П4, *обећао* П6, 27, 43, 60, *казао* П6, *интересао* П6, *прочитао* П7, *држао* П8, 25, *записао* П9, *закопао* П10, *остао* П13, ГО8, *састајао* П14, *надао* П15, *избјегао* П16, *дао* П17, *пошао* П24, 55, *помиловао* П25, *чекао* П25, *признао* П26,

¹⁹¹ Јовановић, *Паштровићи*, 135.

¹⁹² Јовановић, *Паштровићи*, 135.

¹⁹³ Остојић, *Петар I*, 75.

¹⁹⁴ Вук Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Београд, 1969, 15.

¹⁹⁵ Вук у свом *Рјечнику* има *Балишова градина* и *Баошева градина* Караџић, *Рјечник II*, 13, 15. Види РЈА I, 167, 179.

¹⁹⁶ У овим говорима често долази до уједначавања артикулације у правцу једног или другог вокала. Посебно се издваја секвенца *-ао* која се сажима у правцу вокала *а* или *о*, а само у малом броју примјера секвенца *-ао* остаје неизмијењена (Јовановић, *Паштровићи*, 118).

бојао П27, ГО9, ушао П27, настојао П27, пренао П40, телеграфао П40, дошао П69, бојао П72, kandidирао П72, нашао С20, ГО15, напао С43, дошао ГО2, 14, очажо ГО3, дјелјао ГО5, низо ГО5, заклицјао ГО7, дочекао ГО7, прогледао ГО8, очунао ГО8, хитао ГО17, поплувао ГО18, прстеновао ГО22, prostирао ШМ3, зачарао ШМ7, прерао ШМ32, doveзао ШМ43, proзвао ШМ48,

ао > а одржа П2, преда П3, 9, поколеба П6, х2, одмара П9, привука П9, позва П12, телеграфа П23, поговара П26, боја П34, обећа П37, омрза П43, калкулира П47, суспендира П52, довата П59, zahита П68, привика С31, боја ШМ7, 13, 15, 30, glablja ШМ43, vika ШМ45, bolova ШМ46, vida ШМ48, previja ШМ48, кућа ШМ48, пра ШМ48, brija ШМ48, šiša ШМ48, vjerova ШМ48, raniva ШМ48, нада ПВД15,27, појаха ПВД14,78, вара ПВД16,94, слика ПВД25,142,

ао > о искубџ ГО8, изврхџ ПВД5,27, жезо ПВД13,67.

Поред наведених примјера са неизвршеном или извршеном контракцијом, у језику С. Љубише често налазимо исте лексеме са наизмјеничном употребом:

могао П1, 10, 11, 16, 20, 26, 55, тогао П67, 69, 72, С48, ШМ18, 31, мого П2, 31, 62; дошао П16, 54, доша П2; нисао П1, 6, 8, 11, 15, 24, 25, 28, 36, ниса П2, 59; имао П14, 16, 18, 24, С20, има П8, 28; послао П1, х2, 2, 19, 25, 43, posлао П67, посла П23; нитао П34, нита П26, 38, и сл.

Код глаголског придјева рекао имамо тројаку ситуацију – рекао П6, 17, 9, 32, рек' би ПВД20,110, рек би ПВД12,58, 23,127, 26,149 – са неизвршеном контракцијом (примјер је из аутографа), са апострофом који указује на одсуство вокала ао, и са губљењем секвенце ао (примјери из штампаних дјела).

Апострофом се означава -а < -ао у примјерима радног глаголског придјева: проша' С52, živika' ПР2,190.

У облицима именица и придјева секвенца ао остаје неизмијењена¹⁹⁷:

посао П8, 17, 24, 27, 45, 50, 59, С43, озебао П45, 47, зао С52, ГО2,17, узао ГО24, misao ШМ6, 22, ракао ШМ11.

Забилежили смо и примјере помиса' С20, св. Павџ ПВД13,76, гдје се апострофом и ^ указује се на сажимање вокала.

Поред многобројних примјера за облик везника као који се јавља као и у савременом језику присутни су и случајеви асимилације, па се овај везник јавља са двоструким фонетизмом у текстовима писаним ћирилицом и латиницом:

као П8, 9, 10, 15, 28, С51, ГО5, ПВД1,8, 13,68, 70, као ШМ9,

ка' П9, ПВД1, 9, 13, 66, 70, 71, ка' П67, ШМ12.

Ово само донекле одговара великој шароликости паштровских фонетских ликова везника као који гласе: као, кџ, ко, кѧ, ки, ки¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Исп. паштровско посо, пако, мисо, поса (Јовановић, Паштровићи, 119–120).

¹⁹⁸ Јовановић, Паштровићи, 121–122.

Као што се из наведеног материјала може видјети процес сажимања вокалске групе *ао* у Љубишином језику јавља се претежно код радног глаголског придјева (са изузецима везника *као* и ријетких именица), за разлику од говора родног краја гдје је тај процес захватио и именице¹⁹⁹. Процес сажимања ове вокалске групе је у црногорским говорима ако не у потпуности, а оно углавном спроведен²⁰⁰.

б) Вокалска група *ео* у Љубишином језику остаје неизмијењена, као и код већине старијих писаца са црногорског простора²⁰¹:

завео П10, *увео* П10, *довео* ГО5, *провео* ГО7, *затео* ШМ21, *ротео* ШМ21.

в) Чување вокалске групе *уо* у језику нашег писца у складу је са родним му говорима²⁰²:

кренуо П1, *просуо* П9, *изуо* П24, *станио* П69, *кренуо* П70, *загрезнуо* С36, *опријонуо* ГО1, *починуо* ГО1, *чуо* ГО2, *одметнуо* ГО3, *погинуо* ГО8, 19, *сврнуо* ГО10, *притиснуо* ГО14, *окренуо* ГО18, *игнуо* ШМ3, *поринуо* ШМ3, *џио* ШМ4, *рогинуо* ШМ7, *преминуо* ШМ16, *окренуо* ШМ23, *итикнуо* ШМ24, *изгинуо* ШМ36.

Језик Љубишиних претходника и савременика такође се одликује чувањем ове вокалске групе²⁰³.

г) Медијална група *ае* код бројева од 11 до 19 остаје неизмијењена²⁰⁴:

шеснаесту ГО5, *jedanaest* ПЦП82, *шеснаест* ПВД34,208, *dvanaest* Г23,

поред примјера: *петнајстога* П37, *дванајст* С43, 55, *dvanaest* П69, Г10,49, ШМ40, 46, *trinaest* П69, *petnaest* ШМ41, Г10,49, *тринајст* Б10.

Маретић у својој *Граматичи* ове облике сматра дијалектизмима²⁰⁵, а Вук их помиње у дјелима писаца, нарочито оних у Срему и Бачкој²⁰⁶.

¹⁹⁹ Јовановић, Паитровић, 119. Сажимање вокала у радном придјеву веже се за XVIII вијек. До краја XVII вијека ријетки су примјери са сажетом вокалском групом у радном глаголском придјеву (Даничић, *Историја облика*, 391).

²⁰⁰ Вокалска група се свела на *а* или се дјелимично чува (Вујовић, *Мрковић*, 130–131; Милетић, *Црмница*, 271–272; Пешикан, *СК-Љ*, 124; Стевановић, *Источноцрногорски*, 10, 90–91; Ћупић, *Бјелопавлић*, 20). Супротно овоме у другим црногорским говорима прелазила је углавном у *о*, а спорадично се јавља *а* или група *ао* (Пижурица, *Колашин*, 73–74; Вуковић, *Пива*, 21; Станић, *Ускоци*, 38–39; Вушовић, *Херцеговина*, 13). За писце исп. Младеновић, *Владика Данило*, 80; Остојић, *Петар I*, 94; Глушница, *Миљанов*, 60; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96.

²⁰¹ Пижурица, *Змајевић*, 215; Младеновић, *Висарион*, 24; *Владика Данило*, 84; Остојић, *Петар I*, 94; Глушница, *Миљанов*, 61; Остојић, *Даковић*, 73; Суботић, *Поповић*, 67; *Томановић*, 64.

²⁰² Јовановић, Паитровић, 421–422.

²⁰³ Исп исто за језик старијих црногорских писаца: Пижурица, *Змајевић*, 216; Младеновић, *Владика Данило*, 84; Остојић, *Петар I*, 95; Глушница, *Миљанов*, 61; Остојић, *Даковић*, 74; Суботић, *Томановић*, 64.

²⁰⁴ И у говорима родног му краја ова секвенца остаје неизмијењена (Јовановић, Паитровић, 123). У неким црногорским говорима секвенца је сачувана (Пешикан, *СК-Љ*, 125; Ћупић, *Бјелопавлић*, мада се чују у Бјелопавлићима и облици са *а* умјесто групе *ае*); док је у осталим говорима дјелимично или потпуно ликвидирана – најчешће у правцу вокала *а* или *е*: Милетић, *Црмница*, 272–273; Вушовић, *Херцеговина*, 13; Вуковић *Пива*, 21; Пижурица, *Колашин*, 75; Станић, *Ускоци*, 218.

²⁰⁵ Маретић, *Граматика*, 222.

²⁰⁶ Вук Караџић, *Скупљени граматички и полемички списи В. С. Караџића*, 53, напомена 1. Неки писци на подручју Војводине имају секвенцу *ај* умјесто *ае*, а понекад се наведена група разбија секундарним *ј*, као што се јавља у језику Б. Радичевића (Војислав И. Илић, *Радичевић*, 72), исп. Јерковић, *Непадовић*, 39, види напомену 134.

У примјеру *osamnajest* godinah Ч2,211 имамо појаву секундарног *j*²⁰⁷. Појава развијања секундарног *j* код бројсва карактеристична је и за неке писце са босанског и далматинског подручја²⁰⁸.

д) Зависни падежи присвојних замјеница *мој, твој, свој* јављају се алтернативно и у краћем и у дужем облику, док код релативне замјенице *који* имамо углавном несконтраховану секвенцу *оје / ос*:

- *мојег* П18, *мојега* П58, *тојега* П67, *тојети* П68, 69, *својег* ГО17, *својега* ШМ20, *својег* ШМ21, *својму* С31,
- *мога* П17, 58, *моме* П21, *мому* С35, *мог* П5, *твому* П1, *твоме* ГО17, *твога* П2, 6, *твому* ГО8, *твог* ГО8, *свог* П15, 54, 61, *своме* П8, 17, *свога* П58.
- *којега* П8, х2, 11, 12, 16, х2, 17, 19, 20, 22, 40, 54, ГО17, *којег* П28, *којему* П5, 12, 16, 18, 26, 48, 59, ГО11, *којега* П31, 70, 67, 68, ШМ12, 22, 23, х2, 40, *којети* ШМ29, 30, *којег* П69, *когъ* С4, 18, 40,
- *koga* ШМ2, *ког* П62.

Од два лика присвојних замјеница – *мој, твој, свој* у зависним падежима – у духу паштровског говора је несажета форма, док су код замјенице *који* подједнако у употреби и краћи и дужи облици²⁰⁹.

ђ) Секвенца *оја* у ријечи *појас* јавља се напореда и у несажетој и сажетој форми:

- *појасу* С27, *појаса* ПВД20,112, *појаса* ПЦП86,
- *паса* ГО23, *паса* ПЦП134, *pāsa* ПЦП159, *pasom* ПЦП197.

е) Сасвим је уобичајено сажимање групе *-oo > ол* у примјерима:

со П37, *во* П44, *сѡ* ШМ27, *по* чојка П8, *po* bardaka vina ШМ5, *burma od pѡ litre* ШМ14, *ni pѡ јада* ШМ24, поред примјера у штампаном тексту: *pol* vieka Г2.

ж) У примјерима: четврт *саата* ГО25, *греота* П41, глас *х* се изгубио између два самогласника, а да при том није дошло до сажимања нити се развио неки прелазни глас²¹⁰. Међутим, у примјерима:

грехова П6, *махове* С4, *тахот* П68, *страхомъ* С31, *grohot* ШМ10, *praha* ШМ17, *Grahova* ШМ33, *ubaha* ШМ36, *duha* ШМ42,

сугласник *х* је одржао вокале у групи. Говори родног му краја такође имају *х* који чува вокале (*маха, Грахова* и сл), мада се јављају и примјери губљења овог гласа, а да при том није дошло до контракције два вокала (*греота, сиромаа* и сл)²¹¹.

²⁰⁷ Миљанов у једаном примјеру има *osamnajest*, док се у осталим примјерима секвенца *ae* сажима у правцу вокала *a* (Глушица, Миљанов, 61).

²⁰⁸ Исп. Вукомановић, Маргитић, 67; Марковић, Анчић, 109; Игњатовић, Филиповић, 130; Чигоја, Панић, 84.

²⁰⁹ Јовановић, Паштровићи, 364; 359–360.

²¹⁰ У језику М. Миљанова забиљежени су облици: *сахат, саахт, саат* (Глушица, Миљанов, 76). Даковић има примјер *саата*, поред *сата* (Остојић, Даковић, 81).

²¹¹ Јовановић, Паштровићи, 165–167. У осталим црногорским говорима имамо неуједначеност у овом погледу – Исп. Милетић, Црмница, 248–249, 286; Вујовић, Мрковић, 133; Пешикан, СК-Љ, 122–126, Стевановић, Источноцрногорски, 31; Вушовић, Херцеговина, 18–20; Пижурица, Колашин, 80–84; Станић, Ускоци, 36–37; Вуковић, Пива, 34–35.

и) Сажимање секвенце *ији* после губљења сугласника *ј* у Љубишином језику ужих је размјера, што донекле одговара стању у паштровским говорима, гдје ова сажимања, иако сасвим обична у одређеним категоријама, немају карактер обавезности²¹².

печи чланак П16, *најважни* П22, *праведљиви* С2, *човџчи* С2, *мили* П69, *Воџи* ШМ38, *Софине* П28,

поред: *способни* С1, *најстари* С1, *постояни* С2, *Софијине* П52, 54, *најприбранији* ГО1, *најстарији* ГО3, *волији* ГО4, *Софијине* П52, 54, *божји* ГО11, 19.

Група *ији* сажима се и у језику многих старијих црногорских писаца²¹³.

ј) У облику негираног глагола *хтјети* налазимо и на несажете форме²¹⁴:

не хоће Ч11, 23, *нехоће* П49, П59, *нехоће* П69,

поред примјера асимилације и контракција групе *ео*: *неће* П14, 25, *нећу* П31, *нећеш* П38.

к) Глагол *немати* Љубиша употребљава углавном са вокалом *е*:

немам П18, 28, *нема* П7, 27, 30, 33, 60, *нетаји* ШМ18, 31, *нетато* ШМ43, *нета* ШМ48, поред: *неітаћ* П70, *нејта* ШМ39, *не 'ма* С51.

У савременим црногорским говорима нема потврда за очување ове групе, а ријетко се јавља у сусједним херцеговачким говорима²¹⁵. Поред облика са *е* у овом глаголу забиљежени су и облици са очуваном групом *еи*, у мањој или већој мјери, у језику већине старијих црногорских писаца²¹⁶. Љубиша се у овом погледу више придржавао говорне, а мање литерарне традиције²¹⁷.

л) Код именице *човјек* и последије испадања сугласника *в* и *ј*, чува се секвенца *ое*²¹⁸:

чоек П17, х2, 58, *чоeku* П40, ГО10, *чоeka* П17, С31, *чѳек* ГО6, 8, 10, 14, 19, *чѳеком* ГО7, *чѳека* ГО17, 19,

поред облика: *чоче* П15, *чо'јка* ШМ21, *чојка* П8, х2, у којима имамо асимилацију ове вокалске групе. Овако је ове облике писао и Његош²¹⁹.

²¹² Јовановић, *Паптровићи*, 124. И у осталим црногорским говорима имамо ову појаву: Вујовић, *Мрковићи*, 189; Милетић, *Црмница*, 274; Пешикан, *СК-Љ*, 126; Стевановић, *Источноцрногорски*, 80; Вуковић, *Пива*, 25, 43, 65; Пижурица, *Колашин*, 77.

²¹³ Група *ији* сажима се и у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 85); Петра I (Остојић, *Петар I*, 95–96); М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 63); А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 74); Николе I (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95).

²¹⁴ Неконтраховане форме јављају се и у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 85); Марка Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 63); Лазара Томановића (Суботић, *Томановић*, 65). Од говора забиљежене су у црмничким (Милетић, *Црмница*, 479).

²¹⁵ Пецо, *Источна Херцеговина*, 83.

²¹⁶ У језику А. Змајевића евидентирана су неколика примјера (Пижурица, *Змајевић*, 217); у низу примјера ова појава је забиљежена у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 85); као и у Петра I (Остојић, *Петар I*, 96); у језику Л. Томановића регистрован је само један примјер (Суботић, *Томановић*, 65); док је у Његошевом језику вокал *и* најчешће скраћен у *ј*, мада су ове форме ређе од облика са вокалом *е* (Вушовић, *Његош*, 18). Вук у свом *Рјечнику* има само облик *немам* (Караџић, *Рјечник I*, 464).

²¹⁷ И код других писаца 17. и 18. вијека ова група је очувана (Младеновић, *Рајић*, 97; Кашић, *Видаковић*, 50; Јерковић, *Игњатовић*, 73).

²¹⁸ Именица *човјек* у паштровским говорима јавља се као: *човјек*, *човек*, *чојак*, *чојек*, *чоек*, *чоче* (Јовановић, *Паптровићи*, 75, 113–114, 124). Миљанов има облик *чојече* и *чоче*, поред примјера са чувањем секвенце *ое* (Глушица, *Миљанов*, 64). И дубровачки говори знају за облике *чојек*, *чоек* (Бојанић, *Тривунац, Рјечник дубровачког говора*, 442).

²¹⁹ Његош користи поред облика *човјек* и *чоек*, *чојак*, *чоче*, *чојек* (Стевановић, *Речник Петра II*, 506).

У примјерима: *čo'ješe* ШМ11, *čo'jek* ШМ12, 38, *čo'jeku* ШМ31, *čo'jeka* ШМ39, сугласник *j* је одржао вокалску групу неизмијењену.

љ) У примјеру еданъ *крдао* айдѣка С28, имамо групу *ао* која је остала непромијењена, као и у страниј ријечи *калаоафит* П49 (калафит).

м) У облику глагола *говори* после испадања гласа *в* дошло је до сажимања два самогласника па смо добили облик *гори*: како *гори* моја љубезна П57.

н) Лично име *Teodosije* јавља се као: *Todosije* ШМ18, 23, 24, *Todosijeva* ШМ19, *Todosiju* ШМ37, *Todosiji* ШМ47, осим у једном примјеру гдје се јавља са *е*, па тај примјер можемо сматрати омашком писца: *Teodosije* ШМ16.

34. ГУБЉЕЊЕ ВОКАЛА

а) Губљење вокала на почетку ријечи није честа појава у језику С. Љубише. Најчешће је изостављен код прилога *овамо*, мада се овдје поред губљења вокала у иницијалној позицији може говорити и о асимилацији и контракцији вокалских група. Тако поред облика: *овамо* П1, 2, х3, 25, 59, 60, биљежимо и облике: *амо* П2, 5, 9, 18, 25, 37, 51, С17, 31, *ато* П69. Паштровићи знају само за облик *овамо*²²⁰.

У осталим случајевима типичним за губљење самогласника нема редукције вокала, па региструјемо: *овако* П8, *ovako* ШМ20, *ovoliko* ШМ39.

Поменућемо и неке усамљене случајеве губљења самогласника:

како ми душа *сећа* П6 (осјећа), Он јуче омаче у Трст да прихвати жену, но ће у *торак* натраг П43, У *торник* писаћу вам обширније П43.

У родним му паштровским говорима изостављање на почетку ријечи углавном је зезано за вокале *а*, *и*²²¹.

б) Губљење вокала нешто је обичније у медијалним и финалним слоговима, мада ни у овим случајевима не у великом броју ријечи. У медијалном положају забиљежили смо изостављање вокала *и* у другом лицу множине императива, сасвим ријетко:

hježite ПЦП168,

поред: *пишите* П22, 33, *љубите* П22, *примите* П26, *пођите* П27, *pišite* П31, *покрените се* П46, *радите* П46, *реците* П46.

У лексеми *човјек* такође биљежимо губљење вокала *е*: *чојка* П8, х2, *čo'jka* ШМ21.

Од именице *савјет* и глагола *савјетовати* проналазимо губљење вокала *а*:

свјет П6, братинског *свјета* П5, *svjetova* ШМ29.

У прилогу *залудо* имамо губљење вокала *у*: *залдо* П48.

Едуковани вокал *е* јавља се и код бројева (в. т. 33. г):

petnajstoga П37, *dvanajst* П69, ШМ40, 46, *trinajst* П69, *дванайст* С43, 55, *devetnajst* ШМ40, *petnajst* ШМ41, *jedanajstoga* ШМ42.

Биљежимо и необичне за наш књижевни језик примјере самогласничког *р* (в. т. 13):

²²⁰ Јовановић, Паштровићи, 458.

²²¹ Јовановић, Паштровићи, 128.

мрти П17, Хрцеговини П17, меврдан ГО17, х2, јутрњи ГО24, мрнара ГО25, Хрцеговину П17, *Hrcegovinu* ШМ7, *Srdar* ШМ15, *Hrcegovine* ШМ25, 42, *Hrcegovce* ШМ32, *Srdara* ШМ32.

Вокал *и* губи се у примјерима: *ончасть* С39, *tugjca* ШМ5, поред *tugjici* ШМ5.

Глагол *окренути* у једном примјеру јавља се у облику: *okrnula* ШМ36.

Локатив именице *зид* регистровани смо са испуштеним вокалом *и*: о зду ПВД13,74. У данашњем говору Паштровића забиљежен је облик *здови* – ови *здови* ће пасти²²².

У медијалној позицији у говорима родног му краја најчешће се пропушта изговор вокала *и*, *а*, *о*²²³.

в) Изостављање вокала *и* на крају ријечи највише је везано за инфинитив, мада су много чешћи примјери са очуваним *и* на крају ријечи. Краћи облик јавља се и у паштровским говорима²²⁴:

бит П20, ГО9, ПВД5,26, 36,44, *припомоћ* П27, *можебит* П52, *може бит* П55, *добит* П56, *знат* П58, *арчит* П60, *dat* *češ* П71, *пребацајућ* П59, *спаситъ* С31, *рећ'* С7, *узет'* С15, *говорит'* С20, *рећь* С37, *нетајућ* ШМ17, *доћ* ШМ17, ПЦП55, *roginit* ШМ18, *izgubit* ШМ18, *kazat* ШМ40, *живјет* ПВД15,86, *љубит* ПВД15,86, *кудит* ПВД15,89, *мурит* Б7, *пловит* Б10, *stat'* П80, *živjet'* ПР2,85, *laskat'* ПР2,85, *pretvarat'* ПР2,85, *gledat* ПР2,190, *igrat* ПР2,200, *trošit* Г2.

Понекад долази до губљења *и* у другом лицу једине императива:

стан ГО23, *Миш* rgjo ПЦП73, *drž* ПЦП139, *bjež* ПЦП212, *Прођ* се Б11, *Stan* ПЦП80, 88, *Стан* Б27.

Факултативно испуштање вокала *и* јавља се и у Паштровићима код 2. лица једине императива, мада је чешћа варијанта са вокалом *и*²²⁵.

И глаголски прилог садашњи јавља се без вокала *и*:

помагајућ' С1, *препоручујућ'* С21, *називајућь* С53, *нетајућ* ШМ17, *sanjajuć* ПЦП59, *čitaјућ* ПЦП156, *таћајућ* ПЦП263, *parijesajuć* ПЦП271, *незнајућ* ПВД4, *служећь* ПВД1,8, *преврћућь* ПВД9,40, *просинајућь* ПВД9,41, *разговарајућь* ПВД10,43, *гледајућь* ПВД10,45, 31,89, *гледећь* ПВД11,51, *чувајућь* ПВД13,61, *дријеишећь* ПВД13,68, *слушајућь* ПВД14,78, *sabirajuć* Ч5, *opisuјућ* Ч9, *чијућ* ПР1,145, *misleć* ПР2,86, *vračajuć* Г23, *чекајућь* Г29,19, *вребајућь* Г29,19.

У рукописима је забиљено свега неколико примјера без крајњег вокала *и*, а већина примјера је из штампаних дјела. Ипак, више је примјера са очуваним *и* (в. т. 82.1)²²⁶. У говорима Паштровића глаголски прилог садашњи је риједак, и само у једном

²²² Јован Вукмановић, *Паштровићи, антропогеографско-етнолошка испитивања*, Обод, Цетиње, 1960, 146.

²²³ Јовановић, *Паштровићи*, 128–130.

²²⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 382–385.

²²⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 130, 397.

²²⁶ Код других писаца са црногорског подручја доследно се јавља са вокалом *и* – Младеновић, *Владика Данило*, 88–89; Остојић, *Петар I*, 98. Обично су на *-ћи* и у Његовом језику, мада има и примјера са испуштеним *и* због стиха, Вушовић, *Његови*, 38; Глушица, *Миљанов*, 66; Суботић, *Томановић*, 66. И код

примјеру забиљежено је отпадање гласа *и*, а у другим малобројним примјерима подудар се са стањем у књижевном језику²²⁷.

Везник *али* јавља се и са пропуштеним крајњим вокалом: *алъ* П2, *ал'* С39, 46, 52, поред бројних примјера: *али* П4, 9, 6, 45, 56, 57, С23, 37, 48, *ali* П69.

Такође се губи код речце *ли*: *јел* П45, *ніе л'* болѣ С20, могу *л'* С31, драго *л'* ви е С51, чиме се његов језик слаже са паштровским говорима²²⁸.

Код везника *нити* у једном истом примјеру смо забиљежили губљење вокала *и*, али и његово чување: *нит* пољуби, *нити* ме загрли ГО21.

И код везника *него* имамо испуштени вокал *о*:

riplij, *корај*, *по ономе гјеру*, *bolje ništa*, *neg što oba ogladnješe* ШМ9,

а у истом дјелу, чак и на истој страници налазимо:

od nas bi blago prje pobjeglo nego k nami dolećelo ШМ9.

Губљење самогласника региструјемо и у примјерима:

врст зајма П56, *свак'* дань С20, ако узмог писати П62, *ајд* П27,

Danil ШМ19²²⁹, *Mark'* Antonije ШМ14.

35. ПОКРЕТНИ САМОГЛАСНИЦИ

1. У језику Стефана Љубише позната је појава покретних самогласника, која се манифестује у јављању или изостављању крајњих вокала у низу непромјенљивих ријечи – прилога, предлога, везника, речца, као и код појединих облика замјеничко-придјевске деклинације. Тако код непромјенљивих ријечи налазимо примјере:

- а) *Ø ~ а*: *кадъ* П1, х2, 2, 3, С15, 20, 31, 40, 51, 56, *кад* П6, 8, х2, 9, 10, 18, 59, ГО1, *kad* П67, ШМ11, 19, 23, *никад* П6, 10, 24, 27, 31, 35, ГО3, 12, ПВД20,111, *nikad* П69, ШМ34, 41, 48, ПЦП241, *никадъ* С29, 33, *икад* ПВД20,111, *ikad* П68, *сад* П6, х2, 7, 8, 9, 10, 13, 16, 17, 18, 22, 27, 40, 45, 49, ГО2, 7, *садъ* П1, С4, 35, 48, *sad* П68, 69, ШМ27, *засаd* П48, *некъ* П2, *нек* П8, *нек'* С20, *nek* ШМ27, *тадъ* С26, 31, *тадъ* С17, 18, 40, *свакад* П5, 8, 26, *svakad* ШМ21, *odasvakud* ШМ20, *odasvud* ШМ21, 25, *odkud* ШМ26, *свуд* П8, *куд* П26, ГО1, *оdовъdъ* С42, *оdонъdъ* С42, *сада* П14, *нека* П4, 8, 40, 44, 45, *нека* П42, 68, ШМ27, *odkuda* ШМ26, *икада* П1, *Ø ~ у*: *против* П37, *противъ* С15, 18, 32, 33, 36, 45, 49, 51, 58, *protiv* ШМ7, *противу* П17, 55, *protivu* П68, ШМ42, 43, *противъ* П69, С19, 29, 36²³⁰,

војвођанских писаца је углавном са *и* (Кашић, Видаковић, 51; Јерковић, Игњатовић, 74; Херити, Јанковић, 109, папомена 429), мада понекад долази и до губљења *и* (Младеновић, Рајић, 70–71). Ова појава је карактеристична и за неке писце са босанског и далматинског подручја -- Марковић, Анчић, 119.

²²⁷ Јовановић, Паштровић, 400–401.

²²⁸ Паштровић знају за губљење вокала *и* код везника *али*, речце *ли* (Јовановић, Паштровић, 130).

²²⁹ Облик *Данил* забиљежен је и у језику Николе I (Ненезић, Никола I, 151); владике Данила (Младеновић, Владика Данило, 45, 136); спорадично и у црмничким говорима (Милетић, Црмница, 395).

²³⁰ Забиљежена су свега три примјера са покретним вокалом *у* (Јовановић, Паштровић, 135). У савременом језику овај предлог је подједнако чест и са самогласником и без њега (Стевановић, Савремени I, 149). У језику Петра I јавља се и са факултативним *о* поред *у* на крају (Остојић, Петар I,

Ø ~ o: *нег* П26, 43, 44, ГО4, 6, 8, 16, *негъ* С1, 6, 7, 9, 20, 22, 25, 33, 37, 40, 48, 51, *нег* ШМ9, 43, *накъ* П2, *нак* П6, x2, 9, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 31, 38, 39, 54, 57, ГО5, 6, 10, 19, 22, *рак* П42, 68, ШМ2, 7, 30, 41, *него* ГО8, *рако* П67,

Ø ~ e: *сръ* П1, 2, 3, С1, 3, 18, 26, 41, *јер* П31, 51, 55, ШМ27, *er* ПЦП55, *тек* П8, *ајд* П27, *Јере* Б23²³¹, *теке* ПВД30,160, 36,44, *haide* ШМ8, *hajde* ПЦП138, 267, *hajte* ПЦП191, 240, *хајте* ПВД6,28²³².

б) Наглашени облик 3. лица једнине презента глагола *бити* јавља се скоро увијек без крајњег вокала *e*, као и у родним му говорима²³³:

јест П31, 32, *сстъ* С29, 20, 29, 51, *тосстъ* С29, 50, поред: *јесте* П31.

в) Мултипликативни бројни изрази јављају се и у дужим и у краћим облицима, тј. са вокалом *a* и без њега, као у примјерима:

Ø *три нут* П40, 51, ГО3, *два нут* П16, Ч6, *други нут* П17, *3 нут* П52, *po tri put* ШМ10, *prvi put* ШМ13, *tri put* ШМ18, ПЦП161, *dva put* ШМ23, ПЦП228,

-a: *два нута* П14, 16, *сто нута* ГО4, *оба нута* Ч5, *десетъ нута* Г1,2.

г) И предлог *ради* јавља се у двије варијанте: *радъ* чега П2, *рад* ПВД8,35, *ради* С52, ПВД11,51, *radi* ПЦП84, 218, 256, 273.

Из прегледаног корпуса можемо закључити да су краћи облици ових ријечи далеко чешћи, за разлику од Паштровића у којима је много чешћа варијанта са покретним вокалом, осим ког речце *хајде* и глагола *јесам*, гдје је обрнут случај²³⁴. У Љубишином језику код непромјенљивих ријечи најчешће се јавља вокал *a*, затим *y*, *e*, за разлику од паштровских говора у којима је вокал *e* далеко најчешћи покретни вокал, чија се употреба шири на штету вокала *a*, *o*²³⁵.

2. Покретни вокали *a*, *e*, *y* јављају се и на крају појединих облика замјеничко-придјевске промјене. У наведеним падежним облицима имамо наизмјеничну употребу краћих и дужих форми падежних наставака. Пошто ће о овим облицима бити детаљније говорено у одјелку о морфологији, овом приликом даћемо класификацију по природи вокала и по падежним облицима.

а) Покретно *a* јавља се у генитиву и акузативу једнине:

– примио *твога* писма П6, тиче *једнога* нашега пријатеља П8, код *једнога* чојка П8, *овога* мјесеца П14, 39, од *зла* кућнега П15, до *свега* Априла П15, *иза овога* договора П16, *вјеројатнога* извора П49, на корист *свога* народа П58, срца *мојега* П58, од *онога* П67, *овога* мјесца П72, држи пута *правога* С11, *свега* табора С56,

99). Његош употребљава обје форме (Стевановић, *Речник Петра II*, 190–191), као и Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 67), док је у језику Л. Томановића тај однос 77:41 у корист облика са *y* (Суботић, *Томановић*, 68).

²³¹ И Паштровићи знају за облик *јере*, који је обичнији од форме *јер* (Јовановић, *Паштровићи*, 133–134).

²³² У говорима Љубишиног родног краја употребљава се *ајде*, *ајд*, *ај* (Јовановић, *Паштровићи*, 98).

²³³ Јовановић, *Паштровићи*, 134.

²³⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 134.

²³⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 132–135.

средњега и црнога мора ГО2, из твога срца ГО9, горега зла ГО15, од једнога Grka ШМ5, *од празнога имена ШМ28, за једнога Бога ШМ28, од онога Рускога* poslanika ШМ29, *доброга срца ШМ48, правогa напредка ШМ48,*

– *за тога ајдука П1, цѣпа и његовога родитеља несретњога П1, твога аль* и његовога скужашъ П2, *некога утру П15, љуби твога Стефана П15, ништа јаснога* одговорити П20, *зове попа црногорскога П27, поздравите Вашегa брата П28,* *доброга газду П50, стражити тојега јединца П67, pohoditi knjaza Crnogorskoga П71,* *zatekao једнога старца ШМ3, proputi prognanoga Petra ШМ6, pošlje svoga sestrića* ШМ25, *kupio једнога парипа ШМ36, pribavi једнога Grka ШМ48.*

Примјери без финалног вокала:

– *никакогъ гласа П1, свогъ првогъ званія одрећи П2, истог тог питања П5, дугог* препирања П6, *свог живота П15, до великог петка П19, сваког права П26, од* Далматинског епископа П26, *код призивног суда П33, самог чувства П58,* *српског имена П58, иза Проклетог кама П63, tolikог pučanstva П68, narodnog* lista П70, *рода рђавогъ С23, сдногъ таквогъ могућегъ, честитогъ, благородногъ* мужа С48, *очупао сиједе власи једног поштеног старца ГО8, ланског снијега* ГО15, *osrednjeg раста ШМ1, pušчаног праха ШМ32, zdravог razума ШМ48,*

– *тражити једног Руса и једног Француза П12, увјерило сваког Бокеза П17,* *држати вашег поклисара П17, именовати новог епископа П26, овогъ човѣка* изобразити С4, *удалити опасногъ човѣка С19, свакогъ приврженика зваше С21,* *увриједило охолог махмута ГО4, удомазети једног Црногорца ГО26, ušutilo* svakог protivnika ШМ30.

Датив, инструментал и локатив множине са финалним вокалом а:

– *јавио наишјема пријатељима П14, при изборима опћинскимa П27, ја сам учан* таквијема стварима П40, *свијема незгодама дружи си и испит Митров П62, као* предковима *наишма С33, predati mladjiјема rukama ШМ18, dadu dvjема* vojvodama *Crnogorskiјема ШМ47,*

– *за оружати другима знаковима царственыма С36, говорима различныма и* несагласныма *приставаше С52, сачинише и његовима рѣчима С53, бјаше оружана* острымa коцыма С56, *борити лѣпежима наоружаныма С59, meteš skupštinu* tiјема *besposlicama ПЦП18, dobriјема ШМ19,*

– *по скорыма извѣстїяма П1, у школама осредњима П14, по данашињима* вијестима П57, *у свећаностима богоштовнымa С22, по pismima Dulgorukoviјема* ШМ48.

Примјери без финалног вокала:

– *изручите поздраве вашим колегама П19, учинити неоцијењено добро својим* земљацима П63, *обманѣни обћимъ и личнымъ даровима С37, бојим се тијем* ћесаревијем *људима ГО4, ustupio vlast његовијем nasljednicima ШМ30, Ti Care*

nijesi vješt *našijem* bojevima ШМ32, prijetio *Dubrovačkim* ljudima ШМ46, proveli *svojim* ljudima ШМ47,

– престрта *штатпанијем* погрешкама П14, упознати се liчно *onim* ljudima П66, међ8 *толикимъ* пороцѣма С3, изнеможена *злымъ* ранама и *различнымъ* С5, пренеможенымъ *безкрвнымъ* мишицама С39, нажени га *меденим* ријечима ГО3, *sa svijem* ШМ13,

– по *постојећим* кажњеним законима П25, подијељена по *нашим* школама П63, по *нижимъ* чиновницима С30, у *најзамруиенијем* размирицама ГО1, у *ускрспутијем* државама ГО15, у Црнојгори и *околним* мјестима ГО18, у *stariјем* knjižurinama ШМ8, у *slabijem* rukama ШМ19, на *gvozdенијем* sačima i pečima ШМ32, у *rgjavim* sudovima ШМ32, на *mnogijem* мјестима ШМ34.

Покретни вокали -е, -у јављају се у дативу, локативу једнине:

Датив, локатив једнине са финалним вокалом е:

– *ниједноме освјесноме* Немцу П5, *законодавноме* путу П6, *куљатоме* Крилу Милиновић8 П9, *Епископу Црногорском* П10, *Ники великоме* П14, *некоме* капетану П16, *никаквоме српском* сину П16, *народноме* листу П45, *првоме* тијелу П52, *divноте* porođu П66, *људском* напретку ГО8, *свакоме* ГО15, *апостолском* Цару и Краљу ГО16, *Caru Ruskome* Petru III ШМ4, *kratkome* Savi ШМ18, *томе* П7, х2, 31, *томе* ШМ19, *самоме* П9, *ovоме* ШМ27, *takvome* ШМ10, – на *надлежном* мјесту П6, у *твоме* вјенцу П4, у *доброме* здрављу П7, о *овоме* послу П8, у интересу *Турском* П17, о *ономе* уговору П18, о *новоме* раду П20, у магазину *влажном* и *тмушавоме* П49, у *једноме* писму П53, о *томе* послу П55, па *tvоме* pismu П67, у *jedноме* оку П69, у *осудноме* часу ГО4, у *бистром* водотоку ГО5, у *своме* дневнику ГО13, у *новоме* колу ГО15, у *takvome* *grдноме* metežu ШМ11, у *Buljanskome* polју ШМ33, по *putu Njeguškome* ШМ46.

Датив, локатив са финалним вокалом у:

– *тому* рођаку Милу П1, *Епископу Далматинском* П10, *Вашему* Преосвештенству П10, *оному* господину П27, *младому* чоеку П40, *нашети* *pravоту* *паретку* П68, *кућу* *мрском* *браку* С15, *старому* *натѣцану* С39, *нарочитом8* *пастоятелю* С41, *излазећему* Цезару С49, *свакому* *човѣку* С51, *старому* *калуђеру* ГО7, *срчаному* *нагону* ГО8, *тому* *путу* ГО9, *твому* *господару* ГО9, *печовечному* *владању* ГО14, *другому* ГО14, *свакому* П2, 10, 15, – о *твому* *доласку* П1, по *којему* П10, у *овому* *Бокешком* *случају* П26, у *свакому* *мјесту* П40, о *свему* П53, по *данашњему* *брзојаву* П54, *pri* *нашети* *rastanku* П67, о *овому* *предмету* С51, у *твому* *младому* *срцу* ГО8, о *свачему* ГО14, о *vaшети* *najвишети* *svetcu* ШМ21, на *polју Budvanskome* ШМ41²³⁶.

²³⁶ У савременом књижевном језику употреба покретних вокала регуласана је законом дисимилације. У језику нашег писца чува се и старије стање, које није непознато ни данашњем књижевном језику (Стевановић, *Савремени I*, 151–152).

Датив, локатив без финалног вокала:

– *твоџ дочеку* ГО17, *тоџ* С17, *ком* П24,

– *о свачем* П14, у *најбољем* реду П15, по *покорном мом* менењу П26, у *вашем* писму П31, *о вашем* послу П34, у *трећем* тијелу П52, у *едномъ великомъ* град⁸ С51.

Понекад налазимо више оваквих ријечи груписаних око заједничке именичке ријечи наизмјенично употребљених са покретним вокалом и без вокала Ø:

на *овому кукавном* свијету ГО7, *svakog truda toga* П69, надъ *тимъ* и *тешкима* ударцима С53, од *ниједног* обшества *православнога* П10.

У наведеним надежним облицима генитива, акузатива сингулара имамо наизмјеничну употребу краћих и дужих форми, као и код датива, инструментала, локатива множине, док су код датива и локатива сингулара чешће варијанте са покретним вокалима *e*, у него оне без вокала Ø.

36. ПОКРЕТНЕ РЕЧЦЕ

У складу је са говорима који су у основици језика С. Љубише додавање партикула неким ријечима – најчешће прилошким и замјеничким. Нијесмо забиљежили употребу партикула уз друге врсте ријечи. Оваква употреба није необична у наштровским говорима²³⁷.

Облици партикула у језику нашег писца јављају се у двојакој форми – у дужој са покретним вокалом и краћој без вокала (чешће):

р: *јучер* П18, 23, *тер* П51, ПВД1,6, 2,16, 9,37, 11,51, 13,67, 21,115,

Уз партикулу *р*, јавља се и:

ђе: *такођер* П54, Ч11,22, *такођеръ* С27, 37, 42, 50, 51, *свеђеръ* С21, 27, 39, 51, *свуђеръ* С53.

Вук није првобитно забиљежио облик *такођер* у свом *Рјечнику* из 1818, али га је додао списку ријечи уврштених у предговору, напомињући да их се сјетио после давања дјела у штампу. У другом издању из 1852. налази се ова ријеч уз напомену да се највише употребљава у Војводини²³⁸.

бо: *србо* С23, 36,

д/да/де: *напријед* П62, *пријед* П18, ГО7, *парјед* ШМ36, 47, *последа* Б19, *последе* С43,

зи: *њојзи* Б12, 21, *њезино* ПВД13,68, *њезиној* ПВД13,69, *њезина* ПВД31,88, *њезином* Ч6, *њезин* Ч11,11, *нјезини* Г23, *тојојзи* ПР2,85, *пространојзи* Б10.

Партикула *зи* додавала се показним и личним замјеницама ради истицања значења. Постепено се губи од XVI вијека²³⁹. Употребљава се и у говорима Љубишиног

²³⁷ Код замјеница најчешће су партикуле *зи*, *и*, код прилошких *и*, *иа*, *пак*, *наке*, *не*, *ке*, *л*, *р*, *д*, код придјева *и* бројева *зи*, *и*, чак су забиљежена неколика примјера са именицама, као и примјер *ширилзи* код глагола (Јовановић, Пашировић, 475–478).

²³⁸ Караџић, *Рјечник I*, VII–VIII; *Рјечник II*, 730.

²³⁹ Шкарнић, *Дендиктичке честиче зи и си у словенским језицима*, 227.

родног краја, као и у другим говорима Црне Горе²⁴⁰. Забиљежена је и у језику неких старијих црногорских писаца²⁴¹.

п: подмирићемо сутра, прексутра, ондан, ћандан, пандан, шандан ПВД11,53, (Љубишино објашњење – седам дана од неђеље, бројећи, од данас)

Као партикула која се додаје везнику или употребљава се у Љубишином језику и датив личне замјенице *ти*, као у примјеру: *илити* ПЗЗ²⁴².

Невелик је број примјера у којима се јављају партикуле у језику С. Љубише. Ни паштровски говор се не одликује посебним богатством различитих партикула, али је зато број оних које се користе (на *-и*, *-зи*) доста велики²⁴³.

37. ФАКУЛТАТИВНА УПОТРЕБА ВОКАЛА

Факултативна употреба вокала углавном је везана за ријечи страног поријекла. У неким ријечима јављају се самогласници на мјесту гдје у савременом књижевном језику стоје други вокали.

Утицај романских језика, односно наставака огледа се у следећим примјерима:

а – о/он *стипендио* П17, 24, *итипедио* ПЗ9, *Гимназио* П14, 40²⁴⁴,

да ми *potpiše peticion* П42²⁴⁵, *искрицион* П59, *кауцион* ПЗЗ²⁴⁶.

Поред наведених облика Љубиша употребљава и *стипендија* П24, *кауцију* ПЗ4, *гимназија* Ч11,12, *итипендије* Г29.

За разлику од паштровских говора у којима је забиљежена паралелна употреба ликова: *Југословен/Југославен*, *југословенски/југославенски*, у Љубишином језику присутни су само облици са *а*²⁴⁷:

Југославенство П5, *jugoslavenska* П16, *југославенске* П16, *Jugoslavenske* П68.

Итеративна глаголска основа *-твара-* јавља се и са фонетизмом *-твор-*, а што је заступљено и у књижевном језику²⁴⁸:

не *затворамо* ПВД29,158, *раствора* се ПВД2,14,

отварао ПВД25,137, *отварају* ПВД14, 79, *затвара* ПВД25,137, *затварала* ПВД 10,46, *позатварао* ПВД14,81.

²⁴⁰ Јовановић, *Паитровићи*, 475; Вујовић, *Мрковићи*, 252; Милетић, *Црмница*, 414–415; Пешикан, *СК-Љ*, 153; Стевановић, *Источноцрногорски*, 60; Вушовић, *Херцеговина*, 33.

²⁴¹ Пижурица, *Змајевић*, 297; Младеновић, *Владика Данило*, 144; Остојић, *Петар I*, 101–102; Стевановић, *Речник Петра II*, 357; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95; не користи је Л. Томановић (Суботић, *Томановић*) и М. Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 71).

²⁴² У језику Петра I евидентна је таква употреба (Остојић, *Петар I*, 102). Исп. Анчић, *Марковић*, 59.

²⁴³ Јовановић, *Паитровићи*, 475–478.

²⁴⁴ Исп итал. *ginnasio*

²⁴⁵ Исп. *петицију* итал. *petizione* (Мусић, *Романизми*, 204); *петицијон* у дубровачким говорима (Бојанић, Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, 280).

²⁴⁶ Исп. итал. *cauzione*

²⁴⁷ Јовановић, *Паитровићи*, 83–84.

²⁴⁸ РЈА IX, 459–462.

Код ријечи *ластаница* биљежимо такође колебање, додуше са чешћим обликом: *ластаница* ПВД9,38, 21,115, 24,132, али *ластовица* ПВД2,18²⁴⁹.

о – а *нашто* смо и *колика* смо П8, *окарјати* П18 (окорјати),

е – а *началан* П17 (печалан), *јамство* П33, *формалитат* П49,

е – и *амнистија* П25, *амнистију* П35, из *Биограда* П16, *риформира* П53, *Инглизи* ГО3, *словинац* ГО14.

Замјена *е* у *и* јавља се често у ријечима романског поријекла у сјеверозападној Боки²⁵⁰. Форма *Инглец* потврђена је у XVII вијеку у Далмацији²⁵¹, док се у савременом књижевном језику јавља само форма *Енглец*²⁵². Доследна замјена *е* са *и* у овој лексеми одлика је и паптровских говора²⁵³.

и – с *цел* П17 (циљ), *компрометиран* П13, али *компромитирате* П17,

е – о *последно* писмо П13, (последње),

е – у *маћуха* ПВД23,118, х3, 119, х3, 120, х2, 123, *маћухи* ПВД22,118, *маћуху* ПВД22,118, *маћухина* ПВД22,122, поред *маћехом* ПВД8,33.

Ријеч *маћеха* која се чешће јавља се са другим фонетизмом – *маћуха* – има потврде у нашем језику и са једним и са другим фонетизмом²⁵⁴.

о – и *мјести* П8, 27, 38, 40, ГО8, 15, *мјести* П2, С10, 51, 58, *умјести* С2, 3, *росбрантени* П51,

поред: *мјесто* С41, *мјесто* ГО26, *мјесто* ње ПВД27,152, *мјесто* браниоца ПВД15,89.

Предлог *мјесто* јавља се са двоструким фонетизмом: *мјесто*, *мјести*²⁵⁵.

и – у *бурократије* П15, *сузеренством* П17, *припушују* П31,

у – и *пребацајаић* П59, *иправљати* П10, *будићи* П54, *гриди* С20 (грудн), *манифактуре* П37, *прочиј* П52,

о – у *свуту* П27 (своту), *пулитику* П52, али *политику* П5, *убећаше* С28, ниже *Дормитора* ПВД23,123, *Дормитор* ПВД16,96.

Замјену вокала *о* вокалом *у* најчешће имамо код позајмљеница које су из језика администрације ушле у ширу употребу. Такве су ријечи *политика*, *свота*.

у – о *конкурс* П40, *формола* П49, *кумпири* П81.

У Паптровићима се јављају облици *крумпир*, *куфер*, *пулицја*, *кубасице*, *кумпаније* и сл.²⁵⁶.

²⁴⁹ Фонетизам са *о* је свесловенски, а са *а* српскословенска иновација, Скок, *Етимологијски рјечник*, II, 273–274.

²⁵⁰ Мусић, *Романизми*, 81.

²⁵¹ РЈА, 12, 839.

²⁵² *Рјечник српскохрватског књижевног језика*, МС/МХ, I, 852.

²⁵³ Јовановић, *Паптровићи*, 78.

²⁵⁴ РЈА, VI 354–355.

²⁵⁵ Интересантно је напоменути да од три потврде за употребу овог предлога двије потичу из Љубишиних дјела, у РЈА VI 806.

²⁵⁶ Јовановић, *Паптровићи*, 86.

У облику предлога *према* Љубиша има само облике са *а*, за разлику од паштровских говора који имају паралелну употребу *према/прама*²⁵⁷:

прам П44, ГО6, 13, 18, ПВД13,74, 24,129, 31,88, 32,129, Ч4, *прамъ* С48, *prat* ПЦП259, 269, *спрам* П50, ПВД3,21, *sprat* ПЦП135, 185.

Интересантан је облик ријечи *инжењер* који са јавља у следећим облицима²⁵⁸:

инђењера П25, *инџениери* П37, *Инзениера* П46, *инзениару* П46, *инзениер* П46, *инђениере* П58, *ingenjeri* П72.

У Љубишином језику јављају се углавном старији облици са *-еро*: *седмеро* ГО5, *četvero* ШМ10, 39, ПЦП240, *osmero* ПЦП178, поред примјера: *једанаесторо* ПВД4,24. Збирни бројеви у паштровском говору су увијек са *-оро*²⁵⁹.

Овакви напоредни облици присутни су у западноцрногорским и источнохерцеговачким²⁶⁰, за разлику од говора сјеверне Црне Горе гдје је забиљежена ситуација као у Паштровићима²⁶¹.

Именица *муслиман* и од ње изведени пријдеви у Љубишином језику гласе: *мусулманина* ГО13, *мусулманскоме* ГО14, *мусулманској* ГО14. Овај облик среће се код неких војвођанских писаца²⁶². У Мрковићима је регистровано *мислиман*, *мислимански*²⁶³.

Код именице *тле* није дошло до аналошке замјене завршног *е* са *о*: на *тле* ПВД13,71, 27,155, не тичу *тле* ПВД31,88, на *tle* ПЦП196.

За разлику од паштровског *бутега* Љубиша употребљава *бутигу* П2²⁶⁴.

У Љубишином језику забиљежили смо облик *кавалеру* П10, који је употребљавао и Вук Караџић²⁶⁵. У штампаним текстовима јавља се именица *Његиш* Ч5, *Његиша* Ч5.

Алтернације вокала у наведеним групама ријечи различите су природе и сваки би примјер захтијевао посебно објашњење. Пошто су у питању углавном ријечи страног поријекла, тешко их је уклопити у законе наше фонетике. За неке примјере налазимо потврде у говорима црногорским и црногорског приморја. Неки су опет настали под утицајем романских језика, или су у употреби код писаца из других дијалекатских области.

²⁵⁷ Јовановић, *Паштровићи*, 77.

²⁵⁸ У Паштровићима је забиљежен облик *инџењер* (Јовановић, *Паштровићи*, 77).

²⁵⁹ Јовановић, *Паштровићи*, 86.

²⁶⁰ Осим збирних бројева и бројне именице се јављају са *-еро*: Вушовић, *Херцеговина*, 65; Пецо, *Источна Херцеговина*, 37.

²⁶¹ Станић, *Ускоци*, 59; Пижурица *Колаши*, 65; Вуковић, *Пива*, 67.

²⁶² Видаковић и Игњатовић употребљавају исти облик (Кашић, *Видаковић*, 41; Јерковић, *Игњатовић*, 70). Љубомир Ненадовић има *мусломани* (Јерковић, *Ненадовић*, 53). Исп. руско *мусулманин*.

²⁶³ Вујовић, *Мрковићи*, 140.

²⁶⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 77. Исп. црмничко *бутига* (Милетић, *Црмница*, 266). *Бутига*, ital. *bottega* (Мусић, *Романизми*, 141; В. Липовац Радловић, *Романизми у Црној Гори*, 50).

²⁶⁵ Вук у уводу свог *Рјечника* има облик *кавалер* (Караџић, *Рјечник I*, XV). Исп. Херити, *Јанковић*, 89.

Сугласнички систем Љубишиног језика углавном се одликује са свим фонолошким јединицама које су карактеристика система данашњег савременог језика. Ипак, консонанти *x*, *φ*, *j*, *v* нијесу се у потпуности учврстили у његовом фонолошком систему.

38. СУГЛАСНИК *x*

Док се у говорима Љубишиног родног завичаја овај глас више везује за поједине облике и ријечи, а мање за одређене позиције²⁶⁶, дотле га Стефан Љубиша доста добро чува у свим позицијама у ријечи.

Што се тиче осталих црногорских говора, једни чувају овај глас, неки га супституишу другим гласовима, а трећи су га потпуно изгубили²⁶⁷. Говори који чувају глас *x* су претежно у западној Црној Гори (Његуши, околина Цетиња, Љешанска Нахија); на истоку га чувају Муслимани из плавско-гусињске зоне²⁶⁸.

Говорећи о гласу *x* Вук Карацић каже да се осим у Дубровнику „глас овога слова чује како онуда по околини, тако и горе к југу по свему приморју народа нашега и по Црној гори до самога Скадра; али слабо ће здраво, постојано и на свакоме мјесту у ријечи“²⁶⁹. Познато је да се и код Вука глас *x* губио све до 1836. године, док га није увео у књижевни језик. Иако Вук у предговору *Пословица* (1849) каже да намјерава да пише *x* свуда гдје му је по етимологији мјесто, ипак је овај глас на неким мјестима изостао у овом дјелу²⁷⁰.

1. У Љубишином језику ситуација је следећа²⁷¹:

²⁶⁶ Миодраг Јовановић, *Глас x у наитровском говору*, 506.

²⁶⁷ Види рад: Радослав Бошковић, *Глас x*, 7–23. О гласу *x*, узроцима и времену његовог губљења погледати: Радоје Симић, *Морфофонолошки процеси у српскохрватском језику – њихови узроци и последице*, 44–46, 336–337.

²⁶⁸ Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, 201.

²⁶⁹ Вук Карацић, *Српске народне пословице*, Предговор, стр. 22.

²⁷⁰ Драго Ћупић, *О језику Вукових Српских народних пословица*, ЈФ, XXXVII, Београд, 1981, стр. 133–134.

²⁷¹ Неуједначено је стање у језику других писаца (старијих али и Љубишиних савременика) са црногорског говорног подручја. У језику А. Змајевића глас *x* се углавном добро чува у свим позицијама (Пижурница, *Змајевић*, 221–224). Код владике Висариона с краја XVII вијека овај консонант јавља се у највећем броју случајева (Младеновић, *Висарион*, 26). Владика Данило чува глас *x* у потпуности (Младеновић, *Владика Данило*, 91–92). У погледу присуства сугласника *x* код митрополита Василија Петровића нема разлике у односу на језик владике Данила и говор Његуша који чувају овај глас (СТИЈОВИЋ, *Василије Петровић*, 40). И у језику Петра I ова фонема се употребљава скоро увијек исправно (ОСТОЈИЋ, *Петар I*, 104). Вушовић наводи да је Његов поред примјера са гласом *x* који се јављају у књижевном језику употребљавао и старије облике, а) код придјева и замјеница као: *лагахне*, *малехно*, *тапахна*, *љихна*, и б) у турским ријечима: *мехенем*, *зохор*, *кахвом*, *хала* и сл. Вушовић такође наводи примјере губљења гласа *x* у свим позицијама ријечи (Вушовић, *Његош*, 15–16). У језику М. Миљанова глас *x* је нестабилан у свим позицијама, али се ипак пише довољно често да се може тврдити да је овај сугласник саставни дио консонантског система (ГЛУШИЦА, *Миљанов*, 311). Војвода Анто Даковић унеколико у својим *Мемоарима* чува овај сугласник у свим позицијама, али је више примјера са изостављеним гласом (ОСТОЈИЋ, *Даковић*, 80–83). И код Вука Поповића јавља се консонант *x*, мада није у потпуности очуван (СУБОТИЋ, *Неке морфолошке особине језика В. Поповића*, 69–93; ОСТОЈИЋ, *Вук*

а) Иницијална позиција

Примјери у којима се губи глас х:

ајдука П1, *емороида* П59, *ипотеку* П59, *куном* П59, *емороида* П60, *ипотеке* П61, у *од8* С15, *ајд8ка* С28, *ајд8чтва* С37, *аљину* С51, *аљном* ГО19, *аљине* ГО25, 25, *ајдиџи* ШМ7, *риди* ШМ8, *раниш* П1, *оћели* П1, 38, 40, 59, *одали* П8, *наули* П8, (1. лице), *оћетели* П17, *одити* П4, 27, 39, *одила* П40, *оџете* П69, *одаху* С6, *ћаише* С18, *одио* ШМ4, *одили* ШМ9, 21, *одити* ШМ13, *оџето* ШМ18, *оџели* ШМ31, *ратио* ШМ37, жалосно стање *они несретни људи* П17, од *најискуснији* наших православа П21, од свију *наши* П53, *кита искусни* зликоваца С49, из *материни* нџдара С51, *одмены* грађана С52, *ајдиџке* ШМ34, *ајд* П27, *ратице* ШМ37.

Међутим, много је већи број примјера у којима се глас х у овој позицији пише:

хитиу П4, 38, 44, *христјани* П10, *Херцеговину* П16, ГО14, *Хрдала* П15, *хиљада* П16, ГО10, *хлеба* П16, 31, *Хрцеговини* П17, *Хрвацкој* П18, *хрватима* П19, *Hotel* П21, *хране* П37, *хлад* П62, *hlebom* П66, *хитрину* С7, *хотену* С20, *храброст* С20, 59, *храму* С46, *худост* С51, *хлеб* ГО8, *Холмстанином* ГО10, *хришћанка* ГО11, *хареме* ГО13, *Хамидом* ГО15, *храсе* ГО18, *hitrinu* ШМ3, *hrane* ШМ6, *Hrcegovinu* ШМ7, *Наша* ШМ8, *hladove* ШМ9, *Hrvate* ШМ15, *Hristos* ШМ18, *haremi* ШМ37, 43, *hlebom* ШМ40, *hiljada* ШМ41, *хладној* П17, *харан* П22, *Hrvacko* П67, *hladne* П68, *храбрым* С7, *хитрый* С25, *худи* С38, *худы* С52, *храбр8* С58, *храбри* С58, ГО2, *хладни* ГО8, *христове* ГО13, *хитра* ГО24, 25, *hromi* ШМ3, *Hristova* ШМ22, *hrišćanskoj* ШМ43, *храните* П13, *ходећи* П16, *хулио* П16, *хтијело* П16, *нехоће* П22, 49, х2, 59, *нехоћах* П35, *хоћели* П39, *хоћах* П45, *хоћемо* П57, С33, *нехоће* П69, *hoditi* П69, *хоџето* П69, *храня* С1, 2, *хрва* С9, *хранити* С23, 29, *хоћаише* С39, *хрвајући* С60, *храняише* С61, *хладно* ГО1, *ходила* ГО20, *не хоће* ГО25, *hoćeli* ШМ29, *хладно* П5, *хитро* С1, *худо* С10, *химбено* С51, ГО9, *himbeno* ШМ34, *haide* ШМ8, *hajdemo* ШМ9, *hajte* ШМ40, 44, *hura* ШМ5.

Иницијално х се замјењује са к у следећим примјерима:

крићанску П16, *крићанске* ГО4, *крићанске* душе ГО11, *крићане* ГО11, *крићанској* слободи ГО11, *крићанина* ГО13, *крићаниа* ГО14, *крићана* ГО16, *крићанства* ГО16, 25, *Kršćanstvu* ШМ11,

мада су евидентни примјери и са гласом х:

христјани П10, *хришћанка* ГО11, *hrišćanskoj* ШМ43.

У неким случајевима слово х је написано тамо гдје му није мјесто²⁷²:

Поповић, 171). Томановић најчешће употребљава овај глас у свим позицијама, мада се у ријетким примјерима губи (Суботић, Томановић, 69–71).

²⁷² Проф. Остојић биљежи неколика примјера за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 104). Његош је чешће употребљавао х тамо гдје му није мјесто: *увехнути*, *хрђава*, *неувехле*, *кахур* и сл. (Вушовић, *Његош*, 16). Миљанов глас х често пише гдје не треба (Глушица, *Миљанов*, 75–76).

характер П16, харнаути ГО10, (Арнаути), Дебеља ходе низ Суторман ГО13, хрва С9, хрваоћи С60, *hura* ШМ5, *ходе* (3. лице једнине аориста) ПВД16,95, *ходоx* (1. лице једнине аориста) ПВД29,159, *охвечао* ПВД3, 18, *охвечано* чељаде ПВД8.34, *хрђава* дружба ПВД14,81, *хрђом* ПВД14,84, *хрвао* се ПВД1,11, *хрваћу* ПВД13.64, *Хрнаут* ПВД13,66, *хрони* ПВД24,129, *hrebra* ПЦП26.

У неким примјерима евидентна је и Љубишина несигурност која је илустрована чињеницом да се у једној истој лексеми час јавља а час губи:

оће П17, 38, 45, С37, *оће* П68, 70, ШМ5, 7, 12, 13, 31, 39, *хоће* П12, 19, 26, 27, 31, 51, С1, 52, ГО23, *хоће* П72, *тио* П8, *хтио* П7, 8, х3, 11, 20, 26, 34, 61, *ладнокрвно* П38, *хладнокрвно* П55, *оћу* П17, *оћи* П69, *хоћу* П35, 59, *оћеи* П48, *хоћеи* П47, 48, ГО3, *иљдомъ* С21, 28, *хиљадама* П31, *рна* С37, *гра* ШМ43, *hrpi* ШМ1 и сл.

Ипак, однос потврда за губљење гласа *x* у овој позицији и потврда за његово чување недвосмислено указује на то да је у Љубишином језику сугласник *x* у иницијалној позицији доста постојан, чиме се он удаљава од паштровског идиома²⁷³.

Кад је у питању замјена неким другим гласом у говорима Паштровића, нема потврда за то осим у групи *xm-* (односно *xh-*) која гласи и *kħ-* као и *sh-*, мада преовладавају и облици без *x*²⁷⁴. У језику Љубишином биљежимо примјере:

ħax П7, 9, *čeli* П69, *ħaue* С18, *nečeli* ШМ31, *čahi* ШМ37, али и *kħeli* П45, *иħaue* Г29,19,

поред бројних:

xħelo П25, *nehħeneи* П41, *xħeli* П45, *nehħedne* С9, 49, *не xħene* ГО7, х3, *не xħeste ли* ГО15, *не xħeneи* ГО17, *xħele* ГО17, *xħaue* ГО22, *ħčaše* ШМ15, *ħčah* ШМ45, *nehčeste* ШМ24, *nehčene* ШМ36, *nehče* ШМ45.

Дакле, група *xh-* у највећем броју примјера остаје неизмијењена, а врло ријетко *x* отпада или се супституише са *k* испред сугласника, а понекад се асимилује *-xh-* у *sh-*²⁷⁵.

Међутим, биљежимо и примјере у којима група *xm-* има фонетизам идентичан савременом језику: *xmħo* П2, *xтио* П7, 8, х3, 11, 20, 26, 34, 59, 61, *xmħде* 17, С51, *xmħти* С31, *htjela* ШМ34.

Понекад долази до губљења гласа *x*, као у примјеру *тио* П8.

²⁷³ Паштровићи имају примјере: *хотел*, *Хрвацка*, *храна*, *хлеб*, *Хрват*, *херој*, *Хаваје*, *ходници*, *ходам*, *Христове вјере*, *Херцегофци*, *хеликоптер*, *Христ*, *храст*, *хистерично...*, који не потврђују његову стабилност, јер је много већи број случајева са испуштеним гласом *x*, а и иеки од примјера су унијети са стране пошто се ради о туристичкој области (Јовановић, *Глас x у паштровском говору*, 496).

²⁷⁴ Јовановић, *Глас x у паштровском говору*, стр. 497.

²⁷⁵ Змајевића има облике са *x* у ћириличној верзији, а у латиници облике без *x* (*ħaue*) (Пижурица, *Змајевић*, 385). Група *xm* у помоћном глаголу дала је *km* (*ктио*) у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 92). У језику Петра I забиљежене су групе: *km-*, *sh-*, *kħ-*, *st-* (Остојић, *Петар I*, 105). Његош има *kħ-*, *km-* (*кће*, *ктио* и сл), мада су забиљежени и *xm-* (*xтио*), *xh-* (*xħeиe*, *xħe* и сл), али и без *x* (*ħaue*, *ħaxu*, и сл) (Стевановић, *Речник Петра II*, 388, 479–480). Миљанов има групе *kħ-* и *km-* (Глушица, *Миљанов*, 78). Даковића употребљава -- *ħасмо*, *ħaue*, *ħау*, *тио*, *ħело* и сл. (Остојић, *Даковић*, 82).

У Љубишином језику скупина *хв* се чува, замјењује са *в* или *ф*²⁷⁶.

а) Најбројнији су примјери у којима се ова скупина чува. Ово недвосмислено указује на чињеницу да је ово новија појава, настала под утицајем књижевног језика.

велика ти *хвала* П4, Богу *хвала* П10, 12, *Хвала* вама П18, *хвала* Богу П29, *Хвала* на ваш брзојав П36, 43, *хватају* П33, *хвалио* П37, 42, *хватити* П56, *хвалу* С3, *хвале* С7, *хвалџи* С8, *хвалителџи* С8, *хвалише* С21, *hvataju* ШМ9, *Bogu hvala* ШМ11, *jednaka ti hvala* ШМ24, *hvala Bogu* ШМ28,

захваљује П9, *похвале* П26, *горехваљени* П26, *захвалим* П31, *захвалити* П46, *потхватати* П56, *подухвате* П56, *подхвати* П56, 58, *не похвали* С15, *похвали* С51, 61, *ухвати* ГО3, *прихваћати* ГО4, *прихвати* ГО17, *дохвати* ГО5, 23, *ухватили* ГО13, *захватио* ГО23, *дохватио* ГО24, *uhvati* ШМ30, *obuhvati* ШМ32.

б) Сусрећемо случајеве у којима се глас *х* губи, што упућује на закључак да се Љубиша ослањао на говор Паштровића, јер се код основа на *хв*- јављају облици са *в*, мада и са *ф* које не биљежимо код њега (упореди *уфатили*, *увати* и сл. у паштровском)²⁷⁷.

podvati ШМ4, *dovati* ШМ8, *privati* ШМ9, 22, *dovatio* ШМ4, *dovate* ШМ25, *podvatiti* ШМ27, *poduvati* ШМ37.

в) Скупина се замјењује гласом *ф*, само код основа на *хвал*-, што је забиљежено и у паштровским говорима²⁷⁸.

фалиши П1, Богу *фала* П1, х2, 61, *препофаљеноме* П24, *фалио* П59, *fali* П68.

Црногорски говори нијесу сачували *х* у скупини *хв*, него су га супституисали сугласницима *ф* или *в*²⁷⁹.

б) Медијална позиција

У медијалној позицији *х* се губи у следећим примјерима²⁸⁰:

греота П41, *куином* П59, *спаија* ГО13, *пазуа* ГО24, *пазио* ШМ21, *узоћеш* П45, *ираћен* П68, (*iharšen*), *Mainska* ШМ14, *Mainske* ШМ40, *круа* Г1,3.

Поред наведених малобројних примјера за губљење гласа *х* у овој позицији, у нашој грађи постоји велики број примјера у којима га Љубиша пише:

грехова П6, *сврхе* П8, *парохија* П10, *прихода* П10, *Епархија* П10, *Раихсрата* П18, *Појербаху* П24, *успјехом* П26, *епархију* П26, х2, *успјеха* П33, *смијехом* П45, *врху*

²⁷⁶ У латиничним текстовима Змајевић доследно има промјену *хв*- у *ф*, док у ћириличним текстовима користи групу *хв*, али и *ф* (Пижурница, Змајевић, 223). Владика Висарион чува је у облицима *хвал*-, док се код основа *хв*- губи *х* (Младеновић, Висарион, 26). У језику владике Данила јављају се облици *хвал*- и *фал*-, док група *хв*- даје само *фат*- (Младеновић, Владика Данило, 91–92). Петар I има алтернације *хв*, *хф*, *ф* – *ухвате*, *ухфате*, *уфатити* (Остојић, Петар I, 106). У Његошевом језику група *хв* се чува, али и прелази у *ф* (Стевановић, Речник Петра II, 461, 470–471). У језику Марка Миљанова група *хв* доследно даје *ф* (Глушница, Миљанов, 77). Глас *х* се губи у овом склопу код Даковића – *увати*, *привате*, *валили* и сл. (Остојић, Даковић, 82). Томановић доследно чува групу *хв* (Суботић, Томановић, 71).

²⁷⁷ Јовановић, Глас *х* у паштровском говору, 498.

²⁷⁸ Код основа *хвал*- *хв* без изузетка даје *ф* (Јовановић, Исто, 498).

²⁷⁹ Супституицију сугласником *ф* имају – Вујовић, Мрковић, 172; Милетић, Црмница, 295. (мада се чује и *в*); Стевановић, Источноцрногорски 48; Ћупић, Бјелопавлићи, 34. Сугласник *в* карактеристичан је за: Пешикан, СК-Љ, 123; (код корјена *хвал*- чује се и *ф*); Вушовић, Херцеговина, 26; Вуковић, Пива 34.

²⁸⁰ Паштровићи имају облике *куишу* (који са јавља и са *х*), *неотично*, *греота*, *наоде*, *круа*, *наодило*, *вра*, *уапсијо*, *спромау*, *преадила*, *параним*, *заладило*, *трбуом* и сл. Лексема *пазуо* у Паштровићима гласи са *в* – *пазуво* (Јовановић, Наведено дјело, 500).

П59, *дѣхъ* С1, 15, *дѣхове* С6, 39, *страхомъ* С31, *поврху* С55, *нахији* ГО1, *Махмутом* ГО3, *духовника* ГО6, *охолост* ГО12, *trbuhom* ШМ2, *Rječku Nahiju* ШМ4, *Nehaja* ШМ8, *grohot* ШМ10, *Mahina* ШМ14, *uhode* ШМ14, *taha* ШМ20, 43, *vrha* ШМ27, *Grahova* ШМ33, *ubaha* ШМ36, *grehotom* ШМ38, *духовна* П1, *Врховни суд* П33, *махните* С3, *охлађенимъ* С23, *сходногъ* С51, *охолог* ГО4, *tihu* ШМ8, *находи* П2, *захтјева* П5, 16, *куха* П18, *rohoditi* П66, *zahita* П68, *проведаху* С2, *нехтиедохъ* С4, *бяху* С5, 13, 56, *присвояваху* С6, *называху* С6, *любляху* С8, *гризаху* С14, *предполагаху* С17, 19, 37, *незахита* С18, *походи* С16, *имаху* С24, *стяху* С30, *сохранили* С35, *любляху* С37, *махну* С46, *похрабрио* С48, *приећаху* С49, *казняху* С51, *имаху* С52, *одяха* С59, *дишаху* С61, *похита* ГО25, *radahu* ШМ3, *nahodi* ШМ3, *bjahu* ШМ10, *čahu* ШМ37, *prehrani* ШМ38, *ohrabre* ШМ43, *zahrani* ШМ46, *цѣлисходно* П5, *предходно* П10, *цѣлисходно* П10, *необходно* П56.

На мјесту изгубљеног гласа *х* у медијалној позицији имамо глас *к*, као у примјерима: *анаркију* П26, *дркћући* ГО23, *drkti* ШМ1, 38, *дрктећи* С45²⁸¹, *Паскву* П14, *Албрект* П39, *текичкога* Ч11,10 (примјер из штампаног дјела).

Неки примјери јављају се код Љубише и у варијанти са изостављеним гласом *х* и са овим гласом, као нпр.: *неотице* П26, 48, *нехотице* П14, ГО9, *патријара* П26, *патриархов* П26, *Маини* П45, *Mainske* ШМ40, *Махити* П31, 45, *Махине* П35, *Махина* П51, *Mahine* ШМ2, *Mahini* ШМ5, *Mahinama* ШМ22, 41, *Mahinski* ШМ24, *Mahina* ШМ49, *узоћеи* П45, *узоће* П22, 49, *uzoće* П67, *узоће* П58.

Исто тако, напоредност имамо и код лексема у којима се глас *х* супституише са *к* чак и у истим писмима и дјелима, нпр.:

јераркији П26, *јерархији* П26, *јерарху* П26, *јерархијом* П26, *страка* ГО22, *straħa* ШМ1, 19, 33, 44, 45, *страха* П45, С4, 15, 51, ГО11, 23, 25.

Извјесна пишчева несигурност у погледу писања сугласника *х* илустративна је у примјеру: *Patriarka* ШМ30, 45, *патријара* П26, *патриархов* П26, коју Љубиша пише на три начина, и то са гласом *х*, без њега и супституишући га гласом *к*²⁸².

Интересантна је чињеница да у облицима који су у говору пишевог родног краја обичнији, заправо само са неким другим фонемама или без њих²⁸³, у језику

²⁸¹ Миљанов има облике *дркти*, *дркте* и сл. (Глушница, Миљанов, 76).

²⁸² У паштровском говору овај облик гласи *патријарх*, *патријарха* (Јовановић, *Глас х у паштровском говору*, 498). Његош употребљава *патријарх* и *патрика* (Стевановић, *Речник Петра II*, 20). У језику Вука Поповића забиљежен је облик *патријара* (Суботић, Поповић, 77). Владика Данило пише *патриархъ* (Младеновић, *Владика Данило*, 91), а такође и Василије Петровић (СТИЈОВИЋ, *Василије Петровић*, 41). Вук Караџић у *Пословицама* пише *патријар* (Караџић, *Пословице*, 77).

²⁸³ „Иначе се у паштровском говору глас *х* у медијалној позицији – и међувокалској и поред консонанта – најчешће никако не чује, при чему: а) нестаје без трага; б) замјењује се другим гласом”. Најчешћи супституанти су *в*, *ј* (нпр. *сувога*, *дуван*, *глуви*; *снаја*, *аждаја*, *кијат* и сл), Јовановић, *Исто*, 500–501. Исп. Алексић, *Извештај о Паштровићима*, 18; Д. Петровић, *Неке особине језика Стефана Митрова Љубише*, 57.

Стефана Љубише налазимо другачију ситуацију. У тим примјерима код њега биљежимо искључиво сугласник x ²⁸⁴:

сухомъ П12, *куха* П18, *дѣхана* П60, 61, 62, *глуху* С27, *суху* С53, ГО21, *грехоте* С52, *духана* ГО13, *снаха* ГО18, *глухо* ГО20, *сухо* ГО20, *snahi* ШМ1, *kruhom* ШМ2, *tihe* ШМ6, *uho* ШМ7, *snaha* ШМ9, *mahnit* ШМ5, *mahniti* вјетар ШМ10, *siho drvo* ШМ18, 42, *suha* ШМ28, *suhozemni* ШМ30, *dihati* П69, *духне* ГО24, *duhne* ШМ42, *kuha* ШМ48 и сл.

Неетимолошко x у примјерима: *мухте* П11, *насуха* П54, *вехне* С1, *бахне* С56, *izjahše* ШМ48, *похмили* Ч9,9 нема широког размјере.

Облик *малахно* С61 са секундарним x „познат је дубровачкој књижевности”²⁸⁵, а налазимо га и у *Рјечнику дубровачког говора*²⁸⁶, па се може говорити о књижевно-језичком маниру код Љубише, односно особини строго литерарне традиције.

Глас x који се губи између самогласника није условио појаву сажимања нити пак стварања прелазног гласа (в. т. 33. ж): *саата* ГО25, *греота* П41.

Занимљива је и ситуација код придјевске присвојне замјенице *њихов*, *њихова*, *њихово*, која се у Љубишиним текстовима јавља углавном без гласа x , као у следећим примјерима:

њиово станѣ С6, *њиова* дечаня С38, *њиова* достојанства С38, свако *њиово* добро С51, *њиовѣ* правдѣ С51, *њиову* храбростъ С59, у *њиове* пресуде Ч1,125, *њиовой* власти Ч1, 130, *њиовомъ* судбиномъ Ч1,130, поред примјера: *нјиови* П42, *њихови* људи ПВД16,92, од *њихова* чуда ПВД16,95.

У паштровском говору глас x у овој позицији је најчешћи код ових облика, који понекад алтернирају са гласом z умјесто x (упореди *њихово*, *њиховојзи*, *њихове*, *њихове*, са *њигова*, *њигово*, *њигов*, *њигове* и сл.)²⁸⁷.

в) Финална позиција

Глас x се губи у следећим примјерима:

други званица П9, *такви* планова П17, *они* несретни људи П17, од *наши* разбоиничних власти П17, *поглавити* црта П17, од *најискуснији* наших православа П21, *петти* жила П22, *српски* душа П26, *добрије* разлога П62, *млады* лѣта С3, *оны* юнака С8, *поштены* средстава С11, *ужасны* случајева С29, *бойны*

²⁸⁴ И код Вука Караџића у *Пословицама* налазимо ове облике – *буха*, *ухо*, *суха*, *суху*, *махнит*, *скупати*, *духати*, *духа* и сл. (Ћупић, *О језику Вукових Српских народних пословица*, 133–134). Сличне примјере има Петар I – *Глѣхога дола*, *муха*, *снаху* и сл. (Остојић, *Петар I* 104), за разлику од Миљанова који пише – *дуана*, *греота*, *суота*, *уо* и сл. (Глушница, *Миљанов*, 76).

²⁸⁵ Бранкица Б. Чигоја, *Патић*, 64.

²⁸⁶ Бојанић, Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, 216.

²⁸⁷ На основу ових паралелних фонетских ликова глас x „није враћен у гласовни систем говора Паштровића у новије вријеме него су се у историјском развоју овога говора напоредо употребљавала оба фонетска лика”, те да паштровски говор не зна за облике *њиов*, дакле, без гласа x (Јовановић, *Глас x у паштровском говору*, 499–500). Исп. *њигова*, *њигови* (Петровић, *Неке особине језика Стефана Митрова Љубише*, 57).

услика С31, *одмены* грађана С52, *кољскије* копита ГО1, *најсилнији* владара ГО13, *науми* П8 (1. л. јед. аориста), *одма* П11, 27, 30, 33, 35, 38, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 54, 56, 58, 59, х3, С32, 35 *одма* П69, 71, ШМ27.

Примјери у којима се чува глас х:

умахъ П2, *умахъ* П2, *писамах* П7, *парах* П7, *табаках* П8, *сирах* П17, 60, *hex* П42 (Чех), *изборах* П45, *čestitkah* П67, *tisućah* П68, ШМ30, *danah* П69, 72, *òðxъ* С3, 4, 20, 51, *страхъ* С51, 58, *гријех* ГО3, *občinah* ШМ12, 13, *Nemanićah*, *Balšićah*, *Crnojevićah* ШМ17, *grjeh* ШМ24, *Crnogoracah* ШМ41, *Dupiljanah i Gragjanah* ШМ43, *Stanjevićah* ШМ45, *омотаних* П7, *других* *благих* П10, *наших* П10, *својих* П10, ГО9, *нових* П10, 19, *јулских* П18, *свјецких* П12, *свијецкијех* П21, *црквенијех* П26, *мојих* П31, ГО3, *оних* П54, *takvih* П68, *odličnih* П68, *naših* П69, *злыхъ* С51, *слоновијех* ГО5, *падини* ГО10, *источнијех* ГО11, *песуђених* ГО21, *платијех* ГО23, *онијех* ШМ34, *suhijeh* ШМ36, *mrtvijeh* ШМ41, *starinskiјeh* ШМ47, *их* П26, 37, 39, 41, 56, ГО2, 7, 21, *jih* П69, 70, ШМ7, 32, 26, *ихъ* С52, *њих* ГО3, 4, 13, *njih* ШМ41, *рекох* П6, 17, 63, *писах* П6, 59, *hax* П7, 9, *примих* П20, 43, *чух* П30, 40, 63, *пох* П43, х2, *хоћах* П45, *умјех* П52, 59, *nebih* П67, *nah* П69, *ne bih* П72, *слагахъ* С3, *дођох* ГО7, *заклех* ГО22, *бјах* ГО23, *убезочих* ГО23, *iznah* ШМ7, *doh* ШМ21, *lanih* П68, *врх* ГО4, 6, *vrh* ШМ8, 42, 44, *ахъ* С20, *аох* ГО21, *jaoh* ГО22.

И у финалној позицији срећемо више могућности. Најчешће се чува, може да се губи и ријетко се замјењује (са к, г). И овдје треба напоменути да се у истим примјерима глас х губи, али и чува. Та пишчева недоследност у погледу писања сугласника х најбоље се види код аориста глагола *бити* који се у првом лицу једине јавља и без сугласника х и са њим²⁸⁸.

1. лице једине без сугласника х:

ја *би* те привука П9, Рад *би* био знати П14, ја *би* га пита П26, Кад *би* се ја хтио П26, ја *би* ушао П27, ја *би* настојао П27, којег *би* рад видјети П28, Рекао *би* да ново министарство П32, рекао *би* П57, ја *би* се погађао П59, Рад *би* да ми пишеш П61, Рад *би...* да се моје приповијести прештампају П63, ја *bi* ga primio П67.

1. лице једине са финалним х:

не *бих* с Боистом П4, ја *бих* срећан био П5, Ја *бих* тио П8, јер *бих* рад много П23, не *бих* се усудио тражити П25, не *бих* му има писати П28, ја *бих* рада П32, пак *бих* рад П39, што *бих* ја смијехом чинио П45, ја *бих* за њу добио П49, јер не *бих* рад ставити П52, Ако *бих* ти по чему брзојавио П59, ја не *бих* нипошто П59, јер кад *бих* хтио П61, јер *бих* пануо П62, Ја *бих* погинуо ГО7, ГО20, Rad *bih* роћи П31, još *bih* ti šta pisao П71, ШМ7, 38, ја не *bih* ni kandidirao П72.

²⁸⁸ И Марко Миљанов има облике 1. лица једине са х и без њега, али и облике 3. лица једине (Глушица, Миљанов, 77). У језику Петра I забиљежен је глас х у овим облицима, као и у *Мемоарима* војводе Анта Даковића (Остојић, Петар I, 104; Даковић, 81).

Љубишина понекад у истом писму употреби идентичан облик различито написан: Ја би рад П36, али и Ја бих рад П36. Аорист глагола *бити* у 1. лицу једине у папштровском говору гласи *бих*, *бик* и *би*²⁸⁹.

У нашој грађи нашли смо потврде за појаву других гласова умјесто сугласника *х* у финалној позицији и то:

к умјесто *х*: *Патрик* П10, *поједишник* чланова П54, *Patriark* ШМ29, 30, 37, *султановијех* земаљак ГО16, (мада имамо и примјере *obližnjih zemaljah* ШМ19, *Patriarh* ШМ40),

г умјесто *х*: *реког* П8, али и *рекох* П17, 6, 63.

У говорима Љубишиног родног краја примјери са гласом *х* у финалној позицији су малобројни и тичу се углавном категорије замјенице *њих/их* и других усамљених примјера као: *бих*, *плех*, *врх*, *шах*, *патријарх*. Глас *х* се углавном губи или се замјењује гласовима *к*, *в*, *ф*²⁹⁰.

У Љубишиним примјерима са секвенцом *ii* огледа се традиционално обиљежавање одређених граматичких категорија и то акузатива и генитива множине енклитичког облика личне замјенице трећег лица као и пуног облика *њих*, и облика замјеничко-придјевске промјене генитива множине у којима изостаје писање гласа *х*. (в. т. 8. б) Овакви примјери карактеришу Љубишино дјело *Сазаклетва Катилине* које је писано старом графијом, па је разумљиво и одсуство гласа *х* у тим категоријама. Само у једном примјеру налазимо облик *ихъ* С52. У каснијим рукописима писаним Вуковом графијом такве примјере не налазимо.

У Љубишиној *Сазаклетви* спорадично налазимо умјесто сугласника *х* написан апостроф у облицима 1. лица једине аориста, као у примјерима: *прокле'* С52, *доби'* С52, *непомилова'* С52, *зна'* С52, 53, *улюби'* С53, *би'* С52, *познадо'* С53, *нађо'* С58.

То Љубишино колебање између *х* (које он биљежи у сличним примјерима у *Сазаклетви*) и апострофа указује на чињеницу да је он свјестан потребе за његовим биљежењем.

Умјесто енклитичког облика генитива и акузатива 3. лица множине личних замјеница у Папштровићима се јавља облик *ик*, само глас *и* без *х* праћен често протетичким *ј* (има *и* пуно, има *ји* свуђ и сл), као и партикулу *ке* умјесто *х* (питају *ике*

²⁸⁹ Исп. не *бих* могла, што *бик* више, ја *бик* имала, не *бик* никџад, ја *бик* могла. Међутим, у овом говору се уочава тенденција ка уопштавању форме *би*: не *би(х)* овђе бијо, ја *би* те савјетова, ја *би* ту позва друштво (Јовановић, *Папштровићи*, 169, 387).

²⁹⁰ У говорима Љубишиног родног краја глас *х* се замјењује гласом *к* и не тако често са *в*, *ф* (Јовановић, *Папштровићи*, 123–127). Супституција је забиљежена у говору Мрковића (Вујовић, *Мрковићи*, 166). Замјена се јавља и у највећем дијелу средњокатунских и љешанских говора (Пешикан, *СК-Љ*, 123), а својствена је и другим говорима (види: Милетић, *Црмница*, 290–294, Вушовић, *Херцеговина*, 19, Вуковић, *Пива*, 35, Пижурица, *Колашин*, 80–84. и сл) као и у сусједним говорима – Пецо, *Источна Херцеговина*, 73–74. Ситуација код црногорских приповиједача је следећа: У језику А. Змајевића регистрована су неколика примјера (Пижурица, *Змајевић*, 223). Интересантно је да нема примјера замјене гласа *х* на крају ријечи са *к* или *г* у Његошевом језику (Вушовић, *Његош*, 18–20). У *Мемоарима* А. Даковића јављају се примјери супституције са сугласницима *к* и *г* (Остојић, *Даковић*, 81).

сваки дан). Овај облик који паштровским говорима даје посебно обиљежје, не биљежимо у Љубишином језику²⁹¹.

На основу изнијетог материјала о гласу *x* можемо закључити да у структури Љубишиног дјела преовладавају примјери у којима се глас *x* налази, чиме он доприноси процесу стандардизације Вуковог модела књижевног језика, али је исто тако његов језик, кад је у питању овај сугласник, донекле сачувао изворне појединости својствене црногорским народним говорима – прије свега паштровским, које не нарушавају цјелисходност његовог књижевног језика.

39. СУГЛАСНИК Ф

Сугласник *ф* се у Љубишином језику добро чува као и у говорима његовог родног краја²⁹², док су остали црногорски говори у том погледу нејединствени²⁹³.

Наведићемо примјере за све позиције у ријечи:

- ф-: *франка* П2, *Филиповића* П6, *фраге* П8, *Фаббриција* П10, *фал* П16, *форми* П17, *фузију* П19, *Флук* П20, *философије* П21, *фамилију* П22, 56, 61, *фотографије* П23, *фиорина* П24, 27, 59, *фактично* П26, *фамиље* П28, 42, *финанца* П37, *Франц* П40, *фишку* П42, *фортуналом* П43, *фџрестиере* П44, *фабизањ* П48, *формола* П49, *формалитат* П49, *фукаре* П50, *форината* П51, *фонда* П54, *фебруара* П56, *фабишањ* П58, *финанцом* П59, *фамилиом* П61, *Флука* П62, *fanatizma* П71, *Фигула* С17, *Фџлвје* С17, 28, *Фиезола* С24, *Фламиниа* С36, *Фамме* С36, *Фору* С40, *форми* С48, *Franele* ШМ1, *Franelinu* ШМ8, *fukaru* ШМ17, *Francuskoga* ШМ42,
- ф-: *уфано* П5, *етнографично* П5, *конференцију* П8, *тифа* П17, *тифус* П18, *портфил* П20, *чифуцке* П20, *професори* П22, *телеграфа* П23, *референту* П24, *ацефалну* П26, *бенефинценца* П31, *трефило* П33, *анаграфа* П34, *оферту* П47, х2, *референт* П48, 60, *калаоафит* П49, *гофи* П51, *зифре* П52, *телефу* П52, *риформира* П53, *Калифорнији* П56, *официја* П57, *цртификат* П59, х2, *афитао* П60, *реформе* П63, *галлофствомъ* С14, *уфаюћ'* С21, 52, *неуфаюћ'* С27, *Руфо* С30, *уфаху* С37, 44, *изћефу* С52, *Шенпфлуга* ГО6, *кафе* ГО13, *Шенфлугово* ГО17, *čifutcka* ШМ8, *Stefanović* ШМ36, *Mustafa* ШМ40, *oficirsko* ШМ45,
- ф-: *анаграф* П31, *телеграф* П43, *триуифъ* С30, *Јосиф* ГО2, *Josif* ШМ35.

Веома ријетко ова фонема суптитусана је са сугласником *в*, као и у народним говорима Љубишиног завичаја²⁹⁴: *višekah* ШМ40, *jevtinu* ШМ27, *jevtino* ШМ44, *совром*

²⁹¹ Јовановић, *Глас х у паштровском говору*, 503–505.

²⁹² Јовановић, *Паштровићи*, 161.

²⁹³ Чува се у источноцрногорским говорима (Стевановић, *Источноцрногорски*, 48). Ређи је у употреби у црмничким (Милетић, *Црмница*, 259, 359–363), староцрногорским (Пешикан, *СК-Љ*, 121), колашинским (Пижурница, *Колашин*, 84–85), бјелопавлићким говорима (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 37–39). Није забиљежен у западноцрногорским, ускочким и говорима Пиве и Дробњака (Вушовић, *Херцеговина*, 26; Станић, *Ускоци*, 94–95; Вуковић, *Пива*, 27).

²⁹⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 160–161.

ПВД11,53, *невердара* ПВД12,60. *витиље* ПВД24,134, мада се облик *јефтино* јавља и са сугласником *ф*: *јефтиније* П9, *јефтино* П50.

Обрнуту замјену сугласника *в* са *ф* имамо у примјеру: *файду* П1²⁹⁵.

Исто тако, познато је да се у говорима Црне Горе сугласник *ф* најчешће замјенује са *в*²⁹⁶, али и обратно²⁹⁷.

Интересантно је име *Стефан* код кога биљежимо и алтернације са сугласницима *в* и *п*²⁹⁸:

– *Стефан* П2, 19, *Стефан* П7, 9, 10, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 65, *Стефана* П15, 58, *Stefan* П20, 67, 68, 69, 71, 72,

– *Sčeran* ШМ1, 2, 6, 22, *Sčerane* ШМ2, *Sčeranova* ШМ3, *Sčerana* ШМ4, *Sčeranovo* ШМ39, *Стјепан* ПВД,

– *Стеван* П6, 14, *Stevan* П11, П31, *Stevan* Ч2,211.

Сугласник *п* као супститут сугласника *ф*, јавља се само у личном имену што је потврђено и у говорима Љубишиног родног краја²⁹⁹, као и у црногорској литерарној традицији³⁰⁰.

Доследна стабилност гласа *ф* у паштровским говорима и дјелимична употреба у другим црногорским говорима, па затим честа употреба и код других старијих писаца са црногорског говорног подручја³⁰¹, утицали су свакако и на његову стабилност у Љубишином језику.

40. ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА

1. У одјелку о графици и правопису већ је било ријечи о једначењу сугласника по звучности (в. т. 21). Јаче наглашен етимолошки начин писања уноси извјесне тешкоће у сагледавању појединих гласовних појава. Међутим, фонетски и комбиновани начин писања омогућавају нам утврђивање континуитета појединих асимилација по звучности и мјесту образовања и доношењу извјесних закључака. Не враћајући се на

²⁹⁵ У Паштровићима се факултативно на крају ријечи умјесто *в* изговара *ф* као резултат обезвучавања *в*, а такође *ф* прелази у *в* у позицији пред звучним сугласницима (Јовановић, *Паштровићи*, 159–160).

²⁹⁶ Миљетић, *Црница*, 297; 360; Пешикан, *СК-Љ*, 121; Вушовић, *Херцеговина*, 26; Вуковић, *Пива*, 27.

²⁹⁷ Стевановић, *Источноцрногорски*, 48–49; Решетар, *Der. Št. D.*, 115. исп. и у Његоша: Вушовић, *Његош*, 16.

²⁹⁸ О имену *Стефан* детаљније види: Младеновић, *Причања Вука Дојчевића*, 1, напомена 1; Ротковић, *Трагајући за Љубишом*, Стварање, ХХІХ, бр. 12, Титоград, 1974, 1529–1532.

²⁹⁹ Јавља се у имену *Пилип* (Јовановић, *Паштровићи*, 161).

³⁰⁰ У језику А. Змајевића забиљежено је *Стјепан/Стефан*, *Трипун/Трифун*, *Мустафа/Мустапа* (Пижурица, *Змајевић*, 176, 224). Поред присуства гласа *ф* у имену *Стефан* владика Данило има и *Стјепан* (Младеновић, *Владика Данило*, 115). И Петар I има *Стефан/Стеван/Степан/Чепан* (Остојић, *Петар I*, 103), док Анто Даковић пише *Стеван* (Остојић, *Даковић*, 80). За језик Томановића регистрован је облик *Стефан* (Суботић, *Томановић*, 72).

³⁰¹ Овај консонант забиљежен је у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 224), владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 92, 115), Петра I (Остојић, *Петар I*, 103), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 77–78), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 71–72). Нестабилне артикулације је у језику Петра II (Вушовић, *Његош*, 16) и А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 79–80).

појединости о којима је већ било ријечи раније, овдје ћемо се задржати само на асимилационим појединостима везаним за мјесто и начин образовања сугласника.

2. а) Једначење сугласника по мјесту и начину образовања само је дјелимично захватило сугласничке групе: *сч, зч, сл*. Тако поред чешћих примјера:

исчупала ГО7, *разчубали* П14, *разчупати* С13, *безчестно* С23, *разчупали* С37, *изчезнути* С57, *разчирати* ШМ1, *изчирати* ШМ19, *изчирати* ШМ18, *изчидити* ШМ27, *обезчастити* ШМ36, *измислѣности* С22, *болесчину* ПВД14,79,

јављају се и примјери: *рашче* ШМ43, ПЦП172, *рашчистити* ПЦП161, *болешћине* ПЦП229, *ишчезнути* ПЦП230, *измишљотина* ПВД10,42.

Сугласници *с, з* остају неизмијењени у сложеницама када следећа компонента почиње сугласником *љ, њ*, као и у савременом књижевном језику³⁰²:

слијести ШМ10, *разлијати* ШМ41, *изњишати* С53.

б) Када се *с* нађе испред сугласника *љ* посталог од *л + је* (добивено од кратког *ѣ*), налазимо двојаку ситуацију³⁰³:

– *пошљетку* ГО4, *пошљедњи* ГО4, *шљедбеница* ГО12, *нашљедника* ПВД3, *нашљеднику* ПВД19,107, *нашљедно* ПВД28,156, *шљеме* ПВД10,49, 25,137,

– *после* П54, *најпослѣ* С10, 12, 15, 27, 31, 32, 37, 41, 47, 51, 52, *посље* П6, 17, 29, 32, 48, 61, *слѣдити* П24, *наслѣдника* П58, *наслѣдство* П58, ПВД10,49, 14,82, *посљедни* П6, *посљедна* ПВД9,42.

в) Сугласничка група *ш* чува се са неизмијењеним сугласником у следећим примјерима:

Шсерап ШМ1, 2, 6, 22, *Шсерапе* ШМ2, *Шсерапова* ШМ3, *Шсерапа* ШМ4, *Шсерапово* ШМ39, *орисѣле* ШМ36, *чесѣ* П31, 9, 25, С47, *жалошћу* П26, *мудрошћу* П26, ПВД29,160, *извјесѣ* П17, 56, *извјесѣ* П17, 45, *трешанској* П50, *поквареносѣ* С3, *милосѣ* С9, 51, *прашанѣмъ* С9, *разкошносѣ* С13, *најжесѣ* С15, *чисѣ* С21, *зависѣ* С23, *ужалошѣни* С33, *извѣшенъ* С41, *опасносѣ* С49, *ревносѣ* С49, *крѣносѣ* С52, *чврѣ* С52, *прашати* С54, *смиреносѣ* С54, *савѣ* С54, *најжесѣ* ГО7, *чесѣ* ГО25, *лудосѣ* ПВД29,160, *приѣсѣ* ПВД13,65.

Примјећујемо да се примјери са очуваном сугласничком групом углавном јављају у ранијим фазама и у личном имену *Шћерап*. У каснијим фазама присутнија је форма са једначењем. Тако налазимо примјере:

извјешѣ П27, *облашћен* П35, ГО16, *мудрошћу* ГО3, ПВД25,136, *скромношћу* ГО7, *опушћеле* ГО17, *крићена* ГО2,10, *крићене* ГО2, 3, *крићанске* силе ГО4, *крићанске* душе ГО11, *крићанској* ГО11, *крићане* ГО11, *крићеној* раји ГО13, *крићанина* ГО13, *крићанства* ГО16, *крићену* свијету ГО16, *крићана* ГО16,

³⁰² Стевановић, *Савремени I*, 111–112.

³⁰³ Књижевним се само сматрају облици са неизмијењеним *с* (Стевановић, *Савремени I*, 112). Некњижевне облике има и Миљанов (Глушница, *Миљанов*, 83). За Вука исп. *шљез, шљеме, шљепота, пошљедњи*, али и *последњи* (Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 118).

лишћа ГО25, ПВД4,24, кршћанства ГО25, *kršteno ime* ШМ2, *Kršćanstvu* ШМ11, *kršteno* ШМ23, *prekršćenijeh* ШМ18, *prekrštenijeh* ШМ38, *пручешћу* ПВД13,62, *лишће* ПВД13,71, *опушћелијех* ПВД11,51, *lišće* ПЦП33.

У паштровским говорима као резултат једначења увијек се јавља група *ић*³⁰⁴. У староцрногорским и сусједним говорима сјеверне и западне Црне Горе такође је потврђен процес асимилације, с мањим изузецима у Мрковићима гдје ова група чува³⁰⁵. Дјелимично процес асимилације јавља се у језику Петра I, Петра II, М. Миљанова, А. Даковића³⁰⁶.

г) Неуједначност присуства асимилације сугласника по начину творбе огледа се и код групе *кажњеним* П25, поред: *упразниџа* С52, *казњено* П33.

д) Једначење по мјесту творбе у везама двије ријечи остварено је дјелимично, само кад се предлог *с* нађе испред одговарајућих замјеничких облика који почињу сугласником *љ*. Тако биљежимо облике:

- *иљим* П17, 27, 52, *и њим* П51, ГО3, 6, 20, *и њима* ГО3, 10, *и њом* ГО7, 11, 21, 25, *и њоме* ГО10, *и њега* ГО10, *шњим* ШМ38,
- *с њом* ГО26, *с њим* П12, 42, 50, 52, *с њот* П16, *с њима* С3, 24, 44, *с њимъ* С18, *с њама* С20, 50, 52, *с њомъ* С20, *с њим* ШМ9, 11, 12, 25, *с њима* ШМ34, *с њот* ШМ31, *с њезина* ШМ41.

Ова појава изражена је и у Љубишиним родним говорима, мада се напореда употребљавају и форме са неизвршеном асимилацијом³⁰⁷. Забиљежена је и у језику старијих црногорских приповиједача³⁰⁸.

ђ) Сугласници *с*, *з* испред алвеолара *л*, *н*, остају неизмијењени у језику Стефана Љубише чиме се он у потпуности подудара са говором родног му краја³⁰⁹, али не и са другим црногорским говорима у којима је ова појава распрострањена³¹⁰. Тако у Љубише имамо:

- си*: *сиџег* П33, ГО5, *сноваше* С27, *снагомъ* С38, *снопу* С52, *снијеги* ШМ8,
- зи*: *признати* П13, *зна* П14, *знаш* П14, 25, ГО3, *знате* П18, *знам* П26, 42, 45, ГО9, *знати* П43, 45, 56, *знаће* П56, *знаш* П71, *знали* С11, *знаваше* С19, *знати* ШМ7, 26,
- сли*: *православни* П10, *посла* П11, 14, *слимити* П16, *посланици* П18, *заслуге* П22, 35, 40, *мислећи* П63, *slutnje* П67, *slavom* П69, ШМ48, *слабашне* С1, *злотворна* С19, *слике* С20, *славе* ГО8, *гулама* ГО12, *maslom* ШМ3, *slali* ШМ37,

³⁰⁴ Јовановић, Паштровићи, 237.

³⁰⁵ Стевановић, *Источноцрногорски*, 53–54; Милетић, *Црмница*, 334–335; Пешикан, *СК-Љ*, 112–113; Вуковић, *Пива*, 46–47; Станић, *Ускоци*, 115; Вујовић, *Мрковићи*, 192, 195.

³⁰⁶ Остојић, *Петар I*, 107; Вушовић, *Његош*, 21; Глушица, *Миљанов*, 83; Остојић, *Даковић*, 83.

³⁰⁷ Јовановић, *Паштровићи*, 238. И други црногорски говори знају за ову појаву – Милетић, *Црмница*, 335; Пешикан, *СК-Љ*, 113, 193; Стевановић, *Источноцрногорски*, 109; Вуковић, *Пива*, 47; Вушовић, *Херцеговина*, 67; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 120; Станић, *Ускоци*, 115; Пижурица, *Колашин*, 99.

³⁰⁸ Исп. Младеновић, *Владика Данило*, 95; Остојић, *Петар I*, 108; Остојић, *Даковић*, 84; Глушица, *Миљанов*, 83; Суботић, *Томановић*, 75.

³⁰⁹ Паштровићи не знају за појаву *зи*, *зли*, *си*, *сли* > *јси*, *јзли*, *ин*, *ил* (Јовановић, *Паштровићи*, 209–210).

³¹⁰ Промјена *с*, *з* у *ш*, *ж* у положају испред *л*, *н* јавља се у следећим говорима – Милетић, *Црмница*, 350–355; Стевановић, *Источноцрногорски*, 39–41; Пешикан, *СК-Љ*, 111–112; М. Решетар, *Der. Št. D.*, 128.

зл: зло П18, С10, злога П44, злато П48, злој П57, злоба П58, *zloslutan* П67, злобне С5, зле С36, зломъ С37, *zlobi* ШМ7, *zlo* ШМ16.

Интересантно је истаћи да појава промјене сугласника *си, зи, сл, зл* у *ин, јен, ил, жл* није регистрована ни у језику старијих црногорских приповједача³¹¹.

Једна врста асимилације *зљ* у *жљ* забиљежена је у примјерима³¹²: (в. т. 91. 3)

жље ПЦП9,40, 14,79, 15,84, 27,152.

е) Асимилација сугласника по начину творбе присутна је у Љубишином језику и у групи *хв > хф > ф*: *фалишъ* П1, *фала* П1, х2, 58, 61, *препофаљеноме* господину П24, *fali društvo* П68, поред случајева са неизмијењеним *хвал-*: *хвала* П4, Богу *хвала* П10, 12, *хватају* П33, *хвалио* П37, 42, *хватити* П56, *захвалим* П31, *подхватио* П59, (упореди и *podvati* ШМ4, *dovati* ШМ8, *dovate* ШМ25) (в. т. 38. 1. а – скупина *хв*).

Асимилативним процесима тумачи се и група *хћ* – (*кћ > хћ*) (в. т. 38. 1. а).

ж) Секвенца *ми* појављује се доследно у Љубишином језику, док се у говорима његовог завичаја чешће јавља облик са *м*, мада су забиљежени и примјери са *н*³¹³: *комшије* ШМ27.

Облик са *ми* јавља се у црмничким, и у говорима сусједне сјеверне и западне Црне Горе³¹⁴. Владика Данило и Анто Даковић употребљавају само облике са *ми*; Петар I и Миљанов знају само за облике са *ми*; док Његош користи обје форме³¹⁵.

з) Појава није широких размјера ни код промјене *м > н* испред дентала, док је нешто другачија ситуација код промјене *н > м* испред уснених сугласника у завичајним му говорима³¹⁶. На другој страни, у језику С. Љубише не долази до промјене па биљежимо само: *момче* ГО15, *момцима* С50, *Стамболу* ГО14, *himbeno* ШМ34.

и) Општепозната појава преласка *н > в* испред сугласника *ш* није заступљена у језику нашег писца, па тако биљежимо: *лѣшиѣ* П1, С9, *љѣшиѣ* П31, ПВД25,138, *најљѣшиѣм* складом ПВД31,88, *најљѣшиѣ* ствари ПВД32,129.

Ова појава посвједочена је као народна црта у црногорским говорима и у језику старијих писаца са црногорског говорног подручја³¹⁷.

³¹¹ Пижурица, *Змајевих*, 241; Младеновић, *Владика Данило*, 95–96; Остојић, *Петар I*, 109; Стевановић, *Речник Петра II*, 259–261, 262–264, 298–309, 316; Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 19; Остојић, *Даковић*, 84–85; Глушица, *Миљанов*, 84; Суботић, *Томазовић*, 75; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 100. Вук Караџић је ову промјену у предговору *Српских пословица* (1836) истакао као значајну особину староцрногорских говора (Караџић, *Пословице*, 30–31).

³¹² Овај облик јавља се и у Вуковом *Рјечнику* (Караџић, *Рјечник I*, 176).

³¹³ Јовановић, *Паштровић*, 182.

³¹⁴ Облик *кониѣ* јавља се у Црмници (Милетић, *Црмница*, 333); Пиви (Вуковић, *Пива*, 29); западноцрногорским говорима (Вушовић, *Херцеговина*, 27); Колашину (Пижурица, *Колашин*, 100).

³¹⁵ Младеновић, *Владика Данило*, 96; Остојић, *Даковић*, 85; Остојић, *Петар I*, 108; Глушица, *Миљанов*, 85; Стевановић, *Речник Петра II*, 336, 365.

³¹⁶ Код промјене *м* у *н* много су обичнији примјери са неизвршеном промјеном. Код промјене *ни > ми* чешћи су ликови са редукцијом *н* или *м*, од промјене *н* у *м*, а само ријетко се чува неизмијењена група. (Јовановић, *Паштровић*, 182–183, 237).

³¹⁷ У Паштровићима је забиљежено *ми > ш*, исп. *љѣши*, *најљѣши*, поред примјера *љѣши* (Јовановић, *Паштровић*, 207). Појава асимилације позната је другим црногорским и сусједним херцеговачким

41. ДИСИМИЛАЦИЈА КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА

Одступања од правила дистрибуције сугласника у књижевном језику могу настати као резултат дисимилационих процеса који се огледају код неколико сугласничких група.

а) Група *мн* на почетку ријечи као и у средини ријечи у већини примјера остаје неизмијењена:

много П1, 2, 7, 8, 23, 24, 35, 37, 42, 49, 63, С25, 32, *многи* П17, С58, *многе* П37, *Гимназио* П14, 40, *Срмници* ШМ33, 46, *Срмници* ШМ33.

У овом погледу Љубишин језик одступа од стања у папштровским говорима у којима ова група у ријечи *много* прелази у *мл*, али се подједнако и чува³¹⁸, док је у осталим случајевима стабилна, па имамо *гумно*, *тамница*³¹⁹. С друге стране, Љубиша показује нестабилност управо код ове двије именице, које се појављују са измијењеном групом *мн* у *вн*: *гумно* ГО21, *гивна* ШМ4, *гивни* ШМ8, *тавница* ПВД12,58, поред примјера у којима се ова група чува: *гитница* ШМ32, *тамница* ГО23, *тапници* ШМ44, *тамна* П50.

Остали црногорски говори³²⁰ углавном знају за дисимилацију ове групе, док је код писаца ситуација нешто другачија. Његош користи двојаке облике – *много*/ *млого*, *гумно*/ *гумно*, *тавница*/ *тамница*, мада у његовом језику преовлађују дијалекатски облици³²¹. Само савремене облике имају Змајевић, владика Данило, Томановић, док се код Даковића ова група на почетку ријечи мијења у *мл*, а у средини у *вн*³²². Петар I у рукописима има неизмијењену секвенцу, а у штампаним измијењену³²³. Миљанов редовно има промјену *мн* у *мл* у прилогу *много*, као и *мн* у *вн* у лексеми *гумно*, док у ријечи *тамница* не долази до дисимилације³²⁴. Прогресивна асимилација групе *мн* јавља се прилогу *много* и његовим дериватима у језику Николе I³²⁵. И Вук Караџић је по угледу на народне говоре у првом периоду свога рада употребљавао ове облике – *млого* и сл., тек у Предговору *Пословицама* 1849. почиње користити гласовну групу *мн*³²⁶.

б) Дисимилација групе *ћн* (која је настала асимилацијом од *ћн*) у *тњ* јавља се скоро доследно:

говорима (Милетић, *Срмница*, 362; Пешикан, *СК-Љ*, 118; Вушовић, *Херцеговина*, 27; Вуковић, *Пива*, 27; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 58; Пижурица, *Колашин*, 101; Пецо, *Источна Херцеговина*, 94). Забиљежена је и код писаца са црногорског говорног подручја – Младеновић, *Владика Данило*, 96; Остојић, *Петар I*, 108; Вушовић, *Његош*, 22; Остојић, *Даковић*, 85.

³¹⁸ Забиљежени су примјери *млого*, али и *много* (Јовановић, *Папштровићи*, 239).

³¹⁹ Јовановић, *Папштровићи*, 241.

³²⁰ Вујовић, *Мрковићи*, 208; Милетић, *Срмница*, 348; Пешикан, *СК-Љ*, 121; Стевановић, *Источноцрногорски*, 58; Вушовић, *Херцеговина*, 27; Вуковић, *Пива*, 41; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 57–58; Пижурица, *Колашин*, 101.

³²¹ Стевановић, *Речник Петра II*, 446, 447; 138, 139; 366, 370; Вушовић, *Његош*, 22.

³²² Пижурица, *Змајевић*, 246; Младеновић, *Владика Данило*, 97; Суботић, *Томановић*, 76; Остојић, *Даковић*, 86.

³²³ Остојић, *Петар I*, 110.

³²⁴ Глушина, *Миљанов*, 85–86.

³²⁵ Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97.

³²⁶ Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику В. Караџића*, 211–212.

сретњо П15, 49, 65, *сретњи* П15, *сретње* П26, *несретњој* ГО3, 8, *несретњих* ГО26, *несретњога* П1, *несретњега* П16, *несретњи* П5, 28, ГО18, *сретња* С25, *несретње* ГО25, *dobrosretnjega* ШМ27, *нотије* ГО9, *кутњи* праг ГО18, *нотијој* љстњој тишини ГО21, *božitnje* ШМ1, *kutnjom* čeljagju ШМ1, ПЦП202, *božitnji* ručak ПЦП205, *kutnje* čeljade ПЦП254, *notnjoj* strahi ПЦП272, *несретња* цура ПВД13,61. *Božitnje* badnjake ПР1,145, *od kutnjega* цјма ПР2,190.

Поред наведених примјера са *тњ* имамо и ликове са *тн*:

несретног П18, *сретно* С35, *proljetna* južina П78.

Забилежили смо и примјер очуване групе *ћњ*, а такође и групу *ћн*:

кућњега П15, *поћни* strahu ПЦП272.

И у говорима Љубишиног родног завичаја забилежен је овај тип дисимилације, поред примјера са очуваном групом *ћн*. Напореда употреба ликова *тњ*, *тн* карактеристична је код придјева изведених од основе *срѣт*³²⁷. Појава дисимилационе сугласничке групе *ћњ* одлика је многих црногорских говора³²⁸, а и неких старијих приповиједача са подручја Црне Горе³²⁹. И Вук Караџић је употребљавао форме са *тњ*, али све са паралелним облицима на *ћн* које је третирао као побочне³³⁰.

в) Интересантно је истаћи да није дошло до уједначавања творбених модела дјеловањем асимилативних, односно дисимилативних процеса, па тако поред примјера са групом *вљ*, јављају се и примјери са *вњ* (сви примјери су из штампаних текстова):

– *sinovlju* glavu ПЦП174, *sinovljega* krvnika ПЦП177, *sinovlji* krvolok ПЦП177, *sinovlju* kolijevku ПЦП202, *синовљега* ПВД1,12, *na sinovljeve* molbe Г4,217, *muževlje* tijelo ПЦП236³³¹,

– *sinovnju* ženidbu ПЦП37, *синовљу* срећу ПВД10,44, *синовље* ПВД10,48, *синовља* ПВД25,142, отац *мужевљи* ПВД10,49, браћа *мужевља* ПВД25,142, сестра *мужевља* ПВД25,142³³².

г) Дисимилативним процесима објашњава се и постанак придјева *црковни*³³³:

црковне П26, ГО11, *crkovno* gospodstvo ШМ24, 25, *vlast crkovni* ШМ30, *crkovni* kmetići ПЦП3, *iza crkovne* službe ПЦП33, *na crkovno* ПЦП70, *crkovni* krov ПЦП77, *crkovna* vrata ПЦП196, о *црковном* иконостасу ПВД9,36, *црковној* стеги ПВД26,143, *црковна* пољана ПВД31,90, крмилу *црковно* Ч6, *црковна* питања Ч6.

³²⁷ Јовановић, Пашировић, 240.

³²⁸ Вујовић, Мрковић, 208; Милетић, Црмница, 347; Стевановић, Источноцрногорски, 54; Пешикан, СК-Љ, 126; Вушовић, Херцеговина, 28; Вуковић, Пива, 48; Ћупић, Бјелопавлићи, 47–48; Пижурница, Колашин, 102.

³²⁹ У језику А. Змајевића група *ћн* има превагу, мада су потврђене и групе *ћњ*, *тњ* (Пижурица, Змајевић, 242). Јавља се и у језику Петра II (Вушовић, Његош, 22) и М. Миљанова (Глушица, Миљанов, 86). У придјеву *срећни* преовладавају примјери са дисимилацијом *ћњ* > *тњ* у језику Николе I (Ненезић, Дијалекатско и нормативно у Николе I, 95).

³³⁰ Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818, 118–119.

³³¹ Исп. и у Вука Караџића *мужевљи* (Караџић, Рјечник I, 413).

³³² Облик *мужевљи* јавља се код старијих приморских и босанских писаца, Пижурница, Змајевић, 247, напомена 482.

³³³ Стевановић, Савремени II, 102.

Овакви примјери забиљежени су и у језику П. П. Његоша и М. Миљанова³³⁴.

д) Дисимилација у основи *своб-* > *слоб-* присутна је у језику С. Љубише, осим у једном примјеру који се може сматрати грешком (у осталим примјерима у *Сазаклетви* јавља се стално са основом на *слоб-*):

слобода С20, 52, *слободџ* С33, 37, 39, 58, *слободи* С49, ГО11, *слободе* ГО2, *слободно* ГО13, *sloboda* ШМ17, *slobode* ШМ21, *slobodu* ШМ34, 42, *slobodno* ШМ39, али *свободџ* С20.

Давно извршена дисимилација присутна је и у језику владике Данила, Петра I³³⁵. Његош употребљава напоредне облике *свобода* и *слобода*³³⁶.

ђ) Занимљиве су и супротне тенденције у промјени група *мљ* и *миљ*, у којима дјелују дисимилативни и асимилативни процеси. Група *миљ* понекад прелази у *мљ*, као нпр.: *posumljati* П68, *nesumljam* П72, поред примјера: *сумњати* П8, *сумњаи* П9, *сумње* П16, 18, 22³³⁷. Обрнут асимилативни процес, прелаз *мљ* у *миљ* биљежимо у примјерима: *рамње* П26, *oštromnje* ШМ25, *храмње* ПВД10,44, *помамњена* ПВД13,66, поред: *храмље* ПВД24,132, *разломљена* ПВД21,116, *удомљене* ПВД10,42, *удомљену* ПВД10,44, *земље* П17, 58³³⁸.

е) Група *миљ* секундарног је поријекла у ријечи *једњак*³³⁹: *ljetnjaku* П69, *ljetnjak* ШМ48.

42. МЕТАТЕЗА

Метатеза није честа појава у језику Стефана Љубише. Регистровали смо следеће случајеве:

а) Замјеница *ко* јавља се у две варијанте:

– у старијем облику са извршеном метатезом:

tko Г2, х3, *tko* Г25,75, *нитко* С34, 52, 58, Б8, 16, 30, *nitko* ШМ16.

Оваква употреба, која је у примјени и у књижевном језику³⁴⁰, јавља се у језику Вука Караџића и код старијих црногорских приповиједача³⁴¹. Испитивачи црногорских говора не биљеже употребу облика *тко* осим у Мрковићима и ријетко у Црмници³⁴².

³³⁴ Стевановић, *Речник Петра II*, 489; Глушница, *Миљанов*, 86.

³³⁵ Исп. Младеновић, *Владика Данило*, 98; Остојић, *Петар I*, 110.

³³⁶ Стевановић, *Речник Петра II*, 272, 304.

³³⁷ У *Српском рјечнику* из 1818. Вук је забиљежио само облик *сумља*, *сумљати*, док је у другом издању из 1852. дао предност над недисимилованим *миљ* (Караџић, *Рјечник I и II*, 804, 725). Исп. паштровско *сујмамо*, *сујмали* поред ријетког *сумњали* (Јовановић, *Паштровићи*, 241).

³³⁸ Паштровићи имају облике *земљу*, *земљиште* (Јовановић, *Паштровићи*, 238).

³³⁹ Исп. *летњак* у говорима: Пижурница, *Колашин*, 102; Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца*, 208; Вујичић, *Речник говора Проиђења*, 63. У Вука *једњак* и *летњак* (Караџић, *Рјечник II*, 251, 326).

³⁴⁰ Стевановић, *Савремени I*, 273–274.

³⁴¹ Вук користи обје форме (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 104–105). Старији облик употребљава владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 103), Петар I (Остојић, *Петар I*, 111), дијелом и Петар II (Вушовић, *Његош*, 31; Стевановић, *Речник Петра II*, 385). У језику А. Змајевића облик *тко* је скоро увијек доследан (Пижурница, *Змајевић*, 247–248). Томановић има само лик са *ко* (Суботић, *Томановић*, 84, 144).

³⁴² Вујовић, *Мрковићи*, 147; Милетић, *Црмница*, 372.

– у облицима без *m*:

ko ШМ13, 20, 21, 27, Г29,21, *нико* ГО6, *нико* ШМ7, 14, 39, ШМ46, *никога* П51, *неко* П6, ПВД11,51, *свако* ГО21, *свако* ШМ30, 43, 45, ПЦП18.

б) Стара замјеница *вѣсь* употребљава се скоро доследно у старијем облику без извршене метатезе, односно у облику *вас*³⁴³:

вас дан ГО12, *вас* дан ГО23, ПВД13,62, 20,108, *вас* сеоцки народ Ч11,14, у *вас* грохот ПВД26,144, по *вас* бијели дан ПВД13,61, у *вас* глас ГО18, *вас* свијет ГО22, поред облика: *сав* вијек П58.

Облик *вас* је општедијалекатска особина, која је присутна у свим црногорским говорима³⁴⁴.

в) Метатезу имамо и у примјерима:

потке ШМ25, *цкврнымъ* С14, *цкврнымъ* блѣдствомъ С15, *Реднић* П59, (Рендић).

г) Позајмљеница поријеклом из грчког језика *манастир* долази само у форми савременог књижевног језика: *Manastiru* ШМ15.

Метатеза у овој лексеми позната је у народним говорима³⁴⁵. Јавља се и у језику А. Змајевића, М. Миљанова, Л. Томановића³⁴⁶. Оба облика присутни су у Вука Караџића³⁴⁷.

д) У процесу метатезе гласови често мијењају мјесто услед чега долази до сливања гласова у један африкатски изговор³⁴⁸:

цкло ПВД20,110, поред: *цакло* ПВД8,74, 21,116, 28,154, *цакла* ПВД26,147.

За Његошев језик евидентирани су примјери: *цклен*, *цклена*, *цклене*, *цкленијема* и сл. поред облика *стакло*³⁴⁹.

ђ) Облик *ухатиен* после губљења гласа *x* написан је као: *ураџен* П68. Такође и у именици *дворови* долази до метатезе гласова и до губљења гласа *v* па имамо: *dovori* ШМ8. Забиљежили смо и примјер *Огоношт* ПВД16,90.

³⁴³ Облик *вас* обичан је у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 248), владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 144). Употребљава је Петар I, док су у зависним падежима ове замјенице редовни облици са *св-* (Остојић, *Петар I*, 111). У Његошвом језику скоро увијек *сав* – неколико примјера са *вас* – али према црквеном *всемогућа*, *всемогућем* (Вушовић, *Његош*, 24; Стевановић *Речник Петра II*, 62). Миљанов доследно употребљава у номинативу множине замјеницу *вас* без извршене метатезе (Глушица, *Миљанов*, 87–88). Никола I у номинативу има облике *вас* и *сав* (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97).

³⁴⁴ Јовановић, *Паптровићи*, 95, 241; Вујовић, *Мрковићи*, 89; Милетић, *Црмница*, 227; Пешикан, *СК-Љ*, 155; Стевановић, *Источноцрногорски*, 7; Вушовић, *Херцеговина*, 30; Вуковић, *Пива*, 62; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; Пижурица, *Колашин*, 141; Станић, *Ускоци*, 213.

³⁴⁵ Стевановић, *Источноцрногорски*, 57–58; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 58; Пижурица, *Колашин*, 109; Станић, *Ускоци*, 147.

³⁴⁶ Пижурица, *Змајевић*, 248; Глушица, *Миљанов*, 87; Суботић, *Томановић*, 83.

³⁴⁷ Караџић, *Рјечник I*, 385, 439.

³⁴⁸ Белић, *Савремени језик*, 88; Вуковић, *Историја српскохрватског језика*, 216–217. Исп. у говорима Колашина *цкло*, *цкленица*, *цкли се*, *цакли се* (Пижурица, *Колашин*, 62); у Мрковићима *цклена*, *цкло* (Вујовић, *Мрковићи*, 209); у Црмници *цкло*, *цкли се* (Милетић, *Црмница*, 364); у СК-Љ *цкло* (Пешикан, *СК-Љ*, 127); у ускочким говорима *цкло*, *цклити*, *цакло*, *цаклити* (Станић, *Ускоци*, 147); у Бјелопавлићима поред *стакло* забиљежено је *цкло*, *цкли*, *цакле* (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 60). Змајевић користи облике *зкло*, *зклене*, *зкла*, *цкленџ* (Пижурица, *Змајевић*, 252). Види РЈА I, 753,815.

³⁴⁹ Стевановић, *Речник Петра II*, 339, 488; Вушовић, *Његош*, 24.

43. ГУБЉЕЊЕ И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

У одјелку о правопису (в. т. 21) већ је било ријечи о упрошћавању сугласничких група. Но прегледности ради, навешћемо све групе које смо забиљежили у нашој грађи да бисмо констатовали подударности или удаљавања Љубишиног језика од говора родног му краја. Пођимо редом:

1. а) У језику Стефана Љубише сугласници *д* и *т* губе се испред наставка *-ство*: *госпоству* П20, *срества* П26, *госпоство* П63, ГО15, *богаства* ГО2, *богаство* ГО8, *браство* ГО10,

што се слаже са општом тенденцијом у нашем говорном језику³⁵⁰, а што је и у духу са народним говорима³⁵¹, поред чешћих примјера са очуваним денталима у писању:

средства С5, 11, *блудство* С5, 52, *богатство* С7, 10, *богатств8* С12, *бл8дствомъ* С15, *богатства* С1, 16, *људству* П18, *наслѣдство* П58, *слѣдствено* С38, *блудствомъ* С52, *sudstvenih* П67, *господство* ГО14, *gospodstvo* ШМ24, *domazelstvu* ШМ5, *bradstvu* ШМ25.

б) У положају испред наставка *-ски* долази до промјене *-тски/-дски-* у *-цк-*:

грацког П53, *брацкомъ* С14, *лоцкомъ* С22, *лоцке* С36, *свјецким* П10, *свјецких* П12, *брацку* П16, 18, *брацком* П17, *Хрвацкој* П17, *чифуцке* П18, *хрвацком* П18, *хоцкијех* ГО24, *брацки* ШМ5, *Зецки* ШМ16, *Zeckim* ШМ16, *svjескијех* ШМ18, *svjeska* ШМ19, *brackom* ШМ24,

поред примјера са очуваним денталом :

људскоме ГО8, *Београдским* П8, *људскоти* ГО5, *људске* ГО7, *људскоме* ГО8.

У Паштровићима увијек је са промјеном – *свјецки*, *брацку*, *Хрвацку*, *Зецку*, *сеоцки* и сл. и врло ријетко *-ћки васојевићки*³⁵².

Евидентни су и примјери који чине спој фонетског и морфолошког писања³⁵³:

градцке С5, *градцкој* С6, *брадцке* С51, *градцкиј* С40, 52,

Сенатцка С36, *хотцкијех* ГО2, *Hrvatskoј* ШМ7, *čifutcka* ШМ8.

Овај наставак *-цки* преносио се и на друге придјеве у којима није било услова за његово формирање. Тако имамо:

³⁵⁰ У народском и сваком другом непрецизном изговору долази до губљења праскавог дентала испред групе *-ство*. У прецизном изговору ови дентали испред групе *ст* од наставка *-ство* јаче или слабије се чују, па књижевна норма признаје једино исправне облике са очуваним денталима (Стевановић, *Савремени* I, 114).

³⁵¹ Јовановић, *Паштровићи*, 196, 199; Вујовић, *Мрковићи*, 147; Милетић, *Црмница*, 373; Пешикан, *СК-Љ*, 114; Стевановић, *Источноцрногорски*, 51; Вуковић, *Херцеговина*, 32; Вуковић, *Лива*, 32; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 61. Цетињске владике Петар I и Петар II поред примјера губљења имају и очуване дентале (Остојић, *Петар I*, 112; Стевановић, *Речник Петра II*, 138), док владика Данило и Томановић чувају дентале (Младеновић, *Владика Данило*, 110–111; Суботић, *Томановић*, 87). У језику М. Миљанова доследно се губе сугласници *т*, *д* (Глушица, *Миљанов*, 88).

³⁵² Јовановић, *Паштровићи*, 210. Исп. за друге црногорске говоре: Милетић, *Црмница*, 373; Пешикан, *СК-Љ*, 127; Стевановић, *Источноцрногорски*, 51; Вуковић, *Лива*, 32; Пижурица, *Колашин*, 103; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 61; Станић, *Ускоци*, 125.

³⁵³ Слични примјери забиљежени су у језику А. Змајевића – уп. *братцке*, *градцкога*, *градцких* (Пижурица, *Змајевић*, 252). И у Његошевом језику јављају се *брдцки*, *брадцкога* поред примјера са *цк* (Младеновић, *Његош*, 60; Вушовић, *Његош*, 25).

сеоцка ГО11, сеоцку ГО18, сеоцком ГО18, сеоцке ГО19, сеоцкога ПВД8,35, сеоцкоме ПВД20,110, збор властеоцки ПВД28,156, властеоцки ПВД28,156.

Чак смо забиљежили и у примјеру именице љуска облик са *ц*: љуцка ПВД15,89, поред љуску ПВД2,16. Регистровали смо и глагол *запљацка* рукама ПВД14,79³⁵⁴.

в) Сугласник *т* се у секвенци *-стн-* губи, али и чува што није у складу са стањем у савременом књижевном језику³⁵⁵:

– *овјесноме* П5, *повјесници* П10, *овјесној* П14, *намјесника* П12, 17, *жалосно* П17, *масно* П24, *једногласно* П25, *ужасне* П26, *Namjesniki* П42, *мјесну* П54, *nepristrasne* П68, *гнусна* С5, *изкусна* С25, *ужасны* С29, *радосни* ГО2, *повјеснице* ГО3, *красно* ГО12, *жалосни* ГО17, 21, *жалосница* ГО20, *valjasni* ШМ22,

– *устмено* П5, 12, 17, х2, 44, *мјестну* П5, *žalostno* П67, *savjestno* П68, *Namjestnik* П69, *koristna* П72, *повјестнице* С4, *врстни* С8, *участница* С25, *напастно* С25, *напастници* С34, *саучастнике* С47, *жалостной* С51, *изврстношћу* С54, *яростно* С51, *koristniji* ШМ3, *namjestnika* ШМ22, *vlastnika* ШМ29.

Аналошки према облицима женског и средњег рода код придјева сугласник *т* губи се и код облика мушког рода у народним говорима³⁵⁶.

г) Иако је у књижевном језику уобичајен облик *нужан*, који је добијен аналогијом према облицима гдје је губљење гласа *д* условљено међусугласничким положајем, у номинативу једнине глас *д* се чува па поред овог имамо и правилан облик *нуждан*. У женском роду само је исправан облик *нужна*³⁵⁷. Међутим, у језику С. Љубише забиљежили смо примјер: *нуждна* С20, поред облика: *нужном* П20, *нужне* П36, *нужно* П69.

д) Као и у паштровским говорима³⁵⁸, сугласници *д*, *т* губе се у језику Стефана Митрова Љубише код неких префиксалних образовања:

преставници П5, *постакнута* П6, *остранити* П6, *пресједник* П21, *престави* П24, ГО1, *прерасуда* П24, *престојећу* П26, *Пресједнику* П35, *преставља* П61, *обрану* П65, С33, *престављати* П10, *обрамбеног* П16, *опочијева* П26, *обранише* С6, *престављаше* С21, *осудноме* ГО4, *прерасуди* ГО8, *preskazivanja* ШМ13,

поред примјера у којима се чувају:

подиито П37, *одписао* П39, *предтеча* П39, *предсѣдѣ* С53, *одбити* П42, *одбачени* П54, *одбивши* С5, *одбише* С60, *одповједио* П6, *одпаде* П8, *одпутовати* П13, *одписао* П39, *одпоздравља* П40, *подписан* П45, *одслати* С1, *представљајући* С5, *odpravi* ШМ14, *odsojnjem* ШМ32, *odpusti* ШМ45, *odpiši* ШМ47, *podbrije* ШМ48.

³⁵⁴ У Његошевом језику постоји глагол *запљаскати* (Стевановић, *Речник Петра II*, 240).

³⁵⁵ Стевановић, *Савремени I*, 116. Поред малобројних примјера са изгубљеним сугласником *т* Петар I има много више примјера са очуваним *т* (Остојић, *Петар I*, 113).

³⁵⁶ Јовановић, *Паштровићи*, 199; Милетић, *Црмница*, 386; Пешикан, *СК-Љ*, 129; Стевановић, *Источноцрногорски*, 56; Вушовић, *Херцеговина*, 32; Вуковић, *Лива*, 33.

³⁵⁷ Стевановић, *Савремени I*, 116; *Правосис*, МС/МХ, 68.

³⁵⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 195–196.

ђ) Језик нашег писца разилази се од језичког идиома народних говора у којима је јако наглашена тенденција губљења денталних оклузива *đ*, *m* не само испред ријечи које почињу сличним консонантом, него и пред самогласницима и на крају говорног такта³⁵⁹. У Љубишином језику забиљежили смо само примјер: *po starost* П69. У свим другим случајевима чувају се дентали у овим случајевима (в. т. 21. 3). Код старијих црногорских приповиједача ова појава забиљежена је у језику М. Миљанова, А. Даковића³⁶⁰.

е) Сугласник *m* се губи али и чува испред африкате *ћ* у облицима футура³⁶¹:

– *казаћу* П6, *имаћемо* П8, *видјећемо* П14, *чекаћу* П15, *послаћу* П18, *настојаћу* П22, *заузећу* П24, *писаћу* П25, 43, *имаћеш* П47, *читићу* П54, 62, *биће* П71, *погинуће* ШМ22, *скочиће* ПВД5.26, *гласоваћемо* Ч11,11, *састојаће* Г29,7,

– *знат ће* П58, *dat ćeš* П71, *повјдат' ће* С44, *браћум' ће* С58, *dat će* ПЦП59, *прискочит ће* Б11, *сјетит ће* Б22, *заметнут ће* Б25, *монит ће* Б38, *činit će* Ч4, *zasjat će* Ч4, *odbit ćemo* Ч4, *čuvat ćete* П81, *povjedat ћи* ПР2,96, *reć će* ПР2,190.

ж) Етимолошко *m* двојачко се понаша у секвенци *-mь-*. Поред примјера са очуваним *m*: *отцима* С6, *отцы* С29, 55, *отца* С39, *otcu* ШМ9, *svetcu* ШМ21, региструјемо и примјере у којима се губи: *оца* ГО6, *оцыма* С31.

Етимолошко *đ* редовно се губи у секвенци *-đь-*: *срцем* П5, ГО1, *срца* П9, 14, ГО9, С20, *Грацу* П22, *насрцу* П58, *срцу* С11, ГО6, *srcet* П67, *срце* ГО3, 4, *srca* ШМ48.

Појава чувања *đ* и *m* у наведеним секвенцама честа је и у Његошевом језику, језику Петра I, као и владике Данила³⁶².

з) Сугласник *v* је подложен редукцији у одређеним секвенцама, што је у духу црногорских говора³⁶³:

никаке П2 *dorovi* ШМ8, *Мрђачевићи* ПВД9,42, *буљанскога кнеза* ПВД18,101, под *буљанско* поље ПВД21,114, *секру* ГО6, 18, (свекру), *секре* ПВД8,35, са *секром* ПВД8,35, *секрва* ПВД10,44, поред облика *svekrve* ПЦП246.

³⁵⁹ Јовановић, Паитровић, 200–203. У другим црногорским говорима дентали се губе најчешће у префиксима, на крају предлога, прилога, свеза (Милетић, Црмница, 377–381; Пешикан, СК-Љ, 113–114; Вуковић, Пива, 29–33; Вушовић, Херцеговина, 31).

³⁶⁰ Глушица, Миљанов, 89; Остојић, Даковић, 87.

³⁶¹ Владика Данило употребљава у I. лицу једнине глагола *бити* облике *бит ћу*, *бит ће*, док је у осталим лицима као и другим глаголским облицима ова форма сведена на *ћ* – *биће*, *бићемо*, *радићу*, *писаћу*, и сл. (Младеновић, Владика Данило, 37). Форму са очуваним сугласником *m* испред *ћ* у облицима футура ријетко користе Змајевић (Пижурица, Змајевић, 324), Миљанов (Глушица, Миљанов, 89), Његош (Вушовић, Његош, 38). Само форме са губљењем *m* има Петар I (Остојић, Петар I, 113), Даковић (Суботић, Даковић, 161) и Томановић (Суботић, Томановић, 161).

³⁶² Вушовић, Његош, 20; Остојић, Петар I, 113; Младеновић, Владика Данило, 36.

³⁶³ Јовановић, Паитровић, 148–161; Вујовић, Мрковић, 172–182; Милетић, Црмница, 310; Пешикан, СК-Љ, 117–118; Стевановић, Источноцрногорски, 54–55; Вуковић, Пива, 29; Пижурица, Колашин, 89–90.

Сугласник *в* се такође губи у положају испред сугласника *ј* у лексеми *човјек*, чиме се Љубиша слаже са говорним идиомом³⁶⁴, као и са црногорским говорима уопште³⁶⁵. Ова особина наглашена је и у језику старијих писаца са црногорског говорног подручја³⁶⁶.

Забилежили смо примјере у којима долази до губљења:

чо'јеће ШМ11, *чо'јек* ШМ12, 38, *чо'јка* ШМ21, *чо'јеки* ШМ31, *чо'јека* ШМ39, *чоек* П17, х2, 58, *чоeka* П17, С31, *чоeкy* П40, ГО10, *чбек* ГО6, 8, 10, 14, 19, *чбеком* ГО7, *чбека* ГО17, 19, *чојка* П8, х2, *чоче* П15,

поред облика са сачуваним сугласником:

човјек П6, 54, *човјека* П67, *човјка* С4, 18, 27, *човјкѣ* С23, 31, 44, *човјку* С23, *човјек* ШМ3, 16, 18, 20, 26, 31, 42, 48, *човјеки* ШМ10, *човјеће* ШМ10, *човека* П16, *човек* П17, х3, 20, 24.

Несигурност Љубишина у погледу писања ријечи *човјек* јавља се као последица губљења сугласника *в* и *ј*, а што се заправо огледа у правој разноликости писања ове лексеме.

До губљења сугласника *в* долази и у примјерима (примјери из штампаних дјела): *међеда* ПВД5,27, *међедом* ПВД17,99, *медјед* ПВД24,130.

и) Од осталих сугласника забилежили смо губљење сугласника *н*, *л*, *м*, *т* у примјерима:

дневи П17 (дневни), *изтруменат* П38, *Костадиновом* ГО14 (Констадиновом), *Коспирант* П16 (Конспирант), *зати* П55 (знати), *приципјеле* П8 (принципјеле), *постојбике* ГО6 (постојбнике), *Усиња* ШМ26, *Уцињ* ПВД16,96³⁶⁷, *дату* П17 (датум), *баре* П50 (барем)³⁶⁸, поред *барем* П17, 28, *угоненуо* ГО7 (угонетнуо), *Crničke* Ч2,210.

И у народним говорима Љубишиног краја посебно су подложни губљењу сугласници *м*, *н*³⁶⁹.

Такође су карактеристични примјери губљења гласова *к*, *г* у примјерима:

езекуција П15, х2, *пратичан* П20, *поправу* П48 (поправку), *preo vrha* ШМ6, 30, *preo jezera* ШМ31, поред: *preko Koma* ШМ32, *preko vrha* ШМ27, *preko Crnegore* ШМ35, *preko toga* ШМ40, *preko Loznice* ШМ42, *preko Stanjevićah* ШМ45, *preko Hcegovine* ШМ47.

³⁶⁴ Јовановић, *Паитровићи*, 75, 113–114.

³⁶⁵ Вујовић, *Мрковићи*, 178; Милетић, *Црмница*, 390; Пешикан, *СК-Љ*, 116, 142; Стевановић, *Источноцрногорски*, 54; Вуковић, *Лива*, 29; Пижурица, *Колашин*, 90.

³⁶⁶ Остојић, *Петар I*, 113; Даковић, 88; Глушица, *Миљанов*, 91. Владика Данило употребљава *човек* и *чојак* (Младеновић, *Владика Данило*, 63–65), а Томановић искључиво *човјек* (Суботић, *Томановић*, 88).

³⁶⁷ Овај облик јавља се и у Црмници (Милетић, *Црмница*, 386). Такође је евидентан у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 110).

³⁶⁸ У језику М. Миљанова губи се сугласник *м* на крају партикуле *барем* (Глушица, *Миљанов*, 92).

³⁶⁹ Јовановић, *Паитровићи*, 242–243.

ј) У следећим лексемама после губљења *с* из наставка *-ство* иза гласа *ч* није долазило до даљег процеса упрошћавања³⁷⁰:

намјесничтво П38, *управничтва* П54, *войничтва* С11, *разбойничтва* С4, 16, 37, *войничтво* С17, 52, *јуначтву* ГО1, *издајничтвом* ГО10, *издајничтва* ГО18, *айдучтва* С37, *јуначтва* С58, *јуначтво* С60, *войничтва* С61.

Биљежимо и примјер са процесом упрошћавања (после испадања *с* иза *ч*, глас *ч* је испред наставка *-ство* губио свој први елеменат африкате, тј. елеменат сугласника *т*, а други се развио у потпун глас *и*): *јуначтво* С58.

к) Губљење фрикативног елемента сугласника *ћ* у групи *-ћск-* и стварање *џ* (*ћск* > *тск* > *џк*) одлика је Љубишиног језика, као и говора његовог ужег завичаја³⁷¹, али и других говора Црне Горе³⁷², као и језика старијих црногорских приповиједача³⁷³:

Пецкој П10, *Пецке* П10, *Braička* ШМ14, *Рески* ШМ29, *Nišicke* ШМ33, *Braicke* ШМ34, *Nišicke* ШМ33.

2. а) У иницијалној позицији имамо углавном упрошћавање сугласничке групе *тш*, *пч*³⁷⁴: (примјери су из штампаних дјела)

– *шеница* ПВД5,28, 20,110, *шеницу* ПВД6,29, 11,56, 22,122, *шеничној* ПВД10,45, *шенична* ПВД22,122, *шеничнога* зрна ПВД9,39, поред *тшеничне* Ч7,9,
– *чела* ПВД22,117, *челу* ПВД7,31, 9,41, 24,132, *челе* ПВД9,38.

И сугласничке групе *пт*, *гд* у иницијалној позицији су већином упрошћене³⁷⁵:

– *тиће* П17, *тиси* ШМ30, *тицах* ШМ30, *тисе* ШМ30, *тичјему* ГО7, *тице* ПВД17,97, *тичице* ПВД23,127, *тићега* ПВД22,119, *тица* ПВД1,7,
– *ће* П2, 9, 18, 24, 26, 31, 59, *гје* П69, ШМ1, 3, 6, 9, 16, 20, 32, 40,

поред примјера са неизмијењеном скупином: *гдје* ГО1, х2, 7, 13, 15, 18, 19, 22, 23; *птица* Б23, *птицу* Б33 (примјери са групом *пч* су из штампаних дјела).

У језику других старијих приповиједача са црногорског говорног подручја регистрована су колебања кад су у питању наведене сугласничке групе³⁷⁶.

б) Именица *септембар* је са редукованим *п*, као и у паштровском говору: *Сетембра* П10, 65³⁷⁷.

³⁷⁰ Стевановић, *Савремени I*, 117–118.

³⁷¹ Јовановић, *Паитровићи*, 210.

³⁷² Милетић, *Црмница*, 336; Пешикан, *СК-Љ*, Стевановић, *Источноцрногорски*, 51; 127; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 61; Пижурица, *Колашин*, 103–104.

³⁷³ Младеновић, *Владика Данило*, 112; Остојић, *Петар I*, 114; Глушница, *Миљанов*, 92–93.

³⁷⁴ Иницијална група *тш* > *ш*, или *пч*, док се не редукује иницијално *п* у групи *пч*, осим у топониму *Мале Челине*. Исп.: *шеница*, *пченица*, *пчеле*, *пчелице* (Јовановић, *Паитровићи*, 207).

³⁷⁵ Доследно је редуковано *п* из иницијалне групе *пт* (Јовановић, *Паитровићи*, 208).

³⁷⁶ У Његовом језику у иницијалној позицији евидентна је појава упрошћавања сугласничких група – *тица*, *шеница*, али *пчела* и *чела* (Вушовић, *Његош*, 110, Стевановић, *Речник Петра II*, 204, 495). Петар I има очувану групу *тш* (Остојић, *Петар I*, 114). Миљанов чува групе *тш*, *пс*, а групе *пт*, *гд* упрошћава (Глушница, *Миљанов*, 93). И Даковић има упрошћену групу *тш* (Остојић, *Даковић*, 89). Томановић употребљава топоним *Челињем потоку* за групу *пч*, а група *тш* остаје неизмијењена (Суботић, *Томановић*, 84).

³⁷⁷ Јовановић, *Паитровићи*, 208.

в) Необичан је свакако и облик личног имена *Шенпфлуг*, који смо само у једном примјеру забиљежили без гласа *n*: *Шенпфлугово* ГО17, што је вјероватно омашка, јер је у другим примјерима са овим гласом: *Шенпфлуга* ГО6, 9, *Шенпфлуг* ГО7, 19, *Шенпфлугове* ГО19, *Шенпфлугов* ГО24, *Шенпфлугово* ГО24.

3. а) Старе консонантске групе *стр*, *ст* јављају се у својој првобитној форми и у Љубишином језику³⁷⁸:

остра С11, *острыма* С56, *најострију* ГО1, *ostroumni* ШМ16, *ostroumnje* ШМ25, *остроока* ГО5, *острмило* ГО6, *ostrote* ШМ15, *горстачку* ГО8, *прегрст* ГО26, *pregrst* ШМ9, *vojsti* ШМ18,

пored облика са групом *шт*: *oštri* ПР2,165, *oštrij'* ПР2,190, *оштрини* ГО7, *уштана* ГО9, *обавијештен* ГО10, *okoštan* ШМ1.

б) Губљење гласа *т* из групе *ст* забиљежено је у примјеру глагола *чистити*: *очити* кућу С15.

4. а) У говору пишчевог завичаја финална група *-ст* скоро доследно се упрошћава испадањем гласа *т*³⁷⁹, што се не слаже са стањем које смо забиљежили у језику С. Љубише, код кога се ова група чува:

жалост П1, ГО8, 18, *тајност* П8, *част* П13, *Ариост* П15, *korist* П16, *лист* П19, 33, 39, *савјест* П19, *утоист* П20, *власт* П26, *јест* П27, *старост* П31, 63, *свјетлост* П36, *тамност* П37, *Трст* П43, *опасност* П54, *милоост* П54, *завист* П58, *корист* П58, 63, *младост* П63, *dužnost* П67, *svijest* П67, *nesmotrenost* П68, *solidarnost* П68, *блудност* С2, 13, 28, *раскошност* С3, *честь* С3, *савѣсть* С5, *опасност* С6, 20, *књижевност* С25, *лѣност* С27, *новост* С37, *страсть* С51, *яроост* С51, *пропаст* С52, *крст* ГО4, 11, *охлоост* ГО12, *надмудроост* ГО12, *душевноост* ГО12, *čast* ШМ22, 36, *vlast* ШМ30, *zakučast* ШМ1, *dopust* ШМ25, *mudrost* ШМ40, *devetnajst* ШМ40, *dvanajst* П69, ШМ40.

Чување финалне групе у складу је са црногорском књижевном традицијом³⁸⁰, као и вуковском³⁸¹.

б) Финална група *шт* остаје неизмијењена у примјерима:

³⁷⁸ Група *стр* је сачувана у топонимима – *Остре*, *Остром* (Јовановић, Паитровић, 209). И други црногорски говори знају за чување ове групе – исп. Вујовић, Мрковић, 209; Милетић, Црмница, 358–359; Стевановић, Источноцрногорски, 41; Пижурица, Колашин, 104. М. Решетар, *Der. Št. D.*, 129. Забиљежена је у језику А. Змајевића (Пижурица, Змајевић, 250–251); Петра I (Остојић, Петар I, 115); Петра II (Вушовић, Његош, 24–25); М. Миљанова (Глушица, Миљанов, 93). У језику Л. Томановића само у топониму *Остре* јавља се група *стр*, а у другим примјерима је *штр* (Суботић, Томановић, 88).

³⁷⁹ Јовановић, Паитровић, 198–199. Исп. за друге говоре – Финална група чува се у Црмници (Милетић, Црмница, 386–387), дјелимично у Мрковићима (Вујовић, Мрковић, 150); док се у другим говорима губи дентал *т* из скупине *ст* (Стевановић, Источноцрногорски, 57; Пешикан, СК-Љ, 113; Вуковић, Пива, 32; Вушовић, Херцеговина, 31; Ћупић, Бјелопавлићи, 59; Пижурица, Колашин, 105; Станић, Ускоци, 135).

³⁸⁰ Пижурица, Змајевић, 249–250; Остојић, Петар I, 114; Вушовић, Његош, 20; Глушица, Миљанов, 89–90; Остојић, Даковић, 88; Суботић, Томановић, 87; Ненезић, Дијалекатско и нормативно у Николе I, 100.

³⁸¹ Пецо, Једно поређење Вукова језика, 214–215.

jouit П17, 20, х2, 26, х3, 32, 37, 54, 56, 59, х2, 60, 61, ГО6, 7, 18, ПВД5, 32, 129, Ч6, Ч10, *jošt* П31, ШМ9, 18, 35, *ioшт* П6, 12, 17, 18, 21, 27, 31, х2, 36, 40, 45, х2, 50, х2, 54, 59, х2, 61, *ioштъ* С5, 20, 48,

поред: *ioштъ* П1, х2, *ioшт* П52, *ioштъ* Ч1, 120, Ч1, 124, *ioштъ* Г1, 1.

Група *шт* чува се и у језику Петра I, Петра II, као и Вука Карацића³⁸².

в) У лексеми *труп* отпало је финално *т*: *тру* ГО21, 24.

5. О сугласнику *ј* већ смо говорили у поглављу правописа и граfiје (в. т. 15), као и у одјелку о сажимању вокала (в. т. 33. д, ђ, и, л). Из тог прегледа виде се позиције чувања или губљења овог гласа. Зато ћемо овдје указати само на неке моменте у вези са помнутим фонемом, који се тичу положаја овог сугласника у вези са некадашњим меким сугласницима и о аналошким губљењу фонеме *ј*.

а) У погледу писања старих завршетака *-џи*, *-џе*, *-џе*, Љубиша показује праву неусједначеност. Тако биљежимо примјере:

– руке *божје* П28, *Božja* ШМ18, *Božje* ШМ20, *божјом* помоћи ГО2, *Божја* ГО4, *божје* ГО5, *божјег* ГО8, *божјег* страха ГО11, дар *божји* ГО19, *божја* ГО25, *Božja volja* ШМ18, *Božje službe* ШМ20, *Božji vjeru* ШМ34, *оружје* ПВД12, 60, 13, 68, 14, 84, *оружја* ПВД14, 78, 16, 91, *Приморје* ПВД17, 97, *приморју* ПВД30, 160, – *Божјо* С9, *Божјо* С12, *божјија* ПВД13, 68, *оружјем* С6, *оружјемъ* С6, 52, 58, *оружјо* С24, 29, 58, *оружје* ПВД2, 17, 4, 24, 10, 44, 12, 60, 13, 69, 24, 134, *оружјија* ПВД10, 46, 13, 67, *оружјијем* ПВД10, 45, *приморије* ПВД1, 6, – *Божу* П1, *Boži* ШМ38, *божој* ПВД12, 61, *оружем* ПВД12, 58, *вражи* ПВД1, 11, 25, 141, *обиљежа* ПВД7, 32, *овче* ПВД11, 50, *овча* ПВД12, 61, *овчу* ПВД1, 6.

Видимо да се у већини примјера пише, мада се и губи, што одговара стању у његовим родним говорима, у којима су забиљежени облици: *боже*, *божу*, *божи*, *оружа*, *оруже*, *овчи*, *мишу* и сл.³⁸³. У другим црногорским говорима у овим позицијама сугласник *ј* се изоставља, ако не искључиво а оно често³⁸⁴. Код старијих црногорских приповиједача евидентна су колебања сугласника *ј* иза некадашњих меким сугласника³⁸⁵.

б) Аналошко губљење имамо и у облицима императива:

гледа П1, 52, 54, *чекате* П17, *телеграфа* П38, *nuta* П50, *gleđa* ШМ9, *čuvate* ШМ28, *kusa*, *busa*, ПЦП12, *ubi* ПЦП159, *predate* ПЦП265,

поред чешћих облика као у књижевном језику:

³⁸² Остојић, *Петар I*, 115; Вушовић, *Његош*, 20; Пецо, *Једно поређење Вукова језика*, 150.

³⁸³ Јовановић, *Пашиновић*, 144–145.

³⁸⁴ Исп. Вујовић, *Мрковић*, 194; Милетић, *Црмница*, 341, 419; Пешикан, *СК-Љ*, 120; Стевановић, *Источноцрногорски*, 33–34; Вушовић, *Херцеговина*, 21; наставак *-ији* биљеже Вуковић, *Пива*, 65; Пижурица, *Колаши*, 93; Станић, *Ускоци*, 101; Пецо, *Источна Херцеговина*, 142.

³⁸⁵ Његош је ове облике писао без *ј*, као и Миљанов, док се у језику Петра I ријетко губи. У језику владике Данила присутна су колебања, док Томановић пише сугласник *ј* (Вушовић, *Његош*, 19; Глушица, *Миљанов*, 91; Остојић, *Петар I*, 116; Младеновић, *Владика Данило*, 18; Суботић, *Томановић*, 74).

вјеруј П56, *обрадуј* ГО8, *погледај* ГО11, *укопај* ГО18, *раздвој* ГО18, *vidaј* ШМ2, *дај* ШМ6, *копај* ШМ9, *не питај* ПЦП9, *обијај* и *вратоломњај* ПЦП11, *кажиј* ПЦП143, *сиј*, *копај*, *џивај* ПЦП161, *џиј* ПЦП260, *чекај*, *не хитај* ПВД11,53, *чуј*, *слушај* ПВД13,77, *подвиј* ПВД26,146, *освјетљај* Б15.

И у паштровским говорима често се чуби, поред случајева са очуваним гласом *ј* у овим облицима³⁸⁶. Облици императива са изгубљеним сугласником *ј* јављају се у црногорским народним говорима, као и у језику других старијих писаца са црногорског говорног подручја³⁸⁷.

в) Изостављање сугласника *ј* биљежимо и у облику показне замјенице *тај*, поред примјера у којима се чува, чиме се Љубишица уклапа у свој дијалекатски идиом³⁸⁸:

- *та* невољни пут П20, *та* ђавољи посао П43, *та* бој ПЦП58, *та* исти дан ПЦП225, *та* исти час ПЦП246, *та* дан ПВД12,59, 20,110, у *та* разговор ПВД26,146,
- *тај* договор П10, *тај* пут П48, *тај* ГО4, Ч7,1, *тај* дан ГО6, ПВД31,91, *тај* Ссерап ШМ44, *тај* ПЦП1, *тај* дузд ПЦП21, *тај* облик Ч6, *тај* предлог Ч11,11.

6. Губљење цијелог слога евидентирали смо у примјерима:

Прокли кам П63 (Проклети кам), *антиципати* П15.

44. УМЕТАЊЕ И СУПСТИТИЦИЈА СУГЛАСНИКА

У Љубишином језику налазимо велики број ријечи у којима се јавља колебање у употреби консонаната. Појава је везана и за стране и за домаће ријечи. Поред облика који се и данас јављају у црногорским говорима јављају се и варијанте са другим консонантима. Такође јавља се извјестан број лексема са секундарним сугласником. Супституцију и уметање нећемо посматрати према поријеклу, већ ћемо их биљежити као и досадашње фонетске појаве и коментарисати их у односу на дијалекатски идиом.

а) Позната особина паштровских и других црногорских говора о уметању носног сугласника *н*, који је настао аналошки према присвојном придјеву са основом на *-н-* (*далматински*), нема широке размјере у језику С. Љубишице³⁸⁹:

Унгарском П6, *аустринску* ГО16, *brantin–dana* ШМ1, *унишле* ПВД13,64, *униће* ПВД13,74, 16,95, 23,123.

³⁸⁶ Јовановић, *Паштровићи*, 146–147.

³⁸⁷ Вујовић, *Мрковићи*, 183–184; Стевановић, *Источноцрногорски*, 88–89; Милетић, *Црмница*, 319–320, 324; Пешкан, *СК-Љ*, 118–119; Вушовић, *Херцеговина*, 23. За писце исп.: Остојић, *Петар I*, 116; Вушовић, *Његош*, 109; Остојић, *Даковић*, 89; Глушница, *Миљанов*, 91.

³⁸⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 147–148. Исп. за говоре Црне Горе – Вујовић, *Мрковићи*, 245; Милетић, *Црмница*, 424–425; Пешкан, *СК-Љ*, 150; Стевановић, *Источноцрногорски*, 75; Вушовић, *Херцеговина*, 55; Вуковић, *Пива*, 61; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; Пижурица, *Колашин*, 138; Станић, *Ускоци*, 211.

³⁸⁹ Јовановић, *Паштровићи*, 243–244; Исп. за друге говоре: Милетић, *Црмница*, 391–392; Пешкан, *СК-Љ*, 160; Стевановић, *Источноцрногорски*, 55; Вушовић, *Херцеговина*, 29; Станић, *Ускоци*, 154; и у сусједним херцеговачким, *Пецо*, *Источна Херцеговина*, 108. Од писаца на подручју Црне Горе појава је забиљежена у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 117); Петра II (Вушовић, *Његош*, 17); М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 94); А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 90–91).

б) Развијање секундарног сугласника *д* између сугласничких група *-зр* и *-жр* нијесмо забиљежили у писаној ријечи Стефана Љубише, док је та појава позната паштровским и другим говорима Црне Горе, као и у литерарној традицији³⁹⁰.

в) Секундарно *р* имамо у случајевима: *опроврћи* С18, *protvrđnik* ШМ36. Забиљежили смо и секундарно *с* у примјеру: *сускобећи* С58.

Неетимолошко *х* јавља се у примјерима: *мухте* П11, *насуха* П54, *вехне* С1, *бахне* С56, *uzjahše* ШМ48.

У штампаном дјелу забиљежили смо именицу *ибрик* са уметнутим *м*: *имбрик* воде ПБД13,75³⁹¹, као и глагол *утишмао* Б31.

г) Наш писац не излази из оквира свог говора кад је у питању развијање сугласника *ј* у позицијама гдје му по етимологији није мјесто³⁹². Тако биљежимо примјере: *Јевропа* ГО14, *пејмат* ШМ17, *пејта* ШМ39, *ужју* П26, поред: *Европи* П17, *пета* ШМ48.

Секундарно *ј* јавља се у енклитичким облицима личне замјенице 3. лица множине *им*, *их*: *јим* П68, 69, ШМ14, 15, 17, х3, *јих* П69, 70, ШМ7, 26, 32, х3, 34³⁹³.

д) Именица *инжињер* јавља се са гласовима *ђ/џ/з/г*, док је у његовом завичају (в. т. 37) само са гласом *ж*:

инђењера П25, *инђењера* П46, *инђењере* П58, *инџениери* П37, *Инзениера* П46, *инзениару* П46, *инзениер* П46, *ingenjeri* П72.

ђ) Карактеристичан је и облик имена *Јустинијан* који је написан као: *Justinian* ШМ35, х2, *Gjustiniani* ШМ30.

е) Промјена финалног *-м* у *-н* репрезентована је следећим примјерима: *седан* дана ПВД11,56, *одведен* их ПВД20,108, *утишман* ПВД20,110, *извучен* ГО23.

Овај адријатизам познат је многим приморским говорима, а по степену раширености паштровски говор чини препознатљивим³⁹⁴. Ова појава није имала великог замаха у Љубише, али је свакако паштровски идиом утицао на његову писану ријеч.

Промјену *-н* у *-м* забиљежили смо у облику *наком* у штампаним текстовима: *наком* ПВД13,71, 19,108, 25,139, 31,90, напореда са: *наком* Ч11,19.

ж) О мијешању сугласника *л/љ*, *н/њ* било је већ ријечи у одјељку о графици (в. т. 16). Разлика између гласова *л* и *љ* у Паштровићима се веома јасно чува, тако да је ова

³⁹⁰ Јовановић, *Паштровићи*, 243; Милетић, *Црмница*, 392; Пешикан, *СК-Љ*, 127; Стевановић, *Источноцрногорски*, 55; Вушовић, *Херцеговина*, 29; Станић, *Ускоци*, 154. За писце види: Глушица, *Миљанов*, 93–94; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95.

³⁹¹ Шкаљић, *Турцизми*, 338–339. У споменцима се налази *имбрик* и *ибрик*, РЈА III, 765, 813.

³⁹² Исп. *јопет*, *ијак* и сл. (Јовановић, *Паштровићи*, 137, 140).

³⁹³ Протетичко *ј* ограничено је на енклитички облик генитива, датива и акузатива замјеница *они*, *оне*, *она* (Јовановић, *Паштровићи*, 140).

³⁹⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 174–180.

појава у Љубини језик могла доћи из других говора који знају за њу³⁹⁵. Примјери у којима се умјесто сугласника л јавља љ:

Кавалеру П10, *поделена* П16, *пролећа* П34, *потле* П42, *oduševljenje* П67, *oduševljenja* П69, *неумолив* П17, *шуплике* П27, 38, *шуплику* П35, *шуплика* П38, *пошлите* П43, *погибели* ГО8, *дали* (удаљава) С7, *удалити* С19³⁹⁶, *досѣтливости* С22, *понеделник* П47, *обстојателствѡ* П55, *погибелна* ГО8, *носилку* ШМ46, у *читули* ПВД11,53, *čituli* ПЦП150.

У језику Пераштанина А. Змајевића забиљежени су облици *шуплина*, *калуџа*, *дебелна* и сл.³⁹⁷

Мањи је број примјера са обрнутом замјеном:

иоље П140, *iolje* ШМ3, *љубеница* ПВД23,128, *ljetnjaki* П69.

Ова појава замјене гласова л/љ карактеристична је и за језик војвођанских писаца³⁹⁸.

На другој страни замјену сугласника н /њ забиљежили смо у примјерима³⁹⁹:

н – њ: *животини* С1⁴⁰⁰, *несравнена* С8, *сиротински* П31, *крайномъ* С33, *животину* ПВД16,96, *животином* ПВД17,98, *буништа* ПВД13,65, *буниште* ПВД13,65, *буништу* ПВД22,118, *raniva* ШМ48, *ланског* ГО15,

њ – н: *свијетиња* ПВД13,68, *вуњене* чарапе ПВД23,125, *вуњенијем* ПВД23,126, *лањена* платна ПВД23,124.

з) Необичан су и облици *Херцеговина*, *Марибор*, *Бокелџи*, *Солун*, *Цавтат*, *Будвати* који се јављају као:

Хрцеговини П17, *Хрцеговину* П17, *Марбургу* П16, *Бокезки* П10, *Бокезку* П10, *Бокези* Г1,2⁴⁰¹, *Соломонића* П2, *Цаптату* П8, *буњане* П37,

поред примјера: *Херцеговину* П15, *Херцеговину* ГО14, *Херцеговини* ПВД1,5, 3,22, 26,149, *Hrcegovine* ШМ25, 32, 47.

и) Везник *да* вјероватно је омашком написан као *та*: *Я видимъ та ти братучедъ велику* *любавъ* *наноси* П2.

ј) Рускословенска форма са неизмијењеним *вѣ-* забиљежена је у следећем примјеру: *вкусине* С22⁴⁰².

³⁹⁵ Нарочито је распрострањена у источноцрногорским. Детаљније објашњење о овој појави даје Стевановић у својој студији (Стевановић, *Источноцрногорски*, 44–45). О судбини л, љ и њиховом мијешању говори и Вујовић у говорима Мрковића (Вујовић, *Мрковићи*, 156–162). Појава је карактеристична је и за језик М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 22–26).

³⁹⁶ Томановић има примјере *удалио* би, *сажаливати*, *сажалења* (Суботић, *Томановић*, 88). Исп. и Јерковић, *Ненадовић*, 50; *Игњатовић*, 91.

³⁹⁷ Пижурица, *Змајевић*, 259.

³⁹⁸ Јерковић, *Игњатовић*, 91; *Ненадовић*, 50.

³⁹⁹ Примјере замјене има Змајевић (Пижурица, *Змајевић*, 259–260). У Црмници се користи *лањ*, *лањово*, *лањњик*, *копчад*, *копче* и сл. (Милетић, *Црмница*, 365–367).

⁴⁰⁰ Исп. за перашки дијалекат Пижурица, *Змајевић*, 259, напомена 514.

⁴⁰¹ У СК-Љ јављају се примјери *Бокез*, *Бокезица*, *бокески/бокеишки* (Пешикан, *СК-Љ*, 223). Види: Мусић, *Романизми*, 92–93. Томановић употребљава облик *бокеишки* (Суботић, *Томановић*, 101).

⁴⁰² Исп. Јерковић, *Игњатовић*, 94; *Кашин*, *Видаковић*, 52.

к) Именицу *јануар* забиљежили смо у штампаном тексту као: *јенаром* ПВД29,157⁴⁰³.

л) Консонантске варијације јављају се још и у следећим примјерима:

ч – м *почмем* П6,

ж – ш *одрежшито* П6, *плажљиве* С58, *ожашио* ГО23, *плаži* ШМ28, (глагол *плашити*)

ш – ж *непродуши* П17, *лупеши* С28,

ж – з *депозит* П61⁴⁰⁴,

з – ж *зао* ШМ11,

ц – ч *Рацкога* П4, *бирографица* П15,

ћ – ч *Ивичевића* П11 (*Ивичевића*), *ћауи* П40, *ћех* П42, *ћесима* П57, *Ћеси* Ч11,10, *свећаностима* С22, *свећаности* С31,

ц – ћ *Larčićima* ШМ10,

с – ш *Андрасија* П16, *Patrijarsije* ШМ30, *штату* кво П6,

ш – с *опишују* П17, *отпишујући* ГО13, *Баронеше* П50, *шежањ* ПВД12,57, 21,117,

д – т *Valdasar Bogišić* ШМ22,

т – д *наветно* П19, *неправетно* П27, *сретње* школе П27, *отвјетник* П33,

н – м *грана* П4 (*грама*),

м – в *одамна* П15, *рамнодушно* П16, *уземши* П22,

с – з *пенсију* П24, *Цесаром* П22, *поснао* П35, *пенсioniра* П40, *превесе* ГО17, *osdo* ШМ14, *terasije* ШМ28, *Konsula* ШМ26⁴⁰⁵,

з – с *изпит* П25, *zvako* ШМ22, *zahrani* ШМ46,

ш – ћ *саобраћају* П26,

п – б *појим* П16,

б – п *битати* П42,

б – в *облашћен* П35, ГО16, *облада* ГО25,

ч – т *марча* П48, 50, 58,

љ – ж *продљжити* П48,

т – в *жртвотати* ГО16, (*жртвовати*),

н – т *преотпу* ГО13, *донијени* П17,

ч – к *priskačati* ШМ20,

в – п *perovravljaju* ШМ32, (*ne popravljaju*),

ћ – т *крећању* П20,

з – г *protegavica* ШМ7,

⁴⁰³ Облик *јенар* познат је нашем језику и постао је од талијанског *genaro*, РЈА IV, 588.

⁴⁰⁴ *Депозит*, м *остава*, *депо*, *резервоар за воду* it. *deposito*. У Херцег-Новом се резервоар за воду у Србини зове *депозит*, док се у ЗКТ ова ријеч налази у зн. *спремниште за оружје и муницију* (Мусић, *Романизми*, 152).

⁴⁰⁵ До мијешања с н з долази и у неким ријечима романског поријекла у језику Л. Томановића – *пенсију*, *универзитетска*, *философа* и сл. (Суботић, *Томановић*, 88).

ц – с *ц*ертификат П59,

в – т *в*овта ПВД12,60.

45. ЈОТОВАЊЕ

1. а) Резултате старог, прасловенског јотовања група *тј, дј, сј, зј, њј, лј* које дају *ћ, ђ, ш, ж, њ, љ* налазимо у свим категоријама ријечи у којима се оно вршило, чиме се Љубишин језик уклапа у паштровски говорни идиом⁴⁰⁶. Старо јотовање са мањим одступањима је стабилно и одговара ономе што у том правцу показује данашњи књижевни језик:

одгођења П5, *мишем* П4, *примишем* П6, *утврђен* П8, *усуђујем* П10, *мањи* П14, *боље* П14, 26, 27, 46, *болѣ* П2, *најдаље* П23, *напуњен* П24, *удаљен* П31, *учињен* П31, *мишеш* П37, *приређена* П37, *задовољан* П42, *обременен* П36, 43, *најбоље* П44, *кажем* П47, *наређено* П48, *прођеш* П44, *млађи* П63, *осуђени* П54, *најбоље* П67, *принудјен* П68, *повољна* П69, *тршен* П71, *пишеш* П70, *кажем* П71, *осугјен* П72, *позлићена* С5, *ослобођена* С7, *дѣише* С9, *изпућени* С11, *намрђен* ГО4, *окићена* ГО6, *нарешена* ГО6, *наклоњен* ГО20, *брже* ГО24, *zamišljen* ШМ10.

Резултате јотовања лабијала у процесу старог јотовања имамо у групама:

в + ј > вљ: *поздрављаю* П1, *утјеловљени* П5, *управљати* П10, ГО16, *јављам* П12, *објављен* П16, *овјеровљену* П45, *ставља* П61, *поправљам* П63, *постављена* С6, *окривљѣнѣ* С14, *оддшевлѣнѣ* С20, *устрављѣнѣ* С31, *остављаху* С31, *удављѣни* С33, 40, *уловѣныма* С52, *остављам* ГО5, *забавља* ГО12, *устрављена* ГО23,

п + ј > плъ: *скупљене* П29, *узкиплѣне* С21, *узкиплѣнѣ* С31, *подкупљѣна* С52, *растопљенијем* ГО2, *утопљене* ГО18, *поплувао* ГО18, *шерпјет* ШМ2, *рлјупето* ШМ27, 28, *скопљачко поље* ГО10, *скопљачке ливаде* ГО10,

м + ј > мљ: *земљу* П8, *неспоразумљења* П12, *земље* П17, 58, ГО3, *земљи* П20, 42, *примљена* П24, 47, *примљено* П24, *примљен* П48, *земљомѣ* С6, *мамляше* С39, *ломляху* С51, *осамљена* ГО1, *земљом* ГО7, *земља* ГО22, *zetlji* ШМ5,

б + ј > бљ: *уљубљена* П44, *любляху* С8, *любляше* С25, *заробљѣне* С51, *раздробљѣне* С60, *glablja* ШМ43, *Грбљанину* П57, *Grblji* ШМ34.

Изузетак смо забиљежили у примјеру⁴⁰⁷: *споразмљен* П8, поред *споразумљењу* П13.

б) Група *шт* добијена старим јотовањем од старог *стј* огледа се у примјерима⁴⁰⁸: *proštenje* ПЦП145, *praštati* ПР2,190, *криштена* ГО2,10, *криштене* ГО2, *криштеној* рајн ГО13, *kršteno* ШМ23, *криштен* ПВД13,68, *нушта* ПВД13,73.

⁴⁰⁶ Јовановић, *Паштровићи*, 219–221.

⁴⁰⁷ У Паштровићима забиљежен је само један примјер одступања – *трпјење* (Јовановић, *Паштровићи*, 220). У језику Николе I Петровића старе јотоване групе *нљ, бљ, вљ, мљ* нарушене су, па се јављају облици *примјен, подјармене, изломјене*, и сл. (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 95).

⁴⁰⁸ У Паштровићима су *-шт-* и *-шћ-* подједнако заступљени, мада су ликови са *-шт-* ближи језичком осјећају Паштровића (Јовановић, *Паштровићи*, 222–223).

У језику С. Љубинше биљежимо и примјере са групом *ић* добијеном подновљеним јотовањем, а која је позната паштровским и неким црногорским говорима⁴⁰⁹, као и у Његошевом језику⁴¹⁰:

крићанску П16, *прекрићује* ПВД14,82, 13,62, *прекрићују* ПВД11,53, *облашћен* П35, ГО16, *извјешћен* Ч6, *опушћеле* ГО17, *prekršćenijeh* ШМ18, *опрашћати* ПВД16,93, *опушћелијех* ПВД11,51.

в) У следећим примјерима јотује се сугласник *т* дајући *ћ* али се *с* у положају испред *ћ* најчешће чува, тј. не долази до једначења по мјесту творбе:

извјешће П17, 45, 56, 59, *извјешћа* П17, *ужалосћени* С33, *чисћаше* С21, *превлашћене* С36, *изв'ћенъ* С41, *превлашћенъ* С46, *прашћати* С53.

г) У ријечи *опити* као и у ријечима изведеним од њих Љубиша употребљава *ћ*⁴¹¹:

обћу П4, *обћине* П6, 41, 45, *обћинско* П6, *обћем* П10, *обћинске* П10, *обћина* П27, *обћинскога* П45, *обћа* С7, *саопћи* П16, *опћенпознатом* П26, *опће* П28, *опћинским* П27, *опћина* П27, 40, *орћине* П42,

док у лексеми *свеишеник*, изведеним од ње и сл. ријечима користи углавном *-иш-*:

свеишениства П10, *свеишенику* ГО5, *свеишениством* ГО9, *свеишеници* ГО13, 19, *свеишеника* П76, *sveštenicima* ШМ18, *sveštenici* ШМ29, *свеишенике* ПВД14,79, *преосвеишениство* П10, С49, *освеишта* П26, *освеиштао* П27, *просвјештен* Ч6.

поред: *Преосвећенству* П26, *освећења* П26, *освећење* П26, *освећа* П26, *свећенство* С21.

Видимо да у овим примјерима који су српскословенског поријекла у ријечима са основом на *свеиш-* преовладава источна варијанта, док у примјерима са основом на *-опћ-* углавном заспуљена западна варијанта некадашњег српскохрватског језика.

д) Резултате процеса јотовања који су се аналошки ширили и на неке категорије ријечи које у књижевном језику немају јотовану форму налазимо у следећим Љубиншиним примјерима, а што у потпуности одговара стању у паштровским говорима⁴¹²:

1) однос *з:ж* код различитих форми глагола *(-)казивати*:

з:ж каживала П24, *kaživaо* ПЦП22, *kažiју* ШМ27, *kažiјет* ПЦП11, 145, *kažiје* ПЦП134, 150, ПР2,165, *кажујем* ПВД19,107, *dokažiје* Г10,49, Г18, *прикажују* ПВД14,79, 14,81, *покажује* Г19, *покажују* Г29,11, *недокажује* Г29,16,

2) однос *т:ћ* код глагола *окретати*: *окрећају* Б21,

3) однос *с:ш* код неких глагола:

⁴⁰⁹ Исп. Јовановић, *Паитровићи*, 222–223; Милетић, *Црмница*, 340; Стевановић, *Источноцрногорски*, 33.

⁴¹⁰ Његош има примјере: *пушћа*, *смјешћене*, *опрашћам*, *крићену*, *крићено*, *прекрићену* (Вушовић, *Његош*, 24). Исп. и Остојић, *Даковић*, 92.

⁴¹¹ Употреба *-иш-*, *-ћ-* сматра се варијантним разликама српскохрватског језика – прва припада источној, а друга западној варијанти (Стевановић, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*, НЈ, књ. XIV, св. 4–5, 206–207; Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, 265, 320–322). Види за војвођанске писце: Херити, *Јанковић*, 148, напомена 595.

⁴¹² Јовановић, *Паитровићи*, 221–222.

с:ш потпишивао Г29,22, *propišije* П89, *отпишујем* П92, *опишују* П17, *припушују* П31.

ђ) У Паштровићима су претежно уопштени фонетски ликови са -шт- у облицима глагола од основе (-)пусти-, док су ликови са -ст- необични. Љубиша има и једне и друге облике⁴¹³:

- пуштити ГО23, спуштити ГО24, спушите ГО24, *dopuštiti* П68,
- допустити П38, *pustiti* П68.

е) Специфично јотовање група *јд* и *јт* у глаголима са старим *ити* – *идем* у језику

С. Љубише одговара стању које имамо у данашњем књижевном језику:

поћи П8, *доћем* П10, *progješ* П11, *доће* П16, 27, 43, С31, *доћете* П16, *поћите* П27, *поће* П37, *доћите* П37, *поћем* П38, 42, *поћеш* П46, *доћеш* П59, *predjet* П68, *dogje* П69, *progje* П69, *rogjet* П72, *доћи* ГО8, *паћем* П52.

ж) У Љубишиним штампаним дјелима *ПВД* и *ПЦП* јављају се нејотовани облици од именица *ђаво*, *анђео* и сл. који се у његовим аутографима јављају као јотовани облици са изузетком једног примјера⁴¹⁴ (в. т. 17).

2. Ново јотовање потврђено је низом примјера у језику Стефана Љубише.

пј > њ: *комешање* П19, *именовање* П24, *уважења* П26, 31, *допуштање* П42, *камење* П42, 48, *наименовање* П59, *кретања* П43, *знања* П50, *прошња* П62, *страдања* П57, *roštenja* П68, ШМ36, *primanje* П71, *говоренџ* С5, *расуђенџ* С5, *поштенџ* С10, 52, 54, *опроштенџ* С36, *плячкаџ* С51, *прогнанџ* С51, *поштење* ГО9, 12, *помиловање* ГО10, *vladanje* ШМ6, *ježnja* ШМ7, *gatanje* ШМ11, *pričanje* ШМ12, *kretenje* ШМ32, *zvanje* ШМ35, *pljačkanja* ШМ37.

Међутим, евидентни су и примјери у којима није дошло до појаве јотовања:

страданіе П1, *поведеніе* П1, *званія* П2, *безаконіе* С10, 22, *описаніе* Ч1,123, *спасеніе* Ч1,126, *спасеније* П76,73.

Нејотовани примјери, који нијесу бројни у Љубишином језику, имају основу у српскословенском језику, и више су писарска традиција него стварни одраз говорног стања. Овакви примјери регистровани су у језику владике Данила, Петра I, Петра II, а за њих зна и Вук Караџић⁴¹⁵.

лј > љ: *невоља* П27, *невољу* П43, *веселе* П44, *solji* П66, *желџ* С5, 36, *прелюба* С13,

поред: *насиліе* С35,

тј > ћ: *браћи* ГО3, *зачећу* ГО6, *браћу* ГО12, *braći* ШМ5, *ратећи* ШМ6, *lišcet* ШМ32, *мудрошћу* ГО3, *скромношћу* ГО7, *залосћу* П26, *мудрошћу* П26, *милошћу* С9, 51, 52, *строгосћу* С9, *прашћанџмъ* С9, *поквареносћу* С3, *благосћу* С12, *разкошносћу*

⁴¹³ Јовановић, Паштровићи, 222.

⁴¹⁴ Овакви облици јављају се у језику војвођанских писаца – исп. Младеновић, *Рајић*, 81; Херити, *Јанковић*, 149, напомена 599. Исп и за језик А. Змајевића *diakon*, *Диаконџ* (Пижурица, *Змајевић*, 236).

⁴¹⁵ Младеновић, *Владика Данило*, 101; Остојић, *Петар I*, 119; Вушовић, *Његош*, 27; Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 115.

С13, *завишћу* С23, *ярошћу* С31, 51, *опасношћу* С49, *ревношћу* С49, *провидношћу* С51, *крѣпношћу* С52, *изврсношћу* С54, *смиреношћу* С54, *савѣшћу* С54, поред: *болестию* Ч1,124, *радостию* Ч1,127, *раскошностию* Ч1,133 (примјери су из штампаног дјела)

дј > ђ: *милосрђе* С9, 51, 52, *крађу* П63, *прекрађу* П63, *grožgjah* ШМ23, поред облика: *наслѣдѣ* С14.

сј > ш / с'

За разлику од паштровских говора⁴¹⁶, а и других црногорских говора⁴¹⁷ у којима је ова група, која води поријекло од старе групе *сѣј*, доследно јотована, у Љубишином језику имамо паралелну употребу јотованих и нејотованих форми. У прилогу за вријеме *сјутра* и сродним прилозима са именицом *дан* у основи поред чешћих нејотованих имамо и јотоване облике:

- *сутра* П2, 22, 24, 27, 31, 38, х3, 51, 54, х2, 57, ПВД3,20, 6,29, *сјутра* П51, *сутрадан* ГО17, ПВД3,21, *sjutra dan* ШМ9, 41, *sutra dan* ПЦП36,168, 240, *сутра дан* ПВД1,12, 19,105, *преко сутра* ПВД6,29, *прексутра* ПВД6,29,
- *sjutra* ШМ36, *Šutra=dan* ШМ42, *ијутра* ПВД27,152, 29,158, *ијутра дан* Ч11,15.

Напоредну употребу једних и других форми имамо и у другим примјерима:

- *насја* лисица П50, *насје* цијене ПВД16,91, *просјачица* ПВД10,43, *просјадија* ПВД11,52, *сјекотина* ПВД1,17, *gusjenica* ПЦП7, *rasja smrt* ПЦП88,
- *наије* ГО8, *наији* опанак ПВД2,16, *проијакѣ* ПВД19,105, *проијачка* ПВД20,110, *рашји* ПЦП171.

Само облике нејотованих форми имамо у групи *зј* (води поријекло од *зѣј*), док у говорима родног краја процес јотовања *зј* > *з* ' није извршен до краја, па су тако поред облика *из'утра*, *коз'ега*, регистровани и нејотовани облици *изјутра*, *козји*⁴¹⁸. У Љубише забиљежили смо примјере: *козју* ПВД1,6, 47,5, *козијим* ПВД8,34, *kozji* ПЦП2,15, *kozji* ПЦП7.

Љубиша се углавном уклапа у свој паштровски идиом кад су у питању групе лабијал + *j*, које су дале *пљ*, *бљ*, *вљ*, *мљ*⁴¹⁹:

пј > пљ: *стрпљења* П24, *труплѣ* С61, *трупље* ГО10, *pljenove* ШМ7,

поред нејотованог: *копѣа* С60,

бј > бљ: *изгубљене* П56, *гробље* ГО19, *зубље* ГО21, *roblje* ШМ30.

Само у примјеру *родољубље* забиљежили смо нејотован облик:

родољубје П26, *rodoljubja* Ч3,

мј > мљ: *Мљетачку* Б8,

⁴¹⁶ Јовановић, *Паштровићи*, 223–224.

⁴¹⁷ Милетић, *Црница*, 343; Пешикан, *СК-Љ*, 110; Стевановић, *Источноцрногорски*, 34; Вушовић, *Херцеговина*, 17; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 54; Станић, *Ускоци*, 82.

⁴¹⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 224.

⁴¹⁹ Јовановић, *Паштровићи*, 224–225.

вј > вљ: *здравѣ* П1, 2, *здравля* П1, *здравља* П31, *стављаш* П58, *здрављем* П61, *дрвља* П56, *љубављу* П57, *brzojavlje* П69, *живѣня* С6, *крвлю* С22, *здрављу* ГО3, *живљења* ГО7, *крвљу* ГО19, *zdravlje* ШМ35, *zdravlja* ШМ48, *дивља* ГО22.

поред: *oduševljenje* П67, *oduševljenja* П69⁴²⁰.

3. Однос језика С. Љубише и завичајног говора нарочито је занимљив код јекавског јотовања. Даћемо преглед свих група и нагласићемо појединости које га одвајају, али и оне којима се он уклапа у паштровски идиом⁴²¹.

лѣ *наследника* П10, 58, *наследство* П158, *последице* П26, *последња* П40, *последњи* П42, *сљедити* П24, *желељи* П26, *железнице* П17, *железници* П18, *железницѣ* П37, *железну* П159, *željezničkih* П171, *željeznici* П72, *прољећа* ГО1, *прољетној* ГО3, *љепоте* ГО6, *љепотом* ГО7, *љетној* ГО21, *љетос* П44, *ljeti* ШМ8, *љекари* П59, *ljekarija* ШМ6, *ljekar* ШМ1, 3, *ljekari* ШМ14, *ljekarom* ШМ6, *ljekariama* ШМ17, *pozljediše* ШМ6,

поред: *пролећа* П34, *поделена* П16,

нѣ *нѣшто* П1, *нјеке* ШМ2, 14, *нјеки* ШМ4, 6, 36, *нјеšto* ШМ7, 21, 26, 47, *нјекад* ШМ8, *нјека* ШМ22, *нјеко* ШМ30 x2, *њеко* ПВД3,18, *њешто* Б16, *Њекојему* Б35, x3, *njedara* ПЦП188, Ч2,209, *njedra* ПЦП200, *njedrima* ПЦП208, *њедрима* Ч7,4,

поред: *нешто* П2, ГО7, ПВД25,136, *неко* П6, ГО6, *неšto* ШМ35, ПЦП10, *неки* ПЦП26, *неко* ПЦП172, *неки* ПВД9,36, 24,136, *нека* ПВД26,143, *некојети* Г18, (в. т. 30.2.е)

Кад је ријеч о јотовању сугласника *л*, *н*, Љубишин језик се углавном уклапа у дијалекатски идиом, у којем је регистрована доследна замјена *лје*, *нје* > *ље*, *ње*, осим код облика неодређених замјеница и прилога *неко*, који се јављају само са нејотованим облицима⁴²². У Љубишином језику имамо напоредну употребу јотованих и нејотованих форми неодређених замјеница и прилога *неко*, док код групе *ље* имамо скоро доследно јотоване форме са мањим одступањима.

тѣ – *ћера* П6, *Шћерану* П14, *ћераје* П27, *прећерана* П33, *наћерати* П40, *čerati* П67, *načerati* П69, *наћера* С48, *ћерати* ГО2, *ућеши* ГО8, *наћерао* ГО16, *онућеле* ГО17, *ћешим* ГО20, *Sčerap* ШМ1, 2, 6, 22, *Sčerane* ШМ2, *Sčeranova* ШМ3, *Sčerana* ШМ4, *dolećelo* ШМ9, *Sčeranova* ШМ10, 39, *ућеши* ГО8, *хћело* П25, *хћели* П45, *хћеле* ГО17, *ćeli* П69, *нехћедне* С9, 49, *не хћене* ГО7, x3, *не хћенеш* ГО17, *не хћесте ли* ГО15, *nehčeste* ШМ24, *nehčene* ШМ36,

⁴²⁰ Исп. у језику М. Миљанова *плачка*, *плачку*, *представљају* и сл. (Глушица, Миљанов, 96). Исп. Стевановић, *Источноцрногорски*, 37, 43.

⁴²¹ У црногорским народним говорима процес јекавског јотовања сугласника *т*, *д*, *л*, *н*, је доследно спроведен – Милетић, *Црмница*, 345; Пешикан, *СК-Љ*, 110; Стевановић, *Источноцрногорски*, 21, 35–36; Вушовић, *Херцеговина*, 15–16, 25; Вуковић, *Лива*, 44; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 54–55; Пижурица, *Колашин*, 95; Станић, *Ускоци*, 106–112; Петровић, *Ровца*, 177. Исп. и у језику црногорских приповиједача: Младеновић, *Владика Данило*, 101–103; Остојић, *Петар I*, 121–122; Глушица, *Миљанов*, 97–98; Остојић, *Даковић*, 94–96; Суботић, *Томазовић*, 79–82; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 98.

⁴²² Јовановић, *Паштровићи*, 225–226, 359–361.

- *htjela* ШМ33, 34, *хтѣде* С17, 51, *хтѣти* С31, *тѣше* С58, *tjelesne* ШМ6, *тѣлесномъ* С1, *Стјепан* ПВД,
- дѣ – *нећелѣ* П9, 19, 61, *вићело* П17, 65, *заћевѣцу* П17, *сјећети* П21, *одавће* П49, *ћецу* П56, х2. *ћелима* П58, *нећелѣу* П43, 60, *нећелѣа* П44, 60, *ћеди* С51, 52, *заћести* С57, ГО6, *виће* ГО6, *заћело* ГО7, *nevigjelici* ШМ1, *negjeljah* ШМ2, 37, *gjevojci* ШМ5, *vidji* ШМ6, *gjela* ШМ6, *gjedovina* ШМ6, *razgjela* ШМ30, *gjece* ШМ11, *vigje* ШМ16, 45, *nagjeli* ШМ24, 48, *gjevojku* ШМ28, *negjelje* ШМ46, *vidjelu* ШМ40, *vigjesteli* ШМ44, *мећеда* ПВД5,27, *жћела* ПВД15,89,
- *дјељао* ГО5, ПВД2,16, *прадједом* ГО10, *дједу* ГО15, *дједовини* ГО15, *дјевојка* ГО21, *дјецо* ГО26, *видјети* П17, 23, 28, 39, 44, ГО4, *видјећемо* П14, *видѣти* С61, *видѣше* С11, *видјела* ГО20, ПВД9,38, 10,45, *vidješe* ШМ19, *nedjeljom* ШМ10, *дѣло* П1, С15, *дѣла* С3, 4, 8, х2, *дѣломъ* С7, 19, *дѣлима* С53, *дјевојку* ПВД8,34, *дјеца* ПВД10,43, *дјевери* ПВД8,34, *недјелѣу* ПВД12,59, *недјелѣ* ПВД13,62, *одјевена* ПВД12,60, *дјед* ПВД20,112, *медјед* ПВД24,130, *ждјела* ПВД8,34,
- *ће* П2, 9, 18, 24, 26, 59, *ниће* П29, 31, 37, 40, 44, 50, 55, 63, С2, 3, 14, 27, 48, 57, *гје* П69, ШМ1, 3, 6, 32, 40, *зће* П56, 65, *негје* П31, 48, *neggje* ШМ5, 9, *гје* ШМ1,
- *гдје* ГО1, х2, 7, 13, 15, 18, 19, 22, 23, ПВД8,36, 9,38, 27,149, *igdje* П67, *nigdje* П67, *gdje* П67, *негдје* ПВД1,9, 2,14, 4,24,
- *овће* П4, 6, 7, 8, 9, х3, 12, 14, 16, 17, 20, 22, 24, 25, 26, 31, 32, 34, 37, 38, 48, 49, 51, 56, 63, С4, 7, 18, 21, 32, 44, 51, *ovgje* П69, 70, 72, ШМ21, 28, 40, *vogje* ШМ7,
- *овдје* П67, *овдје* ГО7, 8, ПВД4,24, 13,73.

Велика неуједначеност јавља се кад су у питању групе *тје*, *дје*. Са високим степеном доследности јаковског јотованја код групе *тје* Љубиша се слаже са својим паштровским говорима, у којима је ова група јотована без изузетка⁴²³. Кад је у питању секвенца *дје* у језику нашег писца, запажамо да су више заступљеније јотоване форме, (посебно код прилошких ријечи) мада нијесу занемарљиви ни примјери са нејотованим облицима. Одступања од јотованих облика у групи *дје* у Љубишиним родним говорима поремећена су неким ријетким примјерима, нпр. код глагола *видјети*⁴²⁴.

Несумњиво је да Љубиша употребљава често дублете тако да исту ријеч налазимо и у једном и у другом облику написане. Чини се да је понекад ипак више тежио да се приближи књижевном језику, па отуда објашњавамо и ситуацију са неуспјесним случајевима успостављања старијег нејотованог стања у примјерима *медјед*, *ждјела*.

⁴²³ Јовановић, *Паитровићи*, 225–226.

⁴²⁴ Обавезни прелазак групе *дје* у *ће* у паштровским говорима ремети глагол *видјети*, који се јавља углавном са неизмијењеном јатовском секвенцом. Друга одступања забиљежена су једино у неколика случаја код лексеме *дјеца* и у једном примјеру код глагола *свидјети*. Група *дј* код замјеничких прилога обавезно се јотује (Јовановић, *Паитровићи*, 226–227, 457–458).

сѣ – *поиљедњи* ГО4, *иједник* ГО6, *ијени* ГО6, *ијетан* ГО6, *ијеме* ГО7, ПВД22,122, *иљедуј* ГО8, *ијела* ГО1, 9, *иљегу* ГО10, *ијета* ГО10, *ијести* ГО10, ПВД21,113, 24,130, *поиљедице* ГО10, *иљегне* ГО11, *беиједом* ГО11, *иљегну* ГО12, *иљедбеница* ГО12, *иљедбенике* ГО13, *пробеиједи* ГО14, *поијеку* ГО14, 20, *поиљедна* ГО16, *поиљетку* ГО17, *ијеле* ГО18, *не иједу* ГО18, *ијен* ГО23, *иујела* ГО24, *рошљедни* ШМ11, *ијемена* ПВД20,110, *поијекли* ПВД27,151, *ијећели* ПВД24,130, *ијенокос* ПВД24,133, *ијетан* ПВД25,140, *гуијеница* ПВД20,108, *киијелице* ПВД17,97,

– *пробесједити* П5, *сједиш* П9, *свједок* П17, *сједница* П43, 45, *сједну* ГО6, *сједи* ГО15, 20, *посјечете* ГО15, *сједне* ГО18, *очи сјере* ШМ1, *besjedom* ШМ1, *posjelima* ШМ4, *sjedio* ШМ7, 10, 15, 33, *sjetio* ШМ7, 12, 13, 21, *sjeveru* ШМ8, 32, *sjeme* ШМ9, *sjedba* ШМ9, *sjedbu* ШМ9, *sjetan* ШМ10, 16, *sjeni* ШМ15, 27, *sjeru* ШМ19, *probesjedi* ШМ20, *susjestvo* ШМ21, *svjedok* ШМ22, *sjedalo* ШМ22, *posjedaју* ШМ23, *sjedi* ШМ29, *sjedijaše* ШМ34, *posjelu* ШМ44, *posječene* ШМ45, *posjekli* ШМ47, *бесѣдомъ* С20, 50, *бесѣдницы* С51, *бесѣдъ* С52, *besjedu* ШМ43, *besjedom* ШМ1, *сјеме* ПВД9,56, *сјемени* ПВД8,34, *посјећи* ПВД13,65, *сјевера* ПВД16,96, *сусјед* ПВД16,90, *сјекира* ПВД15,82, 19,106.

И група *сје* јавља се напоредно са јотованим и нејотованим облицима, чиме Љубинца остаје донекле вјеран својим говорима, у којима су јотоване и нејотоване форме код различитих основа неједнако фреквенцијски заступљене⁴²⁵.

Јотовање фрикатива *с*, *з* обично је у свим црногорским говорима⁴²⁶.

зѣ *изјело* П56, *изјести* П61, ПВД14,81, 17,101, *izjede* ШМ10, *izješe* ШМ17, *разједи* ПВД4,25, *изједемо* ПВД5,26, *изјела* ПВД11,51, *изјео* ПВД22,127,

цѣ *разцвјетао* ГО7, *цвѣташе* С18, *цвѣтуюћий* С39, *цвјетале* косе ПВД8,34, *цјепаника* ПВД19,106.

Љубинца се удаљава од паштровских говора кад су у питању секвенце *зје*, *ије*, које у његовом језику остају нејотоване⁴²⁷.

плъ *пјевањем* ГО12, *рјеваји* ШМ20, *изрјевато* ШМ19, *рјене* ШМ1, *рјена* ШМ8, *пјесме* П8, 65, *рјесте* ШМ20, *приспјети* П47, *трпѣти* С20, *успјеха* П33, *успјети* П45, 60, 62, *умѣреностъ* С9, *uspjeli* П72, *uspjeti* П72,

⁴²⁵ Код основа на *-сѣд-* обичније су јотоване форме; код основа на *-сѣт-* нејотоване; док се код основа на *-сѣк-* може говорити о равноправној употреби једних и других ликова (Јовановић, *Паштровићи*, 228–229).

⁴²⁶ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 195–198; Милетић, *Црмница*, 344–345; Пешикан, *СК-Љ*, 110–111; Стевановић, *Источноцрногорски*, 34–35; Вуковић, *Пива*, 44–47; Вушовић, *Херцеговина*, 16–18; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 44–46; Пижурица, *Колашин*, 96; Станић, *Ускоци*, 82.

⁴²⁷ Као резултат јекавског јотовања у секвенци *зје* имамо конструктив *з'*, фонему са највећим дистрибутивним ограничењима и малим лексичким фондом – *из'еди*, *из'елица*, *из'ела*, *из'еде*; поред примјера са *хе*: *ићес*, *ићели*. Група *ије*, *ије* редовно се јотује– *ћедило*, *ћепаница*, *проћетају*, *ћета*, *ћетају* (Јовановић, *Паштровићи*, 230).

- бљ *побѣди* С9, 11, 38, *побѣде* С16, *побѣдитель* С39, *побѣдимо* С58, *побѣдомъ* С61, *бјеиш* ГО22, *бјеѣ* ШМ30, *бјегунце* П25, *избѣгну* С9, *побѣгао* П10, *бѣгати* С32, *узбѣгнутогъ* С48, *узбѣћи* С48, *бѣжи* С48, *бѣгунцыма* С56, *бѣгунаца* С57, *бѣгство* С58, *бјежати* ШМ15, *побјегни* ГО23, *побјегло* ШМ9, *побјегло* ШМ17,
- вљ *вјеруј* П6, 9, 56, *увјерио* П15, 35, 40, 42, *вјеран* П12, *невјерујем* П33, *вјерозакону* П10, *vjerovali* П68, *uvjerali* П68, *vjerovanje* П68, *provjerio* П72, *вѣровати* С5, *вјери* ГО4, *вјеровно* ГО6, *повјерила* ГО6, *вјериш* ГО8, *вјероломством* ГО10, *вјерске* ГО12, *вјереница* ГО12, *невјерну* ГО13, *вјереника* ГО18, 25, *једновјерник* ГО2,
- мљ *мјерити* П9, *намјерио* П6, *мѣру* П11, *примѣре* С3, *умѣреностъ* С12, 39, *мѣрити* С31, *примѣромъ* С51, *безмѣрно* С56, *прекомѣрно* С52, *namjera* П66, *namjeravat* П68, *namjerim* П69, *премјере* ГО1, *напримјер* П8, *примјера* ГО10, *намјерно* ГО7, *zamjerili* ШМ46, *primjeru* ШМ34, *mjerimo* ШМ28, *umjerene* ШМ48.

Видимо да секвенце лабијал + *j* нијесу захваћене процесом најновијег јотовања, чиме се његов језик у потпуности подудара са стањем у паштровским говорима⁴²⁸.

Кратким прегледом резултата јотовања показује се да се Љубиша не уклапа увијек у говоре родног завичаја. Љубишина разноврсност јотованих и нејотованих облика је нарочито изражена код новог јотовања, као и јекавског. У говорима Паштровића има доста дијалекатских црта које Љубиша није унио у свој језик, с једне стране, али, с друге стране, често у жељи да што вјерније представи богатство својих говора, узима неке дијалекатске црте. Па ипак, у многим примјерима преовладава његова опредјеленост књижевном обрасцу. То се најбоље види по неким необичним облицима ријечи у којима је преовладала Љубишина жеља за литераризираним облицима. У секвенцама лабијал + *j* углавном, са малим изузецима (регистрали смо свега неколика примјера са неизвршеним општесловенским и новим јотовањем) чува се разлика између старијих и новијих група, што одговара стању забиљеженом у Паштровићима, за разлику од неких црногорских говора у којима је карактеристично губљење разлике између рефлекса старијих и новијих група уснени сугласник + *j*⁴²⁹.

⁴²⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 230–232.

⁴²⁹ Вујовић, *Мрковићи*, 191; Милетић, *Црмница*, 343–344; Пешикан, *СК-Љ*, 109; Стевановић, *Источноцрногорски*, 36–37; Вушовић, *Херцеговина*, 23–24. Проф. Остојић биљежи нестабилизovanу ситуацију у вези уснени сугласник + *j* за језик Петра I, па тако региструје паралелну употребу секвенци *пљ*, *бљ*, *мљ*, *вљ* и *пј*, *бј*, *мј*, *вј* (Остојић, *Петар I*, 119–121). За језик Миљанова карактеристично је одсуство јотовања у групи уснени сугласник + *j* (Глушица, *Миљанов*, 95–97). *Мемоари* војводе А. Даковића показују стабилну ситуацију, тј. забиљежен је само један примјер са неизвршеним јотовањем у скупини уснени сугласник + *j* и у случајевима општесловенског, новог и дијалекатског јотовања (Остојић, *Даковић*, 92–93). Уснени сугласници нијесу захваћени процесом јекавског јотовања (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 100). У вези са уопштавањем фонеме *j* умјесто *љ* постоје различита мишљења – детаљније исп. Остојић, *Петар I*, 121.

46. АНАЛОШКА ПОМЈЕРАЊА У РЕФЛЕКСИМА СТАРИХ ПРОМЈЕНА

а) У Љубишином језику јављају се примјери са успостављеним веларом у дативу и локативу једнине именица треће врсте, што одговара стању у говорима његовог родног краја. Вуковом језику, као и језику старијих црногорских приповиједача⁴³⁰.

Поред примјера:

о *пресјеки* ПЗ6, великој *неприлики* П61, по твојој *preporuki* П67, у *politiki* П78, у *шаки* С20, х2, по *науки* С39, у *битки* С61, *разлики* ГО8, *vladiki* ШМ19, о *sjeki* ПЦП22, на једној *даски* ПВД5,28, *странки* Ч6, на *бытки* Г1,4,

регистрали смо и књижевне:

у *руци* П5, ГО17, ПВД31,91, *pri ruci* П72, на *муци* П93, на *муцы* С60, на *руци* ГО14, у тој *муци* ГО25, у тој *тиси* ШМ6, о *maloj dlaci* ШМ7, на *тиси* ШМ45, у *муци* ПВД13,76, *vladici* ШМ24.

Према правилима савременог књижевног језика, без промјене и са промјеном, употребљава се властита именица романског поријекла *Бока*⁴³¹:

- по *Боки* П63, Ч11,17, у *Боки* Ч11,15, 11,19, П82, Г1,3, у *Voki* Г18, о *Voki* П81,
- у *Боци* Ч11,15, 11,31, 11,36, по *Боци* Ч11,19.

б) Рефлексе старог јотовања имамо и код итеративних глагола на *-ева*, *-ива*, као и код именица изведених од ових глагола⁴³²:

припуцују ПЗ1, *отпуцујући* ГО13, *казивати* ПЗ6, 45, *кажују* ГО12, *доказују* ГО16, *kaživati* ШМ2, *kažuju* ШМ27, *kažiје* ПЦП134, ПР2,165, *kažujem* ПЦП145, *кажујем* ПВД19,107, *dokažiје* Г10,49, *приказују* ПВД14,79, *dokažiје* Г18, *показује* Г19, *показују* Г29,11, *недоказује* Г29,16, по *kaživanju* ШМ33, *kaživanje* ШМ10.

в) Форма са извршеном другом палатализацијом која је аналошког поријекла (настала према номинативу множине) забиљежена је у облику именице *бог*: *Бозима* С1, 52, *Бози* С33.

Овакво аналошко уопштавање одлика је старијих писаца из западних и југозападних крајева сх језика⁴³³. Промјена је својствена и црмничком и дјелимично мрковићком говору⁴³⁴.

⁴³⁰ Јовановић, *Паштровићи*, 234. Овакве облике користио је и Вук (Пецо, *Једно поређење Вукова језика*, 214). Забиљежени су и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 123), Петра II (Вушовић, *Његош*, 24), М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 99), В. Поповића (Суботић, *Поповић*, 71).

⁴³¹ *Правпис*, МС/МХ, 55; Стевановић, *Савремени I*, 131.

⁴³² Однос *з*: *ж* у различитим формама глагола *казивати* забиљежен је и у Паштровићима (Јовановић, *Паштровићи*, 222).

⁴³³ Маретић, *Далматински писци*, 225; Марковић, *Анчић*, 85–86.

⁴³⁴ Милетић, *Црмница*, 412; Вујовић, *Мрковићи*, 229. Исп. за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 123).

II МОРФОЛОГИЈА

ИМЕНИЦЕ

47. ИМЕНИЦЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА

У падежним облицима једнине именица мушког и средњег рода нема наглашенијих одступања од стања у савременом књижевном језику. Нешто више пажње посветићемо вокативу и инструменталу који показују неке специфичности у односу на прилике у савременом језику.

48. ВОКАТИВ ЈЕДНИНЕ

а) Код именица које се завршавају на непалаталан сугласник имамо наставак *-е*, а код именица чија се основа завршава на палаталан сугласник региструјемо наставак *-у*, што одговара стању у савременом језику⁴³⁵, као и ситуацији у паштровским говорима⁴³⁶:

- *Висарионе* П1, *Поне* П6, *поне* П6, ПВД15,86, *Поне* Мићо П6, *Мићо брате* П8, *брате* П8, *Господине* П10, *пријане* П13, *Боже* П46, Б29, 31, *pobratime* П66, *ропе* П68, *brate* П68, 69, *Консоле* С51, *оче* ГО3, *Оче* Todosije ШМ24, *kneže* ШМ42, ПЦП188, *Krcune* ПЦП246, *крвнице* ПВД13,70, *куме* П84, *Ti odvietniče, šavče, gostilniče* ЧЗ, *gospodine* П90, *Вуче* ПВД14, 81, 14,82, *влаше* ПВД17,153,
- *Пријателю* ПЗ, *пријатељу* П4, 84, *Пријатељу* П11, *skitači* ШМ24, *brijači* ЧЗ, *prijatelju* П68.

Одступања смо забиљежили код именица:

- Ти *Персано*, на гласу јуначе Б10, Ох *Персано*, да те Бог убије Б14,
- Почитовани *Пријану* П43, *господину* П26.

Колебања се јављају у језику Петра II, краља Николе, М. Миљанова⁴³⁷.

б) Иза консонанта *р* за разлику од паштровских говора и савременог језика имамо скоро доследно наставак *-у*⁴³⁸:

- везиру* ГО16, *liekaru, slikaru, knjižaru, novinaru, crevljaru, krčmaru, komandaru* ЧЗ, *saru* Г23, *gospodaru* ПЦП172, *Господару* ПВД2,16, 14, 79, 16,94, 17,100.

⁴³⁵ Стевановић, *Савремени I*, 191.

⁴³⁶ Јовановић, *Паштровићи*, 248.

⁴³⁷ Вушовић, *Његош*, 28; Ненезић, *Никола I*, 137; Глушица, *Миљанов*, 104–105.

⁴³⁸ И с наставком *-е* и с наставком *-у* употребљавају се именице које се завршавају сугласником *р* што је условљено некадашњом двоваријантном природом овог сугласника (Стевановић, *Савремени I*, 191–192). Паштровићи имају наставак *-е/-у*, а понекад се употребљава облик без наставка (Јовановић, *Паштровићи*, 247). За говоре исп.: оба наставка имају: Пешикан, *СК-Љ*, 143; Стевановић, *Источноцрногорски*, 62; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 74; Вуковић, *Пива*, 50; Станић, *Ускоци*, 188; у Црмници је чешћи наставак *-е* (Милетић, *Црмница*, 397): док је у Мрковићима чешћи *-у* (Вујовић, *Мрковићи*, 215); у говорима Колашина само је заступљен наставак *-е* (Пижурница, *Колашин*, 116).

поред ријетких: *секре* ПВД8,35, *Care* ШМ32.

в) Забилијежили смо и примјер вокативне синтагме која је једнака облику номинатива: Драги *Господи* Чокић П63.

Ова појава присутна је у језику краља Николе I Петровића⁴³⁹, а карактеристична је и за писце из других дијалекатских области⁴⁴⁰.

г) Именице које се завршавају самогласницима *о* и *е* имају вокатив једнак номинативу: Драги *Васо* П2, мој драги *Балдо* П9, *брацо* П9, 15, мој *попо* ПВД32,129, *Gospodo* Г10,48, *Лимо* ПВД74, *Rado* ПЦП73 x5, поред облика *Rade* ПЦП73, који је забилијежен само једном. Ова именица у номинативу гласи *Rado* ПЦП48 x3, 71, 72, и *Rade* ПЦП48 x3, 80.

д) Именица *човјек* у Љубишином језику има облике вокатива: *чоујеће* ШМ10, *чо јеће* ШМ11, *чоџе* ПВД7,30, *чоче* П15, док Паштровићи знају за облик *чоче*⁴⁴¹.

49. ИНСТРУМЕНТАЛ ЈЕДНИНЕ

Репартиција инструменталних наставака *-ом* и *-ем* показује само ријетку нарушеност у односу на савремени књижевни језик⁴⁴², чиме се Љубишин језик слаже са паштровским али не и са другим црногорским говорима⁴⁴³. У језику других старијих писаца са подручја Црне Горе стање је неуједначено⁴⁴⁴.

а) Именице које се завршавају ненепчаним сугласником имају наставак *-ом*: *пресједником* П6, *сином* П7, *србом* П8, *писмом* П9, *присутвом* П10, *пријатељством* П21, *кнезом* П31, *књазом* П37, *берићетом* П44, *Књазом* П58, *liečnikom* ШМ6, *Knezom* ШМ24, *грлом* ПВД13,74, *Бајом* ПВД12,59, *носом* ПВД13,74, *пламеном* ПВД24,130, *јауком* ПВД31,90, *plugom* ПР1,145, *vitezom* ПР2,165, *knezom* ПР2,165, *jezikom* Г2.

⁴³⁹ Ненезић, Никола I, 138. За Вуков језик исп. примјере које наводи Маретић у својој *Граматници* (Маретић, *Граматика*, 152. и напомена 174), премда је Вук осуђивао ову појаву (Караџић, *Граматички и полемички списи В. С. Караџића*, 154).

⁴⁴⁰ Ова особина присутна је у језику војвођанских писаца: уп. Младеновић, *Рајић*, 85–86; Кашић, *Видаковић*, 62; Игњатовић, *Јерковић*, 98; Херити, *Јанковић*, 157–158; као и славонских: Маретић, *Славонски писци*, 159.

⁴⁴¹ Јовановић, *Паштровићи*, 247.

⁴⁴² Стевановић, *Савремени I*, 194–200.

⁴⁴³ Јовановић, *Паштровићи*, 248–249. Продирање наставака тврде промјене у категорију именица чија се основа завршава палаталним сугласником јавља се у говорима Мрковића доследно (Вујовић, *Мрковићи*, 216). У Црмници је поремећена употреба *-ом/-ем*, као и у Ускоцима (Милетић, *Црмница*, 398–399; Станић, *Ускоци*, 187–192). У СК-ЈБ је забилијежено продирање наставака *-ом* (Пешикан, *СК-ЈБ*, 144–145), док су у источноцрногорским, западноцрногорским и говорима Пиве и Дробњака, забилијежени много ређи случајеви употребе наставака *-ем* иза тврдых сугласника (Стевановић, *Источноцрногорски*, 65; Вушовић, *Херцеговина*, 36; Вуковић, *Пива*, 51).

⁴⁴⁴ Поклапања се савременом нормом забилијежена су у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 126), Петра I (Остојић, *Петар I*, 126–127), Петра II (Вушовић, *Његош*, 28), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 107); са једним примјером изузетка у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 105). На другој страни, ширење наставака некадашњих тврдых основа *-ом* на рачун меких основа *-ем* евидентно је у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 272), В. Поповића (Суботић, *Поповић*, 70).

б) Облици са наставком *-ем* јављају се код именица које се завршавају било којим предњонепчаним сугласником:

бичем П5, *служитељем* П10, *пријатељем* П13, *правцем* П14, *концем* П16, с *почитањем* П21, *Родићем* П27, *зпојет* i *гнојет* П81, *Војиновићет* ШМ45, *кључет* ШМ44, ПЦП265, *дуžдет* ПЦП161, *поžет* ПЦП226, 248, *таçет* ПЦП273, *нојсем* ПВД13,71, *мачем* ПВД17,98, Ч6, *свецем* ПВД19,107, *даждем* ПВД19,107, *кројет* Г2, *сојем* ПВД24,130, *стрицем* ПВД25,137, *ујцем* ПВД25,137, *плачем* ПВД31,90, са изузецима: *вршом* ПЦП7, *тунјом* ПЦП7, *strunјом* ПЦП7.

Дисимилациони процес у оваквим позицијама није наметнуо наставак *-ом*, који је забиљежен у неким црногорским говорима⁴⁴⁵.

в) Код именица са основинским завршетком на *-р* у језику С. Љубише углавном имамо наставак *-ом* без обзира на значење:

кантаром П9, *затвором* П25, *Одбором* П16, *лјекаром* ШМ6, с *Конзистором* П10, *Рехбаором* П20, *Цесаром* П22, *Ласером* П35, *Фраром* П54, *ћесаром* ГОЗ, *Petrom* ШМ22, *господаром* ПВД2,15,

поред: *љекарем* ПВД20,112.

У савременом језику код именица које означавају имаоца неког занимања, звања, и лице уопште допуштена је употреба оба наставка, док код именица које означавају било какву ствар или апстрактну именицу предвиђен је само наставак *-ом*⁴⁴⁶. Разноликост је евидентна и у црногорским говорима, као и у језику старијих писаца са овог подручја⁴⁴⁷.

Код именице *цар* имамо само наставак *-ем*, као и у савременом језику⁴⁴⁸: *Царем* П58, *Carem* ШМ6, 12,17, 19, 43, *Carem Petrom* ШМ22.

г) Именица *пут* у овом падежу има оба наставка, чиме се Љубиша удаљава од свог говорног идиома који има наставак *-ом*⁴⁴⁹:

⁴⁴⁵ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 216; Црмница, *Милетић*, 398; Пешкан, *СК-Љ*, 144–145.

⁴⁴⁶ Стевановић, *Савремени* I, 196–197.

⁴⁴⁷ У паштровским говорима само је у употреби наставак *-ом* (Јовановић, *Паштровићи*, 248). Оба наставка напореда употребљавају се у Црмници (Милетић, *Црмница*, 398–399), западиоцрногорским (Вушовић, *Херцеговина*, 36), ускочким (Станић, *Ускоци*, 190), само наставак *-ом* са малим одступањима забиљежен је у колашинским говорима (Пижурица, *Колашин*, 118). Оба наставка без обзира да ли је *р* било меко или тврдо имају Петар I и Петар II (Остојић, *Петар I*, 127; Вушовић, *Његош*, 28). Углавном наставак *-ом* имају Миљанов и Поповић (Глушница, *Миљанов*, 105; Суботић, *Поповић*, 71). Наставак *-ом* има и Томановић са изузетком именице *цар* (Суботић, *Томановић*, 108). Само наставак *-ом* употребљава Никола I Петровић (Ненезић, *Никола I*, 138–139).

⁴⁴⁸ Стевановић, *Савремени* I, 196. Напореда употреба забиљежена је у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 127) и Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 108), само наставак *-ом* употребљава Миљанов (Глушница, *Миљанов*, 105), само *-ем* Змајевић (Пижурица, *Змајевић*, 272). Његош има оба наставка, али је чешће у употребн *-ом* (Вушовић, *Његош*, 28).

⁴⁴⁹ Код именице *пут* само у једном примјеру забиљежен је наставак *-ем*, иначе једино је *-ом* (Јовановић, *Паштровићи*, 248–249). Петар I употребљава само наставак *-ом* (Остојић, *Петар I*, 127), Миљанов и Поповић само *-ем* (Глушница, *Миљанов*, 106; Суботић, *В. Поповић*, 71), напореда употребу има Томановић (Суботић, *Томановић*, 108). И Његош има оба наставка, али је обичнији *-ом* (Вушовић, *Његош*, 28).

– једнијем *путом* добити П25, свијем сам *путом* ђељао бритвицом једну љуску ПВД2,16, пак се свијем *путом* обазирао ПВД13,71, окренули злијем *путом* ПВД16,93, ти не знаш *путом* ходити ПВД27,152, *svijem putom* ispitivao ПЦП13, *da ide na vjeru putom* ПЦП183, *nekijem tajnijem putom* opozvale Г2,

– послати обичним *путем* П17, *kad bili putem* ПЦП246, *чују путем* ПЦП56, *бити ће путем* *naredbe uredjene* Г13,96, *se upravnim putem* *nemože izvesti* *ravnopravnost* Г2,

У савременом језику облик *путем* обичнији је кад се ова именица употребљава у просекутивном значењу, док је облик *путом* резервисан за сва друга значења⁴⁵⁰. Међутим, Љубиша ову именицу употребљава у просекутивном значењу и са једним и са другим наставком, чиме се он удаљава од норме савременог језика.

50. НОМИНАТИВ – ВОКАТИВ МНОЖИНЕ

Наставци за номинатив и вокатив множине су исти као и у савременом језику. Извјесне несагласности са књижевним језиком имамо у распореду инфикса *-ов/-ев*. Љубиша употребљава облике *Бози* С12, *rozi* ПЦП173, и сл. са извршеном другом палатализацијом која је аналошког поријекла. (в. т. 56)

51. ГЕНИТИВ МНОЖИНЕ

а) За разлику од народних говора Љубишиног родног краја који код именица мушког и средњег рода имају три наставка *-а*, *-и*, *-ак*⁴⁵¹, у језику нашег писца биљежимо следеће наставке: *-а*, *-и*, *-у/-ију*, *-их*, *-ах*. У генитиву множине именица мушког и средњег рода долази до изражаја напoredна употреба старијих и новијих облика, тј. са сугласником *х* и без њега, при чему се исте именице јављају у објема варијантама⁴⁵². Нема неких специфичности које би условиле једну или другу варијанту, које су подједнако честе⁴⁵³:

-а: *заступника* П5, *грехова* П6, *поздрава* П7, *пријатеља* П8, *обштества* П9, *закона* П10, *новаца* П15, *писама* П16, *министара* П19, *трговаца* П37, *посала* П42, *селâ* П55, *дана* П59, Ч11,6, *ђакова* П63, *градјана* П68, *копита* ГО1, *војника* ГО10, *јаничара* ГО10, *јунака* С8, *терета* С40, *dukata* ПЦП13, *posnikâ* ПЦП218, *štednikâ* ПЦП218, *mirotvoracâ* ПЦП218, *kneževa* ПЦП256, *grlâ* ПЦП259, *залâ* ПВД13,68, *јунака*, *мудраца*, *књижевника* ПВД14,81, *млечићâ* ПВД17,98, *анђелâ* ПВД31,90,

⁴⁵⁰ Стевановић, *Савремени* I, 197.

⁴⁵¹ Јовановић, *Пашировићи*, 253.

⁴⁵² Таква ситуација забиљежена је у неким црногорским говорима – Вујовић, *Мрковићи*, 219; Милетић, *Примица*, 400, Пешикан, *СК-Љ*, 146. У Љубишиним родним говорима посебну боју генитиву множине дају примјери са *к* као замјеником некадашњег *х*, иако нијесу распрострањени (*Пашировићи*, 254).

⁴⁵³ Петар I и Петар II чешће користе облике са наставком *-ах* (Остојић, *Петар I*, 128; Вушовић, *Његош*, 29). Владика Данило има само наставке са крајњим *-х* (Младеновић, *Владика Данило*, 128), док Миљанов зна само за облике без крајњег *-х* (Глушница, *Миљанов*, 107). Вук Поповић и Никола I употребљавају обје варијанте, мада је чешћи облик са *-а* (Суботић, *Поповић*, 73–74; Пенезић, *Никола I*, 139–140). Наставак *-ах* заступљен је са свега два примјера у језику Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 113).

отаца ПВД36,44, соколова Б18, књижника и фарисеја Ч10, свештеника и помораца Ч11,6, језика Ч11,8, мировника и ђака Ч11,27, тоака Г18,

-ах: данах П6, 8, 21, Б5, писамах П7, табаках П8, поздравах П9, коммисарах П60, *zastupnikah* П70, *muževah* П73, *путовах* П75, робовахъ С30, грађанахъ С52, *darovah* ШМ6, *kokotah* ШМ10, *putah* ШМ10, *sinovah* ШМ12, *Nemanićah*, *Balšićah*, *Crnojevićah* ШМ17, *prijateljah* ГО30, *višekah* ШМ40, *Crnogoracah* ШМ41, *Turakah* ШМ42, *dukatah* ШМ43, *tomakah* ШМ43, *vršnjakah* ШМ48, голобрках Б9, топовах Б9, 24, вјековах ПВД11, краљах Б11, јунаках Б13, 22, брдах Б18, дурбинах Б24, соколовах Б27, официрах Б37, Далматинах Б39, праћедовах Б40, новасах Ч2,209, *včkovah* Ч2,211, *brdah* ПР1,145, *časah* ПР2,190, *običajah* Г2, *razlogah* Г16,146.

Понескад у синтагмама налазимо два различита наставка, тј. и облике са наставком -а и са -ах: *plijenovah* и *pljačkanja* ШМ37, *od Turakah* и *Mlečića* ШМ48.

б) Именица *људи*, као суплетивна у генитиву множине има наставке -и и -их⁴⁵⁴.

– од неких *људи* П16, жалосно стање они несретњи *људи* П17, наком два паса *људи* ПВД18,99, *pet hiljadah ljudi* ГО63, Бивало је разборитих *људи* Ч6, оглашенијех *људи* Ч11,6,

– *pojedinih ljudi* П68, *svijeh ljudi* ШМ26, не би ни *људих* бивало ПВД10,48, мимо *људих* ПВД14,79, некијех *људих* Ч11,14, *људих* Ч11,31, *ljutih* ПР2,86.

Поред ових облика Љубиша је у једном примјеру употребио именицу *човјек* умјесто допунског облика множине *људи*: 1400 *човјка* Ч1,124.

в) Именица *мјесец* јавља се са наставцима -и и -а⁴⁵⁵.

– рок од пет *мјесеци* Г19, десет *мјесеци* Г29,19,

– једанаест *мјесеца* ПВД31,90, *Nakon nekoliko mjeseca* ПЦП74, да су пет *мјесеца* Г19, пет *мјесеца* Г19.

Наставак -и забиљежили смо још код следећих именица:

dvanaest govodi ПЦП160, траје више *минути* Г29,24.

г) Језик Стефана Љубише одликује се старим двојинским наставцима -у/-ију, који су мање познати или уопште непознати старијим црногорским приповиједачима и народним говорима⁴⁵⁶. И у савременом језику веома мали број именица има старе дуалске наставке -у/-ију у генитиву множине⁴⁵⁷. У језику нашег писца наставак -ију забиљежили смо код именице *гост*:

⁴⁵⁴ У Паштровићима је забиљежен само наставак -и (Јовановић, *Паштровићи*, 253).

⁴⁵⁵ У говорима родног му завичаја употребљава се облик *мјесеца* (Јовановић, *Паштровићи*, 253).

⁴⁵⁶ Старе облике двојине -у/-ију уопште немају владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 128), Петар I (Остојић, *Петар I*, 128), Петар II (Вушовић, *Његош*, 29) Анто Даковић (Остојић, *Даковић*, 101). Само наставак -у код именица -а деklinације регистрован је у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 111), док је у језику краља Николе I забиљежен -у код именица треће и -ију код четврте Стевановићеве врсте (Ненезић, *Никола I*, 140, 149, 151). Нијесу у паштровском говору засвједочени наставци -ију/-у (Јовановић, *Паштровићи*, 254, 300, 325). Стари двојински наставци забиљежени су у говорима Мрковића (Вујовић, *Мрковић*, 228), источноцрногорским (Стевановић, *Источноцрногорски*, 70).

⁴⁵⁷ То су именице мушког, средњег и женског рода: *нога* – *ногу*, *рука* – *руку*, *слуга* – *слугу*, *очи* – *очију*, *уши* – *ушију*, *кост* – *костију*, *ваши/уши* – *вашију/ушију*, *кокош* – *кокошију*, *гост* – *гостију*, *нокат* – *ноктију*, *прст* – *прстију* и *прси* – *прсију* (Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине*, 82–100).

код страних *гостију* ГО5, по *sto gostiju* ПЦП28, није се бојао... него вас *гостију* ГО9, побоји се животима својих *гостију* ГО9, придошлијех *гостију* ПВД24,131.

У савременом језику именица *гост* у геитиву множине поред наставка *-а* има још чешће наставак *-и*⁴⁵⁸. Облици *гости* и *гостију* регистровани су у Пиви, а у источноцрногорским *гости* и *госта*⁴⁵⁹. У великом броју говора постоји само облик *гости*⁴⁶⁰. Овај облик није забиљежен ни у сусједним говорима источне Херцеговине, док су регистровани облици неких других именица као: *кокошију*, *костију*, *очију*, *прсију*, *ушију*⁴⁶¹.

д) Именица *уста* поред чешћег облика некадашње двојине, који се јавља и у савременом књижевном језику, има понекад облик на *-а*, односно *-ах*⁴⁶²:

осим твојих *устју* ГО16, *iz ustiju naroda* ШМ4, *iz ustiju* ПЦП13, Г18, осим твојјих *ustiju* ПЦП171, *od svojijeh ustiju* ПЦП204, *iz ustiju* ПЦП221, Г18, из *устју* ПВД1,9, 13,64, 24,133, 25,138, Ч6, 11,35, Г19, из *njegovijeh ustiju* Г18, поред: из *устâ* ПВД8,35, *od materinih ustah* Г5,342.

Именица *уста* има наставак *-ик* и *-ијук* у мрковићким говорима⁴⁶³. Интересантно је напоменути облик *усту* поред *уста* у бјелопавлићким говорима⁴⁶⁴. Његош такође има облике генитива множине *устах*⁴⁶⁵.

ђ) Код именице *прст*, која у савременом језику чешће има стари двојински наставак *-ију*, региструјемо наставке *-а* и *-ах*: *prstâ* ПЦП133, на десет *прста* ПВД8,33, преко *prstah* ШМ23. Именица *нокат* има наставак *-а* у генитиву множине, као и у његовом говорном идиому⁴⁶⁶: *ako ni dogje luč do nokata* ПЦП193, *dogori luč do nokata* Г23.

е) У Љубишином језику поред наведених примјера за стари наставак *-их* у генитиву множине забиљежили смо га и код именице *сам*: дванаест *самих* ПВД13,71⁴⁶⁷. Употреба овог наставка забиљежена је у језику владике Данила, Петра I, Петра II⁴⁶⁸. Од говора са подручја Црне Горе евидентан је у Црмници и староцрногорским говорима⁴⁶⁹.

⁴⁵⁸ Стевановић, *Савремени I*, 209.

⁴⁵⁹ Вуковић, *Пива*, 52; Стевановић, *Источноцрногорски*, 68.

⁴⁶⁰ Исп. Милетић, *Црмница*, 402; Пешикан, *СК-Љ*, 146; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78; Станић, *Ускоци* 197.

⁴⁶¹ Пецо, *Источна Херцеговина*, 128.

⁴⁶² Стевановић, *Савремени I*, 212. Николић је у свом испитивању 32 писца забиљежио облик *уста* 172 пута, а облик *устју* 4 пута; колико је колективности у употреби ове именице показује на примјеру језика Мирослава Крлеже који има оба лика. Само *устју* регистровао је у неким дјелима Ј. Поповића и Давича (Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине*, 93).

⁴⁶³ Вујовић, *Мрковићи*, 219.

⁴⁶⁴ Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78.

⁴⁶⁵ Стевановић, *Речник Петра II*, 448.

⁴⁶⁶ Јовановић, *Пашировићи*, 254. Именица *нокат* у савременом језику има чешће наставак *-ију*, поред наставка *-а* (Стевановић, *Савремени I*, 209).

⁴⁶⁷ У савременом језику наставак за ову именицу је *-и* (Стевановић, *Савремени I*, 209). Наставак *-ах* има Петар I (Остојић, *Петар I*, 129), наставак *-и* Никола I (Ненезић, *Никола I*, 140), док Вук Поповић и Караџић употребљавају наставке *-а* и *-и* (Суботић, *Поповић*, 74; Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 124). У Пашировићима је у употреби наставак *-и*, као и у колашинским говорима (Јовановић, *Пашировићи*, 253; Пижурица, *Колашин*, 120). Напореда употреба наставака *-а* и *-и* забиљежена је у следећим говорима: Милетић, *Црмница*, 402; Стевановић, *Источноцрногорски*, 68–69; Вушовић, *Херцеговина*, 38. У Мрковићима су у употреби *-ик* и *-ак* (Вујовић, *Мрковићи*, 219).

⁴⁶⁸ Младеновић, *Владика Данило*, 129; Остојић, *Петар I*, 128–129; Вушовић, *Његош*, 29.

⁴⁶⁹ Милетић, *Црмница*, 294; Пешикан, *СК-Љ*, 147.

ж) Плуралуја тантум *врата* има такође наставак *-их*, поред наставка *-а*: од *вратих* П49, *vratā* ПЦП83, *вратā* ПВД31,90.

Књижевни облик генитива множине је *врата*⁴⁷⁰. У Мрковићима се употребљавају облици *вратију*, *врати*⁴⁷¹.

52. ДАТИВ МНОЖИНЕ

У дативу множине именица мушког и средњег рода у језику С. Љубише јавља се наставак *-има*:

јавио нацијема *пријатељима* П14, сиромашкијем *ђацима* П82, *takvim miževima* П66, уловљенимъ *младићима* С16, *людима* мисленима С20, поручиваше *момцима* С50, *ako nije sam Carevima* много вјешт ШМ13, *proveli svojim ljudima* ШМ47, навикла *дворима* и *перивојима* ПВД13,65, нареде *поповима* ПВД14,78, малијема *коњима* ПВД15,87, некијема *људима* ПВД21,115, многијема *људима* ПВД21,115, црковнијема *добрима* ПВД24,130, *противницима* Ч11,26, *Bokezima* Г18.

М. Стевановић истиче да је савременом језику уопштен наставак *-има*, а да су облици са *-ма* уколико се јављају веома архаични⁴⁷². Само наставак *-има* употребљавају Миљанов, Томановић, док владика Данило, Петар I, Петар II поред овог и имају и неке друге наставке⁴⁷³. У језику војвођанских писаца наставак *-има* се уопште не јавља или је сасвим риједак у употреби⁴⁷⁴.

Само у једном примјеру забиљежен је стари наставак *-ма*: *Людма* таквогъ састава нисданъ трудъ несносимъ С7.

Одсуство наставка *-ма*, у већем броју примјера, а који се употребљава у црногорској књижевној и народној традицији показује савременост деклинационих облика у Љубишином језику⁴⁷⁵. Нијесмо забиљежили ни наставке *-ом* и *-ам*, који су одлика неких старијих писаца и народних говора⁴⁷⁶.

⁴⁷⁰ Стевановић, *Савремени I*, 186–187.

⁴⁷¹ Вујовић, *Мрковићи*, 220.

⁴⁷² Стевановић, *Савремени I*, 210.

⁴⁷³ Глушица, *Миљанов*, 107; Суботић, *Томановић*, 115; Младеновић, *Владика Данило*, 130–131; Остојић, *Петар I*, 130; Вушовић, *Његош*, 29.

⁴⁷⁴ Исп. Младеновић, *Рајић*, 89; Кашин, *Видаковић*, 67; Херити, *Јанковић*, 172–173, напомена 698.

⁴⁷⁵ Забиљежен је у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 130); Петра II (Вушовић, *Његош*, 29); А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 102); Николе I Петровића (Неиезић, *Никола I*, 141). Није евидентиран у језику Петра I (Остојић *Петар I*, 130); М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 107); Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 115). Од говора Црне Горе јавља се у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 220); Црмници (Милетић, *Црмница*, 402–403); СК-Јб говорима (Пешикан, *СК-Јб*, 148); источноцрногорским (Стевановић, *Источноцрногорски*, 70–71); Пиви (Вуковић, *Пива*, 53). И Вук је у почетку користио ове облике, а касније све мање (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 100–102). За војвођанске види: Херити, *Јанковић*, 172–174.

⁴⁷⁶ Наставак *-ом* евидентиран је у језику Петра I (Остојић *Петар I*, 130); владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 130–131); а дјелимично се чува и у мрковићком говору (Вујовић, *Мрковићи*, 220). Петар I зна за наставак *-ам* (Остојић *Петар I*, 130). Од говора Црне Горе понекад се јавља у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 220); СК-Јб говорима (Пешикан, *СК-Јб*, 148); западноцрногорским (Вушовић, *Херцеговина*, 38).

53. АКУЗАТИВ МНОЖИНЕ

Осим наставака *-е* за мушки и *-а* за средњи род, који се поклапају са стањем у савременом језику, евидентан је и наставак *-и*. Јавља се код лексеме *људи*:

за своје *људи* П6, но видећи *људи* непоштене, поштоване С35, добре *људи* ПВД27,152.

поред: уз *људе* ПВД12,59, *људе* боље варукају ПВД14,81, позовну *људе* 20,108.

Овај наставак је био у широкој употреби у западним штокавским говорима, као и далматинским све до XVIII вијека⁴⁷⁷, а евидентан је и код нских косовско-ресавских говора⁴⁷⁸. Ширењем инфикса *-ов/-ев* наставак *-и* постепено нестаје и у акузативу. На црногорском говорном простору овај облик јавља се у староцрногорским говорима⁴⁷⁹, а налази своју примјену и у херцеговачким говорима⁴⁸⁰. Употреба овог наставка забиљежена је у језику владике Висариона, Петра I, Петра II и владике Данила⁴⁸¹. Да ли је овај наставак у језику нашег писца чисто литерарна црта, или је у питању утицај народних говора не можемо са сигурношћу утврдити. У сваком случају, Љубиша је сачувао стару архаичну форму.

54. ИНСТРУМЕНТАЛ МНОЖИНЕ

У инструменталу плурала Љубиша употребљава поред књижевног наставка *-има*, ријетко и наставке: *-ма*, *-ама*, *-и*.

-има: *условијама* П6, *са словима* П7, *Граничарима* П9, *људима* П9, *подештатима* П35, *са ћесима* П57, *грађанима* С34, *сыновима* С35, *знаковима* С36, *дџговима* С40, *ratovima* ГО69, *carevima* ШМ39, *svecima* ШМ39, *gospodarima* ПЦП220, *свијетљацима* ПВД3,20, *фељерима* ПВД3,20, *ноктима* ПВД11,53, *путовима* ПВД20,107, *s topovima* ПЦП74, *s prutovima* ПЦП244, *sinovima* ПЦП255, *временима* ПВД20,107, *завјетима* ПВД20,110, *чуњевима* ПВД24,135, *с кључевима* ПВД26,143, *зидовима* ПВД31,90, *топовима* Б6, Г19, *котловима* Б21, *znakovima* Ч3, *s drugovima* Г25,75, *поповима* Г29,10, *с гласовима* Г29,19,

-ма: *баве сколастичнијема питањама* Ч6,

-ама: *над религиознијем друштвама* Ч6, *пријети вјешалама* Ч6,

-и: *s darovi* ШМ25,

поред: *s darovima* ШМ47, *с даровима* ПВД22,120, *с даровима* Ч1,124.

⁴⁷⁷ О употреби наставка *-и* у језику далматинских писаца детаљније види: Младеновић, Хекторовић, 89.

⁴⁷⁸ Стевановић, Ђаковачки говор, 105–106.

⁴⁷⁹ Пешкан, СК-Љ, 141.

⁴⁸⁰ Забиљежени су примјери: у *гости*, наша је наше *људи*, оваке *људи*, за вас странце *људи* (Вушовић, Херцеговина, 35).

⁴⁸¹ Младеновић, Висарион, 32; Остојић, Петар I, 131; Вушовић, Његош, 29; Младеновић, Владика Данило, 127.

Наставак *-ма* забиљежен је у многим црногорским говорима, али и код старијих црногорских писаца⁴⁸². Вук је такође употребљавао облике на *-ма*, који су каснији граматичари, почев од Даничића, као и неки писци вуковци кроз цио XIX вијек употребљавали напоредо с наставком *-има*⁴⁸³.

Као и у Његошевом језику неке именице средњег рода имају наставак *-ама*. Вушовић сматра да су ови облици можда настали према облицима у руском језику (исп. руски *обществами, виселицами*)⁴⁸⁴. Интересантно је да у Вуковом језику најчешће именице средњег рода на *-ије* добијају наставак *-ама* у дативу, инструменталу и локативу⁴⁸⁵.

У језику народних пјесама Вукових збирки обичан је и стари наставак инструментала *-и*⁴⁸⁶.

Старији наставци *-ма*, *-ама*, *-и* забиљежени су у језику многих војвођанских писаца⁴⁸⁷, док су наставци *-и*, *-ма* карактеристични за далматинске и славонске писце⁴⁸⁸.

Наставци *-ма*, *-ама*, *-и* у језику нашег писца јављају се у занемарљивом броју примјера у односу на наставак *-има*, који у потпуности доминира. Забиљежили смо паралелно јављање наставка *-и* са наставком *-има* у ријечи *дар*. Остала два наставка забиљежени су само у једном Љубишином чланку који је штампан у Новом Саду, па је можда у питању утицај војвођанских писаца.

55. ЛОКАТИВ МНОЖИНЕ

У локативу множине имамо више наставака, у чему се огледа утицај народних говора, али и литерарне традиције. Као и у савременом језику регистровали смо наставак *-има*, који је најчешћи⁴⁸⁹:

о *посланицима* ПЗ9, о *даровима* С50, о *старосједиоцима* и *старокућницима* ГО15, на *posjelima* ШМ4, и *čestijem putovima* ПЦП50, и *ovijem krajima* ПЦП58, на

⁴⁸² Пешикан, *СК-Љ*, 148; Стевановић, *Источноцрногорски*, 70–71; Вушовић, *Херцеговина*, 38; За Лепетане и Пераст види Суботић, *Поповић*, 76, напомена, 19; Вушовић, *Његош*, 29; За војвођанске писце исп.: Херити, *Јанковић*, 177.

⁴⁸³ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 100–102.

⁴⁸⁴ Вушовић, *Његош*, 30.

⁴⁸⁵ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 115.

⁴⁸⁶ Исп. у Вука: *с Турци, с Латини, међ трговци* и сл. (Маретић, *Граматика*, 155). Наставак *-и* забиљежен је у неколико примјера у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 283). Овај наставак је био веома фреквентан у језику војвођанских писаца – исп. детаљније Херити, *Јанковић*, 176–178.

⁴⁸⁷ О томе видјети Јерковић, *Игњатовић*, 115, фуснота 349.

⁴⁸⁸ Пецо констатује да у босанскохерцеговачким говорима побјеђују нови облици, али се и стари грчевито боре за опстанак, нарочито облици *Д/И/Л* на *-ма* (Пецо, *Из деklinационе проблематике босанскохерцеговачких говора (датив, инструментал и локатив множине)*, 80). Наставак *-и* забиљежен је и у језику далматинских и славонских писаца XVII и XVIII вијека – исп. Маретић, *Граматика*, 155; Игњатовић, *Филиповић*, 117; Марковић, *Анчић*, 95; Чигоја, *Папић*, 119; Вукмановић, *Маргитић*, 97–98.

⁴⁸⁹ У Паштровићима потпуно је извршен синкретизам датива и инструментала, а у високој мјери и генитива према књижевном обрасцу. Одступања су једино забиљежена код облика локатива (Јовановић, *Паштровић*, 301, 332).

бјелијем прутовима ПВД31,89, по селима Ч1,127, Ч11,17, Г20, на мјестима Ч6, у судовима Ч6, Ч11,24, по брдима Ч7,7, у предјелима Ч10, у чланцима Ч11,23, о законима П78, закон о *putovima* Г23, о *zavodima*, о *putovima* Г24,3.

Стари локативни облик, а данашњи генитив, јавља се уз предлог *по* и *о*:

а не да се ломимо три дана хода по туђијех *назара* ПВД16,91, нове мрнаре подијелимо по *бродова* ПВД36,44, послао проглас о *изборах* П45.

Није чест ни у језику старијих црногорских приповиједача владике Данила, Петра I, Петра II, спорадично се јавља код Николе I Петровића, док је нешто обичнији код Марка Миљанова⁴⁹⁰. И у Вуковом материјалу народних пјесама чува се наставак *-ах* у локативу множине⁴⁹¹. Облик генитива који се користи у служби локатива множине јавља се у многим црногорским говорима⁴⁹².

Наставак *-и* забиљежили смо у примјеру: Такођеръ у све *рати* Пуничне С51.

Многи писци из Војводине служе се овим наставком⁴⁹³. Архаичне форме овог облика распрострањене су не само у Војводини, већ и у Посавини и Шумадији⁴⁹⁴. Заступљен је и код фрањевачких писаца XVIII вијека⁴⁹⁵.

Љубиша употребљава наставак *-их*, који је забиљежен у следећим примјерима⁴⁹⁶:

Разтурио војску *по шанчевих* Б14, леже по *углових* министарстава Ч8, као *što se obistinili može u onih arhivih* Г2, *zakon o poljskih stražarih* Г23.

Постојање овог наставка свидентирано је и у језику војвођанских писаца⁴⁹⁷.

Љубиша користи и наставак *-ам/-ама* чак код исте именице: у *повојама* ПВД8,33, Ч11,35, *Reklo se, da je naš jezik u povojam* Г2.

Употреба ових наставака који су забиљежени у штампаним Љубишиним текстовима, потврђена је такође у језику старијих црногорских приповиједача, као и у језику Вука Караџића⁴⁹⁸.

⁴⁹⁰ Ријетко се јавља у језику владике Данила – само код именица женског рода и то су једини примјери локатива уопште (Младеновић, *Владика Данило*, 134); и у језику Петра I забиљежена су два примјера код именица женског рода (Остојић, *Петар I*, 133). Није чест ни у Његошевом језику (Вушовић, *Његош*, 30). Никола I и Миљанов употребљавају стари локативни облик уз предлог *по* (Ненезић, *Никола I*, 142; Глушица, *Миљанов*, 109).

⁴⁹¹ Маретић, *Грамматика*, 178.

⁴⁹² Јовановић као општу појаву код именица сва три рода издваја употребу двоструких наставака за облик локатива множине. Тако поред наставка *-има* локатив има и наставке *-а/-ак*, који су облички једнаки са генитивом плурала (Јовановић, *Пашировићи*, 332–333). За друге црногорске говоре исп. Пешикан, *СК-Љ*, 148; Вушовић, *Херцеговина*, 38; Вуковић, *Пива*, 57; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 80; генитивни облик умјесто локативног јавља се доследно у источноцрногорским (Стевановић, *Источноцрногорски*, 69–70).

⁴⁹³ Исп.: Јерковић, *Игњатовић*, 116, напомена, 352; Херити, *Јанковић*, 181–182.

⁴⁹⁴ Кашић, *Видаковић*, 69, напомена 298.

⁴⁹⁵ О употреби наставка код писаца види детаљније, Чигоја, *Патић*, 121.

⁴⁹⁶ У језику А. Змајевића основни наставак у латиничној верзији је *-ieh*, а у ћириличној *-их* (Пижурица, *Змајевић*, 285).

⁴⁹⁷ Забиљежен је у језику војвођанских писаца – само у једном примјеру у језику М. Видаковића (Кашић, *Видаковић*, 69) и са по неколико у језику Ј. Игњатовића и Б. Радичевића (Јерковић, *Игњатовић*, 117; Илић, *Радичевић*, 104).

⁴⁹⁸ Петар I има наставак *-ам* ређе код именица мушког рода, а чешће код средњег. Спорадично се јавља и наставак *-ама* (Остојић, *Петар I*, 133). Један примјер забиљежен је у језику Николе I (Ненезић, *Никола I*, 142). Вук код именица на *-ије* употребљава у *Д/И/Л* наставак *-ама* (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 115).

Карактеристичан је и облик именица *њедро* и *врата* који гласи⁴⁹⁹: у *њедрама* ПВД20,109, по *вратама* ПВД2,15.

Свакако је интересантан примјер локативне синтагме у којем биљежимо два локативна наставка, нови *-има* и стари *-а*⁵⁰⁰:

џије ... па *posjelima*, па *givna*, и *mlina* čitavu povjest ШМ4.

Од множинских падежа датива, инструментала, локатива највише одступања од уопштеног наставка *-има* имамо баш у локативу, што се донекле слаже и са паштровским говорима у којима се јавља наставак *-има* у Д/И/Л множине, осим у локативу гдје имамо и наставак *-а/-ак*⁵⁰¹.

56. МНОЖИНА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА СА УМЕТКОМ И БЕЗ УМЕТКА -ОВ/-ЕВ

Множински облици именица мушког рода са уметком *-ов/-ев-* јављају се у српскохрватском језику већ у XIII и XIV вијеку, али до XVII вијека преовлађују краћи облици. Дужи облици су у порасту у XVII вијеку, мада ни кроз XVIII вијек немамо стабилизовану ситуацију⁵⁰². Инфикс *-ов/-ев-* јавља се углавном код једносложних именица у почетку, а касније се ширио и на двосложне именице. Данас су, међутим, евидентна колебања у њиховој употреби у књижевном језику⁵⁰³. И у језику С. Љубише јављају се извјесна колебања. Да би се добила потпуна слика и да би се могао успоставити однос између његовог језика и савременог, као и говора Паштровића, издвојићемо примјере по падежима посматрајући:

а) примјере без уметка *-ов/-ев-*

б) примјере са уметком *-ов/-ев-*

в) колебаљиве случајеве.

Номинатив

- а) *brci* ПЦП203, *Бози* С12, 33, *Bozi* ПР2,85, *витези* С49, *гофи* П51, *галеби* Б34, *dlani* ПЦП1215, *žulji* ПЦП266, *змаји* Б27, *kmeti* ПЦП220, *лави* П16, ПВД31,90, Б11, *lavi* ПЦП242, *мрави* П58, *mlini* ПЦП262, *миши* ПВД23,127, *Отцы* С29, 52, *отцы* С55, *оци* ПВД16,92, Ч11,8, *посли* П59, 63, ПВД10,44, Ч9, *posli* ПЦП11, 19, *прстени* ПВД13,63, *пањи* Б32, *роби* Б28, *рати* С9, *rozi* ПЦП173, 193, 272, *свати* ПВД6,29, 8,34, *svati* ПЦП141, *столи* ПВД2,14, *časi* ПЦП147, *чири* ПВД11,51,
- б) *бегови* ГО14, *bregovi* ПЦП3, *bjesovi* ПЦП223, *bolovi* ПЦП275, *bokovi* ПР3,376, *валови* ГО24, *вјетрови* ПВД20,109, *вепрови* ПВД13,62, *волови* ПВД17,100, *gradovi* ШМ8, *градови* ПВД16,90, *gromovi* ПР2,86, *дугови* П59, *духови* Ч11,19, *дарови* ГО4, *dvorovi* Ч2,211, *gjakovi* ПЦП261, *zborovi* ШМ27, *зидови* ПВД31,89,

⁴⁹⁹ Наставак *-ама* код именица средњег р. употребљавају војвођански писци – исп. Херити, Јанковић, 182.

⁵⁰⁰ Исп. у Мрковићима наставак *-им*: по *друзим*, по *селим* (Вујовић, Мрковић, 220).

⁵⁰¹ Јовановић, Паштровић, 301, 332.

⁵⁰² Остојић, Петар I, 134, напомена 387.

⁵⁰³ Стевановић, *Савремени I*, 200–206; Маретић, *Грамматика*, 143–146.

кралѣви С20, кнезови С20, *kneževi* ПЦП16, кумови ГО12, лабудови ПВД31,90, Ч7,3, листови Ч1,134, мостови П27, мозгови ПВД10,47, мачеви ПВД14,79, мужеви ПВД25,142, носови ГО23, ножеви ПВД14,79, *onovi* ПЦП34, огњеви ПВД3,20, планови П17, плодови С31, нумови П54, Ч8, *putevi* Г23, предкови С51, пламови ГО22, попови ПВД13,67, *prutovi* ПЦП243, рисови ПВД31,90, синовви ПВД27,149, Ч6, *sinovi* ПЦП264, *stupovi* ПЦП13, скушеви П51, *stanovi* ПЦП258, свечеви ПВД20,109, сводови ПВД31,88, соколови Б8, *sinovci* ПР2,96, судови Г1,3, *trudovi* С10, топови Б18, *torovi* ПЦП194, *tragovi* ПЦП254, *trijetovi* ПЦП276, *troškovi* Ч2,210, храмови ПВД35,10, Г19, *hrtovi* ПР1,145, *članovi* Г12,70,

- в) *brodovi* ШМ26, броди ПВД21,115, 35,10, Б26, 28, *vikovi* ПЦП160, 256, вукови ПВД1,10, 31,90, вуци ПВД23,125, *glasovi* ШМ14, ПЦП184, Ч9, гласови Г29,20, гласи Б20, *djedovi* ПЦП207, ПР2,190, дједови ПВД14,80, 16,92, *hedi* С51, 52, крајеви ПВД23,125, краји ПВД19,106, Ч7,7, 7,11, *carevi* ПЦП16, *cari* ПЦП22,

Генитив

- а) *vuka* ПЦП27, *košā* ПЦП63, лава П92, *mlinā* ПЦП173, Отаца С33,
 б) *bregovā* ПЦП29, бријегова Ч7,2, *brodova* ПЦП152, бродова ПВД17,101, бокова ПВД3,21, бојева ПВД7,30, бркова ПВД13,63, банова ПВД36,44, витезова С19, ГО10, валова ПВД30,6, вјекова Г29,6, грехова П6, градова С52, голубова ПВД31,89, гласова Ч11,21, *govorah* Г13,96, дудова П19, *đžgova* С25, домова С51, ПВД11,51, димова ПВД11,54, дубова Ч7,9, *дѣлова* С59, дворова ПВД2,17, 3,20, *dvorovah* ПР1,145, *drugovah* Г13,96, *djedova* Г24,3, *darovah* ПР2,200, *djakovā* ПЦП77, 272, знакова П42, зубова ГО5, *zubova* ПЦП273, *zidova* ГО63, *ključeva* ПЦП131, кључева ПВД10,46, крдовā ПВД17,98, кнежевā ПВД31,90, краљева ПВД36,44, крајева ПВД2,14, *ножева* ПВД7,31, *мужева* С53, ПВД25,140, *мачева* ПВД31,90, одборови П17, *огњевā* ПВД3,20, *поздрава* П7, *планова* П17, *преткова* С51, *plodova* Г23, *нумовах* П92, *ројтова* П78, *робова* ПВД13,68, *sinova* ПЦП175, *sinovah* ПР2,85, *стричева* ПВД36,44, *соколовах* Б24, *sudovah* Ч3, *skotova* Г23, *torovā* ПЦП4, 83, *топова* Ч7,1, *топовах* Б20, *трјємова* ПВД31,88, *храмова* С51, *careva* ПЦП16, *чуњевā* ПВД3,20, *чуњєва* ПВД24,129, *члановахъ* Г1,2,
 в) *послова* С4, *пословахъ* Г1,2, *посала* П42, Ч11,10, *posala* ПЦП75, Г16,146, 26,226, *крајева* ГО15, ПВД2,14, *kraja* ПЦП56, *сватова* ПВД8,36, *сватā* ПВД8,34, 10,49,

Датив

- а) *Бозима* С1, С52, *poslima* ПЦП248, *оцѣма* С31,
 б) *volovima* ПЦП202, *бродовима* Ч1,128, *мижевима* П66, *предковима* С33, *поповима* ПВД14,78, Г18, *сыновима* С25, *svatovima* ПЦП34, *трошковима* С20,

в)

Акузатив

- а) *brode* ПЦП265, *gade* ПЦП271, *golube* ПР1,146, *длане* ГО18, *dlane* ПЦП26, *коше* ПЦП63, *крсте* ПВД24,133, *маче* С60, Б17, *мише* ПЦП255, *мише* ПВД28,157, *роге*

ГО2, *стасе* С20, 52, 15, ШМ30, *свате* ПВД5,25, 8,35, 23,123, *спне* Б14, *тоčke* ПЦП26, *саре* ПЦП17, *угље* ПЦП26,

- б) *Богове* С52, *бокове* ГО24, *bregove* ПЦП7, *брегове* Б29, *бојење* ПЦП155, *бирове* ПВД6,30, *бродовље* Б10, *витезове* С19, *vrhove* ПЦП136, *волове* ПВД8,35, *vikove* ПЦП266, *валове* ПВД30,6, *венрове* ПВД13,62, *врагове* ПВД20,110, *градове* С2, ПВД11,54, *гласове* Ч6, *грехове* ПВД15,88, *digove* П68, *дѣхове* С59, *дарове* П84, С30, ГО3, *darove* ШМ37, *dogovore* ПЦП50, *dimove* ШМ8, *domove* ПЦП246, *gjakove* ПЦП182, *жљебове* ПВД28,155, *židove* Г2, *знакове* С20, *zidove* ПЦП2, *zborove* ПЦП140, *ključeve* ШМ26, *кључеве* ПВД20,109, *listove* ПР2,86, *махове* С4, ПВД3,21, Ч7,1, *таhове* П89, ПЦП1, 21, *мужеве* С24, *мирове* С51, *нумове* П19, 30, ПВД28,156, *putove* П78, ПЦП56, 84, *pljenove* ШМ7, *pozdrave* ПЦП19, *plodove* ПЦП208, *рокове* П59, *редове* С6, *redove* ПР3,376, *снове* С15, *случаеве* С35, *станове* Г19, *sudove* ПЦП77, *судове* Ч11,10, *столове* ПВД31,90, *сводове* Ч1,120, *sinove* ПР3,376, *трагове* С30, ПВД13,71, *топове* ГО13, Г19, *торове* ПВД17,97, *трјемове* ПВД31,90, *трупове* Б36, *храмове* С12, *članove* Г28, *шанчеве* Б16, Б18,
- в) *brkove* ПЦП136, *брке* ПВД12,57, *бродове* Б25, *броде* Б17, *дворове* С12, 20, 52, *dvorove* ПЦП229, 263, *Dvorove* ПР2,85, *dvore* ПЦП135, *kneževe* ПЦП17, *kneze* ПР2,85, *krajeve* ПЦП263, *kraje* ПЦП134, *poslove* Г21, *после* П26, 35, 45, 55, 59, ПВД10,42, 32,129, Ч11,6, *posle* П90, *трошковые* П2, 15, Ч1,126, *troškove* Г23, *трошкы* С24, Ч11,22, П21, 47, *troške* ПЦП158, Г3,128,

Вокатив

- а) *Отцы* С51, х4,

Инструментал

- а) *крајима* ПВД23,124, *poslima* Г12,70, *чворима* ПВД13,62,
- б) *гласовима* Г29,19, *дѣговима* С40, *drugovima* Г25,75, *даровима* ПВД22,120, Ч1,124, *darovima* ШМ47, *знаковима* С36, *znakovima* Ч3, *зидовима* ПВД31,90, *кључевима* ПВД26,143, *котловима* Б21, *prutovima* ПЦП244, *поповима* Г29,10, *ratovima* ГО69, *сыновима* С35, *sinovima* ПЦП255, *topovima* ПЦП74, *топовима* Г19,
- в) *бродовима* Б18, *бродима* ПВД1,9, Ч11,22,

Локатив

- а) *krajima* ПЦП164, *ratima* Г18,
- б) *даровима* С50, *putovima* ПЦП50, Г24,3, *прутовима* ПВД31,89, *свечевима* ПВД19,110, *судовима* Ч6, Ч11,24, *по бродовѣ* ПВД36,44, *по шанчевих* Б14, *по углових* Ч8.

На основу изложеног материјала можемо закључити да су именице са уметком -ов-/-ев- заступљеније од именица без уметка. Такође, више је примјера једносложних

именица него двосложних⁵⁰⁴. Највише примјера јавља се у иоминативу, генитиву, акузативу и инструменталу. У вокативу смо забиљежили само краће облике, а у дативу и локативу и краће и дуже. Запажамо да се уметак *-ов/-ев-* јавља код именица као и у савременом језику, са мањим одступањима, као нпр. *ђакови, ђакова, ђакове, крдова, преткова, претковима, зубова*. Ситуација је нешто другачија код краћих множинских облика, који се чешће данас употребљавају са проширењем него у Љубише, а многе краће облике норма не прихвата, као: *Бози, послѣ, роби, рати, столи, ђеди, коша, посала, краја, Бозима, послѣма, гаде, стасе, после* и сл. Колебања инфикса су веома ријетка, што одговара стању у неким црногорским говорима⁵⁰⁵. Забиљежили смо их у примјерима: *кнезови/кнежеви, путови/путеви, посови*⁵⁰⁶.

57. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ И МУШКОГ РОДА НА -А

Деклинациони систем именица мушког и женског рода на *-а* у једнини нема неких већих одступања од стања у савременом књижевном језику. Неслагања са нормом забиљежили смо у неким падежним облицима.

1. Код појединих личних имена присутна су колебања у дистрибуцији вокативних наставака. За разлику од савременог језика у којем вишесложна лична имена најчешће имају облик номинатива једнине у служби вокатива⁵⁰⁷, у Љубишином језику имамо понекад и наставак *-о*:

Ти ćeš me Marijo navesti na čudo ПЦП44, *Marijo* ПЦП44, *Јелко* ПВД13,62, поред примјера: *Илија* П23, *Nikša* П77,522, *Јелка* ПВД13,77.

Колебања се јављају и код појединих двосложних именица, које се јављају и са наставком *-о* и са наставком *-е*, чиме се Љубиша не слаже са својим говорним паптровским идиомом у којем је доследно наставак *-е*⁵⁰⁸:

Зорке баци весло ГО24, *Зорко*, од тебе не кријем ГО20, Не на прије, *Зорко* ГО22.

2. Успостављање велара у дативу и локативу једнине евидентирали смо у примјерима (в. т. 46. а):

⁵⁰⁴ У Паптровићима су евидентиране само једносложне основе (Јовановић, *Паптровићи*, 249–250). Исп. и једносложне и вишесложне за говоре: Вујовић, *Мрковићи*, 217; Милетић, *Црмница*, 400–401; Пешикан, *СК-Љ*, 131–133. Нијесу забиљежени примјери вишесложних именица са овим уметком ни у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 127), Петра I (Остојић, *Петар I*, 134). Нешто мало примјера јавља се у језику Петра II (Вушовић, *Његош*, 29), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 109–110), В. Поповића (Суботић, *Поповић*, 72), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 118), док је нешто више у употреби у језику Николе I (Ненезић, *Никола I*, 146).

⁵⁰⁵ Од говора та појава јавља се у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 217) и у Црмници (Милетић, *Црмница*, 399). Није забиљежена у родним му говорима (Јовановић, *Паптровићи*, 249–250). Нема ширења инфикса *-ов* на рачун *-ев* ни у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 127), Петра I (Остојић, *Петар I*, 134), Николе I (Ненезић, *Никола I*, 147), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 109–110), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 118).

⁵⁰⁶ Норма дозвољава и једну и другу варијанту код именица *пос*, *пут*, док код именице *кнез* само облик *кнежеви* (Стевановић, *Савремени I*, 205).

⁵⁰⁷ Стевановић, *Савремени I*, 231. У Паптровићима двосложна женска имена која нијесу хипокористике и вишесложне именице имају облик вокатива једнак номинативу (Јовановић, *Паптровићи*, 299).

⁵⁰⁸ Исп. *Десе, Драге, Маре, Зоре, Стане* (Јовановић, *Паптровићи*, 298–299).

у великој *неприлики* П61, по твојој *препоруци* П67, у *политики* П78, у *шаки* С20, по *науки* С39, у *битки* С61, чудно се *разлики* ГО8, на једној *даски* ПВД5,28, о *сјеки* ПЦП22, народној *странки* Ч6, на Лепантцкој *бытки* Г1,4.

Колебање се јавља код именице *владика*: *Polju bi vladiki desnicu* ШМ19, *ponese vladici* ШМ24.

Именица *Бока* јавља се и са неизмијењеним и са измијењеним основинским сугласником⁵⁰⁹:

- по *Боки* П63, Ч11,17, у *Боки* П82, Ч11,15, 11,18, Г1,3, о *Voki* П81, у *Voki* Г18,
- у *Боци* Ч11,15, 11,31, 11,36, по *Боци* Ч11,19.

58. ГЕНИТИВ МНОЖИНЕ

а) У генитиву множине именица женског и мушког рода на *-а* у језику Стефана Љубише преовлађују наставци *-а*, *-ах*⁵¹⁰:

- а*: *пара* П8, *заслуга* П35, *неђеља* П44, *изнимкâ* П59, *опекâ* П59, *нијавица* П59, 14 *obveznica* П70, 71, *планина* ГО2, *жсила* ГО9, *пахија* ШМ6, *реџина* ШМ39, *умотворина* ПВД2,17, *година* ПВД10,46, Ч11,7, *жсена* ПВД10,48, *коса* ПВД12,57, 22,121, *свиџâ* ПВД13,64, *оваџâ* ПВД13,70, *глава* ПВД14,81, *врлина* ПВД14,81, *дјевојакâ* ПВД15,85, *обрва* ПВД16,91, *пушакâ* ПВД17,98, *подлогâ* ПВД31,90, *ходајâ*, *улицâ*, *лужâ* ПВД31,90, *мајака* и *сестара* ПВД36,44, *жселезницâ* Ч10, *учионица* Ч10, *вјерâ* Ч11,8, *црква* Ч11,20, *poslanica* П78, *удовицâ* Ч11,27,
- ах*: *обвезницах* П6, *парах* П7, *оспицах* П17, *žvalicah* П67, *čestitkah* П67, *porodicah* П68, *ранах* ШМ2, 12, *negjeljah* ШМ2, *občinah* ШМ13, *zlicah* ШМ19, *žilah* ШМ29, *риџаках* ШМ35, *spilah* ШМ39, *godinah* ШМ43, *poslasticah* ШМ46, *пољанах* Б4, *главах* Б7, *сестрицах* Б7, *лађах* Б10, 22, 29, *хиљадах* Б15, *ранах* Б15, *справах* Б15, *тврђавах* Б18, *оклопџаках* Б23, *јаребицах* Б26, *krivicah* Ч2,210, *ероһах* Ч2,210, *sobah* Ч3, *дуицах* П76,73, *odajah* ПР1,145, *grlicah* ПР2,85, *posteljah* ПР2,86, *карах* ПР2,165, *livadah* ПР2,165, *фигурахъ* Г1,3, *штупендиахъ* Г1,3, *suzah* Г2.

б) Стари наставак *-их*, који је забиљежен и код именица мушког рода, евидентирални смо и у примјеру: хиљаду *асприх* ПВД11,56.

в) У складу је са паштровским говорима одсуство наставка *-и* у генитиву плурала ових именица у језику Стефана Љубише⁵¹¹. Овај наставак забиљежен је само у једном примјеру: пишем 9 *ури* на дан ПЗ1.

У примјерима код којих бисмо га очекивали налазимо наставке *-а*, *-ах*⁵¹²:

⁵⁰⁹ И Вук има облик *Боци* (Суботић, *Томановић*, напомена 286). Стевановић даје облике *Боки* и *Боци* (Стевановић, *Савремени* I, 131). Маретић у својој *Граматичи* наводи дублетне форме – *Боци/Боки* (Маретић, *Граматика*, 81, 99, 168).

⁵¹⁰ У паштровским говорима је са наставком *-а*, са изузетком једног примјера са наставком *-и* /*својтил*/ (Јовановић, *Паштровићи*, 299–300).

⁵¹¹ Јовановић, *Паштровићи*, 300.

⁵¹² Паштровско *-а* стоји према књижевном *-и* / исп. *свадба*, *служба*, *сметња*, *пастрмака*, *бразда*, *тузба*, *радња*, *казна* и сл./ (Јовановић, *Паштровићи*, 300).

дојака ПВД9,39, збирка Ч11,34, форината П51, мајках Б7.

Овај наставак није забиљежен у црногорским народним говорима⁵¹³, а ни у литерарној традицији⁵¹⁴.

г) Именице *рука*, *нога* јављају се са старим наставком -у, поред наставака -а, -ах:

- у: из *руку* П45, од *руку* ПВД26,147, 34,208, *руки* ПЦП158, 165, 193, 270, златнијех *руку* ПВД9,38, прекрштенијех *руку* ПВД27,149, обојих *руки* ПЦП270,
- а: из *наших* *рука* ПЦП211, из *ваших* *рука* ПЦП215, из *рукâ* ПЦП255, из *рукâ* ПВД8,33, од поганијех *рука* ПВД13,72, *рука* ПВД13,72, 25,140,
- ах: *руках* ШМ36,
- у: *prekrštenijeh nogu* ПЦП165, 185,
- а: *pod nokat od nogâ* ПЦП27, *ногâ* ПВД14,81,
- ах: *ногах* ШМ35.

У паштровским говорима наставак -а потпуно је истиснуо из употребе дуалски наставак -у код именица *нога*, *рука* и *слуга*⁵¹⁵.

59. ДАТИВ И АКУЗАТИВ МНОЖИНЕ

Датив и акузатив множине у језику Стефана Љубише не показују одступања у односу на савремени језик. У дативу се уопштио стари дуалски наставак -ама:

препоручиваше *слугама* С50, дао је повода *жалбама* Ч6, *бједама* Ч6, *ustanovama* П90, *занатлијама* отворе радње ПВД14,78.

У акузативу множине једину неподударност у односу на савремени језик забиљежили смо код именице *злоба*, која се јавља са наставком -и:

многи му припишу *злови* и зависти С3.

60. ИНСТРУМЕНТАЛ МНОЖИНЕ

Кад је у питању инструментал множине именица женског и мушког рода на -а, Љубиша најчешће употребљава наставак -ама, који је данас једини наставак у књижевном језику:

-ама: *погрешкама* П14, *пијавицама* П59, *ранама* С5, *увредама* С35, *мишицама* С39, ПВД13,64, с *наукама* ГО10, *земљама* ГО14, *стијенама* ПВД2,14, *зубљама* ПВД3,20, *косама* ПВД11,53, 20,112, *ђунђувама* ПВД23,125, *водама* ПВД23,127, *besposlicama* ПЦП18, *rjesmata* Ч5, с *посестримама* Ч11,22, с *краљевинама* и *земљама* Ч11,23.

Стари инструментални наставак -ами налазимо у примјеру: *s kamatami* П70.

⁵¹³ Вујовић, *Мрковићи*, 224; Милетић, *Црмница*, 406; Пешикан, *СК-Љ*, 146; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78; Вушовић, *Херцеговина*, 37; Вуковић, *Пива*, 56; Пижурица, *Колашин*, 124; Станић, *Ускоци*, 204. Јавља се једино код Муслимана у источноцрногорским говорима (Стевановић, *Источноцрногорски*, 69).

⁵¹⁴ Младеновић, *Владика Данило*, 128; Остојић, *Петар I*, 137–138; Вушовић, *Његош*, 29; Остојић, *Даковић*, 101; Глушица, *Миљанов*, 111; Ненезић, *Никола I*, 148–149; Суботић, *Поповић*, 74–75; *Томановић*, 114.

⁵¹⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 300.

Овај наставак забиљежен је у једном примјеру у језику Петра I, а јавља се и код војвођанских писаца⁵¹⁶.

Евидентирани су и примјери са наставком *-и*, који се јављају углавном код именица на консонант и именица мушког и средњег рода. (в. т. 54): 600 *мотакаћ* s *tazgi* ШМ43, да су Бокеска села спаљена са *ракети* Г19.

61. ЛОКАТИВ МНОЖИНЕ

Именице женског рода у локативу множине јављају се са наставцима: *-ама*, *-а*, *-ам*, *-ах*.

-ама: у *иколама* П14, Ч6, у *размирицама* ГО1, у *аљтама* ПВД13,65, по *колибама* и *ливадама* ПВД13,65, у *бачвама* ПВД24,129, у *пјесмама*, *причама*, *загонеткама* ПВД36,44,

-а: по *сјекотина* ПВД2,17, по *ломинâ* и *плотинâ* ПВД13,71, по *улица* ПВД14,78, 31,90, Ч11,13, по *čelija* ПЦП77, по *galijâ* ПЦП54, по *ulicâ* ПЦП83,

-ах: по *ulicaћ* ШМ5, ПР2,85, по *dolinaћ* ПР1,145, о *šetah* Г10,49,

-ам: по *gomilat* П81, у *развалинам* ПВД13,77, у *рукам* ПВД19,105⁵¹⁷.

Као и у већини црногорских говора⁵¹⁸, и у Љубише се јавља генитивни облик у локативу, углавном са предлогом *по* и ријетко са предлогом *о*⁵¹⁹ (в. т. 55).

У Љубишњинском језику није потпуно извршен синкретизам датива, инструментала и локатива именица на *-а*, чиме се његов језик донекле уклапа у паштровски идиом у којем је у *Д/И/Л* у употреби наставак *-ама*, осим у локативу гдје је још забиљежено *-а*, *-ак*⁵²⁰.

62. ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА КОНСОНАНТ

1. Код именица женског рода на консонант од падежа једнине поменућемо облик инструментала, пошто се у текстовима Стефана Љубише чешће јавља наставак *-ју*⁵²¹:

с почитовањем и брацком *привржениошћу* П17, опћепознатом *мудрошћу* П26, душевном *жалосћу* П26, искреном *љубављу* П57, *solji* П66, ПР2,85, твојом *мудрошћу* ГО3, *покварениошћу* С3, *милошћу* С9, *благосћу* С12, *крвљу* С22, 51, Г1,4, *завишћу* С23, *опасношћу* С49, *ревношћу* С49, *провидношћу* С51, *крѣпношћу* С52,

⁵¹⁶ Остојић, *Петар I*, 139. Исп. за војвођанске писце: Херти, *Јанковић*, 179–180.

⁵¹⁷ Наставак *-ам* јавља се и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 139).

⁵¹⁸ Пешикан, *СК-Љ*, 148–149; Стевановић, *Источноцрногорски*, 69–70; Вушовић, *Херцеговина*, 38–39; Вуковић, *Пива*, 37, 57; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 80; Пижурица, *Колашин*, 125.

⁵¹⁹ У језику Петра I јавља се само у вези са предлогом *по* (Остојић, *Петар I*, 139), као и у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 134), М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 111), Николе I (Ненезић, *Никола I*, 149). У Његовом језику ријетко се јављају у локативу облици генитива на *-ах*, исп. по *гранах* (Вушовић, *Његош*, 30).

⁵²⁰ Јовановић, *Паштровићи*, 301, 332.

⁵²¹ У својој *Граматичи* Маретић констатује да Вук и Даничић знају за оба наставка, али да је облик на *-и* код Даничића много ређи у употреби (Маретић, *Граматика*, 175–176). Иван Поповић наводи групу аутора који искључиво знају за наставак *-ју*, и оних који дају предност *-ју*, али користе и *-и* (Поповић, *Инструментал женског рода на сугласник*, 170–180).

крвљу ГО19, Б11, *kutnjom čeljadju* ШИМ1, *pateći* ШИМ6, ПЦП13, 59, *krvlju* ШИМ24, *regji* ПЦП13, са *сољу* ПВД5, *намећу* ПВД14,81, *мудрошћу* ПВД32,129, *гордошћу* Б4, *болестию* Ч1,124, *radošću* П81, *korišću* Г23, съ *радостью* Ч1,127.

У малом броју примјера забиљежен је наставак *-и*:

с једном *ријечи* Ч8, свом домаћинском *власти* ГО12, лијепом *ријечи* ПВД24,133, *slobodnom riječi* П90.

Из изложеног материјала можемо закључити да се наставак *-и* јавља код именица са неком одредницом, која га диференцира од осталих падежа (нпр. генитива) са истим наставком⁵²². Љубиша и уз наставак *-ју* понекад користи одредницу.

Неуједначена је употреба инструменталних наставака у народним говорима, али и у језику старијих писаца са подручја Црне Горе⁵²³.

2. Генитив множине јавља се са наставком *-их*⁵²⁴:

protivne diobi upravno-sudstvenih vlastih П67, *тијех мислих* ПВД32,129, из *челустих* ПВД32,130, *околистихъ* Г1,3,

поред наставка *-и*: според њених *прси* ПВД10,42.

Познато је да извјестан број именица има у савременом језику у генитиву множине некадашње облике старе двојине, поред наставка *-и*. Таква је именица *кост* која се у Љубишином језику јавља са наставком *-ију*: од *костију* ПВД28,155, до *kostiju* ПЦП153, као и у неким црногорским говорима⁵²⁵.

Поред ове и неке друге именице имају некадашњи дуалски наставак *-ију*:

четрдесет дана и *поћију* ПВД9,36, сто *смртију* ПВД16,92, нема светитељски *моћию* Ч1,122, свечевјех *моштију* ПВД9,39.

Облик *поћију* не помиње се у граматикама, мада се јавља у језику савремене књижевности⁵²⁶. Потврђен је у говорима Мрковића⁵²⁷. Као исправне савремени језик

⁵²² У оваквим случајевима предност има наставак *-и* (Стевановић, *Савремени I*, 242).

⁵²³ У Мрковићима преовлађује наставак *-ом*, ријетко се јавља *-ју*, а наставак *-и* нема (Вујовић, *Мрковићи*, 227). У црмничким говорима *-ју* је обичније, а *-и* се јавља у изразима (Милетић, *Црмница*, 407). Најчешћи наставак *-и*, ређе *-ом/-ем*, и ријетко *-ју* забиљежено је у источницрногорским (Стевановић, *Источницрногорски*, 65). У СК-Љ редовно је *-ју*, осим код именица на *-ч*, *-жс*, *-ш*, *-ћ*, *-р*, гдје доминира *-и* (Пешикан, *СК-Љ*, 145); такво стање је и у говорима Колашина (Пичурица, *Колашин*, 126). Скоро увијек је *-и* у Пиви (Вуковић, *Пива*, 58), док је напоредна употреба забиљежена у западницрногорским (Вушовић, *Херцеговина*, 37). Напоредна употреба регистрована је у језику Петра I и Николе I (Остојић, *Петар I*, 139–140; Ненезић, *Никола I*, 149–150). Владика Данило има само наставак *-у* (Младеновић, *Владика Данило*, 126). Миљанов користи три наставка за овај падеж *-ју*, *-и*, *-ом/-ем* (Глушица, *Миљанов*, 112). Само наставак *-и* има Поповић (Суботић, *Поповић*, 71). Томановић се придружује Љубиши, односно чешће користи наставак *-ју* (Суботић, *Томановић*, 109–111).

⁵²⁴ У генитиву плурала нема трагова некадашњег дуалског наставка *-ију* у паштровским говорима. Доминантан је наставак *-и*, мада се јавља и *-ик* (Јовановић, *Паштровићи*, 325).

⁵²⁵ Мрковићи имају облик *костију* (Вујовић, *Мрковићи*, 228). У Пиви и источној Херцеговини обичнији су облици са *-и* него са *-ију* (Вуковић, *Пива*, 58; Пско, *Источна Херцеговина*, 128). Само облик *кости* јавља се у Црмници, Бјелопавлићима, Ускоцима (Милетић, *Црмница*, 404; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 73; Станић, *Ускоци*, 206).

⁵²⁶ Мирослав Николић га је регистровао код Вучетића, Драинца, Ускоковића, Вулетића, Ненадића и др. (Николић, *Именице са наставцима -у/-ију у генитиву множине*, 91).

⁵²⁷ Вујовић, *Мрковићи*, 228.

само даје облике *смрти* и *мошти*⁵²⁸. Иначе, именица *мошти* може имати каткад и фонетски лик *моћи*⁵²⁹. Овај облик забиљежен је и у Вуковом *Рјечнику*⁵³⁰.

3. Што се тиче осталих множинских падежа једино неподударање имамо у случају именице *ствар* у локативу множине, која гласи: *расправљати о свећенских стварих* П10, као и у дативу именице *лаж* која има наставак *-ам*: *Jer su lažam požise čorave* ПР2,165. Иначе, у другим примјерима биљежимо наставак *-има*:

по данашњијема *вијестима* П57, о *неправилностима*, о *незаконитостима* Г29,14, о политичним *властима* П8.

63. НАПОМЕНЕ О ИМЕНИЦАМА

1. Нека женска имена у номинативу имају наставак *-е*, чиме се Љубишин језик подудара са стањем забиљеженим у паштровским говорима⁵³¹:

припита *Зорке* ГО20, 23, Него је *Горде* била прелијепа ГО5, камо ли би *Горде* брата ГО18, кад *Камила* и *Горде* дођу ГО19, *Горде* викне ГО22, 23, *Кате* послушала бабе Ч11,5,

поред облика са *-а*: дође *Зорка* ГО19, *Зорка* се изује ГО21, А *Зорка* ГО23, *Зорка* је носила ГО25.

Именице мушког рода с номинативом на *-о* углавном се мијењају по првој Стевановићској промјени:

номинатив: Сађ *Ново* креће П1, здраво доша *мило* П2, Поздрављате *мило* П2, треба да *Анто* брзојавља П31, *Ђуро* може имати П35, *Вуко* се препоручи П35, *Нико* се сад нешто нијеца П54, *Вуко* ти прихвати ШМ1, генитив: што се тиче *Шпира* 24, датив: писао сам *Анту* П31, да учиним *Јову* П44, *Ђуро* доћи ће карте П55, обећа *Марки* ШМ35, акузатив: ја ћу приморати *Мыла* П2, за *Шпира* П23, поздрављам *Шпира* П39, нека пропита *Тома* П38, *pozdravi Spira* П72, *pozdravi Vuka* П72, вокатив: Драгиј попе *Мићо* П6, 8, мој драги *Балдо* П7, мој роје *Мићо* П68.

Ријетко се могу мијењати и по трећој врсти: *Rade sin Tome Petrovića* Ч2,209.

2. У језику Стефана Љубише именица *дан* поред данашњих облика:

sutra dan ПЦП36, 168, 240, *svaki dan* ПЦП38, *dan* ПЦП57, 63, *dobar dan* ПЦП60, није *dana* ПЦП159, *bijela dana* ПЦП222, *petnaesti dan* ПЦП243, *za dan* ПЦП263, *дана* ПВД3, *сутра дан* ПВД1,12, 19,105, *три дана* ПВД33,150, *шјутра дан* Ч11,15,

има и облике од старих основа *днев-*, *дн-*, који су карактеристични и за многе старије црногорске писце⁵³²:

⁵²⁸ Правопис само наводи облике *смрти* и *мошти*, *Правопис МС/МХ*, 433, 706.

⁵²⁹ Николић наводи низ примјера са наставком *-ију*, и чак даје предност овом наставку над наставком *-и*. (Николић, *Именице са наставцима -у/-ију у генитиву множине*, 90–91).

⁵³⁰ Караџић, *Рјечник I*, XXI.

⁵³¹ Јовановић, *Паштровићи*, 298–299.

⁵³² Пижурница, *Змајевић*, 200, 265–266; Младеновић, *Висарион*, 32; Владика *Данило*, 137; Остојић *Петар I*, 66, 125; Вушовић, *Његош*, 28; Глушица, *Миљанов*, 41–42, 100; Ненезић, *Никола I*, 152–153, Суботић, *Поповић*, 77, Суботић, *Томановић*, 119.

кад су *дневи* најдужи ГО1, у то доба *дневи* ШМ1, у ручање доба *дневи* ШМ7, о сутрашњему *дневу* ПЦП26, од *днева* ПЦП276, није имала добра *дневи* ПЦП80, провели потонје *дневи* ПЦП89, пренијети и остале *дневи* ПЦП148, до данашњег *дневи* ПЦП176, иза *дневи* ПЦП240, 252, у те *дневи* ПВД1,13, три *дни* боја ШМ17, за три *дни* ПЦП159, три *дни* ПЦП198, ПР3,377, три *дни* ПВД22,122, два *дни* ПВД36,44.

Стари двојински облик *дни* јавља се уз бројеве као и у језику А. Змајевића, владике Данила и Петра I⁵³³. Стари дативни облик *дневи* јавља се у служби номинатива, генитива, акузатива и локатива⁵³⁴.

У називима црквених празника јављају се облици *дан*, *дневи*, *дни*:

- а) на *Petrovdan* ПЦП164, *Petrovdan* ПЦП266, *спасовдан* ПВД13,70, *никољдан* ПВД27,150, *илиндан* ПВД28,155, на *Ђурђевъ данъ* Ч1,135, *Ђурђевдан* Ч10, *Gospogjindan* ШМ19, *Šćepandan* ПЦП28, 140, *Mitrovdan* ПЦП28, *Klimendan* ПЦП30, *Varivdan* ПЦП32, на *Savindan* ПЦП83, на *крстовдану* ПВД20,113,
- б) *Илиа дне* П2, о *Крстову дне* П10, о *Ilinu dne* П66, у *очи Mitrovadne* П69, О *klimenudne* ШМ4, о *Klimenudne* ШМ12, о *Gospogjinudne* ШМ19, о *vidovudne* ПЦП9, *Nikoljadne* ПЦП34, *Vasiljevadne* ПЦП44, о *gjurjevudne* ПЦП134, о *Ilinudne* ПЦП158, *Mitrovadne* ПЦП219, о *Илинудне* Ч6, о *петровудне* ПВД32,129,
- в) *Савитудневу* ГО2, о *илинудневу* ГО26, *Nikoljudnevu* ПЦП27, до *Petrovadnevu* ПЦП164, *Vasiljeva dnevi* ПЦП204, *Arangjelova dneva* ПЦП263, о *бадњему дневу* ПВД3,23, о *илинудневу* ПВД20,111, од митрова до *никољаднева* ПВД27,150, о *савитудневу* ПВД28,157, о *трипунудневу* ПВД28,157, *иовањаднева* ПВД30,6.

Овакви облици које смо забиљежили у језику нашег писца имају упоришта у писаној литерарној традицији, али и и у народним говорима црногорским⁵³⁵. Вук употребљава *Ђурђев дан*, *Јовањ дан*, о *ђурђеву дне*⁵³⁶.

Необични су и називи празника у чији састав не улазе наведене именице:

о *Спасову* Ч10, о *ђурђеву* ПВД20,111.

Именица *подне* не проширује основу у зависном падежу:

око *подна* ПВД1,10, у сред бијела *подна* ПВД3,20, као и *sred podna* ПЦП22,

⁵³³ Пижурица, *Змајевић*, 265; Остојић *Петар I*, 125; Младеновић, *Владика Данило*, 125. У *Николе I* јавља се и у самосталној употреби (Ненезић, *Никола I*, 152–153).

⁵³⁴ Облик *дневи* у генитиву забиљежен је код владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 137), Петра I, (Остојић, *Петар I*, 125), Петра II (Вушовић, *Његош*, 28), Даковића (Остојић, *Даковић*, 98). Змајевић и Миљанов га употребљавају за множинске падеже (Пижурица, *Змајевић*, 266; Глушица, *Миљанов*, 100). У језику Николе I јавља се у служби генитива и локатива и једном ном. мн. (Ненезић, *Никола I*, 152).

⁵³⁵ Облик старих консонантских основа *ди-* регистрован је у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 125), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 100), А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 98), Николе I (Ненезић, *Никола I*, 153), у језику цетинског „Орлића” (Суботић, *Одлике ријечи с деκлинацијом у језику цетинског „Орлића”* (1865–1885), 163). Исп. говоре: Јовановић, *Пашировићи*, 254–255; Вујовић, *Мрковићи*, 212; Милетић, *Црмница*, 403; Пешикан, *СК-Љ*, 139. Форму *дневи* у називима празника користе владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 137), Петар II (Вушовић, *Његош*, 28), Поповић (Суботић, *Поповић*, 77), Томановић (Суботић, *Томановић*, 119–120).

⁵³⁶ Караџић, *Рјечник I*, XXXVIII.

што одговара стању у црмничким и СК-Љ говорима, као и језику Николе I и Вука Поповића⁵³⁷.

3. У језику С. Љубише поред облика *камен* налазимо и старе облике *кам* и *ками*:
камен: за камење П37, 42, 49, *камена* П56, *камен* ГО18, 25, *gomile kamen* ШМ8, *momčad baca se kamenom s ramena* ШМ20, у *stancu kameni* ШМ46, *kamen od uboja* ПЦП26, на *stancu kameni* ПЦП47, *ljuti kamen* ПЦП143, с *Ranj-kamena* ПЦП188, *kamenom* ПЦП262, *pod kamenom* ПЦП262, *kameni* ПЦП277, *каменом* ПВД5,25, на *камен* ПВД7,31, бацају *каменом* с рамена ПВД24,131, *dragi kamen* ПР2,200,
кам: последњи *кам* П6, *goli kam* ПЦП2, *kam iz rukâ* ПЦП139, онај *hrapavi kam* ПЦП151, на *svoj kam* ПЦП174, *zagriže kam* ПЦП181, на *Daruje kam blagu svetoga Marka* ПЦП211, *udar tri put o kam* ПЦП242, да би *kam* омећіо ПЦП260, на *jedan kam* ПЦП276, *кѧм* ПВД8,33, за *кам* ПВД10,46, *пане за кам* ПВД12,60, на *кам* ПВД12,60, главом о *кам* ПВД16,93, с *камена на кам* ПВД17,97, *голи кам* Ч7,3,
ками: *алем ками* П4.

У Паштровићима је облик *кам* потврђен само у два примјера, док се облик *ками* употребљава прилошки⁵³⁸. Многи црногорски говори знају за ове облике који се употребљавају и прилошки као и у клетвама⁵³⁹. Миљанов употребљава облике *камен*, *ками*, као и Вук Поповић⁵⁴⁰. Сва три облика користе Андрија Змајевић, Петар II Петровић Његош, Никола I Петровић⁵⁴¹.

Облици *ками* и *кам* јављају се и у прилошком значењу и у клетвама, мада смо забиљежили и облик *камен* у том значењу:

ками: као *stanac kami* ПЦП228, *Nijeku kami!* ПЦП204, *Kami, da mu se u sred srca uvali* ПЦП262, *Да није, нијеку ками* ПВД24,132, *Ками мајци! да се неутопе* Б34,
кам: ја кунем и у *кам* затуцам П44, *kam da mi je* ПЦП39, у *kam se stanila* ПЦП236, у *kam zatuca* ПЦП237, као *кам* *станац* ПВД8,34,
камен: у *kamen se stanila* ПЦП169, *umukne kao kamen* ПЦП78.

Назив Љубишиног дјела *Проклети кам* евидентирали смо и у облику *камен*: *Иза Проклетог камена* П63, поред облика *кам*: *Сад кад се штампа Прокли кам* П63, *Проклети кам* Ч11,35, *Prokleti kam* ПЦП277, П83.

За означавање множине осим збирне именице *камење* јављају се и облици *камењана* и *камени*: од *камењана* П27, *камени* ПВД24,130, поред:
gomile kamenja ПЦП29, *katenje* ПЦП255, *носи дрвље и камење* ПВД8,34, до *камења* ПВД16,91, 24,130, *камење* ПВД20,108.

⁵³⁷ Исп. Милетић, *Црмница*, 404; Пешикан, *СК-Љ*, 141; Ненезић, *Никола I*, 153; Суботић, *Поповић*, 78.

⁵³⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 255–256.

⁵³⁹ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 211; Милетић, *Црмница*, 396; Пешикан, *СК-Љ*, 133–134; Стевановић, *Источноцрногорски*, 71–72; Вушовић, *Херцеговина*, 35; Вуковић, *Пива*, 53, 57; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 72; Пижурница, *Колашин*, 113.

⁵⁴⁰ Глушница, *Миљанов*, 101; Суботић, *Неке морфолошке особине језика писама В. Поповића*, 77.

⁵⁴¹ Пижурница, *Змајевић*, 267; Вушовић, *Његош*, 27–28; Ненезић, *Никола I*, 151–152.

У родним му паштровским говорима за означавање множине осим збирне именице *камење* користи се још и форма *камењи*, као и облик акузатива *камене*⁵⁴². Облик *камени* употребљава се и у језику В. Поповића⁵⁴³.

4. Од именица старих консонантских основа забиљежили смо и именицу *пламен*, која се јавља и у краћем и у дужем облику⁵⁴⁴:

– *плам* ГО4, *krvavi plam* ПЦП240, *plam* ПЦП253, *крвави плам* ПВД3,20, *Плам* се дигао преко вишких брдах Б18, *Плам* се диже у вис до облака Б32,

– *neugasimo plamen* ГО17, *kako da ugase ovaj plamen* ШМ25, да гаси *пламен* Г19, но је боље *пламен* пожегла Г19.

5. Именица средњег рода *чудо* има форму као и у књижевном језику: *ненадна чуда* ПВД1,6, по дивном *чуду* ПВД1,9, проричу *чуда* ПВД9,39.

У множини јављају се остаци старе *с* промјене⁵⁴⁵:

други проповѣдаху *чудеса* С30, *mnogi dodaju... čudesa* ШМ13, *čudesa* ПЦП226, *da iskaže čudesa* ПЦП245, *čini sedam čudesa* ПЦП254, о *чудесима* ПВД34,208.

Са тим проширењем јавља се и именица *мијело*: светијех *телеса* ПВД31,88.

6. Именице које се завршавају на *-ан(ин)* углавном потврђују норму савременог књижевног језика, чувајући неокрњену основу у једнини, а у множини губећи крајње *-ин*:

једнина: *Грбљанину* П57, Ч7,9, Г1,2, *крићанина* ГО13, *Kotoranina* ШМ26, *Bračanin* ПЦП12, *zadranin* ПЦП47, *skadranin* ПЦП47, *trogiranin* ПЦП63, *kršćanina* ПЦП66, *Ulcinjani* ПЦП247, *циганин* ПВД10,47, 17,99, *Лошињанин* ПВД15,85, *чевљанину* ПВД18,102, *Команин* ПВД29,158, *грађанин* ПВД32,129, Ч11,13, *sugradjanina* Г2, множина: *христјани* П10, *буљане* П37, *Которани* П52, *Атињани* С2, *грађанима* С34, *грађане* С39, *Римљане* С53, *сеочанима* ГО1, *крићане* ГО11, *крићанâ* ГО14, *Agariani* ШМ24, *Bugara* ШМ43, *Dubrovčani* ШМ47, ПЦП132, *Grbljani* ПЦП8, *gragjani* ПЦП17, *Dubrovčane* ПЦП116, *dubrovčanâ* ПЦП50, *kotorani* ПЦП53, *skadranima* ПЦП63, *skadrani* ПЦП63, *kotorani* ПЦП131, *цигани* ПВД9,38.

Колебања се јављају код именица:

Паитровићанинъ Ч1,124, *Паитровићани* Ч1,124, *Паитровићане* Ч1,124, у *Паитровићанима* Ч1,125,

латинина ГО11, али: *Латини* ГО12, *латинима* П52.

Само нормативне облике имају Петар I, М. Миљанов, Л. Томановић⁵⁴⁶. У Паштровићима се именице на *-ин* у номинативу једнине и номинативу множине (и у

⁵⁴² Јовановић, *Паитровићи*, 256.

⁵⁴³ Суботић, *Поповић*, 77.

⁵⁴⁴ И у језику А. Змајевића и Николе I јављају се обје форме (Пижурца, *Змајевић*, 267; Ненезић, *Никола I*, 152). Миљанов зна само за облик *плам* (Глушица, *Миљанов*, 101).

⁵⁴⁵ И у Вука *чудеса* / *чудо* (Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 127). Облик *чудеса* карактеристичан је за неке зетске говоре констатује Вушовић (Вушовић, *Његош*, 28).

⁵⁴⁶ Остојић, *Петар I*, 135; Глушица, *Миљанов*, 103; Суботић, *Томановић*, 129–130.

другим падежима множине) јављају без ове секвенце. Одступања су забиљежена само код примјера да питам *мјештанине*, за *Јеврејине*⁵⁴⁷.

Краћи и дужи облик јавља се и и код етника *Србин*:

- *срб* ГО2, ПВД36,44, *Srb* ШМ4, *srb* ПЦП157, *србу* ПВД11,56, *Срб* ПВД12,58,
- *Srbini* ШМ22, *Srbini* ШМ22, *србину* ПВД2, *Србина* Ч1,124, *Србиномъ* Ч1,124.

У множини употребљава облик *Срби*, за разлику од Вука који је користио и облик са основом *србљ*-⁵⁴⁸:

- Срби* П5, ПВД9,37, 36,44, Г29,17, *србе* ГО9, *срби* ГО16, 18, ПВД10,50, 11,56, 17,99, 23,126, *Srbi* ШМ6, 17, 34, ПЦП6, 273, *Srbe* ШМ42, *Srba* ШМ43, *od srba* ПЦП150, *срба* ПВД24,132, 36,44, П93, *Srbi* Ч9, *Срба* Ч11,30.

7. У Љубишином језику карактеристичне су и именице са словенским наставком *-ије*, које се јављају поред именица са домаћим наставком *-ње*:

- *страданіс* П1, *поведеніс* П1, *званія* П2, *васкрсенија* П19, *безаконіс* С10, 22, *описаніе* Ч1,123, *спасеніе* Ч1,126, *спасеније* П76,73, *рѣшенія* Ч1,125,
- *претресивања* П5, *живљења* П8, *положење* П8, *избирање* П8, *споразумљењу* П13, *осушење* П17, *комешање* П19, *расположење* П21, *привољење* П21, *именовање* П24, *ргоштење* ПЦП145, *издржавање* Ч6, *захтјевање* Ч6, *дописивање* Ч6, *почитовање* Ч6, *расположење* Ч11,20, *продужење* Ч11,31, *здружење* Ч11,32.

Вук је често употребљавао ове именице са наставком *-ије* и у зрелом добу стварања⁵⁴⁹. Овај наставак се јавља и у језику Петра I, М. Миљанова, Николе I Петровића⁵⁵⁰. Забиљежен је у сјеверноцрногорским говорима⁵⁵¹.

8. Именица *војвода* у текстовима С. Љубише употребљава се са два лика – новим *војвода* и старим *војевода*⁵⁵²:

- *войводо* С33, *войвода* С53, 60, *съ Войводомъ* Ч1,124, *vojvodu* Ч2,210, *војвода* Ч11,6, *надвојводе* Ч11,10, *Vojvodi* ПР2,190, *Vojvoda* ПР2,190,
- *восводе* С30, *vojevoda* ПЦП9, *војеводу* Б14, *Vojevodi* ПР2,190, *Vojevodu* ПР2,190.

9. Именица *страх* може бити и женског и мушког рода:

- *rasprše noćnu strahu* ПЦП272, о *pretrpljenoj notnjoj strasi* ПЦП272, у тако обћој *страхи* С52, у оно доба опће *strahe* ПЦП263,
- без *страха* ПВД7,32, *страх* божји ПВД13,65, *страха* божјега ПВД13,77, од *страха* ПВД23,123.

⁵⁴⁷ Јовановић, *Паитровићи*, 250–251.

⁵⁴⁸ Исп. *Србин/Србљин* (Караџић, *Рјечник I*, 786, 787). Петар I ријетко употребљава овај облик (Остојић, *Петар I*, 135). Никола у генитиву има облик *Србљин* (Ненезић, *Никола I*, 153–154).

⁵⁴⁹ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 115.

⁵⁵⁰ Остојић, *Петар I*, 126; Глушица, *Миљанов*, 100–101; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 98.

⁵⁵¹ Вушовић, *Пива*, 53; Вушовић, *Херцеговина*, 35.

⁵⁵² Владика Данило ову именицу пише доследно са фонетизмом *-оје-* (Младеновић, *Владика Данило*, 78). Петар I чешће користи старију варијанту (Остојић, *Петар I*, 136). Његош чешће има лик *војвода* (Стевановић, *Речник Петра II*, 95–96).

10. Љубиша именицу *рат* употребљава скоро искључиво у женском роду, што се не слаже са савременим књижевним језиком у коме је ова именица мушког рода⁵⁵³:

Тако у *рати*, као у миру СЗ, у *рати* С9, ГО6, 13, оне *рати* С21, *рати* С33, безаконе *рати* С43, од *рати* С47, пуно *рати* С47, худост *рати* С51, у *рати* Македонској С51, у Галличној *рати* С52, нове *рати* С54, у *рати* Цимберичкој С59, *рати* ШМ26, не хоће *рати* с Пиперима ПВД8,35, *od rati* ПР1,145, *zbog rati* ПР2,190, у тој *rati* ГО63, у *rati* ПЦП82, П78, и у *рати* г. 1866. Ч11,9.

Забилежили смо и примјере: *Bio svijet u ratu il' miru* ПР2,86, *ratovima* ГО69.

Колебања у роду код ове именице евидентна су и у црногорским говорима, као и литерарној традицији⁵⁵⁴.

11. Промјену по III и IV Стевановићевој врсти има именица *лаж*⁵⁵⁵, док се именица *жеђ* деklinира само по III врсти⁵⁵⁶:

– *лажа* није ми остала П58, *Лаж* је да је Бока устала П86, обоје *krupna laža* ПЦП84, *ta laža* ПЦП185, *gola je laža* ПЦП222, Сан је *лажа* Б26, *Da opravdam očevidnu lažu* ПР2,86,

– *Laž* је П78, *cijeni laž* П88, *pa ti laži neće nauditi* ПЦП172, *koji se uzda u laž* ПЦП219, *natjerati na laž* ПЦП226, лукавство и *лаж* не помажу ПВД24,133, свакој *лажи* приступачан ПВД26,143, то је *лаж* Г19, пакосна *лаж* Г29,23,

– та *жеђа* узноситости СЗ, ни гладь ни *жеђ*, ни зиму, ни трудь чекати С13, *umrli od žegje* ГО63, *da utule davpu žegju* ГО63, мори владику *жеђа* ПВД37,104.

12. У језику С. Љубише нијесмо забилежили облик номинатива *кћи*, док се у паштровским говорима јавља, мада је много чешћи лик *кћер/ћер*⁵⁵⁷. Номинатив и акузатив се јављају у облику *кћер*:

⁵⁵³ Стевановић, *Савремени* I, 217.

⁵⁵⁴ У Мрковићима је редовно *рати* (Вујовић, *Мрковићи*, 227). У Црмници поред промјене по мушком роду, заступљена је и промјена по женском у зависним падежима (Милетић, *Црмница*, 409). Источноцрногорски знају и за једну и за другу варијанту (Стевановић, *Источноцрногорски*, 71). Чешћа је употреба у мушком роду у СК-Љ, осим у темпоралном генитиву (Пешикан, *СК-Љ*, 142). Колебање између ове двије промјене забилежено је у сјеверноцрногорским (Вуковић, *Пива*, 50; Вушовић, *Херцеговина*, 35; Пижурица, *Колашин*, 132). Његош има промјену и по I и по IV Стевановићевој промјени (Вушовић, *Његош*, 26). Именица *рат* женског је рода у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 137) и Петра I (Остојић, *Петар I*, 136, 140). Облике *рат* и *рати* има и Поповић (Суботић, *Поповић*, 77). И Вук користи паралелне форме (Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 128).

⁵⁵⁵ Исто је регистровано и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 141), В. Поповића (Суботић, *Поповић*, 79), Николе I (Ненезић, *Никола I*, 156); владика Данило има само промјену по III врсти (Младеновић, *Владика Данило*, 137), као и Змајевић (Пижурица, *Змајевић*, 269–270).

⁵⁵⁶ Само *a-* деklinацију има Змајевић и Миљанов, док Никола I има промјену по III и по IV врсти (Пижурица, *Змајевић*, 269–270; Глушица, *Миљанов*, 102; Ненезић, *Никола I*, 156).

⁵⁵⁷ Јовановић, *Паштровићи*, 326. И у осталим црногорским говорима ова именица има промјену и по III и по IV промјени – исп. Вујовић, *Мрковићи*, 226; Милетић, *Црмница*, 409; Пешикан, *СК-Љ*, 140; Стевановић, *Источноцрногорски*, 71; Вуковић, *Пива*, 53, 57; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 73; Пижурица, *Колашин*, 125–126. Облик *кћи* у номинативу једнине није забилежен у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 141). Миљанов доследно у номинативу и акузативу једнине има облик *кћер* (Глушица, *Миљанов*, 102). Томановића зна за облике *ићер*, *ићером* у акузативу и инструменталу једнине (Суботић, *Томановић*, 122). У Његошовом језику забилежени су облици *кћи*, *кћер ићер*, *ићери*, *ићерка*, *ићерца* (Стевановић, *Речник Петра II*, 388, 524).

дотрче му *кћер* ГО18, *bila je kćer* ПЦП81, *има кћер* удадбеницу П50, *заћести кћер* ГО6, *укопа кћер* ГО26, *da da kćer u ženu* ПЦП8, *preda jedinicu kćer u ženu* ПЦП12, *uzeo kćer* ПЦП35, *да подметне осјеђелу кћер* ПВД8,33, *примила у своју кћер* ПВД13,67, *имао сам једну кћер* од прве жене ПЦП2,379, *кћер у жену* Ч7,10.

Остали падежи једнине и множине имају такође промјену по IV Стевановићевој врсти: *pozatvorih kćeri* ПЦП36, *доведе кћери* ПВД22,117, *dade kćeri* Stražimirovoj ПЦП46, *двиге кћери* ПВД8,33, *у pohode kćeri* ПЦП39.

Иста именица има и друге облике:

једну кћерицу ПВД13,77, *са јединицом кћером* ГО1, *sa kćerom* ПЦП30, *s kćercom* ПЦП81, *моја кћерице* ПВД13,63, *пет кћерицу* ПВД1,5⁵⁵⁸, *kćerih* ПР2,85.

13. У текстовима С. Љубише забиљежили смо облике *мати* и *матер* у номинативу:

- *моя мати* П1, *мати се помами* П33, *мати ми је била* ПВД1,5, *мати плашљива* ПВД1,11, *мати* С53, ПВД7,30, 13,77, 22,119, 29,159, *mati* ШМ40, ПЦП39, Г23, *ako mi nije mati ostavila* ПЦП218, *od kad ti je mati preminula* ПЦП219, *mati zemlja* ПЦП255, *мати јој се надаше* ПВД2,16, *мати ти га је родила* ПВД7,33,
- *mater* ПЦП44, *матер* ПВД10,45, 11,53, 30,6, 32,129, Ч11,5.

У осталим падежима имамо:

старој матери П34, *matere* ПЦП3, *po materi* ПЦП26, *materi mi* ПЦП31, *od matere* ПЦП55, *materi* ПЦП64, 201, 217, *dvanaest matera* ПЦП164, *s materom* ПЦП174, *matere* ПЦП203, *тетка по матери* ПВД9,38, Ч11,7, *матере* ПВД10,49, 18,103.

У паштровским говорима номинатив *мати* сачуван је у широкој употреби, док номинатив *матер* није у употреби. Такође је присутан и облик *мајка*⁵⁵⁹.

14. Именица *гусле/гусли* деклинира се по III, а *јасле/јасли* по IV врсти:

- *гусле* сам добавио П7, *гусле су дали* П9, *ја ћу гусле наћи* П9, *uz gusle* пјевају ШМ20, *uz gusle* ПЦП34, 219, *ућуткају пушке и гусле* ПВД4,23,
- *da prida slame volovima u jasli* ПЦП202, *jer su jasli tijesne* ПЦП219.

Именица *гусли* мијења се по IV у језику Петра I и М. Миљанова, а по III и ријетко по IV у Николе I⁵⁶⁰. Петар II користи и један и други облик⁵⁶¹. Као Љубиша и

⁵⁵⁸ Николић наводи ријетке примјере генитива множине са наставком *-ију*; овај облик јавља се у говорима Левча, Ђоробиља, Љештанског (Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине*, 95).

⁵⁵⁹ Јовановић, *Паштровићи*, 326–327. Облици *мати* и *матер* јављају се у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 226). Пешикан биљежи облик *матер* у псовкама (Пешикаи, *СК-Љ*, 141); исто је и у Колашину (Пижурца, *Колашин*, 130). У Пиви се облик *мати* не јавља често, а *матер* се користи у пејоративном значењу (Вуковић, *Пива*, 58). Источноприморски и Ускоци знају само за лик *матер* (Стевановић, *Источноприморски*, 71; Станић, *Ускоци*, 205). Исп. у језику писаца: Петар I и Његош користе облике *мати*, *матер*, *мајка* (Остојић, *Петар I*, 141; Стевановић, *Речник Петра II*, 423, 429); владика Данило има номинатив једнине *мати* и датив множине *матерам* (Младеновић, *Владика Данило*, 138); умјесто *мати* и *матер* Миљанов употребљава само *мајка* (Глушица, *Миљанов*, 103); Никола I користи облике *мати* и *мајка* у номинативу и у генитиву множине *матера* (Ненезић, *Никола I*, 156). В. Поповића има лик *мајка* и *матер*, а Ј. Томановић *мати* и *матер* (Суботић, *Поповић*, 79; *Томановић*, 122).

⁵⁶⁰ Остојић, *Петар I*, 141; Глушица, *Миљанов*, 103; Ненезић, *Никола I*, 157.

⁵⁶¹ Стевановић, *Речник Петра II*, 139.

Миљанов употребљава облик *јасли*⁵⁶². Вук у *Рјечницима* даје облик *гусле*, мада у писмима користи облик *гусли*, који је понио из родитељског дома⁵⁶³.

15. И именице *очи* и *уши* такође има наставак *-ију* у генитиву множине:

- изложен хиљадама *очију* ПЗ1, плавијех коса и *очију* ГО22, перчин му покрио чело до *очију* ГО25, *kosmurune pokrile čelo i pale do očiју* ШМ1, *zlijeh očiју* ШМ9, *s kraj očiју* ПЦП55, *очију* ПВД12,57, истрештених *очију* ПВД17,99, 19,106,
- до *ушију* ПЦП173, *podvitijeh ušiју* ПЦП201, *naperenijeh ušiју* ПЦП204, у *дугу* до *ушију* ПЦП265, од *ушију* до *ушију* ПВД10,42, *ушију* ПВД16,91.

поред наставка *-их* код именице *очи*: *očiһ* ПР2,165⁵⁶⁴, који је одлика Његошевог језика⁵⁶⁵. У Паптровићима нема трагова дуала, већ се јавља *очи*, *очик*, *уши*⁵⁶⁶.

Забилежили смо и облике номинатива и акузатива именице *уха* у значењу праве множине:

- kome su se već bila počela grijati uha* ПЦП265, *уха* и нос промрзли ПВД4,24, би порасла *уха* ПВД24,132, *магарећа уха* ПВД25,141, за *уха* ПВД12,57, скинуо *уха* ПВД25,142, *напни уха* ПВД26,146, *кроз уха* ПВД34,208.

16. Плуралија тантум *прса/прси* употребљава се по I и по IV врсти:

- како ће властелину *прса* окренути ПВД18,103, низ *прса* ПВД23,124, *da im prsa diči* ПР2,86, на *прса* паћера ПР2,200, ударише *прса* на *прса* С60,
- на *прси* ШМ14, *руком на прси* ШМ22, *прси* му *posute* ПЦП132, у *прси* ПЦП186, у своје *прси* ПЦП226, *бије прси* ПЦП270, Сад су ми *разагњеле прси* ПВД3,18, според њених *прси* ПВД10,42, *подвио руке у пријекрст на прси* ПВД37,104,

чиме се Љубиша не слаже са паптровским говорима, код којих је ова именица увијек женског рода⁵⁶⁷.

Специфичан је и генитив множине који има наставке *-ију*, *-и*, *-их*:

- до *прсију* ПВД12,60, 23,124, *руњатијех прсију* ПВД16,91, од *прсију* ПВД25,142, њенијех *прси* ПВД9,42, *прсих* ватренијех Б4.

17. Као и претходна именица и именица ове категорије *плећа* (плуралија тантум) јавља се у средњем и женском роду, тј. мијења се по I и по IV врсти:

⁵⁶² Глушица, *Миљанов*, 103.

⁵⁶³ Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику В. Караџића*, 217.

⁵⁶⁴ Ова именица у савременом језику има облике *очи* и *очију* (Стевановић, *Савремени I*, 211). У црмничким говорима јавља се облик *очих* (Милетић, *Црмница*, 294).

⁵⁶⁵ Вушовић, *Његош*, 29; Стевановић, *Речник Петра II* 572.

⁵⁶⁶ Јовановић, *Паптровићи*, 284, 325. За оба облика знају источноцрногорски, мрковићки, као и сусједни источнохерцеговачки (Стевановић, *Источноцрногорски*, 70; Вујовић, *Мрковићи*, 228; Пецо, *Источна Херцеговина*, 128). Само облике са *-и* имају: црмнички, СК-Љ, бјелопавлићи и ускочки говори (Милетић, *Црмница*, 404; Пешикан, *СК-Љ*, 146; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 73; Станић, *Ускоци*, 206).

⁵⁶⁷ Јовановић, *Паптровићи*, 328. Исп. само по IV је и у СК-Љ, Црмници и Ускоцима (Пешикан, *СК-Љ*, 141; Милетић, *Црмница*, 404; Станић, *Ускоци*, 206). И *прсију* и *прси* имају источноцрногорски, говори Пиве и Дробњака, и источне Херцеговине (Стевановић, *Источноцрногорски*, 70; Вуковић, *Пива*, 58; Пецо, *Источна Херцеговина*, 128). Исп. за писце: Глушица, *Миљанов*, 103; Ненезић, *Никола I*, 157.

- окрене ми *плећа* ПВД18,104, низ рамена и *плећа* ПВД23,124, нама *плећа* окренути ПВД18,103, помили уз *плећа* ПВД31,88, *hajdusi* за *pleća* ПЦП180, уз *pleća* ПЦП1218, међу *плећа* Б30, сь *плећа* Ч1,126, оброте *плећа* Ч1,126,
- обрати нам *плећи* ПВД27,153, *obradi pleći* ПЦП176, на *pleći* ПЦП134, *obradi* јој *pleći* ПЦП236, примати на своје *плећи* Г19.

Ова именица је у Паштровићима забиљежена само са наставком *-и*⁵⁶⁸. Миљанов има облик *плећи*, а Петар II и Никола I користе *плећа* и *плећи*⁵⁶⁹.

18. Именица *њедра* поред низа примјера у множини, употребљава се ријетко и у јединици:

- из *њедара* ПЦП188, Ч2,209, своја *њедра* ПЦП200, у *њедрима* ПЦП208, у своја *њедра* ПЦП255, у *њедрима* Ч7,4,
- у *њедру* својих *roditeljah* Ч2,211.

Оваква употреба одлика је и језика Николе I Петровића⁵⁷⁰.

Облик локатива ове именице јавља се у облику: у *њедрама* ПВД20,109.

19. Исто се понаша и именица *ноздра*, која се углавном јавља у множини и ријетко у јединици:

dok ti duša kroz nozdra ispane ПЦП215, *iz nozdarā* ПЦП240, кроз *ноздра* ПВД13,73, у *ноздрама* ПВД18,102, на *ноздра* ПВД23,127, из *ноздарā* ПВД28,155, поред: у *nozdrī* ПЦП132.

20. Плуралија тантум *наочари* мијења се по III врсти⁵⁷¹:

objesi naočare ПЦП148, *objesio okrugle naočare* ПЦП132.

21. Поред бројних облика номинатива и акузатива колективних именица на *-ад*, које имају парадигму именица женског рода на консонант:

motčad ПЦП35, *siromašad* ПЦП37, *čeljad* ПЦП59, *uničad* ПЦП131, *pastorčad* ПЦП131, у *čeljad* ПЦП179, *čuju čeljad* ПЦП195, која ми *čeljad* *hljebom živu drži* ПЦП227, *ne raznesu zvjerad* ПЦП237, у *čeljad* ПЦП248, *чељад* ПВД4,25, 9,36, 24,135, чува *јагљад*, *јапад* ПВД15,84, *звјерад* ПВД17,101, своју *тилад* луду Б8, *koliko vam na srcu leže... siročad* Г23, за *сирочад* Г29,23,

забиљежили смо и облике генитива са овом парадигмом:

ово *чељадих* П34, *Okupi se odasvuda obilato čeljadi* ПЦП168.

22. Одговара стању у народним говорима Љубишиног родног краја промјена именице *крсти*, која се јавља само по IV промјени⁵⁷²: пуче ми пусти гатњик на *крсти* ПВД2,15.

⁵⁶⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 328. Тај наставак имају и исп. Милетић, *Црмница*, 404; Пешикан, *СК-Љ*, 146; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78; док Пецо у говорима источне Херцеговине биљежи оба наставка (Пецо, *Источна Херцеговина*, 129). Мрковићи поред наставка *-и* имају и *-ију* (Вујовић, *Мрковићи*, 228).

⁵⁶⁹ Глушица, *Миљанов*, 103; Стевановић, *Речник Петра II*, 37; Ненезић, *Никола I*, 157.

⁵⁷⁰ Ненезић, *Никола I*, 157–158.

⁵⁷¹ Правопис и облике са *-и* и са *-е* третира као равноправне (*Правопис*, МС/МХ, 449).

⁵⁷² Јовановић, *Паштровићи*, 328. Исто је забиљежено у Црмници, СК-Љ и Бјелопавлићима (Милетић, *Црмница*, 404; Пешикан, *СК-Љ*, 140; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78).

23. Именица *паћви* има облик са наставком *-и*: као *паћви* ПВД17,96⁵⁷³.

24. Промјену по I и по III врсти има именица *устаиша*:

– по *устаиши* му одговоре Ч11,14, са *устаишима* Ч11,14, *устаишима* Ч11,20, дадну оним *устаишима* Ч11,20, Пребацивале се симпатије црногорске к *устаишима* па кад се помисли да су *устаиши* нашли симпатије у сред Беча Г19,

– *устаише* Ч11,15, које нијесу имале противу *устаишама* Г19.

У наштровским говорима у номинативу множине употребљава се као именица прве врсте⁵⁷⁴.

25. Именица *систем* у Љубишину језику је женског рода: неизмјени *система* Г1,4, ту *систему* Г1,4.

Колебљивост у роду показују и следеће именице: Тај *сузњи* био је *наш* Stevan ПЦП56, са *заради* ПЦП55, стати на *опрези* П18, љекари кажу да су *еморонде* П59, мада смо забиљежили ову именицу и у мушком роду: од *еморонда* П60.

26. Именица *патријарх* јавља се и у лику *патријара*⁵⁷⁵: да *патриару* бира П26, *patrijara* ПЦП148, *patrijaru* ПЦП153.

Такође смо забиљежили облике: *Патрик* П10, *Patriark* ШМ29, *Patriarh* ШМ40.

27. Именица *доба* има одлике средњег рода⁵⁷⁶: у најобилатије *доба* ПВД20,110.

28. Свакако је необичан облик женског рода именице *пост*⁵⁷⁷: у троструку *пост* ПВД26,148, поред обичних облика мушког рода: часни *пост* ПВД1,6, часнога *поста* ПВД28,158.

29. Регистровали смо и примјер локатива једнине именице *јаје*, који гласи: у *јају* ПВД15,89, поред облика генитива: *кори од јажета* ШМ10.

У односу према савременом књижевном језику језик Стефана Љубише сагледали смо према следећем распореду:

1. Облици једнине именица мушког и средњег рода
2. Облици једнине именица женског и мушког рода на *-а*
3. Деклинациони систем именица женског рода на консонант
4. Множински падежи за сва три рода.

У првом случају одступања се јављају у уопштавању наставака у зависности од консонанта у основи (*-ом*, *-ем*), у употреби различитих основа (као код именица *дан*, *камен*, *пламен* и сл.).

⁵⁷³ У Црмници је само наставак *-е*, док је у СК-Љ евидентирано *паћве* и *паћви* (Милетић, *Црмница*, 229; Пешикан, *СК-Љ*, 141).

⁵⁷⁴ Исп. *устаиши* на ону тарацу (Јовановић, *Паштровићи*, 257).

⁵⁷⁵ Вук Поповић такође има ову именицу (Суботић, *Поповић*, 77).

⁵⁷⁶ Исто је и у Миљанова, док се у језику Николе I углавном јавља у множини (Глушица, *Миљанов*, 102; Ненезић, *Никола I*, 158). У источноцрногорским је средњег и женског рода, а у СК-Љ средњег (Стевановић, *Источноцрногорски*, 71; Пешикан, *СК-Љ*, 140).

⁵⁷⁷ Исп. РЈА XI, 20–22, 22.

У другом случају, поред сугласничких алтернација у дативу и локативу, колебања су присутна и у дистрибуцији вокативних наставка.

У трећем случају, нарочито долази до изражаја употреба инструменталног наставка -ју, као и генитивног наставка -их.

И најзад, после појединачног прегледа падежних наставка за једину и множину, и напомена за појединачне случајеве, даћемо само неколико оцјена у вези са генитивом, дативом, инструменталом и локативом множине пошто се они јављају са низом наставка. У Љубишином језику влада право шаренило, па у циљу прегледности даћемо табеларни преглед употребе наставка за сва три рода.

	м. р	с. р.	ж. р. -а	ж. р. сугл.
Генитив	-а	-а	-а	-их
	-ах	-ах	-ах	-и
	-и	-и	-а(к)	-ију
	-ију	-ију	-их	
	-их	-их	-и	
			-у	
Датив	-има	-има	-ама	-има
	-ма			-ам
Инструментал	-има	-има	-ама	-има
	-и	-ма	-ами	
		-ама	-и	
Локатив	-има	-има	-ама	-има
	-а(х)	-ама	-а	-их
	-и		-ах	
	-их		-ам	
	-ам			
	-ама			

Иако у дативу, инструменталу и локативу имамо мноштво наставка, ипак, доминирају примјери са изједначеним облицима ова три падежа, чиме се Љубиша донекле уклапа у паштровске говоре, који једино као општу појаву код именица сва три рода имају двоструке наставке за локатив множине⁵⁷⁸. Највише одступања и ми региструјемо у овом падежу у језику нашег писца. У локативу биљежимо обличку једнакост именица мушког и женског рода са генитивом. Највише подударности са

⁵⁷⁸ Јовановић, Паштровићи, 332.

књижевним језиком имамо у облицима датива и инструментала, који имају наставке *-има* и *-ама*. Остали наставци који нијесу одлика савременог језика јављају се у занемарљивом броју примјера код ова два падежа. Распрострањеност ових наставака одлика је црногорских народних говора, као и литерарне традиције са црногорских али и других дијалекатских области, што је несумњиво имало утицаја и на њихову употребу у језику нашег писца. Консонантске основе углавном показују стање као у савременом језику. Посебно бисмо нагласили појачану употребу старог двојинског наставка *-ију*, који како смо видјели није регистрован уопште у паптровским говорима, као ни у већини других црногорских говора у оном обиму у којем их налазимо у Љубишином језику.

ЗАМЈЕНИЦЕ И ПРИДЈЕВИ

64. ЛИЧНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

1. У језику С. Љубише у систему личних замјеница поред слагања са књижевним језиком у парадигматском обрасцу биљежимо и одступања у појединим падежним облицима. Та одступања огледају се у обличком изједначавању генитива, датива, акузатива и локатива једнине личних замјеница 1. и 2. лица и повратне замјенице сваког лица, чиме се језик нашег писца подудара са стањем забиљеженим у црногорским народним говорима⁵⁷⁹, као и у језику Љубишиних претходника и савременика⁵⁸⁰.

У Љубишином језику биљежимо благу превагу нормативних облика над дијалекатским. Прегледности ради, наводимо прво облике као у савременом језику:

- Г од мене П8, ето га у мене П57, ето их у мене ПВД27,150, дођу у мене ПВД34,210, у тебе су пуне руке ПВД16,94, што се мене тиче Г1,1, *skinuo sa sebe* Ч9,
Д даси мени писао П1, је мени обећао П6, је мени свс једно П6, но је мени жао П18, мени како Бог да П34, к мени П31, мени се чини П42, к мени долазио П47, мени како узхоће Бог П58, дође к мени П59, *I meni je vrlo žao* П72, чини се мени С51, *Daj ti meni* ШМ6, *Što je meni do konja* ШМ40, као *meni* ПЦП269, мени се осјекле

⁵⁷⁹ У паптровским говорима датив и локатив замјеница *ја*, *ти* и *себе* доследно гласи *мене*, *тебе*, *себе* (Јовановић, *Паптровићи*, 355). Исп. исто: Вујовић, *Мрковићи*, 235–236; Милетић, *Црмница*, 423–424; Пешикан, *СК-Љ*, 152; Стевановић, *Источноцрногорски*, 73–74; Вуковић, *Пива*, 58; Вушовић, *Херцеговина*, 54; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81; Пижурица, *Колашин*, 134; Станић, *Ускоци*, 208.

⁵⁸⁰ Исп. за црногорске приповиједаче – Облички изједначене облике генитива, датива, акузатива и локатива код замјеница 1. и 2. лица и замјенице *себе* има Петар I (Остојић, *Петар I*, 144), Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 113). Неслагање са књижевним језиком у дативу и локативу јавља се у владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 139). Његош има у дативу сингулара мјесто облика *теби*, *себи* облике *тебе*, *себе* (Вушовић, *Његош*, 30). Даковић има облике датива *мене* и *тебе*, а нема уопште примјера за замјеницу *себе* (Остојић, *Даковић*, 102). Слагање са књижевним језиком забиљежено је у језику А. Змајевића и Л. Томановића, док се језику В. Поповића јављају наизмјеничне форме *мене*, *тебе*, *себе*, *мени*, *теби*, *себи* (Пижурица, *Змајевић*, 293; Суботић, *Томановић*, 133; Остојић, *Вук Поповић*, 172). Блага превага нормативних облика над дијалекатским забиљежена је у језику Николе I (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97).

поге ПВД1,9, ево ти к мени ПВД3,18, поп ће мени ПВД32,129, Благо мени ПВД33,150, ви мислите мени облијепити Ч11,30, *Lakšije je tebi nego meni* ПР2,96, *Meni se čini* Г12,69, *meni je drago priznati* Г24,3, *k sebi* ПЦП148, *ni sebi* ПЦП222, јошъ више себи привеже Ч1,132, диспотизам је себи саоме ископао Ч6,

- А мене опомињете П9, као да сте мене П34, тешко сам се препао не за мене П62, *sebe da branim* П78, који је *sebe postavio* П88, *мене* је *osvadio* П90, Ја знам да ви мене не трпите Ч11,30, за себе П21, на себе П27, *засебе* П58, *da ne navučem na sebe* П68, као *sebe* самога Ч3, примимо на себе Ч11,11, да себе жртвује Ч11,23,
- Л на мени П6, имао о мени П18, *govorio o meni* ШМ24, по *meni* послао ПЦП264, *laskateljne o meni* П73, *nisu u meni uskoлебале* П78, Ако кога о *meni* упитаš ПР2,190, неск се свак у *sebi* учи ШМ10, не по себи сама С10, по себи С20, Ч11,22, много у себи борећи се С32, по *sebi* Г10,49.

Одступања од савременог књижевног језика:

- Г код мени П17, који *protiv meni* брече ШМ21, око *tebi* обљекорили ШМ24, у *meni* је куће... доста ШМ11, прам себи ПВД13,74,
- Д по су тебе крила нестала П9, тебе платити П9, кому ћу новац послати или тебе или Матићу П11, к мене П31, мене је врло жао П35, ја не тражим мене ништа П36, да изгубим и себе и тебе користи П38, као да ћеш их мене даровати П39, пак тебе... препоручујем П40, нека предају тебе П42, да ће ко тебе из руку узети П45, то може тебе приспјети П47, мене кад на ум пану П51, ја бих тебе помогао П61, док тебе... не уврсти везирство ГО17, *što je mene volja* ПЦП137, Тако и мене ПЦП260, *rekoh sam sebe* ПЦП259, гради себе установе Ч11,8,
- А *Meni* је *Zagreb očario* П66, Но каквогђь вы мени слабо послушасте С52,
- Л О *tebe* i о *krstu* нимало не сумњам П69, кадъ стваръ у себе и опасности наше разаберењъ С52, наћи у тебе старо срце ГО4, мислим у себе ПВД1,7.

Енклитички облици датива и акузатива *ми, ме, ти, те* употребљавају се као и у савременом књижевном језику. Замјеница *себе* ријетко има енклитички облик у дативу, док се не употребљавају генитивне краће облике *ме, те, се* ⁵⁸¹:

Сваки народ има такву владу какву *си* заслужује ГО16.

Љубиша као и Вук Карацић ⁵⁸² употребљава акузативне енклитичке облике са предлозима: *za te* П78, *узда у се* и *у своје* кљусе ГО16.

2. У дативу и инструменталу множине личних замјеница 1. и 2. лица множине биљежимо по два напоредна облика. Примјери:

- Д – *nama* bi треба сар ШМ6, к *нама* примаче ГО23, привела к вама ПВД9,38, *k vama* дошли Г18, *нама* давати ПВД16,92, који *služi vam*, *gospodo* Г23,

⁵⁸¹ Исп. Милетић, *Црнцица*, 424; У СК-Јб је забиљежена доста ријетко употреба енклитика у генитиву (Пешкан, *СК-Јб*; 152). За писце: Остојић, *Петар I*, 144; Глушица, *Миљанов*, 114.

⁵⁸² Вук употребљава енклитичке облике уз предлоге (Маретић, *Грамматика*, 190).

– онај к *вами* дѣг опростили ПЗ4⁵⁸³, пак *нами* како Бог да П69, *нами* оставише омраз8 С20, Тако и *вами* треба поступати С51, к *нами* dolećelo ШМ9, *нами* како дâ Бог и срећа ШМ23, Ја се нечудим *вами* ШМ23, к *нами* ГО9, к *нами* ПВД26,147, Б25, nebi mogao služiti *нами* Г9,38, Што је *нами* швабо задесио Б26,

И – доћи ће с *нама* ПЗ2, сь *вама* С20, међу *нама* грађанску борбу пробуди П6, нек му међу *нама* нестане трага ГО2, meгју *вата* našlo vјerne sluge ПЦП13, да се meгју *ната* stani ПЦП135,

– с *вами* П5, 27, с *Вами* П9,16, нијесам говорио ни о *вами* ПЗ6, што у *нами* priби ПР2,190, meгју *нами* Г2, да се svagјam s rukodavnicima а *вами* mrzim ПЦП260, Ја се radујem s *вами* ПЦП263.

Напоредни облички синкретизам датива и инструментала (нијесмо нашли примјере за локатив) није у духу црногорских народних говора⁵⁸⁴, али је забиљежен у језику црногорских приповиједача⁵⁸⁵, као и писаца из других дијалекатских области⁵⁸⁶.

Краћи облици датива и акузатива множине гласе *нам, вам, ни, ви и нас, вас, не, ве*. Енклитички облици датива и акузатива *нам, вам, нас, вас* су у употреби као и у савременом језику⁵⁸⁷. Форме *не, ве, ни, ви* заступљене су како у говорима Паштровића, тако и у многим црногорским говорима⁵⁸⁸, а и у црногорској литерарној традицији⁵⁸⁹.

Примјери: Д *нам/вам/ни/ви*:

– odgovori *нам* П78, обрати се *намъ* невѣранъ и злотворанъ С51, čuvajte *нам* obraz ШМ28, Ако *нам* наше молитве ПВД24,134, само *нам* је у туђим рукама Б5, Onda *нам* па um padoše Ч9, осташе *нам* при свијести Ч11,15, нареди *нам* Г29,21,

⁵⁸³ Дативни облик *вами* једном је забиљежен и код Вука, мада Маретић претпоставља да је у питању штампарска грешка (Маретић, *Грамматика*, 191). Овај облик сачуван је у неким говорима Војводине (Кашнић, *Видаковић*, 80, напомена 338).

⁵⁸⁴ Од говора само је у Мрковићима забиљежен облик *куку нами* (Вујовић, *Мрковићи*, 238). Ова особина позната је сусједним источноцрногорским говорима (Пецо, *Источна Херцеговина*, 133).

⁵⁸⁵ Исту ситуацију као и у Љубише биљежи и проф. Остојић за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 144). Пижурица биљежи напоредне облике у Д/И/Л у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 295). Само у дативу напоредне облике има владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 140). Његош има облике *вами* и *вами* за замјеницу *ви*, док Д/И/Л од *ми* гласи *нама* (Стевановић, *Речник Петра II*, 72, 435).

⁵⁸⁶ Исп. за војвођанске писце – Херити, *Јанковић*, 199–200. За славонске писце, Маретић, *Славонски писци*, 174.

⁵⁸⁷ Стевановић, *Савремени I*, 304.

⁵⁸⁸ Замјенице *ми* и *ви* имају у дативу енклитичке облике *ни, ви* (само у једном примјеру јавља се књижевни облик *нам*), док су доминантне форме енклитичног акузатива *не, ве*, мада је довољно велики број и књижевних облика *нас/вас* (Јовановић, *Паштровићи*, 357). Исп. искључиво облике *ни, ви, не, ве* Вујовић, *Мрковићи*, 237–238; Милетић, *Црмница*, 424; Пешикан, *СК-Љ*, 152; Стевановић, *Источноцрногорски*, 72–73; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81; Пижурица, *Колашин*, 135. Нешто другачија ситуација забиљежена је у: Вуковић, *Пива*, 59; Вушовић, *Херцеговина*, 54; Станић, *Ускоци*, 208.

⁵⁸⁹ Пижурица биљежи неколико дативских плуралских енклитика *ни ви*, док за акузатив не биљежи *не, ве, ни, ви* (Пижурица, *Змајевић*, 294). Владика Данило зна за облике *ни, ви* у дативу и *не, ве* у акузативу (Младеновић, *Владика Данило*, 140). Напоредне форме *нам/вам/ни/ви* и *нас/вас/не/ве* у употреби су у језику Петра I, Николе I (Остојић, *Петар I*, 145; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97). Проф. Остојић за *Језик Мемоара А. Даковића* наводи само облике *ни, ви* за датив (Остојић, *Даковић*, 103). Миланов има само старе облике *ни, ви, не, ве* (Глушица, *Миљанов*, 114), док Томановић користи само књижевне облике (Суботић, *Томановић*, 133).

- желећи *вам* ПЗ, како ће *вам* П17, који сам *вам* послао П19, ће *вам* је била младост П63, *što vam* је слободно ПЦП43, *preda ću vam* ПЦП265, нех су *вам* наредни ПВД4,24, да *вам* рукама пљачка ПВД32,130, кад *вам* говорим Ч11,31,
- Који би *ni* јаде *samac* и *pustoruk* ШМ5, шта *ни* остае С20, ако *ni* mito *omili* ШМ28, да су *ni* postavili ШМ32, ако ли *ni* ognjište не očiste ШМ40, да *ni* дарује Сћепапа ШМ44, јер *ni* се obrnula *zlâ* ПЦП135, да *ni* како *njegove* *molitve* ПЦП135, ако *ni* догје ПЦП193, да *ni* *rozi* не *porastu* ПЦП193, кад *ni* *dotuži* ПЦП248, *što ni* *pišu* ПЦП248, дај *ni* два *dukata* ПЦП251, Остаде *ни* на мору Б40,
- оно што сам *ви* јавио П13, препоручујем *ви* моју фамилију П22, кад сам *ви* из Беча писао П24, док *ви* је при руци П63, сјао *ви* предъ очима С20, показаћу *ви* С40, да *ви* неке опомене учинимъ С58, Бог *vi* је дао ШМ27, оно *što sam vi* ја рекао ШМ11, *Omililo vi* mito ШМ23, Гдје *vi* се је *pamet* *djela* ПЦП166, моја *ви* сјен ПВД13,65, Ово *ви* је првом ПВД22,121, *Bit ću vi* Ч4, *Pred očima vi* је Г10,49,

А *нас/вас/не/ве*:

- *нас* не закоље ПВД13,70, *нас* покоље ПВД13,71, од *нас* ПВД24,134, покријева *нас* ПВД25,137, која *нас* дијели ПВД35,10, да *нас* гледа Б23, на *nas* *padnu* Ч4, Могла є *насъ* сила Г1,3, за *nas* *nepraktična* *ukazuje* Г4,217, Ево *нас* браћо Г29,10,
- да *вас* не ће клати ПВД20,111, не ћемо *вас* ПВД24,134, ко је *вас* родио ПВД32,130,
- да оће Бог *proputiti do nas*, да *ne* *oslobodi* ШМ5, *Nemoj ne* *zaklati* ШМ24, ако *ne* *prjednje* *prepanu* ШМ28, да *ne* *ostavite* на *miru* ШМ40, да *ne* Мошкови *podbadaју* ШМ42, ако *ne* *запроси* ПВД32,129, Да *ne* љенше сунце обасије Б40,
- Нек' *ве* стварь... преслове С20, ни да *ве* *ярость* преовлада С51, да *ве* така єдна развратны не зами С52, кадъ *ве* неможе склопити С58, пак *ve se već niko i* *neboји* ШМ23, *kako ve* *mudrost uči* ШМ40.

3. У Љубишином језику најинтересантнији и најразноврснији су облици личне замјенице трећег лица једнине и множине. Лична замјеница трећег лица једнине мушког рода има облик који одговара савременом књижевном језику. Само у једном примјеру смо забиљежили одступање: преко *јего* П27.

Не уклапа се Стефан Љубиша у свој дијалекатски идиом кад су у питању енклитички облици личне замјенице трећег лица женског рода. Наиме, у Љубишином језику енклитички облици у дативу гласе *јој*, а у акузативу *ју* и *је*, а у Паштровићима енклитички датив замјенице *она* гласи *јо*, док се у акузативу употребљава углавном *је* и ријетко *ју*⁵⁹⁰. Примјери:

⁵⁹⁰ Јовановић, *Паштровићи*, 356. Новији енклитички облик за акузатив једнине 3. лица женског рода непознат је мрковићком и источноцрногорском дијалекту (Вујовић, *Мрковићи*, 239; Стевановић, *Источноцрногорски*, 73). У другим говорима *ју* се не употребљава (Милетић, *Црмница*, 424; Пешикан, *СК-Љ*, 152; Вуковић, *Пива*, 59); или је сасвим ријетко у употреби (Вушовић, *Херцеговина*, 55; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81; Пижурница, *Колашин*, 134–135). Исп. Глушица, *Миљанов*, 114–115. О употреби енклитике *ју* у језику војвођанских писаца види Херити, *Јанковић*, 196–197.

- Џ сједнем *joj* у крсти ПВД4,24, даруј *joj* ПВД16,94, не знадијаше *joj* се ПВД22,117, Онаква *joj* бјеше мати ПВД22,117, свако *joj* виме ПВД18,101, да *joj* се skuha nešto branja ПЦП25, да *joj* она zle biljege istumači ПЦП31, vikne *joj* да idu на posijelo ПЦП39, no *joj* га bogobrat Gjiko не даде ПЦП236, не може *joj* се подбацивати Ч6, лако *ioj* се главаромъ узпети С17, да *ioj* на свое време рачунъ непреда Ч1,131,
- А – оставивши *ju* ацефалну П26, što sam *ju* pravo iskucao П71, колико *ю* узвысише С5, колико *ю* знаше С8, спаситъ *ю* ко С31, мы бысмо *ю* уживали С52, да *ju* окаде ПВД17,96. Те *ju* зваху Б12, *ju* је bila bacila Ч2,209, izbaviti *ju* od grabeža Ч2,209, они ће *ju* и гојити Ч11,33, тешко би *ju* било повратити Ч11,36, да *ю* уздржи Г1,4, да *ju* ispitati могу Г13,96, бити ће Сисифова радња ископати *ju* Г19.
- ја sam *je* obećala ПЦП43, па *je* није имао ко његовати ПЦП44, hoćeš li *je* dati ПЦП45, радио да *je* одвоји од мужа и дјече ПВД12,57.

Употребом енклитичког облика *ju* Љубиша се удаљава од савременог језика, оји као једине исправне прописује облике уз глаголску енклитику *je*, а све друге лучајеве сматра дијалектизмима⁵⁹¹.

И у множини налазимо разноврсност енклитичких, али и пуних облика у енитиву, дативу и акузативу. Тако биљежимо⁵⁹²:

енитив

- џиј одъ *nyj* раздражена С25, противъ *nyj* С38, одъ *nyj* провиђени С52,
- их kad *jih* нема ШМ7, jer *jih* не ostade stotina П78, Moga' sam *jih* dosta uloviti ПР2,86,
- и *ny* до хиляду нѣшаца Ч1,126,

латив

- м говорит' *im* С20, да *im* Ч1,119, preporučite *im* Г23,
- им rekнем *jim* П68, да *jim* ја нећу nikad то dobro zaboraviti П69, kako *jim* је mило ШМ14, оно што су *jim* стари stekli ШМ15, као да *jim* nebi доста kolača ШМ17, пак ће *jim* турци ШМ17, да *jim* odkrito каже ШМ26, povaljati *jim* ШМ28, који *jim* izruči ШМ32, да *jim* даду Božju vjerу да *jim* бити неће ШМ34, omilili *jim* ШМ37, зрно *jum* је Б21, Кад *jum* вођа Б26, да *jum* бректиш, да *jum* набрецујеш Б27, Прогнаше *jum* Б28, да ће *jim* се у grieh zapisati Г2, tek *jim* danas dadoste Г10,49,

џмъ *ijm* П1,

кузатив

- џиџ све за *nyj* С20, *nyj* окуйте С51, гони *nyj* С58,
- х Вазда ће *их* припиеват Б38, odbit ćemo *ih* Ч4, било *их* је Ч11,29, нема *их* Ч11,32,
- их да *jih* predam П69, 70, odvojimo *jih* ШМ18, prizove *jih* ШМ35, пак *jih* sve poveže ШМ35, пак *jih* oba objesio ШМ36, narod *jih* krsti ШМ39, прогнасмо *jux* Б6, *jux*

¹ Стевановић, *Савремени 1*, 306; Маретић, *Граматика*, 193. Ни Вук није у почетку рада користио *ju*, асније и он користи *ju* (Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 130).

² У Паштровићима су забиљежени енклитички облици *и*, *ју* (Јовановић, *Паштровићи*, 358). Миљанов ма облике *и*, *ју*, *их*, *ј* (Глушница, *Миљанов*, 115).

шаље Б15, да *jih* слијепси... пјевају Ч5, употребљавају *jih* Г2, ви сте *jih* посokolili Г10,49,

ји nadam se да ће *ji* подписати сва десница П70⁵⁹³,

њи могуће *њи* присвоити Ч1,127,

иј сматра *iј* добре С3, ко *iј* видио није С13, премда *iј* е много С20, посоколит' *iј* С20, сажалећи *iј* С40, као да су *iј* чули С49, како *iј* казнити С52, да *iј* калуђери часте Ч1,122, да *iј* до корена затре Ч1,124, наши *iј* немило гонити Ч1,126.

На основу изнијетог материјала можемо запазити да Љубиша има секундарно *j* у енклитичким облицима личне замјенице 3. лица *их*, *им*. Секвенцом *iј* обиљежава акузатив множине синклитичког облика личне замјенице трећег лица, а такође и генитив и акузатив множине ортотоничног облика *њих* (в. т. 8. 2. б). У неким примјерима услед губљења гласа *х* долази до стварања облика *ју* у акузативу и пуног облика *њи* у генитиву и акузативу.

4. Већ смо напоменули да Љубиша употребљава енклитичке облике уз предлоге, а то често чини и кад је у питању енклитички облик акузатива личне замјенице трећег лица *њ*:

а *зань* слава С12, бјаше *унь* ц'кло скровиште С25, и *нань* напао С43, распалише *зань* велику ватр⁸ С49, све му виша *зань* тецаше С54, *занј* чују Руси ШМ5, а *podanj* Ваћи и присоју ШМ8, *uzanj* proto Abramović ШМ16, *uzanj* i vjera ШМ17, *na nj* uložili ШМ37, *mi ćemo uzanj* ШМ44, *za nj* mnogo dušica uzdišu ПЦП137, *za nj* ПЦП164, 249, *preda nj* ПЦП228, *uza nj* ПЦП252, 263, и *nj* ПЦП259, *skoči na nj* ПЦП265, није у *њ* ПВД1,11, скоче *на њ* ПВД7,31, *за њ* ПВД8,34, 13,70, да *на њ* пане ПВД10,50, у *њ* унијеше ПВД11,53, она *за њ* моли ПВД13,67, *нањ* ПВД37,104, *по њ* излишно Ч11,8, *на њ* јетки Ч11,14, *на њ* викале Ч11,32.

Овакав енклитички облик уз предлоге одлика је Вуковог језика, као и народних говора⁵⁹⁴.

5. У Љубишином језику инструментал се јавља углавном без покретног вокала *е*⁵⁹⁵:

и њим ГОЗ, 6, 7, Ч11,32, *и њом* ГО11, ПВД18,103, *с њом* ГО26, ПВД13,69, *с њим* ШМ11, *с њим* ШМ36, 38, *шњим* ШМ38, *ињом* Ч11,13, *ињим* Ч11,30,

поред примјера са покретним вокалом: *и њиме* ПВД1,16, 5,26, *и њоме* ГО10.

Дужи облик *ијоме* је обичнији у језику Вука Караџића⁵⁹⁶.

⁵⁹³ До почетка друге половине двадесетих година Вук пише *и* умјесто *их*. У овоме га лику Вук даје у *Рјечнику* из 1818. Вук је затим скоро десет година користио лик *ји*, све док је сматрао да глас *х* не треба уносити у азбуку. То значи да је Вук протетичко *ј* испред *-и(х)* писао као накнаду за ишчезли сугласник *х* иза њега. Увођењем слова *х* и Вук почиње писати облик *их* (Стевановић, *Карактер дијалектизама у Вукову језику*, 212–214).

⁵⁹⁴ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 106. И Његош има два примјера у *Реченику* (Стевановић, *Речник Петра II*, 536). Јавља се и у СК-Љ говорима (Пешикан, *СК-Љ*, 153), Пиви (Вуковић, *Лива*, 59).

⁵⁹⁵ Не употребљава се покретни вокал у инструменталу: Вујовић, *Мрковићи*, 239; Стевановић, *Источноприморски*, 109; Пешикан, *СК-Љ*, 153. Забијежен је у Ускоцима (Станић, *Ускоци*, 208); Колашину (Пижурца, *Колашин*, 136).

⁵⁹⁶ Маретић, *Грамматика*, 190.

6. У Љубишином језику биљежимо партикулу *зи* која се додаје облицима замјенице трећег лица женског рода:

На *њојзи* се господа скупише Б12, да би се *њојзи* допримакли Б21, Кад Таљанци *о њојзи* причају Б21.

Ова партикула употребљава се и у говорима родног му краја⁵⁹⁷. Познају је и други говори Црне Горе⁵⁹⁸.

Са становишта савременог језика необични су и следећи облици инструментала и локатива једнине: над *њем* ПВД24,132, у *њем* ПВД18,104, који су забиљежени и у језику Петра I⁵⁹⁹, као и у мрковићким и СК-Љ говорима⁶⁰⁰.

65. ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) О облицима *ко*, *нико*, *неко*, *свако*, *тко*, *нитко* већ је било ријечи у поглављу фонетике (в. т. 42. а, 30. 2. е). Њихова промјена у складу је са савременим књижевним језиком.

б) Овдје само истичемо да се упитна замјеница за лица било у саставу сложеница, било самостално, среће са очуваним експлозивом *т*. Тако поред примјера са *ко*: *ко* ШМ13, 20, 21, 27, Г29,21, биљежимо и *тко*: *тко* је putovao Г2, *тко* је s našim jezikom govorio Г2, *тко* је na stazi zakonitosti Г2, *Тко* nije uzigrao Г25,75.

Именичка замјеница *што* у Љубишином језику гласи *што* и *шта*, за разлику од паштровских говора у којима је доследно *што*⁶⁰¹:

што кажеш П1, *што* ćemo da radimo П78, *што* ће оно бити Б,31, *што* ми хоће голи живот ПВД1,11, *што* сам се ситан нагледао ПВД2, 17, А, *што* si se pomamio prekrvniče ПЦП141, *што* si Bogu zgriješio ПЦП141, *што* si juče radio ПЦП141, *Šta* da radimo П78, *Шта* да се ради?, ПВД34,209, *Шта* има посла П54.

в) Облик генитива замјенице *што* у језику нашег писца гласи *чега*, *чеса*, *шта*⁶⁰²:
– рад *чега* П2, а evo ti s *čega* ПЦП34, *čega* novoga povijedati ПЦП160, da imam s *čega* mrijeti ПЦП212, с *чега* су се Млеци истровали ПВД14,81, с *чега* су се старешине завадиле ПВД26,147, *čega* има Ч5, с *чега* закључујем Г29,13,
– *česa* ПЦП160, 202, no *česa* ПЦП269, *чеса* ПВД1,10, 9,40, 30,6, но *чеса* ПВД4,23, *Чеса*? ПВД18,102,

⁵⁹⁷ Јовановић, *Паитровићи*, 475–476.

⁵⁹⁸ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 252; Милетић, *Црмница*, 414–415; Пешикан, *СК-Љ*, 153; Стевановић, *Источноцрногорски*, 60; Вушовић, *Херцеговина*, 33.

⁵⁹⁹ Исп. у *и ђм* у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 146).

⁶⁰⁰ Вујовић, *Мрковићи*, 238; Пешикан, *СК-Љ*, 153.

⁶⁰¹ Јовановић, *Паитровићи*, 361. У савременом језику облик *шта* претежно се користи у упитном и зависно-упитном значењу. Међутим, писци из Црне Горе, као Његош, Миљанов, Љубиша и у упитним реченицама користе *што* (Стевановић, *Савремени I*, 274–280). Упитно-односна замјеница за ствари јавља се доследно у облику *што* у језику Николе I (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96).

⁶⁰² И у Паштровићима су забиљежене дублетне форме *чега* и *чеса*, а архаични облик потврђен је и код замјенице *ништа* – *ни чеса* (Јовановић, *Паитровићи*, 361).

– немој се одь *шта* бояти П2, збогь *шта* земля изобилность дава Ч1,123, збогь *шта* с ова грађевина учинѣна Ч1,126.

Стевановић сматра да се генитивни облик *шта* не може сматрати особиним књижевнoг језика, и поред све ширине његове употребе⁶⁰³.

Стара генитива форма *чеса* среће се у многим црногорским говорима, а и у језику Љубишинских претходника и савременика⁶⁰⁴.

г) Датив, акузатив замјенице *што* гласе као и савременом језику – *чему* и *што*:

– *Чему* не смочи мяса ПВД13,72, *чему* да припишем П6, *чему* сам прије реда и времена посједио ПВД30,6,

– *ниши* ми *што* за тога ајдука П11, *што* ти је дао П155,

Забилежили смо само један примјер са старом формом: *пита*м га јели добио *чега* од Будис П52.

д) У Љубишином језику инструментал гласи као и у савременом језику *чим*: *с чим* ПВД5⁶⁰⁵.

Облици локатива јављају се са наставком -у, али и без њега, што одговара стању у паштровским говорима:⁶⁰⁶

– о *чему* ПВД10,42, у *чему* ПВД26,149,

– да не ставиш у *чем* Ника П54, и *čem* ste ubroždili ПЦП166, *по чем* ПВД13,70, да си *по чем* Бан ПВД32,129.

ђ) Дистрибуција ликова *што/шта* у сложеницама поред примјера као у савременом језику:

ништа П7, неоставише *ништа* С11, не кријем *ништа* ГО20, *bolje ništa* ШМ9, *govoriti ništa* ШМ40, *нешто* П2, 54, ПВД25,136, *nešto* ПЦП173, *шта* П12.

јавља се и у форми са *ње*:

nješto ШМ39, 47, *tu nješto* записје ПЦП35, Персано се *њешто* досјетио Б16, који карактеришу и народне говоре црногорске (в. т. 30. 2. е).

ПРИДЈЕВСКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

66. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) У језику Стефана Митрова Љубише присвојне замјенице: *мој*, *твој*, *његов*, *наш*, *ваш* и *свој* функционишу као и у савременом књижевном језику:

⁶⁰³ Јавља се и у Вука (Стевановић, *Савремени* 1, 279–280). Маретић сматра да је и облик *шта* у генитиву једнако обичан као и облик *чега* (Маретић, *Грамматика*, 197). Исп. Глушица, *Миљанов*, 116.

⁶⁰⁴ Вујовић, *Мрковић*, 243; Милетић, *Црмница*, 427; Пешикан, *СК-Љ*, 153; Стевановић, *Источноцрногорски*, 73; Вушовић, *Херцеговина*, 56; Исп. Пижурица, *Змајевић*, 296; Остојић, *Петар* 1, 151; Вушовић, *Његош*, 31; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе* 1, 96; Глушица, *Миљанов*, 116–117. Вук и Даничић, као и Томановић не користе облик *чеса* (Маретић, *Грамматика*, 197; Суботић, *Томановић*, 143).

⁶⁰⁵ У Паштровићима инструментал без предлога гласи *чим*, а са предлогом има облик *сушто* (Јовановић, *Паштровић*, 361).

⁶⁰⁶ Јовановић, *Паштровић*, 361. Исп. Вујовић, *Мрковић*, 243–244; Пешикан, *СК-Љ*, 154; Вуковић, *Лива*, 62. Локативни облик је увијек без наставка -у у језику Петра 1 (Остојић, *Петар* 1, 151).

мою П1, моје П7, *моје* ljude ПЦП57, *мојега* svjeta ПЦП137, *мој* predlog Г10,49, *моји* су нападачи Г29,21, *твою* П1, *твоје* pismo П76,522, *његово* П8, *његове* рјечи П35, *његова* ПВД13,70, *prijateljstvo његово* Ч5, по *његовој* смрти Ч11,6, *своју* П8, *своје* П14, *свој* вијек ГО7, *свој* начин ШМ11, *svome* zemljaku Ч3, у *svome* jeziku Ч3, у срцу *својем* Ч6, *своје* imovine Г26,225, *своју* čast ШМ36, *svojijem* uhom ПЦП161, *твоји* ПВД15,84, *наше* границе П58, на *наш* пазар ПВД27,149, *нашој* морнарици Б19, *наш* човџк Ч1,123, *наш* народ Ч11,8, *нашега* seljaka Г2, и сл.

б) Облици женског рода *њен*, *-а*, *-о* јављају се, као што је познато, у XVIII вијеку, и распрострањени су у употреби код писаца тог периода⁶⁰⁷. Међутим, Љубиша поред овог облика, користи често и облик *њезин*, који је познат и паштровским, али и неким другим црногорским говорима⁶⁰⁸. Такође је чест у употреби и генитив личне замјенице 3. лица женског рода⁶⁰⁹.

- на *њена* првобитна начела Ч6, *њена* важност Ч6,
- на *њезин* највише весеље ПВД13,68, *њезиној* светој прилици ПВД13,69, у *њезином* малом простору ПВД16,90, *Њезина* је подлога ПВД31,88, *њезином* руком Ч6, *њезин* државни правац Ч11,11, *њезини* propisi i naredbe Г23,
- за *ње* поштење ГО12, уцвјелио би *ње* дичну кућу ГО8, od bratanića *ње* sina ПЦП36, *ње* nesugljenog vjerenika ПЦП85, iz *ње* glave ПЦП210, под *ње* крило ПВД13,63, 13,68, под *ње* покров ПВД13,66, 13,67, *ње* пород ПВД25,142, међу *ње* пр. народом Ч6, *ње* прошлост и будућност Ч11,22, и ви ћете у *ње* коло Г29,21.

в) Замјеница за 3. лице мпожине гласи *њиов* и *њихов*, *-а*, *-о*:

- *њиово* станџ С6, у *њиове* пресуде Ч1,125, *њиовой* власти Ч1,130, *њиовомъ* судбиномъ Ч1,130,
- од *њихова* чуда ПВД16,95, *њихови* људи ПВД16,92, *њихову* клубу Ч11,10.

г) Локатив једнине код замјенице женског рода јавља се понекад и са партикулом *зи*: У *тојојзи* кући роземљуши ПР2,85, на *њојзи* Б12, о *њојзи* Б21.

Овакви примјери одликују и Његошев језик⁶¹⁰. Ријетко се јавља у Мрковићима⁶¹¹.

д) Замјеницу *наш* у једном примјеру забиљежили смо у следећем облику: *naška* poslovice ПЦП149.

ђ) Посесивне замјенице *мој*, *твој*, *свој* у генитиву / акузативу и дативу / локативу имају сажете и несажете форме (в. т. 33. д).

⁶⁰⁷ О развиту ове замјенице види Марковић, *Анчић*, 106.

⁶⁰⁸ Присвојна замјеница 3. лица једнине женског рода има три облика – најчешћи *њојзин*/*њозин*, нешто ређи *њезин* и најнеобичнији *њен* (Јовановић, *Паштровићи*, 365); исп. Милетић, *Црмница*, 426; Пешикан, *СК-Љ*, 150; Стевановић, *Источноцрногорски*, 74; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 83; Станић, *Ускоци*, 210.

⁶⁰⁹ У Мрковићима је у употреби увијек облик *ње* (Вујовић, *Мрковићи*, 244). Ове форме се чују доста ријетко и првенствено у говору старијих људи у Црмници (Милетић, *Црмница*, 535). У устаљеним изразима јављају се и у СК-Љ говорима (Пешикан, *СК-Љ*, 150). Исп. за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 146); П. П. Његоша (Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 22–23); В. Поповића (Суботић, *Поповић*, 83; Остојић, *Вук Поповић*, 172); Николе I (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99).

⁶¹⁰ Вушовић, *Његош*, 31.

⁶¹¹ Вујовић, *Мрковићи*, 245.

67. ПОКАЗНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) Савремени књижевни облици показних замјеница мушког рода *овај, тај, онај* алтернирају са дијалекатским *ови, та, они*:

овај *овај* дио П116, *овај* П117, *овај* час П50, *ovaj život* П78, *ovaj Crnogorski Antonelli* ШМ18, *ovaj plamen* ШМ25, *ovaj čas* ШМ27, *ovaj dogagjaj* ШМ41, *овај* уговоръ Ч1,124, *ovaj tudjica* Ч4, *овај* дубоки државник Ч6,

ови на *ови čas* ПЦП3, 250, *ови prvi oganj* ПЦП233, *ови brod* ПЦП249, на *ови* камен ПВД7,32, на *ови* час ПВД12,60, Ч7,6, на *ови* хљеб ПВД13,70, *ови* му подметне ПВД13,74, *ови* догађај ПВД13,77, *ови* примјер ПВД14,81, *ови* вир ПВД21,116, *ови* лик ПВД25,140, *ови* храм ПВД26,147, 31,91, *ови* оџак ПВД26,148,

тај *тај* П110, 16, 17, 22, ГО4, Ч7,1, *тај* пут П48, *тај* дан ГО6, ПВД31,91, *taj Sćeran* ШМ44, *taj* ПЦП1, *taj dužd* ПЦП21, *taj oholi knez* ПЦП50, *тај* облик Ч6, *taj zavod* Ч9, *тај* избор Ч11,30, *тај* предлог Ч11,11,

та *та* невољни пук П20, *та* ђавољи посао П43, *та* бој ПЦП58, *та* исти дан ПЦП225, *та* исти час ПЦП246, *та* дан ПВД12,59, *та* топ ПВД21,113, у *та* разговор ПВД26,146,

онај *онај* чланак П16, *онај* мост П26, *онај* дан ШМ9, ПЦП252, *онај* говор ШМ13, *progovori онај* исти ПЦП13, *онај* млађи часник ПЦП76, *онај* свој поступак Ч8,

они *они* дан П59, ПВД25,141, *они* момак ГО20, *зове ме они* ПЦП13, *они* kameniti put ПЦП59, *они* скот ПВД13,70, *они* човјек ПЦП89, *они* једикти дукат ПВД1,8, *они* наш пријатељ ПВД4,24, *они* одговор ПВД8,34, *они* исти дан ПВД8,35, *они* сплет ПВД31,90, *они* Сијон ПВД35,10, *они* твој кмет ПВД36,44, *они* исти Б11.

Показне замјенице првог и трећег лица уобличене су фонемом *и*, а показној замјеници другог лица недостаје крајња фонема *ј*. До замјеничког облика *та* могло се доћи на различите начине⁶¹². На тај начин су се замјенице првог и трећег лица облички изједначиле са обликом за мушки род множине, а замјеница другог лица са одговарајућом замјеницом за женски род.

У Паштровићима се напоредо јављају облици *ови, они, и овај, онај*, док се замјеница *та* чешће јавља него *тај*⁶¹³. Остали црногорски говори углавном не знају за облике *овај, тај, онај*⁶¹⁴.

б) Показне замјенице за каквоћу *овакав, такав, онакав* забиљежене су у различитим формама. Употребљавају се и без консонанта *в*, а евидентирали смо и

⁶¹² Види: Стевановић, *Источноцрногорски*, 75; Пецо, *Источна Херцеговина*, 139–140;

⁶¹³ Јовановић, *Паштровићи*, 365–367.

⁶¹⁴ Вујовић, *Мрковићи*, 245–246; Милетић, *Црмница*, 424–425; Пешикан, *СК-Љ*, 150; Стевановић, *Источноцрногорски*, 75; Вушовић, *Херцеговина*, 55; Вуковић, *Пива*, 75; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; Пижурица, *Колашин*, 138; Станић, *Ускоци*, 211. И црногорски приповиједачи имају ове облике: Пижурица, *Змајевић*, 297; Младеновић, *Владика Данило*, 142; Остојић, *Петар I*, 147; Глушица, *Миљанов*, 119, Суботић, *Томановић*, 145; Суботић, *Поповић*, 83; Никола I ријетко има *ови* и *они*, а редовно је *тај* (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97). Вук Караџић је облик *они* употребљавао у изразу *на они свијет* (Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику В. Караџића*, 217).

примјере са наставком *-ов*. Дакле, показне замјенице у Љубишином језику могу имати тројаку основу, нпр. *так-*, *такв-*, *таков-*. Примјери:

- *овакви* предмет П5, *овакво* жалосно стање Ч6, *такви* планова П17, *такви* неред П26, као *такви* П47, *takvi junak* П90, *takvi rod* ПЦП148, *такви* град ПВД34,209, *biti će takvi, kakvi će* њега... држати Ч3, за *такви* рад Ч10, *takvi nesklad* Г27,107, *таквој* П16, *такво* обиљеже П35, *такве* крајности П26, *такво* лице ГО6, на *takve* гјећи ШМ19, *таква* црква ПВД35,10, *takvoga dokazivanja* Г15,137, *takva nevolja* Г27,106, *онакви* лав ПЦП61, *онакви* оцак ПВД22,118, *онакви* доček ШМ13,
- *така* едана развратни С52, *онаки* уговор ГО16,
- на *оваковий* одговоръ Ч1,131, с *таковим* поступком П10, на *таково* ненадно питањк Ч1,130, *таковимъ* поступкомъ Ч1,132, *такових* синова Ч6, *priporietke takove kazivati* Г3,128, у *takovu škripcu* Г23, *takova razjašnjenja* Г17,338.

Оваквим формама Љубиша се слаже са Вуком – с том разликом што Вук чешће користи облике типа *таки*, *овакви*⁶¹⁵ – а разилази са говорима свога краја, гдје су у употреби редовно облици *такви* и ријетко *таки*⁶¹⁶.

У данашњем књижевном језику поред облика *таквога* и *такога* јављају се и облици *таковога*. Међутим, Стевановић сматра да су у праву лексикографи који у својим речницима упућују на неупоредиво чешће и у сваком погледу исправне облике с наставком *-ав*, *-ва*, *-во*⁶¹⁷.

Облик генитива множине у Љубишином језику јавља се и са обликом *тију*: од *тију* несретних бродова ПВД5,30, според *тију* врлина ПВД14,81.

68. НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) Код неодређених замјеница нема много обличких разлика у односу на савремени књижевни језик. За разлику од говора Паштровића у којима је искључиво префикс *не* код ових замјеница, у језику С. Љубише јавља се и префикс *ње*⁶¹⁸: (в. т. 30. 2. е). У Љубишином језику поред самосталних неодређених замјеница *неко*, *нешто*, обичне су и неодређене придјевске замјенице *неки*, *нечији*, *некоји*:

njeke trave ШМ2, *njeke uhode* ШМ14, *njeki Marko Tanović* ШМ4, *njeki bōnici* ШМ6, у *njekom* selu ГО66, *njeki crnogoras* ПЦП131, *žali je nekijeta* ПЦП247, *њекому* ПВД14,81, *њеки* грк ПВД31,89, *Њеки* кличу Б25, *Њеки* купе Б,30, *Njeki milu svoju otačinu* ПР2,86, *neki nepoznati* П73, *неки* суде С22, *неки* невѣроваху С48, *neki kalugjer* ПЦП26, *неки* Даскале ПВД9,36, *неки* редовник ПВД15,86, *неки* чѣск ПВД24,136, *neki spis* Ч5, *неке* концесије Ч11,24, *неке* рјечи Г19, *нечи* П16, *некоји* ПВД24,132, *некијема* ПВД21,115, *некојети* činovniku Г18.

⁶¹⁵ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 102–104.

⁶¹⁶ У Паштровићима показне замјенице за квалитет и количину јављају се у одређеном виду. Умјесто *какав* понекад се јавља и замјеница *чесов* (Јовановић, *Паштровићи*, 367).

⁶¹⁷ Стевановић, *Савремени* I, 290–292.

⁶¹⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 360.

в) Неодређена замјеница за каквоћу гласи *некакав*, а за количину *неколико*:

nekakav Frano Bolani ПЦП161, *неколико* времена П81, *su nekolika* Crnogorca ШМ4, *sa nekolika* Mahina ШМ19, *nekolika* Crnogorca ПЦП170.

69. ОДРИЧНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) Ни код ових замјеница немамо неких особености у односу на просте замјенице које улазе у састав са одричним префиксом *ни-*. Већ смо рекли да се самостална одрична замјеница *нико* јавља и у облику *нитко*: (в. т. 42. а)

– *нико* П1, 58, ГО6, ПВД19,105, Ч11,29, *niko* ШМ7, 46, ПЦП240,
нитко С34, 58, 52, 58, *nitko* ШМ16, Ч3, ПР2,190, Г4,217, *нитко* Б8, 16, 30.

У зависним падежима увијек је:

никога П25, 40, 51, *никоте* П78, *никому* Ч1,119, 29,13, *никоти* П78.

б) Поред замјенице *никакав* забиљежили смо и *никаков*:

– *никакву* П1, *nikakva* јунаčтва ПЦП80, *nikakve* помоћи ПЦП155, *никакав* други народ ПВД36,44, *никакво* благо Ч6, *nikakve* olakšice П78, у *никакву* сразмерју Ч6,
– *nikakova* узрока Г3,128, *nikakovu* zulumčarstvu Г3,128.

Одрична замјеница *никакав* у мушком роду може бити и одређеног и неодређеног вида: *никакав* православни син П10, *nikakvi* занат ШМ3, *nikakvi* случај П89, за разлику од паштровских говора у којима је увијек одређеног вида⁶¹⁹.

г) У књижевном језику када уз поједине облике ових замјеница и оних које су сложене са везником *и* дођу предлози они их раздвајају на саставне дјелове, тј. стоје између тих дјелова⁶²⁰. Међутим, у Љубишином језику предлог не раздваја увијек замјеничке сложенице⁶²¹:

неће о овоме *нимим* говорити П36, *mi se nismo nikim* dogovorili П78, *nikim* П78, и *ниџет* ГО69, и *ниџет* невјерују ШМ18, у *ничем* бољи ПВД24,132.

70. ОПШТЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

У Љубишином језику опште замјенице својим основним обликом донекле се разликују од општих замјеница савременог књижевног језика, а немају потврда у свим особеностима ни у говорима Љубишиног родног краја.

а) У језику Стефана Љубише придјевске замјенице у зависним падежима јављају се са неконтрахованим вокалима у секвенци *-оје-*⁶²²:

– са *свакоје* стране Б35, *svakoje* ПР1,145,

али и са контрахованим вокалима:

– *свакому* П2, о *свакому* и *свачему* ПВД35,10.

⁶¹⁹ Јовановић, Паитровићи, 367.

⁶²⁰ Стевановић, *Савремени* I, 301–302.

⁶²¹ Исп. исто у Петра I (Остојић, *Петар* I, 149); Јовановић, Паитровићи, 361; Вујовић, Мрковић, 243.

⁶²² Исп. Остојић, *Петар* I, 149; Глушица, Миљанов, 121.

б) Поред ријетког облика *sav* забиљежили смо и дијалекатску форму *vas* без извршене метатезе: (в. т. 42. б)

- у *vas* глас ГО18, као да ме *vas* свијет гледаше ГО22, *vas* окуп ШМ22, *vas* дан ПЦП61, по *vas* бијели дан ПВД13,61, *vas* божји дан ПВД13,62, *vas* дан ПВД20,108, у *vas* грохот ПВД26,144, на *vas* глас ПВД31,88, *vas* народ Ч11,14,
- *sav* вијек П58, *sav* онај prostor ШМ1.

Замјеница *sav* у средњем роду има облике на -о: *svo* је село од мене на чудо било ПВД1,5, *svo* наданје ШМ4 и -е: *sve* ШМ39.

в) Замјеница *сваки* употребљава се и самостално, у случајевима када контекст не захтијева обилежје рода: *сваки* се забави ПВД8,34, *da se svaki žali* ПР2,190, а таква њена употреба је врло распрострањена у штокавским народним говорима⁶²³.

г) Самостална замјеница јавља се и са вокалом о:

- *свако* ПЗ, *svako* од нас ПЦП18, *svako* ШМ30, *свако* ће ме попљувљати ПВД13,69,

али и без њега:

- *свак* П10, 31, *svak traži* П78, *свак* 'у првом боју држаше С61, нека се *свак* узда у се ГО16, *свак* лези ПВД2,14,

док се у говорима Љубишиног родног краја употребљава у облицима: *сваки* и *свак*⁶²⁴.

д) У језику нашег писца генитив множине често има различите наставке:

svijeh Људић ШМ26, *сви* пет заступника Ч11,25, – од *свију* коммисарах П60, врх *свију* ПВД12,57, *свию* манастира Ч1,119, са *свию* страна Ч1,126, – *ispod svijuh* закона П88, *svijuh* pokrajinah Ч3, *posluživši se od svijuh* onih Г2, Ка' да ће јих *свијух* прогутати Б29, *svijuh* nas Slavenah Ч2,211.

Наставак -ју употребљава и Вук Поповић⁶²⁵.

71. ДОПУСКНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

Сложене допусне замјенице су бројне и јављају се у следећем облику:

колико гођ П26, *што гођ* П59, *какогођ* П31, 29, 35, *кадгођ* П34, *кадгођ* С10, 23, *коликогођ* С14, *одкудгођ* С32, *какогођ* С51, *štogod* ПЦП30, *kogodj* ПЦП56, 70, *kakogodj* ПЦП134, Ч3, ПР2,190, *štogodj* ПЦП143, *kakvagodj* Ч4, *kadgodj* П78, ПР1,145, *когођ* Г1,3, *kogod* Г18, *когод* Ч1,119, *штогод* Ч1,123.

Кад имају неодређено значење ове замјенице у савременом књижевном језику пишу се заједно са речцом *год*, а кад имају значење општих замјеница пишу се одвојено⁶²⁶.

⁶²³ П. Ивић, *О говору Галипољских Срба*, СДЗБ, XII, Београд, 1957, 206. и тамо наведену литературу.

⁶²⁴ Јовановић, *Паитровићи*, 360. Исп. Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 105. Петар I и Томановић користе *свако* и *сваки* (Остојић, *Петар I*, 149–150; Суботић, *Томановић*, 144); Миљанов *сваки*, *свака*, *свако* (Глушица, *Миљанов*, 121), а Даковић сва три облика – *сваки*, *свако*, *свак* (Остојић, *Даковић*, 104). За говоре исп. У Мрковићима је забиљежено *свако* и *сваки* (Вујовић, *Мрковићи*, 242); у СК-Љ *свак/свако* (Пешикан, *СК-Љ*, 151); у говорима Колашина *свак* (Пижурица, *Колашин*, 137).

⁶²⁵ Суботић, *Поповић*, 84.

⁶²⁶ Стевановић, *Савремени I*, 293–294.

72. УПИТНЕ (ОДНОСНЕ) ЗАМЈЕНИЦЕ

а) О обличким особеностима ових замјеница већ је говорено у вези са сложеницама у чији састав улазе. Овдје само истичемо неке особености.

Придјевске односно-упитне замјенице употребљавају се у упитном значењу:

koji me је god pas uјio ПЦП157, *komi* ostavi ПЦП157, а *кому* на ум да не пану Ч6, *Komi* se nije srdce radovalo Г25,75, *колик* П58.

б) Поред примјера упитне присвојне замјенице *чији*, забиљежили смо и необичан облик *чигов*:

Чије-ли је, *чије*-ли ће бити,/ *Чије*-ли је од старине било Б27, они *чигов* је ред ПВД24,131.

в) Упитна замјеница *какав* у језику нашег писца гради се од основа *какв-* и *каков-*:

–*какви* процес П31, *kakvo* za nas načelno pitanје П78, *какви* теби и наши и твоји злотвори докажују ГО16, *kakvi* је to čo'jek ШМ38, *kakvi* је godј ШМ44, *какви* нијеси никад био ПВД25.138, *какви* брод ПВД30,6, *какви* црни дан Ч6, *какви* човјечи рад Ч10, *kakvi* се нам činiti Г2, *каквој* крајности Ч6, *kakve* uvјede Г18, – *какове* препоне П9, *какову* полемику П26, *каковим* кораком Ч6, при *каковим* околностима Ч10, *какову* Ч11.29, *какова* самовоља Ч11,36, *akovu* nuglu Г4,217, *kakove* naredbe Г4,217, *каково* право Г29,10, *akov* jugoslavenski namišljaj Г18,

за разлику од говора Паштровића који имају облике *какви*, а понекад умјесто *какав* употребљава се *чесов*⁶²⁷.

ПРОМЈЕНА ЗАМЈЕНИЦА И ПРИДЈЕВА

73. ПРИДЈЕВСКО-ЗАМЈЕНИЧКА ПРОМЈЕНА

Деклинациони облици придјева, придјевских замјеница и редних бројева посматраће се заједно. Због утврђивања тачног стања у језику Стефана Љубише, као и ради успостављања паралела са стањем у паштровским говорима, али и са стањем у савременом језику, даћемо примјере за све варијанте појединих падежних облика.

а) У генитиву и акузативу једн. мушког и средњег рода заступљени су наставци *-oga/-ega*; *-og/-eg*. Не постоје нека одређена правила у дистрибуцији ових наставака:

-oga/-ega: – *вражега* посла П6, од зла *кућњега* П15, нема *никога* П33, од *малога* огњица П34, долазак *самога* цара П39, срца *мојега* П48, *tvoga* odgovora П70, дѣла народа *Римскога* С4, одъ *истога* Красса С48, *средњега* и *црнога* мора ГО2, из *крвавога* Скадра ГО23, ћуд *невјернога* везира ГО9, pod crkvenom upravom *dobroga* i *pobožnoga* starca ШМ4, od *hjeloga* svјeta ШМ16, od straha *Turskoga* ШМ33, злога

⁶²⁷ Исп. *чесова* болијест, *чесова* је ово живина (Јовановић, *Паштровићи*, 367).

мога часа ПВД2,15, на ускрс свога сина ПВД13,68, божјега лијека ПВД22,117, рату *џобана паџтровскога* ПЦП163, чуда великога Б29, овога вијека Ч7,11, – за *тога* ајдука П1, *цѣпа и љового* родитеља *несретњого* П1, *којега* љубимо П8, *некога* утру П15, зове попа *црногорскога* П27, *никаквога* одговора П38, *пohoditi* *књжа Црногорскога* П71, *зачара младога* Шенпфлуга ГО5, *опреми овога* *poklisara* ШМ26, *pribavi jednoga* Грка ШМ48, *ubije jednoga* вјетрогонју ПЦП14, *напала старога* свата ПВД8,34, *тражила свога* свеца ПВД9,37,

-ог/-ег: – *никаквогъ* гласа П1, *истог тог* питања П5, *до мог родног* мјеста П5, *дугог* препирања П6, *Бокешког несретног* посла П18, *одличног и особитог* мојег почитовања П18, *од Далматинског* епископа П26, *за добро мог* рода П58, *самог* чувства П58, *његовог* владанја П68, *таквогъ* састава С7, *одъ праведногъ* и *доброгъ* С10, *својег искреног* пријатељства ГО17, *једног поштеног* старца ГО8, *слави твог* господара ГО8, *pozdrav čestitog* *dužda* ПЦП14, *od svakog javnog* *pregona* ПЦП37, *starinskog* *samoživstva* ПЦП37, *до посљедњег* чојка Б13, – *тражити једног* Руса и *једног* Француза П12, *увјерило сваког* Бокеза П17, *држати вашиег* поклисара П17, *именовати новог* епископа П26, *овогъ* човѣка изобразити С4, *удалити опасногъ* човѣка С19, *свакогъ* приврженика зваше С21, *увриједило охолог* махмута ГО4, *удомазети једног* Црногорца ГО26, *ušutilo svakog* *protivnika* ШМ30, *улови малог* угора ПВД1,7.

Познато је да је губљење крајњег -а везано за XVIII вијек⁶²⁸. Традиционална стабилност наставака -ога/-ега нарушена је у Љубишиним дјелима, чиме се он удаљава од свог завичаја, у којем је вокал -а углавном на крају наставака генитива/акузатива замјеница и придјева у мушком и средњем роду⁶²⁹. Црногорски говори не показују уједначеност кад је ријеч о овој појави,⁶³⁰ а такође ни старији писци са ових простора⁶³¹.

б) Датив и локатив једнине мушког и средњег рода најчешће имају наставке -ому/-оме/-ему и краће у дативу -ом и у локативу -ом/-ем⁶³²:

⁶²⁸ В. Остојић, *Петар I*, 152, напомена 458; Младеновић, *Рајић*, 106, напомена 367; Марковић, *Анчић*, 101.

⁶²⁹ Код замјеница вокал -а није саставни дио наставка у два примјера, док је код придјева регистровано неколико примјера са краћим обликом (Јовановић, *Паптровићи*, 339, 362).

⁶³⁰ Напоредну употребу облика са -а и без њега биљеже Стевановић, *Источноцрногорски*, 78; Вушовић, *Херцеговина*, 49; док Вуковић у говорима Пиве наводи обичније облике без финалног -а (Вуковић, *Пива*, 63). Само дужи облици јављају се у Мрковићима, Црмници, СК-Љ говорима (Вујовић, *Мрковићи*, 245; Милетић, *Црмница*, 412–413; Пешикан, *СК-Љ*, 162).

⁶³¹ Генитив и акузатив једнине немају покретних вокала, тј. завршно -а не алтерира са Ø у језику А. Змајевића (Пижурница, *Змајевић*, 298); владике Висариона (Младеновић, *Висарион*, 34); владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 145); М. Миљанова /изузев примјера у стиху/ (Глушица, *Миљанов*, 122). Проф. Остојић за језик Петра I наводи четири примјера са наставком -ог/-ег које објашњава утицајем секретара или омашком, што је мање вјероватно (Остојић, *Петар I*, 152). Напоредне облике имају Даковић и Томановић (Остојић, *Даковић*, 105; Суботић, *Томановић*, 134).

⁶³² У папштровским говорима увијек је наставак -ом/-еме и код замјеница и код придјева. Никада се не јавља -ому/-ему (Јовановић, *Паптровићи*, 339–340, 362). У осталим црногорским говорима ситуација је следећа: скоро искључиво -ому/-ему имамо у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 228, 244). Наставци -оме и -ему забиљежени су у источноцрногорским, СК-Љ и западноцрногорским (Стевановић,

- Д -ому: *тому рођаку Милу П1, свакому вјерозакону П10, Епископу Далматинском П10, тому П10, оному господину П27, младому чоеку П40, идем к свому циљу П58, *nikoti* krivo učinili П78, *nikojeti* klubu П78, кућу мрскому браку С15, старому натѣцаню С39, некому Умбрѣну С40, *парочитомъ* настоятелю С41, свакому човѣку С51, мѣму другу ГО15, старому калуђеру ГО7, срчаному нагону ГО8, твому господару ГО9, нечовечному владању ГО14, другому ГО14, *duždu mletačkoti* ПЦП161, свакому П2, 10, 15, некому ПВД11,51, 24,132, *totи* Г2,*
- оме: *несретњоме* Андрић П2, *ниједноме освјесноме* Немцу П5, *законодавноме* путу П6, *куљатоме* Крилу Милиновић П9, Епископу Црногорском П10, *никаквоме* српском сину П16, *некоме* капетану П16, *једноме* удружењу П26, *divnome* *porodu* П66, *апостолском* Цару и Краљу ГО16, *Caru Ruskome* Petru III ШМ4, *kratkome* Savi ШМ18, *томе* П7, х2, *takvome* ШМ10, *kazivale nekome* ПЦП240, *onome* kokotu ПР2,200, *ономе* начелу Ч11,11, *Bogu svetočnome* ПР2,96,
- ему: *пешети* stvarnome *napretku* П68, *вјеруј* *тојети* *štovanju* П69, *Вашему* Преосвештенству П10, *нашети* pravomu *napretku* П68, дѣлу *виѣснѣму* С20, *излазећему* Цезару С49, *којему* П16, *сващети* ПЦП181,
- ом: *твом* дочеку ГО17, *томъ* С17, *ком* П24,
- Л -оме: *о народном* листу П4, *у твоме* вјенцу П4, *на надлежном* мјесту П6, *у доброме* здрављу П7, *у моме* проласку П15, *о устанку* Бокешком П17, *у интересу* Турском П17, *о ономе* уговору П18, *о новоме* раду П20, *о томе* П31, *у једном* писму П53, *о томе* послу П55, *о твоме* П59, *на tvome* *stolu* П66, *на tvome* *pismu* П67, *у једном* оку П69, *у осудном* часу ГО4, *у младом* поручнику ГО9, *у својем* дневнику ГО13, *у новоме* колу ГО15, *на овоме* свијету ГО26, *на другоме* ГО26, *у takvome* *grdnome* *metežu* ШМ11, *о tome* ШМ19, *у trulome* *drvu* ШМ24, *у по* *putu* *Njeguškome* ШМ46, *у једном* куту ПВД1,11, *при* *prvome* *izdanju* Ч5,
- ому: *о твому* одласку П1, *у овому* Бокешком случају П26, *у свакому* мјесту П40, *о тому* П40, *у тому* С7, ГО23, *по тому* С8, *о овому* предмету С51, *на овому* свијету ГО7, *у твому* младом срцу ГО8, *на пољу* *Budvanskoti* ШМ41, *по некому* чуду ПВД11,50, *у svoti* *jatu* ПЦП35, *у njegovoti* *zdravlju* Ч2,211,
- ему: *на којему* П5, *по којему* П10, *у којему* П18, 48, ГО11, *о свему* П53, *по данашњему* брзојаву П54, *при* *нашети* *rastanku* П67, *при* *мојему* кретању П92, *о свачему* ГО14, *о вашети* највишѣму *svetcu* ШМ21, *у којети* ШМ29, *о којети* ШМ30,

Источноцрногорски, 78; Пешикан, СК-Лъ, 163; Вушовић, Херцеговина, 49–50). У Црмници се јављају -оме, -ему, -еме (Милетић, Црмница, 412–413). У Пиви и Дробњаку заступљене су краће форме -ом/-ем (Вуковић, Пива, 64). Код писаца доминирају наставци -ому/-ему (исп. Пижурица, Змајевић, 299–300; Младеновић, Висарион, 34; Младеновић, Владика Данило, 146; Остојић, Петар I, 152–153); -оме/-ему у Миљанова и Даковића (Глушица, Миљанов, 122–123; Остојић, Даковић, 106). У језику Л. Томановића дужи облици -оме/-ему чешћи су у дативу, док је у локативу обрнута ситуација (Суботић, Томановић, 136).

-ом: о том П31, по покорном мом мненју П26, у свом повратку П43, у томъ времену С17, у едномъ великомъ град8 С51, у једном сусједном селу ПВД12,57, и *narodnom duhu* Ч2.210,

-ем: о свачем П14, у најбољем реду П15, у вашем писму П31, о вашем послу П34, у трећем тијелу П52, у срцу својем Ч6.

У Љубишином језику у дативу доминирају наставци *-ому/-оме*⁶³³, а у локативу наставак *-оме*. Наставци *-ому/-ему* у локативу јављају се у приближном односу. Наставци *-ом/-ем* су у ријеткој употреби. Наведени примјери јасно указују да се Љубиша удаљава од стања у папштровским говорима, који знају само за наставке *-оме/-еме*. Љубиша нема наставка *-еме*, али има у употреби четири варијанте у дативу (*-ому*, *-оме*, *-ему*, *-ом*) и пет у локативу (*-оме*, *-ому*, *-ему*, *-ом*, *-ем*), са одређеним разликама у њиховој дистрибуцији. У свему томе огледа се утицај традиције с једне стране, када је, на примјер, у питању наставак *-ому*, или одређених иновација с друге стране, у писаној ријечи црногорског говорног подручја уопште. Иако Љубиша донекле чува старо стање (употреба наставка *-ому*), ипак су ти облици примљени у књижевни језик⁶³⁴.

в) У генитиву множине замјеничке и придјевске ријечи имају наставке *-ијех*, *-ије*, *-их*, *-и*, *-ију*, *-ијух*⁶³⁵.

-ије(х): *црнијех* јада П14, *кругова црквенијех* П26, *имам неплаћенијех* асења П29, од *другијех* знакова П42, *političnijeh* људи П80, *прозаичкијех* и *нјесничкијех* предмета П82, *zanimljivijeh stvari* П83, *душевнијех* рана Г07, *источнијех* народа Г010, *visokijeh planina* ШМ1, *do starijeh gradovah Srbskijeh* ШМ8, *od svjeckijeh* posalah ШМ18, *istijeh* Turakah ШМ33, *žutijeh dukatah* ШМ35, ПЦП249, *vezatijeh rukah* ШМ36, *kućah kneževskijeh* ШМ41, *људих pribranijih* ШМ46, *osim starinskijeh* pisama ШМ47, *crnogorskiјeh* i *primorskiјeh* pripovijesti ПЦП II, *najljepšijeh* položaja ПЦП1, *tijeh* lacmana ПЦП15, *iz petnijeh žila* ПЦП15, *dalekijeh zemalja* ПЦП135, *jednijeh vrata* ПЦП159, *Српскијех народнијех* пјесама ПВД5, из *нашијех* крајева ПВД1,14, *платијех* коса ПВД12,57, *овијех* људи ПВД13,66, *рудиијех* коса ПВД22,121, *црвенијех* образа ПВД25.139, *модернијех* уставнијех држава Ч6, *народнијех* вођа Ч6, *херцеговачкијех* брда Ч7,1, *народнијех* загонетака Ч10, *народнијех* умотворина Ч11,34, *gusnijeh* ođajah ПР1,145, *онијех zliјeh* podanikah ПР2,190, *tijeh* olakšicah Г2, *unutarнијех* posala Г18, седам *смртније* грехова П6, од стране свију власти *американскије* П56, имаћеш *добрије* разлога П62,

⁶³³ Наставак *-ому* јавља се у западним крајевима некадашње српскохрватске језичке територије, и то чешће у дативу, него у локативу. То су стари облици, који су у новије вријеме све ређи у употреби, јер се јавља наставак *-оме* (Стевановић, *Савремени I*, 308). Наставак *-ому* доминира код старијих писаца – исп. Остојић, *Петар I*, 153, напомена 463; Младеновић, *Рајић*, 107; Кашић, *Видаковић*, 81.

⁶³⁴ Стевановић, *Савремени I*, 103, 152, 309.

⁶³⁵ Из периода писаном старом графijом и то из дјела *Сазаклетва* налазимо писање са *ы* и са *йѣ*; исп. примјере – в. т. 8.б.

- их: *народних* заступника П5, *других благих* завода П10, *државних основних* закона П10, *свјетских* догађаја П12, до *нових мојих* писама П16, *ужасних* догађаја П16, *рђавих* људи П16, *разбојничких* власти П17, *јужних* П18, *нових* министара П19, од најискуснији *наших* православа П21, *Царићевих* прерасуда П24, *мојих* колега П31, *нових* заслуга П35, *зборних* судова П54, *државних* одвјетника П55, *петних* жила П58, *takvih dokaza* П68, *odličnih* грађана П68, *ovdašnjih* sadruga П68, *мојих* дана ГОЗ, *страних* гостију ГО5, *nekoliko svojih* људи ПМ33,
- и: *ови* житеља Ч1,124, *ови* пет посланика Ч11,23, *ти* пет гласова Ч11,25, одъ *овы* четири манастира Ч1,122.
- ију: од *свију* коммисарах П60, од *тију* несретних бродова ПВД5,30, врх *свију* ПВД12,57, според *тију* врлина ПВД14,81, од *тију* бродова ПВД36,44, *свию* манастира Ч1,119, са *свию* страна Ч1,126,⁶³⁶
- ијух: *svijuh* pokrajinah Ч3, *ispod svijuh* zakona П88, од *svijuh* Г2, *свијух* Б29, *svijuh* nas Slavenah Ч2,211.

У генитиву множине доминира наставак *-ијех*, поред савременог наставка *-их* који је мање заступљен, чиме се његов језик удаљава од родних му говора, који код придјевске деклинације имају наставак *-ија(х)*, а код замјеничке *-ија* поред ријетког *-ије*.⁶³⁷ Свакако је неособичан и наставак *-ију/-ијух* који је аналошког поријекла. Понекад се јавља и наставак *-и* без финалног *х*, који је такође забиљежен у неколико примјера и у Паштровићима⁶³⁸.

г) У дативу, инструменталу и локативу множине налазимо ситуацију која одговара стању у многим црногорским говорима, али не и у Паштровићима⁶³⁹. Сва три ова падежа јављају се са наставцима *-им/-ијем* и *-има/-ијема*. (в. т. 30. 4.)

Датив множине

- има/-ијема: – при изборима *опћинским* П27, тежаше стварима *превысокими*, *безмѣрными*, *немогућима* С5, предковима *нашими* С33, кривцима *уловѣными* С52,
- јавно *нашијема* пријатељима П14, ја сам учан *таквијема* стварима П40, *свијема* незгодама дружи се и испит Митров П62, *predati mladjiјема* рукама

⁶³⁶ Замјеница *сав* поред обичног ген. мн. *свих* употребљава се и у облику старе двојине *свију* (Стевановић, *Савремени* I, 311). Исп. и рад Б. Милановић, *Замјенички облик свију у савременом књижевном језику*, Наш језик, X, св. 3–6, 143–148. Облик *свију* нарочито је распрострањен у језику војвођанских писаца, исп. Кашић, *Видаковић*, 83, напомена 346; Јерковић, *Игњатовић*, 142–143.

⁶³⁷ Некадашњи придјевски завршетак *-ије(х)* досљедно је замијењен наставком *-ија(х)* у Паштровићима. Код придјевских замјеница доминантан је наставак *-ија*, поред ријетког *-ије* (Јовановић, *Паштровићи*, 340–341; 363–364).

⁶³⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 340–341; 363–364.

⁶³⁹ У Д/И/Л множине придјева преовладавају наставци старих тврдих основа *-ијема*. Забиљежена су и два примјера старих меких основа који се јављају без крајњег *м* исп. са *дебели(м)* *ишири(м)* петама. И код замјеница доминира тврда промјена, са изузетком три примјера меке промјене и једним неуобичајеним образовањем *-ама* *ловијама* *нашијама* (Јовановић, *Паштровићи*, 341, 363). Исп. за говоре: Вујовић, *Мрковић*, 229, 245–246; Милетић, *Црмница*, 411; Пешикан, *СК-Љ*, 163; Стевановић, *Источноцрногорски*, 79; Вуковић, *Пива*, 64.

ШМ18, *dadu dvjema vojvodama Crnogorskiјeta* ШМ47, како се *господаревијема* људима свиђа ПВД16,92,

-им/-ијем: – изручите поздраве *вашим* колегама П19, учинити неоцијењено добро *својим* земљацима П63,

– бојим се *тијем ћесаревијем* људима ГО4, *ustupio vlast његовијем* nasljednicima ШМ30, *nijesi vješt našijem* бојевима ШМ32, *prijetio Dubrovačkiјem* људима ШМ46,

Инструментал множине

-има/-ијема: – за оружати *другима* знаковима *царственима* С36, говорима *различнима* и *несагласнима* приставаше С52, сачинише *и њовима* рѣчима С53, бјаше оружана *острыма* коцыма С56, борити *лѣпежима* *наоружаныма* С59,

– не *meteš skupštinu тјета* *besposlicama* ПЦП18, *dobriјeta* ШМ19, *светијема* стварима ПВД24,131, *нашијема* животима ПВД27,150.

Необично образовање са наставком -ама забиљежено је у једном примјеру као и паптровским говорима⁶⁴⁰: *поћняма* скупштинама *выше* чиняху С42.

-им/-ијем: – *uproznati se onim* људима П66, међ8 *толикимъ* пороцыма С3, *изнеможена злымъ* ранама и *различнымъ* С5, *обманѣни обћимъ* и *личнымъ* даровима С37, *пренеможенымъ безкрвнымъ* мишицама С39, *нажени га меденим* ријечима ГО3, *proveli svoјim* људима ШМ47, *својим влаштим* очима ПВД10,44,

– престрта *иштампаијем* погрешкама П14, са *ожењенијем* сином ГО1, с Махмутом *црногорскијем* крвником ГО9, са *sviјет* ШМ13,

Локатив множине

-има/-ијема: – у школама *осредњима* П14, у свећаностима *богоштовнима* С22, по *скорыма* извѣстјима П1, и *trima* обѣнама ШМ41, у *својима* умотворинама Ч6,

– по *данашињима* вијестима П57, по *pismima Dulgorukoviјeta* ШМ48, у *царскијема* аљинама ПВД10,45,

-им/-ијем: – по *његовим* рјечима П8, по *постојећим* *казњеним* законима П25, *подијељена по нашим* школама П63, по *нижнимъ* чиновницима С30, у Црнојгори и *околним* мјестима ГО18, и *rgјавим* sudovima ШМ32,

– у *најзамршенијем* размирицама ГО1, у *ускрспутијем* државама ГО15, у *stariјem* *knјižurinama* ШМ8, у *slabijem* рукама ШМ19, на *gvozdenijem* саџима и *реџима* ШМ32, на *mnogijem* мјестима ШМ34, по *mletačkiјem* ulicama ПЦП18, по *mnogijem drugijem* знаковима ПЦП29, у *нероднијем* годинама ПВД16,92, у *Вуковијем* *новијем* књигама ПВД24.135, и *тијем* selima Г27,106.

На основу изнијетог материјала не могу се утврдити посебна правила која су руководила Љубишу при употреби једних или других облика. Но једно је сигурно, утицај народне традиције с једне стране и иновација с друге стране узајамно се преплићу у његовом језику.

⁶⁴⁰ Исп. стари сват *овијама чатијама* свакојеме бијо (Јовановић, *Паптровићи*, 363).

74. ОБЛИЦИ ПО ИМЕНИЧКОЈ ПРОМЈЕНИ

а) Поред облика замјеничко-придјевске промјене, у језику С. Љубише долазе и облици именичке промјене у генитиву/акузативу и дативу/локативу јединине мушког и средњег рода.

- Г *основна закона П14, царева пута П17, Дразића писмо П23, прије његова поласка П61, pod tiskom okrutna i nespojna samosilja П66, s gvozdena puta П72, независима наданя С4, из криштена свијета ГО2, ведре дана ГО5, милостива срца ГО13, чџек крвава ока, груба погледа, отресења говора ГО14, кукавна сиротовања ГО19, окићена ћука ГО20, мртва заручника ГО25, neznana domaćina П1М1, prikladna struka П1М1, živa Sćpana П1М33, živa duha П1М42, pokrenuta zeca П1М43 visoka struka ПЦП16, duždeva dvora ПЦП18, strana momka ПЦП30, rodjena sina ПЦП35, zelena vijenca ПЦП39, živa brata ПЦП228, nova prijatelja ПЦП261, okupljena ruka ПЦП272, ума остра и бистра ПВД5, убијена сина ПВД1,13, обична свеца ПВД9,40, њихова језика ПВД10,42, печена овна ПВД13,71, мртва кнеза ПВД28,156, суха грожђа ПВД30,160, прекрупна стаса ПВД31,88, тиха бескрајна мора ПВД31,89, устрављена пука ПВД31,90, жуца брашна ПВД32,130, вјерска рата ПВД34,209, с жива мяса Б21, зелена сада Ч7,2, висока струка Ч7,8, gragjanina poštena, mirna, plodna i uljudna Ч9, narodnjaka žarka, postojana i djelatna Ч9, književnika trudoljubna, prudeća i skladna Ч9, из његова дуга говора Ч11,8, кратка и горка искуства Ч11,12, иза дуга и жива говора Ч11,14, владина предлога Ч11,15, уставна живота Ч11,32, неугојена срца Ч11,32, из његова пера Ч11,35, жива духа Г19, никаква законита узрока Г29,17,*
- А *ваљана замјеника П15, ако пошаљете вјерна човјека П16, obvit u Matića knjigu П67, u krotka čoea ПЦП253,*
- Д *искрену пријатељу ГО7, зелену вијенцу ГО20, ПВД8,34, neznani gostu П1М1, његови сину ПЦП33, nekaki kovaču ПЦП54, slabu i nevještu vojniku ПЦП82, слабу желутцу ПВД4, слонову зубу ПВД12,58, поштену чџеку ПВД14,77, просту чџеку ПВД15,87, жуцу новцу ПВД19,105, грешну пуку ПВД26,144, злу времену ПВД27,156, поједину човјеку Ч11,8, inostranu putniku Г23,*
- Л *о Крстову дне П10, о Ilinu дне П66, u tudji mjestu П67, у тако пространу и трулу град С14, у велик надану С16, по наговору Камилу ГО7, ро уздану чо'јеку П1М31, на visoki brdu ПЦП55, по ведру небу ПВД9,38, у бојсју страху ПВД13,75, у велику свијету ПВД15,85, на злу мјесту ПВД18,102, на отворену зраку ПВД25,141, у велику добру ПВД26,143, на дујсдеву броду ПВД36,44, u његови prirodni jeziku Ч9, на танку имућу Ч11,7, о владину предлогу Ч11,11, у затворену граду Ч11,14.*

Из наведеног материјала видимо да су облици именичке промјене у Љубишином језику најчешћи у генитиву, док су пуно ређи у осталим падежима, што се не слаже са општом тенденцијом говора његовог родног краја, који су изгубили осјећај за правилну

употребу одређеног и неодређеног вида⁶⁴¹. У језику нашег писца примјери именичке промјене везани су углавном за замјеницу *његов* и придјеве какве срећемо и у језику Вука Караџића и народне књижевности⁶⁴². У другим црногорским говорима облици одређеног вида шире се на штету неодређеног вида⁶⁴³. И у савременом књижевном језику евидентно је потискивање именичке промјене придјева, која се опет не може сматрати искњижевном⁶⁴⁴. Семантичка разлика између придјева одређеног и неодређеног вида је све мања, али је зато евидентна стилска обојеност⁶⁴⁵.

б) У Љубишином језику забиљежили смо и примјере одређеног вида који су условљени посебним стилско-семантичким моментом. То је употреба одређеног вида за исказивање својства непознатих лица, која је забиљежена и у пишчевим завичајним, као и у другим црногорским говорима:⁶⁴⁶

да је врло *лиени* човек П24, учинимо *добри* посао П27, *гиздави* поручник ГО6, *попосити* љубдраг ГО7, *вјеити* и *хладни* старац ГО8, *уцвијељени* старац ГО19, *liepi* i *govorljivi* Srb ШМ4, *da ne budem zli* Prorok ШМ5, *sliepi* i *lieni* kalugjer ШМ6, *oholi* čovjek ШМ14, *muž ostroumni* i *marljivi* ШМ16, *silni* čovjek ГО18, *na čitavi* govor ГО21, *znatni* i *valjasni* Srbin ШМ22, *bjesni* i *trijezni* Turčin ШМ39, *znatni* čovjek ШМ42, *dobri* srok ПЦП193, понесем *добри* глас ПВД20,111, проведемо у радости *читави* дан ПВД26,148, *ima dovoljni* broj П73.

Поред ових биљежимо и примјере:

stran i *dalek* putnik ШМ1, Спас *зелен* и *висок* Ч7,7, *jedan sijed* starac Г18.

в) Као што је познато присвојни придјеви на *-ов/-ев* и *-ин* у номинативу и акузативу (када су они облици једнаки) немају облике одређеног вида⁶⁴⁷. Ми смо забиљежили примјер одређеног вида посесивног придјева на *-ев* у значењу врсте дрвета: *stoževi* stolac ПЦП224. Оваква употреба одликује језик М. Миљанова, а позната је и неким црногорским говорима⁶⁴⁸.

⁶⁴¹ Придјеви се мијењају по замјеничко-придјевској деklinацији. Сигурно разликовање придјева одређеног и неодређеног вида сачувано је у номинативу једине мушког рода. Ријетки су примјери неодређеног вида код падежних облика (Јовановић, *Паитровићи*, 334–336).

⁶⁴² У језику Вука Караџића и других писаца XIX вијека јављају се облици именичке промјене описних придјева и у зависним падежима (Стевановић, *Савремени I*, 261–262; *Језик у Вукову делу*, 107–108).

⁶⁴³ Вујовић, *Мрковићи*, 228–229; Милетић, *Црмница*, 426; Пешикан, *СК-Љ*, 161–163; Стевановић, *Источноцрногорски*, 77; Вушовић, *Херцеговина*, 49; Вуковић, *Лива*, 62–63; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 86; Пижурица, *Колашин*, 143.

⁶⁴⁴ Стевановић, *Савремени I*, 259–263.

⁶⁴⁵ Стевановић констатује да се семантичка разлика између придјева одређеног и неодређеног вида не чува ни у језику Вука Караџића, а ни у данашњем књижевном језику. Краћи облици имају ноту архаичности, али плијене својом упечатљивости (Стевановић, *Савремени I*, 261–264; *Језик у Вукову делу*, 110–111).

⁶⁴⁶ Исп. Јовановић, *Паитровићи*, 334; Стевановић, *Источноцрногорски*, 76; Пижурица, *Колашин*, 143. Сличне примјере биљежи и Глушница у језику М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 125).

⁶⁴⁷ Стевановић, *Савремени I*, 263.

⁶⁴⁸ Глушница, *Миљанов*, 125. Исп. исто Пешикан, *СК-Љ*, 162; Вуковић, *Лива*, 63; Пижурица, *Колашин*, 145.

г) Облици неодређеног вида поред номинатива и акузатива јављају се и у зависним падежима придјева на *-ов/-ев* и *-ин*. То су углавном облици патронима, посесивних придјева и сл.:

око изтраге *Фонтаните* П14, од понашања *Вагнерова* П17, Тома *вукалова* Поповића П38, Јову *маркову* П44, Ника *Иокова* П54, зајести *Снасојеву* кћер ГО6, склонио *гордина* оца ГО6, *махмуртова* коца ГО9, *namjestnika Hristova* ШМ22, *protivnika Šćepanova* ШМ30, *Mêda Radoslavova* ПЦП46, *druga Gjurgjeva* ПЦП81, и *Mijatovu* роду ПЦП241, о *Дојчевића* животу ПВД4, *Златијину* оцу ПВД10,47, *Давидова* псалма ПВД31,88, *банова* обруча ПВД32,129, *Ivanovića* силе Ч2.210, *Љубишину* позиву Ч11,14, кћери Јока *Петрисавова* Ћеловића Ч11,34.

Присвојни придјев на *-ов* и *-ин* употребљавају се само у облицима неодређеног вида у говорима Љубишиног родног краја⁶⁴⁹.

75. НАПОМЕНЕ УЗ ПОЈЕДИНЕ ПРИДЈЕВЕ И ЊИХОВЕ ОБЛИКЕ

а) Присвојни придјев од именице *црква* изводи се, као и у савременом књижевном облику, од основе *цркв-*, а такође и од основе *црков-*⁶⁵⁰:

– *црквене* управе П10, *црквеној* јуришдикцији П10, *црквене* ствари П10, *pod crkvenom upravom* ШМ3, *upravljajući crkvenim poslom* ШМ15, *crkvene* vratnice ПЦП193, *црквена* борба Ч6, *црквену* аутономију Ч6,

– у *црковне* после П26, може ли мимо *црковне* ГО11, *crkovno* gospodstvo ШМ24, *vlast crkovni* ШМ30, *crkovni* kmetiči ПЦП3, *iza crkovne službe* ПЦП33, на *crkovno* ПЦП70, *crkovna* vrata ПЦП196, *sjen crkovni* ПЦП237, *црковној* стеги ПВД26,143, *црковна* пољана ПВД31,90, крмилу *црковно* Ч6, *црковна* питања Ч6.

б) Поред данашњег суфикса *-ин* у језику Стефана Љубише проналазимо и умекшано *-њи*. Ова појава позната је неким црногорским говорима, као и старијим приповиједачима са ових подручја⁶⁵¹: *narodnu* sreću ШМ24, *narodni* zavjet ПЦП36, *narodnoj* želji ГО69, обичаје *narodne* Ч3, поред: роштенје *narodnje* ШМ28.

в) Насупрот данашњем књижевном облику посесивног придјева *очев*, Љубиша употребљава облике од основе *очин-*⁶⁵²:

⁶⁴⁹ Јовановић, *Паитровићи*, 337. Исп за говоре: Милетић, *Црмница*, 539; Пешикан, *СК-Љ*, 161; Стевановић, *Источноцрногорски*, 77; Вуковић, *Пива*, 63; Пижурица, *Колашин*, 145; Пецо, *Источна Херцеговина*, 144.

⁶⁵⁰ Присвојни придјев од основе *цркв-* јавља се у језику владике Данила, Петра I, Петра II, М. Миљанова (Младеновић, *Владика Данило*, 151; Остојић, *Петар I*, 157; Стевановић, *Речник Петра II*, 489; Глушица, *Миљанов*, 127).

⁶⁵¹ Милетић, *Црмница*, 420; Вушовић, *Херцеговина*, 49; исп. код писаца: Остојић, *Петар I*, 157; Вушовић, *Негош*, 32; Глушица, *Миљанов*, 126.

⁶⁵² Миљанов и Томановић такође употребљавају само суфикс *-ин* (Глушица, *Миљанов*, 126; Суботић, *Томановић*, 148). Облици од основе *очин-* присутни су у језику старијих војвођанских писаца (Јерковић, *Пењатовић*, 150, напомена 487; Младеновић, *Рајић*, 111; Кашић, *Видаковић*, 88; Илић, *Радичевић*, 115; Херити, *Јанковић*, 218). Вук у свом *Рјечнику* из 1818. нема облик *очев*, већ само *очин*, а у *Рјечнику II* уводи облик *очев* и упућује га на *очин* с напоменом да га је забиљежио у Далмацији (Караџић, *Рјечник I*, 536; *Рјечник II*, 482). У паштровским говорима поред *очев* сасвим је обично и *очин* (Јовановић, *Паитровићи*, 339).

очин гроб ПВД12,58, очин брат ПВД25,142, pozdrav očin ПЦП30, očinu sestru ПЦП34, bez očina blagoslova ПЦП43, očinoj sestri ПЦП77, očinu volju ПЦП78, ugovor očin ПЦП83, očin zavjet ПЦП89, очина укорба ПВД22,122, на очину prijekladu ПЦП200.

Продуктивност суфикса *-ин* потврђују и следећи примјери, чиме се Љубиша слаже са својом дијалекатском базом⁶⁵³: друга на *братин* гроб ГО19, на *bratin* svjet ПЦП82, s *bratina* straha ПЦП83, *братине* жене ПВД25,142, поред примјера као у савременом језику: отац *женин* ПВД10,49, муж *сестрин* ПВД25,142, *материн* брат ПВД25,142, у *младоженица* оца ПВД8,35, *материна* сестра ПВД9,41, *маћухина* злоћа ПВД22,122.

в) Од именице *син* јављају се следећи присвојни придјеви: (в. т. 41. б)⁶⁵⁴

– на *sinovljeve* molbe Г4,217,

– *sinovlju* glavu ПЦП174, *sinovljega* krvnika ПЦП177, *sinovlji* krvolok ПЦП177, *sinovlju* kolijevku ПЦП202,

– прва на *синовљи* гроб ГО19, *sinovnju* ženidbu ПЦП37, *синовљу* срећу ПВД10,44, *синовље* ПВД10,48, *синовља* дјеца ПВД25,142.

Необични са становишта књижевног језика су и присвојни придјеви:

ујчев glas ПЦП57, *кумовне* куће ПЦП138, *кумовни* дар ПВД23,128, *djedovni* ујчевину ПЦП242, жена шљедбеница *мужевња* ГО12, отац *мужевњи* ПВД10,49, браћа *мужевња* ПВД25,142, *миževlje* tijelo ПЦП 236.

в) У складу је са неким црногорским говорима и суфикс *-њи* у Љубишином језику: *зимњега* доба ПВД11,52, *зимње* вечери ПВД14,81, поред примјера са *-ни* који је у Вука уобичајен: *zimna* kiša Г27,106⁶⁵⁵.

г) У језику нашег писца забиљежили смо према именици *сребро* придјев *сребрн*⁶⁵⁶:

srebrnijem pločama ПЦП14, *srebrnijeta* okrajcima ПЦП72, u *srbrnijem* cvjetovima ПЦП176, ikonama *srebrnijem* ПЦП214, *srebrni* kovčeg ПЦП231, на *сребрно* вретено ПВД2,15.

д) Придјев *чаробан* у језичком корпусу јавља се у облику *чаровни*⁶⁵⁷: *чаровни* и жалосни призор ГО21, *čarovni* zalijev ПЦП1, *čarovni* vrijednost ПЦП32, *čarovne* divote ПЦП59, *чаровно* величаство ПВД31,88.

⁶⁵³ Јовановић, Пашировић, 339.

⁶⁵⁴ Исп. *синовља* оданост у језику Л. Томановића (Суботић, Томановић, 148).

⁶⁵⁵ Пешикан, СК-Јб, 240; Караџић, Рјечник I, 231. Исп. Остојић, Петар I, 157. Миљанов овај придјев има у облику *зимји* (Глушица, Миљанов, 127).

⁶⁵⁶ У свим познатијим рјечницима и правописима налазимо да је од именице *сребро* једино исправан придјев *сребри*. Међутим, Пецо констатује напоредне облике *сребрен* и *сребри* у народним говорима и савременом књижевном језику. Аутор се залаже за њихову равноправност у употреби (Пецо, Двојаки облици једног изведеног придјева, НЈ, XI, св. I, 49–55).

⁶⁵⁷ У Његошевом језику је забиљежен облик *чаровит* у значењу који очарава, *чаробан* (Стевановић, Речник Петра II, 493). Лазар Томановић користи облик *чарни* (Суботић, Томановић, 92).

ђ) Са становишта савременог језика необична је и Љубишина употреба придјева⁶⁵⁸ (в. т. 44. ж): *лањена* платна ПВД23,124, *лањеној* кошуљи ПВД31,88, *вуњене* чарапе ПВД23,125.

е) Од придјева *унутарњи* и *унутрашњи* у језику С. Љубише имамо примјере:

- *unutarnji* poslovník Г14,129, на *unutarnji* pravilnik Г15,137, *unutarnjem* pravilniku Г16,146, *unutarnjeg* pravilnika Г16,146, *unutarnjih* posala Г18,
- *unutrašnjijeh* posala Г18,
- шефа *унтрјега* П45, за *унтрје* трошке Ч11,22, *унтрјих* дијела Ч11,30, *untrnjeg* saborskog pravilnika П89, *untrnji* pravilnik П89, по *untrnjem* poslovníku Г14,129, *унтрјих* посала Г19, *унтрних* дијела Г19, *унутрњи* правилник Г29,9.

Према облику *унтрњи* јавља се и *јутрњи*: *zrak jutrnji* ПЦП175⁶⁵⁹.

ж) Забљежили смо и придјеве који су образовани према придјевима којима се пориче постојање особине изражене основним обликом⁶⁶⁰:

недомилијем гласом ПВД13,72, *neumrlí* Petar II Ч2,210, *неженати* момци Ч11,34.

з) Љубиша понекад додаје партикулу *зи*. Тако добијамо облике: По јадранској локви *пространојзи* Б10, У јакинској *питомојзи* луци Б14, Није л' *bolje mirovati kući/O tanjojzi* *pobro glavobolji* ПР2,165.

и) Употребу глаголског прилога садашњег у придјевској служби имамо у примјерима:

извриујуће моћи П5, *oračega* *vola* ПЦП198, на *јахићему* коњу ПВД22,120, *tisuću* *gala orače* *zemlje* ПЦП207, у волове *ораће* ПВД8,35, *ораћа* справа ПВД11,56, *долазећи* трговци Ч1,122, *мимоидућий* човѣкъ Ч1,127, *учећему* се читаоцу Ч10.

ј) О придјевима на *-дски*, *-тски*, затим придјевима типа *нишицки* и сл., о старим завршенима *-љји*, *-љје*, *-љје*, придјевима типа *несрећни*, *кућни*, *божићни* и др. као и неким другим придјевским облицима већ је било ријечи у оквиру фонетике, тако да о њима нећемо говорити на овом мјесту.

к) Карактеристични су придјеви који се употребљавају у служби означавања збира особина као самосталне ријечи. Такве поименичене придјеве имамо у следећим примјерима:

како га зову нови људи а *стари* официја а *прастари* аудиенција П57, А да му ће којѣ *невѣшѣй* подѣ рѣке падаше С14, Често ваши *старѣи* одѣ Римскогѣ пука ужалосѣени убогима помагаше С33, Ако су власи, бугари... вриједни сами собом управљати боље нег су им знали *стари* ГО16, да га *стара* његују а *мртва* часно упојају ГО26, пак *kljasti*, *hromi*, *sakati*, *čori* i svake vrste *ranjeni* padahu ШМ3, *ono što* su jim *stari* stekli ШМ15, *Nemam* *lieka* da pomladim *stara*, ni da skrotim *naduta*

⁶⁵⁸ Исп. у Црмници *лањено*, *лањенога*, *ланено*, *ланево*, *лањево*, *лањевога* (Милетић, Црмница, 419).

⁶⁵⁹ Објашњење за облик *јутрњи* и *јутарњи* (настали губљењем полугласника у првом случају и прелажењем *ь* у вокал *а* – од облика *јутрь-*) даје Маретић у својој *Граматизи* (Маретић, *Граматика*, 84).

⁶⁶⁰ Сличне примјере наводи и Глушица за језик М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 127).

ШМ23, *Rašta nam stari ne odabraše ljetnoga sveca* ПЦП27, *kako stariji hoće* ПЦП74, *Naši stari uzeše dužda* ПЦП180, *Naši su stari kovali poslovice* ПЦП252.

л) Другачије него у савременом књижевном језику, са наставком *-ни* гласе облици: у *политични* живот ПЗ4, *статистични* податци Ч11,13.

Наведићемо и неке друге облике неслагања са књижевним језиком:

пароконји поздрав Ч9, *напокоњом* оцијеном књижевном Ч10, наставити Шпиро Академичку науку П24, *полицajним* органом Ч6, *francezki zavodi* Г2, *sa pedagogičkog pogleda* Г13,96, *овјеровљену* копију П45, *хеогграфске* околности Ч11,15, *хеогграфско-економске* положају Ч11,18.

Придјев *свети* Љубиница нише у облику: *свати* боже ПВД17,98, 17,101, *свати* Боже ПВД17,101.

76. КОМПАРАТИВ И СУПЕРЛАТИВ

а) Посматрајући у цјелини корпус везан за облике компаратива и суперлатива, могли бисмо га подијелити у двије групе, и то на облике који су у складу са књижевном нормом, и на облике који не спадају у норму али су одлика народних говора и писаца – Љубиницих претходника и савременика.

Биљесжимо неке од облика компаратива који имају облик као и у савременом језику⁶⁶¹:

љетније ПЗ1, *draži* П78, ПВД25,138, све што е *лѣтнше*, *ваљатије* и *драгоцѣтнше* Ч1,128, *postojaniji* i *probitačniji* ЧЗ, *novije* i *gore* ПЦП209.

Неки примјери са наставком *-иј-* умјесто наставака за род имају апостроф:

oštrij' ПР2,190, *milostivij'* ПР2,190, *сретниј'* Б23.

Код суфикса *-ији* долази до сажимања ове секвенце губљењем сонанта *j* у облицима компаратива и суперлатива: (в. т. 33. и)

ако је коме *mili* комад по народ П69, *човечи* догађаи С2, *нечи* чланак П16, *најважни* П22, *праведљиви* С2, *човѣчи* С2, као *најважни* разлог П22, *најкрупњи* чѣок ПВД21,114, *најкрупни* цревљар ПВД20,113.

Компаратив од глагола *мрзак* гласи *mržnji* П78.

Љубиница употребљава стари облик *вѣли*, који се јавља у народним говорима, али и у Вуковом језику: на *вѣла* врата П57⁶⁶².

б) Као и у књижевном језику суперлатив се јавља са префиксом *нај-*:

најбољѣ П2, *најмање* П4, *најљетни* П4, Ч7,8, *највише* П8, *најближе* П10, *најбурније* П15, *најбољем* П15, *највиши* П27, *најискреније* ПЗ1, *најстари* образац С2, *најприбранији* постојбник ГО1, *најпотонји* ШМ41, *најсјајнији* урес

⁶⁶¹ У Паштровићима поред три за књижевни језик обична наставка *-иј-*, *-ј-*, *-и-*, познат је и наставак *-ев-*, забиљежен у првом и другом степену поређења придјева *стар* (Јовановић, *Паштровићи*, 352–353).

⁶⁶² Милетић, *Црмница*, 419; Пешикан, *СК-Љ*, 42, 226; Стевановић, *Источноцрногорски*, 79–80; Пижурница, *Колашин*, 144. Исп. Караџић, *Рјечник II*, 57.

ПВД13,69, *најдубљу* пучину ПВД13,73, *најстаријега* ПВД24,130, *најмлађега* ПВД24,130, *највриједнији* ПЦП252, *најјачи* Б,32, *најзнатније* Ч1,118, *највеће* село Ч1,120, *најмирнији* и *најработорнији* људи Ч1,121, *најљући* противници Ч1,28, *најтужније* ПР2,96, *најважније* право Г16,146, *најљуће* измишљотине Г29,20,

док се у паштровским говорима поред префикас *нај-* употребљава и префикс *ни-*⁶⁶³.

Забилежили смо неколика примјера који не спадају у савремени књижевни језик:

најљетишијем складом ПВД31, 88, *најтежије* радње ПЦП38, *најчврстије* надање Ч6, *најдраџија* његова добра Ч2,211, *најдраџије* добро ПР2,165⁶⁶⁴.

Љубиша поред књижевног облика компаратива *виши*, има и стари облик *височији*, који се јавља у народним говорима⁶⁶⁵:

виши узплив П47, *виши* ШМ44, *visočiji* ПЦП14, по *visočijim* brdima ПЦП131.

Од придјева *благ* суперлатив у Љубишином језику гласи: *најблагије* природе П81. Форма *благости* одлика је славонских писаца, а јавља се и у сјеверноисточном Банату⁶⁶⁶.

Љубиша користи и друга морфолошка средства за нијансирање значења. Најчешћи префикси су⁶⁶⁷:

пре-: *премудар* П17, *препофаљеному* господину П24, *превелика* и *препространа* ПВД31,88, *прекрасну* воду Ч1,119, *преизврстнимъ* свѣткованѣмъ Ч1,126, *прелако* Ч6, *predug* Г11,50,

по-: *повишега* ПЦП18, *čovjek postar* ПЦП26, *понаилѣтний* бродъ Ч1,128, *поцрпљено* знање Ч6, *подуги* меморандум Ч11,13, *poteži dio* Г11,50,

пра-: *прастари* аудиенција П57.

Као и у Његошевом језику неки придјевни за појачавање свог значења узимају придјевски наставак *-ан*⁶⁶⁸:

црквица доста *љепашина* ПВД24,129, *kračašni* lulu ШМ2, *краташине* црвене бјечве ПВД23,125, *kratašni* povijest П75, *iz punane* вреће П78, *пунан* практичне свијести Ч11,29.

77. БРОЈЕВИ

О бројевима је било већ ријечи у ранијим поглављима (в. т. 26. 30. а. 31. 2. г. 33. г.), а о њима ће бити ријечи и са синтаксичке стране, па ћемо овдје ради прегледности дати неке морфолошке одлике у вези са њима.

⁶⁶³ Поред префикса *нај-* јавља се у неколика примјера и префикс *ни-* (Јовановић, *Паштровићи*, 353).

⁶⁶⁴ Облик *дражије* забилежен је и у језику војвођанских писаца – исп. Херити, *Јанковић*, 220–221.

⁶⁶⁵ Ранији граматичари су компаратив са измијењеним основним сугласником испред наставка *-ији* једино сматрали за исправан – *височији*. Белић тај облик сматра архаичним, и Стевановић каже да се он у данашњем језику уопште не среће, и да је једино исправан облик *виши* (Стевановић, *Савремени I*, 254–255).

⁶⁶⁶ Види: Маретић, *Славонски писци*, 173; Херити, *Јанковић*, 221, напомена 884.

⁶⁶⁷ Исп. Глушица, *Миљанов*, 129. За војвођанске писце је карактеристичан префикс *по-*: Младеновић, *Рајић*, 113; Кашић, *Видаковић*, 87; Јерковић, *Игњатовић*, 153; Херити, *Јанковић*, 221.

⁶⁶⁸ Исп. *пунан*, *пунану*, *ситани*, *ситана* (Вушовић, *Његош*, 33). Такве и сличне примјере биљежи Илић у језику Б. Радичевића, 118.

Љубиша је често писао бројеве и цифрама, но материјал који налазимо у његовим дјелима ипак је довољан да стекнемо потпуну слику о овој врсти ријечи.

1. а) Бројеви од један до десет најчешће одговарају стању које биљежимо и у савременом језику:

један П17, *два* П16, сва *пет* ГО13, *седам* смртније грехова П6, *осам* данах П6, *осам* табаках П8, *девет* јада П25, на *девет* сам јада П61, *осам* таста ПВД25,137, *три* брата ПВД25,137, *један* кључ ПВД25,137, *двје* виле ПВД25,137, *три* лава ПВД25,137, *осам* официраh Б37.

Број *један* се мијења по замјеничко-придјевској деклинацији:

сданъ комадъ П3, *сднъмъ* зидом С6, *сдно* Ч1,117, *један* писмени програм П16, *једна* персоналитет П8, *једнога* чојка П8, *једнијем* лацманом П27.

Бројеви *два*, *три*, *четири* дјелимично су промјенљиви, тј. имају облике некадашње двојине⁶⁶⁹:

– свијет је простран *двају* најсилнији владара ГО13, *iz dvaju* узрока П81, *двају* утока Г29,13, *dvajuh* различитих језикаh Г5,342, *dvajuh* земаљских језика Г16,146, *dvijuh* почетних разредah Г5,342, последних *dviju* година Г22,3, *tijem dvjema* ШМ33, *dadu dvjema* војводама ШМ47, од *трију* скупина Г29,7, у *trima* обћинама ШМ41,

поред: за *два* језика П14, по *два* кукуруза П19, *два* народа С6, она *два* С49, *двје* ријеке П88, шаљу *три* новине П11, за сва *три* глагола С6, у *три* противурјечија П17, сва *три* ГО11, *четири* ПВД26,146, су *два* овдашња Вјећника П34, су *два* главара С6, су *два* чуња ГО17, *su dva* manastira ШМ16, *su dva* dukata ПЦП57, *su četiri* mramorna stupca ПЦП272.

Бројеви *оба*, *обје* дјелимично су промјенљиви. Облици за мушки и средњи род се не мијењају, док код женског рода имамо дјелимичну промјену у дативу и инструменталу, чиме се Љубишин језик поклапа са стањем у паштровским говорима⁶⁷⁰.

– од *оба* вјећника П33, *оба* П36, Ч11,6, *оба* противъ Цезара С49, *оба* бока С60, провуку под *оба* пазуа ГО24, *оба* ШМ8, 9, 36, *оба* ПЦП4, 21, 30, *su оба* ока ПЦП161, *оба* biranja П88,

– владати *обісма* Испаніама С18, на *обе* стране С45, *обје* војске ГО10, остале би *обје* ГО18, послаћу вам *обе* П63, *обије*, и невјеста и заова ГО19, су *обије* руке ГО23, пак се *обје* прегну ГО23, *обје* се свлаче ГО25, поче пливати *објема* рукама ГО25, *su obije* руке ГО19, *obje* strane ПЦП1, *obje* obale ПЦП3, *obije* руке ПЦП143, *obijeta* очіа ПЦП157, *obije* очи ПЦП175, *objeta* *su vi* matere ПЦП202, *обије* стране ПВД7,30, *обије* цркве Ч8, *обе* П94, *обе* strane ПР2,86, *обе* руке ПР3,377, *обе* имају право Г2, *vigju obijeta* очіа ПЦП157, као *обије* очи у глави ПЦП175.

⁶⁶⁹ Основни бројеви од 2 до 4 углавном су непромјенљиви. Једини примјери промјене забиљежени су у дативу и инструменталу – са *двјема* женама, дали *двјема* породицама (Јовановић, Паитровићи, 377).

⁶⁷⁰ Јовановић, Паитровићи, 377.

б) О бројевима 10–19 говорили смо у поглављу о сажимању вокала (в. т. 33. г). Поред примјера као у савременом књижевном језику (*jedanaest* топова ПЦП82, *шеснаест* ПВД34,208, и *dvanaest* година Г23) биљежимо и примјере код којих се развија секундарно *j* и долази до губљења вокала *e* (*петнајстога* П37, *dvanaјst* П69, ШМ40, *devetnaјst* ШМ40, *trinaјst* П69). Не уклапа се у свој дијалекатски идиом Стефан Љубиша кад је ријеч о чувању сугласничке групе *st*⁶⁷¹ (в. т. 43. 4. а)

в) Бројеви 20, 30, 40 углавном одговарају стању у савременом језику, док су у Паштровићима забиљежени различити фонолошки ликови⁶⁷². *двадесет* Љубиша Ч11,6, *trideset* другарах ШМ42, *Четрдесет* бродовах Б10; поред: *триесет* Б37.

г) У сложеним бројевима употребљава се везник *и*, као и у говорима Љубишиног завичаја, мада су тамо у употреби и синтагме без везника⁶⁷³:

двадесет и четири ПВД20,113, *Двадесет и два* на броју се реде Б23, *Сто и триесет* ранах допануше Б37.

Забиљежили смо и један примјер заједно написан који је можда и штампарска грешка, јер се ради о примјеру из штампаног материјала:

двадестчетвртог Декембра Ч11,14.

д) Љубиша наизмјенично употребљава број *сто* и бројну именица *стотина*, као и сложене бројеве са *сто* и бројне изразе са *стотина*, чиме се у потпуности уклапа у паштровске говоре⁶⁷⁴. Примјери:

– *сто* мача С45, *sto i pedeset* година ПЦП78, *сто и двадесет* Љубиша Ч11,6, од *сто* форината П51, по *сто* пута ПВД13,65, *сто* товарах Б21, *двѣ сто* С30, *pet sto* оваса ПЦП153, *pet sto* пушака ПЦП184,

– *стотину* П2, *stotina* П78, ПЦП13, 22, 162, 273, *стотине* ПВД1,10, од *стотине* оках Б21, *стотину* топовах Б24, *petstotina* глава ПЦП58, *Пет стотинах* хиљад' голобрках Б9, *шестотина* виједара ПВД30,7, *Са шест стотин'* огромних топовах Б9, *осам стотин* Б24, *хиљаду и четири стотине* Паштровића Ч11,5.

Забиљежили смо и облик: извади *стотиняке* С59.

ђ) Љубиша употребљава словенску ријеч *тисућа*, а и именицу – број по служби *хиљада*, која се деклинира као у књижевном језику по трећој врсти⁶⁷⁵:

⁶⁷¹ Финална сугласничка група *st* губљењем *t* се упроштава (Јовановић, Паштровићи, 373).

⁶⁷² Исп. *дваес*, *двадес*, *дваест*, *двадесет*, *двадесе*, *триес*, *тридес*, *тридесет*, *четрес*, *четрс*, *четр*, *четрдес*, *четрдесет*, *четрдесе* (Јовановић, Паштровићи, 373).

⁶⁷³ Јовановић, Паштровићи, 374. Исп. Милетић, Црница, 430; Пешикан, СК-Љ, 164; Стевановић, Источноцрногорски, 81; Вуковић, Пива, 66. За писце види: Остојић, Петар I, 159; Глушица, Миљанов, 130; Остојић, Даковић, 110; Суботић, Томановић, 152; за војвођанске исп. Херити, Јанковић, 223, напомена 898.

⁶⁷⁴ У Паштровићима се јављају напоредни облици (Јовановић, Паштровићи, 374–375). Исто је забиљежено и у језику М. Миљанова (Глушица, Миљанов, 130), док проф. Остојић за језик Петра I наводи само један примјер са *сто*, иначе су заступљени облици са *стотна* (Остојић, Петар I, 159). Владика Данило има само броју именицу *стотина* (Младеновић, Владика Данило, 152).

⁶⁷⁵ Стевановић, Савремени I, 322. Исп. *тисућа* (Пижурица, Змајевић, 307).

– *сто тисућ*’ сестерцы С30, *двіе тисуће* войске С56, *sto tisućah* vojske ШМ30, *30 тисућа* П16, *50 тисућа* П19, *40 тисућа* П26, *tisuće* glasovah ШМ5, *недесет тисућах* Б9, на *deset tisućah* zlatih dukatah Ч2,210, *шест тисућа* дубова Ч7,9, – *хиљада* душа П16, *хиљадама* П31, *petnajst hiljada* ШМ41, *илядомъ* бѣда С28, *десет хиљада* малисора ГО10, *хиљаду* ПВД36,44, *Двјеста хиљад’* Б13, *три хиљаде* Б21, *шестдесетъ* хилядахъ душахъ Г1,2, мал’ не *сто хиљада* П82.

Такође користи *милион*: *2 милиона* П25, *по милиона* П48, *неколико милиона* Ч11,23.

Љубиша често први дио броја има написан цифрама: *158 тисућа* П17, 19, *50 тисућа* П19.

2. Редни бројеви се мијењају по замјеничко-придјевској деклинацији и имају исте особености као замјенице и придјеви. Забиљежили смо следеће примјере:

– *првогъ* званія П2, *трећи* посао П8, *прва* П10, *друго* П10, *треће* П10, *први* П10, *прво* П10, на *првом* сјелу П14, *други* П18, ПВД9,40, *треће га* П20, *прву* радњу П27, *првога* П40, *првијет* П67, *сднѣмъ* зидомъ С6, *другима* С52, *првыи* редъ С60, *осамнаестого* вијека ГО1, *једном* ГО4, *шеснаесту* годину ГО5, *трећи* дан ГО24, *prvi* što nije znao ШМ22, *samo trideseti* ШМ40, *petnaestoga* вијека ПЦП8, *dvadeseti* junak ПЦП167, *dvanaestoga* вијека ПЦП258, *трећи* ПВД9,40, *друга* сврха П8, *двадесто* лѣто С47, *четвртога* паса ПВД25,137, – *dvadesetpeti* godina Г24,3, *трыдесгодишньомъ* службомъ С59, *jedanajstoga* ШМ42, *jedanajsta* Г18, *dvanaajsta* Г18, *смонрв* П45.

3. Према савременом књижевном језику збирни бројеви од *четворо* па надаље имају облик на *-оро*, док у језику С. Љубише скоро доследно имамо *-еро*⁶⁷⁶: (в. т. 37)

седмеро ГО5, *četvero* postah ШМ10, *četvero* јеванђелјah ШМ39, *četvero* ПЦП240, *osmero* ПЦП178, *деветеро* ПВД26,144, поред: *једанаесторо* ПВД4,24.

Овом појавом Љубиша се удаљава од дијалекатског идиома, у којем су такође облици као у књижевном језику, али слаже са старијим писцима са црногорског подручја⁶⁷⁷.

Немају облика множине и ријетко се дсклинирају:

– *двоје* ГО6, оно *двоје* утопника ГО25, *троје* ШМ41, – простран *двома* душама ГО8, међу *двома* разбојницима ПВД13,66, нама *двома* ПВД26,145.

⁶⁷⁶ У језику Вука Караџића се јављају обје форме, мада Вук даје предност онима на *-оро*. Стевановић сматра да облици на *-еро* немају књижевнојезички карактер и да се осјећају као застарјели (Стевановић, *Савремени I*, 314–315). Маретић ове облике сматра дијалектизмима (Маретић, *Грамматика*, 229). Правопис МС/МХ их узима као равноправне (*Правопис МС/МХ*, 811).

⁶⁷⁷ Јовановић, *Пашировићи*, 375. Исп. исто говоре: Вујовић, *Мрковићи*, 255; Милетић, *Црмница*, 433; Пешикан, *СК-Љ*, 38; Стевановић, *Источноцрногорски*, 83; Станић, *Ускоци*, 59, 219; Пижурица, *Колашин*, 65; Вуковић, *Пива*, 67. У западноцрногорским у употреби су напоредни облици (Вушовић, *Херцеговина*, 65); исп. и Пецо, *Источна Херцеговина*, 37. Збирне бројеве на *-еро* има Змајевић, Његош, Томановић, Поповић (Пижурица, *Змајевић*, 308; Вушовић, *Његош*, 34; Суботић, *Томановић*, 153; Поповић, 90).

4. У Љубишином језику за означавање чланова истог система налазимо напоредну употребу основних бројева, бројних именица на *-ица* и на *-ина*:

– *nehe* се они *dva* П56, *oni dva* ШМ47, *od nas dva* П79, *mi dva* П79, *no ste vas tri stari i mudri* ШМ39,

– *шесторице* П21, за ону *двоицу*⁶⁷⁸ П57, *šestorica* П78, нама *двојици* ГО3, *обојици* ГО12, *trojica* ШМ38, ПЦП54, Г27.106, од нас *двојице* ГО17, *dvojica* ШМ29, 34, 42 ПЦП157, *dvojici* ПЦП80, *шесторица* ПВД7,32, *двојица* ПВД25,139, *обојица* ПВД33,150, *obojica* ПЦП51, *петорице* Ч11,24, Њих су *двојица* дала Ч10,

– *седмина* П14, *petina* П78, *четвртина* С56, друга моја *половина* ГО7, *Evo nas sedmine* ШМ22, *osmina* ШМ44,

чиме се његов језик подудара са језиком неких црногорских писаца његовог доба⁶⁷⁸.

Као и у Његошевом језику и у језику нашег писца регистровани смо облик бројне именице са *-иња*: *desetinja* ПЦП54⁶⁷⁹.

Употреба бројних именица на *-ица* и *-ина* смањила је употребу збирних бројева у Љубишином језику, што је потврђено и у говорима његовог родног краја⁶⁸⁰.

Забилежили смо и бројне именице на *-ак*: *десетак* братучеда, рођака и родица ПВД25,137, *desetak* дана ШМ35.

5. Мултипликативни бројни изрази јављају се са именицом *пут* у другом дијелу: (в. т. 35. в)

исданъ путъ П2, *два пута* П14, *два пут* П16, Ч6, *три пут* П40, 51, ГО3, *3 пут* П52, *сто пута* ГО4, *по три пут* ШМ10, *tri put* ШМ18, ПЦП161, *dva put* ШМ23, ПЦП228, *oba puta* Ч5, *десетъ пута* Г1,2, *други пут* П17, *prvi put* ШМ13.

Некад се у Љубишином језику јављају и мултипликативни бројеви са наставком *-ом*:

Но се поручник не предава од прве, већ јурише и *другом* и *трећом* ГО6, што одговара употреби у народним говорима и у језику старијих црногорских писаца⁶⁸¹.

6. За означавање приближног броја јављају се следеће комбинације:

до *три четири* дана П24, *tri četiri puta* ШМ10, *druga dva tri stariješine* ШМ16, *Čisto dva tri od njih znali* ШМ19, *pet-šest staracah* ШМ44, *три-четири* старца ПВД7,31, *три-четири* своја посланика Ч11,18, *dva tri dana* Г10,49, *su tri četiri izješe* ШМ17. (в. т. 31. 2. г)

7. Љубиша често употребљава лексеме *половина*, *половица*, *пол*, *по*:

– више од *половине* П45, *половина* ПВД7,32, *половину* цијеле округле ПВД31,88, *половицу* Будванске Претурје Ч1,118, више ње него *половина* изгинула Ч1,126, скоро *половину* празника Ч6, *половином* петнаестог вијека Ч7,11,

⁶⁷⁸ Исп. Глушица, Миљанов, 131.

⁶⁷⁹ Вушовић, Његош, 34.

⁶⁸⁰ Јовановић, Пашировић, 375.

⁶⁸¹ Исп. Милетић, Црнчица, 433; Пижурица, Колашин, 182; Глушица, Миљанов, 132.

– *po* чојка П8, *po* bardaka vina ШМ5, *burma* od *pô* litre ШМ14, *ni pô* јада ШМ24, ПЦП20, *na pô* glasa ПЦП14, *pô* neba ПЦП20, *pô* hljeba ПЦП29, *pô* vijeka ПЦП156, *pô* dukata ПЦП176, *pô* srca ПЦП184, *u pô* ноћи ПЦП184, *na pô* glasa ПЦП186, *pô* нје ПЦП195, *u nô* цијене ПВД10,48, *nô* сата ПВД13,72, *nô* виједра млијека ПВД18,101, *nô* днева ПВД24,128, *nô* ноћи ПВД24,128, *no* године дана Ч11,19, – *pol* vieka Г2. (в. т. 33. е)

8. У Љубишином језику од разломака забиљежили смо и:

добру *четврт* саата ГО25, *четврт* сваке године Ч6, *dvie trećine* širega vieća Г2, више од *двје трећине* гласова Г29,15, су *двје трећине* гласова Г29,19, *двје трећине* гласова Ч11,21, 11,23.

9. Регистровали смо и примјере са бројем у првом дијелу сложенице, који су одлика Његошевог језика⁶⁸²: *tako mi kumstva što je devetorostruko* ШМ12, *троструку* јакоту Б,32.

ГЛАГОЛИ

78. ПРЕЗЕНТ

1. а) Наставак -у у првом лицу једнине поред глагола *могу*, *хоћу*, као и у савременом језику⁶⁸³ и у говорима Љубишиног завичаја⁶⁸⁴, забиљежен је и код глагола *вићу* и *вељу*: *vigji* ПЦП157, кад вас *вићу* Б4, опет ти *вељу* П55, Тако и ја вама *вељу* ПВД26,146, поред: *велим* П51. Дијалекатско -у у 1. лицу једнине везано је за црногорске говоре и писану ријеч на овим просторима⁶⁸⁵.

Осим у првом лицу једнине, глагол *велџти* нема широк дијапазон употребе и јавља се у трећем лицу једнине и множине⁶⁸⁶: не *вели* никадъ доста С11, *веле* Ч1,119.

⁶⁸² Вушовић, Његош, 34.

⁶⁸³ Стевановић, *Савремени* I, 337.

⁶⁸⁴ Наставак -у у првом лицу једнине имају само глаголи *могу* и *хоћу*. Умјесто *вељу*, употребљавају се глаголи *говорим* и *зборим* (Јовановић, *Паистровићи*, 385).

⁶⁸⁵ Мрковићки говор је сачувао стари наставак -у код глагола I–V Белићеве врсте, а код глагола VI, VII и VIII врсте уопштен је наставак -м (Вујовић, *Мрковићи*, 254–256). Црмнички говори имају облике *вељу*, *вићу*, *завићу*, као и необичне *вићук*, *вељук* (Милетић, *Црмница*, 448). У СК-Љ говорима осим *вељу*, *вићу* и *завићу*, ријетко се употребљава и *помогу* (Пешинкан, *СК-Љ*, 174). Осим глагола *могу* и *хоћу* забиљежени су и неки други глаголи са наставком -у у 1. лицу једнине, као *извићети*, *навићети*, *завићети* у источницрногорским говорима (Стевановић, *Источницрногорски*, 85). Говори Пиве и Дробњака поред *вељу* и *вићу* знају и за глагол *вољу*, који се употребљава у посебном значењу – компаративном (Вуковић, *Пива*, 67–68). Западноцрногорски имају облике *вићу* и сложене *унавићу*, *завићу*, *наповићу* (Вушовић, *Херцеговина*, 57). Колашински као и бјелопавлићки и ускочки говори знају за облике *вићу* и *вељу* (Пижурица, *Колашин*, 157; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89; Станћ, *Ускоци*, 236). Код црногорских писаца облике *вељу* и *вићу* употребљава Миљанов и Никола I (Глушица, *Миљанов*, 134; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96). Облик *вићу* само у једном примјеру забиљежен је у језнку владике Данила, док се глагол *вељу* не региструје (Младеновић, *Владика Данило*, 153). Даковић користи глагол *вићу* (Остојић, *Даковић*, 111). Змајевић и Петар I немају облике *вићу* и *вељу* (Пижурица, *Змајевић*, 311; Остојић, *Петар I*, 160).

⁶⁸⁶ Ни у паистровским говорима није чест у употреби. Као и у Љубише забиљежен је у 3. лицу једнине и множине (Јовановић, *Паистровићи*, 440).

б) Дијалекатска одступања карактеристична за црногорске говоре али и за старије црногорске приповиједаче долазе до изражаја и у Љубишином језику код другог лица јединине који се јавља без наставка код глагола *моћи* и *видјети*⁶⁸⁷:

мож ли ПВД11,53, *мѡж* га ПВД13,71, *Viš*, Крсине ПЦП247, *виш* ПВД14,78.

в) За језик нашег писца карактеристичан је облик трећег лица множине код глагола V врсте са наставком *-ају*, чиме се он удаљава од свог говорног идиома који има паралелне наставке *-ау* и *-ају*⁶⁸⁸:

поздрављају П1, *олакиају* ГО7, *укопају* ГО19, кад се *вјенчавају*, причешћују и *копају* ПВД31,90, не *знају* ПВД31,90.

г) Код глагола VI и VII Стевановићеве врсте у трећем лицу множине јављају се наставци *-е/-у*, чиме Љубиша одудара од савременог књижевног језика, али и паштровских говора, који имају правилну репартицију ових наставака⁶⁸⁹:

кири ШМ20, *уклопу* ПВД14,78, *живу* ГО16, *sklonu* ПЦП194, *наличу* ПВД10,43, *зору* ПВД4,25,

поред: *grle* П66, *језде* и *сврате* ГО1, *прекаде* ГО19, *окире* ШМ42, Ч11,18, *граде* С2, *помоле* ПВД20,108.

2. Кад је у питању однос презент – глаголска врста, имамо доста неподударности у односу на савремени књижевни језик. Тако неки глаголи имају у Љубишином језику презент по једној врсти, а у савременом језику се јављају по другој; а понекад се јавља колебање између двије врсте тако да једна од њих није позната савременом језику, а некад су у употреби и три врсте.

а) Као и у савременом књижевном језику и у језику С. Љубише глагол *рећи* има облике презента по првој и по трећој врсти⁶⁹⁰:

– *речеи* П39, *реџет* П68, *реку* П41, ГО18, ПВД5,27, 6,29, 19,105, 27,150, *реки* ПЦП11, 19, 159, 166, 203, *реџе* ПЦП175, *речеи* Митар П24,

– *рекнем* П34, *reknem* П68, ПЦП15, 260, *rekne* ШМ22, ПЦП176, 204, *reknu* ПЦП151, 195, 216, *рекну* ПВД4,24, 9,39, 27,150, *рекне* ГО19, ПВД16,95, 26,144.

Овај глагол се јавља и у црногорским говорима са истом промјеном као у Љубише, док се код старијих црногорских приповиједача мијења само по првој врсти⁶⁹¹.

⁶⁸⁷ Глаголи *моћи* и *видјети* јављају се понекад без наставка – *мош/мѡж*, *виш* у паштровским говорима. Облик без наставка јавља се понекад у другом лицу јединине глагола *хтјети*, али само у вези са *-ли-*, исп. *о-ли* читат, *о-ли* је(д)ну ракију (Јовановић, *Паитровићи*, 385–386). Исп. за говоре Милетић, *Црмница*, 448; Пешикан, *СК-Љ*, 174; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 90; Станић, *Ускоци*, 236. Од приповиједача ове облике имају Његош, Миљанов, Даковић (Вушовић, *Његош*, 36; Глушица, *Миљанов*, 134; Остојић, *Даковић*, 111).

⁶⁸⁸ Јовановић, *Паитровићи*, 386–387.

⁶⁸⁹ Јовановић, *Паитровићи*, 387. Облике са наставком *-у* биљеже: Вујовић у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 257), Милетић у Црмници спорадично (Милетић, *Црмница*, 473), Стевановић у источницрногорским говорима (Стевановић, *Источницрногорски*, 85–86), Пешикан у Зети (Пешикан, *СК-Љ*, 174).

⁶⁹⁰ Стевановић, *Савремени I*, 343.

⁶⁹¹ Исп. за говоре: Јовановић, *Паитровићи*, 404; Милетић, *Црмница*, 461; Пешикан, *СК-Љ*, 169–170; Стевановић, *Источницрногорски*, 87; Станић, *Ускоци*, 237. За приповиједаче види: Пижурица, *Змајевић*, 313; Остојић, *Петар I*, 161; Стевановић, *Речник Петра II*, 229–230; Глушица, *Миљанов*, 135.

б) Глагол *моћи* као прост и као сложен има промјену по првој врсти⁶⁹²:

– *може* П2, ПВД13,70, *можеш* П2, *можемо* П14, *неможе* П27, *можете* П27, *могу* П31, 44, *не могу* П40, *можеш* П40, *не можемо* ПВД16,92, *не може* ПВД16,92, 25,138,

– да нам *поможе* ПВД16,93, *не помогу* ПВД24,134, *не ротоги* ПЦП55.

У говорима Паштровића код сложених глагола са општим дијелом *-мог-* јавља се колебање између I и III врсте⁶⁹³.

в) У Љубишином језику глагол *јести* јавља се у два лика – *једем* и *ијем*, као и у родним паштровским говорима⁶⁹⁴:

jedem ПЦП152, *изједе* ПВД11,56, *једу* Ч7,8, *једе* П31, *не ије* ПВД11,54.

г) Глагол *срести* се јавља по првој врсти, док глагол *сјести* има промјену по трећој врсти и ријетко по првој, чиме се Љубиша слаже са говорима ужег завичаја⁶⁹⁵:

– *не srete* ПЦП259, *sjedem* ПЦП13,

– *сједну* ГО6, ПВД7,31, 8,34, 10,47, 11,53, 13,71, *sjedne* П78, ПЦП59, *sjednu* ПЦП146, 156, *сјдну* Ч1,127.

д) Глагол *панути* осим у овом облику јавља се ријетко и као *падну*, и мијења се по трећој врсти⁶⁹⁶:

пану ПВД1,15, да на њ *пане* ПВД10,50, *не пане* ПВД13,76, *не пану* Ч6, *радну* Ч4.

ђ) Глагол *бити* мијења се по првој врсти, као и у савременом језику, за разлику од неких црногорских говора који знају и за трећу промјену⁶⁹⁷:

будеиш П2, *будето* ПЦП156, *буду* li Ч4.

е) Док се глагол *дати* (и сложени од њега) у говорима Љубишиног краја јавља по III и V врсти⁶⁹⁸, у његовом језику биљежимо га и по I врсти:

⁶⁹² У савременом језику глагол *моћи* иде по првој, а *помоћи* по трећој врсти – Стевановић, *Савремени I*, 343; Правопис *МС/МХ*, 433, 573. У црногорским говорима овај глагол иде и по првој и по трећој врсти – исп. Милетић, *Црмница*, 461; Стевановић, *Источноцрногорски*, 87–88; Станић, *Ускоци*, 236. У језику Петра I мијења се само по првој, док у језику М. Миљанова и по првој и по трећој врсти (Остојић, *Петар I*, 161; Глушица, *Миљанов*, 135). Глагол *моћи* Даковић употребљава по првој врсти, с тим што има алтернату са сугласником *p* (Остојић, *Даковић*, 112).

⁶⁹³ Јовановић, *Паштровићи*, 404. Петар I има облике сложеног глагола и по првој и по трећој врсти, а Миљанов само по трећој врсти (Остојић, *Петар I*, 161; Глушица, *Миљанов*, 136).

⁶⁹⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 403. У староцрногорским говорима, западноцрногорским и колашинским такође су наизмјенично у употреби обје варијанте (Пешикан, *СК-Љ*, 173; Вушовић, *Херцеговина*, 9; Пижурица, *Колашин*, 157), док се у црмничким, бјелопавлићким и говорима Пиве и Дробњака јављају само форме *ијем*, *ијеш* и сл. (Милетић, *Црмница*, 455; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91; Вуковић, *Пива*, 17). Само старе облике употребљава Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 136).

⁶⁹⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 402.

⁶⁹⁶ У говорима Паштровића глагол *пасти* иде по трећој врсти (Јовановић, *Паштровићи*, 402).

⁶⁹⁷ Глагол *бити* је по трећој врсти и са вокалом *и* који се из инфинитивне преноси у презентску основу (Пешикан, *СК-Љ*, 171; Стевановић, *Источноцрногорски*, 88). Вуковић биљежи облике *биднем* и *бидем* (Вуковић, *Пива*, 171), док Милетић за црмничке говоре региструје *биднем*, *буднем*, *будем* и сл. (Милетић, *Црмница*, 476). Разноликост облика јавља се у Бјелопавлићима – *бидем/биднем*, *буднем/будем* (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91). Миљанов овај глагол употребљава искључиво по трећој промјени (Глушица, *Миљанов*, 137), а у језику А. Даковића овај глагол поред треће има и прву промјену (Остојић, *Даковић*, 112).

⁶⁹⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 419–420. Петар I овај глагол употребљава по I и V врсти, а Миљанов и Даковић по I, III и V (Глушица, *Миљанов*, 138–139; Остојић *Петар I*, 163; Остојић, *Даковић*, 112).

– *ne dade* ПЦП146, *dade* ПЦП152, *dadem* ШМ7, *izdadu* ПЦП186, *се предаду* Ч1,127, *продаду* ПВД11,50.

– *dadne* ПЦП156, *dadnu* ПЦП215, *не dadnu* ПЦП220, *дадну* ПВД5,28, Б16, Ч11,20, *дадне* ПВД15,84, 16,94, 21,114, 31,88, *даднемо* ПВД16,93, *даднем* ПВД18,102,

– *дам* П57, *дају* П37, *недам* П37, *даш* ПЦП249.

ж) Глагол *хтјети* има облике презента по III и V врсти:

– *оћели* П1, 38, 40, *оћетели* П17, *хоће* П26, 31, ПВД21,116, *хоћу* П35, *оће* П38, Ч6, *хоћели* П39, 45, *хоћеи ли* П47, 48, *ћеиш* С35, *хоћеи* ГО3, *хоћемо* Б33,

– *нехћенеи* П41, *не хћене* ГО7, х3, ПВД16,95, 18,103, Ч11,23, *не хћенеи ли* ГО10, *нећене* ШМ36, *не хћену* ПВД10,45, 26,143, *не хћене* ПЦП153, 210, *нехћедне* С9.

Уз негацију чују се неконтраховани облици: *нехоће* П22, 49, 59, *нехоће* П69, *не хоће* Ч11,23, поред: *нећеи* П38.

У 3. лицу множине забиљежили смо облик са наставком -у⁶⁹⁹: *да не пасу* гдје саме *хоћу* ПВД13,77.

Глагол *х(о)тјети* јавља се и са наставком -еду. Овај наставак заступљен је код војвођанских писаца: *хоћеду ли* Ч1,130⁷⁰⁰.

Глагол *хтјети* има облике од двије основе: *хѣтѣти* и *хотѣти* (исп. примјере за друге глаголске облике: *хотио писати* П49, *хоћела* ПЦП158, *хотио бих* ПВД14,81, *је хотио* Ч6, *би хотио* Г12,70, *дати хотио* Г15,137, *хотио* Г5,342; *хтио* сам П4, није *хтио* П11, би *хтио* ПВД32,129, итд).

з) Глаголи *знати* и сложени *признати*, *познати* и сл. *имати*, *смјети* јављају се по I и V врсти⁷⁰¹:

– *знаду* П30, Г1,1, *знаде* П16, *знаду ли* ПЦП29, *незнаду* П30, Г1,3, *neznadu* Г2, *не знаду* ПВД26,146, *не знаду* ПЦП28, Г2, *признаду* ПВД24,133, *pripoznadu* Ч4, *imademo* Г4,217, *imadu* Г13,96, *imade* Г12,70, *imadem* Г17,338, *не смједу* Ч11,24,

– *знаи* П52, *знате* П18, *знаш* П71, *poznat* ПЦП87, *имам* П29,31, ПВД24,135, *има* ГО7, *ита* ПЦП9, *имаи* П47, *не смије* П25, 40, ГО20.

ж) Глагол *давати* и са њим сложени глаголи имају двојаку промјену – по V (чешће) и по IV врсти, док су у паиштровским говорима искључиво по IV врсти⁷⁰²:

– *дава* П31, 82, ПВД10,47, Ч1,118, Ч6, *давају* П37, *давам* П44, Б9, *davat* ПЦП43, *davaju* ПЦП47, *не davaју* ПЦП50, *dava* П89, Г10,49, *не дава* ПВД3,22, *давамо*

⁶⁹⁹ У говорима Пераста презент има наставак -у код свих глагола у 3. лицу плурала – *чуву, иму, носу, сједу, зју, хоћу* и сл., осим глагола *ћети* који гласи *ће* и *оће* кад се одговара на питање (Пижурица, *Змајевић*, 311).

⁷⁰⁰ Кашић, *Видаковић*, 92, напомена 382; Суботић, *Хаџић*, 148; Херити, *Јанковић*, 229.

⁷⁰¹ Исп. Јовановић, *Паиштровић*, 430; Милетић, *Црмница*, 460; Стевановић, *Источноцрногорски*, 88; Пешикан, *СК-Љ*, 172–173; Вушовић, *Херцеговина*, 58; Вуковић, *Лива*, 68; Пижурица, *Колашин*, 158; Станић, *Ускоци*, 238. Исп. за војвођанске: Херити, *Јанковић*, 229–230.

⁷⁰² Јовановић, *Паиштровић*, 422–423. Паралелне форме јављају се у другим црногорским говорима: Пешикан, *СК-Љ*, 168–169; Пижурица, *Колашин*, 161. Уп.: Пецо, *Херцеговина*, 150. И код црногорских приповијдача забиљежене су обје промјене – *Остојић*, *Петар I*, 162; Глушица, *Миљанов*, 140.

ПВД16,92, *давате* ПВД16,93, *davaš* ПР2,165, *продава* П37, *продавам* П44, *не продава* ПЦП181, *предава* ПВД10,49, *продавамо* ПВД16,91, *не продавају* П82, –*дасмъ* Г1,4, *не даје* ПЦП210, 220, *се дају* Ч4, *продају* ПЦП143, *predaje* Ч3, *предају* П86, Ч11,15.

з) Неки глаголи који у савременом језику имају промјену по V врсти у језику нашег писца имају облике презента и по IV врсти: Тако поред правилних облика:

- *саобћавам* П16, *обећавам* П17, *брзојавља* П31, *вручавамъ* С35, *обећава* ПЦП45, *обећава* ПВД17,97, *otkorava* ПЦП242, биљежимо и :
- *otkoraје* ПЦП237, *pripituје* i *iskušaје* Руžu ПЦП61, *не odvaje* ПЦП210, *сnyштaje* ПВД30,6, *затуштaje* Г20.

Ова појава има ослонац у црногорској говорној, али и писаној традицији⁷⁰³.

и) Паралелна образовања по V и II врсти карактеристична су за глаголе *рађати*, *гађати* и сл. у Љубишином језику, као и у говорима Паштровића, али и другим црногорским говорима⁷⁰⁴:

рађа се Ч1,123, *рађаю* Г1,4. нити шта друго *рађе* ПВД17,96, *рађу* нове нужде Ч6, не *погађе* ПВД15,86, осим неког вина што *рађе* горња Далмација ПВД36,44.

ј) Презент глагола *викати* јавља се по V врсти као и у народним говорима родног му краја⁷⁰⁵:

други *викају* ПВД3,22, *викаш* ПВД11,52, *викамо* ПВД11,53, 32,129, *вика* ПВД32,130, *vika* П80, *да vikaју* ПЦП134,

поред облика по III врсти: *викне* ПВД13,70.

к) Као и у Његошевом језику неки глаголи могу да имају презент и по II врсти, а у књижевном језику су обични по V врсти⁷⁰⁶:

kurlje ПЦП240, четовођа *дозивље* ПВД7,30, *да не brblje* ПЦП144, *preotimlju* ПЦП173, *призивље* Б8, *синљу* Б21, *употребљује* ПВД8,36, Ч6, *злоупотребљује* ПВД24,136, *jedno drugo dozivlje* ПЦП195, *opozivljem* Г2.

л) У Љубишином језику по IV врсти мијењају се следећи глаголи:

допицује ГО24, *подвукује* ГО24, *повукује* ПВД36,44, *повикују* П80, *dovikuју* ПЦП7, *довукују* Ч7,9, *привукује* Б17, *завриуе* Ч1,117, *риџије* Ч3, *svršiју* ПЦП2, *svršiје* Г23, *прекрићују* ПВД9,41, 11,53, *прекрићује* ПВД13,62, 14,82.

⁷⁰³ И у Паштровићима исп. *закључаје*, *откључаје*, *задржаје*, *вјенчајем*, поред: *откопавамо*, *замотавамо*, *обећавају*, *смрзава* и сл. (Јовановић, *Паштровићи*, 423). Милетић, *Црмница*, 470; Пешикан, *СК-Љ*, 168–169. Од писаца ове форме јављају се у Петра I, Његоша, Миљанова (Остојић, *Петар I*, 162; Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 28–29; Глушица, *Миљанов*, 139).

⁷⁰⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 429–430; Милетић, *Црмница*, 472; Пешикан, *СК-Љ*, 169; Пижурица, *Колашин*, 160–161; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91; Станић, *Ускоци*, 238. Ова особина одлика је и језика Петра II и М. Миљанова (Вушовић, *Његош*, 36; Стевановић, *О језику Горског вијенца*, 38–39; Глушица, *Миљанов*, 140).

⁷⁰⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 430.

⁷⁰⁶ Вушовић, *Његош*, 36; Глаголи са општим дијелом *куп-* и *син-* мијењају се само по V врсти (Јовановић, *Паштровићи*, 304). Исп. за друге говоре: Стевановић, *Источноцрногорски*, 85; Пижурица, *Колашин*, 160–161; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91; Песо, *Источна Херцеговина*, 151.

љ) Сложени глагол *претресати* умјесто по V иде по IV врсти: јер свешто се више *претресују* П12, *претресую* осудбину С51.

м) По овој промјени мијења се и глагол *гласати*: не *гласује* П37, *glasuju* П78, *glasujeto* П78, *glasujem* П78, Г2, *гласујем* Ч11,12, *гласују* Ч11,23, 11,25.

н) Глагол *налагати* има презентске облике по V промјени, док у књижевном језику има II промјену: *nalagaju* бадњаке ПЦП132, *налагамо* бадњаке ПВД11,54.

њ) Глагол *гледати* има у 3. лицу множине наставак -е и -у: Да не *гледу* већ тањанске очи Б10, *гледе* покољ ПВД14,79. Овакви облици јављају се и у неким војвођанским говорима⁷⁰⁷.

о) У Љубишином језику проналазимо читав низ глагола који имају презентске облике по V врсти:

izrinjati П67, *razjasnjiva* П78, *истраживам* П81, *raspitiva* ПЦП198, *очекива* Ч11,31, *odbačiva* Ч3, *облетица* ПВД23,128, *lijegaju* ПЦП11, *помагају* ПВД20,112, *прелетицају* ПВД24,129, *проведају* ПВД2,14, *проведа* ПВД14,81, *окрећају* Б21, *спуштава* ПВД23,124, Ч11,14, *fotografava* ПЦП13, *povredjava* Г13,96, *подругивају* ПВД11,53, *одстоявао* Ч1,122, *захваљам* П44, *наброява* Ч1,118, *одрицава* С51, *дођива* Ч1,126.

п) Свакако је необичан и глагол *обилазити* који се јавља по II врсти и V врсти:

– који svijet *obagju* ПЦП1, i pošto *obagje* u gradu još dvije tri kumovne i prijateljske kuće ПЦП138, који свијет *обађу* Ч7,1,

– *обађа* све тврђаве редом Б14.

р) Глагол *снівати* забиљежили смо по IV и V врсти: niko ne donese rječi Šćepanove, ni što *snije* i radi ШМ14, *snijeva* ПЦП240.

Глагол *снијевати* Стевановић везује за старије јекавске југозападне говоре и језик неких старијих писаца из тих крајева (Његоша, дубровачких писаца), као и језик старијих екавских писаца. Данас их не сматра облицима књижевног језика⁷⁰⁸.

с) Код глагола IV врсте испред наставка -ива-/-уј- региструјемо рефлекс јотовања сугласника с и з⁷⁰⁹:

кажују ГО12, *kažuju* ШМ27, *kažujem* ПЦП11, 145, *kažiје* ПЦП134, ПР2,165, *кажујем* ПВД19,107, *прикажују* ПВД14,79, *покажује* Г19, *покажују* Г29,11, *недокажује* Г29,16, *докажују* ГО16, *dokažiје* Г10,49, *докажује* Ч10, *потпишивао* Г29,22, *пропишије* П89, *отпишујем* П92, *опишују* П17, *припушују* П31,

поред примјера: *dokazuје* Г3,129, *kaziје* ШМ13, ПЦП145, 240, *kazuju* ПЦП241.

т) Глагол VI врсте *мислити* јавља се у облику *мнити*, а што је одлика и неких црногорских говора⁷¹⁰: *мним* П10, *тнит* П67, ПЦП157, Г2, за то *мнымъ* С1, *gospoština mni* ПЦП209.

⁷⁰⁷ Суботић, *Хаџић*, 148; Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, 115, 168.

⁷⁰⁸ Стевановић, *Савремени I*, 96. Исп. Суботић, *Томановић*, 172.

⁷⁰⁹ Исп. исто у говорима Пашировића (Јовановић, *Пашировић*, 412).

⁷¹⁰ Милетић, *Црмница*, 471; Пешикан *СК-Љ*, 173; Стевановић, *Источноцрногорски*, 88; Вуковић, *Пива*, 75.

ћ) Облици по III врсти обични су код следећих глагола: да га *постригну* ПВД13,76, *позовну* ПВД20,108, *побјегну* ПВД9,40, *улјегне* ПЦП159, *улјегни* ПЦП180, да се *огједне* ШМ38.

у) Глагол *лијегати* забиљежен је у облику: *svak polijega da sprava* ПЦП269, свако *полијега* ПВД4,23, који је познат и Његошевом језику и црмничким говорима⁷¹¹.

79. ИМПЕРАТИВ

У великом броју примјера код императива у језику нашег писца нема неких већих особености које би његов језик диференцирале од стања у књижевном српском језику. Дијалекатске особине карактеристичне за Љубишки језик само донекле се подударају са стањем у говорима његовог ужег завичаја. Извјестан број дијалектизама који се јављају у народним говорима није потврђен у нашем материјалу или је заступљен само спорадично. Одступања су незнатна и тичу се губљења наставка *-и* и *-ј*, која се у дијалектолошкој литератури различито објашњавају⁷¹².

а) Као и у паштровским говорима и у језику Стефана Митрова Љубише у другом лицу једнине обичнији су примјери са очуваним крајњим вокалом *и*⁷¹³:

тражи П1, *пиши* П1, *опиши* П1, *крени* П2, *моли* П6, *прими* П8, *сједи* П9, *кажи* П14, *прођи* се П37, Ч11,11, *поздравига* П38, *рециму* П38, *отрси* и *пошљи* П38, *реци* П39, *пошљи* П45, 50, 52, *брзојавими* П48, *пошаљи* П48, *пођи* П50, ПВД26,146, *знади* П52, *уђеши* ГО8, *купи*, *погреби* ГО18, *prisvjetli* ШМ1, *plati*, *prenoči*, *natovari*, *podrani* ПЦП27, *rogji* ПЦП172, *vodi* ПЦП199, *sveti* ПЦП199, *благослови* и *стави* ПВД15,87, *зајми*, *скочи* ПВД15,87, *подрани* и *иљежи* ПВД33,150, *motri* ШМ9, *stani* ПЦП143, *živi* али *ne jedi*; *ori*, *nagrči* ПЦП161, *pristupi*, *sjedi* ПЦП260, *пани*, *љуби* ПВД13,77, *извези* Б15, *освети* Б15.

Поред ових јављају се и примјери без *-и*:

миш ПЦП73, *drž* ПЦП139, *bjež* ПЦП212, 276, *прођ* се Б11, *Стан*, не вози ГО23, *стан* ПЦП80, х2, *Стан* Персано, *љуцка кукавице* Б27.

Кад је у питању множина, скоро увијек имамо наставак *-и*:

пишите П22, 33, *љубите* П22, *примите* П26, *пођите* П27, *pišite* П31, *немојте* П31, *пошлите* П43, *покрените се* П46, *радите* П46, *реците* П46, *заповиђите* и *обидите* П12, *branite* ПЦП262, *угушите*, *сложите се*, *назите* Ч11,31.

Само у ријетким примјерима забиљежили смо облик без *-и*:

⁷¹¹ Уп. у Његоша *полијегаше* (Стевановић, *Речник Петра II*, 78). У Црмници је забиљежено *лиегам*, *лиега*, *полиегате*, *лијегате* (Милетић, *Црмница*, 467).

⁷¹² Губљење вокала *-и* фонетске је природе (Вуковић, *Пива*, 70), морфолошке (Стевановић, *Источноцрногорски*, 89–90) или семантичке (Пешикан, *СК-Љ*, 175). Одсуство сонанта ј објашњава се редукијом (Николић, *Сремски говор*, СДЗБ, XIV, 1964, 317), фонетско-морфолошким процесима (Стевановић, *Источноцрногорски*, 88–89) или аналошким путем (Милетић, *Црмница*, 318; Пешикан, *СК-Љ*, 175). Исп. Симић, *Левачки говор*, СДЗБ, XIX, 1972, 393.

⁷¹³ У другом лицу једнине и множине чешћи су ликови са изговореним вокалом *и* (Јовановић, *Паштровићи*, 397–398).

bježte ПЦП168, *бјежмо* ПВД13,71, *бјеж'мо* ПВД13,69.

Ова особина у Љубишином језику је само донекле подударна са стањем у црногорским народним говорима. Тако, на примјер, док је губљење наставка *-и* у другом лицу једнине и множине ужих размјера у језику нашег писца, чиме се он углавном слаже са паштровским говорним идиомом као и са језиком већине старијих црногорских писаца⁷¹⁴, дотле је ова појава сасвим обична у црногорским говорима⁷¹⁵, као и у језику Вука Караџића⁷¹⁶.

б) Дијалекатске особености у вези са губљењем наставка *-ј* не потврђују се у језику нашег писца⁷¹⁷. Поред многобројних примјера са очуваним *ј*, забиљежили смо и мањи број примјера у којима се губи у 2. лицу једнине и множине:

– *вјеруј* П6, 56, *дај* П46, *изрибај* ГО18, *otvaraj* ПЦП199, *čitaj* ПЦП199, *zapreštaj* ПЦП199, *давај* Б,32, *корај* ШМ9, *обрадуј* ГО8, *погледај* ГО11, *укопај* ГО18, *раздвој* ГО18, *vidaј* ШМ2, *дај* ШМ6, *не питај* ПЦП9, *кажиј* ПЦП143, *сиј*, *корај*, *čuvaj* ПЦП161, *чиј* ПЦП260, *чекај*, *не хитај* ПВД11,53, *чуј*, *слушај* ПВД13,77, *подвиј* ПВД26,146, *освјетљај* Б15, *гледај* П91,

– *гледа* П1, 50, 52, 54, *телеграфа* П38, *gleda* ШМ9, *uždi* ШМ9, *куса*, *busa* ПЦП12, *ili kučku ubi ili žrvni slomi* ПЦП159,

– *имајте*, *имајте* С52, *praštajte* ПЦП262, *дајте* Б8, *убијте* и *законгајте* ПВД13,65,

– *чекате* П17, *čuvate* ШМ28, *predate* ПЦП265.

в) Љубиша чува и стару атематску императивну форму глагола *видјети*, која је позната многим црногорским говорима и писцима⁷¹⁸:

Vidji тамо ШМ6, *vigji* ПЦП160, *виђи* оно свештенство ПВД35,10.

г) Прво лице множине у говору Паштровића је врло ријетко, док је у језику нашег писца нешто чешће⁷¹⁹:

Pošaljimo duždu zatočnika ПЦП16, *Pošaljimo* ulake po Crnojgori ПЦП183, *него свратимо* у коју крчму да се *поткријенимо* ПВД2,17, *Glavimo* krvno kolo od dvadeset i četiri kmeta, *pozovimo* dave ПЦП158.

⁷¹⁴ У језику Петра I губљење вокала *-и* везано је само за множину (Остојић, *Петар I*, 164). И у Његоша кадкада је евидентно губљење вокала *-и* (Вушовић, *Његош*, 37). Губљење је врло ријетко заступљено у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 153), као и М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 142). Увијек се чува у *Мемоарима* Анта Даковића (Остојић, *Даковић*, 115).

⁷¹⁵ Исп. Вујовић, *Мрковић*, 259; Милетић, *Црмница*, 449; Пешикан, *СК-Љ*, 175; Стевановић, *Источноцрногорски*, 89; Вуковнћ, *Пива*, 70; Вушовић, *Херцеговина*, 59; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 98; Станић, *Ускоци*, 243–244.

⁷¹⁶ Маретић, *Граматица*, 237–238.

⁷¹⁷ Облици са са редукованим *ј* упадљиво су чешћи (Јовановић, *Паштровићи*, 398).

⁷¹⁸ Исп. Јовановић, *Паштровићи*, 397; Вујовић, *Мрковић*, 259; Милетић, *Црмница*, 449; Пешикан, *СК-Љ*, 176; Стевановић, *Источноцрногорски*, 89–90; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 98; Пижурница, *Колашин*, 165. За језик писаца види: Пижурница, *Змајевнћ*, 314; Остојић, *Петар I*, 165; Стевановић, *Речник Петра II*, 73; Глушица, *Миљанов*, 145; Остојић, *Даковић*, 114.

⁷¹⁹ У Паштровићима је забиљежено само пет примјера, од којих су три са речцом *хајде* (Јовановић, *Паштровићи*, 399).

Употреба императива за прво лице множине у црногорским говорима је различита. Неки говори не знају за овај облик (као говори Пиве), други га ријетко употребљавају (СК-Љ), док је код неких сасвим обичан и чест (говори Колашина)⁷²⁰. Вук у *Писменици* и *Граматици* нема облик за 1. лице множине⁷²¹.

Фреквентнији су облици речце *хајде* са *да* + *презент* за исказивање заповијести:

Haide da kopamo boga ti ШМ8, *hajde da radimo da dobavimo* patriku ПЦП137, *Nego hajte da svičemo* svetoga Jovana, a *da ogjednemo* ovu staricu ПЦП191, *Nego hajdete* na Cetinje *da se sudimo* ПЦП194, *No hajte da se vidamo* dok smo još živi ПЦП240, *Nego hajte da тражимо* попа ПВД6,28.

чиме се Љубишнин језик слаже са стањем у родним му паштровским говорима⁷²².

д) Ширење перифрастичних форми императива из трећег лица једнине и множине у прво лице једнине и друго лице множине, које се јавља у језику старијих црногорских приповиједача Петра I и М. Миљанова⁷²³, није забиљежено код нашег писца. Тако само имамо облике:

нека прочита ПЗ8, *нека пошјевају* ПЗ8, *нека учине* П42, *нека предају* П42, *нека се ко жали* П45, *нек брзојави* П48, *нека гласују* П54, *па нек будемо* или *svi boži* или *svi djavolji* П78, *нека прими* ГО3, *нека сједи* ГО12, *Нека се врши* божја ГО25, *Neka pristupe* они ГО21, *нека иде* ШМ27, *нека баче* ПЦП151, *нека је* *svako gleda* и *нека се divi* ПЦП205, *дјаво нека utone* ПЦП206, *нека води* жену ПВД15,87, *нека брани* ПВД20,109, *Нека броди* у поређе стану Б26, он *нека остане* кући и *нек се бави* својим послом Ч11,32, *нек ми реку* ПР2,165, *нека тражи* Г19, *нека јаве* Г19,

чиме се Љубиша веже за свој паштровски говорни идиом⁷²⁴.

ђ) Речца *хајде* употребљава се у императивном значењу глагола *ићи*:

hajde u Šestane na kuću Vuka Mrkonjića i reći mu ПЦП27, *Hajde* tamo u kuhinju da što očebrsneš posnoga ПЦП138, *Nego hajdete* na Cetinje da se sudimo ПЦП194, *Hajde* spavaj, šupljoglavče ПЦП267, *Nego hajte* да тражимо попа ПВД6,28.

е) За диференцирање императивних значења Љубиша, као и неки старији црногорски писци⁷²⁵, употребљава речцу *дану*: *Danu stani* ПЦП143.

⁷²⁰ Вуковић, *Пива*, 69; Пешикан, *СК-Љ*, 175; Пижурица, *Колашин*, 167.

⁷²¹ У *Писменици* наводи примјере: *да будемо ми*, 55, *да оремо ми*, 76, *да ми творимо*, 89, *да се ми карамо* 98. Слично је и у *Српској граматици* (исп. *да сипамо* LX, *да метнемо* LXII, *да дигнемо*, *да печемо*, *да оремо*, *да снујемо*, *да казујемо*, *да лијемо* LXIII, *да држимо*, *да вртимо*, *да мутимо*, *да љубимо* LXVII).

⁷²² У значењу императива са великом учесталošћу употребљава се речца *хајде*, *ајд*, *ај* нарочито за 2. лице једнине (Јовановић, *Паштровићи*, 399–400).

⁷²³ Остојић, *Петар I*, 165; Глушница, *Миљанов*, 145.

⁷²⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 399.

⁷²⁵ Исп. Глушница, *Миљанов*, 146.

80. ИМПЕРФЕКАТ

Употреба имперфекта у језику Стефана Љубише је сасвим обична, што одговара стању у црногорским народним говорима, али не и паштровским⁷²⁶. Пођимо редом:

а) Код глагола прве врсте јавља се наставак *-ијах*, као и у црногорским говорима⁷²⁷: *људи пецијаху* ПВД2,14, *вуцијаху* ПВД11,51, *пецијаше* ПВД21,113, поред наставка *-ах*: *grizaše* ШМ31.

б) У следећим примјерима са развијеним секундарним *-д-* биљежимо наставак *-ијах*, као у неким црногорским говорима⁷²⁸: *имадијаше* ПВД15,85, *не знадијаше* ПВД11,52, 22,117, *знадијаше* ПВД13,74,

мада се јавља и наставак *-ах*: *немаше* ПВД15,85, чиме се Љубиша слаже са језиком старијих црногорских писаца⁷²⁹.

в) У Љубишином језику код глагола VI врсте чест је наставак *-ијах*⁷³⁰, као и у Његоша, а у употреби је и у неким црногорским говорима⁷³¹:

сједијаше ШМ14, 34, *сједијаше* ПВД27,149, *сједијасмо* ПВД4,23, *libiaše* ШМ10, *суитијаше* и *откријеваше* ПВД13,71, *ломијаху* ПВД30,6, *штедијах* ПВД19,105.

Поред наставка *-ијах* код глагола VI врсте забиљежили смо и примјере са наставком *-ах*⁷³²: *брањаху* Б7, *храњаше* С61, *хвалише* С21.

г) У трећем лицу множине глагола V врсте секвенца *-аху* остаје неизмијењена:

царствоваху С3, *полагаху* С7, *уживаху* С9, *употребљаваху* С9, *пропвѣдаху* С30, *прѣжваху* С31, *плакаху*, *пѣтаху*, *чезаху*, *остављаху* С31, *невѣроваху*, *превѣроваху* С48, *просинаху* ПВД30,6, *продаваху* ПВД2,14, *зовијаху* ПВД15,85,

што не одговара стању у црногорским говорима и језику неких старијих црногорских писаца⁷³³.

д) Љубиша употребљава четири облика имперфекта од глагола *хтјети*⁷³⁴.

Забиљежили смо облике са презентском основом:

нехоћах П35, *хоћаше* С39, *хоћах* П45, ПВД25,141, *хоћаше* П69, ПЦП171, Ч2,210,

који су претежно у употреби и у језику Петра I, а једини у језику М. Миљанова⁷³⁵.

⁷²⁶ Употреба имперфекта глагола *бити* и *хтјети* је честа, док је од осталих глагола забиљежено само шеснаест примјера (Јовановић, *Паштровићи*, 390–392).

⁷²⁷ Исп. Милетић, *Црмница*, 451; Пешикан, *СК-Љ*, 176; Вуковић, *Пива*, 71; Пижурица, *Колашин*, 167.

⁷²⁸ Овакви облици јављају се у СК-Љ говорима и у Пиви (Пешикан, *СК-Љ*, 176; Вуковић, *Пива*, 71).

⁷²⁹ У језику Петра I, М. Миљанова регистрован је наставак *-ах* (Остојић, *Петар I*, 166; Глушица, *Миљанов*, 147), док Даковић зна за оба наставка (Остојић, *Даковић*, 116).

⁷³⁰ Маретић у својој *Граматичи* наводи примјере *звечијаше*, *вриштијаху* за које сматра да су погрешни и необични (Маретић, *Граматика*, 268, 270).

⁷³¹ Вушовић, *Његош*, 38. За црногорске говоре исп. Милетић, *Црмница*, 450; Пешикан, *СК-Љ*, 176; Вушовић, *Херцеговина*, 59.

⁷³² Стевановић, *Савремени II*, 348; *Правпис МС/МХ*, 210, 788, 794. За црногорске говоре исп. Вујовић, *Мрковић*, 264; Милетић, *Црмница*, 450–451; Пешикан, *СК-Љ*, 177; Вуковић, *Пива*, 71.

⁷³³ Јовановић за Паштровиће наводи четири примјера од којих је само једном изговорено *х* (Јовановић, *Паштровићи*, 391). У многим црногорским говорима јавља се наставак *-ау* (Милетић, *Црмница*, 290; Пешикан, *СК-Љ*, 178; Стевановић, *Источноцрногорски*, 29–30, 86; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94). Овај наставак употребљава Миљанов и Даковић (Глушица, *Миљанов*, 146; Остојић, *Даковић*, 116–117).

⁷³⁴ У Паштровићима се јавља у три фонетска линка – најчешће су форме са *ћаше*, *ћасмо* и сл.; а ријетко се јављају са групама *кћ-* и *ић-* (Јовановић, *Паштровићи*, 390).

⁷³⁵ Остојић, *Петар I*, 166; Глушица, *Миљанов*, 146–147.

Поред овога пресовлађују облици који су познати народним говорима⁷³⁶:

- *xhaue* ГО22, ПВД1,5, 12,57, 13,70, 24,132, Ч6, Ч11,25, *hčaše* П78, ШМ15, ПЦП21,147, 260, Ч9, *hčah* ШМ45, *xhax* П94, *ne hčaše* ПЦП16, *hčah* ПЦП45, *xhaxu* Б34, *nexheue* Ч11,25, *hčasto* ПР2,200,
- *haue* С18, *hax* П7, 9, ПВД3, *čah* ШМ9, *čahu* ШМ37, ПЦП15,
- *uithaue* Г29,19.

ђ) Имперфекат глагола *бити* у Љубишином језику има облике, који су познати и Његошу⁷³⁷, а који гласе:

- bjaše* ШМ1, 6, 21, 24, *bjahu* ШМ10, *b'jaše* ПР3,374, *бјаше* ГО22, х2, ПВД2,14, 11,53, 17,97, 19,105, 22,117, 27,152, *бјах* ГО23.

Осим ових најчешћих облика јављају се и облици као у савременом књижевном језику у дужој и краћој форми:

- *bijahu* ПЦП160, 229, П88, *бијаху* Ч7,7, *b'jaše* ПР3,374, *bijaše* ПЦП195,
- *бјеше* ГО22, *бјеше* ШМ30.

У паштровским говорима у употреби су екавски и ијекавски ликови од основе *бѣх*⁷³⁸. Разноврсност облика помоћног глагола *бити* одлика је црногорских народних говора⁷³⁹, као и писаца претходника и савременика Љубишиних⁷⁴⁰.

81. АОРИСТ

Аорист је претеритално вријеме које се често употребљава у језику Стефана Љубише. Његове морфолошке особености су углавном у сагласности са стањем у данашњем књижевном језику. Међутим, неке појединости дошле су до изражаја у његовом језику.

а) У првом лицу једнине најчешћи су наставци као у књижевном језику. Одступања од стандардног књижевног језика биљежимо у примјерима:

науми П8, *реког* П8,

у чему се огледа утицај Љубишине дијалекатске базе⁷⁴¹.

⁷³⁶ Исп. Милетић, *Црмница*, 478; Пешикан, *СК-Љ*, 171; Вуковић, *Пива*, 71; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94; Пижурница, *Колашин*, 168.

⁷³⁷ Поред ових Његош употребљава често облик *бјеше*, а понекад и *бијах* (Вушовић, *Његош*, 38).

⁷³⁸ Јовановић наводи примјере *беше*, *бјеше* и сл. Јављају се примјери аналошког уопштавања рефлекса дугог јата на мјесту краткога – *бијеше*, *бијесмо* и сл. (Јовановић, *Паштровићи*, 390).

⁷³⁹ У СК-Љ говорима имперфекат се прави од старе аориске основе: *бјег* – *бјеше*; а јављају се и облици *бијаг* – *бијак* (Пешикан, *СК-Љ*, 171). У црмничким говорима карактеристични су облици *бијак*, *бљек* и *бљак* (Милетић, *Црмница*, 477). Говори Колашина имају облике *бијаше* и *бјег*, а спорадично се јавља и *бјаг* (Пижурица, *Колашин*, 168). Станић у Ускоцима биљежи *бијаг* и *бљег* (Станић, *Ускоци*, 249). Бјелопавлићи имају облик *бљеше* (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94).

⁷⁴⁰ Владика Данило употребљава облике *бсиш*, *бияше*, *бљсте* (Младеновић, *Владика Данило*, 155). У језику Петра I имперфекат глагола *бити* јавља се од старе аориске основе, са изузетком једног примјера *биясте* (Остојић, *Петар I*, 166). И Миљанов има облике помоћног глагола од старе аориске основе (Глушица, *Миљанов*, 146). У *Мемоарима* Анта Даковића само спорадично се јављају старе форме, а иначе су у употреби облици *бияхъ*, *бияше* (Остојић, *Даковић*, 116).

⁷⁴¹ У првом лицу једнине зависно од судбине финалног *х* у Паштровићима су забиљежена два фонетска лика: *х > к*; *х > ѓ* (Јовановић, *Паштровићи*, 387). У Ускоцима јављају се облици са гласом *г* умјесто *х* (Станић, *Ускоци*, 251).

Љубиша у свом дјелу *Сазаклетва* умјесто гласа *х* често користи апостроф, мада су сасвим обични и примјери са *х*:

- *прокле* ' С52, *доби* ' С52, *зна* ' С52, *би* ' С52, *познадо* ' С53, *нађо* ' С58,
- *слагахъ* С3, *почехъ* С4, *окренухъ* С20, *слѣдовахъ* С35, *чухъ* С48, *рекохъ* С52.

б) У Љубишином језику поред ријетких облика *поћи*, *доћи*, *наћи* као у савременом књижевном језику, биљежимо и знатно чешће облике *пох*, *дох*, *нах*, који имају ослоња у неким говорима око Цетиња, као и у Његошском језику⁷⁴². У Мрковићима ови облици гласе *док*, *нак*, *пох*⁷⁴³. Милетић за црмничке говоре биљежи напоредне форме – *наћок*, *доћок*, *поћок* и *нак*, *док*, *пох*⁷⁴⁴. Примјери:

- Иза тога *пох* да му честитам П43, *пох* у Родина П43, Нас два превареника *пѡсмо* ПВД8,35, *пѡше* ПВД17,100, *рѡћ* ПЦП147, *рѡћ* s *vaganom* po selu ПЦП200, С Виса *пѡх* дома ПВД1,12, Кад *пѡх* пред манастир ПВД4,23, *Пѡх* да легнем ПВД4,23, Тако Марко и Станиша с пизме *поше* у турке ПВД17,100,
- *evo doh glavom izmedju vas* ШМ21, кад *дѡх* ПВД17,97, *дѡћ* ПЦП191, Кад *дѡх* ш њима ПВД27,150, Кад *дѡсмо* брх Боке ПВД30,160, *Zvona dѡše* ПЦП259,
- *no ga naše* u jednome oku kratkovida П69, *no* u tome u Zadar povratku ja ga *nah* pusta od sviju naših П69,

поред ријетких: *поће* П7, *доћох* ГО7, *доће* П62, *наћохъ* С3, *nagjoh* ШМ21.

в) Помоћни глагол *бити* у саставу потенцијала показује одређене недоследности услед аналошких процеса усвајања форме *би* за сва лица (в. т. 89). Тако овај глагол гласи:

једнина	1. бих/би	множина	1. бисмо/би
	2. би		2. бисте/би
	3. би		3. бише/би

Уопштена форма *би* за свако лице позната је особина неких црногорских говора⁷⁴⁵, као и писаца Љубишиних савременика⁷⁴⁶. Наводимо само неке примјере пошто је већ било или ће бити ријечи о њима (в. т. 38. в, 89):

једнина

1. *не бих* П10, 28, *ја бих* П32, 36, *ја би* те ове привука П9, *ја би* га дао П17, рекао *би* П22, *би* пита П26, *ја би* ушао П27, *ја би* настојао П27,
2. *ако би* ти пао П45, *ако би* пошао П58, *ти би* хтио ПВД32,129,

⁷⁴² Вушовић, *Његош*, 37.

⁷⁴³ Вујовић, *Мрковић*, 263.

⁷⁴⁴ Милетић, *Црмница*, 452–453.

⁷⁴⁵ У склопу потенцијала као сложеног глаголског облика, иако се осјећа тенденција ка уопштавању облика *би* за сва лица, веома су живе и категорије аориста (Јовановић, *Пашировић*, 389–390). У говорима Пиве и Дробњака јавља се облик *би* у свим лицима (Вуковић, *Пива*, 75).

⁷⁴⁶ Уопштена форма *би* за свако лице јавља се и у језику В. Поповића (Остојић, *Вук Поповић*, 173). У језику М. Миљанова осјећа се тенденција свођења облика аориста у једнини на форму *би* (Глушица, *Миљанов*, 147).

3. *неби* Влада послала П6, *би* успјело П8, овај *би* носио П17, дао *би* доста П35, он *би* морао П47,

множина

1. *bismo* ПЦП150, *bismo se nastavili* ПЦП248, гони нас толико далеко да *би* жељели ступити П26,
2. морали *би* ви сјеђети П21, *brzo biste* јој dno vigjeli ПЦП23,
3. пак *би* га могли убити П8, они *би* поверили П47, *tisuća momaka što bi mrli* ПЦП16, *бише* отпремљене П32⁷⁴⁷.

г) За разлику од говора родног завичаја који немају облика аориста од глагола *хтјети*⁷⁴⁸, у текстовима С. Љубише аорист се јавља од основе *хће-* (краћих и дужих облика):

не хћесте ли ГО15, ПВД16,93, *нећесте* ШМ24, *не хће* ПЦП11, *неће* П78, ШМ45, ПЦП60, Г18, *не хћеше* Ч11,21, *не хћеде* ПЦП56, *не хћеду* ПЦП80.

У језику Петра I аорист глагола *бити* јавља се од основе *иће-/ кће-/ -ће*⁷⁴⁹. Вушовић за Његошев језик биљежи облике од основе *хћ-*, *кће-*, *иће-*, *ићед-*⁷⁵⁰. Миљанов употребљава основу *кће-*⁷⁵¹. Основа *ићед-* позната је и неким црногорским говорима⁷⁵².

У Љубишиним текстовима забиљежили смо облик као у књижевном језику: *нехтје* Б7.

д) Глаголи прве врсте који некад имају презентске облике по трећој врсти, и глаголи треће врсте у аористу немају облике са суфиксом *ну-*:

остаде ПЗ, 37, *пропаде* П6, *остадоше* П7, *остадох* ГО20, *postah* ШМ10, *престадох* Г29,22,

чиме се Љубиша слаже са језиком старијих црногорских писаца⁷⁵³.

ђ) Код глагола V врсте са неправилним односом основа имамо напоредну употребу аориста од примарне и проширене основе са секундарним *-д-*:

неймахъ С35, *neimah* П70, *iznah* ШМ7, *дадох* П45, *предадоше* Ч1,124, *narod se dade* ПЦП246, да је *даде* Шенпфлугу ГО6, Dubrovčani *dadu* ШМ47, да ми *dadu* ПЦП15, *dade* ПЦП152, *dade* вјеру ПЦП174, *seljani ne dadu* ПЦП246, *не даде* ПВД21,116, 26,143, *престадох* Г29,22.

Глаголи *стати*, *дати*, *знати* имају скоро доследно у паштровском говору облике аориста на *-д*, са једним изузетком⁷⁵⁴. Напоредна употреба оваквих облика

⁷⁴⁷ Облик *бише* забиљежен је у Љубишиним родним говорима (Јовановић, Паитровићи, 163). Исп. и Милетић, Црмница, 477; Пешикан, СК-Љ, 171. За писце: Глушица, Миљанов, 147.

⁷⁴⁸ Јовановић, Паитровићи, 389.

⁷⁴⁹ Остојић, Петар I, 167.

⁷⁵⁰ Вушовић, Његош, 37.

⁷⁵¹ Глушица, Миљанов, 148.

⁷⁵² Исп. Милетић, Црмница, 478; Пешикан, СК-Љ, 171.

⁷⁵³ Суфикс *ну-* не јавља се ни код многих старијих црногорских писаца (Младеновић, Владика Данило, 155; Остојић, Петар I, 167; Вушовић, Његош, 37; Глушица, Миљанов, 148–149). Спорадично се јавља у језику Андрије Змајевића (Пижурница, Змајевић, 318).

⁷⁵⁴ Јовановић, Паитровићи, 389.

забиљежена је и у црногорским говорима⁷⁵⁵, као и у језику црногорске литеарне традиције⁷⁵⁶.

82. ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

1. Глаголски прилог садашњи

а) Глаголски прилог садашњи је веома фреквентан у Љубишином језику, чиме се он удаљава од своје уже дијалекатске базе⁷⁵⁷. Јавља се са наставком *-ћи*, али и без крајњег вокала, умјесто којег се често јавља апостроф (сви примјери су из *Сазаклетве*).

– *увѣравајући* П2, *желећи* П3, *честитајући* П13, 19, *држећи* П14, *будући* П23, 39, 51, *препоручујући* П23, 34, *наводећи* П26, *тражећи* П42, *молећи* П42, *пишући* П51, *радећи* П58, *видећи* П59, Ч11,16, *пролазећи* С2, *примајући* С6, *долазећи* С12, *не налазећи* С18, *излијевајући* С43, *читајући* С53, *чујући* С53, *описујући* ГО13, *вичући* ГО23, *лицећи* ШМ4, *кирећи* ШМ4, *тлачећи* ПВД1,10, *мислећи* ПВД9,38, 14,78, *вичући* ПВД16,95, *чешући* ПВД24,135, *частећи* ПВД25,137, *шетајући* ПВД31,89, *управљајући* ПВД32,129, *њуњорећи* ПВД37,104, *неимајући* Ч1,121, 1,128, *владајући* Ч1,124, *мрзећи* Ч1,127, *uzdržavajući* Ч2,209, *прибјегавајући* Ч6, *одбијајући* Ч11,15, *изазивајући* Ч11,19, *misleći* ПР3,375, *besjedeći* ПР3,375,
– *помагаюћ' се* С1, *описиваюћ' С3*, *устручаваюћ' С15*, *препоручуюћ' С21*, 45, *уфаюћ' С21*, 52, *падаюћ' се* С26, *неуфаюћ' С27*, *уздаюћ' се* С31, *договараюћ' се* С44, *успореди́ваюћ' С51*, *узмицаюћ' С56*, *ругаюћ' С52*,
– *glasajući* П90, *нетајућ* ГО17, *sanjajući* ПЦП59, *šmrkajući* ПЦП135, *čitaјућ* ПЦП156, *познајућ* ПВД4, *служећ* ПВД1,8, *чекајућ* ПВД2,14, Г29,19, *чујућ* ПВД7,30, 16,92, *преврћућ* ПВД9,40, *просипајућ* ПВД9,41, *потхваћајућ* ПВД10,47, *чувајућ* ПВД13,61, *дријешећ* ПВД13,68, *слушајућ* ПВД14,78, *sabirajući* Ч5, *opisuјућ* Ч9, *vraćaјућ* Г23, *вребајућ* Г29,19, *misleć* ПР2,86, *guleć* ПР2,190.

У Паштровићима је само у једном примјеру је забиљежено отпадање крајњег *-и*⁷⁵⁸. Облици глаголског прилога садашњег без крајњег вокала одлика су и неких црногорских говора, као и језика Петра II Петровића⁷⁵⁹. У Вуковом језику констатован је само облик *стерућ*⁷⁶⁰.

б) Љубиша је градио овај облик и од инфинитивне основе:

⁷⁵⁵ Исп. Милетић, *Црмница*, 460–461; Пешикан, *СК-Љ*, 170; Вуковић, *Пива*, 72; Вушовић, *Херцеговина*, 60; Пижурица, *Колашин*, 168.

⁷⁵⁶ Остојић, *Петар I*, 167; Глушица, *Миљанов*, 148.

⁷⁵⁷ Глаголски прилог садашњи није чест облик у паштровским говорима (Јовановић, *Паштровићи*, 400).

⁷⁵⁸ Јовановић, *Паштровићи*, 400.

⁷⁵⁹ Исп. Вујовић, *Мрковић*, 258–259; Милетић, *Црмница*, 473; Пешикан, *СК-Љ*, 178; Отпадање крајњег *-и* одлика је и Његошевог језика (Вушовић, *Његош*, 38), док владика Данило, Петар I, Миљанов, Томановић знају само за облике на *-ћи* (Младеновић, *Владика Данило*, 155; Остојић, *Петар I*, 168; Глушица, *Миљанов*, 149; Суботић, *Томановић*, 157).

⁷⁶⁰ Маретић, *Граматика*, 659.

очекивајући П5, С58, угушавајући С51, *vikaјући* ПЦП141, *dihајући* ПР2,165, *posmјehивајући* се ПЦП252, *prisvojивајући* Ч2,210, *posmјehивајућ* се ПЦП172, *таћајућ* ПЦП263, *parijесајућ* ПЦП271, дочекивајућ ПВД25,137, одрицајућ' С30.

чиме се његов језик слаже са језиком нских старијих црногорских писаца, као и писаца из других дијалекатских области⁷⁶¹.

в) Регистровани смо облике од глагола *гледати* и *гледети*:

– *gledајући* ПР1,146, ПР2,165, *gledајућ* ПВД10,45, 31,89, 34,209,

– *gledeћи* ПЦП168, *gledeћ* ПВД11,51, *gledeћ* ПР1,145.

Облик *gledeћи* јавља се и у језику неких војвођанских писаца⁷⁶².

г) Глагол *дрхтати* има следеће облике глаголског прилога садашњег⁷⁶³:

дркћући ГО23, *дрктећи* С45.

Забилежили смо и неуобичајене облике: *повукујући* Ч6, *гласујући* Ч6, који су необјашњиви, а слични примјери евидентирани су и у језику Петра I⁷⁶⁴.

Љубиша употребљава овај глаголски облик у придјевској функцији. (в. т. 149. 3) Разматрајући проблем попридјевљавања глаголског прилога на *-ћи* Стевановић сматра да је употреба овог облика код неких писаца проширена на основу страног утицаја, док је код других који се ослањају на народну традицију ређа⁷⁶⁵. Употреба овог облика у придјевској функцији није забилежена у језику појединих старијих црногорских писаца, код нских је ријетка, док је код других сасвим обична и честа⁷⁶⁶. Деклинација прилога садашњег необична је и код Вука, мада се примјери деклинираних облика појављују у његовим дјелима⁷⁶⁷. Често деклинирање овог облика заступљено је и у традицији војвођанских писаца⁷⁶⁸.

2. Глаголски прилог прошли

а) И глаголски прилог прошли је веома чест, чиме се Љубишин језик не уклапа у свој паштровски идиом, који не зна за овај облик, осим у попридјевљеном облику *бивши*⁷⁶⁹. Овај облик је скоро непознат и другим црногорским говорима⁷⁷⁰. Ријетко се

⁷⁶¹ Исп. Остојић, *Петар I*, 168. Код војвођанских писаца: Кашић, *Видаковић*, 99, Јерковић, *Игњатовић*, 172; Херити, *Ланковић*, 244, напомена 982.

⁷⁶² У РМСМХ облик *гледити* је покрајински, 498. Исп. код војвођанских писаца: Кашић, *Видаковић*, 99; Јерковић, *Ненадовић*, 73.

⁷⁶³ Глагол *дрхтати* има облик глаголског прилога садашњег *дрићући*, *Правопис*, МС/МХ, 273.

⁷⁶⁴ И у језику Петра I регистрована су два примјера који су необјашњиви (Остојић, *Петар I*, 168).

⁷⁶⁵ Стевановић, *Попридевљивање глаголског прилога на -ћи*, ЈФ, XVIII, 63–64.

⁷⁶⁶ Није забилежена у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 155). Употреба овог облика у придјевској функцији није честа у језику Петра I, док је обична у језику Петра II, М. Миљанова и Л. Томановића (Остојић, *Петар I*, 169; Вушовић, *Његош*, 79; Глушица, *Миљанов*, 299; Суботић, *Томановић*, 240).

⁷⁶⁷ У *Рјечнику* он каже: „да народ овакове ријечи у говору свагда узима као *gerundia* н. п. оде играјући, пјева копајући... али би се у писању могле узети и за права причастија (као прилагателна имена), н. п. играјући, играјућа, играјуће; зашто је и народ ђекоје узео и обратио у прилагателна имена, н. п. текућа вода, стајаћа кошуља, спаваће аљине, плетића игла итд.” (Караџић, *Рјечник I*, LX).

⁷⁶⁸ Исп. Младеновић, *Рајић*, 121; Илић, *Радичевић*, 142; Јерковић, *Игњатовић*, 172; Кашић, *Видаковић*, 99.

⁷⁶⁹ Јавља се само у облику попридјевљеног облика *бивши* (Јовановић, *Паштровићи*, 400).

⁷⁷⁰ Пешикан, *СК-Љ*, 178; Стевановић, *Источноцрногорски*, 122; Вуковић, *Пива*, 73; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 97; Пижурица, *Колашин*, 171.

јавља и код старијих црногорских писаца А. Змајевића, владике Данила, Петра I, М. Миљанова⁷⁷¹, док је у језику Лазара Томановића уобичајен у употреби⁷⁷², као у језику Вука Караџића. Глаголски прилог прошли Вук је примио из књижевног језика, иако се борио против свега што је непознато народном језику⁷⁷³.

Образује се од наставака *-вити* и *-в*:

– *светопочивши* П10, *повративши* П16, *не гледавши* П17, *уземши* П22, *оцјенивши* П26, *назвавши* ГО5, *зазријевши* ГО9, *pregorjevši* ШМ24, *obećavši* ШМ26, *okrenuvši* ШМ36, *vrativši* ШМ46, Ч9, *уриштивши* ПЦП81, *уришавши* ПЦП84, *dovativši* ПЦП143, 261, *primivši* ПЦП176, *сјетивши* ПВД5, *не имавши* ПВД6,29, 10,45, *прозвавши* ПВД16,93, *чувши* ПВД16,94, *пашавши* ПВД20,108, *покривши* ПВД23,124, *пољубивши* ПВД23,128, *наситивши* Ч1,131, *došavši* Ч2,210, *neimavši* Ч3, ПР2,165, *покоривши* Ч6, *родивши* Ч11,5, *оставиши* Ч11,7, *устројивши* Ч11,9, *окупивши се* Ч11,24, *прогнавши* Г1,2, *имавши* Г20, *čuvši* Г23, *дознавши* Г29,14, *заузевиши* С4, *одбивши* С6, *измѣнивши* С6, *умаливши се* С24, *примивши* С28, *одлучивши* С31, *проводивши* С36, *угледавши* С40, *разложивши* С41,

– *izabrav* П78, *ostaviv* ПЦП57, *čuv* ПЦП70, *naumiv* ПЦП77, *udruživ* ПЦП194, *удружив* ПВД10,46, 13,62, *дохватив* ПВД13,70, *netogav* Г2, *уважив* Г29,5.

б) Попридјевљени глаголски облик забиљежили смо у примјерима:

бивши П21, *бивши* министар П47, *bivši* ПР2,190, *светопочивши* Патрик П10, *почившига* Архимандрита Саве Ч1,119, *бывши* Република Млетачка Г1,4.

Особина је позната Вуковом језику, као и паштровским говорима⁷⁷⁴.

83. ГЛАГОЛСКИ ПРИДЈЕВИ

1. Глаголски придјев трпни

а) Глаголски придјев трпни гради се у највећој мјери на исти начин као и у савременом језику, тј. наставцима: *-и*, *-ен*, *-т*. Репартиција наставака одговара данашњем књижевном језику у примјерима:

-и: *незадовољан* П2, *привезан* П3, *задовољан* П4, *одговоран* П6, *окован* П8, *протеран* П8, *радосан* П12, *уздан* П14, *постојан* П14, *дужан* П14, *држан* П17, *нацртан* П18, *пратичан* П20, *пенсиониран* П24, *прећеран* П33, Ч11,33, *лажна* П33, *суспензивни* П37, *харан* П39, *легализовано* П56, *ијетан* ГО6, *vezane* ШМ35, *ototan* ПЦП60, *родан* Ч1,118, *плодан* Ч1,118, *усиловани* Ч1,127,

⁷⁷¹ Пижурица биљежи дванаест примјера у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 321). У језику владике Данила овај облик не постоји, а у Петра I ријетко се употребљава (Младеновић, *Владика Данило*, 155; Остојић, *Петар I*, 169). Није заступљен ни у рукописима Марка Миљанова, а у штампаним текстовима врло је риједак (Глушница, *Миљанов*, 149).

⁷⁷² Суботић, *Томановић*, 158.

⁷⁷³ Вуковом заслугом глаголски прилог прошли постао је облик нашег новог књижевног језика (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 154–157).

⁷⁷⁴ У Вуковом језику забиљежени су примјери овог глаголског облика у придјевској функцији (Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 135). Паштровићи само знају за попридјевљени облик *бивши* (Јовановић, *Паштовићи*, 400).

освјесан Ч6, непристрасан Ч6, озбиљан Ч7,10, тријезан Ч7,10, *poslan* Ч9, печатана Ч10, позвани Ч11,11, оправдана Ч11,31, *zакоран* ПР2,190, *običavani* Г2, -ен: одмѣни П3, устројена П7, утврђен П8, одвојена П10, ГО1, објављен П16, преварен П16, извештен П17, напуњен П24, распуштен П29, изражена П31, изложен П31, облашћен П35, напђене П40, уљубљена П44, *ivažene* П67, ватрена С25, осамљена ГО1, окићена ГО6, нарешена ГО6, *rotamljen* ПЦП11, *progjeden* ПЦП60, скамењена ПВД31,90, згучена ПВД31,90, умножена Ч1,119, обдаренъ Ч1,119, спроведен Ч6, извјешћен Ч6, просвјештен Ч6, чазбен Ч7,10, гоњен Ч11,8, искрена Ч11,31, *dovožene* ПР1,146, *zaljubljen* ПР2,190, *sudjeni* Г2, -т: постакљута П6, познато П10, престрта П14, узет П17, дигнут П17, издат П25, *obvit* П67, припознато Ч1,123, успети и прогнати Ч7,1, знаменита Ч11,12, узета Ч11,12, одузето Ч11,18, отворита Ч11,31, *potrebit* П78, *воздвигнутъ* Г1,4.

б) У Љубишином језику нешто је фреквентнија употреба наставка -т него у савременом језику, чиме се слаже са стањем у говорима родног му краја⁷⁷⁵:

изабрат П26, Ч11,30, *nerazvita* Ч9, *предат* Ч11,24, *прописато* Г1,1.

Овакви примјери карактеристични су и за друге црногорске говоре, као и за језик Вука Карацића⁷⁷⁶.

Код неких глагола јављају се напоредне форме са -и и -т:

именоват П59, *именоватъ* Ч1,125, *наименован* Ч11,7, *именован* Ч11,9.

Неслагања са књижевним језиком огледају се и формама са јотованим сугласником испред наставка -ен: *отрешено* П32, поред примјера: *претресен* Ч10.

У Паштровићима су забиљежени примјери *понешен*, *пренешен*⁷⁷⁷.

2. Радни глаголски придјев

О облику радног глаголског придјева за мушки род већ је било ријечи у поглављу фонетике. Овај облик се завршава вокалском групом -ао (са изузецима асимилације у правцу вокала а или о, или пак са губљењем секвенце ао), затим доследно очуваним -ео, -уо, док се -ио јавља са минималним одступањима – писања сугласника ј међу овим вокалима (в. т. 33. а, б, в, 15. 1. а). Код женског и средњег рода, као и у множини нема одступања од одговарајућег стандарда.

84. ИНФИНИТИВ

Инфинитив се у језику Стефана Митрова Љубише јавља: са завршецима -ти и -ћи, без крајњег -и, са апострофом умјесто вокала и⁷⁷⁸.

⁷⁷⁵ Наставак -т код глагола друге и пете врсте потискује из употребе наставак -и (Јовановић, *Паштровићи*, 392–394).

⁷⁷⁶ Исп. и за друге говоре – Милетић, *Црмница*, 455; Пешикан, *СК-Љ*, 178; Станић, *Ускоци*, 255; Пижурица, *Колашин*, 171. Вук има овакве примјере (Маретић, *Граматика*, 279–280).

⁷⁷⁷ Јовановић, *Паштровићи*, 393.

⁷⁷⁸ Примјери са апострофом су из *Сазаклетве* и превода, као и из једног штампаног писма.

Однос ових облика је ипак у корист облика на *-ти* и *-ћу*, који се јављају у највећем броју примјера, чиме се он удаљава од своје дијалекатске базе⁷⁷⁹. Облици инфинитива без крајњег *-и* познати су многим црногорским говорима⁷⁸⁰. Неуједначено је стање и код старијих црногорских приповиједача⁷⁸¹. На основу прегледаног материјала дошли смо до закључка да Љубиша знатно чешће употребљава дуже облике, и у рукописима и у штампаном тексту. Наводимо само мали дио примјера за облике на *-ти*, *-ћу*:

- а) *стати* П1, *садржати* П2, *одити* П4, *оставити* П6, *разбити* П7, *живљети* П14, *ћутити* П17, *препоручити*, *служити* П20, *сјећети* П21, *видјети* П28, 39, *требовати* П28, С43, *ицутити* П31, *гласовати* П37, *појати* П44, *писати*, *радити* П45, *ћути* П67, *походити* П71, *trehovati* П72, *рећи* и *одрећи*, *обећати* и *преварити* С5, *сбруцати*, *прогнати*, *подарити* С21, *ћерати* ГО2, *živjeti* ШМ11, *predvojestručiti* ПЦП10, *biti* ПЦП161, *iskopati*, *razoriti*, *otrovati* ПЦП270, *мислити*, *зборити*, *писати* и *проповједати*, *вијећати* и *договарати* ПВД32,129, *пробити* Б18, *изгинут* Б26, *водити* Ч1,118, *предавати* Ч1,118, *остати* Ч1,127, *одузети* Ч6, *praštati* ПР2,190, *glasovati* Г13,96, *доћи* П2, *ноћи* П8, *претећи* П49, *моћи* П56, Ч11,23, *моћи* П68, *доћи* П77, *izbjeći* ШМ7, *отући* Б,31, *роћи* Г18, *рећи* Г29,13.

Поред ових јављају се и примјери без *-и*, као и примјери са употребом апострофа:

- б) *бити* П55, ГО9, ПВД5,26, 36,44, *добит* П56, *арчит* П59, *kazat* ШМ40, *bit* ПЦП54, *svetit* ПЦП55, *окусит* ПВД9,40, *љубит* ПВД15,86, *кудит* ПВД15,89, *препанут* ПВД16,94, *мирит* Б7, *окупит* Б7, *пловит* Б10, *помислит* Б17, *гађат* Б18, *гинут* Б22, *нестат* Б23, *поприцават* Б27, *тонут* Б,33, *vidjet* ПР2,86, *rugat* ПР2,86, *gledat* ПР2,190, *igrat* ПР2,200, *trošit* Г2, *doć* ПЦП55, *моћ* ПВД31,89, *пронић* Б38,
- в) *рећ'* С7, *узет'* С15, *одобрит'* С19, *говорит'* С20, *быт'* С40, *указат'* С41, *здружит'* С41, *оковат'* С48, *ослободит'* С50, *имат'* С51, *умножит'* С56, *бранит'* С58, *stat'* П80, *živjet'* ПР2,85, *laskat'* ПР2,85, *pretvarat'* ПР2,85, *kopat'* ПР2,96, *prevrćat'* ПР2,96, *pojit'* ПР2,96, *bit'* ПР2,190, *kudit'* ПР2,190, *pjevat'* ПР2,190, *osudjivat'* ПР2,190, *pisat'* ПР2,190, *prepunjat'* ПР2,190, *držat'* ПР2,200.

⁷⁷⁹ Паштровићи знају за три лика инфинитива: са наставцима на *-ти*, *-ћу*; без крајњег *-и*; без финалних морфема *-ти*, *-ћу*, који се јављају са истим степеном учесталости (Јовановић, *Паптровићи*, 382–384).

⁷⁸⁰ Инфинитив без *-и* карактеристичан је за следеће говоре: Вујовић, *Мрковићи*, 260; Пешикан, *СК-Љ*, 178; Стевановић, *Источноцрногорски*, 84; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89; Пижурица, *Колашин*, 154. Напоредни облици са *-и* и без њега јављају се у Црмници (Милетић, *Црмница*, 452), Пиви (Вуковић, *Пива*, 72), западноцрногорским (Вушовић, *Херцеговина*, 56), Ускоцима (Станић, *Ускоци*, 229–231).

⁷⁸¹ Дуже форме одлика су језика А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 322–323), а краће владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 157). Напоредну употребу биљежи проф. Остојић за језик Петра I и Ненезић за језик Николе I (Остојић, *Петар I*, 170; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 97). Употреба дужих и краћих форми у језику М. Миљанова зависи од извора – у неким дјелима је обичнија краћа, а у другима дужа форма (Глушица, *Миљанов*, 133). Инфинитив је сасвим обичан без наставка *-и* у језику В. Поповића (Остојић, *Вук Поповић*, 173). Томановић има облике на *-ти*, *-ћу*, са ријетким изузецима (Суботић, *Томановић*, 160).

Губљење крајњег *-и* свакако је једна од архаичних црта, која се проширила преко футура⁷⁸². Љубиша је у овом погледу много ближи савременом језику, а то потврђује употреба облика на *-ти* и *-ћи*. Не постоје нека одређена правила за употребу краћих или дужих облика. Ни положај у реченицама нема неког значаја за употребу једног или другог облика.⁷⁸³

Код глагола који се завршавају групом *-сти*, нијесмо забиљежили губљење морфеме *-ти*, као у говорима Љубишиног ужег завичаја⁷⁸⁴: *изјести* П61, *dovesti* П68, *јести* ПВД14,78, *увести* Ч8.

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

85. ФУТУР I

У језику Стефана Љубише постоје два начина грађења овог глаголског облика:

- а) енклитички облик помоћног глагола *хтјети* + инфинитив са или без крајњег *-и*;
- б) инфинитив + енклитика помоћног глагола *хтјети*.

1. Првим начином обиљежавања облика футура I Љубиша се само дјелимично слаже са својим говорним идиом у којем се инфинитив употребљава поред стандардне и супинске форме и без морфема *-ти* и *-ћи*⁷⁸⁵. У језику нашег писца много су чешћи облици као у књижевном језику:

ћеиџ доћи П2, *ће дати* П2, *ћу казати* П6, *ћемо написати* П7, *ће се примити* П8, *ће кандидирати* П8, *ћеи знати* П9, *ћи послати* П11, *неће судити* П14, *ћемо преокренути* П14, *ће учинити* П27, *ћу продупити* П27, *ћу моћи* П34, *ћеме добити* П35, *нећу чудити* П40, *неће наћерати* П40, *неће требовати* П72, *ћи примјетити* П74, *ће бити* П78, *нећу гласовати* П90, *ће доћи* С20, Б34, *ћеме тражити* С52, *не ће бити* ГО3, *ћете пратити* ШМ23, *ћи наћи* ШМ40, *ћеме укоријенити* ПВД10,48, *ће бити* ПВД15,86, Б23, П76, *неће моћи* Б19, *ће се отворити* Б23, *ће објесити* Б28, *ће рећи* Б28, *нећеš наћи* Ч3, *ћеме држати* Ч8, *ћи роћети* Ч9, *ћемо ће ослаћати* ПР2,190, *ће слушати* ПР2,200, *ћемо моћи* Г21, *ћемо положити* Г29,19.

Краћи облик инфинитива и једних и других глагола је мање заступљен:

ће ороћити ПЦП16, *ћеš погинути* ПЦП18, *неће узимати* ПЦП9, *неће моћ* ПЦП136, *ће бити* ПВД24,135, *ће бранити* Б9, *ће удрити* Б13, 23, *ће припијевати* Б38.

2. И други начин грађења футура I разликује се од стања у Паштровићима, у којима је срастање енклитике са општим дијелом инфинитива доследно спроведено код

⁷⁸² Види: Стевановић, *Источносрпскогорски*, 84; Решетар, *Der. St. D.*, 199.

⁷⁸³ Употреба ових ликова зависи од реченичног нагласака, од реда ријечи у реченици – исп. Милетић, *Црпница*, 452; Вуковић, *Пива*, 72.

⁷⁸⁴ На овакве облике вјероватно је утицала нестабилност групе *-ст-* (Јовановић, *Паштровићи*, 385). Финална група *-ст* доследно се чува у језику С. Љубише, за разлику од Паштровића у којима се упрошћава – в. т. 43. 4. а

⁷⁸⁵ Такав футур без морфема *-ти* и *-ћи* је убједљиво најчешћи у паштровском говору (Јовановић, *Паштровићи*, 382).

глагола на *-ћу*; док су код глагола на *-ти* осим срастања забиљежени и ријетки примјери сложеног футура са инфинитивом без крајњег *-и*⁷⁸⁶. У Љубишином језику постоје три облика футура I.

а) Срастање енклитике са општим дијелом инфинитива региструјемо и код глагола на *-ти* и на *-ћу*:

– *казаћу* П6, *имаћемо* П8, *видјећемо* П14, *чекаћу* П15, *послаћу* П18, *настојаћу* П22, *заузећу* П24, *послаћете* П27, *биће* П36, *казаћети* П53, *чинићу* П54, *имаћеш* П62, *бићу* П65, 93, *знаће* П67, *биће* П71, *погинуће* ШМ22, *плаћаће* ПЦП17, *скочиће* ПВД5,26, *гласоваћемо* Ч11,11, *састојаће* Г29,7,

– *наћеш* П45, *доће* П45, ПВД13,73, *доће* ШМ24, *привуће* ПЦП168,

што одговара стању у многим црногорским говорима⁷⁸⁷.

б) Други начин обиљежавања је са краћим обликом инфинитива и енклитиком помоћног глагола и код једних и код других глагола:

– *знат ће* П58, *дат ће* П71, *ћуват ће* П81, *повѣдат' ће* С44, *бранит' ће* С58, *дат ће* ПЦП59, *прискочит ће* Б11, *сјетит ће* Б22, *заметнут ће* Б25, *топит ће* Б38, *ћинит ће* Ч4, *засјат ће* Ч4, *одбит ће* Ч4, *бит ћи* Ч4, *повједат ћи* ПР2,96, – *доћ неће* ШМ17, *рећ ће* ПР2,190,

чиме се Љубиши језик слаже са језиком старијих црногорских приповиједача⁷⁸⁸. У западној варијанти сх књижевног језика ако је инфинитив испред облика глагола *хтјети*, у инфинитиву глагола на *-ти* одбацује се *-и*⁷⁸⁹.

в) Трећи начин грађења овог облика јесте комбинација пуног облика инфинитива на *-ти* и на *-ћу* и енклитичког облика глагола *хтјети*:

– *заузети ћу* П4, *имати ћемо* П13, *се знати неће* П16, *казати ће* П17, *преварити нећете* П19, *бити ћу* П22, *писати ћу* П38, *бити ће* П42, 47, 61, ПВД13,69, Ч11,10, Г19, Г29,7, *учинити ћу* П42, *употребити неће* П49, *битиће* П58, *ткати ћу* С35, *бити ће* С52, *premetati ће* ПЦП60, *nastati ће* ПЦП69, *plakati ће* ПЦП69, *kazati ћи* ПЦП159, *oteti ћи* ПЦП166, *propasti ћи* ПЦП233, *видјети ће* ПВД4,24, *изјести ће* ПВД14,81, *остати ће* ПВД31,91, *поштећети неће* Б23, *дати ћу* Б24, *бити неће* Б25, *бити ће* Ч3, Г10,49, Г13,96, *ostati ће* Ч9, Г2, 23, *obradovati ће* се Ч9, *знати ће* Ч11,30, Г29,23, *бранити ћу* Ч11,30, Г29,24, *развидјети ће* П82, *ћитати ћи* ПР2,86, *знатиће* Г1,2, *morati ће* Г2, *zahrdjati ће* Г4,217, *ћинити ће* Г10,49, *гласовати ћу* Г19, *imati ће* Г22,3, Г28, *olakšati ће* Г23, *настиће* Г29,6, *ранитиће* Г29,23, – *моћи ћеш* П2, *доћи ће* П21, 32, *поћиће* П22, *моћићемо* П27, *доћи ће* ПЦП35, *priteћи ће* ПЦП58, *наћи ћеш* Ч7,9, *наћи ће* Ч11,31, *моћи ћи* Г18, *наћи ће* Г21.

⁷⁸⁶ Јовановић, Паитровић, 395–396.

⁷⁸⁷ Исп. Вујовић, Мрковић, 267; Милетић, Црнцица, 477–478; Пешикан, СК-Љ, 179; Вуковић, Лива, 75.

⁷⁸⁸ Облици са краћим обликом инфинитива забиљежени су у језику А. Змајевића (Пижурца, Змајевић, 324), П. П. Његоша (Вушовић, Његош, 38), М. Миљанова (Глушница, Миљанов, 152).

⁷⁸⁹ Брабец, Храсте, Живковић, Граматика хрватскога или српског језика, 116.

Додавање синклитике на дужи облик инфинитива ријетко се јавља код цетињских владика Данила и Петра I, као и код М. Миљанова, Л. Томановића, док је у Његоша нешто чешће⁷⁹⁰. Овакав начин грађења футура I је најдоминантнији у језику А. Змајевића⁷⁹¹. Вук је био против оваквог начина писања⁷⁹². Овакви облици чести су и код писаца из других дијалекатских области⁷⁹³.

86. ФУТУР II

Облик футура II није чест у језику нашег писца, што одговара стању у народним говорима којима припада Љубиша⁷⁹⁴. Образује се од презента помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева који се мијења. Забиљежили смо примјере:

ако *буде поступала* П19, ако *се не будемо побркали* П91, ако *budete radili* ПЦП69, ако *budete prasćali* ПЦП148, ако *se budemo ugledali* Ч9, ако *budemo radili i praštali* Ч9, ако *se budemo požurili* Г21.

Облике футура II са инфинитивом умјесто радног глаголског придјева, који су чести у језику старијих писаца и са других дијалекатских простора⁷⁹⁵, у Љубишином језику биљежимо у једном примјеру: *Буду имати* што желе П36.

Као и у паштровском говору Љубиша ријетко употребљава модалну конструкцију прошлог времена – конструкцију футура глагола *бити* и радног глаголског придјева⁷⁹⁶: *Биће* већ тамо *приснио* Интендант за месо П25.

У значењу футура II Љубиша често употребљава презент с префиксом уз-:

неузтражиш П7, *узтражиш* П7, *узрадили* П43, *узтреба* П47, *узоће* П49, 58, *уз треба* П56, *изmogне* П82, *искажем* ПЦП159, *изmogнет* ПЦП179, 193, *уз хоће* ПВД12,59, *узхоће* ПВД25,137, *узколеба* Б37, *неузбуде* Ч1,127,

и конструкције *везник + презент свршених глагола* (о овоме детаљније у поглављу синтаксе в. т. 145. 2).

⁷⁹⁰ Младеновић, *Владика Данило*, 157–158; Остојић, *Петар I*, 172; Глушица, *Миљанов*, 152; Суботић, *Томановић*, 161; Вушовић, *Његош*, 38.

⁷⁹¹ Пижурница, *Змајевић*, 324.

⁷⁹² Караџић, *Грамматички и полемички списи В. С. Караџића*, II, 91.

⁷⁹³ Исп. Кашић, *Видаковић*, 96; напомена 393. Код старијих босанских писаца видјети: Вукомановић, *Маргитић*, 130.

⁷⁹⁴ Ни паштровски говори не одликују се ширином употребе овог глаголског облика. Наводе се свега неколика примјера (Јовановић, *Паштровићи*, 396).

⁷⁹⁵ Проф. Остојић за језик Петра I наводи један примјер који је књишког карактера (Остојић, *Петар I*, 172). Ову конструкцију ријетко употребљава и владика Данило (Младеновић, *Владика Данило*, 158–159). За писце са подручја Војводине исп. Младеновић, *Рајић*, 124; Јерковић, *Игњатовић*, 167, Кашић, *Видаковић*, 96. Честа је и у језику дубровачко-далматинских писаца, (Зима, *Синтаксичке разлике*, 294–295). Конструкција *будем + инфинитив* у значењу футура II позната је западнијим говорима нашег језика (Вуковић, *Футур II-ги и еквивалентни глаголски облици*, 246–275).

⁷⁹⁶ Исп. за Паштровиће примјере: *биће да је била*, *биће дошла*, *биће се договорили* и сл. (Јовановић, *Паштровићи*, 397). Овакви облици карактеристични су и за говоре Колашина (Пижурница, *Колашин*, 169) и сусједне говоре источне Херцеговине (Пецо, *Источна Херцеговина*, 156). Зорка Кашић за говор Конавала региструје ову конструкцију (Кашић, *Конавли*, 338).

а) Најчешћи претеритални облик у Љубишином језику је перфекат, који нема неких специфичности које би га одвајале од стања у савременом књижевном језику. Тако биљежимо примјере типа:

нису преузеле П1, хтио сам П4, је обстајао П10, није хтио П11, закључили смо П18, сте напали П18, сам хтио П20, је каживала П24, сам се изуо П24, сам свјетовао П25, су се злоупотређавала П40, су хћели П45, није су хћели П45, смо гласовали П48, је изјело П56, отећили су П69, се нијесам сусрио ГО7, је загледицао ГО25, каживао је ПЦП22, су пренашали ПЦП77, је мрб ПВД26,143, су мншљели Ч6, је изнјјала Ч9, је преполављало Ч9, је илџао Ч11,18, је хћела Ч11,26, сто гласовали П178, си каживао П191, је увела Г19, с доша П2, самъ одржа П2, самъ преда П3, није поколеба П6, си посла П23, сам телеграфа П23, си обећа П37, је одила П40, је омрза П43, сам калкулира П47, се нијесам довата П59.

б) У својим текстовима Љубиша често чува енклитiku је уз повратну речцу се, а што је одлика језика Петра I⁷⁹⁷:

да се је збуо П26, се је онаро П48, Kad se je prepolovila П78, ili se je buhač rastičio П81, se je pomrsila ПЦП80, se je slabo nadao ПЦП84, Dobro se je reklo ПЦП158, Ovi se je zvaо ПЦП182, Od kad se je ovo selo naselilo ПЦП240, у којој се је родио ПВД35,10, Жарко се је помрачило сунце Б27, Сиње се је море помамило Б29, Слава се је бојно окитила Б39, Стара се је срећа пробудила Б39, Kad se je godine 1830. preselio Ч2,209, по се је она slabo poznavala Ч2,210, кад се је Бока надала Ч6, borio se је јавно Ч9, кад се је раздвајала Ч11,5, да се је примио Ч11,11, пријед нег се је рат објавио Ч11,11, те се је окупио Ч11,21, да се је увео Ч11,33, Pošto se је borba prekinula ПР2,190, која се је pridesila Г3,128, Што се је војска дигла Г19.

в) Облик крњег перфекта не излази из оквира савременог језика, што одговара стању и у Паптровићима⁷⁹⁸:

кад ви рекао П36, Будући министарство наредило П45, Доио објаву наш једновјерник ГО2, Ockvrnuli jedno sveto ime ШМ23, Kad bili u веће на konaku ПЦП162, Kad bio дома ПЦП233, Kad bio kod ulaska ПЦП259, Kad bili pri objedu ПЦП261, Становао у тазбини ПВД2,14, Дошао ја у то село ПВД8,35, Кад било обоје у суду ПВД9,37, Кад било у првим кокотима ПВД13,72, кад био на отоку ПВД21,115, Кад видјела нас двојица ПВД25,139, Био у моме родноме селу један тежак ПВД26,144, Припитоме се некој кући гдје било дјевојака ПВД30,6, Мудар био Персано војвода Б26, Било ведро Б27, koі budući služio у Rusiji Ч2,209, Raztvorio trepavice у Šibeniku Ч9, Izučio мање і osrednje nauke у oтаčbini Ч9.

г) У Љубишином језику забиљежили смо конструкцију глаголског придјева радног глагола бити и инфинитива:

⁷⁹⁷ Ову појави биљежи проф. Остојић за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 173).

⁷⁹⁸ Јовановић, *Паптровићи*, 394.

јер се било бојати, да кад би опет мањина италијанска дошла у већине Ч11,26, која је позната неким црногорским говорима⁷⁹⁹.

88. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

Плусквамперфекат се у Љубише јавља као и у данашњем књижевном језику. Љубиша познаје оба начина творбе, који су подједнако у употреби, чиме се он удаљава од своје дијалекатске базе, која зна само за форму с перфектом облика помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева⁸⁰⁰. У језику нашег писца биљежимо:

а) конструкције перфекта глагола *бити* и радног глаголског придјева:

ја сам био писао П5, 6, *је био зачарио* П8, *сам био послао* П36, *био сам изгубио* П51, *је био суспендира* П52, *је предао био* П59, *сам био писа* П59, *је био обећао* П59, *ја сам се био забунио* П61, *рекао ми је био* П61, *su bili ocrnili* П67, *је bio nabasao* П67, *ја sam bio naučio* П69, *био дошао* ГО17, *su bili sklopili* ШМ30, *bilo se objužilo* ШМ32, *su bili išli* ПЦП83, *bio је нарао* ПЦП144, *сам био претрнуо* ПВД16,95, *Било се завадило* ПВД26,143, *је био намјенио* ПВД31,89, *је био купио* ПВД32,129, *нијесам био свршио* ПВД37,104, *су по~~с~~тила* *была* Ч1,123, *се заметнула была* Ч1,128, *је bila bacila* Ч2,209, *нијесу били изгубили* Ч11,36,

б) конструкције имперфекта глагола *бити* и радног глаголског придјева:

се бјаше уздивљео С37, *бяху досадили* С37, *бјаше острмило* ГО6, *бјеше се одио* ГО22, *бјах кренула* ГО23, *бјаše prekrila* ШМ1, *бјаху razrezali* ШМ10, *se бјаše ротео* ШМ21, *бјаše итикнио* ШМ24, *је бјеše научио* ПМ30, *бјеše porio* ПЦП10, *бјеše pokrio* ПЦП272, *бјаху пронашли* ПВД1,8, *бјах урадио* ПВД3, *бјаше приспјела* ПВД8,33, *се бјаху повратиле* ПВД9,37, *бјаше дошао* ПВД13,72, *бјаше закећала* ПВД15,85, *бјах чуо* ПВД15,85, *бјаше даровала* ПВД17,96, *бјах се разјарио* ПВД27,152, *бјах се примио* ПВД30,6, *бјасмо дошли* ПВД30,6, *бјех навикао* ПВД37,104, *се бјаше осунило* ПВД37,104, *се бјаше окренуло* Б37.

Ријетко се употребљава у језику Петра I, није чест ни у језику М. Миљанова, али његова употреба није занемарљива, док је релативно чест у употреби у језику А. Даковића и Л. Томановића⁸⁰¹.

Као и код перфекта и код плусквамперфекатских образовања, али сасвим ријетко, употребљава се синклитички облик помоћног глагола *је* уз повратну речцу *се*:

kako se је bio zarekao ПЦП85, *Који се је био захвалио* Б27.

⁷⁹⁹ Милетић, *Црмница*, 555; Пешикан, *СК-Љ*, 204–205; Станић, *Ускоци*, 259.

⁸⁰⁰ Јовановић, *Пашировићи*, 395. И на један и на други начин гради се у Црмници, Мрковићима, СК-Љ говорима, Пивци, Колашину, Ускоцима (Вујовић, *Мрковићи*, 266; Милетић, *Црмница*, 555; Пешикан, *СК-Љ*, 179; Вуковић, *Пива*, 74; Пижурица, *Колашин*, 169–170; Станић, *Ускоци*, 257). Интересантио је и стање које се јавља код црногорских писаца. У језику Петра I, М. Миљанова, А. Даковића неупоредиво је чешћа варијанта са имперфектом помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева (Остојић, *Петар I*, 173; Глушница, *Миљанов*, 154; Остојић, *Даковић*, 119), док владика Данило чешће користи облик перфекта глагола *бити* и радног глаголског придјева (Младеновић, *Владика Данило*, 160). Змајевић зна само за форму имперфекта глагола *бити* и радног глаголског придјева (Пижурица, *Змајевић*, 325).

⁸⁰¹ Остојић, *Петар I*, 173; Глушница, *Миљанов*, 154; Остојић, *Даковић*, 119, 187; Суботић, *Томановић*, 162.

89. ПОТЕНЦИЈАЛ

а) Наш писац често употребљава потенцијал. Творба овог глаголског облика одликује се недоследношћу, која се огледа у аналошким процесима усвајања форме *би* за сва лица⁸⁰². Тако, поред многобројних облика у којима се огледа идентичност као у савременом књижевном језику:

1. л. ј. *не бих набавио* П4, *не бих свјетовао* П33, *ја бих тркнуо* П39, *бих ја остао* П45, *ја не бих подхватио* П59, *ако бих ти брзојавио* П59, *ја бих тебе помогао* П61, *ходила бих* ГО20, *ја бих узео* ПЦП35, *но бих ја погинуо* ПВД5,27, *хтио бих* ПВД14,81, *бих скривио* Г29,9, *bih digao* ПЦП58, *bih ostavio* ПЦП58, *ја бих дошла* ПЦП71,
2. л. ј.: *неби послала* П6, *ако би ти нао* П45, *ако би поинао* П58, *ти би хтио* ПВД32,129, *чисто би ту скапао* Ч11,6,
3. л. ј. *би успјело* П8, *овај би носио* П17, Т8ро Војновић... *дао би доста* П35, *он би морао* П47, *није знао језика ни како би до Ivanbega doparo* ПЦП56, *bi Mijatovica muža pregorela* ПЦП247, *Иванбег би се заустављао* ПВД2,15, *У звјерки би срце проплакало* Б17, *предкљъ би стојао* Ч1,121, *како би се рајхсрат просуо* Ч11,20,
1. л. мн.: *бисмо виђали* С2, *читили бисмо* С20, *се небысмо латили* С40, *Bismo li ljudi kakav put našli...* Тако *bismo obraz sačuvali* ПЦП150, *bismo se nastavili* ПЦП248,
2. л. мн.: *brzo biste joj dno vigjeli* ПЦП23,
3. л. м.: *пак би га могли убити* П8, *они би поверили* П47, *Остале би обје за уклиња ... гдје би поиле да не пођу, гдје би ијеле да не шједу, што би рекле да не реку; прекукале кукавице* ГО18, *Sva bi tri Turci posjekli... a ne bi ni od Mlečićah smjeli do Orlova doći* ШМ47, *многи би прије тебе на ту столицу сјели* ПВД15,84, *Četiri sugje i dvanaest vlastela ... sjedili bi* ПЦП9, *bi stvari ovako ustrajale* Г10,48,

биљежимо и облике ширења аналошких форми *би*:

1. л. ј. *би волио* П8, *ја би те привука* П9, *ја би га нита* П26, *Кад би се ја хтио* П26, *ја би уинао* П27, *кад не би могао* П39, *имао би доста писати* П45, *ја би се погађао* П59, *Писао бы ти д8же* С35, *ја бы се проша'* С52, *пак би му предвојио* ШМ11, *кад помислим...* *volio bi* ПЦП171, *би ја опина* ПВД32,129, *Би рекао и би се заклео* Б18,
1. л. мн.: *гони нас толико далеко да би жељели ступити и у ужју и ближу свезу* П26,
2. л. мн.: *морали би ви сјеђети* П21.

Ипак, видимо да ова одступања нијесу честа за 1. и 2. лице множине – евидентирали само по један примјер. О облицима 1. лица једнине већ је било ријечи у поглављу о сугласнику *х* (в. т. 38. в).

б) Значење потенцијала исказује се у Љубишином језику и конструкцијама *рад + бих/би + инфинитив* или *презент с везником да*:

rad bih роћи П31, *Rad bih samo znati* ПЦП248, *рад би задовољити* П34, *Рад би да ми пишем* П61, *Рад би... да се моје приповијести прештампају* П63.

⁸⁰² У Паштровићима у 1. лицу једнине у употреби је облик *бих/бик*, а у 3. множине *бише*. Међутим, и у овим говорима уочава се тенденција ка уопштавању форме *би* – *могли би*, *ми би вољели*, *кад би написали*, *не би они рекли*, *ја би те савјетова*, *ја би позва* и сл. (Јовановић, Паштровићи, 389–390, 400).

која је забиљежена и у језику владике Данила⁸⁰³.

в) У веома малом броју примјера забиљежени су и облици потенцијала II:

кад *би он био* по нашој погодби *направио* П59, *bila bi mi oprostila* П90, *bila bi se razlićila* ПМ29, *Била би се* иошт *молила* ПВД13,67, *Који би нас био повисио* Б22, *била би се доказала* Ч11,11.

г) Љубиша понекад има и конструкције потенцијала *бих/би* + *инфинитив*:

рад би био знати П14, *не бих био примити* П39, *bih bio gotov ponijeti* ПЦП13.

Облици потенцијала II забиљежени су у језику Вука Караџића, а сасвим ријетко и код неких старијих црногорских писаца, као и писаца из других дијалекатских подручја⁸⁰⁴. Стевановић појаву кондиционала II у граматикама хрватских аутора објашњава тиме што их је Маретић – описујући Вуков језик – унио у своју *Граматику*, а ови су је преузимали од Маретића. Облик кондиционала за прошлост нестао је из језика савремених српских писаца, мада нестаје и у језику хрватских писаца, а уколико се употребљава онда се објашњава њиховом склоношћу ка чувању књижевнојезичке традиције⁸⁰⁵.

90. НАПОМЕНЕ О ОБРАЗОВАЊУ ИМПЕРФЕКТИВНИХ ГЛАГОЛА

Једна од специфичности језика нашег писца јесте и имперфектизација неких глагола која се разликује од имперфектизације у савременом књижевном језику.

а) У Љубишином језику број глагола изведених инфиксом *-а-* већи је у односу на савремени језик. У следећим примјерима огледа се старије стање образовања ових глагола:

otkoraје ПЦП237, *iskušaје* ПЦП61, *ne odvaје* ПЦП210, *спуштаје* ПВД30,6, *запуштаје* Г20, *izpinјат* П67, *захваљам* П44, *oboжајето* ПР2,165,

који су одлика језика Петра I, Петра II, М. Миљанова⁸⁰⁶.

б) У категорији имперфектизованих глагола инфикс *-ава-* је веома продуктиван у језику Стефана Љубише. Доста је потврда да глаголи са овим наставком у језику нашег писца изостају у данашњем савременом језику, и да попут оних изведених инфиксом *-а-* прстходно наведених, представљају дијалектизме⁸⁰⁷. Тако поред књижевних:

– *саобћавам* П16, *обећавам* П17, *брзојавља* П31, *вручавамъ* С35, *обећава* ПЦП45, *обећава* ПВД17,97, *otkorava* ПЦП242, биљежимо и :

– *разпродавају* П82, *спуштава* ПВД23,124, Ч11,14,⁸⁰⁸ *одрицава* С51, *pregledavali* П72, *пуштаваше* С14, *разпрострањаваше* С24, *раздражаваше* С25,

⁸⁰³ Овакву употребу биљежи Младеновић за језик владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 161).

⁸⁰⁴ Маретић, *Граматика*, 637–638. Исп. Пижурница, *Змајевић*, 325; Остојић, *Петар I*, 174. Исп. за војвођанске писце: Херити, *Јанковић*, 243, напомена, 978; Кашић, *Видаковић*, 98; Јерковић, *Игњатовић*, 171.

⁸⁰⁵ Стевановић, *Неке лексичко-стилске разлике, а не варијанте*, НЈ, XIV, св. 4–5, 211–212.

⁸⁰⁶ Исп. Остојић, *Петар I*, 174; Стевановић, *Речник Петра II*, 247, 297; Глушица, *Миљанов*, 155.

⁸⁰⁷ Исп. Остојић, *Петар I*, 174; Глушица, *Миљанов*, 155; Суботић, *Томановић*, 164.

⁸⁰⁸ Употреба овог облика присутна је и у Његошевом језику (Стевановић, *Речник Петра II*, 330).

непронуштавање С26, смалаксавање С27, угушавајући С51, нуштавао ПВД13,75, *fotografava* ПЦП3, *proštukava* ПЦП171, засѣдали Ч1,125, паћеравали Ч11,32, паћерави ПР2,86, користовала Г1,3, *povredjava* Г13,96.

в) Забиљежили смо и неке глаголе који се образују инфиксом -ова- према глаголима с инфиксом -а- у савременом језику:

гласовати П37, Ч11,24, Г29,13, *glasovati* П68, *glasovali* П78, *glasovaše* П78, гласовање Ч11,25, *требује* П47, 56, ПВД16,93, 20,109, 22,121, *ne treba* ПЦП20, 21, *treba* ПЦП192, 248.

Глагол *требовати* јавља се у језику Петра II, М. Миљанова и Л. Томановића⁸⁰⁹.

г) Наставком -ива- у Љубишниним језику изводе се бројни имперфектизовани глаголи:

каживала П24, очекивајући П15, С58, истраживам П81, очекивамо ГО3, *razjasnjava* П78, *послуживање* С36, забачивајући С54, *razmrsivali* ПЦП160, *raspitiva* ПЦП198, *posmjehivajući* ПЦП252, *posmjehivajući* ПЦП172, *подругивају* ПВД11,53, *облети* ПВД23,128, *прелетивају* ПВД24,129, *дочекивајућ* ПВД25,137, *prisvojivajući* Ч2,210, *odbaćiva* Ч3, *очекива* Ч11,31.

Поред примјера у којима је имперфектизација извршена као у савременом књижевном језику, чести су и примјери са супституисаним инфиксима, у чему се огледа утицај народне традиције и говорне и писане⁸¹⁰.

О односу инфинитивне и презентске основе ових глагола већ је било ријечи (в. т. 78).

НЕПРОМЈЕНЉИВЕ РИЈЕЧИ

Непромјенљиве ријечи у језику С. М. Љубише немају неких већих особености у односу на стандардни књижевни језик. Специфичности су углавном лексичке и фонетско-морфолошке природе. О некима је већ било ријечи, но ради прегледности и систематичности разврстаћемо их према значењу и указати на неке појединости.

91. ПРИЛОЗИ

Изразита фреквентност ове категорије ријечи у текстовима Стефана Митрова Љубише представља карактеристичну стилско-језичку особеност његовог језика. Поред познатих, уобичајених прилошких ријечи, јављају се и оне које су специфичне за црногорско говорно подручје. Без обзира на нормативност и једних и других облика, они подједнако функционишу у језику нашег писца. При њиховој класификацији полазићемо од семантичког момента не издвајајући прилоге које су познате данашњем књижевном језику.

1. Прилози за мјесто

а) Прилози за мјесто су најчешће замјеничког поријекла:

⁸⁰⁹ Стевановић, *Речник Петра II*, 394; Глушица, *Миљанов*, 155; Суботић, *Томановић*, 165.

⁸¹⁰ Исп. Остојић, *Петар I*, 174; Глушица, *Миљанов*, 155.

хе П2, Б10, 32, *овђе* П4, 9, 22, С7, Г1,1, 19, Б20, 34, Ч11,15, *нигђе* П29, *негђе* П31, 48, *никућ* П31, *гђе* П56, 65, Б4, 10, Г29,17, *vogje* ШМ7, *ovgje* ШМ28, *gje* ШМ31, Ч5, *nikugj* ПЦП230, *ovdjedolje* ПЦП246, *gdjegdje* ПЦП268, *гдје* ПВД7,30, Ч11,6, *негдје* ПВД9,36, *овдје* ПВД13,73, Ч7,1, 7,4, *нигдје* ПВД19,105, *онд* Ч1,119, *игдје* Ч7,8, *ovdje* П75, ПЦП6.

Нијесу необични ни прилози типа:

ту П27, Ч7,1, Г1,2, *ти* ШМ36, *горе* и *доље* Ч7,2, *горје* П30, *ванка* П37, *ozgō* ШМ14, *osdo* ШМ14, *низдо* ПВД13,74, *отоле* ПВД17,99.

У Паштровићима се углавном јављају прилози: *хе*, *овдје* – регистровано је 15 фонетских и 23 прозодичка лика, *ондје* – такође са разноврсним ликовима, *свуђе*, *ту* и сл.⁸¹¹

б) Најчешћи прилози за правац кретања су *тамо*, *овамо*, *амо*, *онамо*, који понекад значе и мјесто⁸¹²:

тамо П1, 14, 14, 26, *овамо* П1, 2, 51, *амо* П2, 51, 74, 76, *онамо* П38, један *амо* други *тамо* ПВД13,69, *tamo* ПЦП10, *ато* ПЦП10, *тамо-амо* ПВД31,88, *амо* и *тамо* по вароши ПВД11,51, ни *амо* ни *тамо* С31, Пак се врти *тамо* и *овамо* Б35, разштракао се *тамо овамо* Ч1,128, *тамо* и *амо* поставити Ч11,12, ради се увести *тамо* П40, ево га *тамо* П54, оћели *тамо* или у Беч П59, *тамо* више пута Настоятелни бивали Ч1,120, они што су *амо* тијелом а *онамо* душом Г29,18.

Као и у родним говорима и овдје биљежимо облик *ћа* за правац кретања⁸¹³:

Родић полази сутра *ћа* П48.

в) За пут и простирање у Љубишином језику биљежимо примјере:

кућ П29, 45, на hrvacko primorје, *od kud* *dogje* ПЦП84, од куд довукују благо Ч7,9, *hodio nekugj* ПЦП243, *некуд* ПВД2,16, диспотизма нема *никуд* Ч6, *brani ga voda odasvud* ПЦП12, *свуд* П8, *svudj* ПЦП196, *od svud kud* ШМ10, *odasvud* ШМ11,

док су у говорима његовог ужег завичаја присутни само дијалекатски ликови *куђе*, *кудијен*, *овудије*, *тудије*, *некуђе*, *никуђе*, *свукуј*, *свукуде*, *свуђекуђе*, *свућкућ* и сл.⁸¹⁴.

в) За полазно мјесто кретања:

Љубиша углавном употребљава прилоге дијалекатског карактера са понеким обликом као у савременом језику:

пошто је пошао *одавђе* П24, *одавђе* П49, *odatile* ШМ33, па *otok Krk... otkle... dogje kod njih* ПЦП82, с Пијавице на Мрамор, а *отоле* у покос на Котла ПВД24,133, излазећи *одавдје* Ч11,30, да те ја *одавђе* препоручим П92, *otkle* Ч9.

Паштровски говори као и у претходној групи прилога, не познају књижевне форме осим у два примјера прилога *одавде*⁸¹⁵.

⁸¹¹ Јовановић, *Паштровићи*, 457–458.

⁸¹² Најчешћи прилози за правац у паштровским говорима су *кућ*, *куђе*, *кућа*, *куј*, *овамо*, *онамо*, *тамо* (Јовановић, *Паштровићи*, 458–459).

⁸¹³ Исп. Требало би да идемо *ћа* (Јовановић, *Паштровићи*, 459).

⁸¹⁴ Јовановић, *Паштровићи*, 459.

⁸¹⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 459.

г) За правац долажења:

У духу је паштровских говора и Љубишина употреба прилога за правац долажења⁸¹⁶:

opremi ovoga poklisara *otkuda* је doшао ШМ26, како би *otud* podигао Srbe i Grke ШМ42, *od kud* је bio ШМ48, *narod vrvi od svukud* ПЦП22, јер је turska сила већ *odasvud* обухватила ПЦП264, К вечери се небо од *свудкуд* затушти ПВД13,72, скоче од *свукуд* ПВД15,88, Пријатељи и знанци долечеше од *свуд-куд* ПВД35,10, gdje се oblaci од *svukud* ПЦП7, *odasvuda* ПЦП168, *одсвудкуд* С52.

д) Са значењем крајње тачке простирања забиљежили смо примјер: *dotle* ШМ31⁸¹⁷.

2. Прилози за вријеме су чести у Љубишином језику. Једни од њих припадају, ако не поријеклом, а оно обликом, замјеничким прилозима. Чешћи су без покретног вокала (в. т. 35. 1. а), понекад се јављају са партикулом (в. т. 36).

сад П6, х2, 7, 8, 9, 10, 13, 16, 22, 27, ГО2, 7, *садъ* П1, С4, 35, 48, *sad* П68, 69, ШМ22, 27, *засаd* П48, *сада* П14, *икада* П1, *никаd* П10, ГО3, ПВД20,111, *свакаd* П5, ПВД31,88, *каd-каd* ГО9, *нјекаd* ШМ8, *svakad* П78, ШМ21, ПЦП88, Г2, *nikad* ШМ48, ПЦП241, Г23, *икаd* ПВД20,111, *свакаdъ* Г1,3, *каdгођ* П34, *свеђеръ* С21, 27, 39, 51⁸¹⁸.

Поред ових биљежимо и следеће примјере:

онда П11, Ч6, *одма* П35, 44, 46, 48, Ч11,17, 11,20, *одта* П78, *одавна* П55, *онда* ШМ22, *igda* ПЦП161, *одсле* П58, *отсле* Ч11,10, *досле* Ч11,26, *докле* П1, *вазда* ПВД14.81, Б38, Ч11,33.

Прилог *вазда* у употреби је у Паитровићима, као и у језику старијих црногорских приповиједача⁸¹⁹.

Другачијег поријекла су следећи прилози за вријеме:

– *посље* П6, 48, *нрје* П8, *послије* П16, *најposle* П78, *прије* П88, *пријед* П18, *најприје* П19, *потле* П42, *после* П55, *подиито* П37, *најposlie* ШМ33, *одприе* Б13, *послиеда* Б19, *пре* Ч1,124, *најпре* Ч1,127, *prie* Ч2,210, *poslie* Ч4, *најпосле* Ч6, 11,26, *прије* Ч11,12, *најпослије* Ч11,15, *poslije* П88, *најпосље* Г19, *доцније* Ч1,125, – *данасъ* П1, Ч1,123, Г1,1, *сведневно* П1, *умахъ* П2, *сутра* П2, *уче* П2, *одавно* П6, *ономадне* П6, Г29,18, *синоћ* П7, *јучер* П8, 23, *лани* П14, 27, Ч11,15, *јесени* П14, *јуче* П17, *дневно* П19, *данас* П24, Ч6, *ономадна* П28, *напокон* П29, *lanih* П68, *сутрадан* ГО17, *лане* Ч6, *jeseni* ШМ4, *преко сутра* ПВД6,29, *прексутра* ПВД6,29, *сјутрадан* Б18, *ljetos* П81, *љетос* П91, *јесенас* Г19, *прољетос* Г29,22, – *наипаче* Г29,9, *најпоче* П16, *најраче* П71.

Мјесни прилог *негдје* употребљава се у временском значењу: *негдје* о Божићу ПВД3,18, што је одлика и језика Вука Караџића⁸²⁰.

⁸¹⁶ Исп. *откуд*, *одовуда*, *одокуда*, *отуд*, *одсвакуд* (Јовановић, Паитровићи, 460).

⁸¹⁷ У паштровским *додоле*, *дотле*, *донекле* (Јовановић, Паитровићи, 460).

⁸¹⁸ Облик *свеђеръ* забиљежен је и у језику Петра I (Остојић, Петар I, 178).

⁸¹⁹ Јовановић, Паитровићи, 456. Исп. Остојић, Петар I, 178; Глушица, Миљанов, 157. Даковић има *вазда* и *вазде* (Остојић, Даковић, 123).

⁸²⁰ Исп. *негдје* око божића, Вук Караџић, Рјечник II, 414.

3. Прилози за начин су морфолошки сложени и семантички веома разноврсни. Поред многих познатих прилога као у савременом језику, забиљежили смо и неке дијалекатског карактера:

здро̀во П2, *тако* П2, *просто* П2, *лако* П2, *брзо* П2, *чисто* П6, *силимџе* П6, *открито* П6, *морално* П8, *овако* П8, *тешко* П8, *разборито* П8, *излишно* П9, *јако* П10, *мухте* П11, *никако* П14, *озбиљно* П14, *сретињо* П15, *чудесно* П16, *бадава* П16, *својеручно* П16, *устмено* П17, *љубезно* П17, *скупа* П23, *временито* П24, *нехотице* П14, *неотице* П26, *тврдо* П34, *прекотврдо* П34, *ладнокрвно* П38, *пресиђајно* П49, *редимице* П54, *овако* ШМ20, *naravski* ПЦП161, *ubitočno* Ч2.211, *obrijetko i skupo* Ч4, *једногласно* Ч11,21, *редовно* Ч6, *једушно* закључе Ч6, да му *устимице* изјави свој страх ГО9, одаде се *живо* к науци Ч11,7.

Прилог *жље*, који се јавља у црногорским говорима⁸²¹, у употреби је и у Љубишином језику:

И наш је народ *жље* богомољан ПВД14,79, кад нам је Бог *жље* осудио ПВД15,84. Да ја нијесам имао разлога, *жље* би ми твоја мудрост помогла ПВД18,104, јер му је спречник *жље* помогао ПВД26,145, *Жље* ћеш ми ти у шаренијем гађама помоћи ПВД27,152, Лупежи и зли људи нијесу никад при себи кад *жље* кому раде ПВД29,158.

Михаило Стевановић сматра да су на чување скамењеног облика старог локатива *-зълѣ* највјероватније утицали њихови компаративи⁸²². Облик *жље* даје се и у *Рјечнику дубровачког говора* у значењу – *врло лоше, слабо, зло и горе*⁸²³.

4. Већина прилога за количину је у складу са савременим књижевним језиком, па наводимо мали број примјера:

много П1, С20, *више* П1, *доста* П2, *нимало* П7, *дуго* П8, *јошт* П59, *иошт* П59, ПВД14,82, *выше* С25, *jošt* ШМ9, *јошт* ПВД5, *мало* и *премало* Ч6, *малко* П92.

Прилози за количину алтернирају са количинским замјеницама:

nekoliko ШМ33, *ovoliko* ШМ39, *nikoliko* ПЦП59, 60, *неколико* Ч11,19, 11,30, *неколика* дана ГО1,

с тим што могу бити употребљени са морфемом *гођ*: *коликогођ* С14, 52, чиме се Љубишин језик подудара са језиком старијих црногорских писаца⁸²⁴.

Облици прилога *неколико* јављају се и са јекавским рефлексом и јотованим сугласником *н* (в. т. 30. 2. е):

нѣколико година Ч1,121, *нѣколико* людѣй Ч1,126, *njekoliko* П74, Г2, *нѣколико* Г1,3, *њеколико* Б22.

⁸²¹ Исп. Милетић, *Црпница*, 351; Пешикан, *СК-Љ*, 184; Вушовић, *Херцеговина*, 66; Пижурица даје примјере у значењу *слабо, лоше, ријетко, у зао час* (Пижурица, *Колашин*, 179). Облик *жље* јавља се само у конструкцији: *жље и горе* у говору Загарача (Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загарача*, 95).

⁸²² Стевановић, *Источноцрногорски*, 91–92.

⁸²³ Бојанић, *Тривунац*, *Рјечник дубровачког говора*, 111.

⁸²⁴ Остојић, *Петар I*, 177; Глушица, *Миљанов*, 158.

Карактеристичан је и облик *наполи*, који је забиљежен у паштровским, али и другим црногорским говорима⁸²⁵: Тако ми је *napoli* П67.

Забиљежили смо прилог *ишно*:

али *ишно* манџ негъ се гласа С8, по *ишно* платице мјесечно ПВД1,7, кад се *ишно* утишмају ПВД7,31, Опет орач жигне ошњем вола у кусове а *ишно* и тежака у дебело месо ПВД26,145, Развисмо *ишно* једра, чеса ПВД30,6,

који се јавља и у дубровачким говорима⁸²⁶.

Љубиша употребљава прилог *ље* који је познат народним говорима Пиве и Дробњака као и сусједним источнохерцеговачким, у значењу „сигурно, стварно”⁸²⁷:

і тамо čamio *lje* dvanajst danaх П69, натјечају *ље* шестерица ПВД7,32, једно пољице од *ље* триста рала земље ПВД17,96, Ту је једно плитко дно, зову га Туњом, много плиће нег је галија тонула, уско *ље* три шежња ПВД21,114, Првео жид у Цариграду *ље* по године ПВД35,10.

Маретић за Вуков језик помиње свезу *ље* и каже да је реченица у којој је *ље* увијек одрична⁸²⁸.

У Љубишином језику наглашена је употреба облика *множ*:

множъ велику Сенатора обѣлежише С18, *множъ* велику люди С24, *мноž* veliku košā ГО63, Tu se okupi *мноž* velika naroda ШМ19, *множ* лађица и чуњева ПВД24,129, непрегледна *множ* зборница ПВД31,88, навали *множ* народа ПВД34,209, okupljena *мноž* naroda ПЦП261, *множ* лијепијех кућа Ч7,2,

који се употребљава и у Његошевом језику⁸²⁹, као и прилог *сасма* који смо забиљежили у примјеру: не пазећи *сасма* ПВД5, у значењу „сасвим, потпуно, посве”.

92. ПРЕДЛОЗИ

Пошто ће о предлозима бити више ријечи у синтакси, овдје ћемо дати само неке случајеве који су или непознати или облички необични са становишта савременог књижевног језика. Ради прегледности нотираћемо их азбучним редом без неких већих објашњења, а не по падежима пошто ће се о таквим предлошко-падежним везама, њиховим значењима и функцијама говорити у поглављу о падежној синонимици.

Врх. Предлог *врх* (и с њим сложени) јавља се у различитим облицима – најчешћем *врх*, мање обичном *врху*, и у једном примјеру као *вр*:

– *врх* њих ГО4, кад дошли *на врх* бријега ГО6, *vrh* mora ШМ42, *vrh* svoje sobe ШМ44, *vrh* sebe ШМ44, *vrh* Novoga grad ПЦП2, *vrh* Budve ПЦП3, *vrh* Bara

⁸²⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 461. Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 278; Милетић, *Црмница*, 437; Пешикан, *СК-Љ*, 185.

⁸²⁶ *Ишно* (од *оволишно*) јавља се у значењу *сасвим мало* (Бојанић, *Тривунац*, *Рјечник дубровачког говора*, 150).

⁸²⁷ У говорима Пиве и Дробњака обичнија је у потврђним значењима – он ће данас *ље* доћи, седи *ље*, ударићу те *ље* и сл. (Вуковић, *Лива*, 102). У истом значењу исп. Пецо, *Источна Херцеговина*, 162.

⁸²⁸ Маретић, *Граматика*, 554.

⁸²⁹ Стевановић, *Речник Петра II*, 255, 448.

ПЦП45, *vrh* njih ПЦП60, *vrh* sviju ПЦП79, *vrh* dva sina ПЦП213, *врх* воде ПВД12,57, погледа *врх* себе ПВД13,72, *врх* сваке Ч7,3, *сврх* кошуље ПВД23,123, – *Врху* едногъ поля С59, *врху* моје клетве ПЦП213, *врху* закона Г16,146, – *вр* Новака ПВД5,27.

Облик *врху* није потврђен у црногорским народним говорима, а јавља се у језику Петра I⁸³⁰, док је предлог *вр* одлика језика Марка Миљанова⁸³¹.

Изим. Јавља се у значењу *осим*: не били било практичније да се школске књиге (*изим* вјерскијех) наштампају половина књиге латиницом а половина ћирилицом П82.

Након. У Љубишиним текстовима забиљежен је у форми *наком* и *након*: *наком* ПВД13,71, 19,108, 25,139, 31,90, *након* ПЦП2,382⁸³².

Прам/спрам. У употреби су облици *прам* и *спрам*: *прам* земље П44, *прамъ* толике особе С48, *прам* истоку ГО6, *прам* крштеној раји ГО13, *прам* сеоцком пријекору ГО18, *прам* њега ПЦП259, *прам* сеоцкоме Ч11,13, *прам* својој особи П86, *прам* себи ПВД13,74, *прам* њима ПВД24,129, *прам* црквеноме уласку ПВД31,88, *прам* Absburškoј Лоzi Ч4, *спрам* дебелогa портiera П50, *спрам* њега ПЦП135, 185, *спрам* брода ПВД3,21, *спрам* Будве Ч7,7,

док говори његовог ужег завичаја знају за облике *према*, *прама* и *спрама*⁸³³.

Преко/прео. Поред књижевног у употреби је и архаични облик *прео*: Vidji tamo *preo* vrha ШМ6, *preo* vrha ШМ30, *preko* Кома ШМ32, *preko* Хрцеговине ШМ47.

Су/са. Напореда са предлогом *са* употребљава се и *су*, као и у паштровским али и другим црногорским говорима, и језику старијих црногорских приповиједача (в. т. 31. 2. г), и то углавном у конструкцијама са бројевима и замјеницама⁸³⁴:

su tri prsta ПЦП259, Жупа *су* 4867 становника, Паштровићи *су* 2993 становника немају уредне школе Г20, Лазина *су* 1900 становника Г20, Грбаљ, Паштровићи, Маине, Побори, Браићи, Кривошије, Леденице, Убли, Мојидеж *са* 13,254 ст. прима Г20, Шибеник *са* 2990 ст. прима Г20, који је odio u Petrov grad *su* nekoliko Crnogorca ШМ4, lažac који се uortačio *su* tri četiri izješe ШМ17, njemu na pokajanje pošao *su* trista paštrovića ПЦП150, *са* сином П7, *са* свијем П8, *са* своје П10.

93. ВЕЗНИЦИ

О значењима и употреби везника биће посебно говора у синтакси, тако да овом приликом нотирамо везнике који представљају специфичност у језику С. М. Љубише и нијесу особина данашњег књижевног језика, или су као спољни знаци везе особина само народних говора црногорских.

а) Везник *али* се употребљава понекад умјесто везника *или*:

⁸³⁰ Овај предлог забиљежен је у језику Петра I у облику врх8 (Остојић, *Петар I*, 179).

⁸³¹ Глушица, *Миљанов*, 159.

⁸³² И у једном и другом облику употребљава га Петар I (Остојић, *Петар I*, 179). Миљанов има само један примјер у облику *након* (Глушица, *Миљанов*, 238).

⁸³³ Јовановић, *Паштровићи*, 462–463.

⁸³⁴ Паштровићи знају и за облик *со* поред *са* и *су* (Јовановић, *Паштровићи*, 462).

хоћели Маини три *али* један изборни Котар П45, јели се *али* није се прогласило П45, Пини ми јесили говорио са Рендићем о мировиини П. и јели ти обећао *али* не П61,

чиме се Љубиша слаже са стањем у црногорским народним говорима и са језиком црногорске литерарне традиције. (в. т. 153)

б) Умјесто везника *или* јавља се варијанта *или*ти: Сувише ти шаљем горду и моју обрану, *или*ти политични свој тестаменат П65, као и у језику старијих црногорских писаца⁸³⁵.

в) Умјесто везника *те* често се јавља *тер*: *тер* ГО18, 25, ПВД2,16, 9,37, 13,72, 17,97, 21,115, 32,129, 33,150, 34,209.

г) Речца *бо* долази као саставни дио везника *јербо*, који има ослонца у неким црногорским говорима, као и у језику Петра I⁸³⁶. Осим овог лика јавља и као *јер*, *јере* и *ер*: *ербо* С23, 36, *јер* П24, *еръ* П1, С1, 37, *ер* ПЦП55, *ер* ГО19, *јере* Б23.

У Паштровићима је чешћи облик *јере* него *јер*, а јављају се и форме *ер*, *ере*⁸³⁷.

д) Љубиша се у потпуности слаже са многим црногорским говорима, као и са језиком писаца претходника и савременика у употреби везника *е*⁸³⁸.

Богу молиш јутром и вечером, *е* да га приведе кајању ПВД13,70, ког је мати ставила на угледе, *е* да му која цурица омили ПВД22,119, шљегосмо у Бар на крај мора, *е* да искрене какви брод да нас превезе ПВД30,6, Када војска виђе, *е* изгорје Б,32.

ђ) Као и у говорима Љубишиног ужег завичаја и у његовом језику региструјемо везник *теке*⁸³⁹: Бјах се примио службе као вјешт пуљешкоме приморју, *теке* да се примакнем кући ПВД30,6.

94. УЗВИЦИ

Поред обичних узвика:

али не! не! П57, *ахъ* С20, *јао!* шта ни выше осимъ жалостне дѣше остае? С20, Јесам, *јаох* мени ГО22, *pak tisuće glasovah zaore „Hurra Gospodar”* ШМ5, *Ah što me prije smrt ne ugrabi* ПЦП36, *Oj kneže* ПЦП188, *Ах* крвниче крвави ПВД13,70, *Ох, ох*, чујте Г29,21,

забиљежили смо и неке страног поријекла. Такав је узвик *море* грчког поријекла, који се јавља и у језику старијих црногорских приповиједача⁸⁴⁰:

⁸³⁵ У језику Петра I умјесто *или* јавља се *оли*, а понекад и *или*ти, *оли*ти (Остојић, *Петар I*, 180).

⁸³⁶ Вујовић, *Мрковићи*, 293; Милетић, *Црмница*, 572–573. Петар I чешће користи везник *јербо*, мада има и везнике *јер*, *јере* (Остојић, *Петар I*, 180).

⁸³⁷ Јовановић, *Паитровићи*, 468.

⁸³⁸ Исп. Јовановић, *Паитровићи*, 346; Вујовић, *Мрковићи*, 282; Милетић, *Црмница*, 445; Пешикан, *СК-Љ*, 211; Стевановић, *Источноцрногорски*, 125–126; Станић, *Ускоци*, 35; за писце: Младеновић, *Владика Данило*, 183; Остојић, *Петар I*, 180; Вушовић, *Његош*, 84–85; Глушица, *Миљанов*, 160; Остојић, *Даковић*, 125; Суботић, *Томановић*, 180.

⁸³⁹ Јовановић, *Паитровићи*, 468–469.

⁸⁴⁰ Стевановић, *Речник Петра II*, 451; Глушица, *Миљанов*, 161.

Прођите се, *море*, нашега да нијесте јадни ПВД24,134, Поче орач да подвикује „ај, *море*, ај” ПВД26,145.

Стилски обојен је и узвик *халах*: рече сам собом: – *Хаалах* ПВД19,106.

95. РЕЧЦЕ

У језичком корпусу нашег писца срећемо мноштво речца које се подударају са савременим књижевним језиком. Наводимо неке од њих:

заръ П1, *накъ* П2, *вальда* П2, *нак* П6, 14, 27, ПВД13,71, *зар* П8, *дану* П8, *свакако* П8, 48, 52, *можда* П13, *ево* П14, ПВД31,90, Б8, *evo* ШМ27, 41, ПЦП14, *ето* ПЦП152, *дакле* П15, 25, 44, 48, Ч1,126, *збиља* П16, Ч7,1, *забога* П16, *ано* П17, 28, *богме* П40, *haide* ШМ8, *рак* ШМ23, ПЦП160, *dakle* П78, Г3,129, *дакле* Г19 и сл.

Поред ових Љубишин језик се одликује и речцама које се јављају у народним говорима, као и у црногорској литерарној традицији. Таква је речца *тот* коју смо забиљежили у следећим примјерима:

No ako ga narod primi као Сара, *tot* ga нјему ГО18, Ако нам наше молитве не помогу *тот* га нама ПВД24,134, *tot* ga мені ПЦП223, *тот* га њима ПВД11,53, Г29,9, *тот* га нама ПВД24,134.

Специфична је и речца *ћа* – далматинизам, који је забиљежен и у дубровачким говорима, мада се јавља и као прилог за правац (в. т. 91.1.6)⁸⁴¹:

ајд *ћа* курво ти нијеси законита П27, спремаше *ћа* до Фіезола С24.

Речца *бар* јавља се и у облику *баре* без финалног *м*, поред примјера *барем*: *барем* П17, 48, *barem* ПЦП152, *баре* П50, док се у Љубишином завичају јавља само у облику *баре*⁸⁴².

Облички необичне за савремени књижевни језик су и следеће речце:

елај мати божја за славу твога сина ПВД13,66⁸⁴³, пак је отац преко пријатеља заручи *ћак* а ону страну ПВД8,33, На примјер иду *ћак* ПВД9,39, дошли *ћак* из Једрене ПВД13,65, Од Ловћена *ћак* до Велебита Б38, Топла, игало *ћак* до Суторине Ч7,2, *Ni pročitaj* ПР2,96.

Невелик је број партикула које Љубиша додаје другим врстама ријечи: (в. т. 36) *свећер* Г29,6, *паче* П6, 58, ПВД35,10, Ч1,122, 6, х2, 11,18, 11,30, *раће* П78, 90, ПЦП148, Г21, Ч4, *рако* П67, *накъ* Г1,3, *такоћер* П54, Ч11,22, *такоће* П19, 24.

Љубиша користи речцу *дајбуди*: *дајбуди* ПВД5, ПВД13,70, Но *дајбуди* да је тај диспотизам освјесан Ч6, која је у употреби и у Његошевом језику⁸⁴⁴.

⁸⁴¹ Бојанић, Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, 403.

⁸⁴² Јовановић, *Пашировићи*, 472. Исп. Пешкан, *СК-Љ*, 211; Глушица, *Миљанов*, 162.

⁸⁴³ Речца грчког поријекла *ела* забиљежена је у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 163).

⁸⁴⁴ Стевановић, *Речник Петра II*, 144.

96. У овом поглављу неће се разматрати преглед творбе ријечи у свим појединостима. Не зато што она не заслужује посебну пажњу, него што би свестранија анализа захтијевала посебну опсежну студију. Неће се улазити ни у све категорије ријечи, јер је о томе било већ ријечи у оквиру морфологије. Овом приликом даћемо само неке појединачне напомене о грађесњу именица, и то оних именица чија је творба посебно наглашена у језику Стефана Љубише и које му дају особеност, као и неких сложених образовања.

а) 1. Љубиша употребљава именице са наставком *-ије*, који се јавља умјесто данашњег *-ње*: *страданіс* П1, *поведеніс* П1, *званія* П2, *васкрсенија* П19, *безаконіс* С10, 22, *описаніе* Ч1,123, *спасеніе* Ч1,126, *спасеније* П76,73, *рѣшенія* Ч1,125, поред много бројнијих са наставком *-ње*:

претресивања П5, *живљења* П8, *положење* П8, *избирање* П8, *споразумљењу* П13, *помирење* П16, *комешање* П19, *разположење* П21, *именовање* П24, *богојављење* П87, *праштање* ПВД35,10, *proštenje* ПЦП145, *издржавање* Ч6, *оживотворење* Ч6, *почитовање* Ч6, *нападање* Ч11,14, *очитовање* Ч11,18, *расположење* Ч11,20, *гласовање* Ч11,25, *продужење* Ч11,31, *здружење* Ч11,32.

Многе од ових ријечи су ушле у народни језик преко цркве и књиге, па се и данас у народним говорима употребљавају. Тако, Вушовић за говоре сјеверне Црне Горе наводи примјере: *чудовеније*, *маштеније*, *патеније*, *мученије*, а Вуковић за говор Пиве и Дробњака: *патеније*, *згибеније*, *наказаније*, *приказаније*, *кастиженије*, *нагрђеније*, *прољевеније* и сл.⁸⁴⁵ Вук Караџић је нарочито у каснијим радовима домаће ријечи све више употребљавао са народним наставком *-је*⁸⁴⁶.

2. Утицај црквенословенског и довуковског књижевног језика види се у употреби именица са наставком *-тељ*:

родителя П1, *Пріятелю* П3, *пріятељ* П3, *пріятељ* П3, С16, *пријатељу* П4, 84, *Пријатељу* П11, *prijatelj* П68, *добродѣтељ* С1 x2, 2, 12, 58, *непріятеля* С7, *непріятељ* С16, 17, *побѣдитељ* С51, *послѣдоватељ* С51, *штоватељ* П63, *служитељем* П10, 13, *чинитељ* ПВД1.

Неки од примјера употребљавају се са овим наставком и данас, иако је он у односу на вуковски језик изгубио продуктивност⁸⁴⁷.

3. Посебно је наглашена употреба суфикса *-ост*, као у примјерима:

⁸⁴⁵ Вушовић, *Херцеговина*, 35; Вуковић, *Пива*, 53. Понекад се јављају и у језику новијих писаца, као *бденије*, *знаменије*, *преображеније*, *спасеније* (Стевановић, *Савремени* I, 472).

⁸⁴⁶ Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 17.

⁸⁴⁷ У Вуковом језику често се срћемо са именима вршилаца радње са наставком *-тељ* (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 115–117). За савремени језик исп. Стевановић, *Савремени* I, 513–514.

жалост П1, ПЦПГ8, 18, тајност П8, старост П31, 63, одговорност П35, свјетлост П36, тамност П37, одговорност П42, опасност П54, милост П54, подлост П58, вјерност П58, младост П63, *dužnost* П67, *solidarnost* П68, блудност С2, 13, 28, гордост С2, раскошност С3, 24, 53, опасност С6, 20, искреност С9, умјеност С12, храброст С20, грозност С23, смјлост С25, књижевност С25, лјност С27, 52, опориност С33, древност С37, тромост С43, ярост С51, угодност С52, радост ПЦПГ8, охолост ПЦПГ12, надмудрост ПЦПГ12, душевност ПЦПГ12, *mudrost* МШ40.

Њиме се од придјева граде апстрактне именице, а сам наставак је један од најпродуктивнијих наставака са сугласником *-m*⁸⁴⁸. Поред наведених примјера које налазимо у савременом језику, биљежимо и мање обичне:

неблагодарност П40, *mrzost* П68, царственост С6, уноситост С10, почестност С20, горделивост С23, мрзост С43, талагајност С53.

4. Суфикс *-ија* који није туђег поријекла, али је ушао преко именица страног поријекла које су се улазећи у наш језик и прилагођавајући му се уобличиле овим наставком⁸⁴⁹, забиљежен је код следећих именица:

скитадија С34, мнѣнија П1, С1, богоштовія С12, условія С21, филозофије С51, безмртје С51, квалификација П33, условија П8, искриција П59, аудиенција П57, антиципације П15, бирократије П15, амнестија П25.

И именице са суфиксом *-ија* припадају претежно групи именица на *-ија*, али је за разлику од њих њихов суфикс страног поријекла⁸⁵⁰. Овој групи припадају именице:

tinadžije МШ46, коњације ПЦПГ1, ПВД22,121, *bojandžije* ПЦП16, *стамболџија* ПВД10,45, *говорџија* ПВД10,48, *главаџија* ПВД15,87, *зборџија* ПВД16,92, *силиџија* ПВД17,98, *давиџије* ПВД25,141.

5. Посебно је наглашена употреба суфикса *-ак*, *-ина*, *-ац* и *-ица*, као и у савременом књижевном језику. Љубиша је дакле поштовао творбене моделе нашег језика. Међутим, он је ширио његове творбене границе јер га је народни језик снабдијевао богатом лексичком терминологијом. Тако биљежимо примјере:

-юнака С8, 54, *юнакѡ* С11, 33, *добитак* П16, *добитакѡ* С21, 24, 51, *момакѡ* С52, *пролазак* П4, *трошак* П4, *горштак* ПВД2,14, *крпатак* ПВД13,69, *оѡак* ПВД22,118, *конак* ПВД27,153,

-gjedovina МШ6, *отачбини* С29, 36, 51, 52, *сочбином* С36, *отачбина* С52, *отачбину* С52, *Отачбина* П63,

-lažac П80, *новац* ПЦПГ4, *галац* П17, *словинац* ПЦПГ14, *иностранац* П76,73, *купац* ПВД11,50, *бјелокорац* ПВД13,63, *приморац* ПВД25,137, *трговац*

⁸⁴⁸ Стевановић, *Савремени* I, 511.

⁸⁴⁹ Стевановић, *Савремени* I, 465–466.

⁸⁵⁰ Стевановић, *Савремени* I, 533.

ПВД25,137, *котолац* ПВД25,140, *шупљоглавац* ПВД25,140, *лисац* ПВД26,143, *хљебац* ПВД26,144, *топац* ПВД27,152,

–*тирилица* П63, *tugjica* МШ37, *учионице* С16, *молбеница* Ч6, *учионица* ПВД5, *незналица* ПВД26,143, 28,156, *невиђелица* ПВД27,152, *замчица* ПВД27,151, *покајница* ПВД28,156.

б) Љубиша је сковао мноштво нових ријечи уједно придржавајући се творбених модела српског књижевног језика и нудећи сопствене обрасце за богаћење лексике⁸⁵¹. Паводимо примјере: *дубокозамишљени* ПВД2, *Назлобрзовићу* ПВД1,9, *милобруковићи* ПВД2,15, *милобруковића* ПВД33,150, *златотканицјем* ПВД3,19, *траповијесан* ПВД4,23, *свиголицы* ПВД4,23, *соихљебнику* ПВД11,50, *голорепе* ПВД11,51, *курорепасты* ПВД11,54, *пустопаница* ПВД13,61, *безбратица* ПВД13,65, *богобрата* ПВД13,69, *богосестру* ПВД13,69, *дугокоса краткоума* ПВД13,76, *пресловити* и *преластити* ПВД13,77, *ништакбество* ПВД16,95, *злосрећко* ПВД19,105, *пусторука* ПВД19,105, *празноруке* ПВД19,108, *богосват* ПВД23,126, *бабаземана* ПВД24,135, *богоспјешествујуцу богохранимују* Ч6, *tihotečna rieka* ПР2,190, *злоупотребе* П40, *честитовањима* П87, *бори се безодморице* Ч6, *beznišnika* ПЦП78.

97. Оно што је у Љубишином језику особено и оригинално јесте разноврсно лексичко богатство о којем би се могла написати цијела студија. Међутим, овом приликом дајемо само неке појединачне напомене које су специфичне за његов језик. У лексици Љубишиног језика поред домаћих ријечи присутни су рускословенске, славеносрбизми, турцизми, романизми, мађаризми, грцизми, као и лексеме из арапског, персијског језика.

1. Дјело Стефана Митрова Љубише одмах по присутности у јавном животу постаје изворник лексике за велики историјски речник ЈАЗУ. Функционисање Љубишине лексике у Даничићевој интерпретацији иако је ограничено на уже географско подручје може се посматрати кроз двије групе ријечи – оне које су потврђене примјерима из Љубишиног језика, али за које се каже да су познате црногорским народним говорима, што значи да их је Љубиша узимао из народа; и оне које су потврђене у у Вукову *Рјечнику* и на неки начин припадају народном изразу⁸⁵².

2. а) Међу ријечима које је Љубиша употребљавао значајно мјесто имају црквенословенизми (в. т. 31. 9), мада не у оноликој мјери колико их употребљавају

⁸⁵¹ Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише*, 36. У Предговору Вука Дојчевића Љубиша каже: „Ја не нијекам да је језик, као којему драго друго знање, напретку и свршености вриједан, али сам увјерен да је учитељ тога напретка они дијелак народа нашег који живи гдје се другог језика осим нашега не зна ни чује, па га невоља гони да изнаходи и начиња имена новијем стварима, а незнајућ како се те ствари зову у туђем језику, присиљен им је ковати имена како га нарав учи, пак се сковане ријечи иза хода удоме и укоријене у народу...” стр. 4.

⁸⁵² Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише*, 37. Од укупно 84 лексеме које Даничић тумачи примјерима из Љубишине језика, само 14 је познато Љубишином књижевном језику, 9 је познато и народним говорима, 19 је нашло потврду у Вуковом *Рјечнику*, а 48 је познато и другим областима српскохрватског књижевног језика (Исп. примјере и о томе детаљније у раду проф. Остојића, *Љубишино дјело као извор за Даничићево коментарисање лексике у Рјечнику ЈАЗУ*, 70–78).

други писци, као рецимо П. П. Његош (исп. *Речник уз Целокупна дела П. П. Његоша*), што је још један од доказа Љубишине привржености идејама Вука Караџића. Љубиша употребљава црквенословенизме у цитатима из молитви или званичних докумената; у саставу реплика посебних личности када се говори о богу и црквеним обредима, о људима који имају власт; у саставу реплика лица свештеничког звања и сл.⁸⁵³:

pročita na glas osudu: *Va ime Hrista amin... na dan roždestva svetoga Jovana krstitelja... Da jest vedenije svakome čelovjeku*, који чује и види сје *pisanije* ПЦП163, *Povede ga u crkvu i pred vratima zapjeva: Vnidi v radost gospoda tvojego* ПЦП261, *Ali se u tako grdnom metežu što je pakao osnova Kršćanstvu sreća sakrila u pešteri* ПМ11, *On zna nakazati, zaštititi i pomilovati* ПЦП175, *Prijete (kalugjeri) da će dići na mene kletvena bdenja u crnijem odeždama a svijjećama naopako* ПЦП 210, *Moliću se i prinijeti Spasitelju svijeta molitvu vjere i uhvanja, da nas sviju spodobu vršiti njegovu svetu nauku* ПЦП256, *Намијераше се међу нама млади попић – ва истину доста прикладан* ПВД6,29.

б) По поријеклу црквенословенским ријечима у Љубишином језичком опусу могу се сматрати и ријечи као: *благословен* ГО25, *благословљено* ПВД13,63, *летуште* ПВД36,44, *летуштега* ПВД15,84, *васиону* ПВД30,6, *капишту* ПВД31,89, *капишта* ПВД31,89, *blagovjesti* ШМ2, *blagodarnost* ПЦП22, *blagoslovi* ПЦП71, *blagoslovljen* ПЦП165, *bitija* ПЦП162, *dverima* ПЦП214, *žitije* ПЦП249, *blagodari* ПЦП264.

в) Посебну скупину црквенословенских ријечи представљају позајмице из грчког језика које имају значење појмова и ствари везаних за религију и цркву, какве су⁸⁵⁴: *Анвона* ПВД31,88, *Даскале* ПВД9,36, *анђела* ПВД31,90, *кад били у амине* ПВД3,21, *aminišite* ПЦП245, *Arhangjelu* ПЦП216, *архимандрита* ГО1, *архимандрит* ГО5, *anatema* ПЦП175, *anatemnisato* ПЦП270, *amin* ПЦП150, као и *amin* ПЦП244, *епархију* П26, х2, *архијепископа* П26, *патријара* П26, *патриархов* П26, *јераркију* П26, *јерархију* П26, *јерарху* П26, *јерархијом* П26, *Patriarka* ШМ30, 45, *патријара* П26, *патриархов* П26, *хинорија* ПВД6,28, *петрахил* ПВД13,77.

г) Славеносрбизми и рускославенизми својом присутношћу у Љубишиним текстовима дјелују сликовито и обично су стилски и временски маркирани. Наводимо и следеће примјере: *обштества* П10, *сочинива* Ч1,118, *Монастира* Ч1,118, *почившига* Ч1,118, *Грческога* Ч1,118, *следователно* Ч1,119, *малый* Ч1,120, *сотимъ* Ч1,120, *описаніе* Ч1,123, *великодушіе* Ч1,124, *замѣштелства* Ч1,125, *страданіяма* Ч1,129, *Аристкратическо* Ч1,132, *саволобіемъ* Ч1,133, *членова* Ч1,133, *воскресење* П45, *жертвеника* С52, *церне* ГО19, *ками* П4 и сл.

Овакви примјери одлика су Љубишиних дјела из ранијег периода стваралаштва, док је у каснијим у употреби народни језик.

⁸⁵³ Трофимкина, *Церковнославјанизми в языке произведений С. М. Любичи*, 105–107.

⁸⁵⁴ Трофимкина, *Церковнославјанизми в языке произведений С. М. Любичи*, 112–114.

3. а) Дијалекатској лексици у језику нашег писца припадају стране ријечи које су одомаћене у језику свакодневне комуникације, какви су турцизми: *бегови* ГО14, ПВД26,143, *спахије*, *аге* ПВД31,90, *паша* и *везира* ПВД31,90, *с беглербезима* и *сераскијерима*, *с ојама* и *муфтијама* ПВД31,90, *аллах* ПВД31,91, *буљуке* ПВД34,209, *буљук* ПВД31,89, *арач* ПВД16,92, *гурсуза* ПВД27,152, *адет* ГО12, *абер* ПЦП137, *Aga* ПЦП66, *аге i radišine spahije* ПЦП132, *beg* ПЦП231, *begovati* ПЦП176, *abdes* ПЦП66, *kaurom* ПЦП66, *gungula* ПЦП203, *синциром* ПВД13,64, *адићари* ПВД13,73, *арач* ПВД16,92, *бабаземан* ПВД24,135, *ђемије* ПВД1,9, *драгоман* ПВД1,11, *сарук* ПВД13,62, *данак* ПВД16,91, *арачлије* ПВД16,91, *субаша* ПВД17,97, *нешкеш* ПВД,17,97, *аламанин* ПВД24,133, *кастилице* ПВД,26,144, *хаша* ПВД27,152, *бугаз* ПВД31,88, *пируз* ПВД31,90.

Морамо истаћи да Љубиша дио турских позајмљеница употребљава напоре са нашим ријечима истог значења, па чак им даје предност. Такве су нпр. ријечи *абер* и *адет*⁸⁵⁵.

б) Забиљежили смо и примјере који припадају: арапском – *есан* ПВД,18,103, *филдиси* 31,88, – персијском *seraskijer* ШМ38, *мукте* ПВД,16,92, 17,96.

в) Љубиша је у складу са својим односом према језику користио и романизме. Он несумњиво даје предност домаћим ријечима, тако да није користио неке веома распрострањене романизме као: *бокул* (Љубиша користи *залогај*, *комад*), *амбис* (Љубиша има *бездања*, *бездна*, *провалија*) и сл. Тиме он показује да се и у говорима оних подручја која су била под страним утицајем могу наћи одговарајућа народна изражајна средства⁸⁵⁶. Од романизама биљежимо: *франка* П2, *франакахъ* П3, *фамилију* П22, 23, 56, 61, *фамилије* П22, 51, *официја* П57, *камбиал* П48, *талиер* П7, *фиорина* П29, *вапором* П39, *мриари* ПВД1,8, *loriži* ПЦП25, *narandže* ШМ14, *депозит* П61, *бенефинценца* П31, *dublijer* ПЦП228, *дукат* ПВД1,8, *Баилу* ПВД1,10, *Баилову* ПВД1,10, *dukat* ПЦП23, *dužde* ПЦП23, *dužd* ПЦП22, *Лумбарда* ПВД12,61, *колумба*, *кобра* ПВД3,22.

г) Забиљежили смо и извјестан број позајмљеница из мађарског језика, као: *баном* ПВД16,92, *банова* ПВД36,44, *катана* ПВД17,98, *ђунђевица* ПВД23,123, *ђинђува* ПВД23,124, *varoš* ПЦП3.

4. У Љубишином језику нарочито долази до изражаја семантичко-лексичка слојевитост, фразеолошко богатство, елиптичност и гномичност језика која је својствена и црногорским говорима.

а) Само на примјеру једне Љубишине приче из *Причања Вука Дојчевића* а која се односи на ношњу и одјевне предмете можемо показати сву слојевитост и богатство његове лексике: *трак*, *брњице*, *укосници*, *јакици*, *рогуљице*, *буклија*, *дувак*, *тровез*,

⁸⁵⁵ Лексему *абер* употребљава 1 пут, а *глас* у истом значењу 7 пута; *адет* 1 пут а његов синоним *обичај* 9 пута; *белај* 1 пут а синониме *биједа* 7 пута, *несрећа* 15, *невоља* 20 пута. Турске ријечи користи у језику личности, а у језику аутора српске еквиваленте (Трофимкина, *О страним речима у језику С. М. Љубише*, 36; *Народная лексика в произведениях С. М. Любиши*, 189).

⁸⁵⁶ Трофимкина, *О страним речима у језику С. М. Љубише*, 37.

повлак, шамлија, витице, обоце, обочићи, оплеће, ождријеље, поскуће, порамље, зарукавље, зарамље, зубун, бућма, колијер, ћердан, опрегљача, уставе, падање, тканица, бјечве, балук, врчанице, струка, топце, јакнице итд. (ПВД23,123–126).

б) Љубинша је обогатио своју прозу са мноштвом фразеолошких јединица и поредбених конструкција, паремијских блокова, лексичко-фразеолошких обрта, једрих снажних изрека који представљају праву језичку ризницу у чијим се сложеним метафоричким конструкцијама оцртава народна мудрост и сликовитост израза⁸⁵⁷:

Smrt je grka starcu ka djetetu П67, у мене је срце прозебло као нупак у прољетној смрзлици ГО3, *вита као јела...* с грином зубова као да си јој их дјелао и низао од слоновијех, *бијела као снјег* а *румена као зора* ведра дана ГО5, *Лежао утопац на узнаку укочен као мраморни ступ...* блијед као пртени руб... на усницама нашјела крв модра као броћ ГО24, *Bez stege pučina kao stoka bez čobana* ШМ6, *da mu pred vratima od sobe stoji zlatna jabuka, velika kao dinja...* да му је... на прсима *okruglo obilježe kao sunce*, да ми соба мирише као црква ШМ14, *pak se i s njima diči kao raun* перјем ПЦП4, *jer se mala i otkrivena lagja ljuljala po valovima kao kora od oraħa* ПЦП49, а они вазда за мном као стока за звонаром ПВД2,15, се поп држи књиге као њан плота ПВД15,87, *dlake mi se ježe, jezik trne, usta kamene* ПЦП231, *дивљи прегоне питоме, црна врана кљује бијелу* ПВД11,53, *не зна им се гроба...* границе нијесу крвљу облили, немају ни извора ни увора... *жиле земљу прокопале до ребара* ПВД11,53, *удара зуб о зуб, а месо отпада од костију* ПВД28,154, *мислећи да ће му душа полећети на небо као зрно из пушке* ПВД13,76, *што си га залуду љубио као сина...* а ми *кратке памети, шупље главе а празна тобоца*, послушасмо га ПВД16, 94, *Да сам се у добром часу оженио с цуром младом као капља, али лијепом као јабука, те ме љуби као очи у глави, очи би дала, да панем...* на откуп ПВД25,137, *Na to će Radun: „U stara zlotvora nikad nova prijatelja! A djače: „Draže je nagjeno no negubljeno!” A Radun: „Ko me je lanih bio, ljetos mi nije mio; da mi se priga i vari na vatri, ne bih mu vjerovao!” A djak: „Ako te ko ošine po obrazu, obrati mu i drugi neka bolje pritukne!” A stari: „Kami, da mu se u sred srca uvali! Ako te ko zalijepi ti ga oblijepi, samo ako možeš!” A djače: „Ko tebe kamenom ti njega manlom!”* ПЦП262.

в) Код нашег писца забиљежили смо један дио ријечи које су обичније у хрватском говорном подручју: *точном* П16, *точки* П42, *точке* ПВД31,91, *нетоџан* П89, *точку* Г19, Ч6, *виџника* П42, *лиџник* ШМ1, х4, 6, *listopada* ШМ2, *Просинца* П11, *Rujna* П68, *dvie тисуће* војске С56, *sto тисућах* војске ШМ30, 50 *тисућа* П19, 40 *тисућа* П26, *тисуће glasovah* ШМ5, *красно* ГО12, *крух* ПВД22,118.

⁸⁵⁷ О овоме види опширније књигу Л. Раздобутко-Човић, *Стилски ефекти Стефана Митрова Љубинше*, 1–255.

V СИНТАКСА

98. РЕД РИЈЕЧИ

Ред ријечи у језику С. Љубише нешто је другачији од стања у савременом књижевном језику, а ослања се на језичку традицију предвуковског и вуковског периода⁸⁵⁸.

1. У савременом књижевном језику важи правило да се атрибут налази испред управне ријечи, уколико његову функцију врши придјев, придјевска замјеница или број, и иза управне ријечи уколико је у функцији надежна синтагма у слободној или блокираној употреби⁸⁵⁹. Међутим, у језику нашег писца биљежимо нешто другачију ситуацију. Атрибут се јавља и у препозицији и постпозицији. Нешто је чешћи препонирани атрибут, али ни постпонирани није необичан. Ова појава карактеристична је за писце предвуковског и вуковског периода са црногорског говорног подручја и шире⁸⁶⁰.

а) У језику нашег писца посесивни придјеви и посесивне замјенице сасвим су обични испред и иза управне ријечи:

– *Бралићев уток* био је П24, али *овдашњи суд* једногласно рече П25, што је... градио *поповске цркве* П27. Кад не би хтио тај *Которски трибунал* примити П34, А што ме прсвари *насја лисица* П50, камоли заћести *Спасојеву кћер* ГО6, gdje је *hodio da celiva božji grob* ПЦП211, *pane u prevlački manastir knjigopoša* ПЦП251, Дође *морски јез* ПВД11,55, Лијепа ли је била *зецка Бановина* ПВД16,90, Да смо хћели слушати *вођина причања* ПВД31,88, *да* искажем *владине погрешке* Г19,

– *Твое књиге* приміо нисамъ П2, остајем *твој Стефан* П7, *Мој Илија* П40, да ћу *твој новац* изјести П61, *Šaljem ti moj lik* П66, *Vjeruj mojemu štovanju i ljubavi* П69, *Danas se čeka ovgje naš Namjestnik* П70, *Лент8ла... увѣрише н љгова нисма* С47, *da poneseš svojoj braći* ПЦП14, *svaka kap draga za oči* ПЦП173, *svak ljubi svoju soju* ПЦП254, *просипа свој новац* ПВД16,91, Но на ноге *моји соколови* Б23, *Svoje dane* *sпокојно провађа* ПР1,145, *таи законъ* неможе ступити Г1,1,

– Желећи вамъ и *армии црногорской* П3, чекате *сваћа Норманова* П15, Кад се промјени *обћина паитровска* П27, Мићо зове *пона црногорскога* П27, помылуйте *достоянство Лент8лово* С52, *Propanuće sloboda Crnogorska* ШМ17, *dogna britva do grkljana Šćepanova* ШМ48, *Desnom grada leži trg crnogorski* ПЦП15,

⁸⁵⁸ О реду ријечи у језику Вука Караџића исп.: Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 91–175; Павловић, *Стил Вука Караџића*, 1–72; Маретић, *Граматика*, 453–475; Јонке, *Књижевни језик*, 166–172.

⁸⁵⁹ Стевановић, *Савремени II*, 915–918; Група аутора, *Граматика хрватскога или српскога језика*, 208–211.

⁸⁶⁰ Пижурница, *Змајевих*, 372; Младеновић, *Владика Данило*, 180; Остојић, *Петар I*, 187–188; Даковић, 135–137; Глушница, *Миљанов*, 168–174; Суботић, *Томановић*, 183–185; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99; Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 163–166; Ивић, *Једно поређење Вукова језика*, 122; Младеновић, *Рајић*, 136; Јерковић, *Игњатовић*, 186; Кашић, *Видаковић*, 106–107; Суботић, *Хаџић*, 166.

Opkoli ih *silā turska* ПЦП186, помузли чобани *стоку козју и овчу* ПВД1,6, позива *господу таљанску* Б5, *da vladanji Crnogorskomu* nabavi jednu blagajnicu Ч2,210, – није донио *биљега вашега* П17, радити у *корист његову, цара мога* Франца Иосифа П58, којима се *душе наше* grle П66, *što iznose papiri njegovi* П69, угасићу развалинама *пожаръ мой* С32, *izvadi iz toboca svojega* dukat ПЦП23, *uzmu krst svoj* ПЦП254, Донесе *наспећа моја* ПВД27,150, *Срце моје* од радости кипи Б5, *zasjat će zviezda naša* Ч4, *ljubimo prava naša* Ч4, *ostaće u književnosti našoj* Ч5, *kad smo dočekali* vidjeti *jezik naš* Ч9, *што су огледало народа нашега* Ч11,35.

У језику Петра I и Вука Карацића посесивна замјеница се чешће употребљава у положају иза управне ријечи, док је у језику М. Миљанова обичнији посесивни придјев⁸⁶¹.

б) Нешто су мање фреквенције случајеви са постпонираним атрибутима када у њиховој функцији немамо посесивну ријеч:

јер сам ја *работник крвави* П31, *поправиш листе изборне* П41, Богу фала *чела чиста* П58, пијем *водѣ жељезну* П59, онај се држи *пута правога* С11, окренухъ къ *едномъ дѣлу Божанственому и виженѣму* С20, *посрне странпутицомъ крывомъ и лѣкавомъ* С11, да се настави Дебеље, *духовника мудра и поштена* ГО6, *био је* *парао...* *на жети лајави и крвотитни* ПЦП144, Није шала ни *ствар мала* ПВД1,9, *цели икону празничку* ПВД26,147, Напунило *војском свакојаком* Б6.

Овом особином језик нашег писца се слаже са црногорском језичком традицијом и говорном и писаном, као и са језиком Вука Карацића⁸⁶². Употреба атрибута у постпозицији подразумијева јаче истицање и експресију, која се понекад јавља и у језику савремених писаца⁸⁶³.

в) У Љубишином језику биљежимо и појаву комбиновања одредби испред и иза именица у једној реченици. Оваква наизмјенична употреба постпонираних и препонираних одредби доприноси ритмичности и мелодичности реченице⁸⁶⁴.

Примио сам *слатко твоје писмо и поздраве Ирине* П28, *остави тако дичну славу царици православној* ГО16, *Nedavaš li zar ti isti najžešće oružje u ruku protivnicima našima* Ч3, *Ne propati...! Mraznu zimu i ljutu vrućinu,!* *Vlagu oštru*, *te kosti probija* ПР2,165, *Ту најпрѣ воишкѣ Римскому омили женскій разблудѣ* С11, *namiri vlagu jesenska i česte kiše* *особито* у Kotoru ПЦП6.

Чешће су реченице у којима све именице имају препониране или поспониране одредбе:

– *пиши ми што за тога ајдука мога шуру* П1, *рекао ми је да ће тражити једног Руса и једног Француза* П12, *пак био он царев син или твој брат* П25, *бијрати*

⁸⁶¹ Остојић, *Петар I*, 187; Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 163; Глушица, *Миљанов*, 168.

⁸⁶² Оваква употреба карактеристична је за језик Вука Карацића (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 164), као и Петра I, М. Миљанова, А. Даковића (Остојић, *Петар I*, 188; Глушица, *Миљанов*, 168–169; Остојић, *Даковић*, 136). За говоре исп. Вујовић, *Мрковићи*, 287; Пијурница, *Колашин*, 223.

⁸⁶³ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 164.

⁸⁶⁴ Исп. и за језик М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 169).

сваку земљу, свако море С13, Спасоја, пуна народног поноса и божјег страха облију сузе ГО11, *kakve li bačve, vodenice, mramorne stube i zlatne konjušnice* ШМ4, *Ti znaš i naše jade i naše tvrdoglavstvo* ШМ39, *Неспетња цура* вршила је *тешки измет* ПВД13,61, *збила се гола брда и неприступне хриди, обујене горе и густе дубраве, равна поља и зелене ливаде, високе планине и ниски брежуљци, пак бистротечне ријеке, риблива језера, дубока блата, бродљиви залијеви, затони и луке* ПВД16,90. *Mi poćitujemo njegovu naprednu prosvjetu, sjajnu povjestnicu, milozvućni jezik* Ч4, *Uklanja se gnusnijeh odajah, / I gospodskih šarenih dvorovah* ПП1,145, *da ĉuju iz njegovijeh ustiju potvrdu majorovih rijeĉi* Г18, – *обрати се лицемъ умиљитимъ, гласомъ плачљивимъ* С31, *ĉovjek naravi krotke i svijesti razborite*, био је *напао* ПЦП144, *од зује вјетерне и јеке морске не чујасмо* један другога ПВД30,6.

г) Када се посесивност изражава генитивном синтагмом, онда се она најчешће налази у постпонираном положају. Овом особином Љубиша се слаже са стањем у савременом књижевном језику:

чује плеску конскије копита ГО1, *da mu ponesem obveznice Narodnog Lista* П69, *познајући круту ћуд невјернога везира* ГО9, *палили на окъ дуге чибукe арбанашког духана* ГО13, *јер је плач уцвјелене раје до неба дошао* ГО14, *Боље вјереница преминула сокола, него ли жена окићена ћука* ГО20, *нека се над овим безазленим трупљем оснује вјечита слобода моје отаџбине* ГО25, *videći junačku prostotu ovijeh staracah* ШМ39, *obli kao dno od kutije* ПЦП72, *Prisiljeni od straha turskog bića* ПЦП146, *свако јој виме као мијех од шиљезеве коже* ПВД18,101, *Дајте војску и што је за војну... / На жртвеник драге домовине* Б8, *роћни је polaziti... као utočište slobodnih vitezovah* Ч2,210, *Опиљени ме и зачари богаство и изворна мудрост народнијех умотворина* Ч11,34, *да познавам повјест своје домовине* Г19, *због нестрпљивијех закона ондашње самовладе, није могло бивати опћине православне* Ч6.

Понекад се јавља и посесивни генитив испред управне ријечи, а што је одлика језика старијих црногорских писаца, као и Вука Караџића⁸⁶⁵:

Сундечића положасј тамо пеће дуго обстати П8, *Ивићевећа дуг* П11, *gdje blura i stura rastu preko ĉovjeka visine* ПЦП2, *заузео команду као клуба пресједник* Ч6, *красно изгледа природе разлика* Ч7,5, *Петровића шакописања* немогу наћи никуђ ПЗ1, *Ја и не сумњам да су се многа Дојчевића причања иструнила* ПВД4.

д) Колебања у језику Стефана Митрова Љубише присутна су и када је у питању употреба више атрибута уз управну ријеч. Алтернативе положаја атрибута у односу на управну ријеч су вишеструке, мада у основи имамо следеће варијанте: 1. атрибут +

⁸⁶⁵ Остојић, *Петар I*, 188; Остојић, *Даковић*, 137; Глушица, *Миљанов*, 170. Примјери са препонираним синтагмама посесивног генитива обични су у језику Вука Караџића (Маретић, *Грамматика*, 468).

атрибут + именица; 2. атрибут + именица + атрибут; 3. именица + атрибут + атрибут⁸⁶⁶. Унутар ових типова могуће су различите варијанте у зависности од управне ријечи као и категорије ријечи у атрибуту. Оне изгледају овако:

1. Два атрибута чешће су препонирани уколико су у њиховој функцији исте категорије ријечи, на примјер придјеви или замјенице:

– Имао сам срећу примити *поштовано* и *домољубно* писмо П5, био је чисто и без сумње *нагли* и *нетактични* увод П16, знам да ће *тобожњи* изборни одбор поднијети уток П45, gdje me orlienilo i očaralo *narodnje Hrvacko oduševljenje* П67, *Хитрий и лиепый дѣхъ* знавање стихотворити С25, *материна* и *сестрина* *жалост* трну ГО18, што заслужијепи *очии* и *умни вид* ГО24, Кнежевао је... Janko Stanišić *trjezni* i *otreseni čovjek* ШМ26, *bjesni* i *trijezni Turčin*, kad vigje da neprogovara niko ШМ39, pada u more *visoki* i *strmeni rt* ПЦП79, ponavljaju *česti* i *krvavi sukobi* ПЦП155, Имао ови сиромах *лијену* и *присталу жену* ПВД12,57, *ведро*, *прољетно јутро* кад се сунце с југа повраћа ПВД13,64, Ово су *наимирни* и *наиработни* люди Ч1,121.

– различна су мнѣния *твои* и *мои злотвори* чинили П1, како примишъ *ову мою књигу* П2, *Ово моје писмо* има три сврхе П8, којега љубимо *ми* и *наш народ* П8, *онај нечи чланак* у новине П16, *ову моју жељу* јавите Св. Књазу П63, *ali brate neki naši ortaci* омечили П69, *сви нѣгови знатици* живише С8, *Свако њово добро* потпишите С51, *Наши* i *ваши злотвори* pripeli to na visoko ШМ39, *Ali kad primite ovu našu objavu* ШМ40, *Ako si se poturčio i sva ta zla* uradio ПЦП88, *Sva ta sramota* pala na moj obraz ПЦП194, *ne ispuni ovaj moj zavjet* ПЦП206, да пред вам оправдам *онај свој поступак* Ч8.

Оба атрибута јављају се испред именице кад су у њиховој функцији различите врсте ријечи – на примјер, придјев и замјеница. Најчешће комбинација је: *замјеница* + *придјев* + *именица*, чиме се Љубиша слаже са језиком старијих црногорских писаца⁸⁶⁷:

твоя овдашня добра предати П1, *Прими мој срчани целив* П4, *Мой драгий Попе* Мићо П8, *Видио си онај безобразни посао* П8, у овому Бокешком случају ствар је другија П26, *ваши искрени* С Љубиша П32, да се стима *та моја кућа* П46, слободно изаћи на *Диван ови ћесареви људи* ГО3, *уцвјелио би ње дичну кућу* ГО8, *мој очити виде* ГО22, *Bilo već sunce obasjalo sve повеће planine* ШМ8, *poznaše... njegovo jako Carstvo* ШМ40, *Naš lijepi brat* Kanjoš Macedonović donio nam ПЦП18, *da mu svaki pošteni rad napreduje* ПЦП33, i meni je dotužio *taj oholi knez* ПЦП50, *Tome je kriva neka nova škola* ПЦП229, бјаху пронашли *неку слијену*

⁸⁶⁶ Исп. исто за језик Петра I, М. Миљанова, А. Даковића (Остојић, *Петар I*, 189; Глушица, *Миљанов*, 170–171; Остојић, *Даковић*, 138).

⁸⁶⁷ Остојић, *Петар I*, 189; Глушица, *Миљанов*, 171.

игру да се забаве ПВД1,8. да се на овој злој години прехранимо ПВД16,91, Он призивље своје вјерне слуге Б8, или се говори о оној јавној пропаганди Г19.

Знатно мање фреквенције су варијанте са редоследом – *придјев + замјеница + именица*: до нових мојих писама П16, Примио сам почитајем ваш лист П18, Примио сам слатко твоје писмо П28. Сувише ти шаљем Горду и моју обрану, илити политични свој тестаменат П65, *Ispunjam staru jednu dužnost* П67, одъ кудъ човѣкъ доби новѣ овѣ охолость С23, *da uzkrсне јадну наѣу браѣи* ШМ5, Негдје у Приморју живио стари неки Даскале самоук и простак ПВД9,36, наситивши варварско свое срце Ч1,131, саблазнили би добри наш народ Г29, 13.

Овакав неравноправни међусобни положај атрибута јавља се и у језику црногорске писане ријечи предвуковског, вуковског и поствуковског периода⁸⁶⁸. Ово је особина Вуковог језика и језика многих старијих писаца са различитих дијалекатских подручја⁸⁶⁹.

2. а) У Љубишином језику није необичан ни ред: *атрибут + именица + атрибут*, чиме се наш писац слаже са црногорском литерарном традицијом⁸⁷⁰. У постпозицији се налази одредба за припадност, а посебно је наглашена управна ријеч, којом је разбијена синтагматска веза атрибута:

да ће Родић одобрити ову диобу вашу П27, Маџари су наше чете Славенске П1, *Uzdani Pobratime moj* П66, *Sad pišem Prokleti kam što će biti naštampan u novi mjesečni list književni* П83, безъ едногъ закона народи ѣгъ, нема никадъ Консолъ такво пуномоће С29, опишујући му опаку ђуд везирову ГО13, *једна чета турска* обори на њих огањ из пушака ГО17, *nego dati djevojku kotlaru, najgoremu soju ljuckome* ПЦП44, *poslan od prevedre vlade mletačke* ПЦП229, Кад се примакосмо пустој обали пуљеиџкој ПВД30,6, *osim što je čudoredni život crnogorski neizrečeno poboljšao* Ч2,210, *Još vam je rekao da će novi zakon občinski starodavne mržnje ukloniti* Г3.128, *da će bogato polje Neretvansko... napokon presušiti* Г23.

б) Међутим, ако се одредбом у постпозицији не означава посесивност, онда је наглашна управо та одредба, која се налази иза управне ријечи:

која цѣпа нѣговога родителя неспретњога П1, даду један карактер политички П16, *Tvojoj Gospodji dičnoj... bratinski pozdrav* П66, *изнеможена злымъ ранама и различнымъ* С5, *Она мѣста прїятна и красна... уталагаише* С11, пружати нокте свакој ствари святой и свѣцкој С11, *jer kroz one planine kršovite i bezputne* није су могли prenositi brašenice ШМ37, *Donese zbilja onu žalbu nesretnju* ПЦП12, *odvoji se... jedan čovjek raspas, gologlav i rasčupan* ПЦП164, *pak se kuni pod predstolnijem*

⁸⁶⁸ Пижурица, *Змајевић*, 373; Младеновић, *Владика Данило*, 180–181; Остојић, *Петар I*, 189; Глушица, *Миљанов*, 171; Остојић, *Даковић*, 138; Суботић, *Томановић*, 184.

⁸⁶⁹ За војвођанске писце исп. Видаковић, *Кашић*, 107; Суботић, *Харић*, 167; за Вука исп. Маретић, *Грамматика*, 459.

⁸⁷⁰ Остојић, *Петар I*, 189; Глушица, *Миљанов*, 172.

ikonata srebrnijem ПЦП214. Мучили владику да се ломи под оне године уз шестанске клисуре, стрмене и кришовите ПВД20,109, Низ то сиње море валовито Б10. Tek se malko svjetlost provuče/U žalosnu tamnicu sumračnu ПР3,377.

3. Најмање је заступљена варијанта када су оба атрибута у постпонираном положају: *нѣгово поведєніє и морално и економическо* П1, *ударимо правцем чврстим и мужеским* П14, *пропадају трговине у магазину влажноме и тмушавоме* П49, да се иде... *даждом уза скале камене спољашње* П49, *напредѣли силомъ дѣховномъ или тѣлесномъ* С1, *vise grede i klisure oštre i ropave* ПЦП4, *Нѣла је несрећа тоја і твоја да панем* ПЦП60, *проѣе зло турско і млетачко* ПЦП69, *Progji se bezakonja, o narode čori i glupi* ПЦП244, *Заран се ожени невјестом разроком и перодушом* ПВД12,57, *висе гредє и клисуре оштре и ропаве* Ч7,5, *Bilo je tu pogrešaka političnijeh i vojenijeh* Г18, *ljudi stariji i pribraniji upotrebili bi svoj upliv* Г18.

Оваква употреба ријетка је и у језику других старијих писаца са разних дијалекатских подручја⁸⁷¹, и реализована је вјероватно „на бази стилског обиљежавања као и наглашавања припадности одређеној врсти“⁸⁷².

ђ) Уколико је именица одређена помоћу три и више атрибута, онда се они налазе најчешће у препонираном положају:

Тому се друже неки други оближњи догађају П40, не примих одговора на моје дѣло и широко писмо П61, *У тако пространу и трулу градѣ* мога Катилина... окупити С14, *Ako je ova poštena i junačka vrlina...* smalaksala ШМ34, *ako sve te vaše gore uzrastu* ШМ38, *Ono golo i kamenito brdo vrh Perasta pruža se do Kotora* ПЦП4, *snije svoju bogatu svilenu pregju* ПЦП7, *da izagje na megdan jednoj smušenoj i nevaljalaj rgji* ПЦП15, *Otvori drugu veliku i staru knjižurinu* ПЦП48, *upišu u neakvu mletačku zlatnu knjigu* ПЦП131, *da iskališ to svoje pogano i otrovno srce* ПЦП235, *što je u ovoj maloj drvenoj kutijici* ПЦП265, Видим ја куд је довела попа *она недоучена латинска школа* ПВД32,129, *napisao mnoge sitnije lirske namjerne pjesme* Ч5, *Oni divni prijatni predieli!* Тако су ми *čuvstva* побудјали ПР2,190, *припадам оној несретњој, али јуначкој и поноситој припадности српској* Г29,18.

У језику нашег писца јављају се и примјери са атрибутима у постпозицији:

има кѣр удадбеницу, красну: добру, поштєну и воспитану П50, *дѣхъ смелый, подлый, лицомъѣрный, брзъ рѣи и одрѣи* С5, *тежаше свагда стварима превысокими, безмѣрными, немогућима* С5, *води у отачбини и ванъ власть воену и судейску свемогућу* С29, *народъ здоровъ, снажанъ и крѣпостанъ рађа се* Ч1,123, *или ђу га plakati kao gragjanina poštena, mirna, plodna i uljudna?* или као *suca neumitna, razborita i krasorječna...* или као *narodnjaka žarka, postojana i djelatna?* или

⁸⁷¹ Пижурица, *Змајевић*, 373; Младеновић, *Владика Данило*, 181; Остојић, *Петар I*, 190; Глушица, *Миљанов*, 172; Остојић, *Даковић*, 138; Суботић, *Томановић*, 184; исп. за војвођанске: *Кашић*, *Видаковић*, 108; *Суботић*, *Харић*, 167.

⁸⁷² Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу I*, 187–188.

као *književnika trudoljubna, prudeća i skladna* Ч9, *Tvorac čedri i silni i mudril...*

Ukova mi ovaj po sred srca ПР2,190,

у чему се огледа Љубишина веза са књижевно-језичком традицијом времена у коме је живио⁸⁷³.

Понекад се управна ријеч налази између атрибута:

да му кажем *једну особу поштену, солидну и дјелатну* П47, дао бих ђаволу *сва вијећа и велика и мала* П51, бы єдне чете Испанскій витезова *убієнь*: неко рече *збогъ и ꙗкогогъ владаня гордогъ, неправедногъ и худогъ* С19,

чиме се Љубиша слаже ја језиком старијих црногорских приповиједача Петра I, М. Миљанова, Ј. Томановића, као и са језиком Вука Караџића⁸⁷⁴.

е) У језику нашег писца биљежимо појаву одвајања атрибута од управне ријечи појединим синтагматским цјелинама, замјеничким или глаголским енкликима:

Ја нијесам никад двоумио *од ваше* к мени *доброте* П31, које ми је стигло по *његову* у Трст *поласку* П53, Тамо ћу чекати *твоје* о томе *извјешће* П55, по и *томе* у *Zadar povratku* ја га нах *pusta* П69, *što se tiče povregjenijeh* у *Spljetu zastupnikah* П70, Ево е, ево *она* коју сте толико вапијали *слобода* С20, *Nije moglo biti naroda* на *svjetu tvrgjega* у *zadanoj vjeri* као *Srbskoga* ШМ34, да му *skrije plave* од *olova razvaline* ПЦП2, *Pristupi Kanjoš gvozdenoj* су три *brave skrinji* ПЦП23, а *moje* ће те *molitve* пратити до *groba* ПЦП68, Виде *стражну* пред очима *уру* Б17, *млетачко* јој је *звоно* сребрна звука ПВД,24,129, *спредња* ти је *стопа* вазда педаљ нижа од задње ПВД32,129, да му *скрије плаве* од *олова развалине* Ч7,2, На *prostrtoj* код *ognjišta sofri*,/... *Obilato trpezu nakite* ПР1,146, *Veće volim gunjinu navući/ Omotat' se strukom il' kožuhom*,/ *Neg' vezanim sa srmom kožuhom* ПР2,165.

У функцији раздвајања атрибута најчешће се налазе предлошко-падежне синтагме. Овакав распоред ријечи доприноси посебном тону приповиједања и има нарочиту стилску вриједност. Љубиша се овом појавом не одваја од традиционалних узуса свога времена. Такво разбијање реченичних дјелова забиљежено је и у језику старијих писаца, а ријетко и у језику Вука Караџића, док је у савременом језику присутна тенденција да се именица не одваја од својих одредби⁸⁷⁵.

⁸⁷³ Исп. Суботић, *Хаџић*, 167; Кашић, *Видаковић*, 108. И у језику Вука Караџића забиљежена је постпонирана одредба (Маретић, *Граматика*, 460). Ријетко се јавља у језику Ј. Томановића (Суботић, *Томановић*, 185).

⁸⁷⁴ За писце исп. Остојић, *Петар I*, 190; Глушица, *Миљанов*, 173; Суботић, *Томановић*, 185. Упореди исто и у језику Вука Караџића (Маретић, *Граматика*, 460).

⁸⁷⁵ Маретић, *Граматика*, 457; Младеновић, *Владика Данило*, 183; Остојић, *Петар I*, 190; Глушица, *Миљанов*, 174; исп. и за војвођанске писце: Јерковић, *Игњатовић*, 188; Кашић, *Видаковић*, 108; Младеновић, *Рајић*, 136; Суботић, *Хаџић*, 168. За савремени језик види: Пешикан, *О месту енклитике у реченици*, 306–307.

2. а) Употреба инфинитива на крају реченице једна је од карактеристика језика Стефана Љубише, као и Вука Караџића и многих старих писаца XVIII и прве половине XIX вијека⁸⁷⁶. Примјери:

вјеруј ми неће те табаке нико ни *читати*, ни кантаром *мјерити* П9, Обичај је да подештатима риједко дају више пак се у нас не умију никад обичаја *одалити* П35, јер ја није сам д8жан више од погодбе ни краицере држави *даривати* П60, *ako i vidim da će ova šaka naroda bez tebe propasti* ПЦП68, јер га залуду течеш кад ти га нема ко *гледати* и *чувати* ПВД25,137, Но се ћесар нехтје *смиловати*/ Ни на моје молбе *освртнути* Б7.

Ова појава је била специфична за језик славеносрпских писаца, и у великој мјери се развила под утицајем других језика⁸⁷⁷. У случају нашег писца ради се о вези са традиционалним језичким узусом и дијалекатским идиомом.

б) Као и у савременом језику и у језику Стефана Љубише инфинитив у функцији допуне налази се иза глагола који допуњује:

не могу стати у покоју П1, За све то *мораиш* иош тамо *очекивати* П1, *мораиш* ме *послушати* П2, за то *мораиш* доћи до Соломонића моремъ П2, јер су *почели сумњати* П8, *Морам препоручити* да ову ствар држите П16, пак ми је жао да *нијесам могао* вама ништа јаснога *одговорити* П20, пак *ће се моћи* стипендија *асењирати* П24, кад се примьер *хоће жежити* П27, *хоће* негђе *сигурати* П31, *Moram ovdje očitovati* П78, *jer želi* tvojoj braći, skoro posinjenoj, *otvoriti* put slave ПЦП15, *I danas možeš vidjeti* ПЦП29, *не може* намирити ПВД25,138, *нису могли* *трпнути* Ч1,126, Но се ћесар *не хтје* *смиловати* Б7.

Није необична ни употреба инфинитива испред модалних глагола *моћи*, *морати*, *смијети* и сл. у склопу сложеног предиката на крају реченице али и у њеној средини:

кадъ *бы* тебе задовољнимъ *учинити* *могао* П1, никакав православни син *неби одобрити* *могао* П10, Но процесе *ломити* богме *не могу* П40, Нитко није ни ни *помислит* *могао* Б17, наше описаніе *распространити* *могли* Ч1,123, кое већ *издржавати* *нису могли* Ч1,124, која *se bez sumnje uzeti može* Ч3, крозъ кога *се* *с* бивша Република Млетачка *назвати* *могла* „госпођомъ морахъ” Г1,4, Нека овај Высокій Домъ *рѣшити* *изволи* Г1,4, *tako bi se poslovička bistrournost našeg težaka prosvietliti mogla* Г4,217, *neištem da svu tegotu pokrajina na sebe uzeti mora* Г4,217, *које се практично postignuti mogu* Г4,217, *Prvo svega sažaljevati moram* Г13,96,

⁸⁷⁶ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 160–163; Исп. и Кашић, *Видаковић*, 109 и тамо наведену литературу. Ова појава карактеристична је и за језик Петра I, М. Миљанова, А. Даковића, Л. Томановића; Николе I (Остојић, *Петар I*, 191; *Даковић*, 139–140; Глушица, *Миљанов*, 174–175; Суботић, *Томановић*, 185; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99).

⁸⁷⁷ Миљка Ивић констатује да се ова особина у Вуковом језику као и језику славеносрпских писаца у великој мјери развила под утицајем њемачког језика (М. Ивић, *Једно поређење Вукова језика*, 123). Њемачки и руски језик су утицали на стабилизовање инфинитива у овом положају у језику Петра I сматра проф. Остојић (Остојић, *Петар I*, 181, напомена 626).

чиме се Љубиша слаже са језиком Вука Караџића и писаца тог времена, са црногорског али и са других простора⁸⁷⁸. Овакав положај дјелова сложеног предиката објашњава се потребом за нарочитим наглашавањем једног од дјелова таквог предиката⁸⁷⁹.

в) Нарушавање реченичне структуре у језику С. Љубише условљено је и стављањем објекта испред глагола. Тиме се постиже његово нарочито истицање, као у примјерима:

мило миє што се на здравље фалишиџ П1, да ви ону ствар нипошто не објелоданите П18, он би морао болницџ оградити и њима рацџи дати П47, свакој кои кућу, или село, сасудџ или аџину другога пожелџ С51, кои сте свагда ваше дворове, села, стасе, слике и уресе, вышисе любили С52, Мы отачество, слободџ, одџиу братимо С58, *tamo ga zatvori* ШМ5, *A ti djedo, čisto zlu smrt imati i dušu utopiti* ПЦП262, *Žalim da je on razmiricu samo s teoretičke strane ispitao* ГЗ, 128.

Овом појавом се Љубишин језик подудара са језиком Вука Караџића, као и са језиком старијих писаца из различитих дијалекатских области⁸⁸⁰.

3. а) Положај енклитике у језику С. Љубише унеколико се разликује у односу на стандардни језик. Једна од најизразитијих разлика у односу на савремени књижевни језик јесте чување енклитике *је* уз повратну речцу *се*, а што је особина и неких старијих приповиједача, као и народне поезије⁸⁸¹.

знаш лијєпо да *се је* он одавна одметнуо Султану ГО3, да *се је* од прве тај дан Горде крила и уклањала ГО6, но *се је* чуњ споро возио с бременом по крми ГО24, *али се је устегао* ПЦП37, *Dobro se je reklo* ПЦП158, *On se je zvaо* Јелесеја Поповић ПЦП182, *ako se je* који од вас *прегао* ПЦП195, око чега *се је* оволико образа окупило ПЦП2, 382, Арбанас не хоће да се преобрази као кад *се је* писао ПВД25, 140, *Kad se je* године 1830. *preselio* у *věčnost* Ч2, 209, Но баш онда кад *се је* Бока надала добити Ч6, збиља би рекао да *се је* овдје природа играла Ч7, 1, Да смо били питаши пријед нег *се је* рат објавио Ч11, 11, Тијем *се је* меморандумом захтјевало Ч11, 24, Најпосље сам показао да *се је* радило дати Г19.

б) За разлику од народних црногорских говора као и језика старијих црногорских писаца код којих се глаголска енклитика би често налази иза енклитичког

⁸⁷⁸ За језик Вука исп.: Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 164–165; Маретић, *Граматика*, 463; Павловић, *Стил Вука Караџића*, 37. Осим Вука регистрована је и у црногорских приповиједача: Остојић, *Петар I*, 191–192; Даковић, 140; Глушица, *Миљанов*, 175; као и војвођанских: Јерковић, *Игњатовић*, 191; Суботић, *Хаџић*, 170; Херити, *Јанковић*, 263.

⁸⁷⁹ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 166.

⁸⁸⁰ Исп. за језик Вука Караџића (Павловић, *Стил Вука Караџића*, 38); за црногорске писце: Остојић, *Петар I*, 192; Остојић, *Даковић*, 140; Глушица, *Миљанов*, 176. Јавља се и у језику војвођанских писаца – исп. Јерковић, *Игњатовић*, 191.

⁸⁸¹ Ову појаву биљежи проф. Остојић за језик Петра I (Остојић, *Петар I*, 173). Енклитика *је* долази испред *се* у језику војвођанских писаца, исп. Кашић, *Видаковић*, 108–109; а овакав распоред енклитичких облика биљежи и Маретић у примјерима народне поезије (Маретић, *Граматика*, 472).

облика *се* и замјеничких енклитика⁸⁸², у језику нашег писца енклитика *бих*, *би* јавља се као и у савременом језику, тј. испред енклитичког облика *се* и замјеничких енклитика:

кад *би се* паметно и поштено радило П47, јер *би се* с таквим поступком повредило једнострано црквно право П10, да *нјега* није *не би се* свијет хљебом хранио ПЦП44. Кад *би се* ја хтио или смијо упустити са г. намјесником у какову о том полемику, Овако *би се* догодило ПВД32,129, која *би се* овога посла заузела П47, Иванбег *би се* у мимогред често заустављао и обазирао ПВД2,14, Може бити да *би их* дали П37, *би ме* жива жалио П8, *не би ми* било могуће П61.

в) Понекад се повратна речца *се* јавља између замјеничке и глаголске енклитике је која се чува: *гдје ви се је* памет дијела ПЦП166.

Нсобичан је свакако и примјер са речцом *се* која долази у сложену предикату испред облика инфинитива, умјесто испред модалног глагола *моћи*:

Лудвикъ *не могао* съ душомъ *се раставити* Ч1,124.

У Љубишином језику глаголске енклитике су понекад удаљене од глагола:

Ја *сам се* лани с њим *разговарао* ПЦП157, који с неодвисно одъ Задарског Бокомъ *владао* Г1.3, својеволно су у Венецијанску поморску службу *уписивали се* Ч1,129, ерѣ су изобилномъ плаћомъ и храномъ *снабђивани* бивали Ч1,129.

Положај глагола на крају реченице и енклитике на почетку устаљена је тадашња књижевнојезичка пракса⁸⁸³. Енклитика се у том положају често јавља и у језику савремених писаца, посебно оних са западног српскохрватског говорног подручја⁸⁸⁴.

99. КОНГРУЕНЦИЈА

Конгруенцију у језику Стефана Љубише сагледаћемо са различитих аспеката. Указаћемо на разлике у односу на савремени језик, на специфичности граматичке и семантичке конгруенције, на одређене неуједначености које су карактеристичне за његов језички систем, којим се он уклапа у дијалекатски идиом и књижевнојезички израз тога времена.

1. У језику нашег писца атрибут у именичким синтагмама са бројем као управним чланом употребљава се испред конструкције број + именица, иза ње, а јављају се и синтагме са разбијеном бројном конструкцијом. Тако имамо:

а) *атрибут + број + именица*

tako se *она три* Crnogorca zdravo povrate s darovima kući ШМ47, А *та два* laživa svjedoka, što me pravu bijede i potvaraju ПЦП203, гдје се удружила *она три*

⁸⁸² Исп. Остојић, *Петар I*, 192; Глушица, *Миљанов*, 176–177. Уп. и у црногорским говорима: Милетић, *Црпница*, 598–600; Пешикан, *СК-Љ*, 209–210; Пижурица, *Колашин*, 224.

⁸⁸³ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 165–166; Остојић, *Петар I*, 193; Глушица, *Миљанов*, 177.

⁸⁸⁴ В. Гортан, *О мјесту енклитике у независној реченици*, 14–16. Исп. Пешикан, *О месту енклитике у реченици*, 305–311.

гурсуза да одеру ону старницу ПВД27, 152, Осим *та три главна питања*, потражило се од владе и других олакшица Ч11,24,

б) број + атрибут + именица

рече министар да и он сматра да су у свакој изборној секцији довољна *два изборна тијела* П46, *скоче* иза *плотине два оружана хајдука* ПВД13,64, коју држе у дубак *четири оријашка облука* ПВД31,88, возе га *четири бјеле мазге* ПВД31,90, Била у Крфу *два главна пријатеља* ПВД35,10,

в) број + именица + атрибут

osvanu pod Rovcem *dvije galije mletačke* ПЦП74, што су га *два свештеника римска* подупирали *правичности* ради Ч6.

У оваквим синтагматским спојевима придјев и придјевске замјенице јављају се са наставком *-а*, тј. у оном облику који има и именица⁸⁸⁵.

У зависним падежима атрибут уз бројне изразе најчешће је у истој форми у којој је и ријеч коју одређује, тј. у облику некадашње двојине. Међутим, јављају се и примјери са атрибутом у плуралу при чему се не слаже са обликом управне ријечи, што је у складу са говорима црногорским и писаном традицијом⁸⁸⁶:

- а) За подијелити три обћине на *три изборна котара* П41, *коме* *ћу* ја да *pošaljem ove tri obveznice* П70, који му *престави два ћесарева чиновника* ГО1, но си се ти уортачила са *она два лупежа* ПВД27, 151, *погину сва три ћесарева чбека* ГО17, *Vi čete ove dvije stvari prinieti* ШМ40, *Ovaj Gašpar imao je u potonja vremena dva glasovita unuka* ПЦП47, *Da mi je sva tri sina* на *muke metao* ПЦП148, *postave na tle dvije duge puške* и *priekrst* ПЦП196, *покрао му четири мједена лонца* ПВД29,158,
- б) *Ови два восводе* стаяху С30, *Свуђеръ у моя доба два се прекомѣрне добродѣтели* ... *изнѣхаше* С53, *Чек, чек два дебели сата* ПВД2,17.

2. У Љубишином језику атрибут уз бројне именице на *-ица* чешће се слаже облички:

Ova trojica *pogju* на *Čevo* ШМ38, *Ona dvojica* која су *izostala* не *hćedu* за *njom* и *sustopice* ПЦП80, *сложно одлучи да та петорица заступника мора гласовати за закон Ч11,24, I ova šestorica zaključe* П78, *Предај рибу тој двојици живој* ПВД27,151,

⁸⁸⁵ Исп. исто у језику А. Даковића и Л. Томановића (Остојић, *Даковић*, 142; Суботић, *Томановић*, 192). У језику других писаца са ових простора евидентирана је нешто другачија ситуација. У оваквом склопу у језику Петра I придјев и придјевска замјеница у номинативу имају множински наставак *-и* (ређе *-а*) за мушки и средњи род (Остојић, *Петар I*, 194). Исто је забиљежено и у језику А. Змајевића (Пижурница, *Змајевић*, 188), П. П. Његоша (Вушовић, *Његош*, 92). Исп. о црногорским говорима: Милетић, *Црмница*, 581–582; Пешкан, *СК-Љ*, 209; Стевановић, *Источноцрногорски*, 112; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182; Вушовић, *Херцеговина*, 68–69.

⁸⁸⁶ Уз непромјенљиве бројне изразе и атрибут је непромјенљив, тј. увијек се јавља у облику женског рода множине у језику црногорских приповиједача: Змајевића (Пижурница, *Змајевић*, 374), владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 180), Петра I (Остојић, *Петар I*, 194–195), Петра II (Вушовић, *Његош*, 92), М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 188). Исп. исто за црногорске говоре: Милетић, *Црмница*, 583–584; Пешкан, *СК-Љ*, 209; Стевановић, *Источноцрногорски*, 112; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182; Вушовић, *Херцеговина*, 68–69; Пижурица, *Колашин*, 220. Види М. Решетар, *Der. Št. D.*, 208–210.

поред ријетких примјера значењског слагања, као у примјеру:

Одвоје се *тројица*, тобож *мудрији*, да иду до попа ПВД6,28.

Колебање у погледу конгруенције код ових именица јавља се и код старијих црногорских писаца, као и војвођанских⁸⁸⁷, док савремени књижевни језик прописује слагање по облику⁸⁸⁸. Овакав начин конгруирања забиљежен је у црногорским народним говорима⁸⁸⁹.

Предикат уз ове именице је у множини, и то у облику на -а:

Кад *доишла тројица* у попа ПВД6,29, Кад *видјела* нас *двојица* ПЦП25,139, Једно вече *ицјехела* та *двојица* ПЦП35,10, *Њих су двојица* дала тој школи умјетан облик Ч10,138.

Понекад јавља и у облику мушког рода уколико је придјевски дио предиката даљи од субјекта. У следећем примјеру имамо двије реченице, и у првој од њих придјевски дио предиката (*нагодила*) облички се слаже са субјектом јер му је ближи, док је други предикат (*побили*) употријебљен у облику који захтијева значење јер је удаљенији од субјекта: *Ne bi se mi dvojica nagodila za godinu dana, po se prije pobili da zaglavimo* ПЦП157.

Оваквим слагањем Љубиша се уклапа у савремене језичке узусе, који допуштају и обличко и семантичко слагање⁸⁹⁰.

3. У језичком материјалу забиљежили смо извјесна колебања кад су у питању именице мушког рода које се завршавају на -а, односно код именица које су граматичког женског рода, а семантичко-синтаксички алтернирају између мушког и женског рода. Уз именице мушког рода на -а које означавају звања, занимања, носиоце извјесних особина и сл. атрибут се и у једнини и у множини слаже обликом и значењем, као и предикат који се јавља у мушком и у женском роду.

- а) – *њeki Aga nazove ga kaurom* ПЦП66, *Mahmut Bušatlja, oholi i obijesni skadarski paša, davao je* *Spīčanima i svoj barskoj državi praha* ПЦП155, чујемо гдје *Туђемилски четовођа* дозивље из гласа Шестанскога ПВД7,30, *Izagju na polje por Andrović paštrovski govordžija i Mirčeta Niklan spīčanski* ПЦП158,
- *poče jedna sugja* ПЦП13, *Ta zlica dobije pomilovanje* ПЦП65, сретох на наш пазар пред Котором *неку владика* ПВД27,149, да га није *испросила једна млетачка владика* Ч11,6, да ће му *ova skitnica donieti toliko glavobolja* ШМ14, да се *ona fukara s njim ruga* ПЦП16, *владика је служио* Божју летурђију ПВД31,91.

⁸⁸⁷ Глушица, Миљанов, 184; Јерковић, Ненадовић, 85; Кашић, Видаковић, 112; Јерковић, Игњатовић, 200.

⁸⁸⁸ Стевановић, *Савремени II*, 138.

⁸⁸⁹ Исп. Милетић, *Црмница*, 591–592; Стевановић, *Источноцрногорски*, 114; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182; Пижурица, *Колашин*, 221; Станић, *Ускоци*, 8–9.

⁸⁹⁰ Стевановић, *Савремени II*, 138–139. Обличко и семантичко слагање дијела предиката јавља се у језику Вука Караџића (Стевановић, *Савремени II*, 139); и војвођанских писаца М. Видаковића (Кашић, Видаковић, 112); Ј. Игњатовића (Јерковић, Игњатовић, 200). Искључиво плуралски облик предиката у мушком роду забиљежен је у језику М. Миљанова (Глушица, Миљанов, 185), као и у народним говорима – исп. Милетић, *Црмница*, 591; Стевановић, *Источноцрногорски*, 114; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182.

- б) – *Ove uhode nijesu smjele* ni doprieti do Šćepana ШИМ14, *bi li se* zbilja megju vama *našlo vjerne sluge* ПЦП13, *mnogi drugi* постаše *age* i *padišine spahije* ПЦП132, *dogju... seoske starješine*, *oba mudra*, *govordžije* i *mirotvori* ПЦП156,
– *састали се* у Бечу... *неколика вође* федералистичке странке Ч11,21, *Turski vojskovođe* *nijesu bili* megjuse *složni* ШИМ37, *Jedno jutro* *pristupe* *paši* pod *šator dva spahije* i *kažu* mu ПЦП85.

Љубиша понекад у истој реченици има морфолошко и семантичко слагање атрибута са именицом: *насрну... дивље спахије, крути аге* ПВД31,90.

Примјери обличке конгруенције уз ове именице у једнини карактеристични су за језик Вука Караџића⁸⁹¹. Атрибут у облику мушког рода јавља се и у језику писаца са других дијалекатских простора, славонских и војвођанских, старих чакавских и далматинских писаца 18. и 19. вијека⁸⁹². Значењска конгруенција у множини одлика је црногорских приповиједача⁸⁹³. Граматичко слагање атрибута, а семантичко предиката забиљежено је и у неким црногорским говорима⁸⁹⁴.

4. 1) Уз основне бројеве придјевски дио предиката употребљава се у облику некадашње двојине или у облику множине мушког рода:

- а) *Ова су два* господина *била* П16, *Возила се* ноћу у једној малој лађи *два* *рибара* ПВД36,44, *три* *бирача* Грбальска *нијесу имала* право гласовања Г29,15, Уз пут *била три* *почивала* гдје се чита божје јеванђеље ПВД24,131, Случи се по некој несрећи, да су *оба села* *дигла* крсте исти дан, а *срела се* баш на границу ПВД24,131, пак *се три брата* *станила* ПВД24, 132, *Кад оба* *дошла* једанак код сликара ПВД25,141, *носила четири* *момка* мртво тијело ПВД28,5,
б) Мислим да *ће* те већ *бит* *примили* *два* *штуца* са нужном цебаном П20, *Основали су* Ја-Софију *два* *Грка* ПВД31,90, У овом суду *засѣдали* су увѣк *четири* *Суђе* (судје) Ч1,125, *оба* *узјашу* *конје* i *dopru* Hilandaru, *gdje* *su* u *pokori* *proveli* *potonje* *dnevi* *svoje* *starosti* ПЦП89, *No* *ste* *vas* *tri* *stari* *i* *mudri*, *pak* *pronagjite* *liek* *ovoj* *glavobolji* ШИМ39, *Ja* *mnim* *da* *se* *nas* *dva* *nijesmo* *jutros* *sastali* u *ovoj* *pustinji* *da* *sudimo* *bez* *ručka* ПЦП157.

⁸⁹¹ Маретић, *Грамматика*, 431. Овакво слагање јавља се и у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 179).

⁸⁹² Херити, *Проблем конгруенције у српскохрватском и другим словенским језицима*, МСЦ, 7, 265–268.

⁸⁹³ Остојић, *Петар I*, 195–196; Глушица, *Миљанов*, 179. У језику писаца са других простора српског језика забиљежено је различито стање – од искључиве употребе женског рода с једне стране, а мушког рода с друге стране, до писаца који користе и један и други тип слагања исп. Јерковић, *Игњатовић*, 198, напомена, 596. „Слагање по значењу атрибута и предикатских речи с именима занимања мушких лица не може се сматрати искњижевним”, сматра Стевановић (Стевановић, *Савремени II*, 132–133).

⁸⁹⁴ Милетић, *Црмница*, 597; Стевановић, *Источноцрногорски*, 111–112; исп. исто у језику владике Данила (Младеновић, *Владика Данило*, 179), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 180).

Семантичка конгруенција предиката са бројевима у језику нашег писца подудара се са стањем у црногорским говорима, а ова особина одлика је и црногорске писане традиције⁸⁹⁵.

2) Уз именице са бројем *пет* надаље у језику Стефана Љубише биљежимо обличку и значењску конгруенцију. У првом случају предикат се употребљава у облику једнине, а ако је у облику који разликује род у облику је средњег, а у другом предикат стоји у множини. Када се количински прилози употребљавају у функцији субјекта, њихови предикати су у облику једнине и у средњем роду уколико облик зна за разлику у роду. Примјери:

- а) Он је учинио против нас и себе *седам смртнице грехова* П6, Сувише тражи б *сорвељаната* и 1 инђењера П25, *Sedam je mrtvijen glavа palo u tri godine* ПЦП157, *Sjedjelo u kotorskomu sudu dvanaest vlastela* ПЦП214, *Сину триста ножева* ПВД20,110, дан у који је *приспјело четири хиљаде војске* Ч11,14, *Није прошло много година* да је висока влада раздвојила дијецеза Ч11,28, Да их се годином *толико подљиви*, куд среће Ч7,9.
- б) *Već bijasmo sva pet probugjeni* ПР3,376, пошто су се *сва пет* насркали црногрке кафе ГО13, *Posijecimo devet trnovijen kolaca* ПЦП241, *Naš su starostavnik priznali devet careva rimskih i carigrackijen* ПЦП16, *odaberu se dvanaest Paštrovića da kumuju* оној djeci ПЦП165, јер *бјаху*, мање више *сви шест изрешетани* ПВД10.

У овом случају Љубишин језик се слаже са савременим српским језиком, који допушта могућност двојаког слагања предиката са бројевима од пет надаље⁸⁹⁶.

Свакако је интересантан и облик атрибута уз ове бројеве који у субјекту има облик номинатива, а у позицији објекта и сл. облик акузатива плурала⁸⁹⁷. Колебљивост при избору облика атрибута уз ове бројеве имамо у следећим примјерима:

- *daj materi ove pet dukata* ПЦП65, *Nabrlje joj u pasu prsten, maramu i one pet dukata* ПЦП80, *U to pristupi jedna momica natočenijem pivom za sve pet* ПЦП51, пак да сам их *све девет* то вече у једну гробницу сложио ПЦП2,381,
- *nas sva pet* понор, који ће *zinuti*, не *poviće* на *dno* ПЦП267, На ову вежемо *сва пет* ПВД7,32,
- Но *ови пет посланика* за вријеме свог извора добили су од већине далматинског сабора императивно пуномоће Ч11,23, *сви пет заступника* гласују за закон Ч11,25, *Ti пет гласова* далматинских нијесу били нужни Ч11,25,
- А *ono dvanaest matera poviću iz svega glasa* ПЦП164, *Ljubim je kao obije oči u glavi, kao ono gladno pet sinova* ПЦП175.

⁸⁹⁵ Милетић, *Црмница*, 589–590; Пешникан, *СК-Љ*, 209; Стевановић, *Источноцрногорски*, 113; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182. За писце исп. Остојић, *Петар I*, 196; Глушница, *Миљанов*, 188–189.

⁸⁹⁶ Стевановић, *Савремени II*, 145–147.

⁸⁹⁷ Симич, Остојић, *Неки случајеви конгруенције у језику С. Љубише*, 221–222.

3) Уз број један предикат се јавља у једнини кад означава јединку, али у примјерима кад је стварни вршилац радње означен међусобном везом броја један и редног броја други предикат је у облику множине.

Мотре се еданъ другога снбљени С28, *сједну* два старца по пијеску *један според другога* ГО2, *jer tu obje obale idu jedna drugoj* u susret ПЦП3, *ni jedno drugo* u очи *pogledali* ПЦП61, *te se zaigraju jedan put drugoga* ПЦП66, *Sjednu* на каменје *један според другога* ПЦП156, да зову *један другога* капетаном ПВД30,6.

Мада нијесу необични ни примјери обличког слагања предиката са субјектом:

једно стиза друго П40, *razdvoje* vojsku Seraskijerovu на троје да *једна drugoj* *пероматје* ПИМ41, *Sve se jedno boji drugoga* ПЦП153, *чују...* гдје *jedno drugo* *doživlje* ПЦП195, да *zavidi jedno na drugo* ПЦП230, *jedno drugo tura, kumi, bruči, kune i preklinje* ПЦП275, *Помрзјело једно на друго* ПВД11,51, да *еданъ на другога* *незажасали* Ч1,128, *Jednog glava b'jaše drugog* кара ПР3,374.

У оваквим случајевима употреба предиката у облику множине је природнија и обичнија, мада су у савременом књижевном језику допуштена оба начина слагања⁸⁹⁸. Иста ситуација као у језику С. Љубише забиљежена је и у језику Петра I и М. Миљанова, док Даковић у *Мемоарима* има само семантички тип конгруенције⁸⁹⁹.

4) У књижевном језику уз збирне бројеве као субјекте допуштено је обличко и значењско слагање предикатске одредбе са субјектом, док се атрибут обично слаже облички са управном ријечи⁹⁰⁰. У Љубишином језику предикатска одредба слаже се са субјектом по значењу:

простран двома душама које се љубе ГО8, *Бјаше* пут веома стрм... да се *двоје чељади не могу суминути* ПВД12,60, *Тако* ти њих *једанаесторо* на Божић без *ручка ударе* да млитају ПВД4,24.

Атрибут се слаже облички и има облик средњег рода једнине:

мотри оно двоје утопника ГО25.

Могућност оваквих форми слагања позната је и у црногорским народним говорима⁹⁰¹.

5. У савременом књижевном језику уз вишечлану субјекатску синтагму предикат стоји чешће у множини⁹⁰². И у језику С. Љубише обичнији су примјери са предикатом у множини који може бити испред и иза субјекатске синтагме:

⁸⁹⁸ Стевановић, *Савремени II*, 148.

⁸⁹⁹ Остојић, *Петар I*, 198–199; Глушица, *Миљанов*, 189–190; Остојић, *Даковић*, 146.

⁹⁰⁰ Стевановић, *Савремени II*, 141–142.

⁹⁰¹ Исп. Милетић, *Црмница*, 595; Стевановић, *Источноцрногорски*, 114; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182. У језику Петра I регистрован је само један примјер у којем се предикатска одредба слаже са субјектом по значењу (Остојић, *Петар I*, 197). Миљанов има двојако слагање предиката уз збирне бројеве са доминацијом семантичке конгруенције (Глушица, *Миљанов*, 190).

⁹⁰² Ређа је и мање обична употреба предиката у једнини када се у субјекту налази вишечлана синтагма (Стевановић, *Савремени II*, 125–127).

– *Я и мои домаћи Богу фала добросмо П1, Моя мати, жєна и сынъ любазно те поздравляю П1, Софија и Митар вас поздрављају П33, Ја би рад да и ви и други моји пријатељи буду имати што желе П36, В кра, срећа, опасностъ бяху ништа С16, Бог је дао да се војници и мудраци не осврћу на те потанкости вјерске ГО12, Zeba, ševa u kavezu poju, Lastavica i slavlja skaraју ПР2,85,*

– *Тому се друже неки други облизњѣ догађају и путовања П40, а мене кад на ум пану трешиње, бизи, боб, срделе, скушеви, лице и гофи П51, већ су ми на нос скочили прибратени, ринцбратени, росбратени и сви братени П51, удружили се ћесар и мошков ГО2, udare svigala i bubnji ПЦП22, Скупе се свештеници и старијешине ссоцке ПВД5,27, одјекују брда и долине ПВД20,110.*

Међутим, Љубиша употребљава предикат у облику једнине. Оваква употреба предиката одлика је старијих писаца, као и његових савременика⁹⁰³. За разлику од савременог језика у којем је предикат у једнини чешће испред, а ређе иза субјекатске синтагме, у Љубишином језику биљежимо обрнуту ситуацију⁹⁰⁴:

– *што га је Матиаци и иошт неко грдно претеретио П40, по је loza, maslina i svakovrsna voćka bogatim својим производом napredovala П81, Бока и Црнагора има у Родића великог бранитеља П58, што гођ злоба и завист на мене баца П58, Апетит и сан није ми фалио никад П59,*

– *али ме увјерава колунел и референт П49.*

6. Могућност двојакe конгруенције забиљежена је и у примјерима са односом замјеницом *који* (*која, које*) у односној служби везивања релативних реченица за управне⁹⁰⁵. Биљежимо следеће примјере:

– *Била у Крфу два главна пријатеља, један грк а други жид, која су се љубила мимо људи ПВД35,10, Sjediјаše u Kotoru vanredan Providnik а u Budvi knez, oba naravno vlastelina Mletačka која управљаху земљом ШМ14, одвојио јединицу од родитеља, која су је љубила као очну зеницу ПВД14,80, Дошли једном да се суде у буљанскога кнеза властелин Приморац и сељанин с Браића која су двојица ортачила неколике године ПВД18,101,*

– *Међу два ступца горостасне висине, који начињају на сред цркве четворокрајну пољану, узвишују се на десној и лијевој страни ПВД31,88, Тај zapisnik је bio od svih podpisan osim od sela Grblja, Maina, Pobora, Braiča, Krivošija i Ledenica, koji su na vas glas tražila Г18.*

7. Уз збирне именице на -ад предикат је скоро увијек у множини:

⁹⁰³ Слични примјери забиљежени су у језику Вука Караџића, Ђуре Даничића, П. П. Његоша (Стевановић, *Савремени II*, 125–126; Маретић, *Граматика*, 443–449), Петра I (Остојић, *Петар I*, 197), М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 191–192), А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 144–145).

⁹⁰⁴ Стевановић, *Савремени II*, 126.

⁹⁰⁵ Савремени језик и овдје допушта могућност двојакe конгруенције (Стевановић, *Савремени II*, 144–145).

pak mu *huda unučad*, Mahmut i Imbraim, *sjednu zemanom* na skadarski pašaluk ПЦП133, *pustite truplje da ga zvjerad raznesu* ПЦП145, *Okupi se* odasvuda obilato *čeljadi* ПЦП168, *čiju čeljad* gdje po gumnima vršu i vjeju ПЦП195, Kad u polju prestane graja i *čeljad polijegaju* ПЦП196, *окуне се* око ње *домаћа чељад* ПВД9,36, *зграбила туђа сирочад* ПВД11,51, *чељад која се возе чуњевима* ПВД24,135, *Почну чељад да се разговарају* ПВД28,155, Gledajući u sunčani zahod, / Gdje se *sita vraćaju k torini/ Šiljež, dvižčad*, trećaci rogati ПП1,146, *da sva momčad* koja se je *rodila* Г18, koliko vam na srcu *leže* učitelji pučki, njihove udovice i *siročad* Г23.

Оваквим слагањем Љубишин језик подудара се са језиком Вука Карацића и неких црногорских писаца, као и са стањем у народним говорима⁹⁰⁶.

Љубиша понекад употребљава и предикат у облику једнине⁹⁰⁷:

домаћа чељад не иде лијегати ПВД4,25, *Када види* наша морнарица, / *Морска вучад*, млади Далматини Б22.

Употреба предиката у сингулару одлика је и језика П. П. Његоша и Л. Томановића, као и неких војвођанских писаца⁹⁰⁸.

8. Колебљивост при избору облика предиката уз количинске именице са придјевом у основи и наставком *-ина* типа *множина*, *већина*, и сл. јавља се у следећим примјерима⁹⁰⁹:

– *Znam da tako* *množina ne misle* ПП2,85, *A* *množina* *iz glasa*: – *Ako te posiječe poslaćemo* *rovišega* ПЦП18,

– *већина* саборска окупивши се у Задру, *одобри* једногласно понашање петорице Ч11,24, народна *већина* сабора далматинскога *дигне* императивни мандат петорици заступницима Ч11,25.

Уз именице *множина* и *већина* слагање се врши по значењу (предикат је у множини) или по облику (предикат је у једнини). У савременом српском језику налазимо тројако слагање – по облику, значењу и слагање као са осталим ријечима неодређене количине (предикат је у средњем роду)⁹¹⁰. Слагање предиката са овим именицама по значењу јавља се у језику Петра II и М. Миљанова, као и у неким црногорским говорима⁹¹¹.

⁹⁰⁶ За Вуков језик исп. Маретић, *Граматика*, 435–436; Остојић, *Петар I*, 198; у народним говорима види: Милетић, *Црмница*, 593–594; Стевановић, *Источноцрногорски*, 114; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 183, Пижурица, *Колашин*, 222.

⁹⁰⁷ Стевановић за савремени језик наводи примјере са предикатом и у једнини и у множини (Стевановић, *Савремени II*, 151).

⁹⁰⁸ Вушовић, *Његош*, 92; Суботић, *Томановић*, 191. Ова појава јавља се и у језику Јакова Игњатовића (Јерковић, *Игњатовић*, 199).

⁹⁰⁹ Исп. исто у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 198), за војвођанске види Јерковић, *Ненадовић*, 84.

⁹¹⁰ Стевановић, *Савремени II*, 148–149.

⁹¹¹ Вушовић, *Његош*, 91; Глушица, *Миљанов*, 185. Милетић, *Црмница*, 592. За разлику од ових писаца у језику Л. Томановића уз именицу *већина* предикат је у једнини женског рода (Суботић, *Томановић*, 191). Исп. исто у језику Ј. Игњатовића (Јерковић, *Игњатовић*, 201).

9. а) Конгруенција атрибута и предиката са збирном именицом *gospoda* зависи од семантичког значења ове именице. Уколико се употребљава за означавање једног појма, онда је предикат у јединини:

Kad čula gospoda ПЦП209, *ова gospoda нијесу* нимало *искрена* Г29,22.

Међутим, ако означава множину, и предикат је у множини мушког рода:

lijepo li ova gospoda mažu i šaraju ПЦП15, *No gledaj ti kume da gospoda mletačka ne prevare i mene i tebe* ПЦП137, *Napokon gospoda kotorska proume se da na svaki način proženu oca Maksima... bojali se da nastoji oko toga* ПЦП251.

Различита конгруенција ове именице условљена је семантички, што одговара стању у савременом књижевном језику⁹¹². Дистинкција по значењу спроведена је и у језику Петра II, М. Миљанова⁹¹³.

б) Именице *браћа* и *дјеца* употребљавају се као множина именица *брат* и *дијете*. Уколико је предикат у облику који разликује род, онда је то облик на *-а*. Понекад се уз именицу *браћа* употребљава и мушки род⁹¹⁴. Атрибути уз ове именице су женског рода.

– *Sramota je, oče igumane, koriti našu braću* Мошкове ШМ43, *da će mi braća dragovoljno i radosno prihvatiti tako plemenitu čast* ПЦП15, *a naša braća u susjestvu stenju pod turskom teljigom* ПЦП133, *браћа распршала се*, ко тамо ко амо ПВД1,12, *Кад се браћа дијеле* ПВД24,130, *Те се данас браћа окупише* Б6, *кад дјеца играју у орасима* ПВД4,25, *јер би се ш њим ругала и млетачка дјеца* ПВД25,141, *Сад знаду и дјеца* Г29,20, *јер кад би моја дјеца, плод моје утробе, жељела хљеба* Г29,22,

– што су ми *браћа* бирачи Грбаљски послали П92.

10. а) Именицу *народ* Љубиша употребљава као форму једнине⁹¹⁵:

narod je ovaj lakovjeran ШМ6, *Ovo je narod opak i zlu svakome navikao* ШМ7, *Narod je naš plah* ШМ18, *kao svaki drugi narod što vojšti za slobodu* ШМ18, *ako ga narod primi* као *Cara* ШМ18, *poče narod da jede* ПЦП169, *Но кад народ објача* ПВД17,98, *Da te narod prepieva i zove* ПР2,165, *Kad mu narod za ledja govori* ПР2,165, *Pa ga narod ka' svetinju štuje* ПР2,190, *narod je naš postradao* Г25,75.

б) И остале именице као *војска*, *стока*, *чета* и сл. иако означавају већи број бића, употребљавају се са значењем колектива као цјелине, па је и у њима доминантно обличко слагање и атрибута и предиката⁹¹⁶:

Sva je ova vojska brojila sto hiljadah vojske ПЦПШ М33, *да пазе приближа ли се војска* ПВД31,90, *Izginula stoka bez paše i mira* ПЦП160, *стока удари у напредак*

⁹¹² Стевановић, *Савремени II*, 151–152.

⁹¹³ Вушовић, *Његош*, 91; Глушица, *Миљанов*, 182. У језику А. Змајевића и Петра I предикат се увијек јавља у множини (Пижурница, *Змајевић*, 375; Остојић, *Петар I*, 198).

⁹¹⁴ Уз облик *браћа* предикат се јавља у мушком роду и у језику М. Миљанова, поред облика женског рода (Глушица, *Миљанов*, 182). Исп. сличне примјере за језик М. Видаковића (Кашић, *Видаковић*, 112).

⁹¹⁵ Л. Томановић ову именицу употребљава у облику једнине (Суботић, *Томановић*, 191).

⁹¹⁶ Исп. исто Глушица, *Миљанов*, 186.

да исхрани мучени пук ПВД17,98, *u drva se zadigne četa* ПЦП241, *Pošla jedna četa* јавне силе да спали једну наказу ПЦП254.

Именица *војска* понекад се схвата као множина, па се и предикат употребљава у множини: *Padoše silna carstva i klonuše strašne vojske* ПЦП17.

У црмничким говорима именица *народ* се употребљава често у значењу множине⁹¹⁷.

11. У мањем броју примјера у Љубишином језику забиљежили смо неслагање субјекта са предикатом у роду:

Dilema je očevidan Г2, Ја сам ти дужан два одговора први на једно писмо... а друго под 5/17 прошлог Новембра. *Прво ме је допала* у најбурније доба свог живота П15.

УПОТРЕБА ПАДЕЖА

1. Именичке јединице са именичком конституентском вриједношћу

100. а) Допуне глаголима *звати*, *назвати*, *сматрати*

1. У језику нашег писца глагол *звати* јавља се у синтагмама чији су допунски дјелови у облику инструментала без предлога, или у облику номинатива, а ријетко и у облику локатива са предлогом *по*. Најчешћи је тип са допуном у инструменталу:

зову га Сеопцима ГО1, *tice stadoše zvati Šćepana Carem* ШМ30, *Zovu Bokom onaj čarovni zalijev* ПЦП1, *kružat, jačerna, široke gače i plitka kapa; zovu bokeškijem ruhom* ПЦП8, *te su je neki zvali Prevalom* ПЦП8, *koje ljudi i dan danas zovu drobnijem pijeskom* ПЦП9, *A da počem se zove Crnagora Crnomgorom* ПЦП170, *koja sela i dan današnji zovu miholjskijem zborom* ПЦП258, *Звали га некад именом Кристофоло де Кристофоли* ПВД3,22, *слушала му матер гдје је невом зове* ПВД10,46, *зовијаху га Богданом* ПВД15,85, *Ту је једно плитко дно, зову га Туњом* ПВД21,114, *која ме зову стрицем и ујцем* ПВД25,137, *да ме зову дједом, прадједом и сакундједом* ПВД25,137, *Доброцко одјело... зову бокешкијем рухом* Ч7,10, *Da te narod prepieva i zove/ Uzvišenim vitezom, il' knezom* ПР2,165,

чиме се Љубиша слаже са језиком старијих црногорских приповиједача⁹¹⁸.

Обичне су и допуне са номинативом:

Tu dobre luke nema do žaplje što ga zovu Čanj ШМ42, *Zvali ga ljudi Stanko Paljikarda* ШМ47, *dugačko žalo krajem vode zovu Bijela* ПЦП2, *Mene zovu Serafin Porović* ПЦП86, *to se zove mudrost* ПЦП221, *стари сват од пута зове се глава сватова* ПВД8,36, *него су их звали Мрко и Златија* ПВД10,44, *Има у зецкому пољу једно село зову га Хум* ПВД,24,128, *која се зову Калудерац и Ћуровићи* Ч1,122, *mogu se klasični zvati* Ч2,210, *što se zovu Mahini, Pobori i Braići* Г27,106,

⁹¹⁷ Милетић, *Црмница*, 592.

⁹¹⁸ Исп. Остојић, *Петар I*, 220; Суботић, *Томановић*, 217.

као и у језику Марка Миљанова и Анга Даковића⁹¹⁹.

Веома ријетко јавља се и допуна у облику локатива са предлогом *по*:

У Црној гори и Приморју жена не помиње ни мужа зове *по имену* ПВД12,61, супрузи *не* сваког зове *по имену* С59, зову једно друго *по имену* ПВД23,128.

2. Глаголи *назвати*, *прозвати* у језику С. Љубише најчешће имају допуну у инструменталу и сасвим ријетко у номинативу:

– да те нијесам *оцем прозвао* ГО9, које, или због старости, или слично звању, *називаху отцима* С6, одъ кадъ се просипанъ туђега *назива милошћу* С52, *називаоћ* другъ друга *страшивцемъ* С53, *Da mi se tamo uvući pak prozvati Carem Petrom* ШМ7, *Mogaste ga prozvati Vojvodom ili Knezom* ШМ24, *čemu se naziva Carem* ШМ43, *Ja se ne bih nazvaо Judom* за све благо *duždevo* ПЦП140, *od kad se prozovnu Karamahmutom* ПЦП170, *ja ću se utopiti u jezero i samoubicom nazvati* ПЦП176, *скоче на њ да га виком и буком омету, прозвавши га издајником и продаником* ПВД16,93, *називасте ме издајником и продаником* ПВД16,95, *Те Шћавони називљу Атином* Б11, *отац и муж прозва себе пророком, трауматургом* Ч6, *Zato pošto rapom se prozovnu* ПР2,86, *poroke vrlinom naziva* ПР2,190,

– *може се срећна вода назвати* Ч1,121, *Turci je prozvaše karadag* ПЦП170,

што одговара стању у савременом језику⁹²⁰. Вук уз глагол *назвати* се чешће користи номинатив, а уз *звати* инструментал⁹²¹.

3. За разлику од савременог језика који са глаголом *сматрати* допушта допунску синтагму у инструменталу, акузативу са предлогом *за* или акузативу са везником *као*⁹²², Љубиша употребљава само инструментал и акузатив + *као*:

– што један вијек *сматра утопијом*, у другој постане сељачка истина Ч11,36.

– од оба вијешника које *могу сматрати као пријатеље* ниједнога није било П33.

4. И глаголи *прогласити*, *огласити*, *објавити* најчешће имају допуну у инструменталу, мада се понекад јавља и акузатив са везником *као* и номинатив:

⁹¹⁹ Глушица, *Миљанов*, 194–195. Даковић уз глагол *звати* редовно употребљава номинатив (Остојић, *Даковић*, 165).

⁹²⁰ Стевановић, *Савремени II*, 42–43. Исто исп. за језик И. Андрића и Л. Лазаревића (Станојчић, *Андрић*, 100; Станојчић, *Лазаревић I*, 19). У црногорским говорима допунска синтагма је или у инструменталу или у номинативу – исп. Милетић, *Црпница*, 500, 530; Пижурица, *Колашин*, 194; Станић, *Ускоци*, 65.

⁹²¹ Поповић, *Падежна синтаксика*, 81. У језику црногорских приповиједача забиљежена је следећа ситуација: у функцији допуне овим глаголима употребљавају се инструментал и номинатив у језику А. Змајевића и В. Поповића (Пижурица, *Змајевић*, 331; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 178, 218), док се у језику Петра I јавља инструментал без предлога, као и у Л. Томановића (Остојић, *Петар I*, 220; Суботић, *Томановић*, 217). Миљанов уз глагол *звати* чешће као допуну користи номинатив, а уз глагол *назвати* инструментал (Глушица, *Миљанов*, 194–195).

⁹²² Стевановић, *Савремени II*, 43. Све три допуне регистроване су у језику И. Андрића (Станојчић, *Андрић*, 100–101). Лазаревић користи само допуну у акузативу са предлогом *за* (Станојчић, *Лазаревић I*, 18). Милка Ивић констатује да се предикативни инструментал полако губи и уступа мјесто конструкцијама са номинативом или акузативом (Ивић, *Инструментал*, 158). У језику Марка Миљанова уз глагол *сматрати* забиљежена је допуна у облику акузатива са предлогом *за* и номинатива (Глушица, *Миљанов*, 195), а у језику Л. Томановића инструментала (Суботић, *Томановић*, 217–218).

– da ga *proglasi* narod *Carem* ШМ19, Od kad *proglasi* Crnagora *Sćepana* maloga *Carem* ШМ25, *Štiljanović se proglasi srpskijem despotom* ПЦП82, od kad *se proglasi gospodarom* Stefan Crnoević ПЦП170, sad ga *proglasi mučnikom i svecem* ПЦП238, kako bi Mijata *proglasio mletačkim i njihovijem mučnikom* ПЦП251, gdje *se svecem proglasi* ПЦП231, da *se Sćepan oglasi Carem Moškovskim* ШМ11, kako *se* po smrti Petra III *oglasio Carem* ШМ12.

– ovo je Car Moškovski kojega danas narod *proglasi* i *primi kao Gospodara* ШМ23, da *se objavio kao Car Ruski* ШМ16.

– puče glas po primorju da *se objavio Car Ruski* u Mahinama ШМ13, danas kad *se očitava Car Ruski* ШМ27.

5. Глагол *примити* за разлику од горе наведених примјера захтијева допуну у акузативу са предлогом *за* или у номинативу: тражите да буде временито *примљена за учитељицу* Ћ8лија Курта П24, ako ga narod *primi kao Cara* ШМ18.

б) Допуне глаголима *постати*, *чинити*, *претворити*, *остати*, *поставити*, *градити*, *бити*

1. Глаголи типа *постати* и други са сличним значењима („стећи нова својства”), као најчешћу допуну имају предикативни инструментал⁹²³.

– Но сад кад *сте министром постали* П63, текъ да *кралѣмъ постане* С5, надамъ се съ вама свршити *постаноући Консоломъ* С20, текъ што *постаде Консоломъ* С26, dok mu *robinjom postane* ПЦП10, *Postavši turčinom* dobije konja, oružje, odjelo ПЦП66, pak sve od jednom *postati pizmatorom* ove starinske zadužbine ПЦП261, Мали је на броду право ропче док *не постане младићем* ПВД1,7, *постане збиља голубицом, бубицом и мравчетом* ПВД,22,122, *постати божјим угодником* ПВД34,209, *постаде вођом и душом италијанске странке* Ч6, No prije nego je *sucem postao* Ч9, Но кад драговољно *постаде јавним човјеком* Ч11,32, Pa kad *postea knezom i glavarem* ПР2,190, On je znao vrlo dobro koliko je опасно *graditi se Carem* ШМ20, Spališe babu Cvijetu u manastirskoj peći, pošto je *pronesu vješticom* ПЦП208, тужба преузама сметну Катилини *Консоломъ сѣсти* С18.

Допуна у инструменталу уз глагол *постати* забиљежена је у језику Вука Караџића, Ј. Томановића, М. Миљанова, као и у језику војвођанских писаца⁹²⁴.

У Љубишином језику глаголи *постати* ријетко као допуну може имати номинативну конструкцију: *postanu svomu narodu najhugji dušmani* ПЦП131. Допуну у номинативу овај глагол има у језику Вука Караџића⁹²⁵.

⁹²³ Предикативни инструментал јавља се уз глаголе типа *учинити*, *створити*, *поставити*, *сматрати*, *претворити се*, *направити се*, *назвати*, *звати*, *постати* и сл. (Ивић, *Инструментал*, 147).

⁹²⁴ Поповић, *Падежна синонимика*, 81; Станојчић, *Глаголска рекција у Вуковом језику*, Синтаксичке студије, 35; Суботић, *Томановић*, 217; Глушница, *Миљанов*, 196. За војвођанске писце исп. Јерковић, *Исљатовић*, 239–240; Суботић, *Хаџић*, 178–179.

⁹²⁵ Поповић, *Падежна синонимика*, 81.

Забиљежили смо примјер у којем глагол *постати* може имати допуну и у инструменталу и у акузативу у истој реченици: Petar Moćenigo *postane prvi mlečić malo iza toga i duždem*; Antun Loredan *velikijem morskijem vojevodom* ПЦП64.

2. Глаголи типа *чинити*, *учинити*, *претворити*, и сл., који значе „чинити да неко/нешто добије нов квалитет”, промјену и добијање нових својстава и облика, захтијевају инструментал као допуну:

што је учинио Петровића *пресједником* П6, кад су га Махини били кнезом учинили П31, Надао сам се *учинити* кућом П49, она која ме *podnjivila i čoeком učinila* ПЦП259, не би ми било потребе да те *ubicом načini* ПЦП227, стаде обећавати златна брда и поля, кадгођ надџ охладженомџ тргнути мачџ, у кратко *чинити* необично лудимџ С23, ја ћу се *претворити* ратаром, и рибаром ГО8, *sve ti se srebrом pretvorilo* ШМ39, често би се увијала и *превртала* најбољијем чељадетом ПВД22,117, нас похорјатили и *жсенама претворили* ПВД24,134, *мијењалисте* три пут *именом* ПВД36,44, Daj mi за nju polovinu od onoga što sam за nju kupio, да ti се не *pretvori* *zmijом* ПЦП176, *Pretvorio се* Bezmijat *tencем* ПЦП241, ја бић једва доčekала да се *pretvori* *gjavолем* из пакла ПЦП242, Najpridje се *lisicom premetnu* ПР2,190, Ја ћу предати цару молбу и *показати се* *пезналицом* П25, Опшишају ме, умију, промијене и *нареку* *малијем* ПВД1,7.

Овај тип допуне са глаголом *чинити* јавља се у савременом језику насупрот архаичном типу предикатног акузатива, какав је забиљежен у језику Вука Караџића⁹²⁶. Глагол *претворити* данас чешће има допуну у + акузатив⁹²⁷. Петар II Петровић Његош употребљава обје допуне уз глагол *претворити*⁹²⁸.

3. Слични су и примјери у којима је управни члан глагол *остати*, који захтијева допуну у инструменталу:

Препоручујући моју фамилију *остајем* *братимским поздравом* П23, *ostadosмо рајом* за довијека ПЦП18, *Ostao udовцем bez porода* ПЦП37, *остао* *сираком* у повојама ПЦП2,382, јер је вјереник *остао* *сираком* без матере ПВД10,45, који ће можда *остати* *важним спомеником* савремене повјеснице црквене Ч6, *остао* је Стефан *сираком* Ч11,7, да *već не остаје* *slieпцем* Г23,

чиме се Љубиша слаже са језиком Лазара Томановића, али не и Вука Караџића који уз глаголе типа *остати*, *остајати* има допуну у номинативу⁹²⁹.

Само ријетко налазимо и допуну акузатива са предлогом *на*: *što me prije smrt не ugrabi no ostah на izroда* ПЦП36.

⁹²⁶ Стевановић, *Савремени II*, 393; Станојчић, *Лазаревић I*, 16. Вук осим инструментала и акузатива користи и облик номинатива као допунску синтагму исп. *учини се голема сирота* (Маретић, *Граматика*, 563). Допуну у инструменталу употребљава М. Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 197), као и Л. Томановић (Суботић, *Томановић*, 217–218).

⁹²⁷ Владислава Петровић, Коста Дудић, *Речник глагола*, 87.

⁹²⁸ Стевановић, *Речник Петра II*, 153, 182–183, 502.

⁹²⁹ Суботић, *Томановић*, 218. У језику Вукових историјских списа глаголи типа *остати*, *остајати* имају допуну у номинативу (Станојчић, *Глаголска рекција у Вуковом језику*, 35).

4. Глаголи са значењем дати неке нове положаје, као што су глаголи *поставити*, *градити* и сл. имају као допуну инструментал:

Због чега се највише распалише дехови да *поставе* Консоломъ М. Туліа Цицерона С23, *Bajazit postavi Skendera pašom bosanskijem* ПЦП83, *nego da me Sultan postavi ovjje vezirom* ПЦП175, *Godine 1832. bude Rade postavljen vladikom* Ч2.209, *no ga obezumiše da se gradi Carem* ШМ17, *А начини краља самодржцем* Б8, *kojega vi danas priznaste Gospodarom* ШМ22, *А како се појавио свецем* ПЦП249, *kojom te ostavlja nasljednikom svega njegova imuća* ПЦП88, *od kad me izabraste knezom i glavom ove plemenite općine* ПЦП69.

У савременом језику глагол *поставити* чешће има допуну у акузативу са предлогом *за*⁹³⁰, док се у језику старијих црногорских приповиједача углавном користи допунa у инструменталу⁹³¹.

5. Предикативни инструментал јавља се и уз глагол *бити*: *кад је била иошт дјевојком* у оца, *просили је* 22.119, поред облика номинатива: *bio je čovjek zdravog razuma, umjerene rečitosti, vrle razboritosti i dobroga srca* ШМ48, *bio prisjeda grackog zbora* ПЦП46.

У литератури се наводе два типа – архаични са именским дијелом у облику инструментала и облик у номинативу који је карактеристичан за савремени језик⁹³². У језику Петра II забиљежена је допунa у номинативу и инструменталу, док Петар I и Лазар Томановић знају само за допуну у инструменталу⁹³³. Проф. Станојчић за језик Вукових историјских списа биљежи само номинатив као глаголску допуну⁹³⁴. Љубомир Поповић уз инфинитив глагола *бити* у другим Вуковим дјелима наводи поред номинатива и облик инструментала, док се уз остале његове облике употребљава номинатив⁹³⁵. Од црногорских говора у црмничком су забиљежени примјери са номинативом и инструменталом, исп. *докле бљег ђојка*, *док сам била невљеста*, и сл. *као и бљеше ђојком*, *док сам била невљестом*, *дог беше ђететом*, *бљек удовцем*, а у СК-Љ примјери *док сам ђевојком била*⁹³⁶.

⁹³⁰ Станојчић, *Глаголска рекција у Вуковом језику*, 38.

⁹³¹ Остојић, *Петар I*, 221; Вушовић, *Његови*, 57; Суботић, *Томановић*, 217. Миљанов код глагола *поставити* има искључиво допуну у акузативу са предлогом *за* (Глушица, *Миљанов*, 196).

⁹³² Стевановић, *Савремени II*, 168; Ивић, *Инструментал*, 150–152. М. Ивић наводи сличне примјере и код других писаца (Ивић, *Инструментал*, 150–151). Исп. и Младеновић, *Рајић*, 140; Кашић, *Видаковић*, 104; Јерковић, *Игњатовић*, 239; Херити, *Јанковић*, 287.

⁹³³ Исп. Вушовић, *Његови*, 57; Остојић, *Петар I*, 220; Суботић, *Томановић*, 217.

⁹³⁴ Станојчић, *Глаголска рекција у Вуковом језику*, 33.

⁹³⁵ Поповић, *Падежна синонимика*, 81.

⁹³⁶ Милетић, *Црмница*, 500, 530; Пешникан, *СК-Љ*, 189.

в) Допуне глаголима *владати* (*управљати*, *заповиједати*), *оженити*, *удати*, *клети* (*заклињати*, *кумити*), *платити*

1. Глаголи *владати*, *управљати* захтијевају инструментал без предлога, а глагол *управљати* поред ове допуне у Љубишином језику има и инструментал са предлогом *са/су*⁹³⁷.

– послати Пизона *војскомъ владати* С18, док моје браство *влада црном гором* ГО10, оџемо да *vladamo krstom i jevandjelijem* ШМ18, како су Млечићи *Боком владали* ПВД21,113, који с неовисно одъ Задарскогъ *Бокомъ владао* Г1,2, у то доба *државомъ управяху* С38, не знајући *собом управљати* ГО16, *upravljajući crkvenim poslom* ШМ15, glavari у njegovo ime *upravljati narodom* ШМ25, nam se hoće gvozdena ruka да *upravlja narodom* ШМ45, kad је та опџина слободно и неовисно *upravljala sama sobom* ПЦП9, гдје бољари... *управљају земљом* ПВД32,129, *управљајући земљом* ПВД32,129, *Што управља веселим Кајзером* Б30, која је од пропасти српског царства неовисно *собом управљала* Ч11,6, *Да upravljam zapuštenim stadom* ПР2,190, који је *galijom* у тој рати *zapovjedaо* ПЦП63, – а *s Crnogorcima upravlja* слепи и лиени *kalugjer* ШМ6, *није знао s ovom zemljom upravljati* ПЦП264, *Mrković је upravljao su dva manastira* Pod Mainska ШМ16.

Само у једном примјеру глагол *владати* има допуну *над* + инструментал: Гђе Обилић *над сјенима влада* Б4.

Употреба инструментала с предлогом *с/са* карактеристична је за језик М. Миљанова⁹³⁸. Други писци са црногорског подручја углавном употребљавају инструментал без предлога уз глаголе *владати*, *управљати*, *заповиједати* и сл.⁹³⁹

2. Глагол *оженити се* јавља се са рекцијском алтернацијом која се може изразити као: глагол + И или глагол + *с/са* + И.

– налазио се у Млечима Иванбег, гдје *се оженио млетачком владиком* ПВД1,13, *Заран се ожени невјестом разроком и неродушом* ПВД12,57, *oženih се* у приморју *udovicom* ПЦП31, *није се био још оженіо другом* ПЦП37, *Gjuro се ожені vladikom mletačkom* ПЦП133.

– *Sad kad се Ivanbeg ожені s latinkom* ПЦП68, *Štiljanović се uljubi i ожені s том djevojkom* ПЦП81, који се био у то вријеме *оженіо s kćercom Jovana Brankovića* ПЦП81, да сам се у добром часу *оженіо с цуром младом* ПВД25,137, Но по што *се оженіх (са Софијом кћері Јока Петрисавова Теловића ришњанина)* Ч11,34,

⁹³⁷ За народне говоре исп. Милетић, *Црмница*, 528–529; Станић, *Ускоци*, 64.

⁹³⁸ Глушица, *Миљанов*, 197–198.

⁹³⁹ Младеновић, *Владика Данило*, 173; Остојић, *Петар I*, 221, са изузетком једног примјера у којем има акузатив као допуну. Томановић такође уз глаголе *владати*, *господарити*, *руководити*, *располагати* користи објекатски инструментал, док уз глагол *заповиједати* инструментал са предлогом *с* – *заповиједо с усташком војском* (Суботић, *Томановић*, 216). О овој појави види М. Ивић, *Инструментал*, 113.

чиме се језик нашег писца слаже са језиком Марка Миљанова, и дјелимично Петра II који употребљава само инструментал без предлога⁹⁴⁰.

Глагол *вјенчати* има допуну у виду инструменталне конструкције са предлогом *с*:

ра се ја пећи с њим вјенчати по с Ружом ПЦП36, да је какогод нажене да се с њим криомице *вјенча* ПВД10,46.

3. Глаголи који имају семантичко значење глагола *удати* у језику С. Љубише имају допуне у инструменталу с предлогом *с* или *за* и акузатив са предлогом *за*:

– *kad se zaruči s Damianom Medinom* ПЦП46, *počnu snovati kako bi Ružu oteli i silom nagnali da se s Radom združi* ПЦП78.

– Ако цура *пође за чесовом хрћом и чађом* ПВД15,84.

– Она *не ће поћи* него *за црногорца* ГО6, може ли мимо црковне, *поћи хришћанка за латинина* ГО11, *хоћели узети за мужа* онога момка ПВД8,34, *Bolje da sam udovala do groba nego ti došla za oca* ПЦП62.

Миљанов уз глагол *удати* употребљава инструментал са предлогом *за*⁹⁴¹.

4. Глаголи *клети*, *закљњати се*, *кумити* и сл. имају претежно као допуну инструментал без предлога, а понекад и инструментал са предлогом *с*:

– Него кумим те *богом* П38, Спаси ю сваке зајеве *сыновима* те *заклињмъ* С35, и *свеишеством* *закунеи* да је проженеш ГО9, *No mi smo došli da te kumimo hljebom Carevijem* ШМ39, *zakune Gjurgjem* да му не разбја ПЦП36, *kunući se životom svoga sinovca* ПЦП54, *no me pusti, kumim te nebom i zemljom* ПЦП143, *pak da se zakuneš srećom i dušom* ПЦП162, *počni kleti krstom u ruci* ПЦП237, *хћаише се Богом заклету* ПВД1,10, *подругљиво се куне ведром и облаком а не оном силом што ведри и облачи* ПВД5,28, *Донесу из Млетака ужа, Богом ти се кунем, дебела јуначко стегно* ПВД21,114, *хоћаише се богом заклету* ПВД30,6.

– *da se s tobom ne uklinja* puk ПЦП141.

Допуна овим глаголима у облику инструментала са предлогом *с/са* одлика је и неких црногорских говора⁹⁴². Овакав инструментал с предлогом *с/са* јавља се и у језику Вука Поповића⁹⁴³. Петар I, Петар II, Миљанов и Даковић користе за заклетву инструментал без предлога⁹⁴⁴.

У Љубишином језику регистровани смо и употребу акузатива са предлогом *на* и *у*:

pak vi se kunem na sva četiri jevangjelja ПЦП189, *Pri rastanku zakunu se na časni krst* ПЦП194, *pak ga kunite na srebrni ikonu* нека каже право ПЦП242, *Ту се закуну*

⁹⁴⁰ Глушница, Миљанов, 198; Стевановић, *Речник Петра II*, 569. Исп. за војвођанске писце – Јерковић, *Игњатовић*, 247.

⁹⁴¹ Глушница, Миљанов, 198.

⁹⁴² Исп. Милетић, *Црмница*, 529.

⁹⁴³ Пижурница, Љубиша и В. Поповић, 218.

⁹⁴⁴ Остојић, *Петар I*, 221; Стевановић, *Речник Петра II*, 349; Глушница, Миљанов, 198; Остојић, *Даковић*, 165.

на главарева неврдан да ће се давању опријети ПВД16,93, Који су се на маче заклели Б17, *prav se u Boga ne ukleo* ПЦП189.

5. Глаголи *платити* и *купити* у језику нашег писца увијек употребљавају као допуну инструментал без предлога:

плаћа туђом паром ПВД16,91, *platila je ljutijem okovima* ПЦП87,

pošteno kupljeno svojom parom ПЦП13,

чиме се он слаже са језиком неких његових савременика⁹⁴⁵.

г) Допуне глаголима *кукати*, *плакати*, *лелекати*, *парицати*, *жсалиити*, *боловати* (у значењу глагола *жсалиити*)

1. Глаголи који имају значење глагола *жсалиити* (*кукати*, *плакати*, *тужсити*, *парицати*, *јадиковати* и сл.) јављају се са алтернацијом допунских дјелова који се могу изразити обликом акузатива без предлога, акузатива са предлогом *на*, и инструменталом са предлогом *за*:

– али никаква сестра на свијету *не жсали брата* што црногорка ГО18, зазорно удовици *плакати мужа*, камоли не би вјереници *заручника* ГО18, пошла мужа *плакати* ГО18, да је зли језици придигну да *тужси вјереника* ГО18, ш њом да *париче неспретију судбу* несуджених заручника ГО21, *Ništa me ne žali* ПЦП21, *A što žališ ti prokletu zemlju* ПЦП175, *da su tobož Boga ražalile* моје мукe и бијeдe ПЦП226, *stade da ga tuži* и да му *наријeсa* ПЦП228, Мijatovica *počne da kuka тужа* ПЦП237, *Da ja žalim* и *branim kalugjere iskopanike* ПЦП271, гдје *жсалим онога* ПВД28,157, Пак он *жсали свога завичаја!* *Жали пород, жсали очевину* Б17, *Žalim, da sam primoran gotovo svaki oplakati koji saborski gubitak* Г25,75.

– *жали се на његово положење* П8, *јадикuje* у пјесме *на свој положај* П8, нека се ко *жсали на министра унутрњега* П45, *Što se žalite na Mlečiće* ПЦП17, *Ivanbeg s prva počne da se žali na Mletke* ПЦП56, *заче Бокијељ да се жсали на злу срећу* ПВД3,18, *Кад се оботница поче жсалиити на злобу и нехарност* ПВД11,55.

– и у својој *samoći uzdisao za izgubljenom slobodom* своје отачбине ПЦП37, *kako za tobom živijem jadikuje* ПЦП70.

Допуна у инструменталу са предлогом *за* карактеристична је за савремени језик, док је конструкција са акузативом специфична за језик старијих црногорских приповиједача⁹⁴⁶.

⁹⁴⁵ Исп. исто Глушица, Миљанов, 198; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 216. У неким народним говорима јавља се инструментал с предлогом *с/са* – Милетић, Црмница, 529.

⁹⁴⁶ Стевановић, Савремени II, 387; Стевановић, Рекција глагола, 2; Глушица, Миљанов, 199; Суботић, Томаковић, 207. О овој појави види детаљније објашњење Д. Гортан-Премк, Акузатив без предлога, 25–27.

д) Допуне глаголима *мислити, старити, бринутити, казати, рећи, питати, молити, гледати, заборавити, пљувати*

1. Глаголи *мислити, старити, бринутити* и сл., као и глаголи говорења у Љубишином језику могу имати допуне у следећим конструкцијама: *о* + локатив, локатив без предлога, *за* + акузатив, акузатив без предлога, *на* + акузатив, *о* + акузатив. *о* + Л нећу пропустити *о граници говор заметнути* П5, *говорио сам* ономадне *о теби* П9, *Како се гођ о мени мисли и говорило* П58, *ко ми говори о милосрђу* и *веледџио* С52, *поће да прича о Caru* и *о Мошковској gospodi* ШМ4, *Svešto sam o vam čuo* и *mislio* ИИМ21, *Vujović začne govor o Šćepanu* ШМ26, *Propituju dužd i gospoda o sjebi* и *o Furlanu* ПЦП122, *О казни добро можемо рећи истину* С51, *Pošto su se porazgovarali o svačem* по мало, *о злој години, о јакот студени, о кашљу* и *недаћи* ПЦП135, *niti je meni Mijat kazivao o kakvome krvniku* ПЦП235, *Da se manje o tebi govori* ПР2,165, *Moram još jednom probesjediti o ravnopravnosti jezika* Г2, ја нијесам *говорио о стратегији* Г19, да се сама *стара о кримену свијету* ГО16, *A ti što o njemu misliš, sveti Vladiko* ШМ16, да се *развјери* и да *мисли о удаји* ПЦП178, *није о другому мислила већ о цркви, о причешћу и о новој одори* ПВД13,62.

Л Бог се *брине сиротама* ПВД12,61.

за + А Синоћ сам *говорио* Родићем *за диобу штета* П27, Антонети ми је свједок *што сам за вас Ласером говорио* П35, као *што су рекли* Которани *за Гимназио* П40, да *не кажу* никоме *за ово* П46, *Ко је казивао за смрт Ružina vjerenika* ПЦП86, да се ја *за ваше после не заузима* онако као *треба* П35, *А што ти је стало за село* ГО20, *Kad bi samo za nas dva mislili* ПЦП58.

А *А што поминјеš nekakvo mletačko mito i popa Androviča* ПЦП167, *dôh da ti pričam ovi vražju pregju* ПЦП191, да *прича* свако *своје јаде* ПВД28,155.

на + А *на сумње и онајкања не мислим* П40, *Pomisli Stevan na pse, na konje, na oružje, na sve one zabave* ПЦП32, *Помислио на старе јунаке* Б31.

о + А *ту не може бити говора о каквој праксис* П26, *нема дана што о тебе не зборимо* П1.

У Вуковом језику структуре са глаголом *мислити* имају допуне у облику акузатива са предлогом *за* и локатива са предлогом *о*⁹⁴⁷. Исте допуне има Петар I и Л. Томановић уз глаголе *мишљења* и *говорења*⁹⁴⁸. Миљанов уз овакве глаголе употребљава *о* + локатив, *за* + акузатив и акузатив без предлога⁹⁴⁹. Анто Даковић у функцији допуне глаголима *мишљења* и *говорења* користи предлошко-падежну везу *за* + акузатив⁹⁵⁰.

2. Глаголи *питати, молити, учити* могу се јавити са двоструком објекатском допуном. Ова појава да се поред правог објекта у акузативу јавља још једна допуна у акузативу позната је и у језику Вука Карацића, П. П. Његоша и њихових

⁹⁴⁷ Станојичић, *Глаголска реакција у Вуковом језику*, 41.

⁹⁴⁸ Остојић, *Петар I*, 219; Суботић, *Томановић*, 227–228.

⁹⁴⁹ Глушица, *Миљанов*, 200–201.

⁹⁵⁰ Остојић, *Даковић*, 163.

савременика⁹⁵¹. У језику нашег писца у оваквим примјерима поред правог објекта налазимо другу допуну у облику акузатива са предлогом *за*:

А + *за* *за то вас молим да му пишете* П8, *сад те молим за Бога који не умире* П46, *U Hilendaru molićemo Boga i za nje dušu* ПЦП89, *A sad skinite kape i molite Boga za ovoga nesretnika* ПЦП245, *она за њ моли сина* ПВД13,63, *ne pitam te za te besposlice* ПЦП13.

Глагол *молити* може да има следеће допуне:

А + Д *ја ћу ти у самоћи Бога молити* ПВД13,75,

за + А + Д *ако patrijara zasjedne u Mletke, gdje će за вас moliti se Bogu i duždu* ПЦП136, *пошт да се за њ Богу молиш јутром и вечером* ПВД13,70, *да се за нас Богу моле* ПВД24,134, *да се Богу за његову душу моле* Ч1,124.

за + А *Молим реците проту да сам молио за Дадића* П22,

А *Сад вас молим да изручите моје одличне поздраве* П19, *Кад си ми брзојавио почетком Просинца да молим N. V. да Вука помилује* П25, *Напокон умолих Родића* П29, *Ви радите да то измолите код њега* П35, *онда те молим да ми брзојавиш* П39, *нека predaju tebe drugu moleći te da se obustave novi izbori* П42, *Кад ми пишеш молим те немој комплименте* П51, *da ga moliš* ШМ24, *Ja sam vas molio* ПЦП69, *da te pomolimo od strane naroda* ПЦП185, *pak zamoli pobratima da mi pošalje po ženu* ПЦП233, *молио сам сусједу Анку да те испрати* ПВД13,62.

Д *јер ћу се Богу молити* ГО5.

Глагол *питати* јавља се са допуном у акузативу без предлога и локатива + *о*:

за + А *i за јуначко здравље pripituju* ПЦП131, *Пошто се поцеливасмо и за здравље питасмо* ПВД25,136.

о + Л *Tom prilikom propita despot o sestriću Stevanu Kalogjurgjeviću* ПЦП87, *Ako koga o meni upitaš* ПР2,190.

3. У Љубишином језику глаголи *гледати*, *заборавити*, *пљувати*, *псовати* као објекатску допуну могу имати акузатив или акузатив са предлогом *на*⁹⁵²:

–Вашег брата Марка којег би рад *видјети заступника Бокешког* П28, *они човек, који је gledao gomile mrtvih, tisuće posjećenijeh glava* ПЦП89, *dok mu vidješe grabovu ljusku i oko otečeno* ПЦП245, *snijeva mu se gdje види pred očima Arhangjelovu sliku* ПЦП271, али нико не каза да је *невјесту* прије *гледао* ПВД8,35, *колико сам свијета видео* ПВД16,90, *по што си се нагледао... далматинскијех острвица* Ч7,1, *видиш сваку кућу* Ч7,5, *Спас зелен а висок брани да Грбљани не виде Будве* Ч7,7, *Kad ugleda umorena druga* ПР1,146, *Vidjet Francu, Španju, Ungariju* ПР2,86, *Al' kad vidju svu gospodu redom* ПР2,165, *svak zaboravi svoje*

⁹⁵¹ Стевановић, *Савремени II*, 392–395.

⁹⁵² Исп. Глушица, *Миљанов*, 201–202.

domaće зло spored опћега ПЦП181, да заборави *donju ranu* при горњој ПЦП220, *Hoće nas popljuvati* народ ПЦП138, *неује сликара* на вражи начин ПВД25,141.

– свако би на вас поплјувао ГО18, *Sad oćete da pljunemo na sô i hljeb* ШМ27, да *pohulimo na gostoprinstvo* ШМ27, *ni pljunuti na gostoprinstvo* ШМ38, Tu se svi *poturče i pljuni na časni krst* ПЦП170, а она *na mene nehće ni da pogleda* ПЦП60, *kad vi zaboraviste na vaše dostojanstvo* ПЦП76, Побојим се ја да пошто Богдан добије Војводин дар, *не заборави на Манду* ПВД15.85.

h) Допуне глаголима *помоћи, служити, сметати, лагати, савјетовати, понудити, судити, допасти*

1. Глаголи типа *помоћи, служити, сметати* и сл. као најчешћи тип допуне имају датив или акузатив без предлога или са предлогом⁹⁵³:

Д *Najbolje se služi svome gospodaru* ПЦП77, што су *служили части* и *имену* срцем, *намећу*, поуком ПВД14,81, *Ovo je znameniti događaj koji služi vam, gospodo, na veliku čast i utjehu* Г23, *додијавати Бозима* С52, *Svako služi svome gospodaru* ПЦП77, *владика је служио Божју летурђију* ПВД31,91, *ako ti pomogne* ПЦП57, Зорка приступи да *помогне другарици* ГО25, *не pomogni ti* ni Bembo, ni Loredan ПЦП65, *Kad vigje Marija da joj lijepce ne pomažu, udari u ružne* ПЦП62.

А да је он као војник дужан *ослуживати старије наредбе* ГО10, *osudi babu Cvijetu na pasju smrt* ПЦП211, *Pošto ga osudi na smrt* ПЦП231, *ako ga iskreno požali* ПЦП56, Тамо сте о том *помутили појмове* П31, *ја бих тебе помогао* П61.

за + А Могу *служити* и *за род* и *за дом* П40.

2. По облицима допуне који захтијевају глаголи *лагати, савјетовати* и *даровати* могу се представити алтернацијом синтаксичких синонима у облику датива или акузатива⁹⁵⁴:

А *Bog sami zna ko ti je toga sestrića oblagao* ПЦП54, *Što lažeš, tamo ona koga nije ovdje* ПЦП243, *Dakle savjetuj me šta da radim* ПЦП88, *no vas savjetujemo da ga uklonite* ПЦП255, који иђаше к своме госпару да *ga savjetује* ПВД36,44, *pak joj ga obeća darovati* ШМ36.

Д *jer ga je knez su nekoliko seljana sudu oblagao* ПЦП228, *I meni su savjetovali da amo ne idem* ПЦП268, *Darovaću ti najljepšu kuću, koja je u Skadru* ПЦП174, *darova mi oficirsko ogjelo, kapu i mač* ШМ45, не би *mi* с тога Султан *поклонио* градске кључеве ПВД24,135.

3. Допунска синтагма са глаголом *судити*⁹⁵⁵ у Љубишином језику јавља се у облику са акузативом, дативом и локативом са предлогом *о* као допуном:

⁹⁵³ Стевановић, *Рекција глагола и облици њихове допуне*, НЈ, XII, 1–2, 5–7.

⁹⁵⁴ Исп. литературу о њима: Стевановић, *Рекција глагола*, 5–7; Д. Гортан-Премк, *Акузатив без предлога*, 39–42.

⁹⁵⁵ О употреби и значењу овог глагола исп. Д. Гортан-Премк, *Акузатив без предлога*, 48–50.

А који исти дан *osude* на смрт *Šuja Radanovića Donjokrajca* ШМ46, *ocyhъshоhu* *Ленмѣла* и *ормаке* С52, како би ти *Живка* судио ПВД29,159, *Pošto ga osudi* на смрт ПЦП231.

Д гдје бољари бирају дужда... *суде народу* ПВД32,129, него ломи главу и трати здравље *судећи народу* ПВД32,129,

о + Л ту *vijećali i sudili o najvažnijema poslima* ПЦП9, што грешна уста нијесу достојна ни помињати то ли *се о њему судити* ПВД9,38, *kako ne bi te obćine mogle suditi o poljskih štetah* Г10,49. (употреба генитива у функцији локатива – в. т. 61)

Глагол *судити* у језику М. Миљанова има већи број допуна него у савременом језику⁹⁵⁶.

е) Допуне глаголима *вјеровати*, *надати*, *сумњати*, *ударити*

1. Глагол *вјеровати* јавља се са допуном у дативу, као и у савременом књижевном језику:

ja vjerujem više kalugjeru svetogorcu, *nego tebi i tvojoj drugi* ПЦП26, *ja tijema glasovima nijesam vjerovao* ПЦП171, *Da ti vjeruješ mletačijema ljudima* ПЦП267, виши дио пука *вјерује* прије злу него *добру* ПВД10,42, Ја их покарај и прекори што *нијесу вјеровали свеишеницима* ПВД34,210.

Поред датива евидентни су и примјери глагола *вјеровати* са допунским дјеловима у облику акузатива са предлогом у или *на*:

у + А да *се не вјерујеш у никога* П40, *zlice koje već u ničem ne vjeruju* ШМ18, *Gje puk vjeruje u urok i maštu, u sugreb i čaru, u vukodlake, vještice, tence i more* ШМ3, *Moj otac u gatanja ne vjeruje* ПЦП31, *Gospoda mletačka ne vjeruju u vještice* ПЦП201, *Ko bi po danas, mimo bože, vjerovao u tence, u vjedogonje, u vještice, u more i u svu gjavolju silu* ПЦП245.

на + А Ја *сам на твоје писмо повјерио* П72.

Миљанов употребљава допуну у акузативу без предлога и ријетко у дативу⁹⁵⁷.

2. Допунска синтагма са глаголом *надати се* у Љубишином језику има облик датива или акузатива са предлогом у као допуну:

Д вазда ли *се добру надаш* ГО3, пак да све очима видиш то чему *се надаш* ГО3, да *се* ја већ *надам зелену вијенцу* ГО20, по *се uzdam brzo slobodi i časti* ПЦП60, подметли ти охвечало челаде, које *се није надало зелену вијенцу* ПВД8,34, а да *се не надају сеоцкоме ручку* ПВД20,110.

⁹⁵⁶ Има допуне у дативу, акузативу и инструменталу без предлога, акузативу са предлогом *на* и *за* (Глушница, Миљанов, 203).

⁹⁵⁷ Глушница, Миљанов, 204.

у + А али се надам у Бога и у његову правуц⁸ П28, Ја се надам у Бога и у мој поштени труд П44, *neznam što se u Namjestnika uzdaju* П69, *nadamo se prvo u Boga* пак и *našu staru sreću* ПЦП19, Млеčić се је слабо *nadao u društvo Ugarsko* ПЦП84.

Марко Миљанов користи поред ових допуна и необичан за књижевни језик облик акузатива са предлогом *na*⁹⁵⁸.

3. Глагол *сумњати* има понекад допуну у облику локатива са предлогом *о*:

И јако не сумњам *о Ноенварту* П29, *O tebe i o Kostu nimalo ne sumnjam* П69, чиме се Љубишин језик дјелимично слаже са језиком Миљанова, који поред ове употребљава и допуну у акузативу са предлогом *na*⁹⁵⁹.

ж) Допуне глаголима *приличити*, *ругати*

Синтагме са глаголима *ругати*, *подругивати* и сличног значења јављају се у облику инструментала без предлога или са предлогом *са*, као и у Његошевом језику⁹⁶⁰, и ријетко у дативу:

са + И Теже ми је, *što se sa mnom bruka* ПЦП205, Как се у пожње сјетим да се они милобруковићи *са мном спрдају* ПВД2,15, оне се *с нама подругивају* ПВД11,53, Суд се *и њим изруга* и рече ПВД12,60, јер би се *и њим ругала* и млетачка дјеца ПВД25,141, он стаде да се смије и *са мном подругује* ПВД27,151,

И као тобож да се *хтио селом подругивати* ПВД7,31, који се *простијем нуком шале* и *ругају* ПВД9,38, *поче да се руга мојијем браством* ПВД15,83, немој гристи сису која те дојила... нити се *браћом ругати* ПВД15,83, ја сам се *пуљезом ругала* ПВД27,153, *stane da sebe kori, da se sobom podругује* о pretrpljenoj notnjoj strasi ПЦП272,

глагол + Д Да се нама људи *неругају* Б15⁹⁶¹.

з) Допуне глаголима *стидјети се*, *бојати се*, *ослободити се*

Глаголи *стидјети се*, *бојати се*, *ослободити се* као најчешћи тип допуне имају генитивне конструкције – *од* + *генитив*, генитив без предлога:

од + Г *треба да се одъ мрзости, милости, ярости и любви свлаче* С51, свако се радује и весели гдје је Бог *ослободио* град *од таквога гада* ПВД28,157, *Окани се ти њега* ГО14, *no se od vaše sjeni bojite* ШМ27, *Šta da se plaži od praznoga imena* ШМ28, *Od njega se narod bojaše* ШМ44, *prepali se od Turčina* да *nijesu živi* ПЦП150, *Ako li se bojiš od dužda* ПЦП180, *od zlotvora se prepanete* ПЦП210, *Niko која се и од своје ијени бојала* Ч11,7, *od svog se jata liče i stide* ПЦП131,

⁹⁵⁸ Глушица, Миљанов, 204.

⁹⁵⁹ Глушица, Миљанов, 205.

⁹⁶⁰ Овакве допуне карактеришу и језик Петра II Петровића Његоша (Стевановић, *Речник Петра II*, 238).

⁹⁶¹ Миљанов има допуну само у дативу (Глушица, Миљанов, 205).

Г *što se grad oslobodio tako strašne bijede* ПЦП22, *kad se grad oslobodio turske obsade* ПЦП63, *јер би ми врло жао било сад кад ми се мира одрекао* П54, *da se tijeh lažica oprostimo* ПЦП16, *јер се бојим горега зла* ГО15, *pak se i svoje sjени bojala* ШМ15, *svoje se sjени boји* ПЦП207, *No ja se svakako više plašim vašega suda* ПЦП210, *нити се бојимо сеоцка лунеза* ПВД29,159, *Јер се бојим пруског владаоца* Б13, *što se boје ravnopravnosti jezika* Г2, да свијет не помисли да *ga се бојим* Г29,14, *Студе се језика* којим им је матер говорила ПВД11,53.

Овакав тип допуне карактеристичан је за језик П. П. Његоша, В. Поповића, М. Миљанова, А. Даковића⁹⁶². Петар I уз ове глаголе увијек користи генитив са предлогом *од*⁹⁶³. Редовну употребу генитива са предлогом *од* имају црмнички и СК-Љ говори, док се у колашинским говорима јавља и један и други облик генитива⁹⁶⁴.

Поред наведених глагол *бојати се* има допуну у дативу без предлога, а што је одлика неких црногорских говора и старијих писаца⁹⁶⁵.

ugarski kralj, poboји се себи ПЦП87, *Бојим се тијем ћесаревијем људима* ГО4, *побоји се животима* гостију ГО9, *цуре се нијесу животу препале* ГО24.

и) Допуне глаголима *дофатити се, тицати се, латити се*

Глаголи типа *дофатити се, тицати се, латити се* имају допуну у генитиву, као и у савременом књижевном језику, а такође су забиљежени примјери допуне *о* + локатив:

Г *пак се бојим да се не довати првога* П40, *да му се образа не дотакнете* ГО9, *što se jezika tiče*, *биће што Бог да и срећа јуначка* П71, и с њима скупа намысли *латити се посла* С21, *Što se ikonomičnih sredstvih nove obćine i aritmetičnog računanja tiče* Г3,129, *Netiče се dakle jednog odciepljenja* Г3,129.

о + Л који су вазда били у првијема гдје *се тичало о части* отаџбине и имена ПВД24,132, *nego се tiče о povрати pravah silom oduzetih* Г3,129.

ј) Словенски генитив

За разлику од савременог књижевног језика и неких црногорских говора, у језику Стефана Љубише биљежимо веома честу употребу словенског генитива⁹⁶⁶:

⁹⁶² Вушовић, *Његош*, 44; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 179, 192; Глушица, *Миљанов*, 206; Остојић, *Даковић*, 148.

⁹⁶³ Остојић, *Петар I*, 201.

⁹⁶⁴ Милетић, *Црмница*, 511; Пешикан, *СК-Љ*, 187; Пижурица, *Колашин*, 195.

⁹⁶⁵ Исп. Пешикан, *СК-Љ*, 187; Пижурица, *Колашин*, 200; Глушица, *Миљанов*, 206.

⁹⁶⁶ Гортан, *Падеж објекта у негативним реченицама*, 136; У савременом језику обичнија је употреба акузатива, док се словенски генитив у већини случајева осјећа архаичним (Стевановић, *Савремени II*, 204–206). У црногорским говорима забиљежена је следећа ситуација: У црмничким говорима осјећа се јака тенденција да се генитив уз негашију замијени акузативом (Милетић, *Црмница*, 501). За СК-Љ говоре Пешикан констатује да се генитив користи једино уз глаголе *немати* и *не бити* (Пешикан, *СК-Љ*, 188). Ни Ћупић за говоре Бјелопавлића не биљежи примјере словенског генитива (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 112).

па ни крајњера ни с дома послао П1, Мудрокоси пису иошт ни гниезда савили П7, пак опћина док сам ја овђе неће никакве штете имати П27, пак јој ја нећу од тога менења дијела ни заслуге ни одговорности П40, кад динара није П44, неможе бити говора П59, Jošt neznam uzroka П69, није славе ни обилности, које би могле накнадити супружну љубав ГО8, не ће с вјереником хљеба јести ГО12, пак ми се неће groba znati ШМ7, није požnjelo ни зрна žita ШМ41, нећу вам, gospodo, novca nijednoga uzeti ПЦП13, tebi već ne treba ни čunja ни konja ПЦП21, Drugoga dara i obilježa niti tražim, niti primam ПЦП23, Da su ljudi dobri nebi suda ni trebalo ПЦП53, No Bembo nije znao jezika ПЦП56, ако већ неће nijedan svoje kuće vidjeti ПЦП59, Tebi tu nije никакве grehote ни sramote ПЦП78, нити је имао браће ни сестара ПВД15,82, ни одговора дати неумјдоше Ч1,130, Pod njegovim dugim pravljenjem Crnagora nije imala ни jednakog, ни slēdstvenog vladanja Ч2,209, Al' badava, nenadje ни suze ПР2,96, ту неможе да буде ни закона обћинскога Г1,1.

И код других старијих писаца са црногорског подручја, као и у језику Вука Карацића сасвим је обична употреба генитива уз одричне глаголе⁹⁶⁷.

Уз одричне глаголе јавља се и акузатив, што је данас у савременом језику обичније⁹⁶⁸, мада му је у језику нашег писца фреквенција знатно мања у односу на генитив:

Иошт нијесам добио препис П18, да не продам уру за пушку П20, Nestalo s trgovinom i blago ШМ15.

Објекатска допуна уз глагол немати готово редовно се употребљава у облику генитива, чиме се Љубиша уклапа у савремене језичке узусе⁹⁶⁹:

нема никакве контумације П2, сад томе нема лијека П7, нема ни пара П27, који нема ни дџие ни чувства П51, нужда нема закона П59, јер од ње немам преписа П64, do danas neimam tvoga odgovora П70, да ublažite patnje onim što hljeba nemaju П81, нејма края ни дна С11, ако и нема пристојна стана за таква лица ГО2, чини ми се да је она нешто моје без чега немам покоја ни живљења ГО7, tu nema sreće ни napredka ШМ5, који nema ни doma ни roda ШМ17, ми nejmatо praha ШМ17, Tu ti nema... ни slave ни junaštva ШМ38, Na moj zli put nemam ни brade ни brkova ПЦП151, да nemam у nj pristupišta, ни svratišta, ни utočišta као остали хришћани ПЦП259, У млађега поговора нема Б12, Nejma dara на svietu boljega ПР2,85, Немамо Гимназије, ни сдине Болнице Г1,3, nemaju своје hrane Г27,106.

Употреба словенског генитива забиљежена је у колашинским, ускочким и сусједним херцеговачким говорима (Пижурица, Колашин, 193; Станић, Ускоци, 66; Пецо, Источна Херцеговина, 167).

⁹⁶⁷ Пижурица, Змајевић, 332; Младеновић, Владика Данило, 169; Остојић, Петар I, 199; Глушица, Миљанов, 207; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 179; Остојић, Даковић, 146–147; Суботић, Томановић, 194; Ненезић, Дијалекатско и нормативно у Николе I, 99. За Вука исп. Стевановић, Језик у Вукову делу, 146–147; М. Ивић, Једно поређење Вукова језика, 120.

⁹⁶⁸ Стевановић, Савремени II, 206.

⁹⁶⁹ И у савременом језику допуна је најчешће у облику генитива – исп. Стевановић, Савремени II, 206; Д. Гортан-Премк, Падеж објекта у негативним реченицама, 144–146.

Па ипак се и уз овај одрични глагол употребљава објекат, додуше веома ријетко, и у облику акузатива, као у примјерима:

да г. Дражић *нема један предњи зуб* П24, *Žalio sam u svojoj krutoj razdraženosti, što mlečići nemaju jednu jedinku glavu*, да их једнијем махом посјећем ПЦП88.

У овим примјерима не би била могућа употреба генитива, јер би се промијенило значење цијеле реченице.

к) Допуне ненегираним глаголу *имати*

Објекат у генитиву јавља се и уз потврдне глаголе, какав је глагол *имати*, што је потврђено и у језику других старијих припоговорских приповиједача⁹⁷⁰:

имам *неплаћенијех асења фиорина 19000* П29, У Сплиету *има година данах* П45, Ја сам калкулира да ту *има лиене добити* П47, *nijesam imao takvih dokaza* П68, *дѣгова имаху* небројны С24, *има закона* што прописую мѣсти смрти изгнанство С51, *Има* на овому кукавном свијету *душевнијех рана* ГО7, *nije se znalo da imaticah* које *govore* ШМ30, *Ima i danas tisuća tomaka* што би *mrli* ПЦП16, *Имах нешто брода* који ме жива држаше ПВД3,18, *Има људи незналица* ПВД28,156.

л) Допуне глаголу учинити

У облику конструкције *од* + генитив понекад се у Љубишином језику јавља допуна глаголима *учинити*, *догодити*, умјесто конструкције са инструменталом као у савременом језику: *šta od mene siraka činite* ПЦП214, *A što bi od granice* ПЦП166.

Ова допуна честа је у језику Петра II, М. Миљанова, В Поповића⁹⁷¹.

љ) Допуне глаголима *захваљивати*, *мрзити*, *тежити*, *напасти*

Неки глаголи као *захваљивати*, *мрзити*, *тежити*, *напасти* и сл. имају допуну у облику акузатива са предлогом *на*, која је необична за данашње језичко осјећање:

Хвала вам *на говор* намјесника П12, Ови *мрзећи на Турке, и на турскій зулумъ* Ч1,127, Он *је тежио на то* Ч2,210, Препоруџијем *vi, o Gospodo, мој predlog, jer on teži na to* Г5,342, знање *мрзи на оне институције* које су изостале Ч6, *Vi ste na mene napali* П90.

2. Именичке јединице са прилошком конституентском вриједношћу

Падежни систем у Љубишином језику у великој мјери показује карактеристике које су одлика савременом књижевног језика, с једне стране, али његов језик посједује

⁹⁷⁰ Остојић, Петар I, 200; Вушовић, Његош, 44; Глушица, Миљанов, 208; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 179; Остојић, Даковић, 147.

⁹⁷¹ Исп. за Његоша— што огњени гром учини од млетачке војске тужне; што би од нас Пејо учинио; ни од Гапа што се учинило; Што погани од људи чините и сл. (Стевановић, Речник Петра II, 458–459). Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 190; Глушица, Миљанов, 208.

и неке особености које су својствене народним говорима црногорским, с друге стране. Да бисмо стекли потпунију слику употребе падежа као и њихових синонимских односа у језику нашег писца, цјелокупну грађу класификоваћемо према значењу.

а) *Падежне синтагме са просторним значењима*

Као и у савременом и у Љубишином језику просторни односи исказују се генитивом с предлозима, дативом са предлозима и без њих, акузативом с предлозима, инструменталом са предлозима и без њих и локативом са предлозима. Ове падежне облике са просторним значењем посматраћемо појединачно, осим код предлога *међу*, *над*, *под*, *пред* и *у*, *на*, које ћемо посебно третирати.

101. Генитивне синтагме с предлозима

Просторни однос означава се генитивом чије је значење увијек модификовано предлозима⁹⁷². У Љубишиним текстовима налазимо наглашену употребу генитивних синтагми са предлозима за означавање просторних односа.

1. а) Предлог аблативног карактера *од* са генитивом означава мјесто одакле се нешто креће, одваја или удаљава као и мјесто процеса збивања означеног глаголом:

Тек се Спасоје *од краја* одвезе ГО5, *од себе* одбити сваку одговорност П42, За друге куће које су далеко *од вратих* од града нехоће да знају П49, Кад се Р. *од туда* вратио П37, *Од стране* Апелла пошао је налог П38, Оба сложено на њег да удримо, /Ми *од југа*, а Прус *од сјевера* Б7, Који ће нам удрит *од сјевера* Б13, И *одъ претора* Помпеи Руфо оде у Кануу С30.

б) Мјесто од којег почиње пружање чега, почетна граница правца, као и обиљежавање удаљености, означава се такође генитивом са предлогом *од*:

јер би ошапили... сав д8ги простор *од Зете* до Дунава П5, Има да се огради пут *од Будве* до Бечића П27, да направе фабишањ *од Котора* до горажде П58, Што се тиче *од наше границе* до Ријеке П58, али опачиломъ и лукавствомъ пунъ *одъ главе* до пете С23, *купећи траве, cvijeće i korjene од Stanjevske rudine* до Tršljikovice ШМ3, *hajde onako s punom žgjelom од куће* до куће ПЦП200, *Pod onijema godinama udara i mlita од sela* до *sela, од kolibe* до *kolibe* ПЦП253, тер се повукује *од луке* до луке и *од пристаништа* до пристаништа ПВД35,10, Паде магла *од неба* до мора Б29, Тко је *putovao од Zemuna* до *Kotora* Г2.

в) Означавање потицања, покретања, полагажења или долажења, одвајања из унутрашњости, односно с горње површине појма с именом у генитиву, мјеста на ком се врши оно што се казује управним глаголом обиљежава се предлозима *из* и *са/с*:

– Онъ є изніо *изъ куће* П1, које си ми *из Одесе* писао П15, Гусле сам додавио *из Цетиња* П7, Доћи ће *из Русије* пресједник, *из Србије* члан један, *из Војводине* Ви, *из Боке Градић* П21, да ће ко тебе *из руку* узети равнање П45, Юче сам чуо *из вјеројатнога извора* П49, искочи *изъ Рима* С46, да што нова *из свијета* чује ГО2,

⁹⁷² Стевановић, *Савремени* II, 212.

Тешко ономе ко чека *из села* смок ГО16, *да понесу из Спића джебану* ШМ43, *како је паумио селити из отаџбине* ПЦП67, *изађи ти ја крадом из подрума* ПВД4,23, *да бијеса тријебиш из манастира* ПВД26,148, *излете изъ Котора* Ч1,126,

– *Скочи с ијела* ГО1, *уклоните се с овијех крајева* ГО15, *С главе риба смрди* ШМ24, *С истока кvasи га* Drin ПЦП55, *obsjele кућу са свакоје стране* ПЦП144, *jer su kuhari i momci pošli da gledaju krste, ko s poljane, ko s gornjijeh prozora,* ПЦП274, *С Вуса* пђх дома ПВД1,12, *Скочи с моста* чоек ПВД5,26, Тако Бока граничи *са истока* и *са сјевера* Црном Гором, *с југа* Арбанијом, *с подна* морем јадранскијем, *а са запада* Херцеговином Ч7,8.

Употреба ова три предлога у оквирима је данашње употребе у савременом књижевном језику.

У значењу предлога *из* употребљава се дуплирани предлог *иза сред*:

Izza sred stare Srbije, iz Arbanije i Hrcgovine, dogju poklisari ШМ25.

2. Предлошко-падежне везе *код* + генитив и *у* + генитив сасвим су обичне у језику нашег писца. Репартиција њихове употребе и фреквенција није строго разграничена. Као и у савременом књижевном језику и у црногорским говорима, у језику С. Љубише предлошко-падежна веза *код* + генитив употребљава се у свом основном значењу да одреди мјесто гдје се нешто налази, мјесто на коме се врши глаголска радња. То нам илуструју следећи примјери:

но се једном десисмо у уско *код појате* ГО22, *tamo stani kod nekakva Popa Kneževića* ШМ4, *pa se tu prenoće kod vladike Arsenija Plamenca* ШМ42, Онъ по мало дана проводившиј *кодъ Фламиниа* Фамме С36, *Kad se dvije starice sastanu kod samostana* ПЦП36, *koliko je suza u neprespatijem noćima kod vatre lila* ПЦП38, *sve je ležalo na gomilama kod kamatnika i pretrgarica* ПЦП52, *Čuh... da je patrika odsio u Gragjane kod jednog mog pobratima* ПЦП137.

Употребом ове предлошко-падежне везе за означавање краја кретања у мјесту означеног генитивом језик нашег писца репрезентује постојећу дијалекатску ситуацију, а слаже се и са стањем забиљеженим у језику многих старијих и новијих писаца⁹⁷³. Иако су неки граматичари оспоравали њен књижевни карактер, она је с правом ушла у данашњи књижевни језик⁹⁷⁴.

одведе га при самој обали језера, *код једне раките* ГО2, *тркне код Горде* ГО23, *Novak uljagne u klijet kod Druška* ПЦП212, *Похитају и приспију код манастира* ПВД13,72.

⁹⁷³ У црмничким говорима предлог *код* јавља се у мјесном значењу и уз глаголе кретања, а не само мировања (Милетић, *Црмница*, 509). Исп. исто Ћупић, *Бјелопавлићи*, 128. Овакви примјери одлика су и језика П. П. Његоша (Стевановић, *Речник Петра II*, 354), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 210), Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 200). За језик савремених писаца исп. Милановић, *Употреба предлога код (с генитивом) уз глаголе кретања*, НЈ, IX, св. 7–10, 234–248.

⁹⁷⁴ Види о томе Стевановић, *Савремени II*, 303–306; Милановић, *Употреба предлога код (с генитивом) уз глаголе кретања*, 227–243.

Познато је да се предлози у и код могу јавити напоредо за означавање чега у власништву, у домену, у границама појма. Љубиша употребљава обје предлошко-падежне везе, с тим што се везом у са генитивом огледа вјерност вуковској норми заснованој на широкој употреби ове конструкције⁹⁷⁵. Веза генитива са предлогом у носи стилску обојеност и у неким срединама се осјећа помало архаичном, па чак и непознатом⁹⁷⁶.

код + Г имаћемо конференцију код Министра П8, био сам код Занелла П15, и премда ја имам код призивног суда П33, био је код Родића П34, Ја бих код Путице П50, само с том разликом да сам ја стао код Баронеше... а ти код какве фукаре П50, Пишем ти мало да знаш да је Врбица био код мене П53, Сутра ће се зато држати сједница код Намјесничтва П54, да потражи зајма код државе П68, Јуче сам био код њега П70, Цицеронъ лично присуствујући кодъ посланика С45, Остављам дома двије женске главе код страних гостију ГО5, pribavi on kod sebe ШМ47,

у + Г као онеме Грбљанину што је попио у Иока на веља врата двије чаше П57, ето га у мене П57, Čisto rodoljubije u vas diše П69, сабра у Порција Леке поглаваре сазаклетве С27, у мене је срце прозебло ГО3, Ја сам се надао наћи у тебе старо срце ГО4, ја ћу преноћити у вас ГО20, да му је у нас узак стан ГО23, Vuko se nije sjetio da se Marko Tanović stajao sa Šćepanom u Jova Markovića ШМ12, Ја sam lani vidjela u susjeda Milana grob ПЦП26, U nas je takvi običaj ПЦП42, u nas je navada da se ženimo ПЦП42, U nas, bogu hvala, kako ti kažem dosta dobra ПЦП133.

Напоредност се јавља и уз глаголе кретања, при чему ове везе означавају циљ тог кретања. Конструкција у + генитив је у оваквим случајевима фреквентнија него код + генитив⁹⁷⁷:

у + г Пох у Родића П43, Збиља пођи у ње П50, убећаше увући се до зоре у Цицерона С28, сврате у њега дома ГО1, мјести да дођете у мене ГО15, povede me da pišemo žalbu u jednoga čelavca ПЦП11, hode s one stope u brata ПЦП36, prispiju prosioци u Vuka Mrkonjića ПЦП42, idem u turčina da ljubim paši papuču ПЦП50, Pogju u pora da zaviri u knjigu ПЦП242, Дођу ти они, зли и гори, у нас ПВД6,28,

код + г Пођи ја у 8 код Пашкотина П52, и тако опет пошао код референта П52.

У следећем примјеру биљежимо употребу акузатива са предлогом на умјесто генитива са предлогом код: Ево га на мене у обор ПВД1,6.

3. У савременом језику генитивне синтагме са предлозима *поред*, *близу*, *крај* (са сложеним *накрај*, *украј*, *покрај*, *скрај*, *докрај*) употребљавају се за означавање мјеста у непосредној близини појма с именом у генитиву. У језику нашег писца предлози *поред*

⁹⁷⁵ Синтагме у + генитив и код + генитив синонимне су кад означавају да се радња врши у сфери појма означеног овим падежом (Поповић, *Падежна синонимика*, 85). Исп. Миљанов, *Глушица*, 211; Остојић, *Даковић*, 156.

⁹⁷⁶ Стевановић, *Савремени II*, 312–313.

⁹⁷⁷ У црногорским говорима поремећена је разлика у употреби ова два предлога. Исп. Милетић, *Црмница*, 507; Пижурица, *Колашин*, 191.

и *крај* употребљавају се само у сложеним предлозима, док се предлог *близу* јавља и у сложеном облику *наблизу*.

а) Предлог *близу* означава непосредну близину, али и доспијевање у мјесто које је недалеко од тог појма, као у примјерима:

kad se ovaj stani na obali jadranskog mora blizu grada Bara ПЦП47, У једноме селу *близу Бакова* живјела цура сирота ПВД13,61, Невјешт чобан пропустио свиње до *близу шуме* ПВД13,64, неко је желио да му храм буде *близу свога дома* ПВД20,107, дођемо *близу обале* ПВД30,6, Монастирџ *близу мора* Ч1,119.

Предлог *наблизу* забиљежили смо у примјеру:

немајући *наблизу цркве*, начине од њ исте грађевине малу црквицу Ч1,121.

б) Генитив с предлогом *пored* употребљава се у сложеном облику *според* који означава мјесто на коме се нешто врши, збива или налази, мјесто које је у непосредној близини појма о којем је ријеч у генитиву, као и завршетак кретања у непосредној близини појма означеног генитивом:

stoje spored druge obale као зрцало ПЦП4, На *Kosmaču spored Braića* зја четврта ПЦП6, *Kanjošu* opredijeliše mjesto odvojeno i uzvišeno *spored dužda* ПЦП22, *Živio Stevan Štiljanović u selu Bečićima... pri moru spored otoka svetoga Nikole* ПЦП37, *ne će vaga u krst doći da stavim Lovćen spored njega* ПЦП250, да се у цркви *gizda spored prvijeh gradkinja* ПЦП260, А ја и они Бокијељ намјерили се при обали на мосту, лијепо *според брода* ПВД3,21, да остави окно *според њенијех прси* ПВД9,42, сједне на траву *според оне двије женске главе* ПВД13,63, Висило у тој соби о зиду, таман *според врата*, велико огледало ПВД13,74, стоје *според друге обале* као зрцало Ч7,5, допире до залијева *според Бијеле* Ч7,6.

Предлози *според*, *успоред*, *наспоред* забиљежени су у црмничким говорима, док се у СК-Љ говорима предлог *пored* доста ријетко се чује, а обичнији су предлози *според* и *крај*⁹⁷⁸.

г) Предлог *крај* јавља се искључиво у удвојеним предлозима *покрај*, *украј*, *накрај*, *докрај*, *скрај*, што одговара језику многих старијих црногорских приповиједача⁹⁷⁹. Конструкције генитива са предлогом *покрај* означава мјесто које би у савременом језику имало значење *пored*:

У *pet negjeljah krvavoga boja srjedom Crmnice i pokraj Čeva* nemogoše Turci ni stupiti ШМ37, *čahu... razbiti Turke pokraj Velestova* ШМ37, да шетамо по граду и *покрај мора* ПВД2,14, Ходио вук у први мрак *покрај једне ливаде* ПВД32,130, Којено је тврђе поградило/ *Покрај Минћа*, *покрај воде хладне* Б6, кои *покрај манастира* извире Ч1,119, *Pokraj vatre blagovati* počnu ПР1,146.

⁹⁷⁸ Милетић, *Црмница*, 518; Пешикан, *СК-Љ*, 193.

⁹⁷⁹ Исп. Остојић, *Петар I*, 214; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 185; Глушица, *Миљанов*, 213.

Предлог *украј* ријетко се употребљава и по значењу се скоро не разликује од предлога *крај*⁹⁸⁰: како ми остаде благо закопано у *крај града* ПВД1,11.

Предлог *накрај* означава да се нешто врши, збива или налази на једноме крају тога појма, а не у његовој близини⁹⁸¹: шљегосмо у Бар *на крај мора* ПВД30,6.

Љубиша у значењу доспијевања до крајњег дијела појма с именом у генитиву употребљава чешће предлошки израз *до крај*, који пише такође одвојено као и предлоге *накрај*, *скрај*⁹⁸²:

размотај низ они глатки таван *до крај пода* ПВД2,15, лежи у локви блато; барина, стура и мочвара; све *до крај језера* ПВД,24,129, пошто смо дигли са Сењске ријеке *до крај Пашировића* ПВД36,44, *do kraj mlina* дје се вода слијева ПР2,190.

Предлог *скрај* који је аблативног карактера означава удаљавање од појма с именом у генитиву. Данас би се у тој позицији употребио облик *од* + генитив⁹⁸³:

Најте *s kraj mene* да neprevjerim ШМ40, *izaždene je s kraj sebe* ПЦП64, *pri kretanju s kraj paše* Skender obustavi staroga Igumna ПЦП86, *Ja sam sad s kraj Gruja* ПЦП150, *Bježi, sotonu, s kraj mene* ПЦП227, *vi bježite s kraj njih* ПЦП265, да их не справим *s kraj sebe* ПВД20,108, ја побјежи *s kraj њих* љутит ПВД20,111, Мислила је *s kraj њега* побјећи ПВД22,122, подвиј уши и поћи *s kraj проигумана* као опарени ПВД26,146, судник га изаждене *s kraj себе* ПВД27,153.

Означавање самог мјеста гдје се неко налази биљежимо у следећем примјеру:

шљегла у приморју, *s крај ријеке Љубишињице* из Херцеговине Ч11,5.

Конструкцију *s крај* + генитив налазимо умјесто *испред* + генитив у примјеру:

Jedva čekah da mi se makne s kraj očiju ПЦП55.

Љубиша употребљава и предлошки израз *докрај*, који има значење доспијевања до мјеста у близини појма с именом у генитиву: *učine da turci posobe svu Hercegovinu do kraj mora* ПЦП81, а који се јавља и у језику Марка Миљанова⁹⁸⁴.

4. а) Предлошко-падежном везом с предлогом *до* у Љубишином језику означава се досезање, допирање, достизање у непосредну близину појма:

да си велику студень пропатио *до Солонића* П1, Речеми Митар да ћете доћи *до Беча* П24, Тај ће се пут послѣ продљити *до Риеке* П48, *prinukalo me do Zagreba* доћи П66, јер је плач уцвјелене раје *до неба* дошао ГО14, те се у њ обје укрцају и одвезу *до рибарице* ГО21, пак се обје прегну *до наса* ГО23, перчин му покрио чело *до очију* ГО25, *razčupane kosmurine pokrile čelo i pale do očiju* ШМ1, *Jeseni*

⁹⁸⁰ Стевановић, *Савремени II*, 321.

⁹⁸¹ Стевановић сматра да је *накрај* предлошки израз прије него прави предлог и да би га требало писати одвојено (Стевановић, *Савремени II*, 320).

⁹⁸² Предлошки израз *докрај* употребљава и Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 213).

⁹⁸³ Исп. Стевановић, *Источноцрногорски*, 100. Овај предлог се данас сматра дијалектизмом (Стевановић, *Савремени II*, 324).

⁹⁸⁴ Глушица, *Миљанов*, 213.

podje *do Crmnice* ШМ4, други не би уміо доћи *do duždeva dvora* ПЦП18, Неће valjda *do Dubrovnika* ПЦП171, погнала их *do ливаде* на пашу ПВД13,62.

б) Генитив с предлогом *до* означава докле се нешто досеже, односно протеже и у случајевима када је означен (најчешће предлогом *од*) и почетак одакле се протеже, односно почиње кретање⁹⁸⁵:

Има да се огради пут од Будве *до Бечића* П27, да узмете импрезу од пута из Котора *до Ластве* П36, да направе фабишањ од Котора *до горажде* П58, јер би опанили... сав д҃ги простор од Зете *до Дунава* П5, али опачиломъ и лукавствомъ пуњ одъ главе *do neme* С23, Morska pjena плаће sve приморје... od nepristupne ridi Grbaljske *do Barske luke* ШМ8, Uzruja se читаво приморје od Dubrovnika *do Bara* ШМ13, otvara novo ušće... i novu lokvu dugu *do Veriga* a široku *do Solila* ПЦП2.

в) Понекад Љубиша удваја предлог *до* као у примјерима: испрати везир поклицаре *до дно пазара* ГО17, Диже се крвави плам *до под облака* ПВД3,20, чиме се наш писац слаже са језиком Марка Миљанова⁹⁸⁶.

5. Предлозима *иза, између, испод, изнад* обиљежавају се различите нијансе просторног односа.

а) Предлог *иза* означава да се нешто одваја, односно покреће из мјеста које је за оним што значи појам у генитиву. Њиме се казује мјесто вршења радње иза онога што значи име у генитиву. То нам илуструју следећи Љубишини примјери:

Таман сунце помолило *иза хотицкијех планина* ГО2, kad li sjede tri starca *iza jedne crne zavjese* ПЦП13, skoče *iza jedne suhe megje* четри оружана момка ПЦП179, Jošt nije sunce *iza vrha* promolilo ПЦП144, rekao mu da kopa *iza svete trpeze* ПЦП208, *Izza vrha* kad ističe sunce ПР2,190.

б) Генитивне конструкције са предлогом *између/измеђ* показују ниску фреквенцију у обиљежавању мјеста, пошто су истиснуте конструкцијама са предлогом *међу*.

Између прва два олтара... лежи велики жртвеник ПВД31,88, видиш... множијепијех кућа гдје промаљају *измеђ зелена сада* Ч7,2, гдје ромалјају *izmegj zelena sada* ПЦП2.

Ова предлошко-падежна веза ријетко се употребљава у језику Петра I и Вука Поповића, док је сасвим обична у језику Марка Миљанова⁹⁸⁷. У црмничким говорима умјесто предлога *између* употребљава се *помеђу*⁹⁸⁸. Пешикан за СК-Љ биљежи предлоге *међу, помеђу, између*⁹⁸⁹.

⁹⁸⁵ Стевановић, *Савремени II*, 292.

⁹⁸⁶ У језику М. Миљанова предлог *до* удваја се најчешће са генитивним и акузативним предлозима за мјесто (Глушица, *Миљанов*, 214).

⁹⁸⁷ Остојић, *Петар I*, 208; Пивжурица, *Љубиша и В. Поповић*, 185; Глушица, *Миљанов*, 215.

⁹⁸⁸ Милетић, *Црмница*, 518.

⁹⁸⁹ Пешикан, *СК-Љ*, 192.

У примјерима: *evo doh glavom izmedju vas* ШМ21, *Kao da ga je Bog donio izmedju nas* ШМ23. који значе примцање к мјесту с појмом у генитиву, употребили бисмо акузатив с предлогом *међу*.

Ова генитивно-предлошка веза употребљавала се у језику Вука Карацића и језику новијих писаца и у инструментално-лоционом значењу⁹⁹⁰.

в) Везом генитива са предлогом *испод* означава се мјесто самог процеса радње или стања, као у примјерима:

дала би ти крви *испод грла* ПВД22,117, Обштина Паштровска... смѣћена је... на подножју *исподъ високи Енѣрски планина* Ч1,117, *Pak se rado prostre опочинут' / Ispod duba na zelenoj travi* ПП1,145.

г) Предлог *изнад* означава да се нешто врши или налази над појмом с именом у генитиву. Фреквенција употребе му је смањена употребом предлога *врх*:

sad se nalazi kod biskupa latinskoga u Livarima iznad Bara ПЦП161, *kad prispiju na Mokru Ploču iznad Škaljara* ПЦП198, *ter je posmucaju put pasje jame iznad sela* ПЦП203.

Петар I у значењу ове конструкције употребљава предлог *врх*, док је у језику М. Миљанова предлог *изнад* потиснут предлошко-падежним везама *врх* + генитив и *више* + генитив⁹⁹¹.

6. Предлози *више* и *ниже* немају велику фреквенцију у језику нашег писца, и њима се изражава положај у односу на појам у генитиву. Предлогом *више* означава се мјесто које је на горњој страни, на већој висини, односно на извјесној ближој удаљености од појма с именом у генитиву, док се предлогом *ниже* одређује мјесто које се налази с доње стране, у близини појма с именом у генитиву:

Кад дође Јошо на врх тога бријега, *више најгорње окуке*, пане за кам ПВД12,60, Напали горски хајдуци свате Кешелеве код Дробњака *ниже Дормитора* ПВД,23,123, *Ниже винограда* лежи у локви блато ПВД,24,129.

Предлог *ниже* Љубиша употребљава и кад се уз генитив нађу и предлози *до*, *из*:

досежу јој *до из ниже вилица* ПВД,23,124.

Употреба ова два предлога није забиљежена у језику Петра I, док су фреквентни у језику Марка Миљанова⁹⁹².

7. Конструкције генитива са предлогом *врх* у Љубишином језику имају широк спектар значења у изражавању мјесних односа, чиме се наш писац у потпуности слаже са језиком старијих црногорских писаца, као и са народним говорима⁹⁹³. Предлог *врх* не

⁹⁹⁰ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 149–150; *Савремени II*, 270–272.

⁹⁹¹ Остојић, *Петар I*, 211; Глушница, *Миљанов*, 215.

⁹⁹² Остојић, *Петар I*, 202; Глушница, *Миљанов*, 216.

⁹⁹³ Петар I често користи предлог *врх*, док су сложени предлози веома ријетки (Остојић, *Петар I*, 211). Широк спектар значења предлога *врх* и сложених са њим забиљежен је у језику М. Миљанова (Глушница,

налази се међу Вуковим списима, мада је Вук у *Рјечнику* дао свој примјер за овај предлог⁹⁹⁴.

а) Предлог *врх* означава мјесто на горњој страни, изнад појма с именом у генитиву, па је у тој служби потиснуо предлог *изнад* с генитивом:

Spas *vrh* Budve svoje sjeni spustio ШМ8, Spič je mjestance *vrh mora* megju Budvom i Barom ШМ42, Ja nije sam nikad čuo da se sužnji zatvaraju *vrh sebe* no podase ШМ44, kako ga turi onaj Moškovit *vrh sebe* u tamnicu ШМ44, nebi ga General pripeo da *vrh njega* stoji ШМ44, *Vrh Novoga* grad... jaše kao konjanik ПЦП2, *vrh njega* Ubli na planini ПЦП3, Ono golo i kamenito brdo *vrh Perasta* pruža se čak do Kotora ПЦП4, Kad se popneš na prvo ždrijelo *vrh Kotora* ПЦП5, *Vrh Budve* put sjevera leže po brdima ПЦП6, crijepnju položi *vrh vatre* ПЦП28, Žena mu *vrh glave* držala zublju ПЦП235, *vrh polja* ranuo čaj ПЦП272, у привилеђу Паштровском стоји да је Дукљу (Диоклеу) *врх Бара* оградио Дукљан ПВД11,56, погледа *врх себе* на небу ПВД13,72, Закукала црна кукавица/ *Врх Јакина*, града питомога Б14, Оно голо и каменито брдо *врх Пераста* пружа се чак до Котора Ч7,5,

чиме се Љубишин језик слаже са језиком Марка Миљанова⁹⁹⁵.

б) У неким примјерима ова предлошко-падежна веза употребљава се умјесто *на* + Л или *над* + И:

Зарецимо се јуначки, и закунимо *врх оружја*, да им дати не ћемо до камења ништа ПВД16,91, убије чоeka, од невоље, *врх себе* ПВД14,78.

в) За изражавање циља кретања умјесто акузатива са предлогом *на* Љубиша употребљава ову предлошку везу:

а ви својта убијенога турите с моста брата му *вр* Новака ПВД5,27, а Bistra *vrh njega* da mu ne da, dok ne kaže gdje je blago ПЦП149.

г) Конструкција *врху* + генитив употребљава се за значењем да се нешто налази на горњој страни појма с именом у генитиву:

Врху сдногъ поля, међ8 бреговима съ лiеве, а каменитой литицы съ десне, начини чело су осамъ дѣлова С59.

Сложени предлози *наврх*, *поврх* и *сврх* нијесу чести у језику нашег писца. Предлог *наврх* означава мјесто гдје се нешто налази, *поврх* казује да се нешто врши, односно налази на простору с горње стране појма имена у генитиву, док предлог *сврх* има аблативно значење почетка, које му даје први дио сложеног предлога. Љубиша ове предлоге пише одвојено:

– *Na vrh kuka* sjedi grad Jovanov ПЦП5, *Kad Ruža na vrh rta* ПЦП80, brzo bi vidjeli, oče Igumne, *plam na vrh manastira* ПЦП253, пак бих волији видјети плам *на врх*

Миљанов, 217). Исп. исто и у СК-Љ, мрковићким и бјелопавлићким говорима (Пешикан, СК-Љ, 191; Вујовић, Мрковић, 297; Ћупић, Бјелопавлић, 147).

⁹⁹⁴ Поповић, *Падежна синтаксика*, 111.

⁹⁹⁵ Исп. Глушница, Миљанов, 217.

куће ГО4. Кад дође Јошо на врх тога бријега ПВД12,60, час утони међу таласима а час искочи на врх њих ПВД30,6,

– Morinj leži po vrh lokve ПЦП3, Po vrh sela susrete dvije drvarice ПЦП29, Морињ лежи по врх локве као у њедрина велике стрмени Ч7,4, послје крвавог боја... на Јанском у ждријелу по врх Браића Ч11,14,

– По што ме оком омјере с врх главе до дно пете ПВД5,26.

8. Љубиша не употребљава прост предлог *дно*, већ само сложене облике *подно* и *подну*, што углавном одговара језику старијих црногорских писаца, Вуковом језику, као и народним црногорским говорима⁹⁹⁶. Њима се означава да се нешто налази с доње стране појма, на ширем простору, да се нешто протеже на одређеном простору или се крече означеним простором с именом у генитиву. Тако биљежимо следеће примјере у којима први дио сложеног предлога уноси посебна значења:

– *Подну села* при самој води, бијелила се земањом пространа и висока кућа ГО1, она кућа одвојена и осамљена *подну села* ПЦП29, *подну куће* гдје је улазак авлија тријемом ПЦП29, Tu se stani kod jednog pobratima u selu Dupilu *подну Crmnice* ПЦП225, *Žnjela подну polja* нешто *шенце* ПЦП247, *подну поља* зине јаз ПВД21,115, источник живе воде извире *подну самога села* ПВД,24,129, *по дну којега* видиш стара солила Ч7,3.

– Кад дођи *подно поља* ПВД5,25, *Дукља подно Куча*, био је земањом стари град ПВД11,56.

9. Различите нијансе просторног значења обиљежене су предлозима *око* и сложеним *насред*, *усред*, *посред*, пошто региструјемо одсуство основног предлошког облика *сред*, што одговара језику старијих писаца, Вуковом језику, и народним говорима⁹⁹⁷.

а) Предлошко-падежном везом са предлогом *око* означава се мјесто на коме се нешто врши или простире са свих страна тога појма у генитиву или пак на ближем или даљем одстојању од тог појма:

утврди се *око орла* С59, ето вам пространа мегдана *око Дунава* ГО15, Зорка је помњиво њивила ружу и љубицу *око гроба* ГО26, Narod se svije *око рјеваца* ШМ20, vodi kolo *око crkve* ШМ20, Najviše је poklaće bilo *око Ozrinićah* i *Pješivacah* ШМ41, nego se sнујеш po gradu, kao lepir *око свијеће* ПЦП12, *domaćica* im služi *око stola* ПЦП33, posjedaју *око groblja* ПЦП36, okupi se brastvo *око ikone bogorodičine* ПЦП177, dok načine *око crkve kolo* ПЦП189, *Ћују pse* гдје *око torina*

⁹⁹⁶ Петар I не користи предлог *дно*, док Миљанов употребљава само сложене предлоге *надно*, *удно* (ријетко), *сидно*, *додно* (Остојић, *Петар I*, 202; Глушица, *Миљанов*, 219). За Вука исп. Поповић, *Падежна синонимика*, 111. За говоре види: Пешикан, *СК-Љ*, 191; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159.

⁹⁹⁷ Исп. исто у језику Вука Караџића и Вука Поповића (Поповић, *Падежна синонимика*, 110–111; Пијурница, *Љубиша и В. Поповић*, 188). Миљанов ријетко употребљава и предлог *сред*, поред сложених *насред*, *усред*, *посред*, *сасред* (Глушица, *Миљанов*, 219–220). Сложени предлози забиљежени су и у староцрногорским и бјелопавлићким говорима (Пешикан, *СК-Љ*, 193; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 149).

лају ПЦП195, Служећ вођу *око трпезе* видим гдје је пала муха ПВД1,8, шљегло се *око грчке престолнице* ПВД1,9, Обложимо *око брода*, с краја на крај, вреће пуне вуне и кострети ПВД1,9, Тако их измотам *око града* ПВД2,15, сједијасмо *око ватре* ПВД4,23, *da se narodni zastupnici okupe oko prjestola* Г21.

б) Предлози *насред*, *посред* и *усред* (које Љубиша пише одвојено) означавају мјесто у средини појма или у границама појма са именом у генитиву, а могу одређивати и мјесто завршетка кретања, као у следећим примјерима:

- *На сред пода* у нашем стану раствара се широка дворана ПВД2,14, да би видео иглу шиватицу *на сред пута* ПВД3,20, Стуђа коња *на сред поља* ПВД17,96, ставићу *на сред моста* тобоцић ПВД19,106, Одведен их *на сред села* ПВД20,108, Та копрена има *на сред ње* петелку ПВД,23,124, што ме оставише саму *на сред пута* ПВД,23,126, *Na sred primorja* општине *paštrowske* има једна мала лука ПЦП9, Сва је сила душманска удрила/ *На Вис оток на сред сињег мора* Б19,
- погоди злом срећом Златију *у сред чела* ПВД10,46, она пуста самоћа као да си *у сред тиха бескрајна мора* ПВД31,89, *U sried Beča...* има више јавних надписа Ч3, краји су му... Скочидјевојка *у сред Паштровића* Ч7,7,
- *zagrli i poljubi po sred čela* ПЦП22, све су ране по крај срца, а синовње *по сред срца* ПВД10,48, дао ви га Бог *по сред куће* ПВД24,132, *По сред овога облукa* пружа се у воду Превлака Ч7,3, *Ukova mi ovaj po sred srca* ПР2,190.

Предлог *сасред*, који није забиљежен у савременом језику, одликује се нијансом аблативности, и означава потицање из средине или унутрашњости из граница појма са именом у генитиву, као у следећим Љубишиним примјерима:

- kad gledaš sa sred lokve* ПЦП3, *Sa sred ove lokve* угодан изгледа положај ПЦП3, кад гледаш *са сред локве* Ч7,3, *Са сред ове локве* угодан изгледа положај Ч7,4.

Одлика је и језика Марка Миљанова⁹⁹⁸.

10. У Љубишином језику биљежимо предлог *ван* и сложени *изван*, који је као такав, гј. сложен, забиљежен у црногорским говорима, у језику старијих црногорских приповиједача и Вука Карацића⁹⁹⁹. Предлозима *ван* и *изван* означава се мјесто ван граница појма који одређује:

- владати *ванъ Рима* С26, Ови два војводе стаяху *ванъ града* С30,
- о којој се *malo zna izvan rodnoга mјesta* ПЦП46, пуштеница је огањ живи *изван свога дома* ПВД12,59.

11. Предлог *преко* најчешће у језику нашег писца означава кретање с једне на другу страну неког насељеног мјеста или неког другог простора:

⁹⁹⁸ Стевановић га није забиљежио у својој граматичи (Стевановић, *Савремени II*, 347). Глушица, Миљанов, 220.

⁹⁹⁹ Милетић, *Црмница*, 227; Пешикан, *СК-Љ*, 191; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159. Остојић, *Петар I*, 209–210; Глушица, Миљанов, 220; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 185. Службу предлога *ван* у језику Вука Карацића преузима сложени предлог *изван* (Поповић, *Падешна синонимика*, 110–111).

да се гради пут од Котора *преко горажда, коложсуна и мајстора* П48, да направе фабишањ од Котора до горажде *преко Мирца* П58, два официра шљегну *преко приморскога ждријела* у Будву ГО12, *Sad je ovome zlu liek da toga dobrosretnjega gosta spremite preko vrha* ШМ27, *kad prodru preko Crnegore* ШМ35, *vrata se preko Stanjevićah* у Crnugoru ШМ45, *kad provale Turci s istoka preko Arbanije* ПЦП16, *Slali narudžbine u Mletke preko Kотора*, у Biograd *preko Cetinja*, у Carigrad *preko Skadra* ПЦП191, И проћерај *преко ријеке Соће* Б9, Плам се дигао *преко вишких брдах* Б18, што је бокешкој омладини врло лако бјегати *преко границе* Ч11,16.

Њиме се прецизира кретање чега простором изнад појма с именом у генитиву:

prebaca preko prstah бројанице ШМ23, *odgovori Ruža koračeći preko praga* ПЦП59, *da kraje vežem živijem uzlom preko pasa* ПЦП134, димове му пребаца *преко рамена* ПВД13,64, Тек крочисмо *преко прага* средњијех врата ПВД31,88.

Употреба овог предлога сасвим је обична и честа и у језику старијих црногорских писаца Петра II, Марка Миљанова, Вука Поповића¹⁰⁰⁰.

Љубиша употребљава и архаични облик предлога *прео*:

Vidji tamo preo vrha ШМ6, *roblje da neslazi preo vrha* ШМ30, *treći preo jezera* на Crmničku i rječku Nahiju ШМ31,

што одговара стању у црногорским народним говорима¹⁰⁰¹.

12. У употреби генитивне конструкције са предлогом *прама* Љубиша се не слаже са стањем у језику старијих црногорских писаца и народних говора¹⁰⁰², гдје се овај предлог јавља искључиво са генитивом. У језику нашег писца употребљава се и са локативом. У Вуковом језику његова употреба је неупоредиво чешћа са генитивом него са локативом¹⁰⁰³. Предлог *прама* означава мјесто на супротној страни које неко или нешто заузима и данас се његова употреба сматра архаичном¹⁰⁰⁴:

боећи се окренути *прамъ толике особе* С48, *zazrie čoeaka gdje pram njega* управо *konja jezdi* ПЦП259, *popne se na uznosito mjesto pri poljani, a pram njega obrati se skup da vidi i čuje* ПЦП272.

У језику нашег писца евидентирали смо предлог *спрам*, који служи за обиљежавање мјеста оријентационог типа, тј. означава мјесто на супротној страни од имена с појмом у генитиву:

уђи у велику капију *спрам дебелогa портiera* П50, *Spram Budve sveti Šćepan* ПЦП6, *pak se za vrata ukloni dok mu reče Marko da sjedne spram njega* ПЦП135,

¹⁰⁰⁰ Остојић, *Петар I*, 211; Глушица, *Миљанов*, 220, 221; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 193.

¹⁰⁰¹ Исп. за говоре: Пешикан, *СК-Љ*, 193; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 141.

¹⁰⁰² Остојић, *Петар I*, 212; Глушица, *Миљанов*, 221; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 196. За говоре исп. Вујовић, *Мрковићи*, 297; Милетић, *Црмница*, 519; Пешикан, *СК-Љ*, 19; Стевановић, *Источноцрногорски*, 109; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 157.

¹⁰⁰³ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 138–139; Поповић, *Падежна синонимика*, 108–110.

¹⁰⁰⁴ Предлог *према* и поред све некадашње ширине употребе с обликом генитива, данас се сматра застарјелим (Стевановић, *Савремени II*, 353–356).

Reče im da posjedaју *spram njega* ПЦП185, Исти Дужде, кад га довели *спрам брода*, обустави носце ПВД3,21, *Спрам Будве* свети Шћепан Ч7,7, а који одликује и језик Љубишиног савременика Вука Поповића¹⁰⁰⁵.

13. Предлог *пут* са генитивом означава усмјереност, упућивање на некога или нешто и фреквентан је у Љубишином језику, што одговара стању забиљеженом у црмничким говорима и језику Петра II¹⁰⁰⁶:

Ја ћу сутра кренути *пут Беча* П22, пошто је пошао одавђе Родић *пут Боке* П24, Данас креће прото *пут Котора* П53, Ја *putujem* ако Бог да *sutra put Rjeke* П68, окрене главом *пут села* ГО1, *ali me srce potezalo svakad put Crnogore* ШМ21, *poću poveze vojsku...* пак *sjutra dan put Skadra* ШМ41, за њим иду око trista Dupiljanah i Gragjanah *put Cetinja* ШМ43, *nego onako hramajući put vrata* ПЦП11, *krene put Budve* ПЦП49, *vodi...* на завоје и *okuke put Paštrovića* ПЦП57, *te ga opremi put Mletaka* ПЦП74, *Beskuća krene put Kotor* ПЦП231, *pogleda put istoka* ПЦП271, пољубе вратнице црквене и управе *пут куће* ПВД13,64, водите ме *пут села* ПВД,23,126, Врх Будве *пут сјевера* леже по брдима села Ч7,7, *krenu natrag put Zadra* Г18, *zajme vezatijeh ruku pud Kotor* ШМ36, *otakne pud Spuža* ШМ41.

14. У функцији просторног значења у Љубишином језику употребљава се и сложени предлог *уздуж* који означава простирање у непосредној близини појма с именом у генитиву:

уз дуж њих градови, вароши, села и куће самице ПВД16,90, Чудо је да су људи *уздуж* тако *тијесног приморја* поградили онако лијепијех кућа Ч7,5, Села доњег Грбља просута су од Бигова до Вишњева *уздуж Дола* Ч7,6.

Основни облик *дуж* није забиљежен у Љубишином језику, што је у сагласности са црногорским народним говорима, као и са језиком старијих црногорских приповиједача¹⁰⁰⁷.

15. Љубиша ријетко употребљава предлог *мимо* са генитивом у значењу пролажења непосредном близином поред појма с именом у генитиву: Ко пружа ноге *мимо биљега* зебе ПВД,24,128.

Данас је у савременом књижевном језику разграничена употреба овог предлога са генитивом и акузативом, што није случај са језиком старијих црногорских приповиједача¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰⁵ Поповић, *Љубиша и В. Поповић*, 196.

¹⁰⁰⁶ Милетић, *Црмница*, 513; Стевановић, *Речник Петра II*, 201.

¹⁰⁰⁷ За говоре исп. Пешикан, СК-Љ, 191; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160; за језик писаца: Остојић, *Петар I*, 202; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 197.

¹⁰⁰⁸ Детаљније о његовој употреби са генитивом и акузативом исп. Стевановић, *Савремени II*, 326–327. Поповић увијек користи облик акузатива са овим предлогом, док Љубиша зна и за акузатив и за генитив (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 203). Петар I предлог *мимо* употребљава само са генитивом (Остојић, *Петар I*, 212). У староцрногорским говорима употребљава се чешће уз генитив, док са акузативом долази у утврђеним изразима (Пешикан, СК-Љ, 192).

102. Дативне синтагме без предлога

1. Дативне синтагме у слободној употреби у језику Стефана Љубише у служби одређивања просторних односа – правца и циља кретања присутне су али у знатно мањој мјери него дативне синтагме са предлогом *к*. Овом особиним Љубишин језик се разлика са стањем забиљеженим у црногорским говорима¹⁰⁰⁹, као и донекле са језиком појединих Љубишиних претходника¹⁰¹⁰. Примјери:

Ја се надам Паскву *кући* славити П14, Ја се није сам вратио *кући* П67, Ја сам био наумио остати *кући* П69, пак се поврате *кући* ГО9, украду се *кући* двије цуре црногорске ГО20, пак завезу свом снагом да прије *крају* допру ГО24, већ се била *крају* допримакла ГО25, Укрен се и ђунј и доприје *обали* ПЦП21, Кад се Грујо поврати *кући* била је већ готова ноћ ПЦП141, таман да се *кући* враћам ПВД3,18, Кад се брод *крају* допримакне Ч7,2, он нека остане *кући* Ч11,32, Гдје се с поља *кући* упућује ПР1,146, Кад допре *назначању мјесту* ПР2,96, Није л' боље мировати *кући* ПР2,165.

Наведеним примјерима у одређеним случајевима могу бити синтаксичко-семантички синоними дативне синтагме са предлозима, генитивне синтагме с предлогом *код* или *пут*, а понекад и *из* (у примјеру украду се *кући*), као и акузативне са предлогом *у*.

103. Дативне синтагме с предлозима

1. Усмјереност, управљеност у правцу појма чије се име налази у облику датива обиљежава се синтагмама с предлогом *к* (никад се не јавља у облику *ка*), које показују високу фреквентност у језику нашег писца, а што је забиљежено и у језику других старијих црногорских приповиједача¹⁰¹¹:

Данас је *к мени* долазио П47, Идем право *к свому циљу* наприед П58, јуче дође *к мени* П59, онъ чезнути да прие *к њима* слети С27, прџжаваху *к небу* окићене молитве С31, путуемъ *к Марсилији* С34, пођи *к њему* ГО3, завезу *к Скадру* ГО5, Бјаше сунце острмило *к западу* ГО6, Кад је Спасоје отпутовао *к Скадру* ГО9, којег је нешто *к Сеоцима* вукло ГО17, окрену низа струју *к једном нустом затону* ГО24, *sve oči uperte... к Crnojgori* ШМ6, *pak ga noću uhvati i opremi к Carigradu* ШМ30, *Tek se približi Sćepan к Manastiru* ШМ43, *dopre к obali* ПЦП20, *Štiljanović nastavi put к Bečićima* ПЦП51, *Ruža stade да бјежи к moru* ПЦП80, Вођа

¹⁰⁰⁹ Милетић, *Црмница*, 522–523; Пешикан, *СК-Љ*, 191; Вуковић, *Пива*, 82; Вушовић, *Херцеговина*, 67.

¹⁰¹⁰ Исп. Младеновић, *Владика Данило*, 170; Вушовић, *Његош*, 51–52. За језик Петра I проф. Остојић биљежи само два примјера за слободни датив правца и циља (Остојић, *Петар I*, 216); док за језик Мемоара Анта Даковића употребу слободног датива сматра сасвим обичном и честом (Остојић, *Даковић*, 158).

¹⁰¹¹ Висока фреквенција употребе датива са предлогом *к* забиљежена је и у језику других писаца са подручја Црне Горе – исп. Остојић, *Петар I*, 215–216; Вушовић, *Његош*, 52; Глушица, *Миљанов*, 222; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 198; Суботић, *Томановић*, 205.

нареди да се брод *к обали* окрене ПВД1,7, Јелка приступи *к олтару* ПВД13,63, Неки чобан, што хиташе *к селу* ПВД13,72, Кад допрје *к мосту* обустави се ПВД19,106, Пак јих шаље *к Вису* на пучини Б15, Путујеш ли *к Рису* Ч7,4, Његови чести путови *к Петрограду* Ч11,7, *svi glavari trknu k moru* Г18.

У вези са овом предлошко-падежном везом интересантно је напоменути да неки црногорски говори показују тенденцију свођења датива на слободну употребу, док други употребљавају ову или другу предлошко-падежну везу¹⁰¹².

Забилежили смо и један примјер употребе предлога *на* са локативом у значењу управљености, у којем бисмо очекивали *ка* + датив: прекрсти руке и погледа врх себе *на небу* ПВД13,72.

104. Акузативне синтагме с предлозима

1. Акузативне синтагме са предлозима *кроз*, *низ*, *уз* у функцији одредбе мјеста означавају кретање, усмјереност са горње стране према доњој или кретање од доњег краја према горњем, односно кретање с једне на другу страну појма са именом у акузативу.

а) Предлог *кроз/кроза*, који означава кретање између дјелова неког појма, с једне на другу страну појма са именом у зависном падежу, заступљен је у Љубишином језику, као и у Његошевом, за разлику од језика владике Данила, Петра I и Вука Поповића¹⁰¹³.

калаштити *кроз министарства* П4, *Dati pišem što o politici ne bih mogao ništa više ni bolje od onoga što čitaš kroz novine* П67, *крозъ савъ свѣтъ* ид8 С8, *миляху крозъ оне улице* С28, *Изађе крозъ то* обичный налогъ С29, *они кроз обћине* попутани С52, *да кроза њ* помоли румено лице ГО25, *vojska rupi iz ubaha kroz tri obćine* ШМ36, *kroz one planine* kršovite i bezputne nije su mogli prenositi brašenice ШМ37, *mnoge turke ubije kroz puškarnicu* ПЦП186, *dok ti duša kroz nozdra* ne ispane ПЦП215, *Она сиђе... крозъ тѣсне врхове* Ч1,130, *Kad mu stado kroz rudine pase* ПР1,145, *Да је кому моћи завирјети/ Кроза тмуше* дима сумрачнога Б29.

б) Акузативне синтагме са предлогом *уз/а* употребљавају се да означе кретање са доње стране према горњој, као у примјерима:

да се иде... даждом уза скале П49, *наћи скалу пак се уз њу* попни П50, *озраке му на истоку* гонили шјени *уз арбанашке планине* ГО6, *U isto vrijeme dogje vozom uz jezero* Mahmut paša Skadarski ШМ32, *omakne uz one potočine* ШМ35, *zaguste*

¹⁰¹² Предлог *к* је потиснут из употребе у говорима Мрковића, Пиве и Дробњака (Вујовић, Мрковић, 299; Вуковић, Пива, 82). Пешикан констатује да се за датив правца у староцрногорским говорима не употребљава датив без предлога (Пешикан, СК-Љ, 191). У Црмници ову функцију преузимају предлошко-падежне везе: *код* + генитив, *према* + генитив, *при* + локатив (Милетић, Црмница, 509, 523, 534).

¹⁰¹³ Вушовић, Његош, 54; Младеновић, Владика Данило, 170; Остојић, Петар I, 218; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 202.

puške *uz polje* ШМ43, Укрцају се у један велики ђунј и завезну *uz vodu* ПЦП56, ударе ми пламови *uz pleča* ПЦП217, Пење се *уз бријег* лагано ПВД12,60, или означавају да је нешто поред онога што значи име у акузативу:

koji se u to doba dnevi omarao *uz ognjište* kutnjom čeljadju ШМ1, vidiš *uza višnju* strmen ПЦП3, па *uz ognjište* postavi tronožni stô ПЦП28, slimi s ramena badnjak i prikloni ga *uz kutnji prag* ПЦП134, ti pogradi kule *uz granicu* ПЦП167, Pripnu ih *uz lastovicu* crkovnu ПЦП196, opet *uza zid* postave ПЦП197, Tu nagje staroga Beskuću i *uza nj* sjedne ПЦП252, Druško pogleda *uz polje* ПЦП272, сједе *уз огањ* ПЦП2,380, Имадијане Војвода *уза себе* једно момче ПВД15,85.

У следећим примјерима осим значења мјеста присутна је и нијанса других значења:

Baš se sinoć razgovarasmô *uz vatru*, па се он rugaše materi mi ПЦП31, Jednu veče *uz vatru* počne tetak nagovarati Ružu da se razvjeri ПЦП78.

У овој функцији забиљежили смо и један примјер са локативом умјесто акузатива са предлогом *уз* са значењем *поред*: нека ти ваз дан *уз крилу* сједи, али црногорка под вјером, не ће с вјереником хљеба јести, барем гдје јој отац гледа ГО12.

в) Кретање које је усмјерено од горње стране према доњој страни појма с именом у акузативу или само кретање неким простором без истицања овог значења означава се предлошко-падежном везом *низ/а* + акузатив у следећим Љубишиним примјерима:

– преби ногу... *низа струге* параброда П9, завезу к Скадру *низа брзу струју* ГО5, удари зној *низа чело* ГО9, kad se valja s jaže *niz strmi vodopad* ПЦП4, on se spusti hitro *niz prozor* ПЦП186, sljegni *niz onaj strmeni put* ПЦП198, *низа стубе* слази ПВД10,43, Пошто је ужем спустио *низ прозор* два сандука ПВД13,74, лијеваше сузе *низ образе* ПВД27,149, Sustopice valjahu se *niz brieg* ПР2,165,

– Дебеља ходе *низ Суторман* у Бар ГО12, кад ево га гдје *низ поље* коња језди ГО23, pak se zimus opet slimi *niz Braiče* ШМ4, te pred Sčepanom dimove *niz Ostrog* i Vrančine ШМ8, sagje *niz Sutorman* ПЦП29, шетај као господар *низ поље* ПВД5,25, Слали га *низ море* да учи књигу ПВД15,86, пуљези с рибом *низа сиње море* ПВД27,151, Да се више пловит неусуде! *Низ то сиње море валовито* Б10.

Понекад се ова два предлога употребљавају заједно за означавање кретања са једне на другу страну појма с именом у акузативу: *Уз и низ језеро* вози се множ лађица ПВД24,129.

2. У Љубишином језику предлог *за* употребљава се као и у савременом језику за означавање правца кретања, везивања, држања, прирастања за појам, или за означавање мјеста иза предмета у правцу којег се врши кретање и у коме се оно завршава¹⁰¹⁴:

срѣ я морамъ полазити *за Бечь* П3, Фрари данас креће *за Котор* П54, Ја ћу у петак полазити *за Беч* П55, ако ме *за косе* роѣну micati П68, Именова *за јојснѣ*

¹⁰¹⁴ Стевановић, Савремени II, 433–434; Стевановић, Падежне синтагме са предлогом *за*, 214.

Ispranij Пизона С21, оружје готовљаше за *Italiu* С24, за *prku* га лати С46, Архимандрит га дохвати за *desnu* руку ГО5, Шенпфлуг желио је... да му вјереница сједне за *сто* ГО12, јер се људи за *језик* вежу, а говеда за *роге* ГО15, који нас је за *perčin* држао ПЦП17, бацаше зависть и горделивост за *леђа* С23.

Овај предлог у комбинацији са предлогом *по* и енклитиком у акузативу има значење усмјерености и означавања акције слијеђења, као у следећим Љубишиним примјерима:

отац Арсеније *по* за њ да га боље страши ПВД26,148, а *по* за њ уз пратњу свештенство ПВД31,90, *Позањ* приступи к мосту ПВД19,106.

3. Предлог *мимо* као и код генитива јавља се у значењу предлога *пored* и *преко*, с тим што у акузативу означава прелажење појма с именом у акузативу у цјелини како то захтијева значење овог падежа¹⁰¹⁵. Његова употреба је ријетка у језику нашег писца уосталом као и у језику неких старијих црногорских приповиједача¹⁰¹⁶: тер кад *мимо њих* прођеш, убије те она воња ПВД,23,127.

4. Синтагме са предлогом *о* у Љубишином језику означавају завршавање кретања нечега по било ком дијелу површине појма чије се име налази у акузативу, односно завршетак помјерања нечега што се везује и вјеша за појам с именом у акузативу. У језику неких црногорских приповиједача и народних говора предлог *о* комбинује се само са локативом¹⁰¹⁷. У неким црногорским говорима истина ређе употребљава и са акузативом¹⁰¹⁸, што одговара стању у језику Стефана Љубише.

но ја се бацих невјести су обије руке *о врат* ГО23, хитра црногорка намакне уже себи *о раме* ГО25, *kad su se kupili i dogovarali da mački objese o vrat zvonce* ПЦП48, *objesi o klin* ПЦП202, *da mi se nije Novak o vrat objesio da ti pomognem* ПЦП212, *udara čelom o tle* ПЦП260, пак објесив *о нос* наочаре напише ПВД9,36, објема објеси тељугу *о врат* ПВД26,145.

У следећим примјерима данас би према савременом књижевном језику прије дошла нека друга предлошко-падежна веза:

а) конструкција са предлогом *за*: *bolje mast o sukno prione* ПЦП26,

б) конструкција са предлогом *од*: *udari zub o zub* ПЦП195, Или лонцем *о камен*, или каменом *о лонац* ПВД5,27, *da ubije jednoga vjetrogonju, o kojega nije duždu dostojno kaljati ruke* ПЦП14. Овакви примјери са предлогом *о* јављају се и у говорима сјеверозападне Боке¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁵ Стевановић, *Савремени II*, 420.

¹⁰¹⁶ Употреба предлога *мимо* у мјесном значењу ријетка је и у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 224). Нешто је чешћа употреба код Вука Поповића (Пижурца, *Љубиша и В.Поповић*, 203).

¹⁰¹⁷ Предлог *о* употребљава уз локатив Петар I (Остојић, *Петар I*, 218), Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 226), Поповић (*Љубиша и В.Поповић*, 208), Томановић (Суботић, *Томановић*, 227–228). За говоре исп. Вујовић, *Мрковић*, 324; Пеншкан, *СК-Љ*, 192; Стевановић, *Источноцрногорски*, 110.

¹⁰¹⁸ Милетић, *Црмница*, 484; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 133–134.

¹⁰¹⁹ Исп. Замлати ш њим *о земљу* (Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 24).

105. Инструментал без предлога

1. У језику Стсфана Љубише просекутивни инструментал означава мјесто, односно простор кретања означен управним глаголом¹⁰²⁰:

увађаше свакиѣмъ путемъ стопе Цицеронове С26, *ширьма путовима* гоняше бѣгућегъ С57, отпућују... морем к Бару ГО13, Хтио је Бруњард да се враћа *истијем путем* којим је и дошао ГО17, *Uzdio jug da se morem* nije moglo ПЦП49, *Prolazio tom raskrshnicom* њеки crnogorac ПЦП131, па srio *putom* jednu veliku ženetinu ПЦП263, а с њима се удружи кога срети *путом* ПВД2,15, *Свијем путем* учила је Анка Јелку како да се прекршћује ПВД13,62, брже том молитвом јер мину стадо *пољем* ПВД13,70, Ходно *путом* циганин ћор ПВД17,99, Ходећи *путом*, свакоме сукаше пара из ноздарѣ ПВД28,155.

У наведеним примјерима просекутивна значења могла би се представити и другим предлошко-падежним синтагмама, као нпр. акузативом са предлогом *кроз*, *низ* или уз, локативом са предлогом *по*.

У Љубишином језику евидентна су и нека одступања од нормe савременог језика, као у следећем примјеру: *živjeti u ovako bogatomu i pravednomu carstvu*, gdje је *Bog stolom* sio ПЦП15. Милка Ивић наводи сличне примјере инструментала у значењу обичног мјесног падежа статички компонованог, тј. без динамичности која му је својствена¹⁰²¹.

Забилежили смо и примјер који означава заузимање простора, који би се могао представити генитивном синтагмом са предлогом *са*: Хумска граница протеже се *западом* села ПВД24,133.

И у следећем примјеру умјесто инструментала данас бисмо прије употребили облик генитива са предлогом *из*: *tako da mu puče krv grlom i nosom* ПЦП216.

106. Инструментал с предлозима

Предлог *за* у инструменталној синтагми одређује мјесто које се налази позади појма означеног именом у овом падежу, тј. на супротној страни појма, па се као његов синоним може употребити генитив са предлогом *иза*¹⁰²²:

ухватимо међу убојницима вјеру док сунце зађе *за Румиом* ПВД7,30, *Što nam posiječe četrnaest stotina glava za golijem vrhom* ПЦП16, *ostadoše na lazini za golijem vrhom* ПЦП16, *za kućom* dva oraha ПЦП29, *sjedne zbor za jednom liticom* ПЦП184.

Овом предлошко-падежном везом означава се и појам за којим се креће други заузимајући положај у простору иза њега, као у примјерима¹⁰²³:

¹⁰²⁰ Стевановић, *Савремени II*, 451. „Под инструменталом места – просекутивом – подразумева се, пре свега, падеж којим се открива место пређено извесним кретањем, дакле место у извесном смислу динамички схваћено” (М. Ивић, *Инструментал*, 121–126).

¹⁰²¹ М. Ивић, *Инструментал*, 123.

¹⁰²² Стевановић, *Савремени II*, 466–467.

¹⁰²³ Стевановић, *Савремени II*, 465–466.

Јошовица покупи плијен и понесе га *за мужем* дома ПВД12,60, *hodili i mlitali od zvijezde do zvijezde, za sokom sustopice* ПЦП194.

У овом значењу (акције слијеђења) употребљава се исти предлог за предлогом *по* који уноси значење „мало”:

ја *по* за њима с попадиом и с матером Тадином ПВД34,210, а *по* за *њом* отас и *мати*, *izagju iz kuće* ПЦП39, *Kad zbilja по за њим* *čepukajući ispade dužd* ПЦП14, *Privuče се по за њима* *jedan Arbanas* ПЦП168, *kalugjer по за њим* *tiho smireno* ПЦП219.

107. Локативне синтагме с предлозима

Употреба овог падежа у Љубишином језику донекле је сужена у односу на савремени књижевни језик, али је ипак ширих размјера него у народним црногорским говорима и у језику литерарне традиције. Љубиша употребљава све предлоге као и у савременом језику. Предлог *према* видјели смо употребљава поред локатива и са генитивом, чиме се не слаже са језиком својих претходника и савременика који овај предлог употребљавају само са генитивом¹⁰²⁴. Употреба предлога *у* и *на* са локативом, који нијесу познати црногорским говорима, објашњава се књишким утицајем. Ова два предлога у Љубишином језику слажу се са акузативом и са локативом.

1. Уз глаголе *објесити*, *висити*, *бити објешен* и сл. поред облика акузатива са предлогом *о*, Љубиша употребљава и облик локатива са овим предлогом у функцији одредбе мјеста, а што је одлика и неких народних говора¹⁰²⁵.

Горду слеђену као камен с конопом *о врату* ГО25, *omaknu mi се оči на lik Petra Cara Rusinskoga те о prijeboju* виши ШМ10, *tu jih... objese о konoplju на galiji* ШМ36, *nose о ramenu* *dugu pušku*, а *о pasu* *male i nož* ПЦП8, а *о grkljanu* *sve виши* ПЦП159, *A kad осушимо о konopu* *jedno desetak ovakijeh* ПЦП172, *da по turskoj zemlji* *vise kolači о drači* ПЦП174, *baba Cvijeta виши о klinu* ПЦП202.

2. Просекутивног значења су и предлошко-падежне везе са *по* које означавају кретање по површини или унутрашњости чега, по разним мјестима исте врсте¹⁰²⁶. Ова веза означава да се нешто помјера или креће, да је разастрто по површини чега, да додирује или удара предмет са спољне стране, и забиљежена је у следећим Љубишиним примјерима:

како би се за годину ова збирка подијелила *по нашијема школама* П63, сједну два старца *по нијеску* ГО2, двије се младе црногорке возе *по води* ГО21, *starci posjedaју по poljani* ШМ20, *dočuvši što се zgaје по Crnojgori* ШМ29, *Pokupi по kući* *oružје* ШМ48, *U то doba* *bila је по Crnojgori* *muka i nevolja* ПЦП179, чује се

¹⁰²⁴ Младеновић, *Владика Данило*, 174–175; Остојић, *Петар I*, 223; Вушовић, *Његош*, 61–62; Глушица, *Миљанов*, 225; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 225–232.

¹⁰²⁵ Милетић, *Црмница*, 484; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 133–134.

¹⁰²⁶ М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, 178.

ова ријеч често *по Црној гори* и *Приморију* ПВД4,25, *По улицама* леже бџници ПВД11.51, Гђе се вије двоглави орао/ *По јадранској локви пространојзи* Б10, Те ја онако помамљен *по граду* обилај ПЦП11, Лука *развио овце по livadi* ПЦП151, *рôh s vaganom по selu* ПЦП200, Цар Костадин хрвао се *по уским улицама* ПВД1,11, као да га је *Car по ramenu* куснуо ШМ4, *пак се облепи по образу* ШМ8, *пак се стане grebsti по образу* ПЦП168, три масти режу *по трбуху* ПВД1,8.

Карактеристична је у Љубишином језику и употреба предлога *по* са генитивом плурала у значењу локатива, а што је особина црногорских говора. (в. т. 61)

sve по ulicah пропадне požabke čelom на земљу ШМ5, *За такве sitnarije* не кују се људи *по galijâ* ПЦП154, *слушају lelek gjakovâ по čelija* ПЦП177, *klali се s kršćanima по grackijeh ulicâ* ПЦП83, Наком дванаест сатих хода *по ломинâ и плотинâ* ПВД13,71, Не смијаше *по улицâ* ходити без оружја ПВД14,78, Разтурио војску *по шапчевих* Б14, *Svojim plugom ore, brazde dube,/ По dolinah* mile отачбине ПР1,145, *Neg' се klanjat petu i desetu/ По ulicah* у *gustu pučinu* ПР2,85.

3. Локативне синтагме са предлогом *при* имају разноврсну употребу у обиљежавању мјесних односа у језику нашег писца. У служби означавања просторних односа ова предлошко-падежна веза казује да се нека радња врши или да се неки предмет налази непосредно уз предмет с именом у локативу. Карактер оваквог мјесног односа најчешће је синониман конструкцијама *пored* + генитив, *уз* + акузатив¹⁰²⁷.

У црмничкој нахији *при обали* скадарског језера ГО1, Подну села *при самој води*, бијелила се земањом пространа и висока кућа ГО1, гдје је некуд *при крају* разцвјетао поносити љубдраг ГО7, *sjedijaše у Spužu при Morači* ШМ33, који је *sjedio у Gragjanima при Crmnici* ШМ33, *sjedio је Vukac X ... при jezeru skadarskomu* ПЦП174, *već naredi svome momku Mrgjenu, да iskopa рупу при самој spili* ПЦП236, *Pri obali* podno polja лежи blato и моčvara ПЦП257, *Sjeverna strana остаје при Tivtu* ПЦП258, У једноме селу, *при самој обали* Скадарског језера, живјеле двије сусједи ПВД10,42, ми се забимо у ону плотину *при самоме мосту* ПВД19,106.

Ако се овим падежним обликом означава какво пространство, као у примјерима¹⁰²⁸:

који *živimo при moru* Ч3, *при moru, reve* јеком silно *zapjenušana voda* ПЦП4, *darује mu knežinu lastovsku у Paštrovićima с gradом Janjojevcem при moru* ПЦП47,

предлог *уз* + локатив не би могао замијенити конструкцију локатива са предлогом *при*.

Употребом конструкције *при* + локатив у означавању доспијевања до предмета, Љубиша се слаже са стањем које је забиљежено у језику црногорских приповиједача и народних говора¹⁰²⁹, али не и са књижевним језиком пошто се таква употреба сматра дијалекатском¹⁰³⁰:

¹⁰²⁷ Стевановић, *Савремени II*, 520.

¹⁰²⁸ Стевановић, *Савремени II*, 520.

¹⁰²⁹ Исп. такву употребу у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 224), П. П. Његоша (Стевановић, *Речник Петра II*, 156), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 227). За народне говоре види Милетић, *Црмница*, 534.

¹⁰³⁰ Стевановић, *Савремени II*, 520–521.

одведе га *при самој обали* језера ГО2, *Dogji pri Bojani* да ми vidaš rane ПЦП60, *dogju* на uglavljeni sastanak pod Vjetrnijem guvnom, *baš pri самој megji* ПЦП156, А ја и они Бокијељ намјерили се *при обали* на мосту ПВД3,21, Пошао... да риба крапе на удици *при самој обали ријеке Мораче* ПВД5,26.

У следећем примјеру умјесто Љубишине локативне везе са предлогом *при* данас бисмо употребили конструкцију за + акузатив: *knez dohvati rukom za birnicu*, *što je ukovana pri vratnicama crkvenijeta* ПЦП189.

Локатив са предлогом *при* јавља се и у значењу посједовања чега од стране лица или колектива са именом у овом падежу¹⁰³¹. Као његов синтаксички еквивалент у овим примјерима јавља се генитив са предлогом *код*:

Listovi ostanu razdvojeni jedan pri popu, а *drugi pri Mirčeti* ПЦП164, да предам покојникову оцу што му је синовљсга остало *при мени* ПВД1,12.

У истој функцији Љубиша понекад употреби акузатив са предлогом *при*:

покојни Петар јавља да су *при њега* те двије картеле П56.

У једном примјеру Љубиша је употребио облик акузатива умјесто локатива са предлогом *при* или акузатива са предлогом *на* : *te je poveća riba pala pri dno* ПЦП30.

4. Предлог *према* са просторним значењем Љубиша употребљава поред генитива и са локативом. Њиме се означава мјесто на супротној страни од појма у односу на који се то мјесто одређује, односно да се нешто збива или налази преко пута појма или да стоји напоредо са њим:

сједну на два камена *прам истоку* ГО6, *Dali kalugjeri Drušku lijepu ćeliju prozorom pram istoku* ПЦП269, *прам њима* широко скадарско језеро ПВД,24,129, Између прва два олтара, тер су окренута *прам црквеноме улазу*, лежи велики жртвеник ПВД31,88.

Оваквом употребом Љубишин језик удаљује се од језика старијих црногорских писаца, као и народних говора.

108. Падежне конструкције с предлозима *у*, *на*

1. У савременом књижевном језику извршена је значењска репартиција предлога *у*, *на* са облицима акузатива и локатива и њихова употреба је строго разграничена¹⁰³². Другачију ситуацију показују у овом погледу црногорски говори и писци с црногорског говорног подручја предвуковског и поствуковског периода. Наиме, у црногорским говорима обично су у употреби предлози *у*, *на* с облицима акузатива и у локативном

¹⁰³¹ Стевановић, *Савремени II*, 521.

¹⁰³² Стевановић, *Савремени II*, 408–412; 414–415; 488–492; 496–498.

значењу¹⁰³³. Таква ситуација забиљежена је и у језику старијих црногорских писаца, мада се ова два предлога употребљавају понекад и са локативом¹⁰³⁴.

У језику Стефана Љубинше налазимо неке специфичности у погледу употребе ових предлошко-падежних облика. Оне се састоје у следећем:

1. Уз глаголе крстања и неке друге глаголе који би у савременом језику захтијевали акузативну допуну у језику нашег писца биљежимо и облик локатива. Поред многобројних примјера предлошко-падежне везе *на* + А и *у* + А, који се јављају у свим значењима као и у данашњем књижевном језику (такве примјере није потребно наводити). Љубинша има и следеће примјере који одступају од норме савременог језика:

Примјери с обликом локатива у акузативном значењу:

у У сриједу чисту полазим у Бечу П15, Иза овога договора они се два спреме у Загребу П16, премда се од прије хтијело неке промјене у закону увести П16, Кад прође одавде у Грацу П22, Пишите ми у Бечу П22, И рецевитур Которски иде у пенсији П24, Rad bih роћи још једном и Већи П31, одма сам два у Задру опремио П35, Онај хех је био премјештен у Прагу П42, чекати да ја пођем у Бечу П42, да ми пошаљеш у Бечу П44, Жбутега 3 пут брзојавио у Бечу П52, и циелу узданиц8 у њем положи П58, То ме ставља у великој неприлики П61, Bio sam позван и Beogradu П71, у тому полагаху велико име С7, саграђене води у отачбини С29, Умбрено иј одведе у кући Брута С40, тамо га затвори и мрачној кули ШМ5, Venecija će poslatи suhozemnu vojsku i brode и Boki Kotorској ШМ30, prosuo опо своје гладницима па сад пућа и џаката ПЦП61, Стани ти ја да пухам у шакама ПВД4,24, Земаном придође у зецкоме пољу свакаква пука ПВД24,132, Кад у Бечу гласи допадоше Б12, Почетком XI. шљегла у приморју Ч11,5, нагнају ме да завириш и у нашој књижи Ч11,34, poslatи и Boki људих поштенјих и свјестнијех Г18, на да погје живјети на Cetinју ШМ26.

Ова два предлога јављају се и у конструкцијама са локативом. Често се јављају са значењима као у савременом језику (такве примјере нећемо наводити), мада биљежимо и примјере ових предлога са акузативом у локативном значењу.

¹⁰³³ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 310; Милетић, *Црмница*, 499; Пешикан, *СК-Љ*, 189; Стевановић, *Источноцрногорски*, 104; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 131–132; Пижурица, *Колашин*, 185.

¹⁰³⁴ У језику владике Данила присуство локатива нарушено је употребом акузатива у значењу овог падежа (Младеновић, *Владика Данило*, 170–171). И у језику Петра I поремећен је однос употребе падежа мјеста и падежа правца у корист акузатива, тј. акузатив се јавља с предлозима *у* и *на* уместо локатива (Остојић, *Петар I*, 226–227). Предлози *у*, *на* најчешће стоје уз облике акузатива и кад имају локативна значења (Глушница, *Миљанов*, 227–228). Ова два предлога се сасвим ријетко јављају с локативним облицима – предлог *у* нешто чешће а *на* сасвим ријетко (Остојић, *Даковић*, 168–170). Поред замјене локативних конструкција циљним у језику В. Поповића забиљежена је и обрнута замјена (Пижурица, *Љубинша и В. Поповић*, 225). Употреба предлога *у*, *на* са локативом углавном одговара стању у савременом језику, осим неколико изузетних одступања код замјене циљних конструкција са локативним (Суботић *Томановић*, 222–223).

Примјери с обликом акузатива у локативном значењу:

- у Истина да у *ову књигу* не пишеш П1, у *јужне предјеле* Унгарске збили П1, Овамо у *наше Царство* П2, јадикује у *њесме* на свој положај П8, У кратко он је овђе у *велике кругове* држан П17, Пак у *Задар* имам неке пријатеље П20, Кир Никанор⁸ Грујићу, прав. епископу у *Карловце* П26, што је... градио поповске куће у *Поборе* и *Браиће* П27, Наћеш у *списе* П45, Министарство опоро ургира дирекцију у *Котор* П48, У *цертификат* Милићев што си ми послао П59, У *контрат* је назначено што сам дџан П60, *Sad pišem Prokleti kam što će biti naštampan u novi mjesečni list književni* П83, Вџкџ не лџише превео у *Новый завџтъ* С53, да га тражимо у *воду* жегом ГО20, гје надје, као и *Mahine*, *lieru gozбилju* i доček ШМ4, Petar Bubić... imao је и *Mletke* mlagjega brata ПЦП49, Етика и естетика владају у *Љубишина писма* Ч11,35, U to doba palazi se и *svjet* ПР2,96, она е држи у *свос шаке* Г1,3, da se postave kotarski sudovi и *Biograd i Tiesno* Г23,
- на Овђе се нашао сијасет работе на *ову љуиту* П22, јер ми је Сабор који час на *врат* П28, био је код Родића на *бал* П34, молио да пишеш на *ову дирекцион* П37, На њега стоји то П40, ко неће да стој на *закон* П45, Пишем ти мало да знаш да је Врбница био код мене на *вечеру* П53, Посао од дџхана налази се на *контабилитад* П60, За овога сам на *протокол* у Бечу и погодио рате П60, У Одбору нема нико до мене а Сабор на *врат* П61, *Na Rjeki* su me braća rodoljubna tako sjajno i srčano pozdravila i ugostila П69, остала би на нас сумња и грдило ГО4, чује... на *гивна* ШМ4, а на *prsi* okruglo obilježe као sunce ШМ14, opet Tanović prihvati, rukom на *prsi* ШМ22, Našao sam krvnika jutros gdje лежи на *kutnji prag* ПЦП178, срела се баш на *границу* ПВД24,131, сретох на *наш пазар* пред Котором неку владику ПВД27,149, као Дужде што шједи на *меке душеке* ПВД32,129, да се с Лепетана кокот чује на *Каменаре* Ч7,4.

Овако донекле поремећена употреба предлога *у*, *на* са акузативом и локативом вјероватно је последица утицаја народних говора у којима је ограничена употреба локативних облика, а и писаца са ових простора код којих је евидентно неразликовање падежа мјеста и падежа циља.

Једна од особености предлога *на* са обликом акузатива у служби мјесне одредбе у Љубишнином језику јесте и употреба уз именицу *војска*, *морнарица* и сл.:

I Rumin је оџућ пошао како џућ синоћ на *војску* ПЦП61, хоће ли он на *војску* ПЦП61, Mrnari idu sami на *mrnariци* ПЦП17, као да ће на *војску* ПВД16,91, а што је одлика и језика Андрије Змајевића, Марка Миљанова, Вука Поповића¹⁰³⁵.
Замјену предлога у предлогом *на* и обрнуто биљежимо у следећим примјерима:

¹⁰³⁵ Исп. такву употребу уз именице *дом*, *дар*, *војска*, *бој*, *помоћ* и сл. у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 349), М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 229), В. Поповића (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 203).

коће одити на скупштину у Котор ПЗ9, Сутра идем опет на ратно министарство П51, Помпеи владаше у крайномъ истоку С16.

Понекад Љубиша умјесто конструкције код + генитив или конструкције са дативом употребљава акузативну синтагму са предлогом *на*:

Tetka odredi Ružu da šljegne u Budvu *na mastioca* ПЦП79, чиме се слаже са језиком својих савременика Марка Миљанова и Вука Поповића¹⁰³⁶.

109. Падежне конструкције с предлозима *међу*, *над*, *под*, *пред*

Предлози *међу*, *над*, *под*, *пред* у језику Стефана Љубише употребљавају се уз акузатив и инструментал. Међутим, њихова употреба не одговара у потпуности стању у књижевном језику, јер је изгубљено осјећање разлике у вези са глаголском рекцијом. Таква ситуација забиљсжена је и у црногорским говорима¹⁰³⁷, као и у језику старијих писаца с црногорског говорног подручја¹⁰³⁸.

1.а) Предлог *над* се ријетко употребљава са акузативом. И конструкције са инструменталом показују ниску фреквенцију, а што је резултат употребе неких других предлошко-падежних веза, прије свега генитива са предлогом *врх*. Употреба предлога *над* са акузативом и инструменталом није честа ни у језику других старијих црногорских приповиједача¹⁰³⁹.

– бацала крадимице цвијетак *над слеђени гроб* ГО20, *te s njom u bezrod materi nad postelju*, да је куми и преклинје, да смоћи руке ПЦП201,

– борити се... *надъ тимъ и теикимъ ударцѹма* противне среће С53, како ће једном пропојати звона *над црквама* ГО2, Божја воња сложила кршћанске силе да пошну *над Јасофиом* часни крст ГО4, би могао сјести *над Зетом* ГО10, не учврсти везирство *над Скендериом* ГО17, убити *над смрзлим комадима* ГО19, *Kakvi su se mrki oblaci nad našom siromašnom zemljom svili* ШМ11, *Onda je Brkić ustupio vlast crkovnu nad primorjem vladici Savi* ШМ30, *Kuk koji visi nad Kotorom kao povraz nad vijedrom* ПЦП4, дворио је добар дио свог вијека Ивана Црнојевића господара *над Зетом* и *Црном гором* ПВД3, *Над извором* разгранала два јаблана ПВД13,71, *primio gospodarstvo nad Crnom Gorom* Ч5.

б) Забиљежили смо и два примјера употребе локатива умјесто инструментала са предлогом *над*: *štitom osdo nad srebrenoj siniji* ШМ14, *kažu mu da svu noć zublja svijetli nad jednom grobu u Mitrovici* ПЦП85.

¹⁰³⁶ Исп. Глушица, *Миљанов*, 229; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 204.

¹⁰³⁷ Милетић, *Црмница*, 486; Пешикан, *СК-Љ*, 192; Стевановић, *Источноцрногорски* 105–106; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 137.

¹⁰³⁸ Младеновић, *Владика Данило*, 175; Остојић, *Петар I*, 227; Вушовић, *Његош*, 55, 61; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 224–225; Глушица, *Миљанов*, 229–232.

¹⁰³⁹ У језику Петра I забиљсжен је само у једном примјеру, као и у језику А. Даковића (Остојић, *Петар I*, 227–228; *Даковић*, 171). Миљанов не употребљава предлог *над* са акузативом, а сасвим ријетко са инструменталом (Глушица, *Миљанов*, 229). Риједак је у употреби и у језику В. Поповића (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 224).

2. а) Предлогом *међу* са акузативом одређује се завршетак кретања у мјесту које се налази између дјелова појма с именом у акузативу¹⁰⁴⁰:

Може му се дати пут *међу* два села П55, други чинџ доћи *међу* страже у храму Конкордије С46, који остану *међу* двије ватре ГО10.

Ова предлошко-падежна веза употребљава се у значењу предлога *међу* са инструменталом. У истој реченици биљежимо и облик акузатива и инструментала:

да се укине сваки јуриздиционални одношај *међу* далматинске пр. епархије и Карловачком јерархијом П26.

б) Предлогом *међу* са инструменталом, који је чешћи од акузатива, означава се мјесто између оних појмова чије се име налази у том падежу. Као што смо већ напоменули, ова предлошко-падежна веза проширила се на рачун генитива са предлогом *између*, а што је одлика и других старијих писаца¹⁰⁴¹.

да *међу* нама грађанску борбу пробуди П6, дође ми да пукнем *међу* овијем свијетом П51, *Међу* картелама што ми је Алексије послао П56, јер пријебој *међу* кушом и тинелом није од опека како сам погодио П59, Но будући *међу* њима процаптили дични списатељи С8, *међу* њима имаше хитреца С16, *међу* коима би Катилина С18, Катилина... нађе се *међу* телесинама непријатељскимъ С61, нск му *међу* нама нестане трага ГО2, да им буду вјенци новом везом *међу* несретњим истоком и узгојеним западом ГО11, *evo megju njima* pokolj bracki ШМ5, *pak i vjeru megju okrvavljenijem plemenima* utvrdili ШМ11, *sjedi megj čeperizom i maslinom* ПЦП12, *bi li se zbilja megju vama* našlo vjerne sluge ПЦП13, *Pri moru megju Lastvom i Barom* vidiš i danas razvale starog manastira ПЦП66, *Zvona dōše, kasno al časno, da ih takvijeh nema megju Zadrom i Skadrom* ПЦП259.

Конструкција *међу* са инструменталом појављује се и у функцији одређивања мјеста завршетка кретања, гдје би се у књижевном језику употребио облик акузатива:

Дебелја загрли Шенпфлуга и пољуби *међу* плавијем очима ГО9, сједне за сто, барем *међу* кумовима ГО12, *pozovnu ga da megju njima* dogje ШМ19, *peraška strana zasagjena megju njima* kao klin ПЦП3, *Dogje megju nama* hrišćanska svetinja ПЦП150, *da se megju nama* stani ПЦП135.

Овакво стање забиљежено је у црногорским говорима¹⁰⁴².

3. а) Као и у савременом језику и у Љубишином језику биљежимо примјере акузатива са предлогом *под* којим се означава мјесто завршетка кретања, као и мјесто које се налази испод појма с именом у акузативу¹⁰⁴³:

¹⁰⁴⁰ Стевановић, *Савремени II*, 422.

¹⁰⁴¹ Младеновић, *Владика Данило*, 172; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 224; Глушица, *Миљанов*, 231.

¹⁰⁴² Исп. Милетић, *Црмница*, 495; Пеншкан, *СК-ЈБ*, 190; Стевановић, *Источноцрногорски*, 106; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 145; Пижурица, *Колашин*, 186. У говорима Мрковића одступања су ријетка (Вујовић, *Мрковићи*, 319).

¹⁰⁴³ Стевановић, *Савремени II*, 424.

А и да му је коњи невини *подъ руке* падаше С14, наредивши Спасоју при кретању да их дође шести дан укрцати *под Скадар* ГО12, да путнике прихвати и превесе *под Сеоца* ГО17, упопа... сина *под врбовину* ГО19, Slimi kapu i baci је *pod lievo raziu* ШМ21, провуку *под оба назуа* ГО24, pak nas bacite *pod gomilu* ШМ22, pak doplove *pod Spič* ШМ42, nego hajde *pod moj šator* да руčамо ПЦП21, Nego me iskrcaj овгје *pod Seoca* ПЦП57, sjede *pod orah* ПЦП59, objesi о клин *pod kutnji trijem* ПЦП202, pani kalugjerima *pod noge* ПЦП221, да се *pod nama* земља не просјече ПЦП227, шљеи у приморије да се превезем *под Будву* ПВД1,6, Забију ме опет *под затвор* ПВД1,13, уведе обоје *под тријем* ПВД13,72, вјетром у крму дођемо *под Будву* ПВД30,6, уздижу се до *под облак* кршовите горе Ч7,2.

Забиљежили смо и неке малобројне примјере у којима би се умјесто акузативних синтагми употребио инструментал, чиме се Љубиша слаже са језиком старијих црногорских приповиједача¹⁰⁴⁴.

Крилу *под Задар* пуче зли глас П9, Ovaj se rt i dan današnji zove Skočigjevojkom, i ko se gogj prvom *podanj vozi*, чује мрнаре ПЦП80, Ostadoše Mleci *pod harač* ПЦП12, пући као орах *под зубе* ПВД,9, Sutradan opet kolo *pod jablan* на окуп ПЦП163.

б) Инструменталне синтагме с предлогом *под* означавају мјесто вршења радње испод предмета са именом у том падежу, као у савременом језику¹⁰⁴⁵:

Нијели боље оставити их јошт *под Кнежевићем* П26, Дато је за поправу манастира и школе *под Лаством* П48, неки пламићи *подъ рукомъ* спомагаху б8ни С17, хладио се Спасоје пред кућом *под густом врбовином* ГО1, Плаћа Султан своје људе, који живу *под твојем истијем кровом* ГО16, *vidiš pod sobom* Dugu goru ПЦП5, *sjedili bi pod jednom megjom* ПЦП9, sirotinja osta *pod jarmom* ПЦП17. Bio је окројио *pod Skadrom* ПЦП75, Gledaju *pod sobom* prostrano Lješkopolje ПЦП195, ја ћу се сам по паški завјетовати *pod kovčegom* svetoga Vasilija ПЦП227, Бјасмо усидрени *под Крфом* ПВД1,9, забоље ме *под витим ребром* ПВД34,209, Монастирљ лежи *подъ еднимъ брдомъ* Ч1,120.

Инструментална веза са предлогом *под* забиљежена је и у примјерима гдје је у књижевном језику обавезна конструкција са акузативом, а што одликује и језик Петра I, Марка Миљанова, Вука Поповића¹⁰⁴⁶: Не ћемо богме никад живи *под порезом* ПВД17,99, kad bili *pod šatorom* Seraskiera ШМ38.

Фреквенција правилне употребе акузативно-инструменталних синтагми са предлогом *под* евидентна је у језику нашег писца. Међутим, у ријетким примјерима са истим или сличним значењима примијетили смо његову колебљивост у употреби једног

¹⁰⁴⁴ Исп. Остојић, *Петар I*, 228; Глушица, *Миљанов*, 230–231; Остојић, *Даковић*, 171.

¹⁰⁴⁵ Стевановић, *Савремени II*, 476.

¹⁰⁴⁶ Исп. за језик Петра I, М. Миљанова, В. Поповића (Остојић, *Петар I*, 230; Глушица, *Миљанов*, 232; Пижурца, *Љубиша и В. Поповић*, 225).

или другог облика: ја сам чисто држао да је В. већ *под затвор* П25, ако су већ били *под затвором* П25. Данас бисмо у овим примјерима употребили локатив са предлогом у.

Интересантан је и примјер употребе генитива умјесто акузатива са предлогом *под*: док му је испотежу до *под шије* ГО24.

4. а) Поред примјера правилне употребе акузатива са предлогом *пред*, који означава мјесто завршетка кретања испред појма с именом у акузативу¹⁰⁴⁷:

изађу поклисари *пред везира* ГО13, да га помоле да *изађе пред народ* ШМ20, *призове преда се* главаре Махинске ШМ26, *догју пред кућу Канжошеву* ПЦП22, *сјаше пред авлију* ПЦП30, *Догје пред кућу* Мрконића ПЦП59, У тому поп *пред кућу* ПЦП150, да му иду *пред цркву* на рокајање ПЦП168, *Кад се вратим пред кућу*, *кад ли рекне није* ПЦП205, *Кад дох пред манастир* ПВД4,23, *изађу пред цркву* ПВД13,63, погоди да му га донесу *пред кућу* ПВД21,114, како га је упоао *пред неки манастир* ПВД27,151, пође *предъ шаторъ* Везиревъ Ч1,131,

биљежимо и ријетке примјере са некњижевном употребом, која је позната народним говорима¹⁰⁴⁸: *игра коња пред Будви* ПЦП50, да се не види прста *пред око* ПВД1,9.

Занимљиво је напоменути и примјере акузатива са предлогом *пред* у којима би се данас прије употребио облик генитива са предлогом *код*:

Улјегне пред Вемба ПЦП62, *улјегну преданј* ПЦП180.

И код овог предлога регистровали смо акузативну и инструменталну допуну са глаголом који захтијева рекцију у инструменталу: *Ако i nas objesiš пред Kotor* ШМ28, *они да ikako mogu objesili bi me пред Kotorom* ПЦП259.

б) У служби одређивања просторних односа инструментал са предлогом *пред* означава мјесто вршења радње са предње стране појма с именом у инструменталу¹⁰⁴⁹:

намјесници образ освјетљају *пред свијетом* П12, да си био изабран у трећем тијелу *пред С. Петком* П52, Та *knjiga da se štampala hoćаше dati* пашој странци *oduševlenja i пред svijetom važnosti* П69, Съ нѡмѡ честитостѡ, почесностѡ, слава, сяю ви *предъ очима* С20, позва Габиніа *предъ коимъ* прочита уговоръ С40, *предъ многобройномъ скупштиномъ* уведе Волтуріа и посланике С46, хладио се Спасоје *пред кућом* ГО1, *пред селом* каприца ми не помаже ГО5, осіјев зубље позлатно *пред њим* пространи околиш ГО21, *Kaza mi Bubić tu skoro пред Budvom* ШМ5, да му *пред вратима* собе стоји златна јабuka ШМ14, *Kad se Vladičino pismo пред narodom pročitа* ШМ29, пак јој се *смрче пред очима* ПЦП79, *пред ikonama* кланјао ПЦП146, *пред вратима* запјева ПЦП261.

Сасвим ријетко инструментал са предлогом *пред* јавља се у служби акузатива: *Kad Sćerpan stade пред narodom* ШМ20, у чему се огледа утицај народних говора¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁷ Стевановић, *Савремени II*, 427.

¹⁰⁴⁸ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 312; Милетић, *Црмница*, 488–489; Пешикан, *СК-Љ*, 190; Стевановић, *Источноцрногорски*, 106; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 150; Пижурца, *Колашин*, 186.

¹⁰⁴⁹ Стевановић, *Савремени II*, 482.

¹⁰⁵⁰ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 312; Милетић, *Црмница*, 488–489; Пешикан, *СК-Љ*, 190; Стевановић, *Источноцрногорски*, 107–108; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 151; Пижурца, *Колашин*, 208.

б) Синтагме са значењем временских односа

Поред мјесног једно од важних прилошких значења је и временско, којим се исказује вријеме вршења радње које се означава управном ријечју. За обиљежавање времена у Љубишином језику употребљавају се сви зависни падежи. У зависности од тога да ли имају значење напоредности, антериорности и постериорности, све временске падежне синтагме посматраћемо у три групе, у којима се различите падежне синтагме појављују као носиоци у основи истих значења. Међутим, они се не јављају са значењима која су апсолутно иста, већ се у неким од њих јавља нијансирано значење због прецизности изражавања¹⁰⁵¹.

Синтагме са значењем напоредности

Значење напоредности јавља се у примјерима гдје радња или стање изражени управном ријечју синтагме падају у одсјек времена који је означен именицом падежне синтагме о којој је ријеч¹⁰⁵².

110. Темпорални генитив, акузатив и инструментал

У Љубишином језику са значењем напоредности употребљавају се темпорални генитив, акузатив и инструментал. Темпорални генитив и акузатив се јављају са обавезном одредбом, при чему је опсег употребе темпоралног генитива нешто мање израженији. За разлику од савременог језика темпорални инструментал је знатно чешћи у Љубишином језику.

Генитив праћен одредбом у функцији означавања времена забиљежили смо у следећим примјерима:

Ово му писах иошт *Липња мјесеца* П6, Ми ћемо се наћи или одгодити јошт *ове неђеље* П9, јер ће се ово вијеће славити почетком *овога мјесеца* П14, У повратку из Бокe *концем Јулија* П16, којегa сте ви у Котору нашли *прошлог љета* П22, *Ове наступајуће неђеље* долазе моји индениери П37, *da se još ovoga ljeta* пуžна *ragja* запoчне П81, *Kneževao je te godine* u Mahinama Janko Stanišić ПМ26, *svake godine* *posijeku* *dajbudi šest tisuća dubova* ПЦП7, Ја сам се повргао у горњијем Поборима *оне исте године*, а по каживању попову, и *оног истог дана* ПВД1,5, Слазио ја *тројичинске Недјеље* у Приморје ПВД17,97, Укрцах се *једне године* на грчки брод ПВД30,6, Мислим да *сваке године* *посијеку* *шест тисућа дубова* Ч7,9.

У зависности од глаголског дијела синтагме радња може испуњавати читаво вријеме означено именицом у генитиву или дио тог времена.

Паралелно са темпоралним генитивом као његов синтаксички синоним јавља се акузатив у функцији означавања времена, с тим што се појмови времена, чија се имена

¹⁰⁵¹ Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, 93.

¹⁰⁵² М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*, 166.

налазе у облику акузатива, третирају као недјеливи у односу на вршење радње управног глагола.

каза ми ваш лепеги телеграф и одговор, што је *исти час* оправио П43, *исти дан* ми брзојави П47, *Овај час* примих твоје писмо П50, *Сваку вечер* клим са Радивојевићем П51, *Они дан* си ми брзојавио П59, *Једно вече* на измаку прољећа ... хладно се Спасоје ГО1, кад *један дан* Горда... пође у село ГО6, *Svaki bi put* zapisao u jednu veliku knjigu ПЦП9, *Пети дан* приспије из Скадра Спасоје ГО11, Дођу *тпећу дан* свештеници ГО19, *padahu svaki dan* u Srednje Mahine ШМ3, *Šćepana je taj dan* spopala groznica ШМ4, *čemu se izgubi po obrazu onaj dan* kad niz polje slazaste ШМ9, *Jedno jutro* nagnali se sami oni dva ШМ47, *dok dogju treći dan* u mrak u Pobore ПЦП192, *Treći dan*, u prvi sat ponoći, prispiju na jedno ždrijelo ПЦП195, *Једно јутро* пошто кренемо с Бојане ПВД1,7.

Темпорални акузатив је фреквентан и у језику других црногорских приповиједача, и чешћи је од генитива¹⁰⁵³, насупротив књижевном језику у којем је претежнија употреба темпоралног генитива¹⁰⁵⁴.

Акузатив за мјеру времена одређује како дуго и колико дуго је нешто трајало и облик темпоралног генитива се не би могао умјесто њега употребити:

вас дан ме пратила у памети она старвична шјен ГО23, јер ће *који час* све те мураје бити предане обћини П49.

Као што смо већ истакли опсег употребе темпоралног инструментала у језику нашег писца знатно је шири него у савременом књижевном језику¹⁰⁵⁵:

Pogje *zorom* da vidi što je s njim ШМ11, *noću* poveze vojsku na otoke Vranjinu i Lesendro ШМ41, *diže logor noću* pak umaće bez boja ШМ41, *gdje se proljećem* nasrkaš mirisom divesilja ПЦП29, *krene zorom* na put ПЦП79, *Domaćica Šćepčeva* podrani *zorom* da spremi mužu brašenice ПЦП177, *noću* putuju, a u alugama danjuju ПЦП192, *da ću jednoličiti petkom i srijedom* ПЦП227, *Nedjeljom i praznikom* bijahu crkve pune udušena naroda ПЦП229, *Radimo u tomak danju* ralom i motikom, a *noću* veslom i mrežom ПЦП247, *Proljećem* sjejem lan ПЦП266, да се за њ Богу молиш *јутром* и *вечером* ПВД13,70, дасте сутра *зором* на каменоме мосту ПВД19,106, У сриједу *зором* крене Владика ПВД33,150, Долазио *недјељом* у манастир Косијерево ПВД36,44, коју му *зором* обасјају први сунчани зраци Ч7,3, *Današnjim danom* sabor dalmatinski svršuje svoje jedanaesto zasjedanje Г23.

У Љубишином језику забиљежили смо и примјере који су необични са становишта савременог књижевног језика, али не и неких црногорских говора¹⁰⁵⁶:

¹⁰⁵³ Глушица, *Миљанов*, 233; Остојић, *Даковић*, 160; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 198–199.

¹⁰⁵⁴ Стевановић, *Савремени II*, 397.

¹⁰⁵⁵ Стевановић, *Савремени II*, 452.

¹⁰⁵⁶ Исп. *мраком*, *неђељом* у црмничким говорима (Милетић, *Црмница*, 534).

Да те нове књиге свијет угледају *новом школском годином* П82, ходила бих барем *мраком* да му назовем добру ноћ ГО20, *Jedno veče mrakom sagje Dolgoruk pratinjom u Grbalj ШМ45, opet mrakom izagje iz Skadra ПЦП63, nastave putovanje subotom ПЦП194, Nagje Druško dva hercegovačka uskoka, koji mu se poduhvate da će truplje Mijatovo kradom iznijeti iz groba i prenijeti u Budvu prvim mrakom ПЦП251, да појемо мраком изгорети турске ђемије ПВД1,9, Новом годином прекини му давање ПВД19,105, умре даном 19. листопада Ч2,211.*

Темпоралним инструменталом којим се одређује колико дуго је нешто трајало у смислу „у току године“, „годишње“ проналазимо у следећим примјерима:

Да ih se *godinom* toliko podnjivi, kud sreće ПЦП7, кажу му колико дава *годином* црква осијека ПВД6,29, по четири двисца *годином* у пешкеш ПВД17,97, *годином* по четири двизца ПВД17,100.

У примјеру: *povede me djed još djetetom* у Bubića да me *šiša* ПЦП132, имамо временски период посредно идентификован узрастом. Овај инструментал „апозитивног“ типа је карактеристичан код именица које означавају човјека у одређеном добу старости, да би се показао временски период паралелан са тренутком вршења глаголске радње¹⁰⁵⁷. Забиљежен је и у црногорским говорима, мада чешће као допуна глаголу *бити*¹⁰⁵⁸.

Адвербијализовани облик *земаном* јавља се у инструменталу који има значење „некада, у прошло вријеме“¹⁰⁵⁹: *Земаном* придође у зетскоме пољу ПВД24,132, То је *земаном* бивало ПЦП9.

Синтагме у којима се у зависном дијелу налази именица у инструменталу која означава почетак временског периода једнаке су по значењу локативним синтагмама са предлогом *на*:

Кад си ми брзојавио *почетком Просиња* П25, пак се за то надам да ћу моћи *почетком пролећа* П34, *Роčetком jeseni* пристију звона из Mletaka ПЦП256.

111. Генитивне синтагме с предлозима

У означавању истовремености глаголске радње и трајања појма с именом у овом падежном облику Љубиша употребљава предлоге *око, с, за, усред*.

1. Генитивом с предлогом *око* означава се вријеме и прије и после појма означеног с именом у генитиву; односно приближно вријеме, које може бити мало прије или после временског термина с именом у генитиву:

¹⁰⁵⁷ М. Ивић, *Инструментал*, 146.

¹⁰⁵⁸ Милетић, *Црпница*, 530; Пешикан, *СК-Љ*, 189; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 115; Пижурица, *Ровца*, 167.

¹⁰⁵⁹ Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 215.

rodi mu se posmrće negdje *oko cvijetne nedjelje* ПЦП242, *Око подна* приспију под Prevlaku ПЦП268, Удри друга *окб подна* ПВД1,10, *Окб трипунице* јек од зиме ПВД28,154.

Ова предлошко падежна синтагма у значењу напоредности није забиљежена у језику старијих црногорских писаца владике Данила, Петра I, и А. Даковића док се ријетко јавља у језику Петра II и М. Миљанова¹⁰⁶⁰.

2. Генитивна синтагма са предлогом *с* у функцији напоредности у изразу *с оне стопе* у језику нашег писца може се протумачити као одмах, истог тренутка:

i čisto hoćаше s one stope sceliti ПЦП52, *S one stope* pogje Vuk u jednu šumu ПЦП176, Тср ти баба *с оне стопе* у попа с иконом ПВД9,37, а забиљежена је и у неким народним говорима¹⁰⁶¹.

3. Генитивне синтагме са предлогом *за* честе су у текстовима Стефана Љубише. Њима се означава да се нешто врши у току трајања временског термина означеног самосталном ријечју:

ne ćete podići za vašega vijeka od srca poroda ПЦП199, *Bilo je u Spiču, za moje mlado doba*, sedam brata u jednoj istoj kući ПЦП242, *Znam za života oca Maksima* to: da su mu sedamdeset godina a da ih je prošlo pedeset od kad je monah ПЦП253, *za mojih mlaђих доба*, живио један кротак и богобојазан човјек ПВД34,208, *zapiše se caru vojnik za dovijeka* ПЦП166, *vi me redovnici za mlada* ne učili ПЦП226, *Kad mu ne mogu ništa za života*, barem bih pamtio ПЦП262, *on je osugjen za dovijeka* плачу и škr gutanju zuba ПЦП273, Но по што је уведен обичај, иошт *за Душана* ПВД10,47, *За Дукљана* и *Вукана* бивала је зецка граница на бијеломе Дрину ПВД24,134, *дођошис дома за сунца* и *за врућих рана* ПВД24,134.

Употреба ове предлошко-падежне конструкције у временском значењу својствена је народним говорима¹⁰⁶², језику старијих црногорских писаца¹⁰⁶³, као и Вуку Караџићу¹⁰⁶⁴. Данас се њена употреба осјећа помало необичном и архаичном, и обичније се јавља веза *за вријеме* с обликом генитива¹⁰⁶⁵. У језику Стефана Љубише проналазимо и такве примјере:

ипак ја с моје стране нећу пропустити о граници говор приметити *за вријеме претресивања* П5, *Otvaranje Akademije za vrijeme crnog političnog stanja* Hrvacke П66, *da je za vrijeme svoje užasne pogibije* prevlački manastir gostio sedamdeset i dva kalugjera, starosjedioca i pridošlice ПЦП258.

¹⁰⁶⁰ Младеновић, *Владика Данило*, 167–170; Остојић, *Петар I*, 202; Остојић, *Даковић*, 157; Стевановић, *Речник Петра II*, 572; Глушница, *Миљанов*, 234.

¹⁰⁶¹ Исп. *с ове стопе* / *с овије стопе* у колашинским говорима (Пижурица, *Колашин*, 199).

¹⁰⁶² Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 61; Пижурица, *Ровца*, 148; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 121.

¹⁰⁶³ Пижурица, *Змајевић*, 339; Стевановић, *Речник Петра II*, 220; Остојић, *Даковић*, 157.

¹⁰⁶⁴ М. Ивић, *Једно поређење Вукова језика*, 120–121.

¹⁰⁶⁵ Стевановић, *Савремени II*, 350.

Забиљежили смо и карактеристичну конструкцију за *времена* + генитив умјесто конструкције за *вријеме* или у *току* + генитив:

да иошт за *времена ultimata турскога* Грчкој, узет је у принципијум увет П17, Да је *Venecija* била у то доба снажна и hitra као за *времена propasti* Србскога царства ШМ15, *Za vremena predaje*, ја сам се залуду борио ПЦП15, како се једна баба за *времена Dušanova* прорекла на *Varivdan* ПЦП32, *Pripovijet za vremena maloga Šćerana* ПЦП131.

Свакако је необична и генитивна конструкција са предлогом *иза*, која се у следећим примјерима јавља у значењу „за вријеме живота, док је отац био жив и сл.”:

tijelo mu svečano sahrane u zemlji Mitrovici, u grobu što je sebi *iza života* ogradio ПЦП84, Мене је отац *iza živa* обећао онемо дјетићу ПЦП78, Чућ да је ту дјевојку маћућа обећала, *iza živa oca*, некаку коваћу ПЦП54, а забиљежена је и у језику Петра I и Вука Поповића¹⁰⁶⁶. Ограниченост употребе ове особине на језик писаца из Боке, Црне Горе и Херцеговине говори о њеном дијалекатском карактеру¹⁰⁶⁷.

4. У служби одређивања временског односа регистрована је генитивна конструкција са предлогом *усред*, са значењем „када је увелико оно што значи временски термин с именом у генитиву”¹⁰⁶⁸:

у *сред бијела подна* ПВД3,20, као и *sred podna* ПЦП22, *prenese* да је изникao и *sred zime* bosijok ПЦП237, гдје се народ купи на сајам у *сред коловоза* Ч7,4,

За обиљежавање неког временског растојања Љубиша употребљава изразе који у првом дијелу имају генитивну везу са предлогом *од* (који означава постериорност), а у другом предлог *до* (означава антериорност) + генитив, код којих се радња означена управним глаголом врши у току периода чији је почетак и крај означен овом предлошко-падежном везом:

Ovo se sve slučilo *od proljeća do Listopada* godine 1768 ШМ42, *od božitnjijeh poklada do Vasiljeva dnevi*, ne ruča nikad doma ПЦП204, Ostarah... *od truda ... i od jeda* što na srce slijevam *od zraka do mraka* ПЦП266, промијенили ћуд *od jyma do вечера* ПВД1,8, хоћу да прехраним осмеро грла ралом и мотиком, преврћућ земљу *od звијезде до звијезде* ПВД9,40, него риља земљу *од зрака до мрака* ПВД12,58, би ли ми је најмили *од митрова до никољаднева* ПВД27,150.

Овакве конструкције својствене савременом језику потврђене су у језику старијих црногорских приповиједача¹⁰⁶⁹.

¹⁰⁶⁶ Остојић, *Петар I*, 208; Пичурица, *Љубиша и В. Поповић*, 184.

¹⁰⁶⁷ Стевановић сматра да је предлог *иза* настао највјероватније од везника *и* и предлога *за* (Стевановић, *Савремени II*, 269–270).

¹⁰⁶⁸ Стевановић, *Савремени II*, 348.

¹⁰⁶⁹ Исп. Глушица, *Миљаноз*, 235.

112. Акузативне синтагме с предлозима

Кад су у питању акузативне синтагме за означавање напоредности у односу појмова радње и онога што се означава именом у зависном падежу, Љубиша најчешће користи следеће предлоге: *у, за, на, уз, под, кроз, по*.

1. Акузативне синтагме с предлогом *у* честе су као одредбе времена радње која се дешава у неком од тренутака временског појма чије се име налази у овом падежу или се врши у току тога времена:

У сриједу чисту полазим П15, он је кренуо *у четвртак* а Родић *у петак* П29, *У неђељу* иде тамо Петрановић П38, *у торник* писаћу вам обширније П43, Сад ако желим да потегнем те наре *у рокове* П59, *и рано јутро* пође с богом П69, опетъ, *у глуху ноћъ*, сабра у Порција Леке С27, *У месојегје исте године...* сјedio Сћепап на гувну ШМ7, *допру и прве хладове* дома на готову трпезу ШМ9, *Кад се народ и први трак* разигје ШМ22, *и прве кокоте* удари Bajo Gavrilović ШМ40, *У јутро* таман се обуо ПЦП13, *Sutra dan и сваниће* позивач nagласи selu да је pogинуо човек ПЦП168. Једна јурише на град *у праскозорје* ПВД1,10, *У први мах* врате се свати у младожење ПВД8,34.

Висока фреквентност ове предлошко-падежне конструкције јавља се и у језику Марка Миљанова и Вука Поповића¹⁰⁷⁰.

Љубиша употребљава, као Вук Поповић и Лазар Томановић¹⁰⁷¹, примјере фразеолошког типа, нпр.: *у то доба, у неко доба, у то вријеме* и сл. којим се интерпретира временско трајање „за вријеме x, у току x”:

Прво ме је допала *у најбурније доба* свог живота П15, кад помислимо да се збио *у једно доба* П26, *У то доба* рече се да Катилина превласти С24, *У неко зло доба* otvore се vrata ПЦП11, како сам јавио и *у своје вријеме* нашијема пријатељима П14, да *у мој вијек* нијесам вишег наврат имао П43, *У исто вријеме* саобћи ми П55, Рече се *у то врџме* С22, jer mu се *и оближње врјеме* pozljедише njeki bonici ШМ6, *У исто врјеме* dogје возом ШМ32, Jošt *и vriеме* kad је svjet nastao ПР2,165.

Карактеристичан је и израз *у очни трен*, који се јавља у значењу *одмах*: ево ме натраг *у очни трен* ПВД2,17, *У очни трен* окупе се око нас ПВД3,21.

У једном примјеру забиљежили смо акузативни облик са предлогом у умјесто локатива: Тако *у почетакъ* Цари... устрояваху С2.

2. Акузативне синтагме са предлогом *за* нијесу честе у језику нашег писца. Биљежимо следеће примјере:

непропуштаваше искати себи Консолатъ *за доидџу годину* С26, Она мѣста пријатна и красна *за врџме* угалаганише С11, Мало се кад на свјету mogло održати *за дуго врјеме* gospodarstvo ШМ19, *За то вријеме* Љубиша је испословао Ч11,24.

¹⁰⁷⁰ Глушица, Миљанов, 235; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 210.

¹⁰⁷¹ Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 210; Суботић, Томановић, 210.

Овом особином Љубиша се разлизи са језиком Марка Миљанова и Вука Поповића¹⁰⁷², а слаже са језиком Петра I¹⁰⁷³.

3. Конструкција *на* + акузатив у одређивању времена има неколико семантичких могућности, које су забиљежени и код старијих црногорских писаца¹⁰⁷⁴:

а) означавање времена кад се врши радња:

ако није Вуко послао *на вријеме* прошњу П54, Ћрп8 Медину доћи ће карте *на вријеме* П55, *На малу Госпу* бићу на Цетињу П65, У Већу *на медjudнице* П67, У Будви *на Све свеце* П69, Приспије Канжош у Млетке *на Cvijeti* ПЦП19, Био је Stevan навршио *šesnaestu godinu на cara dečanskoga* ПЦП25, *На Nikoljdan* у јутро иза crkovne službe посједāju zvanice ПЦП33, *На Ščepandan* kрену prosci к Šestanima ПЦП37, Ја хоћу да знам сјену *на ovi čas* ПЦП250, кад *на сами велики петак* пукне по галији глас ПВД1,9, *На ускрсни понедељник* ево наредба ПВД1,9, њих једанаестеро *на Божић* без ручка ударе да млитају по оној тражини ПВД4,24,

б) означавање количине времена за које нешто траје или се врши:

преминуо у дубокој старости *на godinu* дана прије нег је Ђурађ дигао из Зете ПВД3,

в) датирање времена:

На 28 овога мјесеца П42, тако да *на 28* можеш поћи П47, како сам ти био јавио *на 26* П54, *На 15* истога бити ће отворен конкурс П61, С њимъ се састаше *на 5* Децембра Катилина и Ауτροије С18, диже оружје *на 27* Октобра С30, да су њски грбальски поклисари рекли *на 2* новембра 1869 Г19.

Љубиша ову конструкцију за означавање времена употребљава са испуштеном именицом *дан*, чиме се слаже са језиком савременика Вука Поповића¹⁰⁷⁵.

4. Временска одредба акузатива са предлогом *уз* заснована је на широкој народној употреби, а карактеристична је и за језик Вука Караџића¹⁰⁷⁶:

уз Петров пост П9, *Jedno veče уз Božitnje poste* ШМ1, gdje ćeš, pobratime, s badnjakom *уз časni post* ПЦП131, *Уз дуге зимње вечери* Вук је причао младом господару ПВД3, Један дан *уз Петрове пости* помузли чобани стоку ПВД1,6, *уз пости* јели у манастиру сваки дан боба ПВД1,13, Летурђију св. Григорије поју... хришћани сваке сриједе и петка *уз часни пост* ПВД20,112, да сам наумио *уз ове госпођине пости*, баш у прву сриједу, шљести у приморје ПВД33,150.

Специфичност акузативне везе са предлогом *уз* која означава временско трајање је у томе што се углавном јавља са одређеним именицама, као нпр. *пост*.

5. У испитиваном материјалу забиљежили смо неколика примјера употребе акузатива са предлогом *под*, којим се означава кад се врши радња управног глагола:

¹⁰⁷² Глушница, Миљанов, 235; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 200.

¹⁰⁷³ Проф. Остојић биљежи само један примјер за језик Петра I (Остојић, Петар I, 219).

¹⁰⁷⁴ Исп. Глушница, Миљанов, 236; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 207.

¹⁰⁷⁵ Овакви примјери јављају се и у језику Вука Поповића (Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 207).

¹⁰⁷⁶ Стевановић, Савремени II, 407. За говоре исп. Ћупић, Бјелопавлић, 155; Пижурица, Колашин, 205.

јер и кад бих хтно до тога *под старост* доћи П61, Ја знам да ће ме *под старост* наћерати да selim iz domovine П69, тако те *под старост* моје мукe не dopale ПЦП226, *под старост* ротква му није помагала слабу желутцу ПВД4.

У наведеним примјерима види се утицај црногорских народних говора¹⁰⁷⁷.

6. У Љубишином језику регистровани смо и примјер са предлогом *кроз* у означавању напоредности радње: Што су се партаје помириле *кроз то вријеме* П33, умјесто кога бисмо данас употребили предлог *за* са акузативом.

7. Предлог *по* са акузативом може да има и има темпорално значење, мада у нашем примјеру више означава мјеру, односно количину времена: *po svi noć stražio stado od vuka* ПЦП27.

113. Инструменталне синтагме с предлозима

1. Код Љубише се временска напоредност означава слободним инструменталом (в. т. 110). Забиљежили смо само синтаксичку категорију инструменталне синтагме с почетком у комбинацији са допунским детерминативом у генитиву: која су сь почеткомъ настоећега вѣка ову частъвропе несрећно посѣтила была Ч1,123.

У функцији означавања временске напоредности ријетко се употребљавају инструменталне синтагме с предлогом *с/са* у језику старијих црногорских приповиједача¹⁰⁷⁸.

2. У следећим примјерима инструменталом са предлогом *под* означава се период вршења глаголске радње. Наведени примјери могли би данас гласити *за вријеме Душана*, *за вријеме Стефана* или *у вријеме Душана*, *Стефана*:

што му је прадјед дао прабаби кад се вјеривали иошт *под Душаном* ПВД,22,121,

кои є иошъ *подъ Стефаномъ* кралѣмъ Србскимъ одобрень быо Ч1,125.

Овакве конструкције забиљежене су у језику Марка Миљанова¹⁰⁷⁹.

114. Локативне синтагме

1. Локативне синтагме са предлогом *о* употребљавају се да покажу временску напоредност означавајући вријеме које је приближно ономе што је означено именом у овом падежу, и за означавање тачног времена у ком се врши радња управног дијела синтагме¹⁰⁸⁰. Именска ријеч најчешће представља неки празник или светковину чиме се

¹⁰⁷⁷ Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 66; Милетић, *Црмница*, 488; Пижурица, *Ровца*, 163; Ђупић, *Бјелопавлићи*, 137.

¹⁰⁷⁸ Пижурица, *Змајевић*, 360; Глушица, *Миљанов*, 236; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 215. За народне говоре види: Вујовић, *Мрковићи*, 303; Милетић, *Црмница*, 533–534; Пижурица, *Колашин*, 205–207; Ђупић, *Бјелопавлићи*, 120; Станић, *Ускоци*, 65.

¹⁰⁷⁹ Исп. Глушица, *Миљанов*, 236.

¹⁰⁸⁰ Стевановић, *Савремени II*, 504–505.

Љубиша слаже са стањем забиљеженим у језику старијих црногорских приповиједача¹⁰⁸¹:

Обље у Бечу *о благовјести* 869 П14, Р. ће доћи тамо *о нашој вељој госпи* П52, растурно *о Савинудневу* на сва четири вјетра ГО2, *О klimenudne gazdi* му Markoviću krsno ime ШМ4, Danas, *о vašetu najvišetu svetcu* дох ШМ21, Napunila petnaestu godinu *о Maloj Gospi* ПЦП31, он је видео сур *о Trojičinudne* ПЦП45, све напредује као трава *о gjurgjevidne* ПЦП134, Кад је било *о Ivanjudne* лјетноме ПЦП158, Кад негдје *о Спасову* приспијемо тамо ПВД1,9, Негдје *о ускресу* зовне ме Господар ПВД2,16, Негдје *о Божићу* забоље ме под лијевом сисом ПВД3,18, *О Ђурђевудневу* окупе се Ђурђемилу ПВД7,31, *о ускресу* шарају јаја ПВД11,56, да вас град не бије *о илинудневу* а смрзлица *о ђурђеву* ПВД20,111, да ће *о прољећу* дићи у Русију ПЦП134, *vazda о sutrašnjemu dnevу* ПЦП126.

2. Локативне синтагме са предлогом у означавају цио временски тренутак за који је нешто везано, или дио оног временског појма који се дотичним именом означава¹⁰⁸²:

У моме поласку из Будве П15, У повратку из Боке П16, корилибиме посланици да сам изашао у осудном часу П18, Катилина у првој младости би окривљањ С15, ерџ немога у законитомџ року изнијети име чисто С18, Гласаше се у томџ времену С17, У јутрџ рано пошао сам П52, nemoј u веће trista а u јутру ништа ПЦП13, У првијета kokotima диже се Katna ПЦП28, Ovo se sve dogodilo u једном једином дану ПЦП52, У повратку pripita Bembo Stevana ПЦП57, уђе у Јунио мџсецу у Црну Гору Ч1,129, Много putah u vedrim ноћима!... Naumiше popeti se gori ПР2,165, Kak' u malу roku ti nabavi/ Tol'ko кућах, livadah i pronjah ПР2,165, и карактеристичне су за језик М. Миљанова и Вука Поповића¹⁰⁸³.

Забиљежили смо и локативни облик умјесто акузативног у следећем примјеру: Кад било у зори подрани Дебеља ГО2.

Свакако је необична у језику нашег писца и генитивна конструкција која се јавља умјесто локатива са предлогом у: Да је почем живио *средњег вијека*, можда би га пратила судбина Хусова и Галилејева Ч10,138.

3. Дјелимично одговара стању у црногорским народним говорима и језику старијих црногорских приповиједача¹⁰⁸⁴ употреба локативне конструкције са предлогом

¹⁰⁸¹ Глушица, Миљанов, 237; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 227.

¹⁰⁸² Стевановић, *Савремени II*, 498–499.

¹⁰⁸³ Глушица, Миљанов, 236–237; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 221.

¹⁰⁸⁴ Исп. његову употребу у црмничким, СК-Љ, бјелопавлићким говорима (Милетић, *Црмница*, 498; Пешникан, *СК-Љ*, 193; Ђупић, *Бјелопавлићи*, 155–156). Није забиљежена у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 317); источноцрногорским (Стевановић, *Источноцрногорски*, 110). Ова конструкција фреквентна је у језику М. Миљанова, В. Поповића, Л. Томановића (Глушица, *Миљанов*, 237; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 231; Суботић, *Томановић*, 230). Забиљежена је само у једином примјеру код Петра I (Остојић, *Петар I*, 224). Није евидентирана у *Мемоарима* Анта Даковића, као и у језику владике Данила (Остојић, *Даковић*, 166–167; Младеновић, *Владика Данило*, 174).

при у темпоралном значењу, којом се потврђује истовременост вршења глаголске радње с појмом означеним локативом. Овакву напоредност у којој се истиче значење процесуалности зависног члана синтагме налазимо у следећим Љубишиним примјерима:

При поласку од овђе у Пешти П17, *И при изборима* имаћеш виши уплив П47, Он ће доћи *при отвору* сабора П61, *поčne čoplići pleće peciva što bjahu razrezali pri ručku* ШМ10, *Pri kraju* godišta 1768 ШМ42, *Nijesu stari birali sveca, no su im ga kumovi nadijevali pri krštenju* ПЦП28, *nastavi knez pri polasku* ПЦП54, *Pri despotovu pogrebu* bio је prisutan i Iguman Sefarin Popović ПЦП85, *pak pročitati pismo pri pogrebu* ПЦП210, *Мислио сам при поласку* на повратак ПВД2,17, *Кад били при ручку*, поче Бокијељ да се жали ПВД3,18, *Јошо припита жену при ручку*, што је с Бајом шапћела ПВД12,59, *što је pri prvome izdanju ukinula ugasna cenzura* Ч5, *које је положио при првом уласку* у ову дворану Г29, 13.

Из наведених примјера да се закључити да се ова одредба поред временског значења често употребљава и да означи околности у којима се нешто врши или збива.

4. Предлог *по* који се уз локатив у Љубишином језику више употребљава за означавање постериорности понекад може да има значење напоредности, односно означава временско трајање: *gdje si hodio po ovom žaropeku* ПЦП61, *koji за нас grešne Bogu dodijaše moleći po zraku i po mraku* ПЦП233. И у оваквим примјерима осјећа се нијанса околности у којима се врши радња.

5. Значење напоредности понекад имамо и у локативним конструкцијама са предлогом *на*: Но је прјека нужда да ми *на првом сјелу* сабора ударимо П14, *Na ognjenoj Mariji udare turci jurišem на grad* ПЦП63, чиме се Љубишин језик слаже са језиком Лазара Томановића¹⁰⁸⁵.

Синтагме за означавање постериорности

115. Постериорност се дефинише као смјештање радње или стања у временски период послје времена, или онога што се карактерише особинама времена, изреченог именским дијелом синтагме¹⁰⁸⁶.

1. Генитивне синтагме са предлогом *послије* могу означавати неодређену или одређену постериорност, у зависности од тога да ли се постериорност одређује ближе или не¹⁰⁸⁷. Генитивним синтагмама са предлогом *послије* у језику нашег писца чешће се одређује вршење радње, стања после онога што означава име у датом падежу без истицања неких момената који би прецизирали ту постериорност:

Посље дугог препирања ја му одрежито рекох П6, *послије дуге дебате* обећа ми П43, *poslije дуге i тичне plovидbe, dohvati se kraja на Ižmiru* ПЦП65, *gdje је poslije*

¹⁰⁸⁵ Суботић, Томановић, 224.

¹⁰⁸⁶ М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*, 166.

¹⁰⁸⁷ Исп. Станојчић, Лазаревић, 56–57.

smrti despotove napisao glavne crte njegova života ПЦП85, Ivanbeg se zgrozi, pak, *poslije podužeg muka*, progovori ПЦП231, Хајдук се дубоко замисли, пак *послије дужег мучања* рече ПВД13,68. *Da upravljam zapuštenim stadom/ Posle smrti Lava Rimskog* папе ПР2,190.

Свакако, нијесу непознати ни примјери одређеније постериорности, у којима се прилошко-надежним конструкцијама и прилошким изразима ближе одређује радња означена управним глаголом, као у примјерима:

Послије двије године страшне борбе П26, да ће Цар походити далмацију и Боку или мјесец прије или *мјесец потље* П42, али *три дана после* рече ми да ће то одгодити П61, *послије три брзојава* П62, *Poslie dvie godine odmora od političkog rada* Ч4, *Poslije nekoliko minuta* nj. pr. krenu natrag Г18.

Употребом ове конструкције Љубишин језик се уклапа у данашње књижевнојезичке узусе, као и у језик писаца претходника и савременика¹⁰⁸⁸.

2. Временски однос једног појма према другом може се одређивати генитивом са предлогом *иза*. У овој служби предлог *иза* у савременом језику има синтаксичко-семантичку вриједност предлога *послије* и *након*¹⁰⁸⁹. У Љубишином језику налазимо га у примјерима:

Иза тога пох да му честитам П43, ти ћеш доћи *иза мене* у Беч П50, јер је твоје писмо дошло *иза њега* П53, *Иза Проклетог камена*, рад би да Отаџбина прештампа крађу и прекрађу звона П63, Ево три пут *иза мојих дана* ГОЗ, *Odili neggje izza toga* Mahini да hvataју vjeru ШМ9, Jekaterina nebi carevala *izza ziva muža* ШМ17, *Malo izza toga* dogovore се ШМ29, *Iza ovoga žalasnoga prizorja*, posijedaју svi на око ПЦП168, пак једва *čekam da se iza dnevi* vratim ПЦП235, *Uljegne iza dnevi* pred Providnika ПЦП252, У горњој Зети догодило се *иза мојих дана* једно чудо ПВД13,61, пак ти се *иза игре* не мили вечерати ПВД14,80, који су карактеристични и за друге старије писце са црногорског подручја¹⁰⁹⁰.

3. Генитивна веза са предлогом *након* ријетко се јавља у Љубишином језику, што је и разумљиво јер су заступљене друге конструкције у значењу постериорности. Овом особином Љубиша се слаже са језиком црногорских писаца претходника и савременика¹⁰⁹¹. Примјери:

Ту је зазрех први пут; па другом *након године* ПЦП2,382, *Наком године* отели крава јуницу ПВД18,102, *Наком године* изваде ојађели топ ПВД21,115.

4. Генитивна синтагма са предлогом *од* у језику нашег писца означава да се почетак радње или стања поклапа са термином означеним именом у генитиву и да радња тече континуирано и са нарочитим интензитетом:

¹⁰⁸⁸ Стевановић, *Савремени II*, 342; Остојић, *Петар I*, 214; Стевановић, *Речник Петра II*, 100; Глушица, *Миљанов*, 237–238.

¹⁰⁸⁹ Стевановић, *Савремени II*, 267.

¹⁰⁹⁰ Остојић, *Петар I*, 208; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 184.

¹⁰⁹¹ Пижурица, *Змајевић*, 341; Остојић, *Петар I*, 225; Глушица, *Миљанов*, 238.

премда се *од прије* хтијело П16, морао бих и зато *од коња Рујна* у Котору бити П39, *Од времена мога повратка* из Беча П59, *Evo od blagovijesti sve njeke trave vari i previja* ШМ2, *Od toga dana* поче Сћепап збилја careвати ШМ25, *što od Kosova* још неизустише ШМ40, поморци своје завјете полажу *od pamtivjeka* ПЦП3, Ово су зла, која се помићу још *od viteškijeh doba* ПЦП8, кад ли ме чекају сва три *od zore* ПЦП13, пак *od starine* оста обичај да на тај дан куhamo varice ПЦП25, да су тако наше babe гатале *od pamtivjeka* ПЦП26, То је кућа *od starine* јуначка и чазбена ПЦП232. Ту ти је Вукац запао да шићари *od zore* ПЦП2,380, Posla Gospod pedepsu veliku/ Takvu sušu, kakve nije bilo/ *Od vremena proroka* Илије ПР2,96.

Наглашена употреба ове конструкције карактеристична је за наше старије писце с црногорског говорног подручја¹⁰⁹².

Забилежили смо и примјере генитивне конструкције од именице у плуралу са предлогом *о* у функцији означавања времена, у којима се огледа веза са народним говорима црногорским¹⁰⁹³:

Došao mi je glas iz Kotora још *o poklada božićnijeh* ПЦП135, blago je došlo u čarapama govegijama још *o poklada* ПЦП144.

5. Постериорност у језику Стефана Љубише нарочито је изражена локативним конструкцијама са предлогом *по*, као у примјерима:

Молим *по прочитању* спалити П17, Ја сам *по затвору* Сабора остао у Бечу П49, које ми је стигло *по његову* у Трст *поласку* П53, *kako se po smrti* Петра III огласио Carem ШМ12, а *po ručku* одпрати до прве страже Црногорске ШМ40, *Po večeri* Катна узме брашна полу šenična ПЦП28, prodali duždu braća Balšići pete godine *po Kosovu* ПЦП156, *Po smrti* vladike Save nareku mu Crnogorci ПЦП179, *po smrti* није кајања ПЦП224, *Po liturgiji* изађе игуман krstom у ruci ПЦП272, *По Ивановој смрти* живио Вук већ стар и грохнуо у дворима Ђурђа Црнојевића ПВД3, Сутрадан *по вјенчању* и *обједу* примисмо дарове ПВД23,128, Једне године *по Божићу* сретох ПВД27,149, *Po njеговој смрти* preuzme crnogorsko vladanje неки Ivanović Ч2,209, *По његовој смрти* одмијени га синовац му Сава Љубиша Ч11,6.

Употреба локатива са предлогом *по* у означавању постериорности фреквентна је и у језику писца са црногорског простора, као и у народним говорима, тако да ова веза у језику нашег писца није другачијег већ народног карактера¹⁰⁹⁴. Употреба локатива са предлогом *по* у овом значењу у савременом језику је све мање у употреби и умјесто ње се употребљава предлог *послије*¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹² Исп. Остојић, *Петар I*, 202; Миљанов, *Глушница*, 239; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 192; Суботић, *Томановић*, 197.

¹⁰⁹³ Исп. овакве и сличне примјере у Црмници – *о свечева, о поста, о Цвијета, о поклада* (Милетић, *Црмница*, 496).

¹⁰⁹⁴ Види: Стевановић, *Савремени II*, 510. Испореди широку употребу ове конструкције у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 225); М. Миљанова (*Глушница, Миљанов*, 238); В. Поповића (*Љубиша и В. Поповића* 227). За народне говоре исп. Милетић, *Црмница*, 498; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 136; Станић, *Ускоци*, 81.

¹⁰⁹⁵ Миљка Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, 192–193.

116. Антериорност се као и постериорност карактерише истим односом неодређености, с једне, или прецизирања времена, с друге стране, у коме радња или стање долази у односу на временски појам изражен одређеним падсжом¹⁰⁹⁶.

1. Генитивне синтагме са предлогом *прије* као и у савременом језику одређују вријеме радње, стања или збивања које претходи појму с именом у генитиву¹⁰⁹⁷. У следећим примјерима имамо неодређену антериорност без истицања неких момената који прецизирају то вријеме:

Да сам изашао *пријед расправе* П18, Иошт *прије мог одалења* П19, Свако именовање неће слједити *прие Децембра* П24, да ће Цар походити далмацију и Боку или *мјесећ прије* или *мјесећ потље* П42, *Прије његова поласка* рекао ми је П61, *Прије Божића* послаћу вам обе П63, којима се и *prije ličnog viđenja* душе наше грле П66, позатварају дућане *prije mraka* ПЦП22, изданој у Призрен 17 prosinca 1355, на godinu *prije njegove naprasne smrti* ПЦП147, диже се Лука *prije svanića* ПЦП152, да се *prije smrti* намјерим на духовника болећа ПЦП227, Није ти то доста, крво, да си га у гроб сложио *prije reda i vremena* ПЦП241, могла би ми и *прије рока* која пара канути ПВД1,7, отпаде их половина *прије трке* ПВД7,32.

Понекад имамо и примјере одређеније антериорности, с прецизирањем времена у коме се радња или стање јављају у односу на временски појам у генитиву:

да се окупимо у Задру 8 данах *прје Сабора* П8, Примио сам почитајемѝ ваш лист, а два дана *прије њега* један други П18, он ми каза да је тај налог добио један дан *прије свог кретања* П54, ја мним да ће *prije dva mjeseca* rupiti vojsku s istoka ПЦП172, пак је министарство *прије двије године* било принуђено... поставити многа политична поверенства Ч11,12.

2. Генитивна конструкција са предлогом *до* означава вријеме које тече од почетка појма с именом у генитиву, а понекад и до њеног краја. То нам илуструју следећи примјери који су веома бројни у језику нашег писца:

да *до Илина дне* П2, да се скротн *до времена* П8, Чекаћуте *до свега Априла* П15, Ја ћу се бавити овђе *до великог петка* П19, ова би се радња довршила *до зиме* П27, ваш *до мотике* Стефан П27, Но треба шутити *до скорог рјешења* П31, 51, ваи *до смрти* Стефан П43, Твој *до гроба* Стефан П44, убећаше увући се *до зоре* у Цицерона С28, пратили би те срам и гриза *до гроба* ГО8, nespava ni *do prvijeh kokotah* ШМ10, да му је чува и његује *do vjenčanja* ПЦП8, Ovakvo nesretnje stanje trajalo је *do nove žetve* ПЦП52, Ћекам Ружу sutra на brodu *do ručka* ПЦП76, та су причања *до данашњег дана* доживјела у народу ПВД3, него сваки лежи *до подне* ПВД2,14, свое обичае непогазити чакъ *до скороишњи крвавы времена* Ч1,123, Дубровникъ е свс *до свриетка 18гъ в љка живіо волянъ* Г1,2,

¹⁰⁹⁶ Види Станојчић, Лазаревић, 60.

¹⁰⁹⁷ Стевановић, Савремени II, 342.

као и и језику Петра I, Марка Миљанова, Вука Поповића, Лазара Томановића¹⁰⁹⁸.

3. Предлог *уочи* који са генитивом самосталне ријечи означава вријеме непосредно пред појмом с именом у овом падежу није чест у Љубишином језику. Овај предлог углавном је везан за имена црквених празника или светаца, или неких важних друштвених догађаја¹⁰⁹⁹:

како сам му рекао, у *очи свјецких догађаја* П12, и *очи brantindana* бјеше покрива магла читаву хрпу високим планина ШМ1, у *очи препорођаја* источнијех народа ГО11, а у *очи ускрса* није ни ока затворила ПВД13,62, *uglave Iguman i Druško da zvona dogju i oči Arhangjelova dneva* ПЦП263, *Ali u oči rata, što nam prieti* Ч4.

4. У Љубишиним текстовима, додуше ријетко, налазимо примјере временске употребе датива са предлогом *к*, у значењу испред времена који је означен именом у дативу:

К вечеру се небо од свукуд затушти ПВД13,72, а *ноћ преваљ к другој половини* ПЦП196, *Pa kad doba k jeseni obrate/ Te se stabla okite* ПР1,145.

Овакви примјери јављају се у језику неких старијих црногорских писаца, такође у Вуковом језику, као и у ровачким говорима¹¹⁰⁰.

5. За одређивање антериорности Љубиша употребљава акузативне (чешће) и инструменталне (ређе) конструкције са предлогом *пред*. Овим предлошко-падежним везама означава се вршење радње непосредно прије оног времена означеног именом у зависном падежу:

– као ономе Грбљанину што је попио у Иока на веља врата двије чаше *пред бој* П57, *pak ga pred zoru zajme vezatijeh ruku pud Kotoru* ШМ36, *pred zoru lijegaju* ПЦП11, *dvije negjelje pred Božić, sastanu se oba pobratima na ugovorenome mjestu* ПЦП139, *što si Bogu sgriješio da se pomamiš pred božić* ПЦП141, *Skupi se pred noć selo na zbor* ПЦП150, *Jedva pred večer dogju doma* ПЦП154, *Кад било пред зору*, почну вођи куљати цријева ПВД1,7, *Пред вече* оборе Турци врата ПВД1,10, *Кад било пред зору* почео да бије вјетрић ПВД4,24, *ево ти чбек у мене, један дан пред саму ноћ* ПВД17,97, *дођи пред ноћ* у Кртоле ПВД33,150,

– Као *pred nekim čudom* *nijesam nikad u svom danu tvrgje usnuo* ПЦП189, *kad bilo pred zorom, snijeva mu se* ПЦП271, *Пошљи ви ја попа пред зором* ПЦП2,380, *Kad se trgnem od sna pred svaničem* ПР3,376.

Са значењем предлога *пред* забиљежили смо и један примјер акузатива са предлогом *у*, који означава вријеме које се одвија непосредно испред појма означеног именом у акузативу: *жао ми је што није сам видео Рацкога у његов пролазак* П4.

¹⁰⁹⁸ Исп. Остојић, *Петар I*, 210; Глушица, *Миљанов*, 239; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 182; Суботић, *Томановић*, 199.

¹⁰⁹⁹ Исп. сличну употребу у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 239).

¹¹⁰⁰ Стевановић, *Савремени II*, 376. Исп. у Вука удаћу се *к јесени* (Караџић, *Рјечник I*, уз ријеч *ошаф*, 537). Забиљежен је у језику А. Змајевића (Пижурица, *Змајевић*, 345). Види Пижурица, *Ровца*, 157.

в) Синтагме за означавање узрочно-циљних односа

У српском књижевном језику узрочно-циљна значења обиљежавају се различитим системом синтагми и конструкција. Значења узрока се углавном свде на значење непосредног проузроковача стања и посредног узрока који се означава као примарни импулс збивања¹¹⁰¹. Љубишки језик одликује се мноштвом надежних синтагми у означавању узрочно-циљних односа.

117. Генитивне синтагме без предлога

1. Конструкција *од* + генитив је веома фреквентно средство изражавања узрока у Љубишском језику, као и код његових претходника и савременика са црногорског говорног подручја, а такође и код Вука Караџића¹¹⁰². Манифестација која је узрочник стања може бити разноврсне природе.

а) Стање изречено управним глаголом има за узрочника какво унутрашње расположење, стање или мисао чије се име налази у облику генитива:

Обије, и невјеста и заова, пренемогну *од бола* и *јадиковања* ГО19, У тому се пробудим дркћући и вичући *од страха* ГО23, *drkti od studeni a zar i od straha i od gladi* ШМ1, *Ruža nije progovarala od stida ništa* ПЦП71, *od straha i nevolje svake*, *pohuli na svoju vjeru* ПЦП87, *Roditelji Stevanovi umru od straha i jada* ПЦП89, стаде чбек да *од радости* плаче ПВД1,8, да му *од јада* срце пукне ПВД1,12, Срце моје *од радости* киши Б5, запламти се Везиръ *одъ лютине* Ч1,131, пуче ми срце *од бола* Ч11,34, Ево двадесет дана да се налазим тешко болестан *од главе* П62, *da su mnogi u gradu umrli od žegje* ПЦП63, Већ су почели мрти *од глади, тифа* и *оспицах* П17, *Ako mi djeca i mru od gladi* ПЦП174, пак је крадимице питали да *од глади* не умре ПВД34,209, *Kao što se kruh od gladi jede* ПР3,374.

Овакви примјери јављају се и у језику старијих црногорских приповиједача¹¹⁰³.

б) Ова предлошко-падежна веза употребљава се и за означавање узрока свјесних и организованих радњи:

Kad se cetinjska pečatnja od nevolje pretopila u zrna za boj Ч5, *Од његовог пута и утиска* што ће му тај пут учинити зави ће (*зависити ће) долазак самога Цара П39.

в) Узрок активности субјекта могу бити неки спољашњи стимуланси који су својом природом неконкретни:

¹¹⁰¹ М. Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из*, 186–187.

¹¹⁰² Слично стање испореди и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 203), М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 240–241), А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 149), В. Поповића (Пижурца, *Љубиша и В. Поповић*, 188–189). За Вуков језик види Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 440–445.

¹¹⁰³ Исп. Остојић, *Падежне форме с узрочним значењем*, 171–172.

да ће то зависити *од извјешћа одборава*, и... *од понашања Вагнерова* у Кући П17, Ја се помахих *од носала* П42, *од толиког издајства* повратише се стидно С28, *од свега* чезаху С31, пак *од млетачког зулума* прешао овгје да се с миром Bogu molim ПЦП86, поче да се *од злог навјета* стиди, каје, плаши ПЦП146, била је по Crnojgori мукa и неродика, понешто *од честитех неродика*, а понешто *од међусобне врађе* ПЦП179, па на ново превјери *од муке* ПЦП215, Да сам ја побјегao *од зулума господарева* и приморје ПЦП233, Dosta me glava boli *од домаћегa посла* ПЦП135, Ostarah prije reda и времена *од труда* ПЦП266.

г) Узрок могу бити и конкретне појаве, жива бића или предмети:

од судa за свос кривде стрепећии С14, сво је село *од мене* на чудо било ПВД1,5, ево неколико данах дасам добро слаб *од емориода* П60.

д) У облику генитива са предлогом *од* употребљавају се именице које означавају одређене околности, а које проузрокују медијални процес:

Зећанима умро поп *од старости* ПВД6,28, *од зла времена* свратио у Солун да ту чека проведрицу ПВД11,50, упознаде једнога Ulcinjanina, који је *од зла времена* ту brodom svrnuo ПЦП247, одјекују брда и долине *од лелека* и *јаука* ГО19.

ђ) Стање субјекта може чинити сметњу ономе што се означава управним глаголом, тј. представља препреку у извршењу глаголског процеса:

од ове невоље неможе се припомоћ за школе захтјевати П27, немогу напријед *од несвјести* П62, Не смијем кукавица *од стида* питати, је ли га ко видио мртва ГО20, не дижући главе с морске пјене, нешто *од стида*, а нешто *од страха* да не умине вјереника ГО22, по јој га bogobrat Gjiko ne dade, *од страха господарева* ПЦП236, Pošten čoviek nesmiје izaći/ Iz svog doma *од ајдучког страха* ПР2,190.

е) У Љубишином језику забиљежили смо и неке примјере у којима би се по правилу употребила генитивна конструкција са предлогом *из* или *због*:

pak ovi mlagji *од зависти* и *bracke nesloge*, pribjegne su nekolika Crnogorca u Carigrad ПЦП170, Ubih brata Paštrovića, odgovori Vuk, ne *од какве објести*, по *од витешке невоље* ПЦП174, Niko se ne predava turčinu *од објести* ПЦП181.

Генитивне синтагме са предлогом *од* у Љубишином језику одликују се фреквентношћу употребе и семантиком издиференцираношћу, а која имају ослоња у црногорској народној традицији говореној и писаној¹¹⁰⁴.

2. Синтагме са предлогом *због* у језику С. Љубише знатно су мање учесталости од претходних синтагми са предлогом *од*, што одговара стању у језику црногорских приповиједача¹¹⁰⁵. Појам с именом у генитиву може означавати околности, стања која

¹¹⁰⁴ Детаљније о овоме исп. рад проф. Остојића *Падежне форме с узрочним значењем*, 169–185.

¹¹⁰⁵ Ова предлошко-падежна конструкција слабо је заступљена и у језику А. Даковића, В. Поповића и Ј. Томановића (Остојић, *Даковић*, 152; Пижурица, *Љубиша* и В. Поповић, 183; Суботић, *Томановић*, 199). Предлог *због* у узрочној функцији не употребљава се у језику Петра I и владике Данила (Остојић, *Петар I*, 207; Младеновић, *Владика Данило*, 168), наспрот језику Марка Миљанова који га често употребљава (Глушница, *Миљанов*, 241–242). Види Остојић, *Падежне форме с узрочним значењем*, 177–178.

која доводе субјекат у процес медијалног типа. Такође појам који је ван субјекта а у вези је са н-им може подстицати субјекат на свјесно вршење радње¹¹⁰⁶:

Жао ми је било чути ту лудорију *због вашег здравља* ПЗ1, *ђе ми се смрт пријети због тебе* П53, *Zbog toga molim te da mi pošalješ u isti čas* П70, Но овај Пизонъ обходећи државъ бы едне чете Испанскій витезова убиенъ: неко рече *збогъ нѣговогъ владаня гордогъ, неправедногъ и худогъ* С19, па умаливши се *збогъ старости* добитакъ а не раскошность С24, колика се *збогъ айдѣштва и разбоишничтва* разкућинше С37, рецимо да посрну *збогъ ярости* С51, опечалѣнъ *збогъ несмотреногъ юначства* овы жителя Ч1,124, да га помилује *због ујака* ПЦП155, Оvi, *zbog svoje stravočne veličine i tegote*, sporo su palili ПЦП82, дигне се на оружје, *найвыше збогъ пореза и данка* Ч1,133.

Појам с именом у генитиву може бити препрека вршењу глаголске радње:

Гласъ се просу, *збогъ чега* на ново одгодише извршенъ С18, да *збогъ мос бѣде* бѣна небѣкне С34, *Jer zbog rati* nijesam mogao/ Bit' namiren od kutnjega цјма ПР2,190.

Ове врсте узрочних значења карактеристичне су и за језик Вука Караџића¹¹⁰⁷. У црногорским народним говорима конструкција *због* + генитив у узрочном значењу или се често употребљава или је скоро и нема¹¹⁰⁸.

3. Предлогом *ради* (и његова варијанта *поради*) који је такође мање заступљен у језику нашег писца означава се циљ вршења радње означене управним глаголом:

срѣ тамо немашъ *радѣ чега* стати П2, *Ne laje kuso sela radi, no sebe radi* ПЦП218, *ko izgubi dušu svoju Hrista radi* ПЦП256, *Blažen oni koji je ozloglašen i progonjen Hrista radi* ПЦП256, *pak za njim u poregje sustopice jadan po jedan...* Gdjegdje која *bosonoga, zavjeta radi* ПЦП273, да им нема ко додати чашу воде, што *Бога ради* траже да угасе жар ПВД11,51.

Осим ове стандардне употребе, Љубиша понекад ову предлошко-падежну везу употребљава у узрочном значењу:

Ožalošćen radi smrti svog sestrīca, Štiljanović krene iz Mletaka ПЦП84, да ми *nije poradi naroda*, jer vidim da bi bez mene propao, danas bih duždu otpisao, neka traži drugoga upravitelja ovoj zemlji ПЦП137, дѣчица су сгрѣшила *гордосту ради* С52, село не хоће рати с Пиперима *рад једне жене* ПВД8,35.

¹¹⁰⁶ Види: Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 438–439.

¹¹⁰⁷ Д. Гортан-Премк, *Исто*, 438–439.

¹¹⁰⁸ У СК-Љ говорима скоро да се не употребљава (Пешикан, *СК-Љ*, 191); док је веома честа у црмичким, источноцрногорским, бјелопавлићким, говорима (Милетић, *Црмница*, 520; Стевановић, *Источноцрногорски*, 101; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 142).

У народним говорима, па затим и у језику многих писаца са подручја Црне Горе, као и у језику Вука Караџића изгубљена је семантичка разлика између означавања узрока и циља¹¹⁰⁹.

4. Карактеристична особеност језика С. Љубише јесте живо присуство генитивне конструкције с предлогом *са/с* за означавање узрока. Примјери:

Али се *с њега* неокани Катилина, но све више разпространјаваше своје сплетке С24, Трпим Султана *с невоље* ГО15, *Rekao bi da su te pripovijesti s njihove izvornosti mnogijem oslaćale* ПЦП1, *s njega i nose* Кртоли име ПЦП2, *Dojilje s gladi obezmliječene* ПЦП52, *Svc se bojim da je poginuo s vjeridbe* ПЦП54, *dugo se poturči s pizme* ПЦП189, *no mi se godi sramota putovati suhiјem... a morem ne smijem sa slaba želudca* ПЦП251, *evo me... mjesti onoga starca, koji što s godina, što s kratke pameti*, није знао *s ovom zemljom* управљати ПЦП264, Први под бјаше пуст, притворен и порушен *с неке домаће несреће* ПВД2,14, пак ћемо се *с љуте пизме* и продавати латинима у робље ПВД17,99, Топ утонуо у пјешчину и зарђао *са слана мора*, *и са сунчана шара* што га љети пецијаше ПВД21,113, да се нам траг не утре *с ржаве жеп'дбе* ПВД24,133, Те су приповијести омилиле *с чистоће језика, с народнијех облика, и с тога* што су огледало народа нашега Ч11,35.

Оваква употреба генитива са предлогом *с/са* честа је у језику црногорске писане ријечи¹¹¹⁰, док је у језику Вука Караџића мање обична¹¹¹¹. Узрочна значења ове предлошко-падежне конструкције везују се и за црногорске народне говоре, додуше неке више, а неке мање¹¹¹². Ова конструкција је врло честа у језику народних умотворина и народне књижевности уопште. Налази се и у већем дијелу народних говора, а функционише и у језику старијих и новијих писаца, па је разумљиво што јој се не спори књижевни карактер¹¹¹³.

5. Узрочног су значења и генитивне синтагме с предлогом *око*, које семантички представљају паралелизме са конструкцијом *због* + генитив.

¹¹⁰⁹ За говоре исп. Милетић, *Црмница*, 520; Пешикан, *СК-Љ*, 193; Стевановић, *Источноцрногорски*, 101; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 142; Станић, *Ускоци*, 82; Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 111. У језику владике Данила, Петра I, Петра II, М. Миљанова није присутна издиференцираност између циљног и узрочног значења код ове предлошко-падежне конструкције (Младеновић, *Владика Данило*, 168; Остојић, *Петар I*, 207; Вушовић, *Његош*, 51; Глушица, *Миљанов*, 242–243). У језику Мемоара Анта Даковића као и у језику Лазара Томановића ова предлошко-падежна веза употребљава се у значењу циља, намјене (Остојић, *Даковић*, 152; Суботић, *Томановић*, 199). За Вуков језик види: Поповић, *Падежна синонимика*, 97–99. Стевановић наводи да Вук ипак у неким дјелима прави разлику између узрока и циља, нпр. у *Географско-статистичком описанију Србије и Правитељствујушчем Совјету* (Стевановић, *Савремени II*, 261).

¹¹¹⁰ Исп. Младеновић, *Владика Данило*, 167–168; Остојић, *Петар I*, 206; Вушовић, *Његош*, 48; Остојић, *Даковић*, 151; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 195; Суботић, *Томановић*, 199.

¹¹¹¹ Даринка Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 446; Поповић, *Падежна синонимика*, 99.

¹¹¹² У црмничким, СК-Љ, бјелопавлићким говорима оваква употреба је сасвим ријетка (Милетић, *Црмница*, 513; Пешикан, *СК-Љ*, 193; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 118), док је обична у источноцрногорским, колашинским и ровачким говорима (Стевановић, *Источноцрногорски*, 101; Пижурица, *Колашин*, 199; Пижурица, *Ровца*, 146).

¹¹¹³ Стевановић, *Савремени II*, 252–253; Стевановић, *Синтагме с генитивом и предлогом с(а)*, НЈ, XV, бр. 4–5, Београд, 1965, 72–74; Станојичић, *Андрић*, 158–159; Маретић, *Грамматика*, 576.

Sluči se u to doba godine da se zavade *oko granica* kneževi grbaljski ПЦП151, Imaše se zaklati *oko diobe* ПЦП151, Bile se zagrizle i ljuto okrvavile, *oko megja* i *zemalja*, dvije srodne i susjedne općine ПЦП155, *Oko nje* se podionici zemalja i stajnici mlinâ i stupâ preotimlju i svagjaju ПЦП173, Čitav sat izgube *oko pletera* ПЦП197, Zavadio se Druško s kalugjerima *oko materine zadužbine* ПЦП206, па кад ћела разортачити посвадила се *око диобе* ПВД18,101, Ови се Бранић мучио девет година *око те трговине* ПВД18,103, већ се прегонили *око старешинства и кључева* ПВД26,143, да се бијем са својом браћом *око родног ми града* Г18.

Ова предлошко-падежна конструкција различито је заступљена у језику других црногорских приповиједача¹¹¹⁴.

6. Узрочна конструкција се у језику нашег писца обиљежава и предлогом *из* са генитивом, као у примјерима:

хтио сам се опрјети тому, али *из слоге и мира* пуштао нека прође П4, *ter* bi sumnjali da ja *iz strasti i ličnosti* neću da unesem u Dalmaciju 200000 фиор П68, она устручаваоћ' се узет' га *из страха* С15, Чеће пукъ истый или *изъ погудбе владаня*, или *изъ узноситости чиновничке* угреянъ С33, онъ се бяхе уздивльио *изъ выше разлога* С37, znali liepo da je Venecija *iz lukavstva* omotala Turčina ПМ37, Prosu vlastela glas da su kotorani otrovali Bubića *iz zavisti* ПЦП153, jer se mi siromasi *iz ljubavi* bratimimo ПЦП137, Капетан срезни Франц или *из страха* или *из личне мржње*, прогласи по пуку да је заступник крив Ч11,14, Мене избра Vojvoda i posla/ П' *из hitnje*, neimavši kada/ Razmisliti ko bi bolji bio ПР2,190.

У овим синтагмама у у функцији зависног члана често имамо неку унутрашњу особину, расположење или стање субјекта који служи као узрок, тј. подстрек за свјесно вршење радње управног глагола¹¹¹⁵. Ова конструкција ријетко се јавља у језику црногорских писаца из предвуковског и вуковског периода¹¹¹⁶, као и у језику Вука Карацића¹¹¹⁷.

7. Некада се као синоним предлогу *због* у Љубишином језику јављају неке друге предлошко-падежне конструкције. Таква је конструкција *до* + генитив у примјерима:

Никад ме није пријед сад оплијенило женско око; или је то *до удеса* ГО7, Ја им се куни, да је то *до уља*, или што им је кућа на вјетрину ПВД9,40.

8. У следећем примјеру умјесто предлога *ради* Љубиша употребљава синтагму у *име* + генитив: наставио рѣд са државом у *име пропаганде* П17,

¹¹¹⁴ Чешћа је употребљава Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 244), нешто ређе Даковић и Поповић (Остојић, *Даковић*, 157; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 192). Пижурница је не биљежи у језику А. Змајевића (Пижурница, *Змајевић*, 338).

¹¹¹⁵ Стевановић, *Савремени II*, 239. О овоме види, М. Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из*, 189–190.

¹¹¹⁶ У овом значењу не јавља се у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 205). Сасвим ријетко је користи Миљанов и Томановић (Глушица, *Миљанов*, 244; Суботић, *Томановић*, 198).

¹¹¹⁷ Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 445.

која се јавља у језику Марка Миљанова и у неким црногорским говорима¹¹¹⁸.

9. Узрочно значење обиљежава се и генитивном конструкцијом + *според*:

Poslije Vladislava kralja ugarskoga, dogje na njegovo mjesto Lajoš drugi, mlad i nekaj *spored nesloge* što je u to vrijeme bila provladala na ugarskoj zemlji ПЦП85.

Ријетко је у употреби и у језику Вука Поповића¹¹¹⁹.

118. Дативне синтагме

Познато је да се за изражавање узрока датив ријетко употребљава и да је углавном везан за лексички одређен број глагола¹¹²⁰. Оваква његова употреба је и разумљива пошто је ова конструкција уступила мјесто генитивној синтагми с предлогом *због*. Тако, у језику С. Љубише биљежимо ријетке примјере са дативом:

који је *слави* твог господара изложио погибели свој и живот своје породице ГО8, Ја *се теби* не чудим ПВД32,129, Svako stade da se čudi i divi *vražijemu poslu* ПЦП228, Чудим се *Вуку Караџићу* гдје је помео у свом рјечнику чарну гору са црном гором ПВД1,13, Зачуде се пећари *звону* и *звуку* ПВД2,15, Стари се Спасоје обесели *гостима* ГО2, Не чудим се *члановима* Одбора Г29,14, Али се много чудим *младому одвјетнику* *Ивчевићу* Г29,15, тек да им се свијет диви *богаству* и *госпоству* ПВД25,136.

Као што из наведених примјера видимо употреба датива ограничена је на његову везу са глаголима типа *чудити се*, *радовати се* и сл. Оваква употреба одговара стању забиљеженом у језику наших старијих писаца, који такође употребљавају датив у узрочном значењу уз одређен број лексема¹¹²¹. Слична ситуација карактерише и савремене нормативе¹¹²².

119. Акузативне синтагме

1. Акузатив без предлога понекад се употребљава у функцији узрочника стања, гдје би се као семантички синоним прије употребио облик генитива са предлогом *због*:

ту корећи имъ *лѣностъ* С27, А ti isti davaš im povoda / Da *te* плаћу, po ustiju vuku ПР2,165.

2. Конструкција *за* + акузатив у Љубишином језику често се јавља у функцији означавања узрочно-циљних значења. Значењске категорије ових синтагми у

¹¹¹⁸ Исп. Глушица, *Миљанов*, 244; јавља се у СК-Љ говорима (Пешикан, *СК-Љ*, 194).

¹¹¹⁹ Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 196.

¹¹²⁰ Стевановић, *Савремени II*, 365.

¹¹²¹ Исп. Остојић, *Падежне форме с узрочним значењем*, 179–180; Глушица, *Миљанов*, 245.

¹¹²² Стевановић, *Савремени II*, 365. Види Станојчић, *Андрић*, 159.

Љубишиним текстовима су разноврсне, као и у језику његових претходника и савременика¹¹²³. Оваква употреба одлика је језика Вука Караџића¹¹²⁴.

а) Појам у акузативу обично је узрочник радње исказане глаголом, као у примјерима:

За тако ужасне посљедице мора неко Богу рачун платити П26, пак да ће *за Вука* учинити свешто је могуће П54, *За моју кућу* ја сам на девет јада П59, *Kažu da su ga prosočili Bubiću za mito* ШМ46, *da tebe, božjega svetitelja, proda Mlečiću za novac* ПЦП146, *Obeća Luki Bogdanovu... da će prodati gosta za pare* ПЦП150, Чоек се окуми с љекарем *за невољу* ПВД20,112, *pridruženje se zahtieva jedino za razvijanje jezika i narodnosti* Г2, *Спрва се подиже желя за новацъ, па за царственостъ* С10, *но се вы не боите за то* С52.

б) Узрочно значење везује се за глаголе одређеног семантичког значења, као што су глаголи који означавају *захвалност, награђивање, молбе, кажњавање* и сл.

корите за брзи заборав П15, *ти ми помози, не мене за мене* то те немолим, *но за народ* П58, *Забога подхвати се из петних жила за моју кућу* П58, *выше за свою способностъ* бити хвалѣни негъ добри хвалитель туђи С8, *Катилина у првој младости бы окривлѣнъ и за подобне преступке* С15.

в) Намјенско-узрочно знањење биљежимо у синтагмама у којима је у функцији управног члана нека од лексема са значењем *пожртвовања, страдања* и сл.¹¹²⁵

ја сам сав мој виек свршио радећи колико ми је могуће било за добро мог рода П58, *Ко погине за вјеру и отаџбину* не умире никад ГОЗ, *kao svaki drugi narod što vojšti za slobodu* ШМ18, *taj dužd za koga ćeš poginuti* ПЦП21, *sveta Varvara mučenica, koja je svoju krv za vjeru prolila* ПЦП25, *da uzbune i podignu Malisore i gornju Arbaniju za krst i slobodu* ПЦП62, *pak za svoje zasluge dobije od kralja grad Šikloš u dar* ПЦП84, *Kad radim za slavu božju, tu mi nema ni grijeha ni čuda* ПЦП191, *Moj narod svaki dan gine i zlopiti, boreći se za krst časni i svoj opstanak* ПЦП230, *Наступи вријеме да крв пролијемо за вјеру хришћанску* ПВД1,10, *који прегнуше мријети за вјеру* ПВД1,11, *Он је пролио своју крв за нас* ПВД13,63.

Свим овим синтагмама основно значење је намјенско, док је узрочно само имплицитно присутно.

г) Посебну нијансу значења имају примјери у којима узрочно значење подстакнуто неким „унутрашњим побудама“:

Onda Vladislav za prkos učini i mir sa turčinom ПЦП84, *зашто би се потурчио Марко? За никакво благо, но за шат* Ч6.

¹¹²³ И у језику других црногорских приповиједача ова предлошко-падежна веза јавља се у узрочном значењу – исп. Остојић, *Петар I*, 219; Глушица, *Миљанов*, 246–247; Пижурџица, *Љубиша и В. Поповић*, 201; Суботић, *Томановић*, 214; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99.

¹¹²⁴ Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 447–449; Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 147–148.

¹¹²⁵ Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 448–449.

д) Предлог *за* са акузативом означава циљ, односно намјеру у примјерима:

У Бсч треба да идем *за многе после* а највише *за жељезниц*⁸ П45, *Ako ne pogjem svršetkom ovoga mjeseca u Beč za željeznicu*, тркнућу до тамо П72.

У следећем примјеру умјесто инструменталне падежне синтагме Љубиша је употребио акузативиу за означавање циља, односно намјене: браћа паспршала се, ко тамо ко амо трбухом *за крух* ПВД1,12, поред примјера: *Idem trbuhom za kruhom* ШМ2.

3. Појам с именом у акузативу и предлогом *на* означава оно на чему се заснива процес, тј. оно што представља повод и мотив акције. Као узрочник може се јавити било какав предмет, живо биће, радња или особина:

На име пострадавних благодарим Српској влади *на ову брацку помоћ* П19, *Na takve riječi zgrozi se opora čud Todosijeva* ШМ18, *Na kaživanje Vukovo prepanu se Pastrovići* ПЦП180, а ако ме, реће, *на нју* дроб боли да ме је просорчила господи ПЦП233, није могуће од ње захтијевати да себе жртвује *на корист* неке цизлајтанске федерације Ч11,23.

Ова конструкција може и да означава циљ којем субјекат тежи¹¹²⁶:

ђе свјецки нагон тежи жалибоже *на одобрење* или стијешњење достојанства П26, *Tu se okupi množ velika naroda, na svjetkovinu i zavjete* ШМ19, Идем право к свому циљу наприед *на корист* свога народа П58.

4. Акузативне синтагме са предлогом *у* са значењем узрока и циља у језику С. Љубише ријетке су. Забиљежили смо неколико примјера:

но да *у безпослицу* здрављѣ општетишѣ П2, јер бига осудили *у контумаџиу* П33, *У политични живот* кад се већ мора умријети боље је од колпа П34, и одсле радити *у корист његову*, цара мога Франца Иосифа и милог ми отачаства П58.

Умјесто конструкције *за* + акузатив, Љубиша употребљава акузативни облик са предлогом *у* за изражавање намјене специфичног карактера:

она ме је избавила и примила *у кћер* ПВД13,75, *no da mu preda krunu i ključeve blaga svetoga Marka, i jedinicu kćer u ženu* ПЦП112, *Ivanbegom udovcem, osvati se gospoština, davši mu vladiku Katu Orta u ženu* ПЦП64, оно сироче узме *у жену* ПВД15,85.

5. Предлог *по* слаже се са акузативом имена циља ради којег се врши радња управног глагола. За обиљежавање циља за којим се иде, до њега доспијева и узима употребљавају се у савременом језику акузативне конструкције са предлогом *по* и *за*. У језику нашег писца у функцији означавања циља, поред наведених примера акузатива са предлогом *за*, употребљава се много чешће акузативна конструкција са предлогом *по*, што потвђују следећи забиљежени примјери:

¹¹²⁶ Понекад оваква веза акузатива са предлогом *на* може да се развије у намјерну реченицу – исп. Миљанов, *Глушница*, 247–248; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 204.

Ja ću *po ribu* ПЦП27, uroče dan kad će Ivanbeg poći *po ratne sprave* ПЦП157, providnik kotorski pošalje ulaka *po popa Androvića* ПЦП169, ja ću pisati Senatu kako ste *po pomoć* dolazili ПЦП181, Kako Aga pogje *po dželate* ПЦП186, da pogju sutradan *po zvono* ПЦП194, Ivanbeg pošalje ulaka *po pobratima Mijatova i po Mijata* ПЦП231, Ja кажи да сам чђек Иванбегов, дошао, у зли час за себе, *po трговину* ПВД1,13, кад је он отишао са женом и са снахом *po дрва* ПВД29,158, Pogje *po lijek* u Italiju Ч9, Ako bi k vama došli Bokezi *po savjet* Г18.

У језику неких црногорских приповиједача употребљавају се у овом значењу искључиво акузативне синтагме са предлогом *за*¹¹²⁷, док се код других употребљава искључиво *по* + акузатив¹¹²⁸. У мрковићким говорима и СК-Љ употребљава се акузатив са предлогом *за*¹¹²⁹.

6. Синтагме с акузативом и предлогом *о* са значењем узрока забиљежили смо у примјеру: *da ubije jednoga vjetrogonju, o kojega nije duždu dostojno kaljati ruke* ПЦП14.

120. Инструменталне синтагме

1. У Љубишином језику забиљежени су и примјери инструментала узрока, односно изазивача којим се обиљежавају „апстрактне или конкретне именице са значењем какве појаве или предмета који су по својој природи такви да сами од себе, самом природом својом, изазивају дату акцију”¹¹³⁰:

Друго нашло ме је у постељи *костобољом* П15, Ја сам се био забунио *мојим здрављам* П61, Ја mislim da ćemo mi izgubiti dosta *Ћudinim zatvorom* П68, *Jesenskom poplavicom* nabreknu Zetica i Morača ПЦП130, Jedno se posveti *borbom* za krst i narodnost ПЦП89, надме се *водом* и цркне надут прије нег је локву пресушно ПВД32,130, Jer ako se *razlogom* tuguješ ПР3,375.

Док је његова употреба у старом језику била веома жива, у савременом је обично замијењен другим конструкцијама¹¹³¹. Оваква употреба одговара стању у језику писаца са црногорског говорног подручја из предвуковског, вуковског и поствуковског периода¹¹³², као и стању забиљеженом у црногорским народним говорима¹¹³³.

Забиљена је и употреба инструментала у пасивним реченицама у којима се овим падежним облицима обиљежава „творац процеса означеног одговарајућим глаголом”¹¹³⁴. Појам у инструменталу је изазивач стања или радње, као у следећим

¹¹²⁷ Исп. Пижурица, *Змајевих*, 352; Глушица, *Миљанов*, 247.

¹¹²⁸ Исп. Суботић, *Томанових*, 210.

¹¹²⁹ Милетић, *Црмница*, 524; Пешикан, *СК-Љ*, 191.

¹¹³⁰ М. Ивић, *Инструментал*, 72.

¹¹³¹ Исп. Ивић, *Инструментал*, 99. Овај облик се не налази „у добром народном говору”, а у књижевном се јавља каткад (Маретић, *Граматика*, 595–596).

¹¹³² Остојић, *Падежне форме с узрочним значењем*, 182–183; Глушица, *Миљанов*, 248; Суботић, *Томанових*, 215.

¹¹³³ Милетић, *Црмница*, 532; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 115; Пижурица, *Ровца*, 167.

¹¹³⁴ Стевановић, *Савремени II*, 444.

примјерима: Катилина у првој младости бы окривлѣнъ цкврнымъ блѣдствомъ едномъ дѣвицомъ С15, *Prinudjeni hudom sudbom živjeti na goloj stieni* Г27,106. Оваква употреба облика инструментала у пасивним реченицама у функцији означавања ствараоца стања карактеристична је за језик старијих црногорских приповиједача и за језик Вука Караџића¹¹³⁵.

Инструментал циља имамо у следећим примјерима, са именицом *посао*, што је одлика старијих црногорских писаца, али и савременог језика¹¹³⁶:

ја idem *poslom* у Budvu ПЦП80, upita Gruja kojim je *poslom* slazio u primorje ПЦП133, Drugi казује да је чуо од jednoga šekca bugara, što je ranio *poslom* preko Župe ПЦП1240, да ја нијесам крив што сам *својим послом* преко моста прелазео ПВД5,27, намјерим се ја у тому истому селу *својим послом* ПВД11,52.

2. Инструментална конструкција са предлогом *с/а* понекад се јавља у функцији проузроковача одређених процеса као у примјеру: Будисављевић је помео избор *са повређеним правом* појединик чланова П54.

3. Различита емоционална стања која су понекад блиска узрочном, а понекад намјенском значењу налазимо у инструменталним конструкцијама са предлогом *за*, које су потврђене и у језику литерарне традиције са црногорских простора¹¹³⁷:

Овај после законодавства Силле размахнута *за господарством* С5, *kako za tobom živijem* јадикuje ПЦП170, Ukroti se, oče Serafine, i poštedi te suze *za višijem gubitkom* ПЦП68.

У примјеру *Idem sad za poslom* ПЦП13 биљежимо циљно значење.

4. Конструкције са инструменталом и предлогом *под*, без обзира што значе околности вршења радње, имају и узрочно значење, и синонимне су са генитивном синтагмом са предлогом *због*:

Нис да се ја тога данасъ боимъ *подъ владањемъ Цицероновимъ* С51, *pak da se šarapod pod bremenom* ugnuo ШМ3, *da uzkrсне јадну нашу браћу која stenје pod Turskom teljigom* ШМ5, Она стење *под туђијем јармом/ Под управом бечкога владања* Б6.

Овакве конструкције забиљежене су код Марка Миљанова¹¹³⁸.

¹¹³⁵ Стевановић, *Савремени II*, 444–446; Пижурица, *Змајевић*, 358. Вушовић за Његошев језик биљежи неколико примјера (Вушовић, *Његош*, 56). Оваква употреба обична је и у језику Петра I и М. Миљанова (Остојић, *Петар I*, 222; Глушица, *Миљанов*, 249). Појава употребе инструментала у пасивним реченицама објашњава се, код неких писаца, утицајем руског језика (исп. Стевановић, *О језику Горског вијенца*, 28; Вушовић, *Његош*, 56; Станојичић, *Лазаревић*, 31).

¹¹³⁶ Исп. Пижурица, *Змајевић*, 358; Глушица, *Миљанов*, 249; Стевановић, *Савремени II*, 446.

¹¹³⁷ Исп. Глушица, *Миљанов*, 250; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 223; Суботић, *Томановић*, 222.

¹¹³⁸ Глушица, *Миљанов*, 250.

121. Локативне синтагме

1. Узрочна функција конструкције *по* + локатив, која је позната као одлика старије фазе нашег језика, карактерише и језик Стефана Љубише. Њоме се означава мотив или повод на основу којег се врши глаголска радња¹¹³⁹:

По постојећим кажњеним законима нико ме не смије опростити кривду П25, *Ако би по злој срећи* ти пао при изборима П45, *По твојој препоруци* ја сам се трудио што сам најбоље могао за дописе у Народноме Listу П67, *од кад ме избрaste knezom i glavom* ове племените опћине, а то не *по каквој mojoj osobitoj врлини* ПЦП69, *Бођја volja*, не *по mojoj zasluзи* но *по svoјој milosti*, намјери ме на пријатеља тугјина ПЦП259.

2. Локативне синтагме с предлогом *о* са функцијом обиљежавања узрочно-циљних значења налазимо у следећим Љубишиним примјерима:

да њмъ нико *о освети* не ради П1, *О тому послу* долазио је један брзојав П31, тако да се *о тому* процес води П40, али ми пропали и чисто у Боки опет се *о Лонверу* радило П48, ко ће најпослѣ корыти насъ *о изданој пресѣди* С51, опријонуо би *о госту* срцем и душом ГО1, *drugo se žali о krivому dijelu* ПЦП36, ни двојица од њих не могаху се сложити *о једному начину* ПВД7,31.

Локативна синтагма са предлогом *о* с узрочним значењем доста је ријетка у књижевном језику, и у оваквим примјерима обичнија је нека друга предлошко-падежна веза (генитив са предлогом *због* или акузатив са предлогом *за*)¹¹⁴⁰.

3. Конструкција *у* + локатив у узрочном значењу забиљежена је у у следећим примјерима из Љубишиног језика, који су одлика и Вуковог језика¹¹⁴¹.

али у *хитѣи* остадоше дома П7, Ја бих много рад да у *овоме послу* успијем П56, *У оскудици* настосѣгъ узрокъ не олакшаваше имъ трѣда С16, да је што *pogriјешио и ludosti i neznanju* ПЦП55, Даскале или се помео у *радости* да прије пару стисне ПВД9,36.

У овим синтагмама наглашено је и значење околности у којима се нешто дешава, али те околности су управо узрок радње, стања или збивања, па би се у оваквим примјерима могао као синтаксички синоним употребити и генитив са предлогом *због*.

4. Са сличним значењем употребљена је и локативна конструкција са предлогом *при*, која означава околности вршења радње, али је она истовремено и узрочник стања изреченог управном ријечју: Слаб човјек *при муци* и на Бога *ропће* ПВД36,44.

¹¹³⁹ Батистић, *Локатив*, 165–167; За језик Вука Караџића види Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 451–452. Исп. и Глушница, *Миљанов*, 250.

¹¹⁴⁰ Стевановић, *Савремени II*, 506.

¹¹⁴¹ Исп. Остојић, *Падежне форме с узрочним значењем*, 184.

Падежне синтагме са означавањем начина на који се врши радња веома су разнолике у језику С. Љубише. То су углавном генитивне, акузативне, инструменталне и локативне конструкције. У овим синтагмама нијесу прецизирана значења, па се дешава да иста синтагма поред начинског има и нека друга, као околности, средство којима се врши радња и сл.

122. Генитивне синтагме с предлозима

1. Генитивне синтагме с предлозима често се јављају у функцији исказивања начина вршења радње. Тако се генитивним конструкцијама са предлогом *из* одређује начин на који се врши радња, али је истовремено у њима присутна и нијанса аблативности као у примјерима (*срце припада човјеку, да глас иде из грла* и сл.):

од Бога срећу коју ти жели *из свега срца* Стефан П9, да знате *из ближе* судити П16, Ја ти захваљам *из срца* П44, Нико више не обожава Књаза од мене, а и то *из самог чувства и уверења* П58, Тако ћу се радовати *из дѣбина срца мојега* П58, пази да ми се какве ријечи не дигну, да не погинем *из темеља* ГО5, стаде да се тому путу пријечи *из петњијех жила* ГО9, или *из темеља* ископати ГО14, *da vas iz potaje* опирам i upoznam ШМ21, *udri Todosije da se prječi iz petnjiјeh žilah* ШМ29, *neka zna dužde da idem iz glave cijela naroda* ПЦП18, Сад реците *из душе*: јесам ли је добро спазио ПВД,23,126, *из домољубја и почитања* посвећује Б3, Да обала *из темеља* љуља Б18, Љубиша се противио *из петњијех жила* да се мала фратарска гимназија у Сињу претвори у свјетску Ч11,24.

Са таквим значењима предлог *из* јавља се и у црногорској приповиједачкој прози¹¹⁴².

У функцији начинске одредбе глагола који значи „одавати какав глас” Љубиша понекад употребљава предлог *иза* са генитивом, чиме се слаже са језиком Вука Поповића¹¹⁴³:

vikne Ruža izа svega glasa ПЦП79, Кад чу брат убијенога да ће га низ мост турати, *викне иза свега гласа* ПВД5,27, поче Прото *иза свега гласа* да поздравља Владику ПВД33,150,

поред примјера са предлогом *из*:

докъ му сви завикаше *изъ грла* С31, многи... повикаше *изъ гласа* Тарквинију С48, која *drečeći vikaše iz svega glasa* Car ШМ30, *Počne iz glasa da tuži* ПЦП177, *pak se iz glasa zakunu da bude kao što je knez rekao* ПЦП189.

¹¹⁴² Исп. Стевановић, *Речник Петра II*, 271; Глушица, *Миљанов*, 252; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 184.

¹¹⁴³ Исп. Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 184. Стевановић сматра да је у овој служби чешћи предлог *из* са генитивом, и да је у оваквим примјерима ријеч о фонетској особини – предлог *из* са непостојаним *а* на крају, мада у данашњем језичком осјећању нема услова за чување овога гласа (Стевановић, *Савремени II*, 268).

2. У Љубишином језику, као и језику неких старијих црногорских писаца и народних говора¹¹⁴⁴, честе су и генитивне конструкције са предлогом *без* у функцији одређивања начина на који се врши радња управног глагола:

да се баремъ ранишъ *без дуга* П1, Увиерите се *без шале* П43, Онда люди дане проведасу *безъ узноситости* С2, е се ти договориш ш њоме *без мога знања и ишјета* ГО10, они ће сами добити своју неодвис *без туђе крви и новца* ГО16, Okruniste ga *bez krune* pocariste ga *bez carstva* ШМ24, tu jih *bez sudbe* i *bez izpovijesti* objese ШМ36, Putnici se *bez straha* izkrcaju na suho ШМ42, Evo ti pismo da prodaš trgovinu slobodno *bez carine* ПЦП13, već mi to iskaži redom i *bez bruke* ПЦП48, Izdahnuše isti dan, *bez bola i muke* ПЦП199, увјерио би се да не свијетли *без теишке муке и патега* ПВД32,130, да се *без боја* преда ПВД34,209, То би могло *без нушке* паднути Б11, Da sam moga pjevat' *bez odmora* ПР2,190, predadu оружје *без боја* Г18, pošto je spokojno i *bez hitnje* iscrpio sav svoj dnevni red Г23.

3. Функцију одређивања начина вршења радње имамо у генитивним синтагмама с предлогом *с/а*:

Дати почмем све *с педа* писати П6, Mi Srbi *s glave* pogibosmo ШМ6, реће Rade као *са шале* ПЦП45, да удари турцима *с легја* ПЦП83, pošto ga pregleda *с обје стране* с шилја до држала ПЦП87, обскдну га *са свиоу страна* Ч1,126,

које су карактеристичне и за неке народне говоре и језик старијих писаца¹¹⁴⁵.

Генитив са предлогом *с* употребљава се као први дио израза чији је други дио обично акузативна синтагма са предлогом *на*:

Сад су окренули ствари *с зајма на ујам* П6, зрна brojanica prebaca *с прста на прст* ПЦП146, okreће *с lijeve на desnu stranu, с desne на lijevu* ПЦП269, Obagji Mletke *с краја на крај* ПЦП11.

4. У Љубишином језику генитивом са предлогом *преко* одређује се начин вршења и збивања онога што се означава управним глаголом:

градъ Родосъ, поставшиѣ великимъ и честитимъ *преко добротинства Римскога* С51, Što se žalite на Mlečićе да uzimaju carinu *преко pogodbe* ПЦП17, Влада је уважила меморандум, и *преко дотичних закона и одредаба* пристала на захтјевања Ч11,24.

Овакве синтагме јављају се у језику Марка Миљанова¹¹⁴⁶, а забиљежене су у бјелопавлићким и ровачким говорима¹¹⁴⁷.

¹¹⁴⁴ За језик писаца види: Глушица, *Миљанов*, 252; Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 180. За народне говоре: Ћупић, *Бјелопавлићи*, 128.

¹¹⁴⁵ Од говора карактеристична је за црмничке (Милетић, *Црмница*, 514), источноцрногорске (Стевановић, *Источноцрногорски*, 101), бјелопавлићке (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 118), ровачке говоре (Пижурица, *Ровца*, 146). Јављају се у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 252); Вука Поповића (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 195); Лазара Томановића (Суботић, *Томановић*, 199).

¹¹⁴⁶ Глушица, *Миљанов*, 252.

¹¹⁴⁷ Ћупић, *Бјелопавлићи*, 141; Пижурница, *Ровца*, 149.

5. Прилошки карактер генитива с предлогом *од* у служби одређивања начина имамо у следећим Љубишиним примјерима:

да се стима та моја кућа онако *од ока* П46, и поздравих га *од твоје стране* П50, пођи поздрави стару *од моје стране* П50, да то буде легализовано *од стране свију власти американскије* П56, Но се поручник не предава *од прве* ГО6, не можемо ни живјети ни умрјети што се нама давати не ће... пак и то не по могућству, но *од ока* и како се господаревијема људима свиђа ПВД16,92, чиме се он углавном слаже са стањем у језику старијих црногорских приповиједача¹¹⁴⁸, као и неких народних говора¹¹⁴⁹.

Начинску одредбу, као и у савременом језику, биљежимо у изразима *од руке до руке*, *од ријечи до ријечи*, у којима генитив са предлогом *од* означава почетну границу, а израз има значење „скроз, потпуно и сл.”¹¹⁵⁰:

па тако *од руке до руке*, како би се за годину ова збирка подијелила П63, пак га *народу прочита од ријећи до ријећи* ПЦП18.

6. Генитивним синтагмама с предлогом *до* означава се и доспијевање до одређене ситуације, означене неком ријечју фигуративно употребљеном, али се у тим примјерима губи значење било каквог просторног односа, и своди се на значење начина, а што представља особеност и у језику других старијих писаца са црногорског говорног подручја¹¹⁵¹:

Бечка штапка вика *до зла бога* П40, *ali brate neki naši ortaci omečili su do zla Boga* П69, одере *до кошуље* мртво трупље падших витезова ГО10, *mi ćemo do kraja izginuti* ШМ43, *Pomislih da je vratim kao mito, no mi se učini stidno, te je posrkah do dna* ПЦП13, *Bubića dopane otrovna čaša, uzme je i do kapi ispije* ПЦП51, *Skupi koljena do zuba* ПЦП269, Препану се они *до зла бога* ПВД16,94, *Ja se poklonim do crne zemlje* ПЦП15, *dok mu ne dogori luč do nokata* Г23.

Право начинско значење имамо и у примјеру: Брани Мљетке *до последњег чојка* Б13.

7. У Љубишином језику нијансу начинског значења показују и генитивне синтагме са предлозима *врх*, *мимо*, *испод*:

- *zakle vrh oba sina*, да се тому лику није обећала ПЦП201, *ali se ja sudu zakleo vrh dva sina i trećega sinovca* ПЦП213, *Bi li se ti zbilja kleo vrhu moje kletve* ПЦП213, тер бацаху мртве телесине једну *врх друге* ПВД11,50,
- Ако и није делија, а но је стечен и љубазан *мимо Зећанина* ПВД12,59, да смо гозбени, вјерни и искрени *мимо људих* ПВД14,79, ми кратке памети, шупље

¹¹⁴⁸ Таква употреба је обична у језику Петра I, М. Миљанова, В. Поповића (Остојић, *Петар I*, 203; Глушица, *Миљанов*, 252; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 189).

¹¹⁴⁹ Ђупић, *Бјелопавлићи*, 125, Станић, *Ускоци*, 77.

¹¹⁵⁰ Стевановић, *Савремени II*, 217.

¹¹⁵¹ Глушица, *Миљанов*, 252; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 182.

главе а празна тобоца, послушасмо га и обручисмо се мимо људи ПВД16,94,
Била у Крфу два главна пријатеља ... која су се љубила мимо људи ПВД35,10,
– Ugleđa Stevana ispod očiju ПЦП59.

Овакве значењеске нијансе па предлозима *врх* и *мимо* одликују језик Марка Миљанова¹¹⁵². У језику Петра II предлог *испод* има начинско значење¹¹⁵³.

123. Акузативне синтагме

1. Акузативом са предлогом *на* често се одређује на који начин се врши оно што се казује управним глаголом:

да се скупимо *на једно* П44, пак бих ја остао *на циедило* П45, да се милост неможе дати већ *на саму молбу* кривца П54, Рад би дакле *на трошак* ваше владе да се моје приповијести прештампају П63, почехъ описивати *на махове* дѣла народа Римскога С4, новце узете *на рѣчъ* своју или *пријатељску* спремаше ђа С24, У толико слуге, што у прве *на ята* долетиваху одгна С56, on sve radi *на njegov prkos* ПЦП45, *на сва уста* povijedaју narodu да је dužde Frano Foškari prevario Balšu ПЦП50, hodeći *на руке* и *на noge* pučkom krvnicom obješenom o vratu, uputi se k Janku ПЦП164, ubije puškom *на mrtvo* Vukac X... sina Šćepana X... ПЦП174, Malo za tijem umru *на priječas* Beskuća i Vračen ПЦП263, да погодим нешто руја и броћа, што сам куповао *на размјерке* ПВД17,97.

Честа употреба јавља се и у језику неких старијих писаца са црногорског говорног подручја¹¹⁵⁴.

Ова предлошко-падежна веза у функцији одређивања начина показује у језику С. Љубише мноштво трансформативних могућности и потенцијалних алтернативних конструкција:

а) Синтагми са акузативом и предлогом *на* синонимна је конструкција у + акузатив:

naskočio *на gomile* slani grah ПЦП26, раздијелио војску *на троје* ПВД1,10,

б) Паралелно са инструменталним синтагмама:

narod vrvi od svudkud *на čopore* ПЦП22, Не може се такви град *на јуриш* узети ПВД34.209, te bonici stanu rjevati *на jata* u Mahine ШМ2.

в) Умјесто *по* + локатив:

prodati jedno dobro paripče *на jevtinu cijenu* ПЦП168, svakoga је dopalo *на glavu* po tridest pleta ПЦП67,

г) Најзаступљенији су свакако примјери у којима се предлошко-падежна веза може супституисати одговарајућим прилогом – *тајно, опрезно, гласно, набрзину*, и сл.

¹¹⁵² Глушица, Миљанов, 252.

¹¹⁵³ Исп. Погледају се Турци *испод очих* (Стевановић, Речник Петра II, 296).

¹¹⁵⁴ Ова предлошко-падежна веза честа је и у језику М. Миљанова (Глушица, Миљанов, 253); Ј. Томановића (Суботић, Томановић, 208–209).

Казами јучер Бајамонти *на тајно* П8, дође наредба да се устроји *на врат* и нанос домобран П16, *čuvši uz to da Turčin vojšti na vrat i na nos* по Анатолији и Румелији ШМ29, стајати свеђеръ триезни и *на опрезѧ* С27, *pročita na glas osudu* ПЦП163, *stade opet da leleče na sav glas* ПЦП215, па како које чуј, онако га *на брзу руку* и запиши ПВД3.

Овакве конструкције везују језик нашег писца за говорни идиом и за црногорску традицију уопште¹¹⁵⁵. Разноликост акузативних конструкција са предлогом *на* забиљежена је и у језику Марка Миљанова, Вука Поповића и Лазара Томановића¹¹⁵⁶.

2. Карактеристичну службу начинске одредбе имамо и у акузативним синтагмама са предлогом *у*:

Ономадне сам се Мијом *у дебеле* разтавио П6, *немој се зноити у безпослицу* П9, *Остало у дубље* казати ће вам П17, *За баштину моје су карте све у начин* П38, почне кукати и лелекати *у вас глас* ГО18, *подвије руке у пријекрст* ГО25, *Na takvo se kaživanje Knez Vojin Bojković u grohot nasmje* ШМ10, *Tu ti se u ružne rastave* ШМ12, *pak se stane grebsti po obrazu i u vas glas lelekati* ПЦП168, којег *u živac* ореће она kneževa ukroba ПЦП189, *podviје ruke u prijekrst* ПЦП269, он се стаде смијати *у вас грохот* ПВД26,144, не може да се сам дигне, што га не ће неко други подухватити и *у дубак* ставити ПВД28,155,

чиме се Љубишин језик слаже са језиком црногорске литерарне традиције тога доба¹¹⁵⁷. У следећим примјерима Љубиша употребљава *у* + акузатив умјесто локативне конструкције:

У мимогред куцну међу плећа/ Панцијера Кастела Фидарда Б30, *A sad u mir ždere tudje blago* ПР2,165, *Како ћеш видјети у хитѣ* си написао П44.

3. Функцију одредбе за начин на који се врши глаголска радња, у Љубишином језику врши акузативна синтагма са предлогом *кроз/а*, као у следећим примјерима:

stane kaživati, као *kroza zube* ШМ2, *Jošt se pomijem*, као *kroza san* ПЦП132, читаше часове њуњорећи *кроза зубе* ПВД37,104, знаде обећанѣмъ приморати *крозѣ Фѧвиу* оногъ Куріа С26, Узмите, господо, да је искључени заступник прошао *у избору кроз иглене уши* Г29,10.

У наведеним примјерима ова предлошко-падежна веза у функцији одредбе за начин означава изразе са мање или више пренесеним значењем – *кроза зубе* значи *једва, тихо*; *кроза сан* значи: *мутно, неодређено, једва* и сл. У погледу употребе ове предлошко-падежне конструкције Љубиша се слаже са језиком неких старијих црногорских писаца као и народних говора¹¹⁵⁸.

¹¹⁵⁵ Исп. за говоре: Милетић, *Црмница*, 483; Пижурица, *Колашин*, 204; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 131; Станић, *Ускоци*, 80–81.

¹¹⁵⁶ Глушица, *Миљанов*, 253; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 205; Суботић, *Томановић*, 208–209.

¹¹⁵⁷ Исп. Глушица, *Миљанов*, 254; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 210–210; Суботић, *Томановић*, 210.

¹¹⁵⁸ Исп. *проза смије, проз маглу, проз другога* у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 253); Петар II има облике Неко збори *краза сан* (у значењу околности), *кроз нос* (начин) (Стевановић, *Петар II*, 383). У

4. Начинско значење у анализираном корпусу имамо и у акузативним синтагмама са предлозима *за, под, низа, по, међу, уз/а*:

кадъ вы радите свак' *за себе* С52, *najljepše vrline duševne... možemo za čas zaboraviti, ali nipošto izgubiti* ПЦП146, али *под та условија* која ће се тешко примити П8. *to mi pošlji... pod preporučeno pismo* *diligencom* одма П69, да *под тике* кажује дружину ПЦП150, ваљала би се с Котора на Пераст као *низа стрмо стакло* ПВД28,155, пак ћу онда све скупа *по жељи твојој* послати П23, *krvave se i kolju među se* ШМ7, *dohvate ih oba među se* ПЦП153, да *sirovo drvo neizgori uza suho* ШМ18, *slijepci koji uz gusle* пјевају јуначке пјесме ШМ20, Поче поп да *уз пут* прича ПВД32,129, *Уз топлоту нећу*, почну да претресују вјерс ПВД35,10, да *jih slijepci po Crnoj Gori i Primorju uz gusle* пјевају Ч5,

чиме се језик нашег писца углавном подудара са стањем у црногорским народним говорима¹¹⁵⁹, језику Марка Миљанова и Вука Поповића¹¹⁶⁰.

124. Инструменталне синтагме

1. У језику нашег писца сасвим је обична употреба инструментала без предлога за одређивање начина вршења глаголске радње, као у следећим примјерима:

ја ћу га вам послати *обичним путем* П17, могу се *истијем слогом* наштампати 1000 листова за збирку П63, *Kad sam doma došao pričekali me moji birači velikom slavom* П69, Помпеи Руфо оде у Капуу, Целере у Пицену *разриешенимъ рукама* С30, пак сви скупа проведу весело дан, *пјевањем, колом и гуслама* ГО12, да ме *силом* не крстите ГО15, *one žene za njim u pratnju pojanjem i veseljem* ПЦП21, „Ноћу” одговори Вуко *uzdisajem* ПЦП30, *žalosnijem glasom a tužnijem srcem* оплаће брата ПЦП53, одговори Родо *smijehom* ПЦП72, *Ovo Ruža plačem* изговори ПЦП80, *Tu sam živio duge tri godine postom i molitvom* ПЦП147, нека је води *мојим благословом и огласитом свадбом* ПЦП2,381, да проведу *причањем* дуго зимње вече ПВД35,10, „Причања Вука Дојчевића” већ су почела излазити и *преводом руским* у „Славенском Миру” Ч11,35, *Stade biedna jadom razmišljati* ПР2,96, као да ће је *snom* проћи Г18,

што је у складу је са говорима Црне Горе¹¹⁶¹, као и језиком старијих црногорских писаца¹¹⁶². У појединим примјерима данас бисмо употребили неке друге синтаксичке везе, као нпр. одговори *кроз смијех, кроз плач, живио у посту и молитвама, проведу у причи...*

Ровцима се јавља *прос плач, проза смијех* (Пижурица, Ровца, 163). Исп. и у Бјелопавлићима *прос плач, проз зубе, про смијех* и сл. (Ћупић, Бјелопавлић, 159).

¹¹⁵⁹ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 316; Милетић, *Црмница*, 496; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 136–138, 155; Пижурица, *Колашин*, 295.

¹¹⁶⁰ Глушица, *Миљанов*, 253–254; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 208–209.

¹¹⁶¹ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 307; Милетић, *Црмница*, 528; Пижурица, *Колашин*, 207; Пижурица, *Ровца*, 168.

¹¹⁶² Види: Вушовић, *Његош*, 56; Глушица, *Миљанов*, 254; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 216.

Инструменталне синтагме без предлога у функцији обиљежавања начина у исто вријеме су и средство којим се врши радња, па их је понекад тешко разграничити. Од средства којим се радња врши најчешће зависи и начин на који се она врши. У том случају кад се хоће нагласити да је вршење неке радње једним оруђем условило начин његовог вршења, онда се инструменталом више означава начин него средство¹¹⁶³:

Сад пишем да ми их отпреме *поштом* П7, Писаћу ти 1. *поштом* П25, Кад ствар буде приређена јавићу ти *дотичним писмом* П37, ја ћу ти *првом поштом* послати молбениц⁸ П42, одма ми пиши *поштом* П59, *Првом поштом* послаћу цркви и Валеру паре П59, Један од њих осијецаше језиком као *мачем* ПВД17,98, јер *сам ја оџта* *vidio* ПМ5, *Лијеро vigju obijeta oџта* ПЦП157, хоћу да *прехраним осмеро грла ралом и мотиком* ПВД9,40.

Инструментал личне замјенице сваког лица *собом*, једино овај облик или са замјеницом *сам* као нским појачањем, употребљава се за означавање начина у *следећим* изразима, у којима има прилошко значење, а што је особина и народних говора¹¹⁶⁴:

пази да *собом* узмеш дневнике П45, Узми *собом* и протоколе сједница П45, *роџне da govori sam sobom* ПЦП55, *реџe sama sobom* ПЦП142, *рече сам собом* ПВД19,106, *odvede sobom Stevana* ПЦП83.

Љубиша овдје употребљава и предлошку конструкцију:

пак ћу донијети *са собом* нужне списе П36, Прођите се топца... да вас не повуче *са собом* ГО15.

Занимљив је и облик *самособом*, као у примјеру: *ako smo samosobom upravljali* ПЦП17.

Слободна форма инструментала јавља се и у познатом изразу *бјежати главом*, као и у неким другим изразима у којима је први дио инструментална синтагма:

Reci mi da bježi glavom bez obzira ПЦП65, да бјежим *главом* по свијету ПЦП1, 12, ако то не утврдимо *црним по бијеломе* ГО15, камо ли не ће кад пођемо да узимамо *силом насрамоту* ПВД16,90,

а који су одлика и језика Петра II Петровића¹¹⁶⁵.

Начинска одредба заснована на спроводничком инструменталу посредничког типа забиљежена је у следећим Љубишиним примјерима:

ali da se opet nadaју osvojiti ono važno mjesto ili silom, ili nagodbom ПЦП51, *nadao se i sebe varao da ђe ga sužanjstva izbaviti molbom ili mitom* ПЦП52, *Neki hoђe sudom, neki kradom; dok se najposlije utišмају* ПЦП194, *hoђemo li lupeže sudom goniti, ili zvono prekrasti. No recimo sad da ђemo sudom* ПЦП192, *pak ih skupimo, što crkvinom што seoskijem porezom* ПЦП189, да ће своју градити што *сеоцкијем порезом, што хришћанском милостињом* ПВД20,107.

¹¹⁶³ Стевановић, *Савремени II*, 447–448.

¹¹⁶⁴ Стевановић, *Савремени II*, 449. Исп. Пешикан, *СК-Љ*, 190; М. Ивић, *Инструментал*, 48.

¹¹⁶⁵ Стевановић, *Петар II*, 115.

Овом собином Љубиша се подудара са језиком савременика Вука Поповића и Лазара Томановића¹¹⁶⁶.

2. Инструментал са предлогом *с/а* имамо у функцији прилошке одредбе за начин у следећим Љубишиним примјерима:

а робу послаћу му из Беча *с мојим даром* Олги П44, *Са срећом и берућетом* П44, да би јим и Турчин *с grehotom* učinio zuluma ШМ38, прешао овдје да се *с mirom* Bogu molim ПЦП86, Јанко их прими и *с највишом помњом* преброји ПЦП165, пusti me да *с mirom* umrem ПЦП236, десном махне *са свом snagom* да га маћем посиеће ПЦП271, обећају да ће га *с медом* примити ПВД20,111, добио је Љубиша својеручно писмо... писано *с нашим језиком* Ч10, Види се да је *с муком* ступио на оригиналност Ч11,34, *Živuka' sam u Ferrarskom gradu/ S malom platom, s tanjom glavoboljom* ПР2,190.

Таква употреба одликује и језик старијих црногорских писаца¹¹⁶⁷ и народних говора¹¹⁶⁸.

3. Од осталих инструменталних синтагми с предлозима у језику нашег писца, јављају се предлози *под*, *за*, *међу*, чиме се његов језик донекле слаже са језиком Петра П и М. Миљанова¹¹⁶⁹:

Ти ћеш доћи просто и *подъ именимъ* Васа Любише П2, Ево ти шаљем *под везом* IV и V књижицу П65, *под крсном сијенком* избаве крајне пропасти шљедбенике христове вјере на истоку ГО13, да скују нову *под именом* краљевине Дакије ГО14, у то доба мирно *živukaše pod crkvenom upravom* ШМ4, да му да *pod rukom* нјешто мита ШМ26, заче стари Гjuragj, смјујући се *pod brcima* ПЦП25, да не реће Ђеџа да ме ubio *pod oružjem* ПЦП178, но ми је држа *под страхом* и *затвором* мјесец дана ПЦП2,381, За моћ видјети *под оком* цијели храм ПВД31,89, ја ћу се до краја одметнути Султану и повући *за собом* сву малисију ГО15, До мало улјегне и Друшко *za Igumnom* у ћелију ПЦП259, Хумчани се жене *међу собом* ПВД24,130, да се женимо *међу собом* ПВД24,133.

Умјесто инструменталне конструкције са предлогом *међу* данас бисмо прије употребили генитив са предлогом *између*. Примјери са предлогом *међу* умјесто *између* карактеристични су и за језик В. Поповића¹¹⁷⁰.

125. Локативне синтагме

1. У испитиваном језичком материјалу локативне конструкције одликују се широким спектром начињских значења. Конструкцијом *по* + локатив обиљежава се

¹¹⁶⁶ Исп. Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 216; Суботић, *Томановић*, 215.

¹¹⁶⁷ Стевановић, *Речник Петра II*; 243; Глушица, *Миљанов*, 255.

¹¹⁶⁸ Милетић, *Црпница*, 532; Пижурица, *Колацин*, 207.

¹¹⁶⁹ Исп. предлог *под* у Његовом језику (Стевановић, *Петар II*, 55), Миљанов спорадично употребљава предлозе *за*, *међу*, *под*, *пред*, *над* у функцији прилошких одредби за начин (Глушица, *Миљанов*, 255).

¹¹⁷⁰ Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 224.

функција посредника у нашем језику¹¹⁷¹. Функцију посредника у језику С. Љубише врше жива бића уз глаголе типа *писати*, *послати*, *справити* и сл., тако да се њима у исто вријеме саопштава и како, на који начин је вршена глаголска радња па они имају начинско значење, као у примјерима:

Али самъ ти писа *по Нову* П2, оп ми рече да је *по jednome gjaku* primio tvoje pismo П70, и потаји препише list пак га *по uzdanu čo'jeku* spravi на Cetinje ШМ31, трећи дан *по uzdanu prijatelju* poruči жени и приморје ПЦП225, *по meni* poslao вам knjigu gramatu ПЦП264.

Овом конструкцијом изражава се у Љубишином језику посредништво и када се у позицији локатива нађе именица која не означава живо биће, а што је забиљежено код Вука Карацића и Вука Поповића¹¹⁷²:

ако му поћас што не дође, или сутра *по трговачкоме вапорџ* П38, ти ћеш *по телеграфу* јавити П47, Данас шаљем Ђ8р8 *по пошти* фиорина 160 П59.

Понекад је тешко разликовати оно помоћу чега се нешто врши од начина на који се то врши. Интересантно је да у Љубишином језику као и језику Петра II биљежимо израз „по прсту” мјесто инструментала „прстом”¹¹⁷³:

Не ћу ја земаљски адет ломити, да ме црногорци *по прсту* кажују ГО12, пак да нас okolišni zborovi *по прсту* кажују ШМ27, што нас ljudi *по прсту* кажују ПЦП241, А рук да ме *по прсту* кажује ПР2,165.

Значење које се идентификује као „на основу х” забиљежили смо у следећим примјерима, а који су забиљежени и код савременика В. Поповића¹¹⁷⁴:

мислим да ће учинити *по мојој жељи* П24, пак ће бити све *по закону* П45, Само почнимо, остало ће доћи *по себи* С20, што их је Вукасовић *по избору* са собом довео ГО5, Пак и да је *по čudu* pobjeгао ШМ17, да pazi crkvi *по закону* ШМ24, нико јошт није видео испрошено чељаде, но је знају *по каживању* ПВД8,34, поп вјенча младенце *по закону* ПВД8,34, тако да су могли од тад гласовати *по својој властитоме мњењу* Ч11,25, Dok svakoје *по redu* помузе ПР1,146.

2. Начин на који се врши или збива оно што се саопштава управним глаголом означава се у Љубишином језику често и локативом са предлогом *у*, као и у савременом језику и језику Љубишиних претходника и савременика¹¹⁷⁵:

Бог ће дати да се брзо сврше *у миру* П2, Моли Бога да се *у здрављу* брзо састанемо П6, ја га Вам шаљем *у препису и точном преводу* П16, Овђе много у

¹¹⁷¹ О њеној распрострањености говори М. Ивић у раду *О предлогу по у српскохрватском језику*, 185–187.

¹¹⁷² Овакве примјере наводи М. Ивић за језик Вука Карацића (Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, 186). Исп. исто и у језику В. Поповића (Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 229).

¹¹⁷³ Исп. у Његоша – Да их народ *по прсту* кажује, траг да му се *по прсту* кажује (Стевановић, *Речник Петра II*, 194–195).

¹¹⁷⁴ Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 228.

¹¹⁷⁵ За савремени језик види М. Стевановић, *Савремени II*, 500. За писце исп. Стевановић, *Речник Петра II*, 411; Глушница, *Миљатов*, 256; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 231; Суботић, *Томановић*, 224.

себи борећи се С32, Да угледаш, шетајући у *беспослици* по запуштаној њиви Г07, јер га Млећићи отрују *kradimice* и *rakiji* ШМ32, приступи к постелји, гдје се Грујо и *znoj* и *zabuni* кља ПЦП144, Бјеше умријети у *poštenju*, пак би му сваки живи рекао: покој му души ПЦП233, па гледајући је и посмјехивајући се, као и *šali* реће му ПЦП252, како ћемо наполицом и работом вијек проживјети у *миру* и *божју страху* ПВД13,75, Прођу двије дуге године у *свађи* и *препирању* ПВД20,111, провела вијек у *јединству* и *слози* ПВД35,10, У *неслози* живе и *раздору* Б11, јер су и *narodnom duhu* писани Ч2,210.

У неким од наведених примјера осјећају се и нијансе неких других значења, као нпр. околности (отрују га у *rakiji* и сл.).

Свакако је необична и несвакидашња употреба ове предлошко-падежне везе у следећим примјерима:

Да ћемо побјећи на Малту, и тамо у *трговини* и *слози* живјети спокојно као два брата од мајке ПВД1,12, бадава би намъ велика наданя господарства у *шаки* дошла С20, У толико препоручујући се у *љубави* П34, који одликују и језик Петра II Петровића¹¹⁷⁶.

3. Локатив са предлогом *о* употребљава се за одређивање начина вршења радње. Понекад се додирују средство којим се радња врши или помоћу којег настаје неко стање, расположење и начин на који то настаје:

Naš gradić živi *о veresiji* у Trstu П68, *gorštaci žive о ratarstvu* и *stoci* ПЦП7, Провео сам једне године цијеле часне пости у Боци *о луку* и *сочиву* ПВД21,113, Љубиша је испословао да се *о државном трошку* заведе у Котору гимназија Ч11,24.

Тако нпр. овим примјерима с детерминативима *о вересији*, *о ратарству* и *стоци*, *о луку* и *сочиву* и сл. казује се да су то средства помоћу којих се радња врши, али се њима исто тако означава и на који начин се врши та радња. Ова предлошко-падежна конструкција са начинским значењем или се не јавља у језику других приповиједача са црногорског подручја или је врло ријетка¹¹⁷⁷.

Начин који је заснован на квантитативном моменту представља веома особену изражајну могућност, која је карактеристична и за неке црногорске говоре¹¹⁷⁸:

tu me *о maloj dlaci* ne zarobe Mletačke uhode ШМ7, *dogji*, реће, *sutra* da te *о најмањој* otрсим ПЦП12, Jednom *о maloj dlaci* ne udari u bespuće ПЦП32, тако ме *о најмањој* дадоше Баилу ПВД1,10.

¹¹⁷⁶ Исп. сличне примјере: Желим Вама проводити са свом пресвијетлом Вашом фамилијом у *доброме здрављу*, да сам ја рад са сваким живјети по граници у *миру* и *љубави*, Стевановић, *Речник Петра II*, 412, 416.

¹¹⁷⁷ Није забиљежена у језику П. П. Његоша и Л. Томановића, а ријетко се јавља у језику М. Миљанова (Стевановић, *Речник Петра II*; 540; Суботић, *Томановић*, 228; Глушница, *Миљанов*, 256).

¹¹⁷⁸ Пешникан, *СК-Љ*, 192.

4. Одређивање начина вршења глаголске радње ријетко се казује и локативним конструкцијама са предлогом *при*, које су забиљежене и у језику Марка Миљанова и Вука Поповића:¹¹⁷⁹

или му се шјеме омакло тичјему кљуну, или га је каква вјетрушина довила, или ко *при пози* унио ГО7.

5. Начин остваривања акције може се изразити понекад и локативом са предлогом *на*, као у следећим Љубишиним примјерма: *ali živ i serperan da bi se na igli vrtio* ПЦП10, која *me mučila na velikoj pravdi božoj* ПЦП87. Риједак је са овим значењем и у језику осталих црногорских приповиједача¹¹⁸⁰.

126. Овдје ћемо поменути још нека начинска падежна значења забиљежена у језику нашег писца:

1. У служби одредбе за начин у Љубишином језику често се употребљава и именица у номинативу или акузативу заједно са везником *као*:

закон је вјечит *као њена брда* П12, ја би ушао *као ортак* П27, да живимо *као једна велика породица* П44, Молим те *као узданог пријатеља* П44, *Sama istina strijelja i obara kao grom nebeski* П80, уживају *као људи* ГО2, да се ожениш *као остали људи* ГО8, уцрнио *као земља* ГО23, укочен *као мраморни ступ* ГО23, Зорка, хитра *као змија* ГО24, *pak će svak oprjenuti kao tuhe među* ШМ6, који *utok štuje kao svetinju* ШМ16, *Zažari se Stana kao paprika* ШМ36, *Izleže se crv kao mrav, nastane kao gusjenica* ПЦП17, *Stevan drkteći kao prut na gori reče mu* ПЦП65, *Ruža umukne kao kamen* ПЦП178, *лети брод као туча* ПВД1,7, но да се по свијету скита... *као циганин* ПВД10,47, *Могло им је бити да живе као бегови* ПВД26,143, *Скаче морнар као јелен хитри* Б30.

2. У језику Стефана Љубише чести су и карактеристични изрази који представљају различите предлошко-падежне комбинације, које се налазе у служби начина вршења глаголске радње, а у којима су специфична и друга значења, као мјесно, временско и сл.

ту уговорили, *руку на руку*, да прожену турчина ГО14, *naše stare običaje čuvati kao oči u glavi* ШМ28, *tu utvrde, ruku na ruku*, да је вјера три дана ШМ38, *Za njim se izrede jedan po jedan svaki brat i pobratim* ПЦП168, *ћушкају га с ноге на ногу* као криво течење ПВД1,7, тако се измишљотина поспе *од ушију до ушију* ПВД10,42, Из Солуна болесчина се повукла у оближња села, *пак с колибе на кућу, с града на варош*, опустоши многа мјеста ПВД11,51, *пак слијена просила од вратâ до вратâ* ПВД12,59, *скачи с камена на кам* као дивокоза ПВД17,97, *Пак с ријечи на ријеч*, упита маћуху, колико је Ивки година ПВД,22,118, *Хумчани хћели силом на срамоту* с крстима на прије до старе међе ПВД24,131, *пак су из очајања један*

¹¹⁷⁹ Глушница, Миљанов, 256; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 231.

¹¹⁸⁰ Глушница, Миљанов, 256; Пижурица, Љубиша и В. Поповић, 226.

за дружијем тражили свој премјештај Ч6, добро их је било на једно окупити једну уз другу Ч10,139, што ихъ е скоро Бирокација силомъ на срамоту споила у Далматинску аутономију Г1,2.

Љубишићна писана ријеч у овом погледу одражава ситуацију у народним црногорским говорима.

д) Падежне синтагме са осталим детерминативним значењима

127. Синтагме са значењем средства и друштва

Значење средства и друштва у језику С. Љубише углавном се веже за инструментал који показује извјесна одступања од стања у савременом језику. Та одступања од норме савременог језика огледају се у томе да се социјатив и инструментал оруђа могу исказивати на два начина у језику нашег писца – или слободном или блокираном инструменталном синтагмом.

а) Појава морфолошког изједначавања инструментала и социјатива у корист инструментала није у једнакој мјери обухватила све црногорске говоре и црногорске приповиједаче¹¹⁸¹. У Љубишином језику регистровали смо приличан број примјера са употребом слободног инструментала умјесто предлошке конструкције.

Синтагме са стандардном употребом социјатива налазимо у великом броју примјера (наводимо само мали дио):

за то сѣ њиме моћи ћешъ П2, он исти с богобраћом цјени П6, с тобом се загрлѣти П9, полазим у Бечу са Пером Будманом П15, тамо се договоре са неким Одбором југославенске пропаганде П16, и шњим говоре П17, Пиши ми како је тамо било с војводом П41, али хоће он најприје да с њим говори П52, Сѣ њима се надаше Катилина уздићи Римску С24, у којој је живио стари Спасоје Лекић са ожењенијем сином, са укуком и јединицом кћером ГО1, Ухвати ш њим вјеру ГО3, Uročiše da izagje na Cetinje sa nekolika Mahina ШМ19, te se svi s njim podelivaju i zagrlje ПЦП10, Domaćica mi je pošla sa kćerom ПЦП30, ја ћу с тројицом і са соком на звону ПЦП196, Да ми се, јадноме, упознати с вођом од брода ПВД1,7, пак почну да се са мною брукају, ругају и коре, и да већ не ће са мною

¹¹⁸¹ Заступљен је у извјесном броју примјера у црмичким говорима (Милетић, *Црмница*, 531), у источноцрногорским обухвата зетскоподгоричке и кучкобратоножићке говоре (Стевановић, *Источноцрногорски*, 109), у староцрногорским говорима обухвата Зету и Љешкопоље (Пешкан, *СК-Љ*, 190). У осталим црногорским говорима категорија социјатива у слободној употреби скоро да и не постоји (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 115; Пижурица, *Колашин*, 187; Вушовић, *Херцеговина*, 67). Вујовић за говор Мрковића констатује да је облик инструментала без предлога с преовладао у свим категоријама – социјативу, оруђнику, просекутиву, инструменталу начина. Једино се предлог с употребљава уз облик замјенице и то углавном показне (Вујовић, *Мрковићи*, 300). Ова појава ријетка је у језику Петра I, Петра II, В. Поповића, Л. Томановића (Остојић, *Петар I*, 222; Вушовић, *Његош*, 59; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 220; Суботић, *Томановић*, 221), док је сасвим уобичајена у језику М. Миљанова и А. Даковића (Глушница, *Миљанов*, 258; Остојић, *Даковић*, 164).

дружити ПВД1,10, да путује *са женом* на Жабљак ПВД2,14, *Prijateljstvo* njegovo *s Vukom Karadžićem* prinudi vladiku Ч5, уговорити *с Дубровчанима* Г29,17.

У језику С. Љубише најчешћи су примјери инструментала без предлога умјесто предлошке конструкције уз социјативне глаголе у типичној социјативној функцији¹¹⁸²:

Ономадне сам се *Мијом* у дебеле разтавио П6, да тражимо униу *Унгарском* П6, Јављама Вам да сам се стао *Књазом Црногорским* П12, Овђе сам се два пута састајао *Бискупом* П14, док склопим фузију *хрватима* о далматинско-хрвацком послу П19, Данас сам дуго говорио *Рехбаором* П20, Тако би било исто *владицом* П27, Књаз ће стати неколика дана овђе *књезињом* П37, одма збори *Новом* П45, ето иде Роднић да се договори *И. С. Књазом* П58, или предигао у *Сплет фамиљом* П61, сви се *Катилиномъ* побратимише С14, Ти се добро хоћеш *везиром скадарскијем Махмутом бушатлиом* ГО3, како се не ће сусрести *младим поручником* ГО6, који се у то доба дневи омарао уз огњиште *kutnjom čeljadju* ШМ1, ми ćemo се сами клати *Turčinom* ШМ28, Pošto se dogovori *Vojinovićem* ШМ45, te nas tobož veže *Dalmacijom* ПЦП6, која се изједначила *došljacima* ПЦП29, Nije šala *Radom* ratovati ПЦП45, Ми се судили *Paštrovićima* као двије раје ПЦП167, Kad propane *Mahmut*, lako ćemo *porom i djakom* ПЦП173, Ко *djavalom* tikve sadi, o glavu mu se lome ПЦП277, зна да се није шалити *јакијем браством* Златије ПВД10,44, кад га нађе гдје се *маћухом* шаљука ПВД14,80.

Извјестан број примјера везан је за рефлексивну замјеницу *собом* која се поред облика са предлогом *са* јавља и без њега¹¹⁸³:

– и *сасобом* понијети предлог о вама П27, Ваш посао носи Роднић *са собом* П57, *odvede sa sobom* Stevana ПЦП64,

– ако претече која нара при крећању доније ћу је *собом* П20, *donese sobom* trista dukata ПЦП151.

У језику С. Љубише чест је и социјатив без предлога када одређени предмет „употпуњује представу о датом лицу“¹¹⁸⁴:

које повјест чека *бичем* у руци П5, но кад чух да већ нијесте министар а ја *писмом* на ватру П63, Стојећи у dubak, *kapom* на glavi, bodbočio се *тачетом* ШМ20, pošље djakona Arseniju Plamenca svoga sestrića *pismom* k Sćepanu ШМ25, Одаше *пожемъ* о поясу С27, Kad li zbilja Furlan *palošinom* o pasu ПЦП20, oba gologlavi

¹¹⁸² Овим се оповргава тврдња Милке Ивић да Љубиша употребљава социјатив без предлога само кад је у питању псеудосоцијална категорија, а да се социјатив доследно, са изузетком једног примјера, обиљежава помоћу предлога *с*. До оваквог закључка Ивић је дошла на основу материјала из *Причања Вука Дојчевића* (издање из год. 1903). Ивић је забиљежила само један примјер без предлога – нећу се љубити *происумном* (Ивић, *Инструментал*, 219–220). Међутим, овај примјер је у нашем издању из 1878. написан са предлогом *с* – не ћу се љубити *с* *происумном*. Овим се потврђује теза да се особине језика неког писца прецизно могу описати на основу, прије свега аутографа, а онда и првих штампаних дјела.

¹¹⁸³ Никола I ријетко користи инструментал социјатив без предлога, и то углавном у случају повратне замјенице сваког лица (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96).

¹¹⁸⁴ Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 221.

ručnikom o ramenu ПЦП33, pošalje momka rano k nevjesti Katni *porukom* ПЦП36, svo Ruža s vode *vijedrom* na glavi ПЦП59, U to pristupi jedna momica *natočenijem pivom* za sve pet ПЦП51, hodeći na ruke i na noge *puškom krvnicom* obješenom o vratu ПЦП164, svaka *kolijevkom* na glavi ПЦП164, idem najprije da se *crkvom* mirim ПЦП260. Шта ће Млетачка господа *тоном* ПВД21,114, Пустити сликара нека ради *сликом* шта му је драго ПВД25,141, Махини, Побори и Браићи... били су само придружени а не сливени *будвом* П45, Ал се бори *орлом великијем* Б23,

поред примјера инструментала са предлогом *са*:

Трећи дан догје Мijatovica *s tovarom hrane* ПЦП234, Seljani odozdô *s kukama, s motikama i s prutovima*, a kalugjer odozdô *s petrailjom i s krstom* ПЦП244, здраво пошли *с даровима* бечкога хесара и *са везировијем ударјем* ГО11, јер би те горе даровали него ли оног попа *с јамма* ПВД14,82, приступи к мосту цура сирота *с бременом дрва* ПВД19,106, кад ће завјетници приступати од свукуд на чопоре *с пуном торбицом* ПВД20,110, за њим мазга *с даровима* ПВД,22,120, пошалџ имџ два Депутирца *сџ богатимџ даровима* Ч1,124.

У наведеним примјерима овај облик је социјативног карактера иако појам пратилац није равноправан са главним појмом.

Одрѣђено стање органа неког лица у тренутку вршења радње, као привремена карактеристична појединост, такође се обиљежава инструменталом без предлога:

Ја неznam куд ћу *главом* П29, А *por istreštenijem očima* ПЦП171, kad ga *omotanom glavom*, da ne vidi očima, izvedu pred Loredana ПЦП62.

б) Љубиша употребљава и слободан и блокиран предлогом *с/а* инструментал средства. Неупоредиво су чешћи облици инструментала без предлога у функцији средства, као и у савременом језику:

неће те табакe нико читати ни *каптаром* мјерити П9, премда је престрта *штампанијем погрешкама* П14, Сад тражи *свјећом* зађевицу П17, Опет вам пишем да поспјешите *рациуима* П32, чекам другу *препоруком* П64, Nadam se da će Olga biti zadovoljna *klobučićem* П72, књига грамата... написана *растопљенијем словима* ГО2, Горде ми је срчаник исцупала, не *говором*... но *љепотом, скромношћу и оцијем женскијем поносом* ГО7, Zastarale iznemoglice napadnute *višcem, ličinom, rusom, kostoholjom, sipnjom* ШМ3, čitav šarapod... bio je prestrt *vinom, uljem, rakiom, medom, maslom, vunom i svakojakim mrsom* ШМ3, klijet zatvori *ključem* ШМ44, Primorci love ribu *mrežom, vršom, tunjom, žegom i strunjom* ПЦП17, hoćah ga *mačem* predvojestručiti ПЦП10, povrati se *svojom lagjom* u Paštoviće ПЦП68, ko *nožem siječe*, od noža i gine ПЦП226, Radimo u tomak danju *ralom i motikom*, a poču *veslom i mrežom* ПЦП247, Све покућство *позлатом* украшено с столи и поставе урешене *свилон и кадифом* ПВД2,14, вежу јој

гвозденим шициром руке наопако ПВД13,64, Крв уждена пламеном гордошћу Б4, Svojim plugom ore ПР1,145, Kosom kosi, a srpom požnjeva ПР1,145.

Инструментал оруђник Љубиша употребљава и са предлогом *са*, као у следећим примјерима:

ми ћемо *са златним словима* на њој написати П7, да то буде легализовано од стране свију власти американскије у Калифорнији *са свједочбом* П56, да се моје приповијести прештампају *са ћирилицом* П63, *Sa novcem* што је Dolgoruk ostavio на Cetinju роће Sčepan graditi put ШМ46, растворене књиге *са словима* као зрно боба ПВД31,90, украшенъ за свое заслуге *са златномъ колајномъ* Ч1,123, Nek' me naspre *sa srebrom i zlatom* ПР2,165, *Vezenijem sa zlatom i svilom* ПР2,165.

Ова дијалекатска особина Стефана Љубише народног је карактера, јер је распрострањена у свим црногорским говорима¹¹⁸⁵. Појава социјативне конструкције у оруђничкој служби присутна је и у језику старијих црногорских приповиједача, као и војвођанских¹¹⁸⁶, и дио је опште тенденције карактеристичне за остале словенске језике још из доба општесловенске заједнице¹¹⁸⁷.

Уз именице које означавају интегралне дјелове човјечијег тијела најчешће имамо слободни инструментал, као и у народним говорима¹¹⁸⁸, мада смо евидентирали и понеки примјер инструментала са предлогом *с*:

- Сви безочници, блудници, скитници кон *рѣкомъ, грломъ* и горе тоестъ, нгромъ, галофствомъ и поганствомъ разточише наслѣдіе С14, комад је мотрила да *тренавицом* не трене ГО19, *десном руком* ожапио главу а *песницом* захватио бич плавијех коса ГО23, Тако *vigje Dolgoruk svojim očima* ШМ45, не би ме већ нико смио *руком* таћи ПВД1,7, По што ме *оком* омјере ПВД5,25, него га ми Даскали својом *грешном руком* пишемо по казивању ПВД9,39, да не гледа брацки покољ *очима* ПВД20,110,
- kao da је *sve s očima* vidio ШМ15, затвори очи *с рукама* ПВД4,25, Da ne mogu vidiet' *s zenicama* ПР2,190.

И у следећим примјерима са старим инструменталним наставаком *-и* (в. т. 60) биљежимо предлог *са* у значењу социјатива али и оруђника:

¹¹⁸⁵ Јовановић, *Пашировићи*, 249; Вујовић, *Мрковићи*, 300; Милетић, *Црмница*, 527–528; Пешикан, *СК-Љ*, 189; Стевановић, *Источноцрногорски*, 108; Пижурица, *Колаши*, 187; Вуковић, *Пива*, 83; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 119; Станић, *Ускоци*, 64.

¹¹⁸⁶ Црногорски приповиједачи у већој или мањој мјери употребљавају и слободан и блокиран инструментал предлогом *с* – исп. Остојић, *Петар I*, 222–223; Глушица, *Миљанов*, 257; Остојић, *Даковић*, 164; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 235; Суботић за језик Томановића биљежи само један примјер продора социјативне конструкције са предлогом *са* (Суботић, *Томановић*, 215). За војвођанске писце исп. : Куна, *Доситеј*, 198; Суботић, *Хаџић*, 179; Јерковић, *Игњатовић*, 245.

¹¹⁸⁷ М. Ивић, *Инструментал*, 234.

¹¹⁸⁸ Пешикан, *СК-Љ*, 189.

– dogju poklisari *s darovi* ИИМ25, pošalje 600 momakah *s mazgi* ШИМ43, ево ме да се *с Вами* писмено поразговорим П16,

– да су Бокеска села спаљена са *ракети* Г19.

в) Умјесто инструменталне конструкције Љубиша понекад употребљава генитивну синтагму: Кад је Родић пут Боке кренуо он је био напуњен *Царевићевих прерасуда* П24, цијев напуни *глиба* из блата ПВД1,7.

Уз бројеве умјесто инструментала оруђа Љубиша употребљава предлог *су* као падежни знак¹¹⁸⁹:

pak se dovati su obije ruke за *sjeru* и *dugu bradu* ИИМ19, *Tu iskrcaju Stevana pošto ga Bembo daruje su dva dukata* ПЦП157, *Stane Grujo da se po glavi češe su obe ruke* ПЦП139.

У следећим примјерима акузативно-локативне везе са предлогом *на* имају значење „у друштву са... заједно са...”:

Domaćica mi je pošla sa kćerom evo danas peti dan u rodbinu u primorje, a ostavila me na pastorci ПЦП30, *Ruža Mrkonjića ostala bez oba roditelja na zlu maćuhu* ПЦП75, људи причају да су дјевери зазидали невјесту *на чеду*, да им се град тобож остане ПВД9,39.

Локативом са предлогом *на* означава се средство помоћу чега се врши оно што се казује управним глаголом:

Predsjednik opetuje svoju besjedu na talijanskom jeziku Г21, који ће премјерити *на танким теразијама* свачију душу ПВД20,109.

Средство је, мада посебне врсте, и оно према чему се, односно с обзиром на шта се врши глаголска радња, као у примјерима локатива са предлогом *по*:

svu noć zublja svijeti nad jednom grobu u Mitrovici, što bi značilo, po tumačenju *njekog starog derviša, da je tu blago zakopano* ПЦП85, оглашени *ко по јуначтву*, *ко по имућу*, *ко по оружју* и *одјелу* ПВД7,32, Некако *по дивноме чуду* извучемо се *на пространо море* ПВД1,9, многи што *по срећи* омакну ПВД17,98.

Овом особином Љубиша се слаже са савремеником Вуком Поповићем¹¹⁹⁰.

128. Падежне синтагме за изузимање

За изузимање из семантичке реченичне структуре извјесних појединости у језику нашег писца најчешће се користе предлошко-падежне синтагме, генитивне прије свега, а онда и остале.

1. а) Са значењем изузимања Љубиша често употребљава генитивне синтагме са предлогом *до*.

¹¹⁸⁹ М. Ивић, *Инструментал*, 231. Исп. исто и у језику Томановића, (Суботић, *Томановић*, 220).

¹¹⁹⁰ Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 228.

У Одбору нема нико *до мене* П61, да не пије *до surutke* ништа ШМ14, Не preostade *do lukavstva* ШМ26, niti se što drugo чује *do jejine* ПЦП196, Немах, господо, мојега ништа *до оно брода* ПВД3,21, нијесам имала под небом ништа *до овога голога живота* ПВД13,65, За мене већ није *до пакла* ништа ПВД13,69, не може болесчину истријебити ништа *до огња* ПВД14,79, да им дати не ћемо *до камења* ништа ПВД16,91, јер му властелии није могао дати у наполицу од матере јој *до оне његове половине* ПВД18,104, нијесам дужна *до љубави* ништа ПВД27,151, није ти нико крив *до твоје зле среће* ПВД27,152, Он није ничију смрт у гроб понио *до своје властите* ПВД28,157, А на нјему нејма *do nevolje* ПР2,165,

чиме се његов језик слаже са црногорским народним говорима¹¹⁹¹ и језиком писца са тог подручја¹¹⁹².

У Љубишином језику као и у језику В. Поповића¹¹⁹³ када се предлог *до* комбинује са бројем један, конструкција може имати двојако значење – значење „осим” или значење „сви, све”:

Cara na svjetu нејма *do jednoga* ШМ39, да међу људима нема *до једног закона* ПВД11,53, распрши у мало доба обилату оставштину, да јој није од ње преостало *до једне велике куће* ПВД27,149, по Turci повежу i sve *do jednoga mlečića* посијеку ПЦП82, и све *до сднога* у мору подуше Ч1,128.

б) Љубиша предлог *до* у служби изузимања употребљава и у вези са неким прилошким изразом, тј. неком другом предлошко-падежном везом, најчешће акузативом са предлогом *у*: да се не вјерујеш у никога *до у пона гаша* П40, оно lice, onakvi doček i pogled nema *до и cara* ШМ13, Danas nema паде *до и Boga* i *у своју мишицу* ПЦП68.

в) Понекад се предлог *до* употребљава прилошки па се јавља и уз облик акузатива¹¹⁹⁴: У Кучима није заћела *до једно само село* ПВД11,52.

2. За одређивање правог изузимања Љубиша често користи генитивне синтагме са предлогом *без*, *осим*:

– а то се *без мене* у Бечу не доби чисто П25, Он би и онако био примљен *без наших гласова* П48, живимо многобројни *безъ отчиства*, а *безъ гласа* и *среће* сви смо С33, тако остадох слијепа *без брата* и *без вјереника* ГО20, *bez vode udari boliest i pomor* ШМ37, Šta da se radi *bez praha* ШМ37, ne bi mogao Grujo to sam uraditi *bez sela* ПЦП151, Нема смрти *без суђена дана* Б22, Crnagora ostala je ne

¹¹⁹¹ У Црмници *без* и *до* се употребљавају у значењу предлога и прилога *осим* (Милетић, Црмница, 504–505). У СК-Љ је забиљежена слична ситуација (Пешикан, СК-Љ, 190–191). Са значењем изузимања предлог *до* јавља се и у источноцрногорским, бјелопавлићким говорима (Стевановић, Источноцрногорски, 103; Ћупић, Бјелопавлићи, 126).

¹¹⁹² За језик писаца исп. Остојић, Петар I, 210; Глушица, Миљанов, 259; Остојић, Даковић, 153; Суботић, Томановић, 198.

¹¹⁹³ Пижурница, Љубиша и В. Поповић, 182.

¹¹⁹⁴ Миљанов предлог *до* употребљава у овој служби готово уз све падежне облике (Глушица, Миљанов, 259).

samo bez duhovnog pastira, no i bez svjetskog vodje Ч2,209, bez puta, bez mosta, bez vodenice, bez mлина, bez učione, lišeni najnužnijih dobara ovoga svijeta Г27,106,

– Осим глади сад оспице и тифус чуда чине П18, Осим несвјесту спавам и једем добро П62, niko se nije na to ni obazrio, *osim Tanovića* ШМ7, Svi pristupe da mu ruku poljube *osim Sćepana* ШМ23, dužni nijesmo nikomu *osim ljubavi* ПЦП27, који живи гдје се другог језика *осим нашега* не зна ПВД4, нити шта друго рађе *осим сијена* и *заповети* ПВД17,96, кои *осимъ* земаља, и *осимъ* назначене пензије, ужива и приходе парохіалне Ч1,119, или у њима бивало живог духа *осим миша* Г19.

Употреба предлога *осим* ријетка је или није позната многим црногорским говорима¹¹⁹⁵, па је она у језику нашег писца вјероватно настала као књишка појава. Неједнаке је фреквенције у језику старијих писаца са подручја Црне Горе¹¹⁹⁶.

У служби правог изузимања предлог *осим* може да се јавља и уз облик датива:

нашла свакоме мјеста у новоме колу, *осим мени* и *мому другу* ГО15, обећа свакоме опроштење... *osim Marku Tanoviću* и *Marku Markoviću* ШМ35.

Употреба предлога *осим* обична је и уз какву другу предлошко-падежну везу:

Тај записник је био од свих подписан *osim od sela Grblja, Maina, Pobora, Braića, Krivošija i Ledenica* Г18, и ту смо се о свему разговарали и договарали *осим за друштво железничко* П53.

У Љубишином језику забиљежили смо и примјере употребе генитива са предлогом *без* уз реченице са везником *да*, који су карактеристични за језик старијих црногорских писаца:

Идем право к своме циљу наприед на корист свога народа *без да* се обазирем на камичке што ми мрави на пут међу као Милић и дружина П58, *Slušaо* плаћ робља и сѝлик дјеѝји *без да* му се доѝуѝи ПЦП174.

За ову конструкцију у нашој литератури је истицано да није у духу нашег језика, већ да је настала под страним утицајем – француским или њемачким. Стевановић сматра да овакви примјери нијесу супротни природи нашег језика и објашњава их утицајем којег несловенског језика из којег су се поједине особине калемиле на наш језик¹¹⁹⁷. Ове конструкције су веома присутне у језику других писаца са црногорског говорног подручја, тако да оне имају сопствену аутентичност у нашем језику¹¹⁹⁸.

¹¹⁹⁵ Врло је риједак у црмничким говорима (Милетић, *Црмница*, 504); док у СК-Љ долази у устаљеним изразима (Пешинкан, *СК-Љ*, 192).

¹¹⁹⁶ Овај предлог није забиљежен у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 202). Врло је риједак у Даковића (Остојић, *Даковић*, 153). Нешто је чешћи у језику Петра II и Марка Миљанова (Стевановић, *Речник Петра II*, 590; Глушница, *Миљанов*, 260).

¹¹⁹⁷ Исп. о овоме и о сличним примјерима у језику других писаца (Стевановић, *Савремени II*, 282–284).

¹¹⁹⁸ Исп. Остојић, *Предлошко-падежне конструкције за изузимање*, О црногорском књижевнојезичком изразу I, 218.

3. Употреба предлога *лише* у Љубишином језику је народног карактера, јер је обична у црногорским говорима, док је непозната у језику литерарне традиције¹¹⁹⁹:

Тај пас (*liše one vode* коју су му на главу sipали и *imena* које су, skotu nadjeli) ubије ... jednoga pora ПЦП231, А ја, kukavica u plotini, *liše onoga crva*, ја bih jedva dočekala ПЦП242, Otac Maksim, *liše sveštenstva* што је на njemu, ostao је оно што је и bio ПЦП252, Дадох му, псу *лише крста*, што сам запита ПВД9,38.

4. У једном примјеру у значењу предлога *осим* Љубиша употребљава *изим*: не били било практичније да се школске књиге (*изим вјерскијех*) наштампају половина књиге латиницом а половина ћирилицом П82.

5. Издвајање једног од више других појмова захтијева везу предлога *од* и генитива појма од којих се први појам било по чему издваја¹²⁰⁰:

Оцјепивши Боку од Далматинског епископа П26, трефило се да од оба вијећника... ниједнога није било П33, нико од нас не излази П33, kad jedan од njih smekša ПЦП13, dok jedan од нас теће ПЦП16, dok jedan од sugja поче да govori tiho ПЦП17, Jedan од тих lažljivijeh proroka prisegao је, tu skoro ПЦП230, Један од суда, покле виђе на мене мрнарску кабаницу ПВД1,13, радио да је одвоји од мужа и дјеце ПВД12,57.

6. Љубиша понекад употребљава се везник *но* у значењу изузимања, а што је одлика црногорских говора¹²⁰¹:

не jede *no narandže* s cukrom ШМ14, на Леденицама нијесу била записана у домобрану *no сама два момка* Г19.

7. У Љубишином језику забиљежили смо и предлог *мимо* са генитивом у аблативном, тј. значењу изузимања:

vi bi ga nam predali *mimo naroda* ШМ39, Ne smijem ја primati obilježe *mimo oca* ПЦП60, да uzme muža *mimo onoga* којему је otac obeћао ПЦП75, Ко bi danas, *mimo bože*, vjerovao u tence ПЦП245.

Ово основно аблативно значење у овим примјерима претпоставља неко изузимање или растављање, па би се напоредно могли употребити и предлози *осим*, *поред*, *насупротив*, *преко*¹²⁰².

129. Синтагме за означавање околности

Падежне синтагме за означавање околности обухватају велики број момената, а што зависи од потенцијала управне ријечи, детерминативне ријечи али и од контекста,

¹¹⁹⁹ Милетић, *Црмница*, 510; Пешикан, *СК-Љ*, 183; Стевановић, *Источноцрногорски*, 104; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 154; Станић, *Ускоци*, 81; Вуковић за Пиву наводи облик *ликше* (Вуковић, *Пива*, 82). Предлог *лише* није забиљежен у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 202–215); Петра II (Вушовић, *Његош*, 46–51); М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 260); А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 146–157); Л. Томановића (Суботић, *Томановић*, 196–202).

¹²⁰⁰ Стевановић, *Савремени II*, 216.

¹²⁰¹ Исп. Милетић, *Црмница*, 577; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 179.

¹²⁰² За говоре исп. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

па се те околности јављају са доминантним значењима времена, начина, узрока, циља, намјере и сл. О таквим конструкцијама већ је било ријечи, тако да ћемо овдје обухватити само оне падежне синтагме које имају приоритетно значење околности па тек онда неко друго.

1. У Љубишином језику генитивних синтагми за означавање околности има веома мало, и код њих није увијек јасно диференцирано значење. Мада је несумњиво да садрже јаче наглашену нијансу околности. Такве су генитивне синтагме са предлозима *без, иза*:

која *без скорог лијека* може до душевне пропасти довести 40 тисућа српски душа П26, да је истина то што се теби *иза сна* трабуни ПВД13,67.

2. Акузативне синтагме са значењем околности знатно су заступљеније у језику нашег писца. Најчешћи су предлози *у, кроз, уз, под*, као у следећим примјерима:

у + А Ја примих ваш брзојав *у највећу моју муку и невољу* П43, Мој д8г од сто форината сад није сам *у стање* плати П51, трећи да му за једну ноћ посрка оку уља, кад јој намијени канђело пред очном душом, или о судњему дану, или кад му *у сан* дође ПВД9,40,

кроз + А Неко се са смрћу бори, неко *кроз огањ* клапиња ПВД11,51, *Ћuh смилјети кроза сан* синове ПР3,376,

уз + А *tako sam morao uz prkos* svakog truda moga čekati Bečku rješidbu П69, *Uz izgubljeni rod* pokvarilo se i zrakom i zdravlje megju čeljadima П81, na poregje *uz gusle* pjevaju ПЦП34, nije se u Novakovoj kući lijegalo prije po noći, no do kokota *uz gusle*, u igri, u gonetalicama, da se susjedstvo razlijeга ПЦП219, Tad Gjiko kaza redom... sve što mu је Мijat *uz vatru* причао ПЦП232.

Када је појам с именом у акузативу непредметан, онда се овај облик са предлогом *уз* употребљава у значењу околности. Мада неки од ових примјера могу имати и начинско значење (*уз гусле*), или значење да се нешто налази при чему другом (*уз ватру*), као и временско значење и сл.

Наведене предлошко-падежне конструкције забиљежене су у језику Марка Миљанова¹²⁰³, док Петар II употребљава предлог *кроз* са акузативом у наведеном значењу¹²⁰⁴.

У следећим примјерима умјесто инструменталне синтагме у значењу околности, Љубиша је употребио акузативну са предлогом *под*:

Они дан си ми брзојавио за Р. ја сам био *под муке* пијавицама П59, Тај исти дан и *под његову заповјед* опалила су се ова села Г19.

¹²⁰³ Глушица, Миљанов, 262.

¹²⁰⁴ Стевановић, Речник Петра II, 383.

3. а) Инструментал који означава околности глаголске радње у Љубишином језику остварује се у облику слободног инструментала или са предлогом *с*:

- *Tu se ruče i prijateljskijem riječima rastave* ПЦП155, пак ће ти *разлогом* рећи ПВД2,16, па кад станем градити млине и кале, реће *разлогом* ПЦП138,
- *рећи ће с пуним разлогом* ПЦП140,

док се у језику М. Миљанова и В. Поповића у овој служби јавља слободни инструментал¹²⁰⁵.

Наведене инструменталне синтагме у Љубишином језику носе и нијансу начина.

б) Околности у којима се врши оно што се казује глаголом дотичне синтагме у Љубишином језику означавају се и инструменталном синтагмом са предлогом *под*. У њима се осјећају нијансе неких других значења, као временских околности, начинских, узрочних или неких других:

То сам овђе изградио *под падишом владом* П19, *Otvарање Академије за vrijeme crnog političnog stanja Hrvacke...* и *pod tiskom* okrutna i nesnosna samosilja П66, да се *pod upravom* gosp. Lapenne prvi put prolila gradjanska krv П74, Може у друго врѣме, *подъ другимъ Консоломъ*, съ войничтвомъ као данасъ у нѣгове рѣке, измѣнити се лажъ за истину С51, *oprosti mi grešnome, što sam pod teškijem mukama* lagao i prave ljude potvorio ПЦП215, *Jest pod teškijem mukama* kalugjere na dušu uzeo ПЦП232, *Pod onijema godinama* udara i mlita od sela do sela ПЦП253, чује им лелек и гдје га *pod teškijem mukama* kunu i proklinju ПЦП270, *Под утиском* тију просвједа, петорица би чисто положила своје мандате као заступници на царевинскоме вијећу Ч11,26.

Наведеном особином Љубиша се слаже са језиком Петра П¹²⁰⁶, али не и М. Миљанова и Ј. Томановића, који не употребљавају ову предлошко-падежну везу¹²⁰⁷.

в) Инструментална конструкција са предлогом *пред* у следећем примјеру поред околности има и начинску нијансу: сад попуравам *пред Богом и пред људима, пред вршницима и пред потомцима* Г29,22.

4. Најфреквентније синтагме са значењем околности у језику Стефана Љубише су локативне синтагме са предлозима *у, по, на, при*, чиме се подудара са језиком Петра П¹²⁰⁸. Примјери:

у + Л Моли Бога да се у *здрављу* брзо састанемо П6, Ко у *часту* умре, он је вазда жив ГО4, *trene, ni na tome ni na ovome svijetu no u nekakvom mrtvom drijemežu* ПЦП271, *U toj strahi i mucu* oblije ga mrtvački znoj ПЦП271, *U onoj trlabuci i smješi, strasi i prinaglici*, jedno drugo tura, kumi, bruči, kune i preklinje ПЦП275, У

¹²⁰⁵ Глушица, Миљанов, 263; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 221.

¹²⁰⁶ Стевановић, Речник Петра II, 55.

¹²⁰⁷ Глушица, Миљанов, 262–263; Суботић, Томановић, 222.

¹²⁰⁸ Стевановић, Речник Петра II, 40, 156, 411, 466.

хитњи да се прије напије ПВД2,15, што Бог не дао да ти се ни у *сну* призру ПВД11,51, Ту нас почасте и проведемо у *радости* читав дан ПВД26,148, пак се момци окупиле у котолач и у *беспослици* воде свакојаке разговоре ПВД36,44,

по + Л *Po takvoj nevidjelici* nekako по *čudu nabasa stran i dalek putnik* на обору Vuka Franete Lapičićа ШМ1, *čahu jedno jutro po tagli* разбити Турке ШМ37, Некако *по дивноме чуду* извучемо се на пространо море ПВД1,9,

на + Л *На оној потињој љетињој тишини*, у тихој локви језера... двије се младе црногорке возе по води ГО21, *Na takvijem mukama* викне Мijat stravično ПЦП214, Gjiko је mislio *na povratku*, што ће да ради ПЦП232, *На теињком труду и на лошој храни*, цура се развијала и расчинила ПВД13,62, Надали се људи, вјешти поморци, да ће *на онаквој влаги* објужити пак се снијег растопити ПВД28,154,

при + Л да су се испреди догодили *при изборима онђинским* П27, којег су Mletke *žirile da pri ispovijesti* vara ПЦП226, Не ја, ни дао Бог, рече Новак, *при чистој памети* скакао хотимице с моста ПВД5,26, да је дријеша и прашта сваке везе и завјета што је *при муци и страси* обећала ПВД13,77, Било је *при тој радњи* најтеже удесити најсходнији облик Ч10,139.

Без обзира на чињеницу што се у неким од наведених примјера (у *хитњи*, у *сну*, *по магли*, *при изборима* и сл.) казује да се нешто збива или се нешто врши у току временског термина с именом у локативу, ипак у свима њима не одређује се вријеме, или свакако мање вријеме, а више околности у којима се радња врши.

130. Падежне синтагме за мјеру и поредбене конструкције

а) 1. У језику С. Љубише најраспрострањеније форме за изражавање мјере су генитивне и акузативне синтагме без предлога и са предлозима¹²⁰⁹:

Г пак ми *цијеле године* лежи стог прилика ни проданијех ни запачанијех ПВД9,40, за *чбека сточника* вриједи *града* ПВД17,96, ваљана жена вриједи *града* ПЦП10,48,

од + Г онда би дошло више *од половине* П45,

до + Г *bolje da se prosjede kuća do temelja* ПЦП39, *jedan drugoga iskopao do traga* ПЦП157, *da do kapi vodu ispiju* ПЦП25,

А потрошио сам за њих *талиер тврди* П7, работаше *данњ и ноћ* С27, залуду би мислио *читав вијек* како је ту заклицао ГО7, Пошто их је онако загледивао *добру четврт* саата ГО25, *provede Sčepan u Mahinama čitavu godinu* ШМ3, *da mu prodaš svecu mletački dukat ribe* ПЦП27, *nijesu turci ni pedalj Srijema osvojili* ПЦП82, *Pošto su čitavi dan vijecali* ПЦП183, *prespah cijelu noć* ПЦП189, *pod*

¹²⁰⁹ У језику М. Миљанова за изражавање мјере користе се акузативне синтагме без предлога и са предлозима *на*, *у*, *за*, *по* (Глушица, Миљанов, 263).

zatvorom držati *cijelu negjelju* danâ ПЦП265, *Вас божју дан* није о другому мислила ПВД13,62, у очни трен смела би *баријак* војске ПВД22,117, пошто ми исприча *цијелу врећу* беспослица ПВД25,136,

на + А изпросио изгореним по два кукуруза дневно *на сваку главу* П19, *Приме ме на годину* за храну и обућу ПВД1,7, позатварају врата махом и ево их *на чопоре* за мнош ПВД2,15, ластовица се *на јата* враћа са зимовника ПВД3,18, кад ће завјетници приступати од свукуд *на чопоре* ПВД20,110,

за + А *За који дан* имаћемо конференцију П8, Но је залуд во *за динар* кад динара није П44, *da je dosta hrane selu za godinu* ШМ6, *da ga prinudi da se za neko kratko vrijeme izmakne* ПЦП233, *Za dlaku se ne dohvatih knezu nosa* ПЦП234, *Više ti, djedo, možeš za dan pokvariti puka no kalugjeri poučiti za godinu* ПЦП263, да ти се не би од милинс задријемало *за недјељу* дана ПВД3,20, трећи да му *за једну ноћ* посрка оку уља ПВД9,40, пак да је све то *за годину* једнијем грлом прогутао ПВД19,105, закон о домобрану није направљен *за једну годину* Г19,

по + А *i ne daš po dukat* за сваку лаž ПЦП172, Стави свако од њих *по дукат* на окџ ПВД1,8, и *по вас дан* другариле шијући, везући и свијет на решето премешући ПВД10,42, чувајућ *по вас бијели дан* крмке од лупежа ПВД13,61, Пошто оциједимо *по једну чашицу* оне мученице ПВД26,146.

б) 1. Одвајање појма једног од другог означава се и у њиховом поређењу када је потребно истаћи неку разлику међу њима. Та неједнакост се исказује у Љубишином језику најчешће обликом генитивне синтагме са предлогом *од*, а понекад и стављањем везника *него* међу појмовима који се пореде:

– У одбору... морали би ви сјећети, као један *од најискуснији наших православна* П21, У политични живот кад се већ мора умријети боље је *од колна* него *од малог огњица* П34, Тамо ће доћи Луетић најбољи *од свију коммисарах* П60, *ako mislite da će nam biti bolji Furlan od dužda* ПЦП17, *Ali treba da svoje poštenje/ Veće čuvam od očih* у глави ПР2,165, *nije došla od cara nego od namjesnika* Г18,

– Тежа ми бјаше руга *него* ли *штета* ПВД17,97.

Свакако је занимљива конструкција: *A uvehne zelen borje, bor od brata* ПЦП41, која има квалитативну поредбену функцију. Први члан поређења је у позицији генитива са предлогом *од*, а ријеч у односу на који се врши поређење добија самосталну падежну функцију (*брат као бор*)¹²¹⁰.

Неку врсту поређења имамо и у следећим примјерима:

али свакако да би волио Века *него Лапену* П8, *Ako je kome mili komad no narod nek se progje* П69, *Draži je meni moj obraz no muž i sin* ШМ36.

¹²¹⁰ Пижурница, Љубишица и В. Поповић, 190.

2. У поредбеној функцији Љубиша употребљава и генитивну и акузативну синтагму са предлогом *мимо*, као у примјерима:

гдје си јутрос забраздио *мимо раздјела* ПВД9,39, али му је паша *мимо наше* ПВД17,96, залуду прикладне и угледне *мимо жена* ПВД,23,127, обручисмо се *мимо људи* ПВД16,94, злосрећко *мимо друга* ПВД19,105, ја рођујем *мимо ђока редовнике кротке и богобојазне* ПЦП252, него што окаља образ и оружије на женску главу, која га је залуду љубила и жељковала *мимо ђока* ПВД10,47, пак је правда божја навела да се обручи *мимо ђока* ПВД10,48, *pade na nas čudo i grdilo mimo ljude* ПЦП150, за то су овдје воћке слатке *мимо игдје* Ч7,8.

Петар I не употребљава овај предлог, док је у језику М. Миљанова забиљежен четири пута – два пута уз генитив и два пута уз акузатив и то са компаративним значењем у три примјера¹²¹¹. У поредбеној функцији у језику В. Поповића овај предлог јавља се само са акузативом, док га у овој функцији Ј. Томановић употребљава уз генитив¹²¹².

3. Генитивна синтагма са предлогом *преко* употребљава се с изразито аблативним значењем у компаративној нијанси са значењем *више од, изнад* онога што означава генитив уз који предлог стоји, као у следећим примјерима:

није сам имао иошт времена да се извјестим јер ја имам посла *преко јего* П27, *Преко тога* извадило се за женску школу фиорина 200 П57,

чиме се Љубиша слаже са језиком Петра II Петровића и Марка Миљанова¹²¹³.

4. Предлог *више* + *генитив* може да има и компаративно значење, а јавља се и у комбинацији са предлогом *од* и каквим бројним изразом или са везником *по*¹²¹⁴:

ima više javnih nadpisa po dućanima i obrtnim mjestima u Srbsko-Hrvatskom jeziku, nego kroz cijelu Dalmaciju Ч3, ер у прве неймаше *више одъ двіе тисуће войске* С56, Има у Паштровићима *више одъ 37 већи и мањи села* Ч1,118, изнио из куће *више по 1500 дугова* П1, *jer su mu dodiale duševne patnje više no tjelesne boljesti* ПМ6.

5. Једна врста поређења казује се и генитивном синтагмом са предлогом *прам/спрам*, који је одлика и Његошевог језика¹²¹⁵, као у следећим Љубишиним примјерима:

zaborave zakon o landwehru spram ove nove naredbe Г18, но је сума мала *прам земље* коју продавам и мојих потребоћа П44.

¹²¹¹ Остојић, *Петар I*, 218; Глушница, *Миљанов*, 264.

¹²¹² Пижурница, *Љубиша и В. Поповић*, 203; Суботић, *Томановић*, 213. О овом предлогу види Б. Шљивић-Шимић, *Предлог мимо у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, III, Нови Сад, 1960, 140, 144, 150.

¹²¹³ Стевановић, *Речник Петра II*, 142; Глушница, *Миљанов*, 264.

¹²¹⁴ Исп. за црногорске говоре – Пешикан, *СК-Љ*, 191; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 149.

¹²¹⁵ Стевановић, *Речник Петра II*, 328–329.

6. Конструкција *според* + *генитив* поред мјесног, узрочног и неких других значења има и поредбено значење у језику нашег писца:

јадни ти млетачки огњеви *според ове горуће пучине* ПВД3,21, У нас се суди лупешка глава у *по* цијене, а женска *според јуначке* ПВД10,48, спази да му је домаће покућство сиромашно *според нове ношње* ПВД32,129, *ду*же тражи *хрпу според Furlana* ПЦП18, имавши призрење на сиромашна села која су данас запуштена у опћем обучавању *според градова и вароши* Г20.

Једна врста поредбеног односа исказује се и експликативним генитивом који је унеколико дијалекатског карактера, јер је у свакодневном језику више распрострањен генитив са предлогом *од*¹²¹⁶:

kakva rpa ljudetine то *бијаше* ПЦП132, *није ту била војсци* *шала* *натежати се* *onom hrpom zvona* *низ* *оне продолі* ПЦП189, *од којег се једва извуће* *potocima krvi* *својјих* *viteškijeh sinovah* ЦМ12.

У овим примјерима управна ријеч објашњава појам са именом у генитиву – *рпа*, тј. *гомила људетине* значи *људетину* која личи на *рпу*, *хрпа звона* значи *звоно* које личи на *хрпу*, *потоци крви* означавају *крв* која попут *потока* тече. Овакви примјери одликују и језик Марка Миљанова¹²¹⁷.

7. У Љубишином језику забиљежили смо извјестан број примјера са конструкцијом *за* + акузатив у поредбеној функцији, који су народног карактера¹²¹⁸:

Ја сам се био забунио мојим здрављам не толико *за мене* колико *за моју фамилију* П61, Тешко сам се препао не *за мене* но *за ово јадно чељади* П62, *више за красоту оружја и хитрину коњску* *чезаше*, негъ *за пирове* и *блуднице* С7, Самномъ се служ'те или *за войводѧ* или *за войника* С20, утврде да увале новоме зету бабу *за невјесту* ПВД8,34, Бјаше кнез горостасан, крупан, а висок *за чоѳка* и *по* ПВД7,30, *pak ga potrbuške svalio, a vrh njega gomilu za ѳoeка* *visine* ПЦП242.

Поређење сличног типа имамо и у примјерима: *I ono što nagje plati skupo за оѳи* ПЦП30, *pak joj je svaka kap draga за оѳи* ПЦП173.

Значење мјере које је засновано па компарацији налазимо у познатом изразу *за длаку*, који у следећим примјерима има значење *замало*: *Za dlaku* га не *proždrije* ПЦП49, *Za dlaku* се не *romati* ПЦП143. Вук Поповић овај израз употребљава у значењу

¹²¹⁶ Стевановић, *Савремени II*, 210–212; *Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од*, 257–258.

¹²¹⁷ Глушица, *Миљанов*, 264–265.

¹²¹⁸ У Црмници се умјесто инструментала *за* мјеру уз компаратив употребљава *за* + акузатив или сам акузатив, исп. *виши за највишега чојка*, *половишу* је мањи они његов виноград од онога мојга и сл. (Милетић, *Црмница*, 527).

нимало¹²¹⁹. Петар II употребљава акузатив са предлогом у са значењем *умало*, *замало*¹²²⁰.

8. Компаративно значење имамо у инструменталу без предлога или са предлогом *пред*: *stasom i obrazom ljeprša od svakoje koju sam do jutros gledao* ПЦП36, ја у то побјегни као срна *пред ловцем* ГО23, који су одлика и Његошевог језика¹²²¹.

9. Локативном везом са предлогом *прам* означава се да су два или више појмова равни један према другоме, или се стављају један поред другог ради поређења:

материна и сестрина жалост трну *прам сеоцком пријекору* ГО18, пред њом се кочио и банио као паун *прам пауници* ПВД12,58, Сва су оружија и силе пинтавне *прам тој царици* псба и земље ПВД13,67, Интересантни су статистички податци, с којима је Љубиша доказао у рајхсрату како је грађански елеменат *прам сеоцкоме* примљен Ч11,13.

У наведеним примјерима предлог *прам* употребљава се у значењу предлога *према* с локативом или има значење у *поређењу* са.

Кад је у питању поредбено значење ове предлошко-падежне конструкције, Љубиша се уклапа у савремене језичке узусе¹²²², дјелимично се слаже са стањем забиљеженим у народним говорима¹²²³ и литерарној традицији¹²²⁴.

10. Изразито је народна употреба локатива са предлогом *при* у поредбеној функцији, која је позната и старијим црногорским приповиједачима¹²²⁵, а одлика је и језика нашег писца:

отац заборавио домаћи ископ *при тој срамоти* ГО20, *svaki drugi zulum da je prost pri tome što im nosite post uz badnjake* ПЦП133, *da ne zaboravimo šutu pri roguši* ПЦП156, *Bolje da je grom spržio deset domaćina pri ovome zlu* ПЦП188, *zaboravimo i pregorimo ovo umrlo tijelo pri duši* ПЦП221, *Puk zaboravi kugu pri topu, čudo pri grdilu* ПЦП276.

11. Посебну врсту поређења налазимо и у Љубишиним примјерима у којима се употребљава именица најчешће у номинативу или неком другом падежу заједно са везником *као*. Видјели смо да се овакви прилошки изрази често употребљавају као одредбе за начин, али се овом везом означава и једна врста поређења, као у примјерима:

¹²¹⁹ Исп. *њој није за длаку мио* (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 200).

¹²²⁰ Исп. *У малу се длаку не искласмо*, да пас пасу довијек кажује, за крваво наше саставање (Стевановић, *Речник Петра II*, 162).

¹²²¹ Стевановић, *Речник Петра II*, 133.

¹²²² Стевановић, *Савремени II*, 518.

¹²²³ У бјелопавлићким се овај предлог у поредбеном значењу слаже са локативом, а у говорима Колашина и Роваца са генитивом (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 158; Пижурица, *Колашин*, 199; Пижурица, *Ровца*, 150).

¹²²⁴ Петар I употребљава предлог *према* са генитивом са значењима управљености и поредбеним, док се у језику Петра II овај предлог са генитивом употребљава са значењем мјеста, а са локативом у поредбеном значењу (Остојић, *Петар I*, 213; Вушовић, *Његош*, 50–51; Стевановић, *Речник Петра II*, 144).

¹²²⁵ Стевановић, *Савремени II*, 524; Стевановић, *Речник Петра II*, 156; Глушица, *Миљанов*, 265. За говоре види Пижурица, *Ровца*, 173.

саобћи ми каквога је степена добио ред Рендић, јели му *као твој* или *као Ђбра Војновића* П55, бијела *као снџег* а румена *као зора* ведра дана ГО5, сузило низ њу миро, свака кап *ка' зрно* бисера ПВД9,37, Имам ш њим, док уз хоће Бог, два ђетића *као два зрна* бисера ПВД12,59, рекне да је Ивка добра *као добар крух*, кротка *као голубица*, радиша *као бубица*, а марљива *као мравче* ПВД,22,118, *izagje jedan gjed, sijed као овса* ПЦП14, Ноћу ли *čekati као овса* ноћ ПЦП68.

131. Синтагме са значењем допуштања, замјењивања, намјене, супротности

а) 1. Генитивном синтагмом са предлогом *упркос* означава се да се нешто врши или да нешто бива и поред онога што значи име у облику с којим се предлог слаже:

и *упркос сваког рода* запријеска, Бока доби једном давно очекивану своју епархију П26, Но кад се таква црква може уздржати у *пркос толикога квареза* ПВД35,10, *ali u пркос svakog truda moga*, evo ga па *žalost opet ona izlazi onako nedopunjena i osakaćena* Ч5, *Ali u пркос sviju muka i nevolja*, он је у Далмацији први пут издао српско-dalmatinski Magazin ćirilicom Ч9, Но у *пркос те несвјесне осваде*, Љубиша би на ново изабран заступником бокешким Ч11,29, *seljaci su se u пркос iznimnog stanja držali skupštine i dogovora* Г18.

Предлог *упркос* у овом значењу није забиљежен у језику Петра I и Петра II, док га Марко Миљанов употребљава са дативом¹²²⁶.

У Љубишином језику забиљежили смо и примјере са предлогом *узпркос*, који се ниуколико не разликује од предлога *упркос*:

tako da su Stevanu i nehotice omicali pogledi na curu, *usprkos ognjenog plamena* ПЦП30, Као помирење ја разумијем оно ђело... по којему се враћају грађанину она добра која га држави везана држе, *уз пркос кршевите и неполодне земље* на којој станује Г19.

2. У концесивном значењу Љубиша употребљава ријетко и локативне синтагме са предлогом *при* који одликују и језик неких старијих црногорских писаца¹²²⁷: по пам *bijahu ostale u nadluškomu polju jalove zemlje, ter при tolikoj zaludnoj muci* mrasmo od gladi ПЦП166.

б) 1. Кад је ријеч о предлошко-падежним конструкцијама и изразима који се употребљавају за одређивање односа замјене, Љубиша најчешће употребљава генитив са предлогом *мјесто* или чећше стари облик *мјести*, као и сложени *намјесто*¹²²⁸:

–За моћи добити од американске владе друге двије картеле *мјесто онијех* што је море изјело П56, ерџ *мјесто ум крџности, невиности*, раскошност и лакомство царствоваху С3, наговори мужа да какогод подметне новоме зету ојађелу кћер

¹²²⁶ Остојић, *Петар I*, 202; Стевановић, *Речник Петра II*, 443; Глушица, *Миљанов*, 265.

¹²²⁷ Оваква употреба забиљежена је и у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 265–266).

¹²²⁸ Стевановић за језик неких старих писаца биљежи облике *меште*, *мјеште* (Стевановић, *Савремени II*, 357).

мјесто оне вјерене ПВД8,33, Нуко, кум крштени, овђе стоји мјесто браниоца и покровитеља, као звук мјесто гласовитости ПВД15,89,

– Я ћу приморати Мыла да стане мѣсти рада П2, да ће он мјести Витурa кандидирати Бека П8, указати добро лице мѣсти срца С10, има закона што прописую мѣсти смрти изгнанство С51, примам тебе мјести њега ГО8, да ти није диѣно слати мјести себе другoga ПЦП14, обећава да ће послати најбољега момка да ми, мјести њега, кумује ПЦП145, рекао биh да је мјести мука примio благо да iskopa Prevlaku ПЦП233, А да је мјести дара била смртна чаша, ја бих је попио ПВД3,22, но мјести дјевера погоди злом срећом Златију ПВД10,46, да примите од мене дарове, мјести онијех изрода што ме оставише саму ПВД,23,126, осуди на смрт и стријељ два калуђера... а то их убије мјести Саве Ч11,7,
– намѣсто и ѣга простый Синдикатъ постави Ч1,125.

2. Љубиша употребљава у овој служби предлошке изразе у име, у његово име, у туђе име и сл. као и на име често и у комбинацији са генитивом, који се јављају у језику старијих црногорских писаца и у неким народним говорима¹²²⁹:

– посланица... донешена му рече у име Камилине С34, kako se po smrti Petra III oglasio Carem и његово име неки Pogačev u dnu Rusije ШМ12, Може бит да strada и туђе име ПЦП54, да ме не убiju и име турчина ПЦП62, нас кметиће гули i timari и gospodarevo име ПЦП199, да Мijat и popovo име slobodno изаgје ПЦП225, upita Beskuća Igumna и име providnikovo ПЦП252, Осудимо да даскале напише баби другу икону у име Св. Николе ПВД9,41, Него знаш што ти се могу зарећи у име тога мита ПВД17,98, али ми се најмудрије чини да је освештамо у име светога Илије громовника ПВД20,109,

– и да на име трговаца и пучанства ти протестираш П49, пак би pritrčavao на Cetinje да на име Vladike суди i miri zemlju ШМ16, који су на име владичино говорили ПВД34,210.

3. Конструкција за + акузатив употребљава се у значењу замјене без помјереног значења у корист предлошко-падежне везе за + генитив, као у неким црногорским говорима и језику Петра II¹²³⁰:

Зато ја му давам другу моју за исту суму од 30 наполеона П44, измѣнити се лажь за истину С51, за убијена сина примио благо па се каматом хранио ПВД1,13, кад се ко кому освети и врати жалост за срамоту, или спрдњу за шалу: Звек за мирис ПВД2,15, чисто би се у ружне растали да смијах кому казати како дадосмо Дужду бабу за невјесту ПВД3,22, не хћех дати своју за женску памет

¹²²⁹ Миљанов употребљава облике мјесто, на мјесто, у име (Глушица, Миљанов, 266), В. Поповић мјесто, намјесто, на мјесто, на име (Пижурница, Љубиша и В. Поповић, 187). За говоре исп. Ћупић, Бјелопавлић, 153.

¹²³⁰ Пешникан, СК-Љ, 191; Вушовић, Његош, 49–50.

ПВД27,152, Да уступи земљу венесјанску/ Јал' за новац, јали из милости Б6, *Što za mito predade Francuzu/ Od Milana vrata poglavita* ПР2,165.

Овом особином наш писац подудара се са језиком већине црногорских писаца, Љубишиних претходника и савременика¹²³¹.

4. Забиљежили смо и необичне примјере који се могу подвести под значење замјене – *дати главу за откуп душе, откупити главом душу*:

ostaviti u Mlecima glavu na otкуп zarobljene duše ПЦП226, On te је bio naveo da otкупиš glavom dušu ПЦП227.

в) 1. Најчешће синтагме са значењем намјене у језику С. Љубише су дативне синтагме, као и у савременом језику:

Гусле су дали кулатоме *Крилу Милиновић* П9, Пошли дакле *Занелли* П15, он је брзојавио *некоме капетану Орешкових* П16, да му измамим коју пару да пошље тамо *Родићу* П20, Данас немам кад писати *Петру* П28, данас пишем *његову секретар* П29, послаћу *joj* невјесту П32, сам послао *Олги* манин поштом П47, поручиваче *момцима и слугама...* да напану С50, *da daš trideset svetomu Marku* ПЦП10, *ponesi braći svoj pozdrav i milost duždevu* ПЦП15, *Ja davam duždu poklon i danak* ПЦП76, не можемо ни живјети ни умријети што се *нама* давати не ће као посјетиоцима ПВД16,92, Посланице књиге, намијењене/ *Својој љуби, драгим пријатељем* Б36.

Забиљежили смо и неколико примјера датива намјене, кад нијесу у питању жива бића:

И Никола хоће да устав *да црнојгори* П12, Будући да данас немам времена писати *кући* П20, *da se skuha nešto branja večeri* ПЦП25, *da napune deset bačava vode brodu* ПЦП65, Ако ли није чувен ни *чувању*, ни *орању* ПВД15,84, што је био римски цар Аурелијан *сунцу* намијенио ПВД31,89.

2. Акузативним синтагмама са предлогом за такође се казује коме, односно чему је нешто намијењено или усмјерено, као у примјерима:

да те Рендић стави у Коммисију мјесну за *глад* П54, *no ću ti pravo kazati da za tvoji kući* није ПЦП44, што је тежио за *уједињење* троједне краљевине Ч11,9, Љубиша је испословао 18 000 ф. за *нови поштански пут* пред градом Задром, а 300 000 ф. за *пут* с Котора на црногорску границу Ч11,27, Сувише је уз државне благајне измолио 25 000 ф. за *римску цркву* у Врлици; 20 000 ф. за *православну цркву скрадинску* и за *манастире Савину* и *Подластву* Ч11,27.

3. Необична је употреба предлога *на* са акузативом умјесто датива без предлога или са предлогом *к/а*, која је народног карактера, а забиљежена је и у језику Вука Поповића¹²³²:

¹²³¹ Исп. Остојић, *Петар I*, 218; Глушница, *Миљанов*, 266; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 200.

¹²³² Исп. за језик В. Поповића (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 204). У црмничким говорима уз име неког трговца поред предлога *код*, у употребава се и предлог *на* (Милетић, *Црмница*, 525).

јели прије свог кретања послао те карте *на Рендића* П43, Шјутра дан дође царски брзојав *на заповједајућег генерала* Ч11,15, Она је *на тебе* okrenuta тако да је ти skužati možeš П70.

4. Љубиша употребљава предлог *прам/а* и *спрама* поред датива и са генитивом у служби означавања намјене и управљености:

– Starinska viernost naša *pram Absburškoj Lozi*... činiti će Ч4, Само се радујем да могу то рећи, да је Њ. В. Цар увјерио вјерности и привржености Бокеља *прам својој особи и царскоме Двору* П86.

-- Мы писмо іонгѣ рѣшили одношае явногоъ права наше кралѣвине Далмаціе *спрамъ нашихъ кралѣвинахъ* Г1,1, докѣ се Њѣгово Величество не удостои рѣшити одношенѣ явногоъ права Далмаціе *прамъ Хрвацке и Славоніе* Г1,4, nepovierenje *prama sadašnje Vlade* ukazati Г5,342.

Употреба ове предлошко-надежне везе ријетка је у језику старијих црногорских приповиједача. У језику Пистра I забиљежен је само један примјер предлога *према* са дативом, док Миљанов употребљава предлог *према* и *спрема* са генитивом и ријетко са дативом¹²³³. Примјери употребе *према* са генитивом независно од значења који има забиљежени су код Вука, и у језику војвођанских писаца¹²³⁴. Оваква употреба са генитивом је застарјела и има дијалекатски карактер¹²³⁵.

5. За изражавање намјене код Љубише срећемо конструкцију акузатива са предлогом у, која је неуобичајена у савременом језику, умјесто акузатива са предлогом *за*:

Kad roditelj neće da đā komu kćer *u ženu*, ovaj je zajmi ПЦП8, da mu preda... jedinicu kćer *u ženu* ПЦП12, da bi mu rad pokloniti kćer jedinu *u ženu* ПЦП23, Ivanbegom udovcem, osvati se gospoština, davši mu vladiku Katu Oria *u ženu* ПЦП64, Ако ми даде газда кћер *у жену* ПВД30,7.

6. Предлог у са генитивом може означавати и намјену појму с именом у генитиву, као у примјеру: измолио је Љубиша *у цара* да се определијеле 80 000 ф. Ч11,27. Слични примјери јављају се и у Његошевом језику, а забиљежени су и код војвођанских писаца¹²³⁶.

7. Умјесто датива, биљежимо веома особену конструкцију генитива са предлогом у: Dobro jutro *u kuma Marka*, na dobro mu božić i badnji dan ПЦП134.

¹²³³ Остојнић, *Петар I*, 216; Глушница, *Миљанов*, 266.

¹²³⁴ Исп. за војвођанске писце Херити, *Јанковић*, 280, напомена 1151. За Вука види: Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 147; Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 138.

¹²³⁵ Стевановић, *Савремени II*, 354–355.

¹²³⁶ Исп. за Његоша (Стевановић, *Речник Петра II*, 412). Оваква употреба одлика је војвођанских писаца (Стевановић, *Савремени II*, 313–314).

г) 1. У Љубишином језику управљеност насупрот некоме или нечему означава се генитивом с предлогом *против*, *противу*¹²³⁷ и ријетко са застарјелим *супроћ*¹²³⁸, који је одлика Његошевог језика¹²³⁹:

– прима често безимена писма *protiv kotorskoga suda* П83, окрене оружије *protiv hesapevijek vojnika* ГО10, Онај Бог што вас је изабрао за своје оруђе *protiv nas* ПЦП76, пошље га су сто hiljada vojske *protiv Mletaka* ПЦП83, zakleo me је да га nikad не тргнем *protiv krsta* ПЦП87, nas kmetiče уће да ustanemo *protiv gospodara* ПЦП215, Кнез, властелин млетачки, није цијенио да Браић смије говорити *protiv властелинове бесједе* ПВД18,103, Стефан је говорио... *protiv избора и ишљања заступника* у Беч Ч11,8, да говоримъ *protivъ закона обћинскога* Г1,1, – јер је тамо показано да је устанак дигнут *противу Турске* П17, Ovo је, Čestiti Kneže, трећи put да не Мошкови pobadaју на rat *protivu Turakah* ШМ42, да се на све strane зарочну zagjevice *protivu nekrsta* ШМ43, И припаса палаш оковани,/ Они исти, који је носио/ На Крмеју *противу Мошкова* Б12, том приликом народ окретати *противу оних идеалога* Ч6, гласујући *противу језика* Ч6, које нису imale никакву vojenu svrhu *protivu buntovnika* Г18.

– Валови се дигли на брегове,/ те нагоне брода *супроћ брода* Б29.

2. Љубиша понекад употребљава и предлог *против/у* у служби означавања става према појму чије име стоји у дативу¹²⁴⁰:

наставио рад са државом у име пропаганде и *против интересу* али ће га преварити П17, Њем да оће да potraži *protivu Boki* iznimno stanje П70, kad јих нема ко водити на pljenove и ајдучију *protivu nekrstu* ШМ7, u svakom ratu бити дружина *protivu nekrstu* ПЦП16, да ће се prosuti зује и valovi који *protiv meni* breче ШМ21, који је нашљедио од старијех охолост и мржњу *против пучанима* ПВД28,156, почне у Боци побуна *против уводу закона* домобранског Ч11,14, генерал Мармонт није никад војштио *противу Грбљу* Г19.

Врло ријетко се јавља у Његошевом језику са дативним значењем¹²⁴¹.

132. Агенс

Љубиша употребљава двије врсте предлошко-падежних конструкција за означавање агенса – од + генитив са великим степеном фреквентности и инструменталне синтагме у ограниченом броју примјера.

1. У функцији вршиоца радње у пасивној реченици Љубиша употребљава генитив са предлогом *од*:

¹²³⁷ Исп. Остојић, *Петар I*, 215; Глушица, *Миљанов*, 267; Суботић, *Томановић*, 201.

¹²³⁸ Предлог *супроћ* је застарео и веома је риједак (Стевановић, *Савремени II*, 352). Змајевић употребљава предлог *супроћ* у значењу *против* са дативом (Пижурица, *Змајевић*, 345). Забиљежен је и један примјер у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 215).

¹²³⁹ Стевановић, *Речник Петра II*, 362.

¹²⁴⁰ Стевановић, *Савремени II*, 379.

¹²⁴¹ Стевановић, *Речник Петра II*, 191.

да садашња борба о језику постаћу је од *Лапенне* П6, да је и позван био овђе од *Вигнера* П17, Бралићев уток био је од *Одбора* одбачен П24, Овај епископ није изабрат од *снота* П26, За месо сутра ће бити брзојавно наређено од *генерал Команде* П54, храмове Божије одъ *предкова* сазидане С12, одъ *оца* стиженъ, повраћенъ, посѣченъ С39, да с био скоро превласћенъ одъ *Габинија* С47, Ја дакле нијесам облашћен од *свог двора* с тобом уговарати ГО16, да је *proklet od Boga, od svega kola nebeskoga i od mene* ПЦП46, преварен и обманjen од *Млечића* ПЦП82, молјени и призвани од *Paštrovića i Spičana* ПЦП163, ако ми буде од *Boga* sugђено ПЦП217, која с била најпре одъ *Екатерине* одобрена, па послѣ одъ *Павла и Александра* умножена Ч1,118, Саграђенъ с одъ *Пашировичана* Ч1,119, од *милости Н. С. књаза Николе* скоро наименован владиком острошкијем Ч11,7, *Говор...* био је печатан од *неколико задарскијех Срба* Ч11,30.

Употреба пасивних реченица у којима је конструкција од + генитив изазивач радње, стања, односно расположења, заправо ствари субјекат, честа је у језику неких старијих црногорских приповиједача¹²⁴².

2. Агентивна значења у Љубишином језику могу се исказивати и обликом инструментала који се јавља „са функцијом спроводника вршења или са функцијом изазивача стања“¹²⁴³, као у следећим примјерима:

быти оно двадесето лѣто проречено *гаталицама* крозъ многа знамена С47, Но Цезарь... *упытанъ Консоломъ*, овако се изрази С50, Садъ Катилина видећи се *непріятелѣмъ обколѣнъ* С57.

Ова појава није својствена ни језику народних умотворина, ни књижевном српскохрватском језику из старијих периода, и у науци се објашњава утицајем руског језика¹²⁴⁴. Забиљежена је и у језику Петра I и Петра II Петровића¹²⁴⁵.

h) Још о неким другим случајевима употребе надежних синтагми

133. 1. Стефан Љубиша употребљава речце *ево, ето*, док у анализираном корпусу нијесмо забилијежили ниједан примјер с речцом *ено*. Уз речце *ево, ето* налазимо поред облика номинатива и облик генитива, што не одговара стању у црногорским говорима гдје се употребљава најчешће облик номинатива¹²⁴⁶:

– *Ево и раде шалѣ нѣшто робе* П1, *ево кралѣви и народи* погранични прѣтит’ имъ С6, *ево љовјек* по мене ПЦП13, *donesi novac a svetac evo* ПЦП140, *Evo zla*

¹²⁴² Овакве конструкције сасвим су обичне у језику Петра I, Петра II и М. Миљанова – исп. Остојић, *Петар I*, 203; Тепавчевић, *Пасив у језику Петра II*, 383–386; Глушица, *Миљанов*, 267. Није забиљежен ниједан примјер од + генитив у пасивним реченицама у језику А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 149).

¹²⁴³ М. Ивић, *Инструментал*, 67.

¹²⁴⁴ Стевановић, *Савремени II*, 444.

¹²⁴⁵ Остојић, *Петар I*, 222; Вушовић, *Његош*, 56.

¹²⁴⁶ Пешкан, *СК-Ј*, 187; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 109. У колашинским говорима уз *ево, ено, ето* углавиом је облик номинатива, а ријетко се јавља и генитив (Пижурица, *Колашин*, 194). На другој страни, у ускокским говорима уз показне речце *ево, ето, ено* јавља се облик номинатива, генитива и датива (Станић, *Ускоци*, 72).

zima na kutnjem pragu ПЦП266, *Ево разложи* моя Господо Г1,3, *evo puna godina* Г22,3, *А ето ти* живиш у истој кући П50,
– виеруј ми *ево среће* П58, *Ево среће*, ако Бог да ШМ2, *Ево Cara* из Crmnice ШМ43, *evo čuda* ПЦП133, *Ево Султана* на коњу ПВД31,90, *Ево згоде*, а *ево прилике* Б8, *eto ti prge* ПЦП26.

Миљанов уз речце *ево*, *ето*, *ено* користи само номинатив, док Петар I поред номинатива понекад користи и генитив¹²⁴⁷. Даковић чешће има генитив, мада нијесу необични ни облици номинатива¹²⁴⁸.

2. Генитив изненађења ријетко се јавља у језику нашег писца. Забиљежили смо примјер: Боже драги, *чуда великога* Б29.

3. Генитив заклетве у коме стоји име појма којим се заклиње фреквентан је у Љубишином језику:

Чујем да ми гос. Пстар Суботић нешто злотвори а *боба* ми нема рашта П52, *Бога* ми ако се нијесте шалили П32, Но *Бога* ми и люди побѣда є наша С20, тако ми *četvero postah* ШМ10, тако ми *pašo četvero jevangjeljah* ШМ39, тако ми *današnje carice negjelje* ПЦП10, тако ти *onoga hljeba* што смо заједно јели на галији, и *onijeh muka* што смо заједно дијелили ПЦП65, Вјеруј ми, тако ми *sutrašnjega roždestva hristova* ПЦП137, тако ми *spasitelja svijeta i leturgija* ПЦП171, *Христа* ми спаситеља, хѣх га убити ПВД4,24, ја му се не бих, *среће* ми, дигла ни са стога гноја ПВД,22,121, Ја не знам, *душе* ми Г29,17, Моје ми *вјере*, нити сам се ја продао Г29,22.

Име онога који се заклиње стоји у облику датива, који допуњава генитив појма којим се заклињемо. Наведеним примјерима додајемо и примјере датива у заклетвама:

ја *ti* се *kunem* да не знам ништа ПЦП55, А *što si* сгријешио, *kami ti* мајси ПЦП142, тако *ми* што ведри и облачи ПВД5,27.

О употреби инструментала заклетве већ је било ријечи у поглављу о допунама глаголима *клетти се*, *заклињати* и сл. (в. т. 100. в. 4)

4. Поред наведених у заклетвама се налазе и акузативне синтагме са предлозима *за*, *на*, у (о предлозима *на*, у в. т. 100. в. 4)¹²⁴⁹:

за + А Но *за Бога неумрлогъ*, вами говоримъ С52, *за неумрлогъ Бога*, ако бы и было овђе грехоте С52, Не *kume за svetoga Jovana* ПЦП137, У *razlog се ljudi за jednoga Boga* ПЦП161, У *pamet се dakle, за jednoga Boga*, да не изгинемо *ludo* ПЦП194, Немој тако, *поре, за ране бође* ПЦП235, Но се у *pamet, за jednoga Boga* ПЦП2,384, А други: не *сутра за ране божије* ПВД6,29, Пустите ме, *за милога Бога*, да бједна идем ПВД13,64.

¹²⁴⁷ Глушица, Миљанов, 268; Остојић, Петар I, 201.

¹²⁴⁸ Остојић, Даковић, 148.

¹²⁴⁹ Миљанов употребљава акузативну конструкцију са предлогом *за* најчешће уз речцу *аман* (Глушица, Миљанов, 268).

5. Датив интересовања или етички датив којим се изражава истинска или тобожња наклоност и интересовање Љубиша најчешће изражава у дативима замјенице првог лица, а понекад и другог лица:

молим да *ми* поздравите домашње и да ме уздржите у вашој љубави П20, радити у корист... милог *ми* отачаства П58, Да сте *ми* здрав и весео П64, Скочих *ти* ја... на један износити камен ПВД7,31.

6. Овдје ћемо споменути значења неких предлошко-падежних веза:

а) Предлог *преко* се често у Љубишином језику употребљава уз генитив имена посредника и означава помоћу, тј. посредством кога или чега се нешто врши или zbива, а што је одлика старијих црногорских писаца¹²⁵⁰:

да је то... било саобћено *преко* Хрдала П15, којег сам вам послао *преко* г. Милашковића П19, Књаз би у 15 данах имати ваше привољење *преко* мене П21, Шаљемти *преко* Ђите карте реверсала П37, *danas šaljem preko Jova Glisića* f 700 П71, Онда *преко* Консола множь велику Сенатора обљезише С18, спљшно *преко* Фџивје одкри му прѣварѣ С28, Prinudi staroga Savu *preko* Vasilije da pošalje Crnogorcima pismo ШМ29, Podmiti vas Mlečić, *preko* popa Androvića ПЦП166, учини Војвода *преко* пријатеља да му пукне зли час ПВД15,87, Љубиша је предао дотичноме одбору, *преко* члана му Барона Прата Ч11,13.

б) Видјели смо да конструкција *врх* + генитив има цијели спектар мјесних значења, али ова предлошко-падежна веза у Љубишином језику значи понекад и однос владања или руковођења: ја *nemam vrh sebe* gospodara ПЦП166, *ako ste bolji i jači* Bog је *vrh sviju* ПЦП179. Слични примјери забиљежени су и у језику Вука Поповића¹²⁵¹.

3. Именичке јединице са придјевским конституентским значењем

Именичке јединице са придјевском конститутивном вриједношћу веома су разноврсне у језику нашег писца. Предлошко-падежне синтагме употребљавају се са разним придјевским значењима. Тим синтагмама се приписује неком именском појму на одређен начин придјевско конституентско значење, као нпр. квалитет, припадност, одређивање материје и слично.

а) Квалитативна значења

134. 1. Квалитативним генитивом се означава особина појма уз чије име стоји и врши придјевску функцију:

Луције Катилина родомъ властелинъ, бы великогъ *дѣха*, крупногъ *стаса*, но ђуди покварене и зложне С5, бы Курје, *рода рђавогъ* С23, *Осредњега струка*, вита као јела, *црнокоса а остроока* ГО5, Махмут, *чѣк крвава ока*, *груба погледа*, *отресна говора*, пробешједи ГО14, Бјеше се одио у бијелу доламу... висок, *платијех коса* и

¹²⁵⁰ Оваква значења забиљежена су и у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 211), В. Поповића (*Љубиша и В. Поповић*, 193), А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 157).

¹²⁵¹ Исп. Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 181.

очију ГО22. Izgledaše *osrednjeg rasta, prikladna struka* ПМ1, Мушки су *visoka struka* ПЦП6, Kanjoš Macedonović, *čovjek niska struka* ПЦП10, *dovede jednoga čovjeka suha a visoka* ПЦП12, *Visoka struka, crne kose i očiју, rumena lica*, izgledala је Ruža lijepa i prikladna ПЦП30, Делија међу првијема... *дуга врата и перчина, плавијех кога и очију* ПВД12,57, Један харнаут; *црн као арап, сух као пањ, густијех бркова, стравична ока и погледа, закучаста носа, косјеверна облика*; *набио на главу црвени фес* ПВД13,63, Уложи да збори један старац *руњатијех прцију, сатављенијех обрва* ПВД16,91, *Visokog i urednog stasa, lepog oblička, ljubkog srca, najblažeg običaja*, био је Petar od svog naroda obožavan Ч2,211.

2. Наноредо са оваквим генитивом обичан је у служби атрибута у Љубишином језику и инструментал са предлогом *с/а*, као у савременом језику:

Осредњег струка, вита као јела, црнокоса а остроока, *с грином зуба* ГО5, *nahodi se i danas njegova zastava s grbom* ПЦП84, *neko ti odnese zvono s crkve* ПЦП188, Neki Radun od stotine ljeta, *što je bio nekad manastirski kuhar, s krvavijem očima* ПЦП241, *pretvore u kalugjere sa sijedom bradom do pojasa, s kamivalkom i sa sinovnikom* svaki ПЦП270, *Prvjenčio je kao domaćin miholjski barijak s krstom* ПЦП273, Ивки је око сврело на једно црногорско момче, згодно, зорно, *с рудијема косицама а с црним брчићима* ПВД,22,118, навлачила млада модри корет *с рукавима* црвене свите ПВД,23,124, *nosili svakad zastavu crveno-bjelu s orlom carskijem* Г18.

Архаичност инструментала у Љубишином језику потврђује се инструменталом без предлога умјесто инструментала с предлогом *с* у атрибутској функцији:

а наше хиљаду Ђакова по црнојгори, Боки и Буковици немају књига *добром прозом* П63, *шједе два старца гологлава, бијелима косама до појаса* ПВД20,112, *Među ovijem kalugjerima bijaše starac sijedom bradom do pojasa* ПЦП86, *Кад дође Арбанас да се пише; силян а здрав, црвенијех образа као рак јастог, глатке шије као јазавац, осмијехом на усницама* ПЦП25,139,

који су у његов језик могли ући из народних говора¹²⁵².

3. Генитивна конструкција са *од* у квалитативној служби у језику С. Љубише стилски је веома особна, као у следећим примјерима:

који не имавши *од срца* порода, остави све његово сухо и сирово Златији ПВД10,45, да те Бог обрадује *од срца* породом ПВД12,59, Бјаше им Бог дао *од срца* порода ПВД13,77, *Da mu božja volja sačuva iskrene prijatelje gdje godj kojega od uzdanice* имао ПЦП33, *kao da si ti od udaje* ПЦП39, *imaš u Zubcima vjernijeh kmeta od cijele uzdanice* ПЦП67, *nijesam ja od udaje* ПЦП79, *u nas je ovaca od svake vjere* ПЦП136, *Nije moje meso nikad bilo od prodaje* ПЦП157.

Оваква употреба забиљежена је и у језику старијих црногорских писаца¹²⁵³.

¹²⁵² Исп. Павловић, *Падези у говору северозападне Боке*, 130; Вујовић, *Мрковић*, 306.

¹²⁵³ Исп. Глушница, *Миљанов*, 270; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 189.

Љубиша као и Марко Миљанов¹²⁵⁴ има атрибутску функцију и у синтаксичкој вези предлога *од* са бројним изразима:

Neki Radun *od stotine ljeta* ПЦП241, остави жену удовицу и од ње цуру *од шеснаест година* ПВД34,208, Није шала старцу *од осамдесет љета* ПВД37,104, узме старац другу жену, неко застарче *од тридесет година* ПВД22,117.

У овој функцији јављају се и генитивне синтагме са предлогом *без*, као и у говорима сјеверозападне Боке¹²⁵⁵:

Сву сам драгу ноћ мислила, кукавица *без дома*, како да оплачем своју напаст ПВД9,37, Слијепац тужни *без очнога вида* ПВД15,89.

4. Акузативна синтагма са предлогом *на* јавља се у квалитативној функцији: *суга на izbor* и *po rodu* и *po djelu* и *po divoti* ПЦП35, *četnici vruće krvi* и *na zor* ПЦП195.

Квалитативно значење акузативне синтагме са предлогом *на* које бисмо у савременом језику прије замијенили обликом инструментала имамо у следећим примјерима:

Неко би хтио попа домаћа, неко странца, неко удовца *на сирочади* ПВД6,28, *zame nam plijen iz Šaptine, sto koza, dvanaest govedi, i kravu muzovnicu na tele* ПЦП160,

у којима се огледа утицај народних говора¹²⁵⁶.

5. Мјесто које има значај квалификације имамо у следећим примјерима:¹²⁵⁷

помисле да сам од суда или бар *при суду* ПВД5, 26, да тражимо попа који је *при богу* ПВД6, 28, мислећи да су иконописци људи *при цркви* ПВД9, 38.

б) Генитив поријекла

135. 1. Генитив поријекла који је одредба појма означеног именом од кога зависи, на извјестан начин казује особину од чијег имена зависи. Њиме се означава коме поријеклу, роду, вјери, племену и сл. припада појам:

Дѣла *Атиняна* беше на мномъ мнѣнию знаменита С8, који му престаји два ћесарева чиновника, Пернета *четника коњаничког* и Шенпфлуга *поручника нјешачког* ГО1, *Starinom Mahina*, primivši vlasteostvo Mletačko ШМ14, Оно је tijelo despota Stevana Štiljanovića, rodом *Paštrovića* ПЦП186, Svjetovne stvari vodio је nagolo Todosije Mrković, kalugjer, rodом *Mahina* а starinom Baranin ШМ15, јер му се свијест дјела за једном момицом *ипањолског поклисара* ПВД1,12.

2. Генитив са предлогом *од* употребљава се такође са значењем одређивања управног члана по поријеклу или мјесту потицања, као у примјерима:

¹²⁵⁴ Глушица, Миљанов, 270.

¹²⁵⁵ Павловић, Падежи у говору сјеверозападне Боке, 131.

¹²⁵⁶ Исп. Он продао краву *на млијеку* у говорима сјеверозападне Боке (Павловић, Падежи у говору сјеверозападне Боке, 132).

¹²⁵⁷ Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 230.

да се владика *од румунскога* посвети П27, морам и онако отворити мој уред у Котору *од биљезника* П39, већ су ми на нос скочили нирнбратени, ринцбратени, росбратени и сви братени *од свијета* П51, да си слао на Цетиње депутацију главару *од села* П55, *ostadeli diete od te loze* ШМ5, друга два три *starešine od Nahijah* ШМ16, *od svakog plemena* по један човек ПЦП9, *Od ove loze* живио је у Млечима године 1848 Датајко Медин ПЦП46, роди два сина, Станишу *od Marije* а Гјура *od latinke* ПЦП133, Лјубим је ја... као оба брата *od мајке* ПЦП175, живјети спокојно као два брата *од мајке* ПВД1,12, Ка' за вриеме рата *од Кандије* Б23.

Ова предлошко-падежна веза карактеристична је за језик Вука Караџића, као и за језик црногорске литерарне традиције¹²⁵⁸.

Сличну функцију има и генитивна падежна веза са предлогом у: Јединац у мајке, Стефан, је био пропуштен и прохирен Ч11,7.

3. Овима примјерима додајемо и локативне синтагме са предлогом *по*, код којих се као критеријум квалifikације узима поријекло или сродство и сл.:

Мени је причао један дјед *по матери* ПЦП26, два прва братучеда *Stevanova*, један *по оси* а други *по мајци* ПЦП38, тер ми каза једна тетка *по матери* ПВД9,38, сироче што те *по мајци* својака ПВД15,84, која је својствена свакоме Југославенину *по крви и пореклу* Г19, нашој браћи *по крви* и *по закону* пута стежу ГО3.

4. Забиљежили смо и инструменталну синтагму без предлога са значењем поријекла: Ти си везире *старином* словинац ГО14.

5. Поријекло односно потицање означава се у Љубишином језику и генитивном синтагмом са предлогом *из*:

брзојавио некеме капетану Орешковић *из Биограда* П16, позвати... Цепарија *из Терацине* С46, Protopop Abramović *из Bjelica* који се водио ово коло ШМ29, Evo Cara *из Crmnice* ШМ43, svaka odiva donese sina *из roda* под опредлјаџом ПЦП35, што су listom бивали и Medini и Zanovići *из Paštrovića* ПЦП131, како га научи пророčica *из Bara* ПЦП202, два три starca *из sela* да суде и mire ПЦП230, Dogje sutra дан збилја пор Arso *из Spiča* ПЦП235, једанак одаберу четири старешине *из села* ПВД7,31. Једна жена *из села* такне се душе ПВД8,35, Причаху људи *из околињех села* ПВД26,143, архимандрит Василије с архимандритом Ђорђем Дрекаловићем *из Куча* и Давидом Радовановићем *из Кастеластве* много се је у те после плео Ч11,6, да се dignu posadice *из stražarica Dragalja, Stanjevića i Crkvica* Г18.

Честа употреба ове предлошко-падежне конструкције одликује језик црногорских приповиједача предвуковског и вуковског доба¹²⁵⁹.

¹²⁵⁸ Исп. за Вука Караџића Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 139–141; за црногорске писце види: Пижурица, *Змајевић*, 335; Остојић, *Петар I*, 203–204; Глушица, *Миљанов*, 270; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 191.

¹²⁵⁹ Остојић, *Петар I*, 205; Стевановић, *Речник Петра II*, 271; Глушица, *Миљанов*, 271.

6. Одредивање управног појма по мјесту потицања исказује се и генитивном синтагмом са предлогом *са*:

кад се примиер хоће женити Мићо *са стражнице* П27, Вукасовић *с Цетиња* без његова знања чини договор с Махмутом ГО9, *dogje vojvodi Miliću ulak s Cetinja* ШМ41. Дошли једном да се суде у буљанскога кнеза властелин приморац и сељанин *с Браића* ПВД18,101, купих једне године краву *с Чева* ПВД18,101, као и код Петра I, Петра II и М. Миљанова¹²⁶⁰.

в) Градивно значење

136. У придјевској функцији обичан је у Љубишном језику и генитив материје. У њему се често додирују сва три основна генитивна значења: партитивно, аблативно и посесивно:

да је магазин *од соли* веома далеко П37, кад би он био... *направио од опека* пријебој П59, *nebi stalo ni u kori od jajeta* koliko obrokom izjede ШМ10, *kad li je to druga i prostranija kuća; stube od mramora* ПЦП13, *Ja se sutradan ogjedni dolamom zelenom od kadife* ПЦП14, *Gašpar dohvati pero od guske* ПЦП48, *predvojene perdom od jelovijeh dasaka* ПЦП146, *stari se Radun podbočio na držalo od škljakure* ПЦП242, видим гдје је пала муха на коре *од јабуке* ПВД1,8, *Обла мрежа* окружена зрњем *од олова* ПВД2,17, *бацила прут од црна трна* обасута бодљикавијем чворима ПВД13.62, *Висило... велико огледало од биљуре* ПВД13.74, тако исто подну зрна *од олова* ПВД14,82, *јер је био мост од танке и гњиле букве* ПВД21,116, *пришито је округло пуце од сребра* ПВД,23,123, *Носи невјеста кошуљу од лањена платна* ПВД,23,124, *држао крај покроба од нажуте кадифе* ПВД28,156, *да гаће од раице* не пристоје везенијем цревљама ПВД32,129, *Полакоми се вук мислећи да је хлеб од жути брашна* ПВД32,130.

Оваква употреба забиљежена је у већини црногорских говора¹²⁶¹, као и код већине писаца с наведеног говорног подручја¹²⁶². Тако да је она у језику нашег писца народног карактера.

г) Посесивно значење

137. I. Генитивом без предлога *С*. Љубиша често изражава посесивност:

ако набавим као што се надам препис *уговора* П17, *да укине... куп милостије* П17, *повјдати... сазаклетв8 Катилине* С4, *ко одкрије трагове сазаклетве* С30, *Умбрено иј одведе у кући Брута* С40, *тадъ се уведе законъ Порција* С51, *види грозд коњаника* ГО1, *што је обноћ прекрило воду језера* ГО2, *насиље спаија*,

¹²⁶⁰ Остојић, *Петар I*, 205–206; Стевановић, *Речник Петра II*, 243; Глушица, *Миљанов*, 271.

¹²⁶¹ Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 133; Вујовић, *Мрковићи*, 226; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 111.

¹²⁶² Исп. Стевановић, *Речник Петра II*, 559; Глушица, *Миљанов*, 271–372.

прождрлост *agâ* и необузdana воља сваког мусулманина ГО13, *zeleno-zagašena šuma lovorike* никла у гроhotу ПЦП14, *slušaју lelek gjakovâ* ПЦП77, да се обратe сви једанаест топова против великих врата *grada* ПЦП83, којегa је градila кћи *cara Lazara* ПЦП88, *Slушао плач roblja* ПЦП89, повјесничари пишу да је ту био стари зид *Будве* ПВД21,116, да лик објеси онако изгрђен о врата *дућана* ПВД25,141, Плач *мајака* и *сестара*, лелек *отаца* и *стричева*, поздрав *пријатеља* и *знанаца*, омецио би камен ПВД36,44, *Petar је pokazao... bistrinu razuma* Ч2,211.

У многим од наведених примјера умјесто посесивног генитива свакако би била обичнија употреба посесивног придјева – *милостињски куп*, *Порцијев закон*, *језерска вода*, *спахијско насиље*, *градска врата*, *Лазарева кћи*, *будвански зид* и сл. Посесивна значења генитива без предлога везују се и за црногорску писану ријеч, као и за језик црногорских писаца из предвуковског и поствуковског периода¹²⁶³.

2. Посесивни генитив презимена на *-ић* јавља се умјесто присвојног придјева:

Судецића положај тамо неће дуго обстати П8, да се изведе езекуција на добра *Ивановића* П15, *Петровића* шакописања немогу наћи никуђ П31, јер је Плакнер по паговору *Васиљевића* писао против П37, посљедна осудбина *марковића* П40, Примно сам карте *Вука Петровића* П42, Тамо ме затече i pismo *Оžegовића* П69, Molim te da javiš О... sve to pismeno a најраше приманје обвезнице *Ивићевића* П71, nabasa stran i dalek putnik na obor *Vuka Franete Lapičića* ШМ1, bila је кћер *Gjurgja Brankovića* ПЦП81, Ја и не сумњам да су се многа *Дојчевића* причања иструнила ПВД4, Rade sin *Tome Petrovića*... bavio се u Petrogradu Ч2,209, Но по што се ожених (са Софијом кћери *Јока Петрисавова Ђеловића* ришњанина) Ч11,34.

Генитив посесивног карактера од презимена на *-ић* има широку примјену у народним говорима Црне Горе, као и у језику старијих црногорских приповиједача¹²⁶⁴.

3. Посесивни карактер са нијансом аблативности изражава се у језику нашег писца и генитивним синтагмама са предлогом *од*:

Послао сам ви онај конат *од пута* П29, јесте ли примили писма *од Шпира* П33, које су далеко од вратих *од града* П49, то ћу поспјешити, такође и ствар *од крша* П43, да учиниш иструменат *од земље* П44, добро изгледа ствар *од жељезнице* П46, Немогу на пријед јер ме ране *од нијавица* ископаше П59, Овамо нема јошт протокола *од куће* П60, обча да ће то и ствар *од дџхана* П62, који живи на kremenu *од ришке* ШМ45, pomisle да му је запала драча *од рибе* ПЦП275, кад ли их није на вратима *од дућана* ПВД2,15, но увалио оба палца *од руку* за појасом ПВД26,147, прсти *од руку* мршави и намрштени ПВД34,208, na prste *od noga*, dogju kod svete

¹²⁶³ Исп. Глушница, Миљанов, 272; Вушовић, *Његош*, 42–43.

¹²⁶⁴ Милетић, *Црмница*, 503; Пешикан, *СК-Љ*, 187; Вуковић, *Пива*, 81; Пижурица, *Колашин*, 189–190. Пижурица констатује да је употреба генитива посесивног типа веома ограничена у језику С. Љубише и Поповића – наводи само један примјер за језик С. Љубише (Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 180). За језик црногорских приповиједача види: Остојић, *Дистрибуција посесивних форми у језику црногорске приповиједачке прозе*, 89–97; Глушница, Миљанов, 272; Суботић, *Томановић*, 195.

Petke ПЦП196, braniti svoju neodvisnost na šiljku *od mača* ПЦП16, prekrsti hljeb šiljkom *od noža* ПЦП33, da se ne mogu presumiti zrna *od topova* ПЦП1.

Чести и сасвим обични су и примјери ове предлошко-падежне везе са значењем припадања, односно друштвене функције, чиме се Љубиша слаже са језиком Петра I и Вука Поповића¹²⁶⁵:

izprosi u Paše da joj povрати glavu *od zakona* ШМ30, reče glava *od žbira* ПЦП10, Pa naredi jednom agi *od straže* da ih izvedu i potuku ПЦП186, Dogju iz Kotora ljudi *od suda* ПЦП276, стари сват *od дома* изведе младу ПВД8,34, То је glava *od zakona* ПЦП137, упознати с вођом *od пута* ПВД1,7, помисле да сам *od суда* ПВД5,26, А један *od суда* ПВД1,13.

Генитивне синтагме са предлогом *od* у значењу припадања врло су жива категорија у народним умотворинама, код Вука Карацића и старијих писаца¹²⁶⁶. Данас се, међутим, више у овом значењу употребљава генитив без предлога, али кад је неопходно истаћи аблативну нијансу, употребиће се и предлог *od*¹²⁶⁷.

4. Предлог *sa* са аблативним значењем одвајања има атрибутску функцију тог облика у следећим реченицама:

Evo ti obilježe *s ruke* ПЦП60, Okupaj.. to dijete u oči subote vodom *s vrela* ПЦП199, оно што се сљушти с коре липове, тек се кора *s lune* скине ПВД9,41, длаку с главе омотану у гљуци помучине ПВД34,209.

У данашњем језику умјесто Љубишине генитивне конструкције са предлогом *od* била би могућа генитивна синтагма са предлогом *s* или *из*: прождро јегуљицу у води *od Бојане* ПВД1,7.

5. Употреба посесивног датива је такође честа у језику нашег писца, поготово кад се ради о енклитичким облицима датива личних замјеница:

ја сам ти одговорио чисто како *ми* душа сећа П6, која је poduzela zalostno *mi* otačastvo П67, да види од куд *му* гости ГО1, благо *ми* здрављу и старости ГО3, смири узбуркану *ми* душу ГО8, дотрче снаха *му* и кћер ГО18, кости *му* разноси ГО20, кости *им* не разнесе ГО26, О klimenudne gazdi *ми* krsno ime ШМ4, вјечна *ти* muka ШМ7, снаха *ми* ћерука ШМ9, do njega sin *ми* jedinac Stevan ПЦП25, pa se on rugaše materi *ми* ПЦП31, Просне дроб злосретњему *ми* брату ПВД5,26, Нико се на њ не маши осим крвнога *му* брата ПВД7,32, Kad vidim narodni kroј i kus uvedene u gragjanski običaj mile *ми* domovine Ч3, Моја *ми* савјест не допушта Ч11.12, остадоше нам при свијести... величанство витешког *Ти* срца Ч11,15.

Регистровали смо мањи број примјера посесивног датива од именица: да не пишем *свеју* име ПВД9,41, da budemo *kući* domaćini ПЦП16.

¹²⁶⁵ Остојић, Петар I, 204; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 191.

¹²⁶⁶ Стевановић, Језик у Вукову делу, 139–141; Остојић, Дистрибуција посесивних форми у језику црногорске приповијеске прозе, 92–95; Глушица, Миљанов, 273; Остојић, Даковић, 150; Пижурца, Љубиша и В. Поповић, 191.

¹²⁶⁷ Стевановић, Савремени II, 227.

Пренаглашена употреба посесивног датива у Љубишином језику у потпуности одговара стању у црногорским народним говорима и језику приповиједача са тог подручја¹²⁶⁸. Данас би се прије употребили облици присвојних замјеница или придјева.

За означавање односа припадања између сродника употребљава се генитив са предлогом у. Забиљежили смо примјере: Ја сам јединац у мајке Г07, *Da sam bio jedinas u majke* ПР2.85, који су карактеристични и за језик Петра II Петровића¹²⁶⁹, као и за говоре сјеверозападне Боке¹²⁷⁰.

138. ЗАМЈЕНИЦЕ

1. Употреба личних замјеница у Љубишиним текстовима је као у савременом језику с том разликом што је дистрибуција дужих и краћих замјеничних облика поремећена, па су често у употреби дужи облици у примјерима у којима бисмо прије употребили краће замјеничке форме, додуше са нешто измијењеним распоредом ријечи:

даси мени писао П1, је мени обећао П6, је мени све једно П6, но је мени жао П18, никаква пресуда чини се мени жестока С51, *Daj ti meni* ШМ6, *Draži je meni* мој образ ШМ36, мени се осјекле ноге ПВД1,9, *Meni je zaista vrlo teško govoriti* Г2, тешко сам се препао не за мене П62.

Оваква употреба карактеристична је за језик Петра I и А. Даковића¹²⁷¹.

2. У Љубишином језику јављају се колебања и при употреби присвојне замјенице сваког лица. Поред великог броја примјера који одговарају норми савременог књижевног језика, јављају се и случајеви у којима Љубиша присвојну замјеницу одговарајућег лица употребљава умјесто замјенице за свако лице:

Ако желишъ тому рођаку Мылу *твоя* овдашня добра предати П1, раде Бошковъ иошъ ми робу *твою* послао ние П1. I mi imamo *naš zakon* ПЦП75, Да краљевство наше допунимо Б8, ја вам дајем *тоји* часну ријеч Г18,

што одговара стању у народним говорима црногорским¹²⁷², језику старијих црногорских писаца¹²⁷³, као и Вуковом и језику народних умотворина¹²⁷⁴.

¹²⁶⁸ За говоре исп. Вујовић, *Мрковићи*, 298; Милетић, *Црмница*, 522; Пешикан, *СК-Љ*, 188; Пижурица, *Колашин*, 192; Пижурица, *Ровца*, 155. За црногорске писце види: Младеновић, *Владика Данило*, 170; Вушовић, *Његош*, 51–52; Стевановић, *Речник Петра II*, 303; Глушица, *Миљанов*, 273; Пижурица, *Љубиша и В. Поповић*, 197; Остојић, *Даковић*, 158–159; Остојић, *Дистрибуција посесивних форми у језику црногорске приповиједачке прозе*, 95–96. Проф. Остојић за језик Петра I не налази посесивни датив (Остојић, *Петар I*, 217).

¹²⁶⁹ Исп. јединца у мајке, срце у јунака и сл. (Стевановић, *Речник Петра II*, 412).

¹²⁷⁰ Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке*, 127.

¹²⁷¹ Остојић, *Петар I*, 231; Остојић, *Даковић*, 173–174.

¹²⁷² Милетић, *Црмница*, 536; Станић, *Ускоци*, 46.

¹²⁷³ Остојић, *Петар I*, 231; Вушовић, *Његош*, 64; Глушица, *Миљанов*, 275; Остојић, *Даковић*, 175.

¹²⁷⁴ Маретић, *Граматица*, 502. О овој проблематици види: Стевановић, *О употреби замјенице свој*, Наш језик, књ. 2. св. 1–2, 9–25; Вушовић, *О употреби замјенице свој*, Наш језик, Београд, 1933, св. 8, 238–240.

3. У Љубишином језику забиљежени су и ријетки примјери са поремећеном употребом у акузативу јединице између појмова који означавају живо-неживо:

налог *којега* је Флук забачио П40, i on gradić na moru, *kojega* su Pastrovići u zavjet gradili ПЦП6.

Ова дијалекатска црта забиљежена је у народним говорима, као и у језику старијих црногорских писаца¹²⁷⁵.

4. Чешће се у језику нашег писца умјесто односне замјенице *који* користи замјеница *што*, као и у источноцрногорским и црмичким говорима¹²⁷⁶, Вуковом језику¹²⁷⁷, као и језику старијих црногорских приповиједача¹²⁷⁸. Примјери:

Пнјесам нимало задовољан оним чланком III *што* Косто даје печатати у Националу ПЗ, Sad pišem Prokleti kam *što* će biti naštampан П83, дарове *што* му шаље најстарији цар на свијету, и новац *што* је за потребе ГОЗ, блијед као пригнени руб *што* вода ожваће ГО24, prodjenutijem kroz dvije гвоздене брњице *што* се okreћу на чекрк ПЦП214, Ostarah prije reda i vremena od truda *što* mi život lomi ПЦП266, proklinjajući soj i korijen, čas koji ga je na svijetu dao, i sisu *što* ga je prokletova doјila ПЦП276, за њим мазга с даровима *што* једва под бремене краче ПВД,22,120.

као сва она Gospoda *što* nijesu obični čuti slobodnu i izkrenu rječ ШМ45, onaj Lujo Madžar *što* nam posječe četrnaest stotina glava ПЦП16, Onaj Bog *što* je vas izabrao ПЦП76, пријатељи *што* су много пута јели скупа ПВД11,56, води у походе дората, *што* је био скоро купио у Подгорици ПВД32,129, као Дужде *што* шједи на меке душеке ПВД32,129.

У језику народне књижевности, па затим у Вуковом језику, као и код писаца којима је традиционална књижевност служила за узор среће се употреба *шта* у функцији генитива. У језику нашег писца забиљежили смо следеће примјере:

Небојим се *ништа* па свијету Б22, збогъ *шта* земля изобилностъ дава Ч1,123, Не изостављамъ описати рѣдкѣй догађај, збогъ *шта* с ова грађевина учинѣна Ч1,126.

Овај облик и поред све ширине његове употребе не може се сматрати књижевним¹²⁷⁹.

¹²⁷⁵ О овој употреби за народне говоре види: Милетић, *Црмница*, 537; Стевановић, *Источноцрногорски*, 116–117. Оваква употреба регистована је са четири примјера у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 232), док је распрострањена у језику М. Миљанова (Глушница, *Миљанов*, 276). Карактеристична је и за језик Лазара Томановића (Суботић, *Томановић*, 232).

¹²⁷⁶ Милетић, *Црмница*, 537; Стевановић, *Источноцрногорски*, 116.

¹²⁷⁷ Маретић, *Грамматика*, 508–509.

¹²⁷⁸ Остојић, *Петар I*, 233; Глушница, *Миљанов*, 276.

¹²⁷⁹ Стевановић, *Савремени I*, 280.

139. ПРЕЗЕНТ

О синтаксичким функцијама презента у језику Стефана Митрова Љубише битно је нагласити да оне углавном одговарају таквим његовим функцијама у народним црногорским говорима, а разумије се, и у савременом књижевном језику.

1. У Љубишиним текстовима често срећемо приповиједачки или наративни презент за означавање прошлих радњи у приповиједању, чиме се слаже са дијелом црногорских говора, као и неких старијих писаца са ових простора¹²⁸⁰. Приповиједачки презент се у Љубишиним текстовима јавља у причању личних догађаја и то нарочито кад се жели скренути или задржати пажња на неке догађаје или околности.

У повратку из Боке концем Јулија Мразовић *захтјева* од Вагнера један писмени програм о дјелатности пропаганде, да га *саопшти* одбору и Вагнер га *напише* својеручно П16, Тако ми је *лан*их било дома... Ја *окупим* 12 одличних грађана и *реknem* јим од prilike: *Naš gradić živi* о вересији у Trstu. Ја *mislim* да ћемо ми изгубити доста... Тако јих *dovedem* да *primimo* на себе 5 тисућах duga П68, Тако почеткомъ Ђуниа... Катилина *походи* поособъ ортаке, *куша, дражи, буди, показуе* своју силу С17, *Погину* сва три ћесарова чдека... стари Спасоје, који је свијем путем држао цеврдан у руци, *испали* га на бусију и *убије* четобашу Мустајбеговића, пак *скочи* у море и *преплије* на крај. Турци *напану* опушћеле чуњеве, *убију* Дебељу, *утоне* мртве љешине и *опљачкују* ГО17, *Putnici se bez straha izkrcaју* на суho пак у рџдне преко Lozine *dopру* у Boljeвиће у dno Crmnice, и ту *prenoће* код vladike Arsenija Plamenca. Sutra-dan *dogју* на Cetinje уз велику pratnju, и за три дана *окупе* glavare Crnogorske ШМ42, *Uljezem* у dvoranu, кад ли *sjede* три starca... *Pitaju* me otkuda sam и што *mlitam* по Mlecima. Ја им *kažem* све redom, као сад vama ПЦП13, Ту ти *избркам* и *извртим* тражицу, као зец пре што ће да *скочи* у ложник. *Приттем се* на једну букву самицу, *сједнем* јој у крсти на нешто угњела лишћа, и *скупим се* ка у клупко да ми вилице *тичу* кољена, а *омотам* окџ себе далаган, да *не ухврем* ПВД4,24, Онда се главари *окупе* у уреду опћинскоме у Котору и ту *потпишу* записник, којим *очитују* да ће подлећи домобранском закону Ч11,18.

Из наведених примјера примјећујемо да је релативни моменат у значењу презентског облика заступљен у великој мјери. С обликом овог презента напоредна прошла радња је означена неким другим претериталним временом или као знак своје релативности већина примјера има неку другу временску одредбу или ситуацију на коју

¹²⁸⁰ Није чест у Мрковићима и СК-Љ говорима (Вујовић, *Мрковићи*, 321; Пешикан, *СК-Љ*, 198). Насупрот њима фреквентан је у источноцрногорским говорима Пиве и Дробњака, бјелопавлићким (Стевановић, *Источноцрногорски*, 119; Вуковић, *Пива*, 84; Ђупић, *Бјелопавлићи*, 161). Од свих значења у језику Марка Миљанова најфреквентнија је употреба овог презента (Глушница, *Миљанов*, 277).

се ослања. Приповиједачки презент је нарочито чест у језику Вука Карацића, а у широкој употреби је и у народној књижевности¹²⁸¹.

2. Употреба индикативног и квалификативног презента одговара стању у књижевном језику (такве примјере нећемо наводити).

3. Презент за будућност није чест у језику нашег писца, чиме се слаже са језиком старијих црногорских писаца¹²⁸², али не и са стањем у неким црногорским говорима код којих је обична употреба оваквог презента¹²⁸³. Њиме се означавају радње које се још нијесу вршиле или извршиле, већ се односе на вријеме које ће настати после времена говорења у будућности:

Речени Митар да ћете доћи до Беча ће ја сутра *полазим* П24, данас *пишем* његову секретар⁸ да му *препоручи* исто П29, Сутра *идем* опет на ратно министарство П51, Сутра *креће* на Капетана она ствар од пута него забога узми јер ће ту бити пута П57, *Ja putujem sutra put Rjeke da moga sina tamo namjestim* П68, *Večeras čekam pismo da vidim što je zapelo* П69, *Pošto se skuhaју staviću pokriću lopižu na hlad, da se varice slede i da do kapi vode ispiју* ПЦП25, *Za to idem sutra na smrt ka' na svadbu* ПЦП223.

4. Донекле је квалификативно и значење пословичког, тј. гномског презента који се употребљава у пословицама, гномама и сл. Гномски презент је веома изражен у Љубишким текстовима, било да означава нешто као сталну особину која се приписује некоме или нечему, било да њиме приписује нешто као особина која се јавља кад настану услови за њу. Биљежимо примјере:

Самар, седло, пута и окови *не пристаје* свакому једнако, Некоме су лаки као перце а некога *утру* и *удава* П15, Ко *се чува*, тај *се* и *учува* ГО4, Тиква *пође* на бунар сто пута, а једном *се разбије* ГО4, јер се људи за језик *вежу*, а говеда за роге ГО15, *S glave riba smrdi* ШМ24, *Ruka mije ruku, o obraz obije* ПЦП50, *Para ne miči nego buči* ПЦП138, *Bog ne plaća svake subote, no kad je njemu volja* ПЦП187, *Ako laže koza ne laže rog* ПЦП203, Ко *gjavolom tikve sadi*, о *glavu mu se lome* ПЦП218, *Ne laје kuca sebe radi, no sela radi* ПЦП218, *ko drugome jamu kopa, sam u nju strmoglavi* ПЦП234, *Ne kopaju domove sveci, no zloča i suevjerja* ПЦП246, *ako lisica i mijenja dlaku ne mijenja čud* ПЦП252, *gdje veliki konji igraју tu malijema trbusi risaју* ПЦП260, Ако *лаже коза не лаже* рог ПВД1,6, ко старо *крпи*, конач *троши* ПВД3,18, Ко *сломом убија* под *сломом* и *гине* ПВД5,27, ко себи нос *реже* у уста му крв *точи* ПВД15,83, кад дијете *не плаче* мати му сисе *не дава* ПВД15,83, што *посијеш* то ћеш и пожњети ПВД19,105, гдје пас *лоче* ту и *лаје* ПВД24,134, што *мачка коти* то *мише лови* ПВД28,157, Док се *вукови кољу* *чобани мирују* ПВД36,44, *пркос баби душу губи* Ч6.

¹²⁸¹ Стевановић, *Савремени* II, 585.

¹²⁸² Исп. за језик М. Миљанова (Глушца, *Миљанов*, 278).

¹²⁸³ Исп. Станић, *Ускоци*, 103.

Љубиша је испунио своју прозу са мноштвом једрих снажних изрека, „пословица свјесно бираних и нагомиланих често толико да понекад отежавају разумијевање текста“¹²⁸⁴, лексички богато своја дјела у којима долази до изражаја реченично и фразеолошко богатство. Управо та елиптичност, гномичност и лексичко-фразеолошки обрти својствени су црногорским говорима, у којима имају широку употребу и признату вриједност¹²⁸⁵.

6. Љубиша употребљава и модални презент, којим се означава став говорног лица према још неоствареној и нереализованој радњи, као у примјерима:

гледа да тамо учиниш потребите рацуне П1, Друга сврха је да *печекаш* најзадњи час по да *се окутим* у Задру барем 8 данах прје Сабора да *видимо* нашто смо и колика смо П8, Кад ја *поћем* у Беч то ћу поспјешити П43, Ако *употребиш* разумь добро є, ако те *обѝме* страсть, она *влада*, *дѝхъ служи* С51, Ако *дѝ срећа* да *се стече* оно што одавна очекивамо ГО3, а ти ме страшиш да *умрем* прје нег ми од Бога *дође* ГО4, испроси ми Горду у оца, да је *заручим* прје него ли к Скадру *отпнутујемо* ГО8. Da ga vidiš kakvi je to čo'jek ne bi mu žlje pomislio ШМ38, Ako li se mrtva vlada mletačka *ne obrati* i nas vlastelu *ne obrani* od ovijeh srba, *idem* u turčina da *ljubim* paši papuče ПЦП50, Ako *umrem* bacite me u jamu, ili mi pustite truplje da ga zvjerad *raznesu* ПЦП145, Нека Иванбег *кује* и *просина* свој новац ПВД16,91, нека *пођу* да *љубе* Дужду папучу ПВД17,100, Сад дај Боже, да *се мир утврди*,/ Да *се* људска крвца *непролиева*,/ Да *се* људи о напредку *баве*,/ Да *се* браћа међу собом *сложе*,/ Да *развију* своје трговине,/ Своју знаност и своје творине,/ Да не љепше сунце *обасије*,/ Да *се* трње ружицом *окити* Б40, Ако *želim* više upoznati / I bez troška, i bez kostobolje/ Ćitati ću zemna opisanja ПР2,85.

Овом особином Љубиша се уклапа у црногорско говорно подручје¹²⁸⁶, гдје је употреба овог облика честа, што опет одговара стању у језику старијих писаца с црногорског говорног подручја, као и језику Вука Караџића¹²⁸⁷.

7. О употреби инфинитива и презента с везником *да* уз глаголе непотпуног значења биће ријечи у оквиру инфинитива (в. т. 148).

¹²⁸⁴ Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише*, 38. Овдје је интересантно напоменути запажање проф. Нова Вуковића који каже да само у *Причањима Вука Дојчевића* има око 110 пословица, од којих сам Дојчевић непосредно казује 80, а остале личности око 30 (Вуковић, *Приповиједање као опсесија*, 94).

¹²⁸⁵ Исп. „Црна Гора је мајдан за анегдоту, јер воли језгровиту и крилату ријеч и хитру шалу, једнако као епску традицију“ Вуковић, *Приповиједање као опсесија*, фуснота 78, стр. 94. Гномски презент је чест у Мрковићима (Вујовић, *Мрковићи*, 321).

¹²⁸⁶ Исп. Милетић, *Црмница*, 557; Пешникан, *СК-Љ*, 202; Стевановић, *Источноцрногорски*, 120–121; Пижурица, *Колашин*, 213; У мрковићким говорима аорист је истиснуо и футур II и презент из условних реченица (Вујовић, *Мрковићи*, 344).

¹²⁸⁷ Остојић, *Петар I*, 243; Глушица, *Миљанов*, 288; Стевановић, *Језик у Вукову делу* 130–131; Стевановић, *Савремени II*, 686–687.

1. Аорист је у Љубишином језику, као и у језику његовог завичаја, па и других црногорских говора веома жива категорија¹²⁸⁸. Употреба овог глаголског облика је честа и у језику дугих старијих писаца са црногорских простора¹²⁸⁹, за разлику од језика Вука Карацића¹²⁹⁰ код кога није уобичајен. О синтаксичким функцијама аориста у језику нашег писца битно је истаћи да су оне погодне за изражавање доживљеног, динамичног и хронолошког слиједа догађаја, као и за одређивање туђих или сопствених радњи у приповиједању. Љубиша знатно чешће употребљава аорист перфективних глагола. Овакво стање одговара Љубишином говорном идиому јер се аорист у паиштровском говору твори само од перфективних глагола са ријетким изузецима¹²⁹¹, насупрот многим црногорским говорима у којима је употреба аориста оба глаголска вида или равноправна или сасвим обична¹²⁹². Иначе, језик С. Љубише слаже се у том погледу и са језиком писаца XIX и XX вијека код којих је имперфективни аорист риједак, а таква употреба карактеристична је и за савремени књижевни језик¹²⁹³.

Пох у Родића, јер сам мислио да та ђавољи посао отршен прие... Он ми *рече* да му Рендић није био онда послао диобу... Иза тога *пох* да му честитам 60 година службе и *каза* ми ваш лепеи телеграф... Он јуче *омаче* у Трст... П43, I tebe su mnogi pozdravili, no u momе u Zadar povratku ja ga *nah* pusta od svijу naših. Tamo *čuh* da ste se ti i Kosto na parabrodu bratimili... Tamo me *zateče* i pismo Ožegovića П69, Градъ Римъ, читамъ, *население* и *владаше* Трояни, кои за Енеомъ скитнице безъ стана одаху... Но Римляни у кући и ванъ поспѣшно *радише*, *провиђеше*, *посоколише* другъ друга, *узбише* непријателѣ, *обранише* орѣжіемъ родителѣ С6, Jeseni *pogje* do Crmnice, pak se tamo *stani* kod nekakva popa Kneževića ПМ4, *Prodah* оруђе, da ih prehranim dok mi чују пusti glas. *Kupih* uzgred ova dva dublijera... *Namjerih* se, Bogu da je slava, na čovjeka milostiva ПЦП178, *Sagriješih* Bogu i tebi... Od straha i zuluma gospode kotorske *prosuх* očinstvo i materinstvo...

¹²⁸⁸ Јовановић, *Паиштровићи*, 387–390. О распрострањености овог глаголског облика у савременим говорима црногорским налазимо следеће: Аорист је најчешће и најразвијеније претеритално вријеме у говору Мрковића (Вујовић, *Мрковићи*, 321). Милетић је за Црмницу забиљежио велики број примјера (Милетић, *Црмница*, 544). Аорист је у приповиједању практично једини облик за казивање туђих радњи, ако се причају према сопственом запажању констатује Пешикан за СК-Љ говоре (Пешикан, *СК-Љ*, 199). У говору Пиве и Дробњака обичан је и од несвршених и од свршених глагола (Вуковић, *Пива*, 89).

¹²⁸⁹ Остојић, *Петар I*, 239; Остојић, *Даковић*, 181; Вушовић, *Његош*, 71; Глушица, *Миљанов*, 280.

¹²⁹⁰ Вуков језик доста је сиромашан у употреби аориста (Стевановић, *Савремени II*, 633).

¹²⁹¹ Јовановић, *Паиштровићи*, 389.

¹²⁹² У релативу се употребљавају оба вида подједнако у црмничким, староцрногорским, говорима Пиве и Дробњака (Милетић, *Црмница*, 545–546; Пешикан, *СК-Љ*, 199; Вуковић, *Пива*, 89); док је у мрковићким говорима чешћи аорист перфективних глагола (Вујовић, *Мрковићи*, 322, 328).

¹²⁹³ За писце исп. Остојић, *Петар I*, 237–240; Остојић, *Даковић*, 181; Томановић употребљава аорист само од свршених глагола (Суботић, *Томановић*, 238). У језику Миљанова аорист перфективних глагола је чешћи мада није риједак ни аорист имперфективних глагола (Глушица, *Миљанов*, 280–281). У језику Николе I честа је употреба аориста и од свршених и од несвршених глагола (Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96). За савремени језик испореди Стевановић, *Савремени II*, 647–648. Вук Карацић за излагање онога што се десило у прошлости користи чешће перфективни презент (Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 123–126).

ostadoh da hranim sedmero grla na kupici i na mreži, *najedih* vas, *zatvorih* crkvu a na sebe navukoh božju sreću... *Pouzdah* se u vaše meko srce... *Rekoh* sam sebe ПЦП259, Кад *одох* пред манастир, али је ту крупни снџег прекрио сво цетињско поље чџеку до гњатаџ. *Подох* да легнем ПВД4,23, Ово му *писах* иошт Липња мјесеца П6, Жао ми је да ми *не писасте* ништа што *би* од пута П43, За твој посао како ти *писах* треба прије свега да Рендић предложи да се П. Дигне П59.

Као што се из наведених примјера види, у језику С. Љубише обична је употреба аориста у приповиједању туђих или сопствених радњи, а што одговара стању у савременим црногорским говорима па и данашњем језику уопште. Синтаксички ради се о релативној употреби аориста, чијом се употребом добија па живости и динамичности приповиједања.

2. Индикативна употреба аориста одговара стању у савременом књижевном језику, али и стању у народним говорима¹²⁹⁴ и језику Љубишиних савременика са ових простора¹²⁹⁵. Њиме Љубиша означава радњу која се извршила у времену говорења или се вршила до једног трнутка у томе времену¹²⁹⁶:

Сад баш *примих* ваш љубонитни брзо јав П20, Напокон *умолих* Родића П29, Овај час *примих* твоје писмо и ево ти одговарам П50, Сад *дође* Беден да ме обиђе и *казам* да су дошле карте моје куће, послџје три брзојава и *обећа* да ће то и ствар од дџхана тренти П62, Како *се приближише* на домахџ сви громкомџ викомџ, заставе на заставе *рџнише*, *побацаше* копља, *тргнуше* маче С60, На овај џас *примих* твоје писмо 27 маја 1871 i evoti spijeshim odgovorom П77, *Slomih* srce i svo padoh pod vaš sud ПЦП160.

3. Модални аорист којим се изнесе радње које се још нијесу извршиле, и за које говорно лице претпоставља да ће се тек извршити, које оно намјерава или жели извршити имамо у следећим Љубишиним примјерима:

Пауми писати теби, јер би зар моје писмо успјело слабо П8, Rad *bih* poći još jednom u Beču П31, Ako *posjekosmo* Furlana dobro; ne li? *izmislimo* drugi put ПЦП16. Mi Srbi s glave *pogibosmo* ШМ6, ako ne bi mletačke pomoći, *ostadosmo* rajom za do vijeka ПЦП18.

Посебно је интересантна употреба аориста као синонимског опозита футуру II, перфективном презенту модалног смјера или потенцијалу, обично у условним реченицама и у споју са везником *ако*, која није честа у језику С. Љубише. Забиљежили смо примјере:

Ако почем он *немога* доћи тамо, а ви пођите до Котора П27, да ја пођем у Бечу и да га отрсим ако *могах* П42.

¹²⁹⁴ Вујовић, *Мрковићи*, 324–325; Милетић, *Црмница*, 544–545; Стевановић, *Источноцрногорски*, 118; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 169; Станић, *Ускоци*, 108.

¹²⁹⁵ Исп. Глушница, *Миљанов*, 281.

¹²⁹⁶ Стевановић, *Савремени II*, 643–647.

Оваква употреба јавља се у језику народних умотворина, честа је и у писаца предвуковског и вуковског периода¹²⁹⁷, а за њу знају и неки црногорски говори¹²⁹⁸.

4. Забиљежили смо и ријетке примјере гномског аориста:

Мени *не би* длака на језику ПВД15,83, *Имасмо* те *не знасмо* те, *изгубисмо* те *познасмо* те ПВД16,90.

чиме се Љубишин језик слаже са црногорским народним говорима¹²⁹⁹.

141. ИМПЕРФЕКАТ

1. Имперфекат је веома заступљен у Љубишином језичком потенцијалу за разлику од говора родног му паштровског краја гдје је он у постепеном губљењу¹³⁰⁰. Овакво стање у Љубишином језику у потпуности одговара стању нашег језика у XIX вијеку, када су се облици имперфекта често употребљавали¹³⁰¹. Жива употреба овог глаголског облика карактеристична је и за црногорске говоре¹³⁰². Народне умотворине Вукових збирки и превод Новог завјета, изузетно богати овим обликом, утицали су на његову широку употребу у поствуковском периоду¹³⁰³. Данас његова употреба није широка¹³⁰⁴.

Љубиша употребљава имперфекат за исказивање трајних, доживљених радњи у прошлости које су се догодиле истовремено са неком другом такође прошлом радњом, као у примјерима:

Промисли жене, заборавне... како се *мучаху*, како *прѣжаваху* кѣ небу окићене молитве, *плакаху* своју дѣчицѣ, *пытаху*, одѣ свега *чезаху*, *оставляху* разблуде СЗ1, рече Зорки, која *држаше* у свом скуту мртву главу несретње другарице, очи јој *љубљаше* а косе *глађаше*, – Нека се врши божја ГО25, *Sjedijaše* u Kotoru vanredan Providnik a u Budvi knez, oba naravno vlastelina Mletačka која *upravljahu* zemljom ШМ14, *ljudi govorahu*... Nedjeljom i praznikom *bijahu* crkve pune udušene naroda: muško i žensko, staro i mlado *vrvljaše* da se Bogu moli. *Dizahu se* od po noći... Četvero posta, srijedu i petak, *ne premrsaše* ni bōnik. Dva put na godinu; *pristupaše* svako ispovijesti i pričešću ПЦП229, Прва улица кроз коју *пролазасмо*

¹²⁹⁷ Остојић, *Петар I*, 241–242; Вушовић, *Његош*, 72; Остојић, *Даковић*, 184. Риједак је у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 282).

¹²⁹⁸ За говоре исп. Вујовић, *Мрковић*, 329; Милетић, *Црмница*, 549.

¹²⁹⁹ Исп. Вујовић, *Мрковић*, 330; Ћупић, *Бјелопавлић*, 171; Станић, *Ускоци*, 110.

¹³⁰⁰ За разлику од аориста имперфекат глагола *бити* и *хтјети* је чест, с обзиром на укупну употребу овог глаголског облика. Јовановић биљежи само 16 примјера имперфекта од других глагола, и констатује да различит степен учесталости помоћних и „пуних” глагола у аористу и имперфекту није случајан (Јовановић, *Пашировић*, 390–392).

¹³⁰¹ Стевановић констатује да имперфекат није био чест само у језику П. П. Његоша, М. Миљанова, С. Љубише, С. Матавуља, и др. писаца који су рођени или живјели у крајевима гдје је осјећање за употребу имперфекта било живо, већ и у језику многих писаца у чијим срединама је био риједак у употреби или се није употребљавао (Стевановић, *Савремени II*, 653).

¹³⁰² Вујовић, *Мрковић*, 330–336; Милетић, *Црмница*, 550–553; Пешкан, *СК-Љ*, 198–199; Ћупић, *Бјелопавлић*, 166; Вуковић, *Пива*, 87–88.

¹³⁰³ Стевановић, *Савремени II*, 654.

¹³⁰⁴ Стевановић, *Савремени II*, 653.

кад из куће изађи, *бјаше* пуна пећарскијех дућана, гдје људи *пецијаху* и *продаваху* свакојаке прислачке ПВД2,14, *Намјераше* се међу нама млади попић... *живукаше* о петрињу и рожденику ПВД6,28, *Имадијаше* Војвода уза себе једно момче, *зовијаху* га Богданом, да га живљега и љепшега *не требоваше* у свој мрнарици. *Не падаше* се ступити у служби јер не бјеше изучило латинске школе, а *немаше* ко би за њ ријечи потрошио ПВД15,85, Мелентије... *умијаше* буху потковати а длаку на деветеро расцијепити ПВД26,144, Владика *чепукаше* горе и доле по ходајни, а *читаше* часове њуњорећи кроза зубе ПВД37,104.

Употреба оваквог имперфекта различите је фреквенције у црногорским говорима; док је код неких сасвим обична у других је ријетка¹³⁰⁵.

2. Нијесу исобични ни примјери употребе квалификативног имперфекта којим се означавају у прошлости уочене радње, односно стања:

ови *краишаху* благосћу домове богонштовія свос славомъ С12, *ovako se onda zovijahu*, пак и данас зову обћине Mainska, Poborska i Braička ШМ14, *studeni večernji vior kao led strizaše* по образу и ушима ПЦП138, *Ту је шибаше* љетно сунце и земни ћић ПВД13,62, *лишће покренуто вечерњијем вихором суштитијаше* и своје сребрно пако *откријеваше* ПВД13,71, зарђао са слана мора што га зими *плакаше*, и са сунчана жара што га љети *пецијаше* ПВД21,113.

Квалификативна употреба нарочито је честа у мрковићком говору¹³⁰⁶. Забиљежена је и у језику Марка Миљанова¹³⁰⁷.

3. У Љубишином језику честа је употреба модалне конструкције од имперфекта глагола *хтјети* и инфинитива, а што у потпуности одговара стању у језику старијих писаца са црногорског говорног подручја¹³⁰⁸, као и стању забиљеженом у народним говорима црногорским¹³⁰⁹. Оваква употреба у данашњем књижевном језику је застарјела и дијалекатског је карактера¹³¹⁰. Перифрастична конструкција имперфекта глагола *хтјети* у Љубишином језику креће се у широком дијапазону модалних значења у којима се јавља и потенцијал у савременом језику. Ту се јављају разна неиздиференцирана и издиференцирана значења каква су значења могућности, жеље, готовости, спремности, претпоставке, неминовности, до самог кондиционалног значења. Примјери:

¹³⁰⁵ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 330–331; Милетић, *Црмница*, 550; Стевановић, *Источноцрногорски*, 118; Пешикан, *СК-Љ*, 198–199; Пижурица, *Колашин*, 213–214; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 166–167; Вуковић, *Пива*, 87–88.

¹³⁰⁶ Вујовић, *Мрковићи*, 332.

¹³⁰⁷ Глушница, *Миљанов*, 283.

¹³⁰⁸ Остојић, *Петар I*, 236; Вушовић, *Његош*, 77–78; Глушница, *Миљанов*, 283–284; Остојић, *Даковић*, 185; Суботић, *Томановић*, 239; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96; исп. Ј. Вуковић, *Посебни перифрастични модални глаголски облици у српскохрватском језику*, Синтакса глагола, 46–77.

¹³⁰⁹ Јовановић, *Пашировићи*, 163; Вујовић, *Мрковићи*, 346; Милетић, *Црмница*, 552–553; Пешикан, *СК-Љ*, 206; Вуковић, *Пива*, 88; Пижурица, *Колашин*, 209–210; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 168.

¹³¹⁰ Данас би се у оваквим и сличним примјерима употребио потенцијал (Стевановић, *Савремени II*, 664).

да нијесам био депутат и президент *нехоћух* ништа више *имати* П35, Та knjiga da se štampala *hoćаше dati* нашој странци одушевљења П69, *hćаше* собом *povući* противно наше гласовање П78, тај дань *се hаше случити* таквѣй поколь С18, *hćаше* без сумње *upotrebiti* Сѣчпана на своје сврхе ШМ15, I čisto da jim ne nestade praha *ćahu* једно јутро по магли *razbiti* Турке покрај Velestova ШМ37, Ja ga svakako *hćah pustiti*, реће Dolgoruk смјујући се ШМ45, Pak me *ne hće čuti*, no затвори врата махом ПЦП11, Potegne Furlan једном, i čisto, da se Kanjoš nekako hitro ne usuka, *hćаше* га *raskrojiti* ПЦП21, *hćаше* s one stope *seliti* да му није било жао оставити недужна сестрића сузњијем ПЦП52, I tu da ne pobjegoh ноћно, *hćаше* ме чисто *objesiti* паша ПЦП147, Да се је ејетила чија је кћи и што је женски образ, *xhаше се самодавити* ПЦП2,381, не само што *hax* себе *поштеђети* неколико труда ПВД3, да *xhаше* по давно *омаћу* ПВД1,12, *xhаше се* Богом *заклети* ПВД3,20, не *xhаше се* с другом *одвајати* ПВД12,59, *xhаше* о свој гркљан *objесити* његове гријехе ПВД13,70, *hoćаше* *upropastiti* њену независност Ч2,210.

Осим наведених ова конструкција јавља се и у секундарним потенцијалним вриједностима за означавање радње поновљене у прошлости са квалитативним временским значењем:

Kako *se hćаше* njegovo plemenito čustvo *radovati* Ч9, *ćah reći*... да се i on од мене u postelji *libiaše* ШМ10, *Hćаше reći* да се врх њега неко *kunijaše* ПЦП199, *Xhаше* Даскале *пошт причати* ПВД9,39, Zbilja čuda od ovoga boba! Do danas se vazda dobro kuhao i pod ključ *hćаше nabuktati* i *nagreznuti*, a danas se skamenio i osušio kao da nije uvar ПЦП31,

које су забиљежене и у језику старијих црногорских писаца¹³¹¹.

4. Забиљежили смо и ријетке примјере гномског имперфекта:

Срамота *спаваше*, а мати јој *не даваше* ПВД2,16,

што је у складу са народним црногорским говорима¹³¹².

142. ПЕРФЕКАТ

Перфекат је у Љубишином језику један од најчешћих претериталних облика за исказивање прошлих радњи. Његова употреба је углавном у складу са савременим књижевним језиком.

1. Перфекат је врло чест облик у приповиједању и причању о прошлим радњама и догађајима, па нема неких одступања од стања у савременом језику:

Он је *учинио* против нас и себе седам смртније грехова ... 4) што *није* *поколеба* изборе обћине Задарске, 5) што је *поколеба* трогирске а *разнуштио* опћинско заступство Омишко. 6) што је *учинио* Петровића пресједником. 7) што *није* *радио* одстранити Лапенну П6, Јављам вам да сам *се стао* Књазом

¹³¹¹ Глушица, Миљанов, 284.

¹³¹² Вујовић, Мрковић, 334.

Црногорским, и да сам имао с њим дугог разговора и разног П12, *Kad je* Спасоје *отпутовао* к Скадру, *није се бојао* махмутова коца ни конопца, него вас гостију ГО9, *Listopada zasmrdi rani kao da si novi grob otvorio, navrnula se* од једном *živina* ПИМ2, *Meni je pričao* један дјед по матери, којег *сам* једва *zatekao*, да *su* тако на^ше бабе *gatale* од пантивјека... пак и *prije* нег *što su se* нам стари *krsta primili* ПЦП26, *Rasla u* приморју у обилатоме дому цура Ивка, јединица у оца удовца, коју *je* бабо *podignuo, razmazaio* и *пропустио* ПВД22,117, *Био* у моме родноме мјесту један тежак на нејакој дјечици, који *je* *живио* у великој тјесноти и крвавијем знојем *избијао* хљебац из земље ПВД26,144, *Kad se je* године 1830. *preselio u* вѣчност Митрополит црногорски Петар Петровић II, *Crnagora ostala je* не само без духовног пастира, но и без свѣтског водје Ч2,209, Петар Петровић Нјегуш *rodio se* на Нјегушима у Црној Гори г. 1813, а *zavladičio se i primio* господарство над Црном Гором год. 1830. Ч5, Венеција с свакад^ь *држала* у Котору едног^ь ванредног^ь провидника, који с неодвисно од^ь Задарског Боком^ь *владао* Г1,3.

2. Оно што је нарочита карактеристика Љубишина језика јесте пречеста употреба крњег перфекта. У језику С. Љубише краћим перфектом се исказују реализоване радње када последице њиховог остварења трају напоредо са остварењима других радњи. Тако се у примјерима први облик перфекта јавља са помоћним глаголом, а краћи долази иза њега. Оваква употреба карактеристична је и за савремени књижевни језик¹³¹³:

писао сам ти и *молио* да пишеш П37, онда *сам се пренао* и *писао* попу, јер све ове ствари које су на њега напрћене лежале су мртве и *спавале* П40, *Ja sam* дакле *podvrgaо* ову ствар мојему строго објективном изпиту и *zaključio* овако П68, пошто *су се* сва пет *наскркали* црногрке кафе, а уз њу *налили* на ок^о дуге чибуке арбанашког духана ГО13, Он *ga je* *vida* и *previja* му ране, *kuha* и *pra*, *brija* и *šiša*, и сваки други измет *činio* ШМ47, *Kad* помислим да *сам* по нjoj у дјетинству *čuvao* јеганјце, и *plandovao* под нјезинијем дубравама, *gledao* зору гдје опako vedro свиће, *kad me je* онај зрак јутрњи и већерњи *obidovao* а *pojili* они хладни извори ПЦП175, јер *сам* ја *био*, *клао*, *др^о*, *грабио*, *налио*, *давио*, *тровао* и хришћанскијем робљем *допуњао* турске храмове ПВД13,67.

Посебно је честа употреба крњег перфекта у приповиједању и то више од глагола свршеног вида у почстним приповиједачким етапама, тако да приповиједање обично почиње овако, као у следећим Љубишиним примјерима:

Отварање Академије... *prinukalo* ме до Загреба доћи П66, *Био* Спасоје у Сеоцима, по јуначтву, имућству и ч^оеству најприбранији постојбник ГО1, *Навршила* шеснаесту годину, није јој било друге ГО5, Причек и дочек *били* необично уљудни ГО13, *Имала* Горде у селу искрену и вјерну другарицу и пријатељицу ГО19, *sjedio* Sćepan на гувну Франетину, пак *poda se* *pazio* тihu морску пучину

¹³¹³ Стевановић, *Савремени II*, 626.

ШМ8, како кажу *oćorio* у једно око а *obromio* у једну ногу ШМ46, *Živio* Stevan Štiljanović у селу Беčićима... *Ostao* udovcem ПЦП37, *Gradili* га земапом браћа Mrnjavčevići, а *prodali* дужду браћа Balšići пете године по Kosovu, па *se* залуду *pregonili* да га Mlečićу преотму ПЦП56, *Био* дан царев, сунце *обасјало* град... тихо море *зарућело* ПВД3,18, у незнањи га *вјерили* и *развјерили*; млитао три године од немила до недрага; *однио* му други жену и мираз; *убио* развјерницу нехотице, а *изгубио* душу и образ; *оставио* очевину и постојбину да већ Зећанин није ПВД10,47, У једном сусједном селу *живио* неки тежак... *Имао* ови сиромасх лијепу и присталу жену ПВД12,57.

Овом особином Љубинна се слаже са језиком Анта Даковића¹³¹⁴.

У 3. лицу једнине у савременом књижевном језику *се + је* се своди на *се*. Љубинна у том погледу показује колебање. Тако поред стандардних облика налазимо и облике са сачуваним *је*:

да *се је* збио П26, *се је* онаро П48, како *се је* *podigla* граја П78, *Kad се је* *prepolovila* П78, или *се је* *buhač rastićio* П81, *се је* *pomrsila* ПЦП80, *се је* *slabo nadao* ПЦП84, *Dobro се је* *reklo* ПЦП158, *Ovi се је* *zvaо* ПЦП182, у којој *се је* *подио* ПВД35,10, Морје *се је* јако *узмутило* Б27, Слава *се је* бојно *окутила* Б39, *Kad се је* године 1830. *preselio* Ч2,209, *но се је* она *slabo poznavala* Ч2,210, *borio се је* јавно Ч9, да *се је* *опростио* Ч10, *кад се је* *раздвајала* Ч11,5, много *се је* у те после *плео* Ч11,6, *се је* *обистинило* Ч11,15, те *се је* *окупио* Ч11,21, Тијем *се је* меморандумом *захтјевало* Ч11,24, што *се је* *посједочило* Ч11,32, да *се је* *увео* Ч11,33, *Pošto се је* *borba prekinula* ПР2,190, која *се је* *pridesila* Г3,128, сва момчад која *се је* *rodila* Г18, *се је* *digao* из Будве Г18, Што *се је* војска *дигла* Г19.

Оваква употреба одликује језик Петра I и Анта Даковића¹³¹⁵.

3. Квалификативни перфекат означава стање које је у прошлости настало, и тако стално остало и може се уочавати и у садашњости, тј. у времену говорења, а што показују следећи Љубинини примјери:

Подну села, при самој води, *бијелила се* земапом пространа и висока кућа ГО1, Таман сунце *помолило* иза хотцкијех планина да попије чај што *је* обноћ *прекрило* воду језера ГО2, и збилја би *rekao* да *се је* оvdje *priroda igrala*, *kad је* своје *čudesno djelo stvarala* ПЦП1, Ово је стари Hercegnovi, којему *је* *brštan oblaćio* *ispukle zidove* ПЦП2, Sela donjega Grblja, *prosuta su* од Bigova до Višnjeva *uzduž dola* ПЦП5, *Mi smo vazda zvali* bob, leću, grah и *grahorinu varivom* ПЦП26, Planina *se sva prosula* *docima optočenijema gustijem brežuljcima* ПЦП29, *Gledaju pod sobom prostrano* Lješkopolje, *gdje су* га *ošapila* sela, torovi и kolibe ПЦП195, гдје су хотцке планине, високе до под облак, *ошатице* поље ПВД24,129.

¹³¹⁴ Оваква употреба честа је у језику А. Даковића (Остојић, Даковић, 186).

¹³¹⁵ Исп. Остојић, Петар I, 173; Остојић, Даковић, 186.

4. Модалним перфектом означавају се радње које се говорном лицу чине извршене, или је то лице увјерено у њихово извршење:

Та *knjiga da se štampala* hoćаше dati našoj staranci oduševljenja П69.

Забилежили смо и примјере крњег перфекта са модалним значењем. Њиме изражава жеља, претпоставка, а јавља се и у благословима и ријетко у клетвама:

Бог те *чуо*, оче ГОЗ, здраво *доишли*, здраво *поишли*, с даровима бечкога ћесара ГО11, Бог вас *здружио* и *упокојио* на другоме ГО26, *Krili ga nekrili* ја ћу га наћи ШМ38, *Pokoј ima ko te rodio* ШМ39, *Pokoј imao ko te rodio* ПЦП158, *Покој imao ko te rodio* ПВД16,95, бог му *судио* ПВД13,73.

У *Мемоарима* Лигта Даковића овакав перфекат се јавља више у клетвама и заклетвама, проклињањима, а ређе у благословима¹³¹⁶.

5. Истичемо нарочито честу употребу пословичког перфекта, а што је и разумљиво с обзиром на елиптичност, гномичност и лексичко-фразеолошке обрте који су својствени Љубишином језику.

kako su činili, tako su i obršili ПЦП24, *to ne bi pas maslom polokao* ПЦП142, *Svaka ti se srebrom kovala a medom primala* ПЦП158, *Kad je slabo vezano*, *bolje da je razdriješeno* ПЦП184, *Zaklela se zemlja raju*, *da se tajne obaznaju* ПЦП213, *Ko me je lanih bio*, *ljetos mi nije mio* ПЦП262, *Koga je jela zmija*, *taj se i gušterice boji* ПЦП269, *Danas žnješ što si juče posjejaо* ПЦП273, *Што тражио то и нашао* ПВД2,16, *Тиква пошла*, *тиква дошла* ПВД2,16, *Ако немаш злотвора*, *мати ти га је родила* ПВД7,30, *Ко је рађао па копао*, он најљепше зна како те ране боле ПВД10,48, *Нешто нешта изјело*, пак од нешта нешто *остало* ПВД11,50, *Гдје је пошла сјекира*, *ту нек иде и држало* Г29,20.

Љубиша је створио богате стилске орнаменте „који чине блокови синонимских конструкција, уланчаних у низове пословица, мудрих изрека, фразеологизама и поредбених конструкција”¹³¹⁷. Познати израз *пожић на божић* Љубиша има у облику: *Ти си чекао Божић на Божић* П25.

143. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

1. Као што је већ констатовано у поглављу о морфологији Љубиша употребљава обје морфолошке варијанте плусквамперфекта – варијанту с имперфектом и перфектом глагола *бити*. Тиме се његов језик с једне стране диференцира од данашњег књижевног језика, у коме је он све ређи у употреби поготово његова варијанта с имперфектом глагола *бити*¹³¹⁸, а с друге приближава многим црногорским говорима, али не и

¹³¹⁶ Остојић, Даковић, 187.

¹³¹⁷ Лариса Разбутко-Човић, *Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише*, 22.

¹³¹⁸ Стевановић, *Савремени II*, 664–666.

паштровским¹³¹⁹. Његова честа употреба одговара стању у језику старијих црногорских писаца¹³²⁰.

Обликом плусквамперфекта са имперфектом глагола *бити* истиче се доживљеност стања у резултату радње или пак уживљеност у радње које се описују и преносе онима којима је садржај намијењен:

Бјаише сунце *оштрмило* к западу ГО6, Аох, Јово, на истоку сунце,/ Рано ли ме *бјаише* обасјало ГО21, *Бјах* кренула с невјестом да на Виру купујемо обућу ГО23, Jedno веће уз Božitnje poste... *бјаše* *prekrila* magla čitavu hrpu visokijeh planina ПИМ1, *Šćepan se бјаše* *pomeo* ШИМ21, *Бјаše* *sunce* po neba *prevalilo* ПЦП20, *Bijahu* *pokrili* sjeni polje ПЦП138, *Izdahnuše* isti dan, bez bola i muke, ka' da *bijahu* *usnuli* ПЦП199, *бјаše* *se* *vatra pritajila* i gotovo *pregasila* ПЦП208, *Бјаše* *nebo* *pokrio* tanki oblak ПЦП271, Омињех му као да ме *бјаише* *родио* ПВД1,8, као да га *бјах* *ја научио* ПВД1,8, као да *бјах* *убио* дужда ПВД1,12, *јер се бјах* *угарио* од оне ватрене омарине ПВД4,23, *Бјаише* им Бог *дао* од срца породе ПВД13,77, На сами божњи, таман *бјах* *ијела* да се самохраница омрсим ПВД27,151, *јер ми се бјаише* *грло осушило* да не могах плуну прождријети ПВД37,104, гдѣ Французъ *дочуо бѣише* да се чести састанци членова Обшества држе Ч1,133, *Ukaza mi* *kroz* *svoju šupljinu/ Nekoliko* *mjesec' prije* *toga/ Kobnu* *snitvu* *koju b'jah* *usnio* ПР3,376.

За разлику од ових примјера, у облицима са перфектом помоћног глагола *бити* та доживљеност се не истиче иако је у неким примјерима мање или више има.

Он *је био* мени *обећао* да ће оставити рјешидбу о језику законодавне путу П6, да му Рендић *није био* онда *послао* диобу П43, ја сам већ од лани *паштио* за пут, *но је било* *запело* и жестоко *запело* П58, Ја сам *се био* *забунио* мојијем здрављем не толико за мене колико за моју фамилију П61, *Da su* *ga* *ovdje bili* *ocrnili* i to *znaš. Da је bio* *nabasaо* na *plitki* *led* i to *češ* *znati* П67, *Ja sam* *bio* *naumio* *ostati* *kući* *do* *polovinu* *studenoga* П69, Утолико *био* *дошао* Спасоје су два чуња да путнике *прихвати* ГО17, *No је, u* *to* *doba* *što* *pišemo* *Venecija* *bila* *ljuto* *poklekla* ШИМ15, *Bio је* *Stevan* *navršio* *šesnaestu* *godinu* ПЦП25, Он *те је био* *naveo* да *otkupiш* *glavom* *dušu* ПЦП227, Мати ми *је била* *препунила* дом породом ПВД1,5, Бијелом суботом *нијесам био* *свршио* радњу, пак ме владика (Бог га помиловао) најамни и чисте, а додаде ПВД37,104, Који *се је био* *захвалио*,/ Пред сенатом и циелим народом Б27, *Najprvi* *posao* *mladog* *Petra* *bio је* *taj, Crnugoru* *oduzeti* *iz* *njedara* *glupe* *anarhije, u* *koju је* *bila* *bacila* *neobuzdana* *svoboština* Ч2,209, Ми *смо* *дакле* *били* *навикли* Црнугору да се мијеша у нашу земљу Ч11,19.

¹³¹⁹ Употреба овог облика у Љубишиним родним говорима није широких размјера (Јовановић, Пашировић, 394). Плусквамперфекат је релативно чест у црногорским говорима – исп. Милетић, Црмница, 555; Пешикан, СК-Љ, 201; Вуковић, Пива, 96–97; Ћупић, Бјелопавлић, 164; Пижурица, Колашин, 212; Станић, Ускоци, 113–114.

¹³²⁰ Глушница, Миљанов, 285–286; Остојић, Даковић, 187–188; Суботић, Томановић, 244.

У наведеним примјерима говори се о свршеним радњама, па се употребљава плусквамперфекат глагола свршеног вида, што одговара стању у већини црногорских говора и ситуацији коју имамо у савременом језику¹³²¹.

И код плусквамперфекатских образовања као и код перфекта употребљава се енклитички облик помоћног глагола *је* уз повратну речцу *се*. Међутим, ови примјери су доста ријетки у односу на перфекат: *kako se je bio zarekao* ПЦП85, *Који се је био захвалио* Б27.

Плусквамперфекат се јавља и у конструкцијама са трпним глаголским придјевом или са крћим перфектом помоћног глагола:

čitav šarapod kuće Jova Markovića, s kraja na kraj, bio je prestri vinom, uljem, rakiom, medom, naslom, vunom i svakoјakim mrsom ШМ3, *Обадва калуђера и сироматуторъ уютру на смртъ осуђени су были* Ч1,134, *Bilo već sunce obasјalo sve повеће planine, a Spas, vrh Budve* ШМ8.

Љубиша понекад у истој реченици употреби и једно и друго плусквамперфекатско образовање, чиме постиже одређене стилске ефекте у приповиједању: води у походе дората, што *је био* скоро купио у Подгорици, јер му *бјаху* паре од некуд на пријечац *провреле* ПВД32,129.

144. ФУТУР I

Футур I је фреквентан глаголски облик и јавља се у свим функцијама као и у савременом књижевном језику. Свакако је најфреквентнији облик модалног фyuтyра којим се изражава још нереализована рања.

Ти *ћешъ доћи* просто и подъ именомъ Васа Јубише П2, За којі дан *имаћемо* конференцију код Министра П8, да *ће* он мјести Витура *кандидирати* Бека П8, На Стањевнићима *градиће се* школа и поправити црква П27, Но ја *ћу* сутра шњим ствар *удесити* П27, Ја се надам да не мислиш да *ћу* твој новац *изјести* П61, *vi ćete se kneže umiriti bez nas, a mi ćemo do kraja izginuti* ШМ43, *Od Rusije pomoći doć neće ni novca ni praha, jer ćemo omrznuti* Православној Carici ШМ17, *Vi ćete ove dvije stvari priniети* Čestitome Devletu ШМ40.

У наведеним примјерима футур поред временске има и модалну компоненту, пошто говорно лице радњу замисља у будућности и у то уноси свој став било да је ријеч о намјери, увјерености, сумњи, било да се њиме изражава заповијест и сл.

¹³²¹ У Пашировићима углавном се употребљава од свршених глагола, мада се понекад употребљава и од несвршених (Јовановић, *Пашировићи*, 258–259). За остале говоре исп. Вујовић, *Мрковићи*, 340–342; Милетић, *Црница*, 555; Вуковић, *Пива*, 96–97. За савремени језик види Стевановић, *Савремени II*, 670. На другој страни, у СК-Љ, ускочким, колашинским говорима јављају се и примјери плусквамперфекта од глагола несвршеног вида (Пешикан, *СК-Љ*, 201; Станић, *Ускоци*, 114; Пижурица, *Колашин*, 212). Од писаца оваква употреба забиљежена је у језику Петра I и А. Даковића (Остојић, *Петар I*, 245; Остојић, *Даковић*, 188), док М. Миљанов понекад има овај облик и од несвршених глагола (Глушица, *Миљанов*, 286).

У Љубишином језику, као и у народним црногорским говорима¹³²² и језику старијих црногорских приповиједача¹³²³, евидентно је присуство приповиједачког футура I:

Ja sam čuo u svojem djetinjstvu u Djakovici gdje slijepac kazuje... kako se jedna baba za vremena Dušanova prorekla na Varivdan, da će one godine *umrijeti* car na priječas ПЦП32, *Poći će* ti za tijem naši da se svete, utuku nehotice dva, i damo za nih prije godine dva svoja ПЦП159, idem, rekoh, da me ubije Šćepac za onoga sina, dajbudi *ću umrijeti* u poštenju, a onoj sirotinji otvoriti put da budu opet Paštrovići ПЦП178, Ja sam ga vazda uminjavala, no se једном десисмо у уско код појате, оно исто вече прешто *ће кренути* на зли пут... бјеше се одио у бјелу доламу... као да *ће* пред цара *излазити* а мач му *звонће* ГО22, Дође, сестро, мало прешто *ће погинути* ГО23.

Оваква употреба футура I била је нешто чешћа у језику Вука Караџића¹³²⁴.

Понескад се у значењу футура I употребљава перфекат као у примјерима:

Ако се уоргачи млечић с ћесаром и с мошковим као што и хоће, турчину *је зазвонио* пошљедни час ГО4, *Vidje da је pogинуо* ПЦП186.

145. ФУТУР II

1. Футур II као глаголски облик у својој сопственој служби не налази превише простора у језику нашег писца, већ умјесто њега ту службу преузимају неке друге конструкције. Оваква употреба карактерише не само данашњи књижевни језик, већ и црногорске говоре као и црногорске писце¹³²⁵. Забиљежили смо примјере и са радним и трнним глаголским придјевом:

Ja sam obeћао новој влади подпору народне странке, ако *буде* с нама *поступала* праветно П19, Та прича о топу што је код вас добила би број XXI ако се *не будемо побркали* П91, *Ako budete* ovako *radili* proće зло tursko i mletačko ПЦП69, *ako budete prasćali*, prostiti će vam se ПЦП148, *Ako svecu bude dosadilo* pod zemljom, to bi bilo na narod jednak što ga ne otkrijevamo ПЦП250, i da će se narodnost naša sve to više razvijati i širiti... *ako se budemo ugledali* u njihove vrline, crpili na izvorima, što su oni otvorili; *ako budemo radili* i *praštali* Ч9, da ćemo moći jedva otrsiti najnužnije poslove, i to onda samo *ako se mi budemo požurili* Г21,

¹³²² Није чест у мрковићком и источноцрногорским говорима (Вујовић, *Мрковићи*, 342; Стевановић, *Источноцрногорски*, 119); док у Бјелопавлићима футур I у релативу најчешће има приповиједачки карактер (Ћупић, *Бјелопавлићи*, 164–165).

¹³²³ Није чест у језику Марка Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 287). За Његошев језик види: Стевановић, *Речник Петра II*, 479–480. Забиљежен је и у језику Лазара Томановића (Суботић, *Томановић*, 245).

¹³²⁴ Стевановић, *Савремени II*, 672.

¹³²⁵ Јовановић, *Паштровићи*, 396–397; Вујовић, *Мрковићи*, 343; Милетић, *Црмница*, 556; Стевановић, *Источноцрногорски*, 120; Пешикан, *СК-Љ*, 202; Станић, *Ускоци*, 115–116; Пижурица, *Колашин*, 213. За писце исп. Остојић, *Петар I*, 243; Глушица, *Миљанов*, 288; Остојић, *Даковић*, 189; Суботић, *Томановић*, 246.

Која оферта ако буде примљена ти ћеш по телеграфу јавити... не будели примљена П47. Боже дај да се обрне ред и да владичине молитве буду примљене на небу ПВД33.150.

2. Напоредо са овим обликом, у истој функцији, употребљавају се много чешће други глаголки облици и то обично:

а) Облици презента са префиксом уз- мјесто футура II несвршених глагола:

Ако *неузтражии* парак, ми ћемо са златним словима на њој написати... ако *узтражии* парак ништа П7, свршетком октобра бити ћу у Будви ако *узоће* Бог П22, послаће ти повац за кауцију ако *узтреба* такође и оферту П47, али кад ти ово писмо пренесе ја ћу бити ако *узоће* Бог у Задрџ П49, да сам оставио у Будви наследица себи равна, а мени како *узоће* Бог П58. Оно што *незнаш*, знаћеš кад се ако Бог *узоће* састанемо П67, Коликогођь вы данась *узрадите* чврсте, толико ће онима спанути дѣхъ С52, Боже дај да се од нас двојице нико не *ускаје* ГО17, он ће *изграти* како ми *узпјевамо* ШМ19, пак нас bacite pod gomilu ако *узлажемо* ШМ22, ми ћемо поћи хришћанској Carici што најбоље *узмогнемо* ШМ43, пак ће бити што *ушоће* Бог ПЦП18, Jest sinko ако *узумијеš* ПЦП63, Оно што *ускажем*, kazati ću право ПЦП159, „Носу, рече Vuko, што *узмогнем*, no ću raditi da se brže otrsim ПЦП179, Ноћу dok *узму* mahati ПЦП185, *Ne uzmognem* li ga donijeti ПЦП193, ако имъ *неузбуде* могуће нњи присвоити Ч1,127.

Презент имперфективних глагола сложен са префиксом уз- чест је у језику Вука Караџића¹³²⁶ и језику старијих црногорских и војвођанских писаца¹³²⁷, као и у црногорским говорима¹³²⁸. У савременом књижевном језику овој презентској сложеници не спори се књижевни карактер, мада она данас звучи архаично¹³²⁹.

б) У језику нашег писца употребљава се и облик перфективног презента с везницима *ако* и *кад*:

– Ако *претече* која пара при крећању доније ћу је собом П20, Но ако ми *нађете* у ускрснутијем државама мјеста, ако ме *притврдите* на старој столици, ја ћу се до краја одметнути Султану ГО15, Ако Sćepan bez naše prikojase *digne* iz Mahina ШМ28, Ако што *изопачим*, *затајим*, или *preskočim*, evo me krvnik sluša, па ће он исправити и dopuniti ПЦП159, Ако она (Боже сачувaj!) *опријене* и ако *se udomi*, po što prevale oltare i čivote ПЦП229, ако ме *нађу* вриједна и јаке кости, да ће ми пружити по ишно платице мјесечно ПВД1,7, Ако ми *обећаиш* половину добитка, ја ћу те научити како ће ти се брод преко ноћи претворити пепелом ПВД3,19,

¹³²⁶ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 132–135.

¹³²⁷ Младеновић, *Владика Данило*, 158; Остојић, *Петар I*, 224; Остојић, *Даковић*, 189; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99. За војвођанске писце исп.: Херити, *Јанковић*, 308; Куна, *Обрадовић*, 156; Младеновић, *Рајић*, 124; Кашин, *Видаковић*, 128; Јерковић, *Игњатовић*, 271.

¹³²⁸ Пешикан, *СК-Љ*, 202; Пижурница, *Колашин*, 213.

¹³²⁹ Стевановић, *Савремени II*, 697.

– кад *дођем* тамо надам се да ће мо узети пут скупа П20, Кад *примите* новце послаћете оному господину што вам се учини пристojно П27, Кад *крене* јавићути П30, Кад ми *пишеш* молим те немој комплименте П51, Кад ми *пошљеш* ову пјећарио онда су ме овђе увјерили да ће моћи наш амбасиатур у Васингтону добити нове картеле П56, То је *od velike nužde i prjeke* а кад *se vidimo* i кад *ti kažem* даt ćeš ми *razlog* П71, па кад *se slegnu i smrznу*, *prekrstiću se u tri put* ПЦП25, Кад *izagјete iz zatвora preda* ćу *vam, pred okupljenijem zborom vlasteoskijem, knjigu, prsten* ПЦП265,

сасвим као и у језику Вука Караџића¹³³⁰, у народним црногорским говорима¹³³¹ и језику старијих црногорских писаца¹³³².

3. Напоредо са презентом перфективних глагола у функцији футура II Љубиша ријетко употребљава и аорист (в. т. 140. 3).

4. Забилијежили смо и гномску употребу футура II у језику нашег писца: *ako budete praščali, prostiti će vam se* ПЦП148.

5. Љубиша употребљава конструкцију облика футура глагола *бити* и радног глаголског придјева која може понекад исказивати и радње у прошлости, чије је извршење под сумњом или се претпоставља њено извршење као могућност у прошлости:

Мислим да *ће те* већ *бит* примили два штруца са нужном џебаном П20, *Биће* већ тамо *приснио* Интендант за месо П25, *No ćeš бити* *чио* i да *ti је* negдје *u susјestvo došao vasselenski patriјara* ПЦП135.

У случају наведене конструкције у Љубишином језику огледа се веза са традиционалним језичким јдномом, као и са дијалекатском традицијом¹³³³.

146. ИМПЕРАТИВ

1. У Љубишином језику императив се у својим примарним функцијама јавља за обиљежавање још нереализованих радњи, за изражавање заповијести, молбе, жеље, савјета, препоруке и сл. као и у савременом књижевном језику:

Моли Бога да се у здрављу брзо састанемо и *вјеруј* мојој чистој љубави и почитовању П6, Дану животати *пишиму* да не лудује, *нек се скроти*, *нек не пише* пјесме, *нека се окани* врага и политике П8, *Дођи* у Беч П15, *Пођи* на велику пошту, *уђи* у велику капију... *прођи* је и *пађи* скалу пак се уз њу *попни* на трећи под, *окрени* на десну... *уђи* у собу и *пита* писарчиће мџ ли код њега П50, *Živi sretno i spokoјno* П80, *Имајте*, *имајте* милосрђе С52, *Склони се*, *оче*, *испроси*

¹³³⁰ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 130–131.

¹³³¹ Јовановић, *Паићровићи*, 396; Вујовић, *Мрковићи*, 343; Милетић, *Црмница*, 556–557; Пешикан, *СК-Љ*, 202, Стевановић, *Источноцрногорски*, 120–121.

¹³³² Остојић, *Петар I*, 243; Остојић, *Даковић*, 189; Глушица, *Миљанов*, 288.

¹³³³ Исп. за говоре: Јовановић, *Паићровићи*, 397; Пижурица, *Колашин*, 169; и сусједне говоре источне Херцеговине (Пецо, *Источна Херцеговина*, 156). Зорка Кашић за говор Конавала региструје ову конструкцију (Кашић, *Колави*, 338). Овакве примјере има М. Миљанов (Глушица, *Миљанов*, 287).

ми Горду у оца ГО8, Него *пођи* ти несретњи старче, окраштени храсте, купи село, *изрибај* и *погреби* зужне убијене утопце, али ми сина... *укопај* одвојено ГО18, *Plati, prenoči, natovari zorom*, па *podrani* у очи sveca ПЦП27, *živi al ne jedi; ori, sij, kopaj, nagrči*, али *čuvaj* да те јад не nagje да pogineš ПЦП161, Danu stani ПЦП143. Nего *pogji* zbogom, *pozdravi* ми providura и *uvjeri* starca, да sam mu друг и pomagač ПЦП231. Hajde *spavaj*, šupljoglavče ПЦП267, *podrani* сутра и *шљези* у Кртоле. Проту Кости на кућу, *поздрави* га, *понеси* му мој благослов и старцу *dodaј* ПВД33,150. *Угушите* страсти личне и пар тајичне, *сложите се* у томе како ћете нанијети добростања овој сиромашној земљи... *пазите* да ваше одлуке буду див и узор нашему доброме народу ЧП1,31.

За диференцирање семантичких императивних значења Љубиша, као и неки старији црногорски писци¹³³⁴ употребљава императивне подстицајне ријечи *хајде*, *хајте*, *дану* и сл. (в. т. 79. ђ. е)

2. Осим у својој примарној функцији у Љубишином језику изузетно је фреквентан и приповиједачки императив, у причању о радњама и догађајима из прошлости. Развијена употреба овог глаголског облика у наведеној функцији карактеристична је за народне говоре¹³³⁵, као и за старије црногорске писце¹³³⁶.

Пођи ја у 8 код Пашкотина и *нађи* брзојав Будис П52, Kad ja *dogji* у Већу *pitaj* referenta Gjulijana što bi П77, а ја ти у то *побјегни* као срна пред ловцем ГО23, а nemože koliko ni ја да repa vuče, пак *zagjedni* čarapom о lješini, те *padni* и *oguli* desnu nogu s golijeni до ljesice, а poplat *nabodi* на trnovu draču ШМ2, ја *prevezi* zimus nešto trgovine у Mletke и *napuni* brod, као око, uljem, vinom, lojem и čaprama ПЦП10. Ја се sutradan *ogjedni* dolamom zelenom од kadife... *pripaši* mač vukovac... а *stavi* на glavu čelenku ПЦП14, Kad dogje uročeni dan, diže се Лука prije svanuća, *naloži* oganj, *budi* sinove, пак njih dva и он treći на Viškodô. *Dopri* granici и taman *sjedni* а evo Grujov brat и rogljak по materi ПЦП153, *Набери* штира, тушта чучега, срнуље и буразине; *улови* малог угора ка' и *стави* га у цијев од трске, а цијев *напуни* глиба из блата ПВД1,7, *Узми* ја кору и *омажи* њом дукат ПВД1,8, *изађи* ти ја крадом из подрума и од нешто лучендровине *смотај* пруже и с њим *оплети* криље на лик међедове стопе, па га *обуј* врх опанака, а *навлачи* гаће од клашања на бедра. *дохвати* пушку, а *баци* о рамену далаган и *удари* пољем ПВД4,23, Кад било у вече, *укради се* ја Арбанасу и *дођи* у сликара... Ја му *преброји* десет дуката ПВД25,141, Тер ти ја сутрадан низ Крстац, *дођи* пред ноћ у Кртоле Проту на кућни праг, и *донеси* му поруку Владичину од ријечи до ријечи ПВД33,150.

¹³³⁴ Исп. о томе Остојић, *Даковић*, фуснота 417, стр. 190. За Његошев језик види: Вушовић, *Његош*, 73–75.

¹³³⁵ Исп. Вујовић, *Мрковић*, 345; Милетић, *Црмница*, 561; Стевановић, *Источноцрногорски*, 119; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 171; Пижурица, *Колашин*, 214.

¹³³⁶ Често га користи Његош, Миљанов, Даковић, Никола I (Вушовић, *Његош*, 74; Глушица, *Миљанов*, 290; Остојић, *Даковић*, 191; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 96), док га Петар I у овој функцији не употребљава (Остојић, *Петар I*, 246).

3. Истог је карактера и квалификативни императив који означава радње које су се у прошлости понављале по неком раду, обичају или навици, те постају особином онога ко их врши:

Kad *dogji* u Bače *gleda, motri, pipji, kopaj* po onome gjeru ШМ9, Ter ti ja u bezpuće, *obidi* Hrcgovinu i Bosnu i *dogji* nakon godine u Peć ПЦП147, i ja *čini* što mi godj ko каза: *vodi* ga na liječnike naše i latinske, *otvaraj* mu knjigu u proroka, *sveti* masla a *čitaj* bdenja, *zapreštaj* i *vodi* ga pod jevangjelje ПЦП199, Кад се напуни рок, *dođu* ми у манастир и *пађи* калуђере у највишој љубави и складу ПВД26,148.

4. Еднитичност и плуричност Љубинина језика огледају се и у употреби пословишног императива:

He čini добра да те не пађу јади П40, a sad *drži* što si uvatio, *žnji* što si posijao ПЦП139, Или кућку *ubi*, или *žrvni slomi* ПЦП159, Više valja jedan *drži*, no stotina *uzmi* ПЦП250, *Pokrij* sirotu за своју срамоту ПЦП262, Кад *нестани* новац, *настани* бојац ПВД1,9, Свуда *пођи*, дома *дођи* ПВД2,14, *опучи* дјавола, е ће ваистину он тебе ПВД21,116,

који је забиљежен и у неким народним говорима¹³³⁷.

5. Облици старог опатива по поријеклу свом су и данашњи облици императива које налазимо у поздравима:

Vikne putnik glasom topca: *Pomozi* Bog u neznana domaćina ШМ1, Tek što mu nazove „*Pomoz* Bog” Šćepan skoči s mosta u potočinu ШМ9, *Pomoz’* Bog ljudi ШМ23, vikne: „*Pomoz* Bog braćo!” ПЦП10, *Pomozi* Bog u Vuka Mrkonjića ПЦП30, da vikaju *pomozi* Bog ПЦП134, *Помоз’* Бог ПВД3,18,

а који одликују језик старијих црногорских писаца¹³³⁸.

6. Уз субјекат у множини Љубина понекад употребљава облик императива 2. лица једине као у примјеру: nego *uljezi* jedan u crkvu i *ostavi* tri plete na oltaru da namirimo овај ропов ПЦП197. Овакав облик императива којим се говорник обраћа већем броју лица јавља се у језику старијих црногорских приповиједача¹³³⁹.

7. Фреквенција варијанти са *не* + императив и *немој* + императив приближно је једнака, што није у складу са савременим црногорским говорима у којима је конструкција *немој* + инфинитив свршених глагола скоро истиснула негирани императив¹³⁴⁰. Првом конструкцијом изказује се строга забрана, док је у другој поред нијансе забране наглашенија нијанса молбе и савјета, као у примјерима:

– *Ne obaziruj* se na dračice П80, *Ne pitaj* što je putem klapinjao ПЦП32, *Ne šali* se barem pred sudom ПЦП217, *не хитај*, *не улети* у туђе јато ПВД11,53, *не пусти* ме

¹³³⁷ Изузетно је риједак у мрковићком говору (Вујовић, Мрковић, 345).

¹³³⁸ Стевановић, *Речник Петра II*, 85; Глушица, *Миљанов*, 290.

¹³³⁹ Стевановић, *Савремени II*, 708; Глушица, *Миљанов*, 290–291.

¹³⁴⁰ Вујовић, *Мрковић*, 345; Пешикан, *СК-Љ*, 203.

јадну и уцвијелену да погинем баш данас ПВД13,66, *Не учини* добра да те јади не пађу ПВД15,89, *не пађи* га никуд ПВД26,146, *Ненуштите* да зађе прилика Б8, – *немој* ми *чинити* да изгубим и себе и тебе користи П38, *Немој* ти meni Jovo u kućine *kriti* ШМ12, *Немој* тако оће igumane *kobiti* narodnu sreću ШМ24, Онда *немој*, оће Igumne, na nas *pomržjeti* ПЦП77, o grijehu i lakardijama *немој* meni *kaživati* ПЦП138, *Немојмо* ljudi tako *prenagliti*, nego se razaberimo ПЦП150, *немојте* me *načerati* da danimice pijem bracku krv ПЦП161.

У језику црногорских приповијача сасвим је обична употреба негативног императива с речцом *не*, као и конструкција *немој* + инфинитив од глагола оба вида¹³⁴¹.

147. ПОТЕНЦИЈАЛ

1. У Љубишином језику потенцијал у својој категоријској функцији, функцији начина, показује све особине комуникативног облика, и његова употреба је регулисана нормом књижевног језика.

У том смислу Љубиша обликом потенцијала изражава могућност или претежно могућност; жељу; готовост којом се говори о нежељеној радњи и оној за чије вршење постоје тешкоће, сметње или препреке; претпоставку да ће се нека радња вршити или извршити, несигурност односно сумњу да ли ће доћи до њеног извршења; увјереност да ће се нешто десити; сигурност; услов радње од које зависи нека друга радња и сл.:

пак би га могли убити морално П8, да је врло лепе човек само да би *требало* да донајести један зуб П24, Модрокоси нису иошт ни гниезда савили а ти би *хтио* тиће П7, *ходила* бих барем мраком да му називам добру ноћ ГО20, Pet stotina dukata! da ih čovjek izredi *pokrili* bi guvno. *Kupio* bih magazu; *ogradio* mučni mlin Mrtvici pod gornjim vodopadom; *podigao* kuću; *proširio* poјatu... pak *bih* једно srebrno kangjelo *priložio* svetome Nikoli ПЦП138, ја би *ушао* као ортак и тамо *дошао* да ствар удесимо П27, *требало* би да учени људи држе стране изреке ПВД4, *Би рекао* и *би се заклео*,/ Да Вис тоне мору у дубине Б18, *не* бих му има писати друго но што сам му писао ономадне П28, да јој зли језици придигну да тужи вјереника; тад би себи срећу *затворила* и сједе их плела. Ко би *преслушао* сеопку укробу и ругу? *Остале* би обје за уклиња, свако би на нас *попљувао*... гдје би *пошле* да не пођу, гдје би *ијеле* да не шједу, што би *рекле* да не реку; прекукале кукавице ГО18, Књаз би *дао* на Цетиње на одборово расположење П21, *остала* би на нас сумња и грдило, да смо тобож погазили вјеру и гостопримство ГО4, Да сам с тобом ја бих ноћас *изнио* из брода све боље и боље преносиво ПВД3,19, У звјерки би срце *проплакало* Б17, Да није жена *не* би ни људих *бивало* ПВД10,48, Кад би се ја *хтио* или *смијо* упустити са г. намјесником

¹³⁴¹ У језику Петра I и М. Миљанова негирани императив подједнако је обичан од глагола оба вида, а напоредо је у употреби и конструкција *немој* + *инфинитив* (Остојић, *Петар I*, 246; Глушица, *Миљанов*, 291), док је у језику А. Даковића наглашена употреба перифрастичног императива (*да* + *презент*) и негираног инфинитива (Остојић, *Даковић*, 191).

у какову о том полемику, ја *би* га прије свега *нима* јели законит коректно Сабор без патријара П26, *Kad bih se sjetila da me ko radi prevariti*, ја *bih došla* ПЦП71, Овако *би се догодило*, мој попо, и нашему Бану, кад *би претворио* Зету у Млетке а зећане у тебе ПВД32,129.

2. У језику нашег писца забиљежили смо и примјере приповиједачког и квалификативног потенцијала. Њима се обиљежавају радње које су се понављале прије времена говорења о њима, реализоване радње по утврђеном реду и навици. Дакле, облик потенцијала не употребљава се у својој модалној служби и не значи став говорног лица нити нерализовану радњу, већ ону која се у прошлости више пута реализовала¹³⁴².

одъ дана на данъ великомъ войскомъ *бануо би* онъ на врата Рима С32, говораше се... овако: Статиліе и Габиніе якомъ чстомъ *упалили би* савремено дванайсть мѣста... за да *би побѣна отворила* лакшій прелазакъ до Консола... Цетего *запао би* на врата Цицеронова... Синовы породица, по вышой части благородны, родителей *би изклали*... градъ *проломили би* С43, *опријонуо би* о госту срцем и душом; вјеран, *погинуо би* за друга и страна путника... *судио би* сеочанима својом штетом Г01, *Četiri sugje i dvanaest vlastela... sjedili bi* pod jednom megjom vrh pijeska... Jedan pisarčić svaki *bi* put *zapisao* u jednu veliku knjigu što je zbor zaključio, ili sugje osudile ПЦП9, Мирис онијех посласица *ударио би* по оној тијесној улици као да пролазиш кроз перивој ружа и љубица. Иванбег *би се* у мимогред често *зауостављао* и *обазирао* ПВД2,14. А кад *би се* одио доламом и токама, *објесио* цеврдан о раме, *приписао* мач, а мало оружује *затакао* за пас ПВД12,57, Цура *би се* на тој побуци *пренула*, *обула* и *умила*; *напунила* тикву воде, *бацила* четвртину ржаногa хљеба у торбу, *дохватила* прут од црна трна обасута бодљивијем чворима, *изгнала* вепрове из буништа и *погнала* их до ливаде на пашу ПВД13,62.

Оваква некатегоријска употреба потенцијала није типична за црногорске говоре, као ни за старије црногорске приповиједаче¹³⁴³.

Модална потенцијална значења у језику нашег писца изражавају се различитим морфолошким, лексичким и синтаксичким средствима. Од глаголских облика потенцијалног значења Љубиша употребљава презент, аорист, конструкцију *хтјети* + инфинитив, конструкције *рад* + *бих/би* + инфинитив или презент с везником *да*, футур I.

У поглављу о морфологији (в. т. 89) видјели смо да Љубиша под утицајем народних говора и литерарне традиције користи и сложени облик потенцијала или

¹³⁴² Стевановић, *Савремени II*, 718.

¹³⁴³ Проф. Остојић не биљежи овакву употребу за језик А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 192), а мање је фреквенције и у језику М. Миланова (Глушина, *Миланов*, 292–293). За говоре исп. Вујовић, *Мрковићи*, 346–347; Станић, *Ускоци*, 98–99; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 172–173.

потенцијала за прошлост, који се употребљава у модалним службама, као у примјерима:

кад *би* он *био* по нашој погодби *направио* П59, *Vi i Vaša družina bila bi mi oprostila sve sedam smrtnijeh grijeha* П90, *Da nedogje na Cetinje Patriark Pecki Vasilije Brkić, bila bi se zemlja razlučila na mahove* ШМ29, *Била би се иошт молила*, нег се у то пробуди млађи хајдук ПВД13,67, *била би се фактично доказала* непрактичност централног законотворства Ч11,11, *Nebih bio nikad naviknuo* ПР2,85, *Који би нас био повисио* Б22.

Овај облик граматичари су називали кондиционал за прошлост и кондиционал II, и он се данас све ређе употребљава и скоро је нестао из употребе¹³⁴⁴.

148. ИНФИНИТИВ

Језик Стефана Митрова Љубише у погледу употребе инфинитива одликује се великим бројем могућности, што није у складу са савременим књижевним језиком у коме је чешћа употреба презент са везником *да*¹³⁴⁵.

У функцији допуне глагола непотпуног значења по синтаксичкој вриједности еквивалентни су облици инфинитива и презент са везником *да*¹³⁴⁶. Презент са везником *да* карактеристичан је за источну варијанту некадашњег српскохрватског језика, а инфинитив за западну варијанту. Употреба презент са везником *да* у служби допуне глаголима непотпуног значења мање је фреквенције од употребе инфинитива у језику нашег писца. Овакво стање забиљежено је и у језику писаца предвуковског и вуковског периода са црногорског говорног подручја¹³⁴⁷, затим и у Вуковом језику¹³⁴⁸, као и у неким црногорским говорима¹³⁴⁹.

1. Инфинитив се чешће употребљава као допуна глагола и израза непотпуног значења него презент с везником *да*. Такви су случајеви:

а) Уз облике глагола *хтјети*:

– Сундечић *би хтио политизирати* П8, *Кад бити хтио писати* све П8, *ћах рећи* да те љуби П9, *ја сам хтио треће га купити* П20, *хоће негђе сигурати* П31, *прије тога оћи доћи* на чисто П69, *Ја nijesam htio birati* Клаића П90, *нехћедне окривити*

¹³⁴⁴ Стевановић, *Савремени II*, 719–720.

¹³⁴⁵ О употреби инфинитива и презент са везником *да* исп. (Стевановић, *Напоредна употреба инфинитива и презент са везником да*, 155–180).

¹³⁴⁶ У данашњем књижевном језику уз све управне глаголе и изразе непотпуног значења напореда се јавља презент с везником *да* и инфинитив, осим у одређеним случајевима (са глаголом *хтјети* у иницијалној позицији у реченици и онда када је изузетно наглашен) (Стевановић, *Напоредна употреба инфинитива и презент са везником да*, 155–156).

¹³⁴⁷ Примјери са презентом су сасвим ријетки у овој позицији у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 234). Употреба презент са везником *да* у служби допуне глагола непотпуног значења мање је фреквенције од инфинитива у језику М. Миљанова, А. Даковића, Николе I (Глушница, *Миљанов*, 279; Остојић, *Даковић*, 176–177; Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у Николе I*, 99).

¹³⁴⁸ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 159–160. Исп. за војвођанске писце: Јерковић, *Непадовић*, 118–119; Илић, *Радичевић*, 200; Херити, *Јанковић*, напомена 1265, 304–305.

¹³⁴⁹ Милетић, *Црмница*, 558–559.

Цезара С49, Ако се Горде *не хћене* са мношћом здружити, а ја ћу с црном земљом! *Не хћене* ли узети војника, ја ћу се претворити ратаром ГО7, Бог *је хћео* кушати ПЦП69, они који су се *хћели* селу наметати и село мутити ПВД7,32, *не хоће* се циганити ПВД25,138, Да смо *хћели* слушати вођина причања ПВД31,88, Но се *хћесар* *не хћје* смиловати Б7, пријед него *је увести хћела* домобрански закон Ч11,16, Цар *не хћене* примити закључке чешког сабора Ч11,23, – *не хоће* да знају П49, Сад *хоће* Тановић да пише тамо П51, кад *хћеле* да умину затон ГО17, *хоће* свакако да ме води на Вир ГО23, *Sad oćete da pljuneto* ШМ27, *Не хћене* ли да живимо овдје ГО7, *što smo htjeli da gospodarimo* сви ПЦП34, *Не хћене* Арбанас да се *прође* сањарије ПВД25,138, *хоће* да уведе у Боку равноправност језика и вјера Ч11,8.

б) Уз облике глагола *моћи*:

– *могу стати* у покоју П1, *немогу* својим присуством *поврједити* повјесно-црквено право П10, *нијесам могао* вама ништа јаснога *одговорити* П20, Тако *могу* боље *радити* П36, Да се *могу* с тобом *стати* П40, Ја *нијесам могао* прије *писати* П40, А ко живъ и одъшевљънъ *може* више *поднјети* С20, *не могао* срцу *одољети* ГО6, Ко *се немога* и *чунје*ве и *ukrcati* ШМ41, *danas možeš vidjeti* ПЦП29, *ako li ga ne mogasmo izvići* ПЦП196, Што дужде *не могао* *откупити* ПВД1,11, *није могао* *остарати* ни *помињати* ПВД9,38, *не може* *намирити* ПВД25,138, *нису могли* *трпјети* Ч1,126, *da djelom dokaže što se od nje nadati možemo* Г23, *Моћи живјет* у сјајне Dvorove ПР2,85, – *Plemenita mu duša nije mogla da se ne smuti* Ч9, *bez čega ne može da bude napredka* Г23, ту *неможе* да буде ни закона обћинскога Г1,1.

в) Уз облике глагола *треба*:

– *Треба се договорити* разборито П8, Ја мним да *је требало* о предметима договарања јасни програм *предходно сачињети* П10, Но *треба* *шутити* до скорог рјешења П31, али то *треба* све *учинити* брзо П33, онда се *треба* *апелати* П34, пак ћу донијети са собом *нужне списе* и како *треба* *радити* П36, *Треба* *приуговорити* листе П42, *treba mi slušati* старијег ПЦП137, *треба* је *обеселити* ПВД9,40, Која се рука не да сјећи *треба* је *љубити* ПВД16,92, – *треба* дакле да се *углавимо* и да *радимо озбиљно* П14, *треба* да се *свемоћно стара* С1, *Mi sveštenici imamo srce i strasti isto kao i vi, ali treba da praštamo* ПЦП149, ко *тлачи* *заповједи* старијег, *treba da seli* ПЦП254, *Не треба* да вам *причам* ПВД10,43, појединцу човјеку *треба* да се *стече* биће Ч11,8, *Требало би* да се *умноже* сразмјерно и даровне књиге П82.

г) Уз облике глагола *морати* Љубиша употребљава само инфинитив:

– за то *морашъ доћи* до Соломонића П2, *морамъ* *полазити* за Беч П3, *морам* *отићи* П4, би *морала* *припадати* П10, ако вам *морам* *наново препоручити* П13, Но *морам* и пак *признати* да је чудан галац П17, *морам* *душевном жалосћу*

констатовати П126, *Морате знати* да ће се ту потрошити и до 180 тисућа П27, *moram ovdje nagledivati i stražiti* могег јединца сина П67, *Moram ovdje očitovati* П178, *морам цијенити* баш да их и нема П82, *мора гласовати* за закон Ч11,24, *Moraš znati* да нијесам никад ПР2,190.

д) Љубиша понекад умјесто безличне употребе глагола *требати* употребљава личне облике и са инфинитом и са презентом са везником *да* као допуном у другом дијелу:

- На ове ваће јунаке, одврати Канјош, *не требаје га оштрити* ПЦП20, у себи проучио како му *требује* и њом *поступати* ПВД22,121,
- *Требује* дакле *да се* Илија Ћеловић и још један ко н. пр. Божо *подухвате* П56, *требује да иде* с нама ПЦП192, за то *требује да* му га ми *даднемо* ПВД16,92.

ђ) У употреби је каткад и непотпуни глагол *ваљати* умјесто чешћег глагола *требати*:

- *Valja dati* Грују *polovinu* ПЦП138.
- који *ваља да учини* саси од толико година П60, *valja da sebi stegom podčini* свако кутње *čeljade* ПЦП254.

Уз безлично употребљен облик глагола *ваљати* Петар I употребљава облик инфинитива, као и Даковић у својим *Мемоарима*¹³⁵⁰. Оваква употреба инфинитива обична је и у неким црногорским говорима¹³⁵¹.

е) Уз друге глаголе и непотпуне изразе Љубиша неупоредиво чешће употребљава инфинитив:

- што *има бити* сутра некъ буде данасъ П2, Свакако *је нужно претјецати* догађаје П12, Прије такве крајности *налазим савјетно молити* В. В. П26, пак сам мислио да *је излишно каживати* сторије П36, *Ради се увести* тамо обсадно стање П40, да се одма добро ријеша али *је потреба знати* П45, Р... је увјерен да *је добро дати* Машу ово обиљеже П52, *Nije pametno žrtvovati* добро извјесно за неизвјесно боље П80, *kaza mu da je Šćepan rad imati odvojenu sobu* ШМ11, *pak je grehota i sramota kršiti i pokolehavati* зборске одлуке ПЦП35, *No sad kad je Bogu hvala lakše gospodovati i slušati* ПЦП69, *Ja sam gotov pristati* на сваку праведну жељу ПЦП230, *no mi se godi sramota putovati* сухијем ПЦП251, *ради знати* гдје ћу ПВД2,15, *грехота је раздвајати* што је Бог здружио ПВД12,58, *Тежко є вѣровати*, али є цѣла истина была Ч1,134, Љубиша је предложио да је сваки члан клуба *дужан говорити* Ч11,10, *Вриједи читати* интерпелацију Ч11,28, *Meni je zaista vrlo teško govoriti* Г2, она је *радила увести* нужне непосредне изборе Ч8, ни Дубровчани ни Бокези *желе се* њиме *прозвати* Г1,2,
- *Има да се огради* пут од Будве (бајаги Завале) до Бечића П27.

¹³⁵⁰ Остојић, *Петар I*, 234; Остојић, *Даковић*, 178. Миљанов чешће користи глагол *ваљати* умјесто *требати* (Глушница, *Миљанов*, 294).

¹³⁵¹ Милетић, *Црпница*, 560.

Честом употребом инфинитива у оваквим позицијама језик нашег писца везује се за предвуковску и вуковску епоху развоја књижевног језика¹³⁵².

Љубиша понекад у истој реченици уз овакве глаголе употребљава и презент са везником *да* и инфинитив: *треба да* главари *пошаљу* молбениц⁸... и *да кажу* комесару да су их послали пак онда *треба чекати* рјешење... без којег рјешења *немогу се* избори *зачети* П41.

2. Уз глаголе *жељети*, *смјети*, *дати* и др. у извјесном смислу непотпуне глаголе Љубиша употребљава инфинитив:

кад би он сам *жељео уступити* П6, *жели поћи* у Црну гору П8, сад би *жељели ступити* П26, које *же* истину *знати* П78, *jer želi* твојој браћи, *skoro posinjenoj, otvoriti put slave* ПЦП15, Само *желим доказати* Г1,1, нико ме не *смје опростити* кривду П25, да се не *смје именовати* ни ћауш који је под процес П40, *He смјем* кукавица од стида *нитати* ГО20, *nijesu смјеле* ни *doprieti* до *Šćepana* ШМ14, *He смјаше* по улица *ходити* без оружја у потаји, ни *јести*, ни *ити* већ у вјерна пријатеља, ни *поћ лећи* што не ћеш преобисти дом ПВД14,78, *Nit' mu nitko смје besiediti* ПР2,190, *nesмје* *proglase činiti* Г18, Нијесам нимало задовољан оним чланком III што Косто *даје печатати* у Националу П4, да се њене мане не *дају поправити* П37,

што се подудара са таквом употребом његовом у предвуковској и вуковској епохи развоја књижевног језика¹³⁵³.

3. У Љубишином језику инфинитив се чешће јавља у индикативно-релативној функцији, у функцији допуне уз почетно-свршене глаголе, као што су *почети*, *стати*.

– о чему *ће почети* уфано *радити* П5, Већ су *почели мрти* од глади П17, ако ме за *kose роћи micati* П68, *баше почео давати* страха С19, *поче плести* приче С47, *почну премјеравати* обале ГО5, *почне кукати и лелекати* ГО18, *Teodosije роће se krstiti* ШМ16, *роће Šćepan zbilja carevati* ШМ25, *pak se роће смјати i rugati* ПЦП10, *роћи uzimati* мрнаре ПЦП24, *почну вођи куљати* цријева ПВД1,7, *почнем звонити и подвикивати* ПВД2,15, *Поче тонут* у дубоко море Б33, *прије нег се је почео уводити* тај закон Ч11,16,

– сваки *стаде плениити* С11, *стаде обећавати* златна брда и поля С23, *stane казивати*, као *kroza zube*, да му је *kršteno ime Šćepan* ШМ2, *stane snovati* што је већ у *mozak uvratio* ШМ7, *stade prijetiti* да ће објесити *glavare* ШМ28, *pak mu stade pričati* ПЦП21, *stade tužiti* брата и *naricati* му ПЦП39, *Bembo stade obećavati* ПЦП57, *pak stadoše* међу се *gonetati i razgagjati* ПЦП188, *stade* *jedno od drugoga*

¹³⁵² Исп. честу употребу и у језику војвођанских писаца (Младеновић, *Рајић*, 144; Кашић, *Видаковић*, 127; Илић, *Радичевић*, 200; Јерковић, *Пељатовић*, 273).

¹³⁵³ Исп. исто за језик старијих црногорских писаца: Остојић, *Петар I*, 235; Стевановић, *Речник Петра II*, 148; 312; Глушница, *Миљанов*, 294; Остојић, *Даковић*, 235.

bježati, kriti se, lučiti, prati ruke, moliti Boga, obećavat' zavjete i zadužbine ПЦП275, *Stade* biedna jadom *razmišljati* ПР2,96, U to pastuh *stade poskakivat* ПР2,200.

Примјери са презентом и везником *да*:

stade да момка *одбије* као попа од проскура ГО6, *stade* да се тому путу *пријечи* ГО9, *Protopop stane da maže* ШМ24, *stade* чбек *да* од радости *плаче* ПВД1,8, *Natoči ga, pa stade da pije* ПР2,96, *заче* помукло *да* *нјева* жалосну пјесму ГО21, *veћ су почели да* ми пакости *чине* П17, *počne svega i svašta da klapinja* ШМ6, *počne s Vukom da jede* ПЦП131, *Поче да хвали* оно расуто корито ПВД3,21.

Уз наведене глаголе у данашњем језику јављају се алтернације инфинитива и презента са везником *да* у потпуној синонимској опозицији¹³⁵⁴. У дјелу Стефана Љубише обичнија је ипак употреба инфинитива у овој функцији. Тиме се језик нашег писца везује за Вука и писце предвуковског и вуковског времена¹³⁵⁵, у чему се огледа старија црта присутна и у неким црногорским говорима¹³⁵⁶.

4. Инфинитив је изузетно чест у футурској конструкцији (в. т. 85); модалној конструкцији са имперфектом глагола *хтјети* (в. т. 141. 3); као допуна императивној речци *немој* (в. т. 146.7).

5. Модална конструкција глагола *бити* и инфинитива, која је обична у црногорским говорима¹³⁵⁷, регистрована је и у језику С. Љубише. Док је у језику једних писаца, као Његоша, Миљанова, регистрована употреба перфекта глагола *бити* (и то кријег), у језику других евиденти су облици имперфекта глагола *бити*, као код В. Поповића, Матавуља¹³⁵⁸, у језику С. Љубише забиљежили смо примјере једне и друге конструкције:

јер се било бојати, да кад би опет мањина италијанска дошла у већине Ч11,26, *Bijaše se samnom dogovoriti* hoćeš li je dati pa ti hćah kazati da je obećana ПЦП45.

6. За језик С. Љубише карактеристичне су и друге конструкције глагола *бити* са инфинитивом. Наводимо примјере:

Ја би рад да и ви и други моји пријатељи *буду имати* што желе П36, Рад би био *знати* твоје мњење П14, *не бих био* на вријеме *примити* твоју књигу П39, *јер бих рад* много *видјети* Дражића задовољна П23, Свакако *бих се рад* с тобом *састати* и *видјети* П39, Ово би ме много задужило кад *будеш хотио писати* тако бих могао ја продати добро ако не предобро П49,

у чему се огледа утицај народних црногорских говора¹³⁵⁹.

¹³⁵⁴ Стевановић, *Напоредна употреба инфинитива и презента са везником да*, 165–166.

¹³⁵⁵ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 159–160; Остојић, *Петар I*, 236–237; Глушица, *Миљанов*, 295; Остојић, *Даковић*, 180.

¹³⁵⁶ Милетић, *Црпница*, 558.

¹³⁵⁷ Милетић, *Црпница*, 555; Пешникан, *СК-Љ*, 204–205; Вуковић, *Пива*, 99; Пижурица, *Колашин*, 210; Станић, *Ускоци*, 100–102. О овој конструкцији види детаљније – Маретић, *Граматика*, 648; Јован Вуковић, *Синтакса глагола*, 83–92; Станић, *Ускоци*, 100–102.

¹³⁵⁸ Вуковић, *Синтакса глагола*, 83–92; Глушица, *Миљанов*, 295–296.

¹³⁵⁹ Пешникан, *СК-Љ*, 204–207.

7. У нашем језичком материјалу забиљежили смо и употребу инфинитива у конструкцији са дативом која није у духу данашњег књижевног језика, а нема је ни у народним говорима црногорским. Оваква употреба карактеристична је за језик народних умотворина, као и за језик старијих писаца, Петра I, Петра II, А. Даковића¹³⁶⁰, а потврђена је и код далматинских и дубровачких писаца¹³⁶¹.

Сад ми треба знати ђе је вуко ПЗ1, *draže mi je čuti* kad dobru slute ПЦП32, *Bolje ti se s junakom pobiti* nego li s rgjom *celivati* ПЦП158, најљепше *mi se unisati* у дуждеву мрнарницу ПВД1.7, Да ми се, јадноме, *упознати* с вођом од брода ПВД1.7, да је *поштину чбеку живјети* омрзло ПВД14.77, *треба ти се пети* као уз нос ПВД24.128, *Хоће јим се љуто ражалими* Б22, *Pak mi treba* kadgodj ljubkim licem/ *Nagadjati i miriti* вражде ПР2.190.

8. У Љубинином језику као и у језику Петра II обична је употреба инфинитива у исказним реченицама, најчешће волунтативним, за разлику од Петра I код кога је оваква употреба ријетка¹³⁶².

Слушао сам од слијепца *пјевати* неколике народне пјесме ПВД5, *Suo govoriti* о Crnojgori, пак је зар pomislio ШМ16, јер сам ја одлучио најмање што је могуће *одити калашити* кроз министарства П4, имати ћемо прилику на шире и на дуже *се поразговарати* П13, Имао сам срећу *примити* поштовано и домољубно писмо П5, Пак у Задар имам неке пријатеље *препоручити*... Ја се надам да ви неће тешко бити јошт који дан *служити* П20, којег би рад *видјети* заступника Бокешког П28, Имао би доста *писати* али боље *радити* па кад се успије онда *каживати* сторију П45, Radovao sam se *čuti* da su tvoje zasluge za rod i crkvu uvažene П67, Ја сам имао прилике ½ уре *разговарати се* са надвојводом П42, онъ *обѣћа сбрисати* дѣгове, *прогнати* богате, *подарити* властъ С21, Кассие *обећа быти* брзо ту С44, којој је *omrzlo živjeti* ПЦП15, да смо доčekали *vidjeti* језик наѡ uveden u javni život Ч9.

9. У нашем језичком материјалу уочљива је употреба инфинитива у служби намјерних и њима сличних реченица, и то често уз глаголе кретања:

по *idem pohoditi* knjaza Crnogorskoga П71, да пођемо мраком *изгорети* турске ђемије ПВД1.9, Дебеља додаде да је љепше и прјече *путовати* к Цетињу са Сеоца ГО17,

што језик нашег писца везује за предвуковски и вуковски период у развоју књижевног језика, а удаљава од стања у књижевном језику¹³⁶³. Оваква употреба одлика је и

¹³⁶⁰ Остојић, *Петар I*, 237; Остојић, *Даковић*, 180–181; За језик Његошев види наш рад: Тепавчевић, *О једном типу безличних реченица*, 434–435. Исп. и Стевановић, *Савремени II*, 373.

¹³⁶¹ Зима, *Некоје већином синтаксичке разлике*, 308.

¹³⁶² Остојић, *Петар I*, 235; Вушовић, *Његош*, 76.

¹³⁶³ Оваква употреба са инфинитивом данас се сматра архаичном (Стевановић, *Савремени II*, 766). У овој функцији Петар I и Петар II, као и владика Данило употребљавају често инфинитив (Остојић, *Петар I*, 235; Вушовић, *Његош*, 76–77; Младеновић, *Владика Данило*, 177).

Вуковог језика као и језика народних умотворина¹³⁶⁴. Познају је и неки црногорски говори¹³⁶⁵.

Међутим, Љубиша у овој функцији чешће употребљава презент са везником *да*:

Данас пишем Висарionу да га *пита* желили ући у консорцио као што ми пише један пријатељ у једноме писму П53, *dočeš zli i gori da celivaš vladiku u ruke*, да га *moliš* и *Bogoradiš* ШМ24, *Poslaše Kotoranina Srdara Vujovića...* да га *pomoli* да се *ukloni* s Mletačke zemlje да јих *nezavadi* турчином, и да *pogje živjeti* на Cetinju ШМ26, *dogovore se* међу се Crnogorci да *izvedu* Sćepana на Cetinje ШМ29, *No smo došli da te kumimo* хљебом Carevijem да се *mičeš* s наше границе и да ову sirotinju *ostaviš* на миру ШМ39, *Evo nas tri doveli Brnjaša...* да га *poklonimo* Seraskieru на дар, и да му *kažemo* ШМ40, „Ja sam hodio” рече Grujo „да *kupim* poslasticā и *rakije lozove* ПЦП133, *Skupe se Paštrovići* на zbor да *pročitaju* pašino pismo ПЦП182, *Idem s ove stope u uviganj* да *kujem* споне ПЦП247, *Pošla jedna četa javne sile* да *spali* једну nakazu ПЦП254, Слао га Иванбег за своју бруку у Млетке, да тобож *научи* дубоке књиге ПВД32,129,

чиме се слаже са језиком Марка Миљанова¹³⁶⁶.

10. У Љубишином језику као и у језику неких црногорских приповиједача често је у употреби конструкција *за* + *инфинитив*¹³⁶⁷.

За подијелити три обћине на три изборна котара треба да главари пошаљу молбениц8 П41, *За претећи* то зло требало би да ти пресидјално пишеш П49, *За не изгубити* ту помоћ народу, требало би одма поспјешити прије Р. путовања П59, *Da ovaj zajam treba za ostvariti* korist gradu... али кад ovaj zajam служи *za vraćati* dugove П68, *za moći izbjeći* postoјећој Italijanizaciji П74, Додај да Силла *za умилити* се войничтв8 Ације С11, *za принудити* дружину сазаклетви С22, или *za зачети* ма који разговор ГО7, пак *za izbjeći* zlobi dadnem се у бјеганје ШМ7, *za имати* право у цркви ПВД11,56, *За моћ* љепше *видјети* под оком цијели храм ПВД31,89, *za моћ* s њиме *naslěditi* crnogorsko gospodarstvo Ч2,209, *za нпећимати* много којешта крупнијег и ситнијег Ч6, *prekomierne žertve za nabaviti* glavnice učiniše Г3,129, *No za ubezočiti* kletvama, доста је рећи samo то Г18, Ти разлози или *za боље рећи* ти неразлози неће, вјерујте, поћи за добар новац Г29,13.

Оваква употреба је наглашенија од оне која је забиљежена у народним говорима¹³⁶⁸, али је у складу са предвуковским и вуковским периодом у коме како смо

¹³⁶⁴ Стевановић, *Језик у Вукову делу*, 159–160.

¹³⁶⁵ Исп. Вујовић, *Мрковићи*, 352; Милетић, *Црмница*, 560.

¹³⁶⁶ Конструкције презент са везником *да* јавља се као једино рјешење у намјерним реченицама у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 279–280).

¹³⁶⁷ Честа је у употреби у језику следећих приповиједача: Пижурица, *Змајевић*, 367–368; Младеновић, *Владика Данило*, 177–178; Остојић, *Петар I*, 237–238; Вушовић, *Његош*, 79; Остојић, *Вук Поповић*, 176–177. Сасвим је ријетка у језику М. Миљанова (Глушица, *Миљанов*, 296), док није забиљежена у језику А. Даковића и Ј. Томановића (Остојић, *Даковић*, 176–181; Суботић, *Томановић*, 248).

¹³⁶⁸ Вујовић, *Мрковићи*, 352; Милетић, *Црмница*, 561.

видјели има врло широку примјену. Забиљежена је у језику чакавских, стародубровачких и даиматинских писаца, као и у језику војвођанских и славонских писаца¹³⁶⁹. Иако се сматра да ова конструкција није својствена српскохрватском књижевном језику и да је утицај са стране, прије свега германски, романски, односно германско-романски, Љубиша је могао доћи са њом у додир преко говора, или старијих црногорских писаца код којих је такође била доминантна у употреби¹³⁷⁰.

149. ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

1. Глаголски прилог садашњи веома је фреквентно средство кондезације исказа у језику нашег писца, чиме се он удаљава од свог паптровског идиома¹³⁷¹. Правила у савременом српском језику налажу да субјекат развијене реченичне структуре мора бити и субјекат кондезоване реченице, што је углавном и заступљено у језику нашег писца. У језику народних умотворина, језику Вука Карацића и неких старијих писаца са црногорског говорног подручја немамо такву идентичност његовог субјекта са субјектом личног глаголског облика¹³⁷².

Субјекат који је заједнички главном предикату не мора бити обавезно и граматички. У Љубишином језику биљежимо ријетке примјере глаголског прилога уз лични глаголски облик са логичким субјектом¹³⁷³:

но се *бану* ражали *чујућ* нашу невољу ПВД16,92, Паде ми на ум, *слушајући* гдје се зларад гризете, и ова друга иопт љепша ПВД36,44.

2. У језику нашег писца богат је избор глаголског прилога садашњег у функцији прилошке одредбе, која замјењује темпоралну, поредбену или каузалну хипотаксичну реченицу.

а) Глаголски прилог садашњи одређује по времену радњу главног глагола која се врши истовремено са њим означеном радњом¹³⁷⁴:

пишући данас Родићу један вађни посао, препоручујем му и велим да сам ја ш њим онај исти П51. *видећи* огань са выше страна, смути се С29, Но Цепарио *чујући* откривену стварь искочи изъ Рима С56, Да угледаш, *шетајући* у

¹³⁶⁹ О овој појави и тамо наведеној литератури види детаљније у раду Б. Остојић, *О једној конструкцији с предлогом за у Његошеву језику*, 122–128. За војвођанске писце исп.: Херити, *Јанковић*, 307; Младеновић, *Рајић*, 144; Куна, *Доситеј*, 211; Кашић, *Видаковић*, 128; Јерковић, *Игњатовић*, 274; Маретић, *Славонски писци*, 232.

¹³⁷⁰ Проф. Остојић сматра да се веза *за + инструментал* у језику наших писаца предвуковске, вуковске и поствуковске фазе не може тумачити утицајем са стране. Она се објашњава утицајем народних говора, писане традиције, или као балканизам који је везан и за грчки језик (Остојић, *О једној конструкцији с предлогом за у Његошеву језику*, 127–128).

¹³⁷¹ Глаголски прилог прошли није чест облик у Паптровићима (Јовановић, *Паптровићи*, 400–401).

¹³⁷² Стевановић, *Савремени II*, 744; М. Ивић, *Једно поређење Вукова језика*, 123; Глушица, *Миљанов*, 297; Суботић, *Томановић*, 240.

¹³⁷³ Стевановић сматра да овакви примјери, који потпуно одговарају природи нашег језика, нијесу изашли из употребе, али нијесу ни обични у језику наших књижевника (Стевановић, *Савремени II*, 742).

¹³⁷⁴ Стевановић, *Савремени II*, 735–736.

беспослици по запуштаној њиви, гдје је некуд при крају разцвјетао поносити љубдраг ГО7, *Tu ličeći i trave kipeći*, чује из устiju народа ШМ4, *Чекајући* под Новоме да искрене који бродих, један странац... упита ме и распита танко нотанко ПВД1,6, *on koji došavši u Crnugoru*, није у народној благajници ни крајсаре нашао Ч2,210.

б) Глаголски прилог садашњи је чест у функцији означавања узрока вршења радње главних глагола:

У школама осредњима Министар *држећи се* основна закона неће да зна за два језика П14, што *познајући* круту ћуд невјернога везира, побоји се животима својих гостију ГО9, *Seraskieru se nješto razžali videći junačku prostotu ovijeh staracah* ШМ39, *Puk oslabio i ojadio žderući ludu i nesmočanu divlju, travu* ПЦП52, *Dva put se topio, tri padao u razbojničke ruke, šest izbjegao kao po čudu turskom kocu, propovijedajući riječ spasiteljevu, mireći osvagjenje, braneći slabašne, pitajući gladne, razabirajući potištene, tješeći tužne i prezrene* ПЦП253, Господар бјаше подуго зачамао у Млецима, *чекајућ* вријеме да путује са женом на Жабљак ПВД2,14, Сто сам пута протрнуо и длаке ми се јежиле *гледећ* у Дибри половину опушћелијех домова ПВД11,51, Ови *мрзећи* на Турке, и на турскиј зулумъ, искрено кажу Ч1,127.

в) Често се у Љубишином језику овај глаголски прилог употребљава у функцији прилонке одредбе за начин вршења односно извршења глаголске радње, као у савременом језику, али и у језику старијих писаца Љубишиних савременика¹³⁷⁵:

ја сам сав мој вијек свршио *радећи* колико ми је могуће било за добро мог рода П58, *дрктећи* положи оружје, и би му обећанъ животъ С45, *Ovako liečeći provede Šćepan u Mahinama čitavu godinu, kipeći trave, cvjeće i korjene* ШМ3, *koja drečeći vikaše iz svega glasa Car* ШМ30, *A on se ne okrenu, nego onako hramajući put vrata, prožvaka* ПЦП11, *zače stari Gjurač, smijući se pod brcima* ПЦП25, *Stevan drkteći kao prut na vodi reče* ПЦП65, *U to se razbudi drhćući, plačući i vikajući* ПЦП141, *koji hodeći na ruke i na noge puškom krvnicom obješenom o vratu* ПЦП164, хоћу да прехраним осмеро грла ралом и мотиком, *преврћућ* земљу од звијезде до звијезде ПВД9,40, груђански говорција пође *чешући се* по глави ПВД24,135.

г) Љубиша понекад глаголски прилог употребљава и са значењем циља или намјере, чиме се слаже са језиком Марка Миљанова¹³⁷⁶:

Нека учине сад Браићи једну молбениц⁸ на одбор *тражећи* да по & 17 Izbornog reda bude im dato da biraju svoje vijećnike gore doma П42, ја ћу ти првом поштом послати молбениц⁸ *молећи* да се признаду потрошени П42, ја sam ti odgovorio i moj odgovor poslao obvit u Matica knjigu *moleći* te da ti ga preda ili opremi П67, on

¹³⁷⁵ Глушица, Миљанов, 298.

¹³⁷⁶ Глушица, Миљанов, 298.

је обршио природне границе своје домовине, *prisvojivajući* нjoj Куће и Pipere на јужној страни Ч2.210.

д) Глаголски прилози глагола *бити* и *моћи* јављају се са посебном употребом. Наиме, глаголски прилог глагола *бити* Љубиша употребљава у служби каузалног везника, што одговара и језику Петра II и Марка Миљанова¹³⁷⁷:

кои є преступио Божу и човѣкѣну *будући* оиѣ сама причина горке болести П1, Ја се помамих од посала *будући* немам 2 assessora П42, *Budući* да нико није причекао, odagna od sebe neuljudnim načinom Upraviteljstvo Obćinsko П69, и *бѣдући* овидолѣ прѣѣкъ животѣ, звѣкъ му предалеко одслати С1, Pod njegovim dugim pravljenjem Crnagora није имала ни јаког, ни једнаког, ни слѣдственог владанја, *budući* да Mitropolit Petar I zbog starosti, болѣсти и новчане оскудиче није био у станју унутарњу уредбу одржавати фзиѣном силом Ч2.209, *Будући* му оцу мрла дјеча у повоју, градске бабе гаталице напуте му матер (Кату Брдареу из Грбља) да изложи на раскршће прво мушко дијете које роди Ч11.5.

Глаголски прилог садашњи од глагола *моћи* јавља се у значењу глаголског прилога прошлог, као у примјерима:

Не могући на по се захвалити, одужујем се овом јавном објавом харности и признања П87, Младићи па, нарочито великиѣ кућа, Катилину обожаваху, и *могући* живѣти спокойно у достоянствѣ и изобилію неготово готовности, а рать мирѣ предполагаху С17.

3. Љубиша употребљава глаголски прилог садашњи и у придјевској служби, за означавање сталне особине појма на који се односи:

тамо ђе има *горућий* воиникахѣ С27, свакимѣ *могућимѣ* начиномѣ подвигу пресловити С40, Човѣкъ ђуди дивлѣ, *горуће*, претеране, све полагаше у хитрину С43, предаше у руке... *бѣгућегѣ* и стиженогѣ Цепаріа Теренциу Сенаторѣ С47, Zaključeno на обичному мјесту од правде на Муѣенике у пролјеће, и пеѣаѣено *visećim* пеѣатом ПЦП19, Ove koše pune... *goruće* i vrole, obore на stotine niz brdo ПЦП63, да ми село изједе *oračega* vola ПЦП198, да се прије своје смрти намјерим на духовника *boleća* i milostiva ПЦП227, престављају погледу *платиће* слике анђела ПВД31.90, у комѣ изѣ Албаніе *долазећи* трговцы опредѣлено време одстояваю Ч1.122, prekorio druge narode *živuće* kroz Ugarsku Ч3, I teljiga о šiji *viseća* ПР2.85.

Облик глаголског прилога садашњег с придјевским одликама, среће се не само у придјевској служби већ и као партцип.

сѣдећи Консоли л: Цезарѣ и Ђ. Фигула, Катилина походи С17, *Сѣдећи* Консоли Л. Тулло и М. Лепидо С18, *излазећему* Цезарау изѣ Сената, приѣлаху шишима С49.

¹³⁷⁷ Исп. Стевановић, *Речник Петра II*, 56; Глушница, *Миљанов*, 299.

Стевановић сматра да је оваква употреба више одлика старијих писаца српскохрватског језика¹³⁷⁸. Овом особином Љубиша се слаже са Петром II¹³⁷⁹, али не и са језиком Петра I¹³⁸⁰ који се више ослањао на народну традицију¹³⁸¹.

Несобични су и примјери употребе придјевизираниог глаголског прилога садашњег у предикату, који су ријетки у односу на употребу у атрибутој функцији:

Ако ме Н. С. Књаз не учини *немогућа* у боки, ја сам готов... Али ако ме учини *немогућа* П158, Ја ћу овђе повјдати истину колико ми *могуће* буде С18, кроз то јасни и *могући* постати С38, А да би ми ко примјтио како *е могуће* да већина Сабора нежелу сјединић Г1,2.

4. Љубиша употребљава глаголски прилог садашњи и у поздравима и честиткама, и сличним пригодама:

Сад *честитајући* Вам наступајуће празнике Х. Р. и новог года, остајем задужним и благ. служителем П13, *Честитајући* наступајуће празнике васкресенија Христова пребивам П19, У толико *препоручујући се* у љубави да ми се кадгођ старој мајци јавите П34, *Очекивајући* одговора, пребивам особитим почитањем П5, *Желећи* вамъ и армији црногорској свако доброполучје и срећу есамъ на вјки привезани и одмјни П3.

150. ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

Доста фреквентна употреба глаголског прилога прошлог у језику Стефана Љубише књишког је поријекла. Овако широка употреба нема ослонца у народним говорима и језику црногорских приповиједача, али има у језику Вука Караџића¹³⁸².

1. Глаголски прилог прошли јавља се са доминантним значењем времена, тј. означава радњу која претходи радњи предиката у односу на који се употребљава:

Повративши се у Задар г Вагнер је писао Орешковићу П116, *izabrav* своје *zastupnike* на *carevinsko* *vieće*, *narede* јим П78, *postavivши* страже на мјста, тайно обколе мостъ С45, *Starinom* *Mahina*, *primivши* *vlasteostvo* *Mletačko* *okrenu* *vjerom* i *poreklom* ШМ14, *Vrativши* *se* *Sćepan* на *Cetinje* *postavi* *sud* *od* *dvanajst* *ljutih* *pribranih* ШМ46, па *nazvav* *tetki* *dobru* *noć* *hode* ПЦП36, *Otac* *Serafin* *čuv* да је *knez* *digao*, *pošalje* *po* *Ružu* i *smjesti* је у *Zupcima* ПЦП70, *Pak* *dohvativши* *Druškovu* *desnu* *ruku* *nastavi* ПЦП261, пак *objesiv* о нос наочаре напише ПВД9,36, *Дошав* на горњу окуку, баш гдје је Јошо запао, овај скочи на кам с пушком у

¹³⁷⁸ Стевановић, *Савремени II*, 750–751.

¹³⁷⁹ Вушовић, *Његош*, 79.

¹³⁸⁰ Остојић, *Петар I*, 169.

¹³⁸¹ Стевановић сматра да је употреба глаголског прилога садашњег код неких писаца проширена на основу страног утицаја, док је код других ређа јер су се ослањали на народну традицију (Стевановић, *Поприједјеловање глаголског облика на -ћи*, ЈФ, XVIII, 63–64).

¹³⁸² Широка употреба овог глаголског прилога постала је упадљивом особином његова језика. Осјећање за његову употребу Вук је оживио на језику *Новог завјета* чијим преводињем се он рано почео занимати (Стевановић, *Савремени II*, напомена 3, 752).

раме, а с претом за клипац, пак викне путнику ПВД12,60, Јелка *дохватив* га за руку викне ПВД13,70. Но, *оставивши* сираком, одаде се живо к науци Ч11,7, *kada vršini dopriješe/ Vidjevši se ludo prevareni/ Sustopice valjahu se niz brijeg* ПР2,165.

2. Глаголски прилог садашњи не означава само радњу која претходи радњи другог глагола, већ и истовремену радњу, или радњу која долази иза радње главног глагола:

Дебеља се насмије и укроти Спасоја, *назвавши* му добар пут ГО5, Дебеља загрли Шенифлуга и пољуби међу плавим очима, пак се поврати кући, *зазријевши*, кад-кад, и нехотице, осијев мјесечног уштапа, што је на истоку обасјао да раждене потње тмуше ГО9, но скоче на њ да га виком и буком омету, *прозвавши* га издајником и продаником ПВД16,93.

Слични примјери одлика су и језика Лазара Томановића¹³⁸³.

3. Глаголски прилог прошли у Љубишином језику одређује и друге моменте, као:

а) узрок радње управног глагола:

Оцјетивши Боку од Далматинског епископа а *оставивши* ацефалну, г. намјесник неотице оградио је тамо такви неред и анаркију П26, познато је да он, *несвршивши* редовно богословне науке, био је произведен на достојанство архијереја Ч6.

б) начин вршења радње главног глагола:

пак *udruživ se sa sokom, nastave putovanje* subotom ПЦП194, Ако тај човјек дође прије неголи посао Бокешки на дневи ред да ћу онда видјети шта ћу радити, но ако се окасни да ћу ја ствар открити: *не гледавши* на лице човјеком П17.

4. Облик глаголског прилога прошлог може се употребљавати и у придјевској служби. У савременом језику јавља се једино од глагола *бити*¹³⁸⁴. У Вуковом језику забиљежени су примјери овог глаголског облика у придјевској функцији¹³⁸⁵. Говори Љубишиног родног краја само знају за попридјевљени облик *бивши*¹³⁸⁶. У Љубишином језику поред примјера од глагола *бити*:

Доћи ће... из Боке Градић (*бивши* државни одвјетник на Рјечи) П21, Данас је к мени долазио Генерал Шола *бивши* министар П47, крозъ кога се е *бывша* Република Млетачка назвати могла Г1,4,

региструјемо и неке друге облике глаголског прилога у придјевској функцији:

да је *светопочивши* Патрик Василије Бркић... столицу своју оставио П10, нарочито *почившега* Архимандрита Савве Любише Ч1,119.

Овакви облици у придјевској функцији јављају се и у језику Петра II Петровића, и преузети су из црквеноруског језика¹³⁸⁷.

¹³⁸³ Суботић, *Томановић*, 241.

¹³⁸⁴ Стевановић, *Савремени II*, 758.

¹³⁸⁵ Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818*, 135.

¹³⁸⁶ Јовановић, *Пашировић*, 400.

¹³⁸⁷ Вушовић, *Његош*, 39.

151. ГЛАГОЛСКИ ПРИДЈЕВ РАДНИ

У језику С. Љубише налазимо на учесталу употребу радног глаголског придјева и у глаголској и у придјевској функцији.

1. У следећим примјерима биљежимо употребу глаголског придјева у придјевској служби:

Ovaj Bubić *oholi* čovjek ШМ14, bio je čovjek... *vrle* razboritosti ШМ47, Dovati ja ono *zlo* pismo ПЦП11, i meni je dotužio taj *oholi* knez ПЦП50, Помоћ... nemože zamijeniti sve blago duždevo, kamoli ovi naši *iznemogli* životi ПЦП75, дѣхъ смелый, подлый, лицемѣрный, брзъ рчи и одрећи С5,

чиме се Љубишин језик донекле слаже са црногорским народним говорима¹³⁸⁸.

2. Поред придјевске функције, радни глаголски придјев употребљава се у именичкој служби, у означавању самосвојног појма одређеног особином садржаном у самом облику:

Чекам одговор о баштини као *ozebao* сунце П45, Чекам твоје писмо као *ozebao* сунце П47, Grujo је чекао рора као *ozebao* sunce ПЦП148, svak чекао vladicin povratak, као *ozebao* sunca ПЦП180, та већина очекива ~~сјединѣнѣ~~ као *ozebao* сунце Г1.2.

Означене форме можемо одредити односним конструкцијама са значењем онај који је прозебао, који осјећа велику хладноћу, чиме се јазик нашег писца слаже са језиком Петра II Петровића¹³⁸⁹.

3. Љубиша употребљава радни глаголски придјев и у оптативној служби и у клетвама:

– Sad pozivam Visoki Sabor da jednoglasno zahori trikratnim „Živio” N. V. Caru i Kralju Frani Josifu Prvome. Zastupnici. *Živio! Živio! Živio!* Г22, Sad pozivam V. S. da uzklikne jednodušno i trikratnonašemu premilostivomu Caru Frani Josifu „*Živio!*” Zastupnici. *Živio! Živio! Živio!* Г24,

– tako im *dočekalo* Uskrsa što im je od mene miliје ПЦП203, tako me Bog *izbavio* iz vašijeh ruku ПЦП215, u kam *se stanila* ПЦП236, *prostrijelila* ga suha munja iz vedra neba. mrtvu mu zemlja kosti *izmetala* a vrana mu ih u peštere *prenijela* ПЦП242, *prostrijelila* ga suha munja iz vedra neba, mrtvu mu zemlja kosti *izmetala* a vrana mu ih u peštere *prenijela* ПЦП242, *udarilo* ga gdje ga najviše boli bez prijevola ПЦП245,

чиме се уклапа у народне говоре и језик старијих црногорских писаца који се ослањају на народну традицију¹³⁹⁰.

¹³⁸⁸ Нерадо се употребљава у СК-Љ говорима (Пешикан, *СК-Љ*, 204). Није чест ни у ускочким говорима (Станић, *Ускоци*, 117). Сасвим обичан је у бјелопавлићким говорима (Ђупић, *Бјелопавлићи*, 173).

¹³⁸⁹ Исп. жељкује те ка *ozeba* сунце (Стевановић, *Речник Петра II*, 570).

¹³⁹⁰ Исп. Стевановић, *Савремени II*, 624; Вујовић, *Мрковићи*, 340; Пижурица, *Колашин*, 212; Глушица, *Миљанов*, 301.

152. ГЛАГОЛСКИ ПРИДЈЕВ ТРПНИ

1. Трпни глаголски придјев представља економично и синтетично изражајно средство, које се чешће употребљава у придјевској служби од радног глаголског придјева, јер употреба трпног глаголског придјева није ограничена глаголским видом и родом као код радног глаголског придјева. Наводимо примјере:

есамъ на вѣки *привезани* и *одмѣни* ПЗ, Тому се друже неки други *оближњи* догађаји П40, Цвѣташе тадъ Пизонъ, младићъ *благородный*, *чудне* срчаности, лѣкавъ и *немиранъ* С18, написана *растопљенијем* златом ГО2, Ти лијепо знаш какав је Махмут, *напрасит*; *крутан*, *невјеран* ГО4, оснује *вјечита* слобода моје отаџбине ГО25, *bjesni* i *trijezni* Turčin, kad vigje da ne progovara niko ШМ39, *skupе* се на posjelu glavari *skamenjeni* ШМ44, Eto, она кућа *odvojena* i *osamljena* podnu sela ПЦП29, на lik *obezgranjena* hrasta ПЦП199, *izagje* mu mati, *hladna* i *krvomutna* žena ПЦП200, Seljani *razjereni* i не osvrnu се на те kletve ПЦП245, Да је по чем та *камена* њива каква задужбина ПВД17,99, На опѣу *žalost* zemlja *sirotna*, а svijest *narodna* *nerazvita* Ч9, Domaćica *vjerna* i *poštena* ПР1,146, *Преузвишени* министар обрамбени хтио ме је похвалити Г19.

2. Понекад се трпни глаголски придјев употребљава у именичкој функцији, значи у служби означавања самосталног појма: Da ti nijesu sveci kao mi samoživci i čudi lakome, da ne bi *hogati* naga odio ПЦП191.

153. ВЕЗНИЦИ

Стефан Митров Љубиша развија реченицу која је блиска реченици у данашњем књижевном језику. Као присталица Вукове школе, својој реченици даје образац стандардног језика „диференцирајући је од језичког обрасца народног приповијесца“¹³⁹¹. У овом одјелку биће ријечи само о неким одликама паратаксичког и хипотаксичког синдетизма, када се њихова употреба не подудара са стањем у савременом књижевном језику, или ће се указивати на појединости.

А. Поред стандардне употребе везника *а* (такве примјере није потребно наводити), Љубиша га користи и умјесто везника *и*:

То је данас формалитет *а* ништа друго П49, Нико више не обожава књаза од мене, *а* то из самог чувства и уверења П58, Ја сам већ готов и другом главом приповијести моје, *а* почео већ трећу П63, сви честныма рѣчима ко народна права, ко Сенатца браняше, *а* за своју собствену корысть свак отезаше С38, али ће се мало ко старати као ја за добро домовине своје *ато* ђелима а не празном причом П58, *opremiti* sto tisućah vojske u tri razdjela prvi sredinom Crnogore na Bjelopavliće, други desnijem krilom на katunjane, *а* трећи прео jezera на Crmničku i Rječku Nahiju ШМ31, Донно објаву наш једновјерник и земљак а ћесаров храбри

¹³⁹¹ Остојић, Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише, 38.

војсковођа Вукосавовић, дрински срб; *a* уз њу благо, џебану и заиру што је за војске ГО2.

Овом особином Љубиша се слаже са старијим црногорским писцима Петром I, Петром II, Марком Миљановим, Антом Даковићем¹³⁹².

Љубиша често понавља везник *a* на почетку хипотаксичних и паратаксичних реченица, што је одлика и језика *Мемоара* Анта Даковића¹³⁹³:

A што ме превари пасја лисица да ћеш доћи иза мене у Беч П50, *A* ето ти живиш у истој кући, *ће* и ја П50, *A* и ти му можеш писати да ћу га ја драговољно примити П53, *a* кад зна бројеве знаће зар и дате и врст зајма, *a* може бити и то, *ће* их је покојни купио П56, *a* у мене је срце прозбљо као пупољак у прољетној смрзлици ГО3, *A* брзо ли зађе за облака ГО22, *A* Горде викне ГО22, *A što govoriš, čestiti Providuru, da mi nećeš pomoći* ШМ28.

Ако је потребно означити и саставност и супротност двију непосредно узастопних реченица, онда имамо два везника – *a*, *и*, и то на првом мјесту *a*, као у примјеру: Тијем ће учинити неоцијењено добро својим земљацима, *a и* ја ћу му особито бити харан П63.

Али. Везник *али* Љубиша највише употребљава за везивање супротних реченица.

Жамис да си велику студенъ пропатіо до Солонића, *али* Богу фала мило мие П1, Сад су окренули ствари са зајма на ујам, *али* иошт није на чисто П6, ја би те ове привука *али* су брацо згоде отежале П9, Рад би био да ти могу на свадби појати *али* је Бог другачије осудио П44, Р је увјерен да је добро дати Машу оно обиљеже, *али* хоће се најприје да с њим говори П52, ја ћу је предати Цару, *али* опет ти вељу да у једној уставној држави милост се даје П55.

Осим овог значења везник *али* се употребљава и у дисјунктивном значењу, што одговара стању у народним говорима и у језику старијих црногорских приповиједача¹³⁹⁴.

mi se zaklesmo biti vjerni Duždu, ali naše običaje čuvati kao oči u glavi ШМ28, Данашњом поштом иде тамо онај посао на извјесће тојест да Комесар каже хоћели Маини три *али* један изборни Котар, Браићи један или четири, Побори један или два, и *ће* да се обавију П45, *јели се али* није се прогласило П45, Пиши ми јесни говорио са Рендићем о мировини П. и *јели* ти обећао *али* не П61.

Љубиша више користи раставни везник *или*, него везник *али* у том значењу:

¹³⁹² Исп. Остојић, *Петар I*, 247; Стевановић, *Речник Петра II*, 1–2; Остојић, *Даковић*, 193; Глушица, *Миљанов*, 302.

¹³⁹³ Исп. исто у језику А. Даковића (Остојић, *Даковић*, 194).

¹³⁹⁴ Вујовић, *Мрковић*, 290; Милетић, *Црмница*, 566; Пешикан, *СК-Љ*, 211; Стевановић, *Источноцрногорски*, 123; Пижурица, *Колашин*, 215; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 176; Вушовић, *Херцеговина*, 67. Владика Данило употребљава овај везник са супротним и дисјунктивним значењем (Младеновић, *Владика Данило*, 183). Везник *али* се обично употребљава у дисјунктивном значењу умјесто везника *или* у језику Петра I (Остојић, *Петар I*, 247). Такво стање јавља се и у језику А. Даковића и М. Миљанова (Остојић, *Даковић*, 194; Глушица, *Миљанов*, 302–303). Суботић за језик Томановића не биљежи примјере дисјунктивног значења, већ само супотног и поредбеног (Суботић, *Томановић*, 252).

на морам стати дома *или* да ме жена води у вече на хлад П62, Твоје пјесме не изађоше *или* их ја не примих од Стефана П65, Najade je vladici održati sedam nahija, a kamoli da se spušta da traži gje mu se gjela gjedovina, *или* da se barem do Dečanjih proširi ШМ6, Opet kad te pregaze i prorjede Agariani, *или* kad se obločeš brackom krvlju ШМ24, Ko se nemoga u čunjeve i ukrcati *или* se u jezeru utopi *или* pogibe ШМ40. Ako si ga naumio razcariti *или* odvesti sa sobom ШМ44, Zvali ga ljudi Stanko Paljikarda, ali Bogzna jeli mu ovo bilo pravo ime, *или* su mu ga nagjeli, *или* se tako sam prozvaо ШМ47.

У родним му паиштровским говорима везници *или* и *али* јављају у облику *ил*, *ал*¹³⁹⁵.

*Или*ти. Као и у језику Петра I и у Љубише забиљежили смо везник *или*ти, чија је употреба везана за употребу извјесних уметнутих ријечи, као у примјеру¹³⁹⁶:

Сувише ти шаљем Горду и моју обрану *или*ти политични свој тестаменат П65.

Ће. Везник *ће* карактерише одређена обличка али и семантичко-функционална особеност, која је својствена и другим црногорским приповиједачима¹³⁹⁷. Употребљава се за везивање декларативних реченица као и у савременом књижевном језику¹³⁹⁸.

И могао би овђе напоменути *ће* народъ Римскій маломъ четомъ небройну войску саломи С7, а крозъ то себи обеђаваше, *ће* бы бѣна успѣла, лако иоѣ се главаромъ узпети С17, пак се svako divio i čudio *гје* i tice stadoše zvati Šćepana Carem ШМ30, gledali su krivijem okom *гје* jim zapovijeda Seraskier ШМ37, sad smo čisto uvjereni da neznate *гје* se Šćepan dio ШМ39, Ja ću naći lažicara i kazat vi *гје* strah leži ШМ40, vigje Dolgoruk svojim očima *гје* se načeše zagjevice i krvljenja ШМ45.

Јавља се везник *ће* и у функцији везивања мјесних, односних, временских реченица:

На малу Госпу бићу на Цетињу *џће* ће се мој рођак владичити П64, положи на подножѣ гора, кодъ пролазака *ће* Катилина мораше саћи С57, а put celiva *гје* prolazi ШМ5, ukopaćete ga *гје* mi vrana ni kost neponiela ШМ24, ostate Šćepan u Mahinama, *гје* ga Bogu hvala ima ko braniti ШМ28, пак га pred zoru zajme vezatijeh rukah pud Kotora *гје* га sud treći dan udavi ШМ36, Не знам оћели по свој Боки или у оне опћине *ће* су се увели судови народни П40, podanj Bači u prisoju, *гје* је zimi koprina kao ljeti ШМ8, vidi Vuko Marka Tanovića *гје* ore za most ШМ9, pozatvarali dućane *гје* се prodaje olovo, prah i kremenje ШМ32, да се је збио у једно доба *ће* свјецки нагон тежи жалибоже на одобрење или стијешњење достојанства П26, чиме се Љубишин језик слаже са језиком Петра II¹³⁹⁹, Марка Миљанова¹⁴⁰⁰ и дјелимично Анга Даковића у чијим се *Мемоарима* овај везник употребљава само у функцији повезивања временских реченица¹⁴⁰¹.

¹³⁹⁵ Јовановић, Паиштровић, 468.

¹³⁹⁶ Остојић, Петар I, 250.

¹³⁹⁷ Младеновић, Владика Данило, 183; Вушовић, Његош, 86–87; Миљанов, Глушица, 304–305; Остојић, Даковић, 195.

¹³⁹⁸ Стевановић, Савремени II, 828.

¹³⁹⁹ Вушовић, Његош, 87.

¹⁴⁰⁰ Глушица, Миљанов, 304.

¹⁴⁰¹ Остојић, Даковић, 195.

Понекад може да има модално-експликативно значење, као у примјеру:

за себе жељаше велико царство, войничтво, нове рати *ће* бы свою дѣлательность
развио С54,

које је забиљежено и у језику Петра II Петровића¹⁴⁰².

Е. У нашем језику везник *е* се употребљавао и у хипотакси и у паратакси за везивање исказних, узрочних, намјерних, допусних, последичних, начинских, временских, саставних и супротних реченица¹⁴⁰³. Широко семантичко дијапазон донекле одликује језик Петра I, Петра II, М. Миљанова¹⁴⁰⁴, као и у језик црногорских говора (највише у изричним и каузалним реченицама)¹⁴⁰⁵, на једној страни, док је на другој њихов дијапазон сужен. У *Мемоарима* Даковића јавља се у служби исказних, намјерних и узрочних реченица¹⁴⁰⁶. Суботић га биљежи само у једном примјеру и то са узрочним значењем у језику Л. Томановића¹⁴⁰⁷. И у паштровским говорима регистрован је само у два примјера¹⁴⁰⁸.

Љубиша употребљава овај везник на почетку исказних реченица, што одговара књижевном *да*:

Мислиш ли ти, Вукосавовићу, да је Махмут тако прост да вјерује *е* се ти ш њоме договараиш без мога знања и шјеста и да је тако луд да се надати може *е* би могао шјести над Зетом и мирно је уживати док моје браство влада црном гором ГО10. Срећа твоја *е* те не чуше Млечићи, јер би те горе даровали него ли онога попа с јанма ПВД14,82, Када војска виђе, *е* изгорје Б32.

Овај везник у језику С. Љубише јавља се за везивање узрочних реченица:

опучи дјавола, *е* ће ваистину он тебе ПВД21,116. Не хћене ли да живимо овдје, *е* не може одољети пучкој прерасуди, свијет је простран двома душама које се љубе ГО8.

Употребу везника *е* у намјерним реченицама не наводе испитаници црногорских говора, док је она сасвим обична у језику нашег писца, а чиме се он слаже са језиком Петра I и А. Даковића¹⁴⁰⁹:

Зорка је возила лагано с крме, а Горде главом приклоњеном под самијем жегом, мотрила у бистрој води, *е* да зазри вјереников тру ГО21, пак подвукује уже по животу утопљенога, *е* да би се пренуо и дохватио га ГО24, Polomiste точке

¹⁴⁰² Исп. Вушовић, *Његош*, 86.

¹⁴⁰³ Исп. Остојић, *Валентност везника е и његове синонимске опозиције у језику Марка Миљанова*, Вук и књижевни језик у Црној Гори, напомена 19, стр. 166.

¹⁴⁰⁴ Остојић, *Петар I*, 248; Вушовић, *Његош*, 84–85; Стевановић, *Речник Петра II*, 203; Глушица, *Миљанов*, 305–306.

¹⁴⁰⁵ Вујовић, *Мрковић*, 293–294; Милетић, *Црмница*, 570–571; Пешикан, *СК-Љ*, 211; Стевановић, *Источноцрногорски*, 125–126; Вушовић, *Херцеговина*, 67–68; Пижурница, *Колашин*, 217; Станић, *Ускоци*, 35; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 178.

¹⁴⁰⁶ Остојић, *Даковић*, 196.

¹⁴⁰⁷ Суботић, *Томановић*, 254.

¹⁴⁰⁸ Јовановић, *Паштровић*, 469.

¹⁴⁰⁹ Остојић, *Петар I*, 248; *Даковић*, 196.

vodene da im strugotine piju zapragle dojilje – *e* da im se mlijeko povрати ПЦП26, Pouzdah se u vaše meko srce *e* da se sklonite ПЦП259, нареде поповима да пуку повједају божје слово, *e* да би се разабрао и у прву свијест дошао ПВД14,78, По што добисмо нешто парѧ, шљегосмо у Бар на крај мора, *e* да искрсне какви брод да нас превеза на другу обалу крвавога мора ПВД30,6, Припитоме се некој кући гдје је било дјевојака, *e* да се ту удомазете и населе ПВД30,6.

Јер. Везник *јер/ер* Љубиша употребљава у узрочном значењу као и у савременом књижевном језику:

знам да сте му ви пријатељи *јер* сте ми о њему много говорили П8, Otomanović sprema mnogu vojsku da potraži toga Cara *јер* mu se potresla zemlja do Balkana ПМ27, Gospoština mni da je bolje iskopati masline nego li kalugjere i slijepce, slabu čeljad, *јер* težaci uljem bogate ПЦП209, Богъ зна оћели икада *эръ* тамо ствари рђаво зар иду П1, како примишъ ову мою књигу умахъ крени дома, *эръ* тамо немашъ радъ чега стати П2, Ja mним da bi bilo pravo da vlada pogleda na tebe, *er* ti je sestrić ПЦП55.

Везници *јере* и *јербо* јављају се са узрочним значењем, и имају ослонца у паштровским, као и у другим народним говорима¹⁴¹⁰:

Небојим се ништа на свијету./*Јере* хоћу мриети свакојако Б23, Збогъ чега се највише распалише дѣхови да поставе Консоломъ М. Туліа Цицерона; *србо* одъ прѣ выши діо племиѧа горіаше завѣсѣу С23, имаше грађана такве опорности да настаяху упропастити неодложно себе и Республику: *србо* противѧ два налога Сенатѣка не бы одъ толикогъ множтва ни единый... коый... прегну одкрити сазаклетвѧ С36.

Како. Љубиша употребљава везник *како* са изричним значењем:

бјах чуо гдје прича један мрнар Лошињанин, *како* је неки редовник при оброку простирао стѧ мрежом простицом ПВД15,85, залуду би мислио читав вијек *како* је ту заклицао ГО7, Знам ја – рече владика при растанку *како* је та наредба дошла ГО9, поп Антоно Којовиѧ Будванин пише у свом дневнику, *како* је све могуће чинио да одврати госта Буњарда од скадарскога пута ГО13, ја sam ga očima vidio *kako* je taj narod za Carem mahnit ПМ5, Vigjesteli *kako* ga turi onaj Moškovit iznad sebe ПМ44.

Петар I овај везник употребљава у начинским реченицама¹⁴¹¹, а Лазар Томановиѧ у изричним¹⁴¹². Петар II Петровиѧ Његош има цијели спектар значења – јавља се у изричним, начинским, временским, узрочним реченицама¹⁴¹³. Везник *како*

¹⁴¹⁰ Облик *јере* је чест у Паштровићима (Јовановиѧ, *Паштровићи*, 133–134; 468). У говору Мрковиѧ везник *јербо* има узрочно значење (Вујовиѧ, *Мрковићи*, 293). Милетиѧ биљежи везнике *јере* (поред каузалног има и експликативно значење) и *јербо* у црмничким говорима (Милетиѧ, *Црмница*, 572–573).

¹⁴¹¹ Остојиѧ, *Петар I*, 250.

¹⁴¹² Суботиѧ, *Томановиѧ*, 255.

¹⁴¹³ Стевановиѧ, *Речник Петра II*, 333–335.

потиснут је везником *ће* из начинских реченица у језику М. Миљанова, а понекад се јавља и у временским реченицама¹⁴¹⁴.

Поред изричног јавља се и у функцији знака намјерних реченица:

Сад хоће Тановић да пише тамо да је примио свега доста, *како* ће иошт кога навући да амо дође П51, Kad budete sami u vašoj ćeliji, prizovite duha svetoga da vi pamet prosvijetli, *како* ће вас ово зло о најмањој сумнути ПЦП256, Удружили се ћесар и мошков да сломију дјаволу роге, да тријебе кугу из крштена свијета, *како* ће једном пропојати звона над црквама ГО2, Рашку прориједи и скоро опусти, *како* ће се по њој харнауту ширити и лећи ГО10, Једнокрвну браћу раздвојили себичњаци и славољубци, *како* не ће од нас бити никад ништа ГО12, Плаћа Султан своје људе... да ти јаму копају *како* ћеш у њу суновратити ГО16.

У Љубишином језику предикат намјерних реченица обично је у облику футура, као у народној књижевности и народним говорима, за разлику од савременог језика у којем је чешћи облик презента или потенцијала¹⁴¹⁵.

Но. Везник *но* са високом фреквенцијом јавља се као спољни знак везе међусобно супротних напоредних реченица, чиме се његов језик слаже са црногорским народним говорима и језиком Петра II¹⁴¹⁶:

немој се нијекати *но* дођи брзо П59, Батистих ми је био обећао *но* он иде у Сљет П60, Uz put malo su razgovora vodili *но* kad prispiju na Mokru Ploču iznad Škaljara, gdje im razdani, počne jedan drugoga zapitivati ПЦП198, Seljani razjareni i ne osvrnu se na te kletve, koliko li ni na onu Mijatovice, *но* nasrnu hrpom na grob i udare su sto motikâ i kukâ ПЦП245, Pruži Druško ruku put podnice da iz nje izvadi kutije i da ih utopi u morsku pučinu, *но* se prepade da će to vosci vidjeti ПЦП268, и да о њима не буде већ вересије ни причека, *но* здраво за готово ПВД9,41, У мали рок навале од свукуд просиоци кад чули за прђију, *но* Златијини родитељи не хћену је дати близу ПВД10,45.

Него. Са нешто мањом учесталошћу Љубиша употребљава везник *него* са адверсативним значењем:

Један не даваше никад да се старинска навада порече, *него* да свако буде вољан од нова кнеза ПВД7,31, пак би волији видјети плам на врх куће, *него* ли оставити пошљетку срамотно име ГО4, Није турчин оно што је прије био, *него* му се обила зла, ударила кола низбрдице ГО4, Боље вјереница преминула сокола, *него* ли жена окићена ћука ГО21, Док је жег горио, цуре се нијесу животу препеле, *него* ли снажније упирале веслима ГО24, Не хоће Горде да пушти уже, *него* се

¹⁴¹⁴ Глушица, Миљанов, 306.

¹⁴¹⁵ Стевановић, *Савремени II*, 847.

¹⁴¹⁶ Ћупић, Бјелопавлић, 179; Пижурница, *Колашин*, 218; Стевановић, *Речник Петра II*, 529–530.

морн и дави ГО25, Mogaste ga prozvati Vojvodom ili Knezom, ni po jada, no nečeste nego da se rugaju svama Turci i Latini ШМ24.

Тер. Везник *тер* Љубина највише употребљава у функцији саставних реченица, као у примјерима:

Био сам изгубио апетит него Бог донесе Антовића из Кртола и Тановића из Махина *тер* ми га повратише П51, На кукање дотрче снаха му и кћер, *тер* им каза пустн глас ГО18, а дође здрави, којему до живљења није, *тер* с бѣника обумрла, или већ преминула, смакне кухне прѣе ПВД11,51, нешто јој се господару ражали *тер* је велике недјеље призове и рече ПВД13,62, У тому дође Иванбег, *тер* прекинемо разговор ПВД15,85, Dohvate scljani babu Cvijetu, ko za ruku ko za nogu, *ter* је posmucaju put pasje jame ПЦ11203,

мада понескад садржина друге реченице проистиче из садржине прве, као последица из узрока, као у примјеру: а приморци не хоће свеца скитача *тер* ми икона остане не продана ПВД9,41.

Љубина *тер* употребљава на почетку реченице са значењем *тада, онда*:

Тер ти ја зли и гори побијегни и шљези у приморије да се превезем под Будву ПВД1.6, *Тер* ти ја с оне стопе на галију што под Новијем пландоваше ПВД1,7, *Тер* ти ја остани баш онако згучен ПВД2,16, *Тер* ти ја у траг по онијех сјекотина што сам путем резао, полако и полако допри конаку здраво и весело ПВД2,17, *Тер* ти баба с оне стопе у попа с иконом у ликовој торби ПВД9,37,

док се у црногорским народним говорима у овом значењу јавља везник *те*¹⁴¹⁷.

Те. Везник *те* је потиснут везником *тер*. Забиљежили смо га у саставним реченицама, као и у мрковићким говорима¹⁴¹⁸:

сједну два старца по пијеску један според другога, *те* редовник стане да говори ГО2, Довео му Бушатлија десет хиљада малисора, *те* обје војске прјеђу Шару ГО10, пак вјешто расидри и привуче чуњ крају, *те* се у њ обје укрцају и одвезу ГО21, Цуре испотежу уже, па га опет у воду спуште у двоструко на замци везана, *те* замчицу подметну глави мртваца ГО24, zovne Arhimandrita Debelju Baranina *te* ga opremi u Kotor s listom ШМ29.

Понескад може да се јави у односним реченицама:

није s prva mislio da će mu ova skitnica, *te* lieči i ljekari po narodu, donieti toliko glavobolja ШМ14,

чиме се Љубинин језик слаже са језиком Петра II¹⁴¹⁹.

Пак. Везник *пак* у језику С. Љубише употребљава се у функцији везника *па* и *и*, као и у језику старијих црногорских приповиједача Петра I и Петра II, као и Вука¹⁴²⁰:

¹⁴¹⁷ Исп. Пеншкан, *СК-Љ*, 212; Пижурица, *Колашин*, 218.

¹⁴¹⁸ У говорима Мрковића везник *те/тер* забиљежен је у саставним реченицама (Вујовић, *Мрковићи*, 290).

¹⁴¹⁹ Стевановић, *Речник Петра II*, 375–376.

¹⁴²⁰ Остојић, *Петар I*, 252; Стевановић, *Речник Петра II*, 12–13; Маретић, *Грамматика*, 533–534.

нека прими од њих дарове што му шаље најстарији цар на свијету, и новац што је за потребе, *нак* нека се и њима договори и уговори ГОЗ, остала би на нас сумња и грдило, да смо тобож погазили вјеру и гостопримство; *нак* би волији видјети плам на врх куће ГО4, *lako bih narod začarao, pak* dao dosta posla i Turcima i Mlečiću ШМ7, *Pristupi, celi ga u ruke, pak* ga upita znali što o Sćeranu ШМ16, *dogje u Crnu Goru pak* se pokloni Caru ШМ29, Доста би путâ саме из прста попосале читаву причу о кому или о чему, *нак* је кажи другарици на тајно ПВД10,42, Тек се поче прозирати, скочи с ложника, очешља се, умије, нареди новом промјеном, *нак* удружив се са сусједом Анком, приспију у цркву у прве ПВД13,62, А ко на свијету нема ништа до троме парави и гола живота, *нак* пође у манастир да га постригу ПВД13,76.

Овај се везник у овом облику и са оваквом употребом данас осјећа унеколико архаичним¹⁴²¹.

Толи. У језику нашег писца, као и код Петра II¹⁴²², забиљежили смо и везник *толи* као везник поредбених реченица за изузетну неједнакост:

не можемо ни живјети ни умријети што се нама давати не ће као просјацима да презимимо, *толи* да арач давамо ПВД16,92, не бјах примио ни да сричем *толи* да читам ПВД1,6.

Теке. Везник *теке* Љубиша употребљава у служби ексклузивног везника *само*:

Бјах се примио службе као вјешт пуљешкоме приморју, *теке* да се примакнем кући без бродарине ПВД30,160, тамо је откопао старинска писма и књиге, што су латини покупили по нашој земљи; гдје комад, гдје комад, *теке* да нам се за извор не зна ПВД36,44,

који се јавља у родним му говорима¹⁴²³. Вујовић за говор Мрковића биљежи два сродна паратаксичка значења – супротно и искључно¹⁴²⁴. У црмничким говорима има темпорално, каузално, ексклузивно значење, док се са временским значењем јавља у СК-Љ говорима¹⁴²⁵. У Бјелопавлићима најчешће има темпорално значење, а ријетко ексклузивно; и јавља се као речца за појачавање¹⁴²⁶. Овај везник употребљавају Петар II Петровић Његош и Марко Миљанов¹⁴²⁷.

¹⁴²¹ Стевановић, *Савремени II*, 787.

¹⁴²² Исп. и у језику П. П. Његоша (Стевановић, *Речник Петра II*, 387).

¹⁴²³ Јовановић, *Пашировићи*, 468.

¹⁴²⁴ Вујовић, *Мрковићи*, 291.

¹⁴²⁵ Милетић, *Црмница*, 580; Пешикан, *СК-Љ*, 212.

¹⁴²⁶ Ћупић, *Бјелопавлићи*, 180.

¹⁴²⁷ Стевановић, *Речник Петра II*, 378–379; Глушица, *Миљанов*, 308.

VI ЗАКЉУЧАК

I 1. Језик Стефана Митрова Љубише није случајно ни без разлога често називан „ризницом српског језика, овејаним духовним благом и депоом вербалне енергије којим се несумњиво шире границе и егзистенцијалног и вербалног енергизма”¹⁴²⁸. Сада, када последице читавог једног систематског проучавања Љубишиних језичких особина, покушавамо да сумирамо резултате до којих смо дошли, увиђамо да је Љубиша био врхунски познавалац језика и живота људи Црногорског приморја свога времена, али и шире. Био је свестрано и смјело ангажован на бујној политичкој сцени ондашњег доба, како као борац својим књижевним дјелом, тако и као политичар, односно заступник Боке у Далматинском сабору и Царевинском вијећу. Његов књижевни рад дубоко је повезан са народом, јер је он био свјестан да се у „језичким дубинама, у његовој вишеслојности и многозначности крије суштинска духовна шифра народа коме припада”¹⁴²⁹. Као што је знао и истински вјеровао да по духовним способностима наш народ не заостаје ни за једним другим на свијету, тако је и био увјерен да наш народни језик не заостаје за италијанским и другим европским језицима. Његов циљ је био и да то покаже и докаже. Тиме се он слагао са идејама Вука и његовог покрета чији је он ватрени поборник и присталица био. Зато је Љубиша писао најљепше странице свога народа и времена чистим, јасним, здравим народним језиком¹⁴³⁰. Међутим, у његовом дјелу није дат само језик испуњен дијалекатским материјалом, нити је дат народни језик у сировој форми већ један општенародни образац који је он пропуштао кроз свој језички филтер¹⁴³¹.

За педесет шест година живота и рада Љубиша је оставио за собом значајно дјело, па чак и по оцјени критичара Љубомира Недића и да Љубиша није створио ништа значајно са становишта литературе – његов језик би био непроцјењиво благо које би га поставило у ред великих писаца¹⁴³². Због свега тога његов језик заслужује посебну пажњу и проучавање. У том циљу наше истраживање се одвијало у различитим правцима. Успостављен је однос према језичком наслеђу, према језику Вука Караџића и писаца савременика, према савременом књижевном језику као и према народним

¹⁴²⁸ Радомир В. Ивановић, *Кључар од језика*, поговор књизи *Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише*, 238.

¹⁴²⁹ Вуковић, *Приповиједање као опсесија*, 82. У једном свом Чланку – ЧЗ, Љубиша каже: „običaji, jezik, narodna svijest, ostaju vječno zadubljeni i ukorijenjeni u duhu i srcu pučkome, i sačinjavaju onu najdražu prčiju, koju otac sinu, a pās pās, kao amanet ručuje i predaje”.

¹⁴³⁰ „Ненаситно богатство народнијех изражаја и пучког краснорјечја, показују да Љубиша није учио српског језика на реторици књига, већ из устiju народа нашега на југу, гдје је матица и ковница пучких умотворина”, *Животопис*, 35.

¹⁴³¹ Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише*, 35.

¹⁴³² Љ. Јовановић, *Степан Митров Љубиша*, Предговор уз Причања Вука Дојчевића, 59.

говорима, првенствено паштровским. У тежњи да испитамо његов језик што непосредније користили смо првенствено аутографе, али и прва штампана издања.

На основу извршених анализа Љубишиног језика у претходним поглављима могу се дати следећи општи закључци:

II а) Видјели смо да су граfiјска и правописна решења Стефана Љубише била у складу са временом и приликама у којима је живио. Сва комплексност његове граfiје и правописа огледају се у заступљености старе граfiје у почетним фазама али и Вукове, оба писма – ћирилице и латинице.

У почетним фазама Љубишиног стваралаштва присутан је традиционалан начин обиљежавања појединих гласова. Најстарији његови аутографи (грађа од 1849. до 1862) писани су старом граfiјом коју сачињавају 37 слова, од којих *б, в, г, д, ђ, ж, з, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ђ, ф, х, ц, ч, џ, ш* имају устаљену данашњу вриједност. На више начина обиљежавају се фонеме *а, и, у, ј*, док се слова *љ, њ* обиљежавају словним комбинацијама. Ссквенце гласова могле су да представљају *я, ю, е, с, ђ*, док су различите гласовне вриједности имали знаци *ѣ, е, і*. Без гласовне вриједности били су *ь, њ*. Каснији његови аутографи (од 1867. до 1878) писани су Вуковим правописом, са спорадичном употребом старих слова (врло ријетко *ю, ѣ, е, ѡ*, нешто чешће *і, ѡ*). Сва значајнија штампана дјела настала су у поствуковском периоду. У рукописима писаним латиницом употребљава сва слова латинице, осим слова *đ* за која користи комбинације *gj* и *dj*.

Иако је био велики поборник и присталица Вукових идеја, у Љубишиним рукописима писаним Вуковом граfiјом у почетним фазама огледа се нестабилност у употреби одређених граfiја, па тако понекад долази до њиховог мијешања (као нпр. *л/љ*), недоследности у њиховој употреби (као код сугласника *ј*). У дјелима писаним латиницом једино се код сугласника *ђ* огледа талијански утицај (обиљежава га као *gj/dj*), мада ни ту није постојало одређених правила кад употребљава један а кад други начин обиљежавања.

б) Правопис варира између традиционалног и Вуковог. На основу података о писању сугласника у консонантским групама (веза двију засебних ријечи, префикс + основа, основа + суфикс) утврдили смо да је морфолошки принцип најзаступљенији. Јаче наглашен морфолошки принцип односи се на везу двије засебне ријечи, док је у вези префикс + основа подједнако заступљен комбиновани и морфолошки принцип, а код везе основа + суфикс највише је заступљен комбиновани и фонетски принцип писања. Фонетски и комбиновани начин писања омогућавају нам утврђивање континуитета појединих асимилација по мјесту и начину образовања, односно упрошћавању сугласничких група у језику нашег писца.

III 1. Самогласнички систем Љубишиног језика подудара се са вокалским системом нашег савременог књижевног језика, а многе вокалске промјене у складу су са стањем у родним му паштровским говорима као и са другим црногорским говорима са којима смо вршили поређења.

У вези са ијекавизмом Љубишиног језика треба, прије свега, рећи да у овом погледу постоје подударања са (и)јекавским изговором нашег савременог језика, односно да је основни рефлекс у дугим слоговима *ијѐ*, а у кратким *је*. Одступања од савременог стања представљају примјери у којима се умјесто двосложне вриједности јата у дугим слоговима употребљавају једносложне вриједности или се паралелно јављају облици са *ијелје*. С друге стране, ријетки су примјери са *ије* умјесто *је* у кратким слоговима, што је одлика и других писаца са црногорског говорног подручја XIX и првих деценија XX вијека. Фонема *и* умјесто **ѣ** јавља се: испред *ј* (пored примјера са рефлексима *је/е*); *о* (< *л*) (пored примјера са *ије/је/е*), *љ* (пored примјера са *је*), док се рефлекс *је* јавља испред *ћ* (са изузетком једног примјера). У неким случајевима вриједност гласа *ћ* је *е*, док се у другим позицијама јављају наизмјенично фонема *е* са секвенцом *ијелје*. Забиљежили смо и примјере са секундарном вриједношћу јата типичне за црногорске говоре и писце. У Љубишином језику поред облика тврде промјене која је доминантнија региструјемо и извјестан број примјера са меком промјеном, за разлику од паштровских говора у којима су готово доследно преовладали наставци некадашњих тврдых основа у завршецима замјеничко-придјевских ријечи.

2. Секундарни вокал *а* употребљава се као и у данашњем језику са изузетком неких примјера као нпр. *дан*, *игуман* и сл. и код префикса гдје се осјећа тенденција коришћења префикса без вокала *а*, осим код префикса *с/а-* који се јавља подједнако и у једној и у другој варијанти. Као и у многим народним говорима вокал *а* се јавља у алтернацији са *и* у облицима *шаљем/шиљем/пошљем*, или са вокалом *о* у облику *отоле*; као и код глагола *стајали/стојали*. Дистрибуција *с/а* је као и у савременом језику поред употребе облика *су* као и у родним му говорима; док се предлог *к* готово редовно јавља без секундарног *а*.

3. Процес сажимања вокалске групе *ао* у Љубишином језику јавља се претежно код радног глаголског придјева, групе *ео*, *уо* остају неизмијењене, док се група *ае* дјелимично чува. Присвојне замјенице *мој*, *твој*, *свој* јављају се алтернативно и у краћем и у дужем облику, док код релативне замјенице *који* биљежимо углавном неконтраховану секвенцу *оје/ос*. Сасвим је уобичајено сажимање групе *-оо* > *ол*, док је сажимање секвенце *ији* после губљења сугласника *ј* у Љубишином језику ужих размјера, што донекле одговара стању у родним му паштровским говорима.

4. Примјери са губљењем вокала на почетку ријечи нијесу чести, па се може закључити да су правилни облици правило у његовом језику, а случајеви са елизијом

изузетак. Губљење вокала нешто је обичније у средини и на ријечи, мада ни овдје у великом броју.

5. У Љубишином језику код непромјенљивих ријечи најчешће се јавља вокал *a*, затим *y*, *e*, за разлику од паптровских говора у којима је вокал *e* далеко најчешћи покретни вокал, чија се употреба шири на штету вокала *a*, *o*. Покретно *a* јавља се у *генитиву* и *акузативу јединице* и *дативу*, *инструменталу* и *локативу множинице* замјеничко-придјевске деklinације; док се покретни вокали *-e*, *-y* јављају се у *дативу*, *локативу јединице*.

6. Љубишин језик се не одликује богатством различитих партикула. У ријечима (обично страног поријекла) биљежимо вокале на мјесту којих у савременом језику имамо неке друге вокале. Такви фонетски ликови јављају се као последица узимања из народних говора или из језика неких писаца са црногорског али и са других подручја (војвођанских и далматинских).

1. Сугласнички систем Љубишиног језика углавном се одликује се са свим фонолошким јединицама које су карактеристика система данашњег савременог језика. У структури Љубишиног дјела консонант *x* се углавном добро чува, и то у свим позицијама у ријечи чиме он доприноси процесу стандардизације Вуковог модела књижевног језика, али је исто тако његов језик, кад је у питању овај сугласник, донекле сачувао изворне појединости својствене црногорским народним говорима. Сугласник *φ* је као и у говорима Љубишиног завичаја постојан и врло ријетко се замјењује са *v*.

2. Многе сугласничке промјене везане за асимилације сугласника, дисимилацију, уметање и супституцију заступљене минимално или максимално у језику нашег писца одлика су и многих црногорских говора и литерарне традиције тога доба.

Број неизвршених промјена једначења сугласника по звучности нешто је фреквентнији у везама префикс + нова ријеч, него у комбинацијама основа + суфикс гдје је ова појава заступљенија. Само дјелимича промјена у сугласничким групама: *сч*, *зч*, *сл*; присуство групе *сћ* у почетним фазама која се касније једначи у *шћ*; дјелимична оствареност асимилације у везама двије ријечи; необиљежена асимилација у групама *с*, *з* + *л*, *п*; очуване ссквенце *ми* и *мн* – неке су од одлика Љубишиног језика кад је у питању једначење по мјесту и начину образовања.

3. Код дисимилативних процеса, забиљежили смо потпуну стабилност групе *мн* на почетку ријечи, за разлику од средине ријечи гдје се ова група чува али и прелази у *мл*. Дисимилација групе *ћн* у *тн* скоро доследно се јавља, а што је одлика црногорских говора и старијих писаца са ових простора. Није дошло до уједначавања творбених модела дјеловањем асимилативних, односно дисимилативних процеса код групе *вљ*, па се јављају и примјери са *вљ* (*синовљу*, *ситовљу* и сл).

4. Типични примјери метатезе као *намастир*, *сујмат* и сл. који су одлика црногорских народних говора нијесу забиљежени у језику нашег писца, док смо регистovali облике *тко*, *потке*, *цкврним*, *цкло*.

5. Одлика Љубишиног језика је и губљење сугласника *t* и *d* у положају испред наставка *-ство*, док испред наставка *-ски* долази до промјене *-тски/-дски-* у *-цк*, мада смо забиљежили и примјере који чине спој фонетског и морфолошког писања (*градуке*, *хотцкијех* и сл). Скреће на себе пажњу и губљење: сугласника *t* у секвенци *-стин-*; *d*, *t* у неким префиксалним образовањима; *t* испред африкате *h* у облицима футура поред његовог чувања; *t* у секвенци *ти* поред чувања (*отци*, *оци*); сугласника *v* у неким секвенцама као и у лексеми *човјек*; упрошћавање сугласничких група *ни*, *нч*, *нт*, *гд*; чување старих консонантских група *стр*, *ст* поред облика са *шт*; чување финалне групе *-ст* и *-шт* и сл.

6. Појава секундарних сугласника, која нема широке размјере, везана је за сугласнике *n* (*Унгарском*, *аустријску*); *r* (*опроврћи*), *m* (*имбрик*), *x* (*мухте*, *вехне*), *j* (*Јевропа*, *јим*). Развијање секундарног сугласника *d* између сугласничких група *-зр* и *-жр* нијесмо забиљежили у писаној ријечи Стефана Љубише, иако је та појава позната паштровским и другим говорима Црне Горе, као и у литерарној традицији. Свакако треба споменути и промјену финалног *-м* у *-н* – адријатизам познат многим приморским говорима. Као једну од архаичних црта наводимо и успостављање велара у дативу и локативу једнине именица треће врсте (*неприлики*, *битки*, *сјеки*).

7. Љубишина разноврсност јотованих и нејотованих облика је нарочито изражена код новог јотовања, као и јекавског. У жељи да што вјерније представи богатство својих говора узима неке дијалекатске црте, али у многим примјерима преовладава његова опредјељеност књижевном обрасцу. У секвенцама лабијал + *j* углавном, са малим изузецима, чува се разлика између старијих и новијих група, што одговара стању забиљеженом у Паштровићима, за разлику од других црногорских говора у којима је карактеристично губљење разлике између рефлекса старијих и новијих група уснени сугласник + *j*.

IV 1. Од сингуларних именичких облика треба споменути инструментал именица мушког рода, гдје је репартиција наставака *-ом* и *-ем* незнатно поремећена у односу на савремену норму, чиме се Љубиша слаже са паштровским, али не и другим црногорским говорима.

2. У генитиву множине именица мушког, женског и средњег рода доминирају данашњи облици, чиме се Љубиша уклапа у Вуков модел књижевног језика, али се чувају и стари наставци, нарочито *-ах* и *-их* и двојински наставак *-ију*.

У дативу множине именица мушког и средњег рода у језику С. Љубише јавља се углавном наставак *-има*. У инструменталу плурала Љубиша употребљава поред

књижевног наставка *-има*, који је иначе најфреквентнији, ријетко и наставке: *-ма*, *-ама*, *-и*. У локативу множине имамо више наставака, у чему се огледа утицај народних говора али и литерарне традиције – поред најчешћег наставка *-има* забиљежили смо и наставке *-и*, *-их*, *-ам*, *-ама*, док се стари локативни облик, а данашњи генитив, јавља уз предлог *по* и *о*.

У акузативу множине евидентирали смо стари наставак *-и*.

3. У Љубишином језику уметак *-ов/-ев-* јавља код именица као и у савременом језику са мањим одступањима (*ђакови*, *ђакова*, *ђакове*, *крдова*, *преткова*, *претковима*, *зубова*). Ситуација је нешто другачија код краћих множинских облика, који се чешће данас употребљавају са проширењем него у Љубише, а многе краће облике норма не прихвата (*Бози*, *посли*, *роби*, *рати*, *столи*, *ђеди*, *коша*, *посала*). Колебања инфикса су веома ријетка, што одговара стању у појединим црногорским говорима.

4. Деклинациони систем именица мушког и женског рода на *-а* у једнини нема неких већих одступања од норме савременог књижевног језика.

Најчешћи наставци у генитиву множине именица женског и мушког рода на *-а* у језику Стефана Љубише су *-а*, *-ах*, поред наставака *-их*, *-и*, *-у*. У дативу је у употреби наставак *-ама*, док су у инструменталу поред наставка *-ама* ријетко у употреби *-ами* и *-и*. Именице женског рода у локативу множине јављају се са наставцима: *-ама*, *-а*, *-ам*, *-ах*.

Код именица женског рода на консонант свакако највише пажње од падежа јединине завређује инструментал. Као што је познато у савременом језику, он има два наставка *-ју* и *-и*. У Љубишином језику чешћи је наставак *-ју*.

Иако у дативу, инструменталу и локативу сва три рода имамо мноштво наставака, ипак, доминирају примјери са изједначеним облицима ова три падежа. Посебно бисмо нагласили појачану употребу старог двојинског наставка *-ију*, који како смо видјели није регистрован уопште у родним му говорима, као ни у већини других црногорских говора у оном обиму у којем их налазимо у Љубишином језику.

5. Одликује се Љубишин језик и великим бројем интересантних именица које су специфичне по облику, роду и броју (*дан*, *днeви* и *дни*; *камен*, *кам* и *ками*; *плам* и *пламен*; *војвода* и *војевода*; *рат* и *рати*; *страх* и *страха*; *патријарх* и *патријара* и сл.).

6. Систем личних замјеница 1. и 2. лица и сваког лица у језику С. Љубише поред подударања са књижевним језиком у парадигматском обрасцу има одступања у генитиву, дативу, акузативу и локативу јединине (*мене*, *тебе*, *себе* за дат. – лок. јед. *мени*, *теби* *себи* за ген. акуз. јед.); дативу и акузативу множине (*нами*, *вами*; *ни*, *ви*; *не*, *ве*). Енклитички облици личне замјенице трећег лица женског рода у дативу гласе *јој*, а у акузативу *ју* и *је*. И у множини биљежимо разноврсност енклитичких, али и пуних облика у генитиву, дативу и акузативу (Г. *њѝй*, *јих*, *њи*; Д. *им*, *јим*, *ѝмь*; А. *њѝй*, *их*, *јих*,

ји, њи, ии). Одлика Љубишиног језика је и енклитички облик акузатива личне замјенице 3. лица њ уз предлоге.

Интересантан је и облик генитива замјенице *што* гласи *чега, чеса, шта*. Посесивна замјеница трећег лица једине женског рода гласи *њен, њезин, ње*.

Савремени књижевни облици показних замјеница мушког рода *овај, тај, онај* алтернирају са дијалекатским *ови, та, они*. Показне замјенице за каквоћу могу имати тројаку основу, нпр. *так-, такв-, таков-*. Поред *ко* јавља се и *тко*, поред *нико* и *нитко*.

7. Поред замјеничко-придјевске промјене у којој се огледа утицај традиције с једне стране, или одређених иновација с друге стране, у језику нашег писца сасвим је обична и именска промјена придјева и замјеница.

8. Облици компаратива и суперлатива у великом броју примјера одговарају стању које имамо у данашњем књижевном језику са мањим одступањима познатим црногорским говорима или литерарној традицији са других дијалекатских простора (нпр. облик *дражије* забиљежен је и у језику војвођанских писаца; док је придјев *благји* одлика славонских и војвођанских писаца).

9. Код бројева свакако треба поменути и дјелимичну промјенљивост неких бројева, као и облике збирних бројева који скоро доследно имају облик на *-еро*.

10. Размимотицајења са стањем у савременом књижевном језику огледају се на нивоу система глаголских врста. Тако нпр. неки глаголи имају презент по једној врсти, а у савременом језику се јављају по другој; а понекад се јавља колебање између двије врсте тако да једна од њих није позната савременом језику, а некад се употребљавају и три врсте.

11. Облици старог императива *виђи*, распоред наставака *-ијах* и *-ах* у облику имперфекта, имперфекатске форме *бјаше, бјаху*, аорисни облици *пох,дох, нах*, усвајања форме *би* за сва лица особине су које се подударaju са црногорским говорима уопште.

Глаголски прилог садашњи и инфинитив су сасвим обични без наставка *-и*, футур I показује богатство облика (*ће бити, ће бит, бићу, бит ћу, бити ћу*), док перфекат чува енклитику *је* уз повратну речцу *се* (*се је збио*).

12. Љубиша употребљава глаголе који су изведени инфиксом *-а-* при чему се огледа старије стање образовања глагола (*откопаје, испуњам, захваљам* и сл.), а инфикс *-ава-* јавља се тамо гдје се у данашњем језику користе нека друга образовања (*наћеравали, користовала, повређава, фотографавала* и сл.).

13. У творби ријечи нема неких посебних одлика које би одвајале језик нашег писца од савременог стања у књижевном језику. Љубиша посједује знатан број деривата чији се модели крећу у границама могућности језичког стандарда. Продуктивнији суфикси су *-ије/-ње, -тељ, -ост, -ија, -ак, -ина, -ац, -ица*, итд.

Оно што је у Љубишином језику особено и оригинално јесте разноврсно лексичко богатство. Поред домаћих ријечи присутне су рускословенске, славеносрбизми, турцизми, романизми, мађаризми, грцизми, као и лексеме из арапског, персијског језика. Међутим, примјесе страних утицаја у језику Стефана Љубише изражене су у оноликој мјери колико су биле и у народним говорима, можемо слободно рећи и мање јер је он показао да се и у говорима оних подручја која су била под страним утицајем могу наћи одговарајућа народна изражајна средства, па је сковао мноштво нових ријечи ослоњивши се на своје здраво језичко осјећање. У његовом језику нарочито долази до изражаја семантичко-лексичка слојевитост, фразеолошко богатство, елиптичност и гномичност језика која је својствена и црногорским говорима.

V 1. Ред ријечи у језику С. Љубише показује низ особености карактеристичних за писце предвуковског и вуковског периода са црногорског говорног подручја и шире. Од тих особености истичемо: атрибут у постпозицији, чак и када се њиме не изражава припадање, посесивни генитив испред управне ријечи, евидентна су колебања су када су у употреби присутна два атрибута уз именицу, често је атрибутска синтагма разбијена другим реченичним дјеловима, употреба инфинитива на крају реченице, као и његова употреба испред модалних глагола *моћи*, *морати*, *смјети*, јављање објекта испред глагола, чување енклитике *је* уз повратну речцу *се* и сл.

2. Када је ријеч о конгруенцији, Љубишин језик такође показује низ специфичности граматичке и семантичке конгруенције, и у многим случајевима уклапа се у дијалекатски идиом и књижевнојезички израз тога времена. Овом приликом издвајамо: појаву обличког слагања атрибута са именицама мушког рода које се завршавају на *-а* а означавају звања и занимања; уз збирне именице на *-ад* предикат је скоро увијек у множини; атрибут уз бројне именице на *-ица* слаже се облички (чешће) и значењски (ређе); уз именице *множина* и *већина* слагање се врши по значењу (предикат је у множини) или по облику (предикат је у једнини); семантичка конгруенција предиката са бројевима у језику нашег писца подудара се са стањем у црногорским говорима; уз именице са бројем *пет* па надаље имамо обличку и значењску конгруенцију; евидентна је и колебљивост при избору облика атрибута уз ове бројеве; доминација семантичког слагања предиката са збирним бројевима; уз вишечлану субјекатску синтагму предикат може да буде и у једнини; могућност двојаке конгруенције забиљежена је и у примјерима са односном замјеницом *који*.

3. Допуне глагола у предикату показују низ подударности са језичким стањем у црногорској литерарној традицији, у језику Вука Караџића, и народним говорима црногорским. Истичемо: употребу предикативног инструментала уз глаголе *звати*, *назвати*, *прозвати*, *прогласити*, *поставити*, *чинити*, *учинити*, *претворити*, *остати*, *поставити*, *градити*, *владати*, *управљати*, *заповиједати*, *оженити*, *клет*, *закљичати*

се, *кумити* и сл.; употребу словенског генитива; употребу акузатива уз глаголе *плакати*, *кукати*; глаголи *стидјети се*, *бојати се*, *ослободити се* имају допуну у облику – *од* + *генитив*, генитив без предлога; глагол *бојати се* има допуну у дативу без предлога; глагол *оженити се* јавља се са рекцијском алтернацијом *с/са* + инструментал; у облику конструкције *од* + генитив понекад се јавља допуна глаголима *учинити*, *догодити*; глаголи као *захваљивати*, *мрзити*, *тежити*, *папати* и сл. имају допуну у облику акузатива са предлогом *на*, која је необична за данашње језичко осјећање и сл.

4. Придржава се традиције Стефан Љубиша када употребљава конструкције с предлозима *на*, *у*, *међу*, *над*, *под*, *пред*. Ту су наиме поремећени односи падежа мјеста и падежа правца. Тако се, с једне стране, предлози *у*, *на* уз глаголе кретања и неке друге глаголе који би у савременом језику захтијевали акузативну допуну у језику нашег писца јављају у облику локатива, а с друге стране, ови предлози се јављају са акузативом у локативном значењу. Овако донекле поремећена употреба предлога *у*, *на* са акузативом и локативом вјероватно је последица утицаја народних говора у којима је ограничена употреба локативних облика, а и писаца са ових простора код којих је свидентно неразликовање падежа мјеста и падежа циља. Употреба предлога *међу*, *над*, *под*, *пред* не одговара у потпуности стању у књижевном језику, јер је изгубљено осјећање разлике у вези са глаголском рекцијом.

Од генитивних синтагми са значењем просторних односа, типичних за Вуков језик и писце са црногорског подручја, издвајамо употребу предлога *код* у функцији одредбе завршетка кретања, напоредну употреба *код* и *у* у служби просторних значења (уз глаголе кретања, при чему ове везе означавају циљ тог кретања) и значења која су се развила из њих; употребу генитивне конструкције са предлогом *прама*; присуство предлога *ван* и сложеног *изван*. У језику нашег писца предлози *пored* и *крај* употребљавају се само у сложеним предлозима, док се предлог *близу* јавља и у сложеном облику *наблизу*. Предлог *крај* јавља се искључиво у удвојеним предлозима *покрај*, *украј*, *накрај*, *докрај*, *скрај*. Генитивне конструкције са предлогом *између/измеђ* показују ниску фреквенцију у обиљежавању мјеста, пошто су истиснуте конструкцијама са предлогом *међу*. Предлози *више* и *ниже* немају велику фреквенцију, док конструкција генитива са предлогом *врх* има широк спектар значења у изражавању мјесних односа. Љубиша не употребљава прост предлог *дно*, већ само сложени облик *подно* и *подну*, док су различите нијансе просторног значења обиљежене предлозима *око* и сложеним *насред*, *усред*, *посред*, пошто је регистровано одсуство основног предлошког облика *сред*.

Датив са предлогом *к* заступљенији је од датива у слободној употреби кад је у питању одређивање просторних односа – правца и циља кретања.

Акузативне синтагме са предлозима *кроз, низ, уз, за, мимо, о* немају неких већих одступања од савременог књижевног језика.

Просекутивна значења инструментала могла би се у данашњем језику представити и другим предлошко-падежним синтагамама.

Карактеристична је у Љубишном језику и употреба предлога *по* са генитивом плурала у значењу локатива, а што је особина црногорских говора. Локативне синтагме са предлогом *при* имају разноврсну употребу у обиљежавању мјесних односа у језику нашег писца. Од осталих предлога са мјесним значењем забиљежили смо и предлог *прама*, чиме се Љубишки језик не слаже са језиком старијих црногорских писаца и народних говора који знају само за употребу са генитивом.

5. За означавање напоредности у језику нашег писца употребљава се темпорални генитив, као његов синоним темпорални акузатив, а забиљежили смо и знатно шири опсег употребе темпоралног инструментала у односу на савремени језик. Од архаичнијих издвајамо генитивне конструкције са предлогом *за, иза*, акузативне са предлогом *уз*, инструменталне са *под*, типичне за језик старијих писаца и народне говоре. Систем падежних облика за означавање постериорности и антериорности нема неких битнијих разлика у односу на савремени језик. Издвојили бисмо само примјере генитивне конструкције од именице у плуралу са предлогом *о* у функцији означавања времена који су одлика народних говора, као и употребу датива са предлогом *к* (*к јесени*) који се јавља и у Вуковом језику и неким црногорским говорима.

6. Љубишки језик одликује се мноштвом падежних синтагми у означавању узрочно-циљних односа. Најбројније су генитивне конструкције са предлогом *од* и акузативне са предлогом *за* које су веома фреквентно средство изражавања ових значења у језику нашег писца. Узрочне синтагме са предлогом *због* знатно су мање учесталости од претходних, као и циљне синтагме са предлогом *ради* којим се понекад означава узрочно значење. Карактеристична осебеност језика С. Љубише јесте живо присуство генитивне конструкције с предлогом *с/са* за означавање узрока, што је у складу са црногорском књижевном и народном језичком традицијом. Дативне конструкције у узрочном значењу нијесу честе што је и разумљиво јер су уступиле мјесто генитивним облицима са предлогом *због*. У функцији означавања циља употребљава се акузативна конструкција са предлогом *по*. Забиљежени су и примјери инструментала узрока као и конструкције *по* + локатив, који су својствени старијем језику, а није необична ни употреба инструментала у пасивним реченицама, као и локатива са предлогом *о*.

7. Падежне синтагме – генитивне, акузативне, инструменталне и локативне – са означавањем начина на који се врши радња показују цијели спектар значења у језику С. Љубише и углавном се уклапају у савремену норму. Издвајамо акузативну везу са

предлогом *на* која показује мноштво трансформативних могућности и потенцијалних алтернативних конструкција (*у* + акузатив; инструменталне конструкције; *по* + локатив). Начин који је заснован на квантитативном моменту представља веома особену изражајну могућност, која је карактеристична и за неке црногорске говоре.

8. У вези са употребом инструментала битно је истаћи да су одступања од норме савременог језика везана за појаву мофролошког мијешања социјатива у ужем смислу и оруђника. У Љубишином језику регистровали смо приличан број примјера са употребом слободног инструментала у социјативној функцији умјесто предлошке конструкције, као и инструментала оруђника са предлогом *са* (говорих јуче *Фраром*, ми ћемо *са златним словима* на њој написати).

9. За изузимање из семантичке реченичне структуре извјесних појединости у језику нашег писца најчешће се користе предлошко-надежне синтагме, генитивне прије свега, пуно рјеђе дативне, акузативне. Употреба предлога *лише* и везника *но* са значењем изузимања у Љубишином језику је народног карактера, док је непозната језику литерарне традиције.

10. За означавање околности јављају се генитивне, акузативне, инструменталне и локативне синтагме које се уклапају у савремене језичке узусе.

11. Падежне синтагме за мјеру не одступају од стања у савременом српском језику. Од поредбених конструкција издвајамо генитивну и акузативну синтагму са предлогом *мимо*; генитивну синтагму са предлогом *прам/спрам*; експликативни генитив као и локатив са предлогом *при* који су својствени народним говорима.

12. У функцији предлошко-падежних конструкција за одређивање односа замјене Љубиша употребљава и стари облик *мјести*, као и сложени *намјести*. Необична је употреба предлога *на* са генитивом умјесто датива без предлога или са предлогом *к/а* у функцији намјене. Дијалекатског карактера је и употреба предлога *прам/а* и *спрама* са генитивом у служби намјене и управљености, као и предлога *супроћ* са генитивом. Љубиша понекад употребљава и предлог *против/у* у служби означавања става према појму чије име стоји у дативу.

13. Агентивна значења исказана су облицима генитива са предлогом *од* и инструментала у пасивним реченицама. Уз речце *ево*, *ето* Љубиша употребљава поред облика номинатива и генитив што не одговара стању у црногорским говорима гдје се употребљава најчешће облик номинатива. Фреквентан је и генитив заклетве.

14. Именичке јединице са придјевском конститутивном вриједношћу веома су разноврсне у језику нашег писца. Наглашавамо употребу квалитативног генитива и инструментала са предлогом *с/а* и без предлога који су забиљежени и у народним говорима, генитивних конструкција са *од* у квалитативној служби, посесивног генитива без предлога и са предлогом *од*, посесивних генитива од презимена на *-ић* и сл.

15. Поред одлика које су карактеристичне и за савремени језик употреба личних замјеница има неких специфичности типичних и за црногорске говоре и старије писце. То су: употреба дужих облика умјесто краћих замјеничких форми; колебаљивост у потреби замјенице сваког лица *себе* и присвојне замјенице одговарајућег лица, оремењена употреба у акузативу јединице између појмова који означавају живо-неживо, потреба *и*та у функцији генитива.

VI 1. Приповиједачки презент је нарочито чест у језику нашег писца, уосталом као и у језику Вука Караџића, и у народној књижевности. Одлика је Љубишиног језика наглашена употреба пословичког презента која је својствена црногорским говорима. Потреба презента са везником *да* у служби допуне глаголима непотпуног значења ање је фреквенције од употребе инфинитива.

2. Претеритална времена – перфекат, аорист, имперфекат, плусquamперфекат – најчешће се употребљавају у приповиједању. Љубиша знатно чешће употребљава аорист перфективних глагола, што одговара његовом говорном идиому. Честа је потреба модалне конструкције од имперфекта глагола *хтјети* и инфинитива чиме се његов језик у потпуности слаже са народним говорима и писаном традицијом. Оно што је нарочита карактеристика Љубишиног језика јесте и пречеста употреба крњег и њомског перфекта. И код плусquamперфекатских образовања као и код перфекта употребљава се енклитички облик помоћног глагола *је* уз повратну речцу *се*. Наглашена употреба перфективног презента с везницима *ако* и *кад* и презента са рефиксом *уз-* у функцији футура II несвршених глагола несумњиво је имала утицаја на ограничenu употребу овог облика. Императив у Љубишином језику има упадљиво високу фреквенцију у служби наративног императива, што је одлика народних говора и писаца са ових простора, али није и употреба приповиједачког и квалификативног интенцијала која се јавља у језику нашег писца.

3. У погледу употребе инфинитива Љубишин језик одликује се великим бројем појављивости, што није у складу са савременим књижевним језиком у коме је чешћа потреба презента са везником *да*. Таква употреба је наглашенија од оне у народним говорима али је блиска предвуковском и вуковском периоду развоја књижевног језика. Иако се јавља у исказним реченицама, нешто мање у намјерним уз глаголе кретања, што свакако представља старије стање у језику нашег писца. Посебно треба истаћи наглашену употребу конструкције *за + инфинитив*, као и употребу инфинитива у конструкцији са дативом која је карактеристична за језик народних умотворина, као и за језик старијих писаца.

4. Доста фреквентна употреба глаголског прилога прошлог у језику Стефана Љубише књишког је поријекла. Овако широка употреба нема ослонаца у народним говорима и језику црногорских приповиједача, али има у језику Вука Караџића.

5. У погледу везивања реченица, а које се у језику нашег писца одликују супституцијом везника, издвајамо употребу везника *а* мјесто *и*; везника *али* у дисјунктивном значењу умјесто *или*; употребу *е* на почетку исказних умјесто књижевног *да*. Треба истаћи и употребу везника *ће* кога карактерише одређена обличка али и семантичко-функционална особеност, која је својствена и другим црногорским приповиједачима; везника *јере* и *јербо* са узрочним значењем, који имају ослонаца у народним говорима; употребу речце *нак* у у функцији везника *на* и *и*, као и у језику старијих црногорских приповиједача; те везника *толи* и *теке*.

VII Послије овако сумираних закључака на основу цјелокупног излагања о језику Стефана Митрова Љубише можемо рећи да се у њему укрштају различити језички слојеви, као и у Вуковом језику и језику других писаца његовог времена.

Његов значај и улога су утолико већи јер је своје језичке вриједности и богатство свога израза реализовао у процесу стандардизације нашег књижевног језика. Био је присталица и поборник Вукових идеја за увођење чистог, народног језика у књижевност. У лексичкој бујици било нових, било старих већ заборављених или ријетких, било новоскованих ријечи. Љубиша иде за језичком разноврсношћу, избјегавајући лексичку униформност. Међутим, иако је надахнут богатим народним врелом, свом дјелу даје умјетничку обраду тако да је његова језичка структура у складу са Вуковим моделом. У структури Љубишиног дјела преовладавају особине књижевног језика, али је исто тако његов језик донекле сачувао говорне појединости из непресушних језичких извора паптровског поднебља. Присуство тих дијалекатских црта у његовом језику дају нам јасан увид у стање црногорске говорне зоне у времену које је пратило процес књижевнојезичке стандардизације¹⁴³³. Иако су његова дјела писана изворним народним језиком, ипак његово приповиједање није једноставно „пучко казивање“, већ је то „краснорјечје“ које је одувijek у нашем народу имало високу цијену. То је израз „општештокавске фолклорне заједнице, пошто се и подручје Паптровића налази у зони интензивног живота фолклорне књижевности и улази у Вукову основицу књижевног језика”¹⁴³⁴.

Његов језички израз карактеришу и неке особине које су архаичне или их је вријеме потиснуло, али којим се не спори књижевни карактер. Оне нам свједоче о богатству његовог књижевнојезичког израза. Поред аутентичног народног израза његова писана ријеч одликује се и присуством рускословенских, српкословенских језичких елемената који су специфични за писце његовог времена. У лексичком фонду осјећа се и присуство романизма и турцизма које нијесу имале великог утицаја на његов језик, јер их је Љубиша усвајао са осталом лексиком која је живјела у народу.

¹⁴³³ Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише*, 87.

¹⁴³⁴ Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише*, 88.

Употпунио је Љубиша своју писану ријеч са немалим бројем индивидуалних творбено-лексичких рјешења. Уз то понекад и познате и употребљиване ријечи искрсну у својим алтернативним значењима дајући нов и непоновљив ефекат његовом причању. Обогатио је Љубиша свој језички израз и Вуков модел књижевног језика не само лексичким већ и синтаксичким појединостима, које су трајно остале у књижевном језику. У цјелини гледано, Љубишино дјело је допринијело стабилизацији нашег данашњег књижевног језика, која је била актуелна нарочито у другој половини XIX вијека.

Народне особености у његовим дјелима које доминирају у лексици, специфичност дијалектизама на фонетском и морфолошком нивоу, разуђеност синтаксичких слојева, лексичко-семантичка и творбено-лексичка разноврсност и попуњеност, незнатне примјесе страних наноса чине његово дјело заиста особеним, заправо изворним у односу на вријеме и завичај, а уједно и данас живим и блиским нашем времену и читаоцу. Као што каже проф. Остојић неутрализацијом општекњижевне компоненте и проширивањем језичке народне основице, заправо њиховим комбиновањем, Љубиша је као и Његош, уздигао своје паштровско наслеђе давши му овлаш обилежје општекњижевног српскохрватског језика¹⁴³⁵.

Због свега наведеног Љубиша је одиграо важну улогу у формирању црногорског књижевнојезичког израза и утемељењу Вуковог модела књижевног језика, што му је обезбиједило значајно мјесто у развоју нашег књижевног језика, његовој стандардизацији, нормирању и стабилизацији.

¹⁴³⁵ Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише*, 92.

СПИСАК УПОТРЕБЉЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ И СКРАЋЕНИЦЕ

Алексић, <i>Извјештај о Паитровићима</i>	Радомир Алексић, <i>Извјештај о говорима Паитровића</i> , Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића, VI, Београд, 1939, стр. 17–20.
Алексић, <i>Маински, стичански говори</i>	Радомир Алексић, <i>Извјештај о маинском и стичанском говору у Црногорском приморју</i> , Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића, VII, Београд, 1940, стр. 36–37.
Алексић, <i>Кртољски, муљански, грбаљски</i>	Радомир Алексић, <i>Извјештај о испитивању говора кртољског, муљанског и грбаљског</i> , Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића, V/2, Београд, 1953, стр. 333–337.
Батистић, <i>Локатив</i>	Tatjana Batistić, <i>Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku</i> , Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 3, Beograd, 1972.
Белић, <i>Фонетика</i>	Александар Белић, <i>Основи историје српскохрватског језика I</i> , Фонетика, Београд, 1969.
Белић, <i>Деклинација</i>	А. Белић, <i>Историја српскохрватског језика, Речи са деклинацијом</i> , књ. II, св. I, Изабрана дела, четврти том, Београд, 1999.
Белић, <i>Конјугација</i>	А. Белић, <i>Историја српскохрватског језика, књ. Речи са конјугацијом</i> , II, св. 2, Изабрана дела, 4. том, Београд, 1999.
Белић, <i>О језичкој природи</i>	А. Белић, <i>О језичкој природи и језичком развоју</i> , књ. I и II, Изабрана дела, I. том, Београд, 1998.
Белић, <i>Савремени језик</i>	А. Белић, <i>Савремени српскохрватски књижевни језик</i> , I део, <i>Гласови и акценат</i> ; II део, <i>Наука о грађењу речи</i> ; <i>Синтакса српскохрватског језика</i> , Изабрана дела, 14. том, Београд, 2000.
Белић, <i>О различитим питањима</i>	А. Белић, <i>О различитим питањима савременог језика</i> , Изабрана дела, 13. том, Београд, 2000.
Белић, <i>Депрефиксација</i>	А. Белић, „Депрефиксација” у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, XVIII, Београд, 1949–1950, стр. 87–101.
Белић, <i>О књижевним језицима</i>	А. Белић, <i>О књижевним језицима</i> , Јужнословенски филолог, XIX, Београд, 1951–1952, стр. 1–16.
Белић, <i>Падежна система</i>	А. Белић, <i>Падежна система и происхождение предлогов</i> , Јужнословенски филолог, XXII, књ. 1–4, Београд, 1957–1958, стр. 1–17.
Бојанић, Тривунац, <i>Рјечник дубровачког говора</i>	Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, <i>Рјечник дубровачког говора</i> , САНУ и Институт за српски језик, Српски дијалектолошки зборник, XLIX, Београд, 2002.

- Бошковић, *Фонетика* Радослав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика I, Фонетика*, Београд, 1968.
- Бошковић, *Морфологија* Р. Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика II, Морфологија*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1985.
- Бошковић, *Глас х* Р. Бошковић, *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црна Гора*, у књизи Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, књ. 1, Титоград, 1978. стр. 7–21.
- Бошковић, *Малецки, Стара Црна Гора* Bošković R. et Malecki M.: *Prezegladi dialektów Starej Czarnogóry (z uwzględnieniem gwar sąsiednich)*. (*L'examen des dialectes du Vieux Montenegro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins*), у књизи Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, књ. 1, Титоград, 1978. стр. 23–31.
- Бошковић, *Одабрани чланци* Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, књ. 1, Титоград, 1978.
- Брабец, Храсте, Живковић, *Граматики хрватског језика* Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1954.
- Будмани, *Дубровачки дијалекат* Р. Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU, књ. 65, Zagreb, 1883, 159–179.
- Брозовић, Ивић, *Српскохрватски* Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Enciklopedija Jugoslavije), Zagreb, 1988.
- Вајан, *Златарић* Andre Vaillant, *La Langue de Dominko Zlataric, Poete ragusain de la fin du XVI siecle*, Phonétique, Paris, 1928.
- Виноградов, *Вук Караџић* Виктор В. Виноградов, *Революционна роль Вука Караџића в формировании сербского национального литературного языка*, *Анали Филолошког факултета*, Вуков зборник, II, 5, Београд, 1965, стр. 35–51.
- Вујичић, *Прошћење* Милош Вујичић, *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*, ЦАНУ, књ. 29, Одјељење умјетности, књ. 6, Подгорица, 1995.
- Вујовић, *Мрковићи* Лука Вујовић, *Мрковићи дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник, XVIII, Београд, 1969, стр. 73–401.
- Вуковић, *Пива* Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог, XVII, Београд, 1938–1939, стр. 1–113.
- Вуковић, *Акценат Пиве* Јован Вуковић, *Акценат говора Пиве и Дробњака*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд, 1940, стр. 1–223.
- Вуковић, *Књижевни језик* J. Vuković, *Naš književni jezik danas*, Sarajevo, 1972.
- Вуковић, *Синтакса* J. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo, 1967.
- Вуковић, *Правопис* J. Vuković, *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika sa pravopisnim rječnikom ijekavizama*, Sarajevo, 1949.

- Вуковић, *Историја српскохрватског језика* Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskoga jezika*, I dio, Uvod i fonetika, Beograd, 1974.
- Н. Вуковић, *Приповиједање као опсесија* Novo Vuković, *Pripovijedanje kao opsesija, (Studija o Ljubišinom djelu Pričanja Vuka Dojčevića)*, Obod, Cetinje, 1980.
- Вукомановић, *Маргитић* Славко Вукомановић, *Језик Ступана Марковца Маргитића*, књ. XXXIX, Београд, 1971.
- Вушовић, *Херцеговина* Данило Вушовић, *Диалекат Источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, III, Београд, 1927, стр. 1–71.
- Вушовић, *Његош* Д. Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, Јужнословенски филолог, IX, Београд, 1930, стр. 1–103.
- Гаговић, *Пива* Светозар Гаговић, *Из лексике Пиве (село Безује)*, Српски дијалектолошки зборник, LI, Београд, 2004, стр. 1–312.
- Гловацки-Бернарди, *Увод у лингвистику* Zrinjka Glovacki-Bernardi, August Kovačec, Milan Mihaljević, Dieter W. Halwachs, Karl Sornig, Christine Penzinger, Richard Schrod, *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Глушица, *Миљанов* Рајка Биговић-Глушица, *Језик Марка Миљанова*, Подгорица, 1997.
- Глушица, *Морфолошко изједначавање инструментала и социјатива* Рајка Биговић-Глушица, *Морфолошко изједначавање инструментала и социјатива код црногорских приповједача 19. вијека*, Српски језик, V/1–2, Београд, 2000, стр. 481–488.
- Грицкат, *Језик књижевности* Ирена Грицкат, *Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског тисаног наслеђа из старијих епоха*, Јужнословенски филолог, XXIII, Београд, 1969, стр. 1–36.
- Грицкат, *Из историје српскохрватског језика* Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.
- Грковић, *Језик Псалтира* Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, ЦАНУ, Подгорица, 1993.
- В. Гортан, *О мјесту енклитике у независној реченици* Veljko Gortan, *O mjestu enklitike u nezavisnoj rečenici*, Jezik, V, Zagreb, 1956–1957, str. 14–16.
- Гортан, *Акузатив без предлога* Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 2, Београд, 1971.
- Гортан, *Падеж објекта у негативним реченицама* Д. Гортан-Премк, *Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, н. с. XII, св. 3–6, Београд, 1962, стр. 130–148.
- Гортан, *Узрочне конструкције код Вука* Д. Гортан-Премк, *Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука*, Јужнословенски филолог, XXVI, 1–2, Београд, 1963–64, стр. 437–458.

Даничић, <i>Синтакса</i>	Ђура Даничић, <i>Србска синтакса I дио</i> , Београд, 1858.
Даничић, <i>Историја облика</i>	Ђура Даничић, <i>Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVIII вијека</i> , Београд, 1847.
Даничић, <i>Рјечник старина</i>	Ђура Даничић, <i>Рјечник из књижевних старина српских</i> , Београд, 1836.
Дешић, <i>Правопис</i>	Милорад Дешић, <i>Правопис српског језика</i> , Земун, 1998.
Ђерковић, <i>Љубиша као Мистер слов</i>	Вукале Ђерковић Петров, С. М. Љубиша као „Мастер слов” црногорске прозе, 1878, Вјекови духовног заједништва Црне Горе и Русије (књижевно-историјско огледало 1494–2002), ЦАНУ, књ. 46, Одјељење умјетности, књ. 9, Подгорица, 2004, стр. 233–241.
Ђерковић, <i>Дисертација о С. М. Љубиши и двојезични рјечник</i>	Вукале Ђерковић Петров, <i>Дисертација о С. М. Љубиши и двојезични рјечник – врхунско научно признање</i> , Вјекови духовног заједништва Црне Горе и Русије (књижевно-историјско огледало 1494–2002), ЦАНУ, књ. 46, Одјељење умјетности, књ. 9, Подгорица, 2004, стр. 242–249.
Ђорђић, <i>Историја српске ћирилице</i>	Петар Ђорђић, <i>Историја српске ћирилице (палеографско-филолошки прилози)</i> , Београд, 1990.
Ђорђић, <i>О транскрипцији</i>	П. Ђорђић, <i>О транскрипцији српскословенских текстова</i> , Зборник за филологију и лингвистику, IV–V, Нови Сад, 1961–1962, стр. 69–75.
Зима, <i>Некоје већином синтаксичке разлике</i>	L. Zima, <i>Nekoje većinom sintaksičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine</i> , Zagreb, 1887.
Зоговић, <i>Неколике забиљешке о Љубиши</i>	Радован Зоговић, <i>Неколике забиљешке о Љубиши</i> , Стефан Митров Љубиша, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. апила 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976, стр. 57–73.
М. Ивић, <i>Инструментал</i>	Милка Ивић, <i>Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (Синтаксичко-семантичка студија)</i> , САН, Посебна издања, књ. ССХХVII, Београд, 1954.
М. Ивић, <i>Једно поређење Вукова језика</i>	М. Ивић, <i>Једно поређење Вукова језика са нашим данашњим књижевним језиком</i> , Зборник за филологију и лингвистику, I, Нови Сад, 1957, стр. 114–126.
Ивић, <i>Систем месних падежа</i>	М. Ивић, <i>Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа</i> , Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, II, 1957, стр. 145–158.
М. Ивић, <i>Из проблематике падежних временских конструкција</i>	М. Ивић, <i>Из проблематике падежних временских конструкција</i> , Јужнословенски филолог, XXI, 1–2, Београд, 1955–1956, стр. 165–214.
М. Ивић, <i>Узрочне конструкције с предлозима због, од, из</i>	М. Ивић, <i>Узрочне конструкције због, од, из, у савременом књижевном језику</i> , Наш језик, V, св. 5–6, Београд, 1953, стр. 186–194.

- М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*
- М. Ивић, *Лингвистички огледи*
- М. Ивић, *О зеленом коњу*
- М. Ивић, *Ред речи*
- Ивић, *Консонантизам*
- Ивић, *Српскохрватски дијалекти*
- Ивић, *Преглед историје*
- Ивић, *Из историје српскохрватског језика*
- Ивић, *Дијалектологија*
- Ивић, *Српски народ*
- Ивић, *Расправе, студије, чланци*
- Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818.*
- Игњатовић, *Филиповић*
- Илић, *Радичевић*
- Исследования по славянским языкам*
- Јерковић, *Игњатовић*
- Јерковић, *Ненадовић*
- Јерковић, *Језик и писци*
- Јовановић, *Паштровић*
- М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, XIX, књ. 1–4, Београд, 1951–1952, стр. 173–212.
- М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd, 1983.
- М. Ivić, *O zelenom konju*, Novi lingvistički ogledi, Beograd, 1995.
- Milka Ivić, *Red reči*, Lingvistički ogledi, četiri, Beograd, 2002.
- Павле Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, II, 1957, 159–184.
- П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти, Њихова структура и развој*, књ. III, (I књига, Општа разматрања и штокавско наречје), Сремски Карловци, Нови Сад, 1994.
- П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци, Нови Сад, 1998.
- П. Ивић, *Из историје српскохрватског језика*, Изабрани огледи, II, Ниш, 1991.
- П. Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи, III, Ниш, 1991.
- П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, књ. V, Сремски Карловци, Нови Сад, 2001.
- П. Ивић, *Расправе, студије, чланци, О Фонологији*, књ. X/1, Сремски Карловци, Нови Сад, 1998.
- П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор уз фототипско издање Рјечника, Београд, 1964, стр. 19–245.
- Душанка Игњатовић, *Језик штампаних дела Јеролима Филиповића француског писца XVIII века*, Београд, 1974.
- Војислав. И. Илић, *Песнички језик Бранка Радичевића*, Нови Сад, 1964.
- Исследования по славянским языкам*, Корейская ассоциация славистов – Сеул, 7, 2002.
- Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад, 1972.
- Ј. Јерковић, *Језик Љубомира Ненадовића*, Нови Сад, 1981.
- Ј. Јерковић, *Језик и писци*, Матица српска, Нови Сад, 1991.
- Миодраг В. Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, 2005.

Јовановић, <i>Глас х у паиштровском говору</i>	Миодраг Јовановић, <i>Глас х у паиштровском говору</i> , Српски дијалектолошки зборник, LVI/1–2, Београд, 2000, 495–507.
Јонке, <i>Књижевни језик у теорији и пракси</i>	Ljudevit Jonke, <i>Književni jezik u teoriji i praksi</i> , Zagreb, 1965.
Василије Калезић, <i>Љубиша и наша критика</i>	Василије Калезић, <i>Љубиша и наша критика</i> , Стефан Митров Љубиша, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. апила 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976. стр. 25–43.
Караџић, <i>Писменица</i>	Вук Караџић, <i>Писменица србскога језика</i> , Беч, 1814.
Караџић, <i>Рјечник I</i>	Вук Караџић, <i>Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима</i> , Српска граматика, Беч, 1818, (Приредио Павле Ивић), Београд, 1964.
Караџић, <i>Рјечник II</i>	Вук Караџић, <i>Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима</i> , Београд, 1969.
Караџић, <i>Граматички и полемички списи В. С. Караџића</i>	В. Караџић, <i>Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића</i> , књ. I–III, Београд, 1894–1896.
Караџић, <i>Пословице</i>	Вук Стефановић Караџић, <i>Српске народне пословице</i> , Просвета, Београд, 1965.
Катић, <i>Синтакса</i>	Radoslav Katičić, <i>Sintaksa hrvatskoga književnog jezika</i> , Nacrt za gramatiku, Zagreb, 1986.
Кашић, <i>Видаковић</i>	Јован Кашић, <i>Језик Милована Видаковића</i> , Нови Сад, 1968.
З. Кашић, <i>Конавали</i>	Zorka Kašić, <i>Govor Konavala</i> , Српски дијалектолошки зборник, XLI, Београд, 1955, стр. 241–396.
Körbler, <i>Љубиша</i>	Đuro Körbler, <i>Stefan Mitrov Ljubiša i njegova okolina</i> , Rad JA, knj. 229, Zagreb, 1924, 101–187.
Кристал, <i>Рјечник лингвистике</i>	Dejvid Kristal, <i>Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike</i> , Београд, 1988.
Kubik, Balcar, Dlouhy, <i>Синтакса</i>	Miroslav Kubik, Milan Balcar, Miloslav Dlouhy, <i>Синтаксис русског језика</i> , Praha, 1974.
Куна, <i>Доситеј</i>	Herta Kuna, <i>Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića</i> , Sarajevo, 1970.
Куна, <i>Из лексике Лаитрића</i>	Herta Kuna, <i>Iz leksike Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka</i> , Radovi, knjiga XXIV, 8, Sarajevo, 1964, str. 107–139.
Куна, <i>Лаитрић</i>	Herta Kuna, <i>Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka</i> , Sarajevo, 1967.
Куна, <i>Ситовић</i>	Herta Kuna, <i>Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića</i> , Građa, knj. X, 7, Sarajevo, 1961, 125–177.

- Лалевих, *Синтакса*
- Миодраг С. Лалевих, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд, 1962.
- Љубиша
- Стефан Митров Љубиша, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. апила 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976.
- Маретић, *Граматика*
- Томо Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963.
- Маретић, *Славонски писци*
- Т. Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JA, knj. 180, 1910, str. 146–233.
- Маретић, *Далматински писци*
- Т. Maretić, *Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka*, Rad JA, knj. 209, 1915, str. 173–240, knj. 211, 1916, str. 1–92.
- Марковић, *Анчић*
- Светозар Марковић, *Језик Ивана Анчића (босанског писца XVII века)*, Српски дијалектолошки зборник, XIII, Београд, 1958.
- Милетић, *Црмница*
- Бранко Милетић, *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник, IX, Београд, 1940.
- Миловић, *Црногорски говори*
- Јевто М. Миловић, *Црногорски говори, Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, Радови са научног скупа, Титоград, 1984.
- Милорадовић, *Параћинско Поморавље*
- Софија Милорадовић, *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља, Балканистички и етномиграциони аспект*, САНУ, књ. 50, Београд, 2003.
- Милутиновић, *Љубиша*
- Коста Милутиновић, *Политички лик Стефана Митрова Љубише*, Бока, 6–7, Нерцег-Нови, 1975, стр. 1–73.
- Михаиловић, *Слово и у паишовским документима*
- Божо Ђ. Михаиловић, *Слово и у паишовским документима XVIII вијека*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXII, св. 1–2, Београд, 1956, стр. 127–128.
- Младеновић, *Причања Вука Дојчевића*
- Александар Младеновић, *Белешке о језику и проблемима његовог изучавања у „Причањима Вука Дојчевића“ С. М. Љубише*, Зборник за филологију и лингвистику, XVII/2, Нови Сад, 1974, стр. 1–29.
- Младеновић, *Његош*
- Александар Младеновић, *Књига о Његошу*, Београд, 1989.
- Младеновић, *Владика Данило*
- А. Младеновић, *Језик Владике Данила*, Нови Сад, 1973.
- Младеновић, *Арсеније III Црнојевић*
- А. Младеновић, *Особине граfiје и језика Путотиса патријарха Арсенија III Црнојевића из 1682. године*, Зборник за филологију и лингвистику, VIII, Нови Сад, 1965, стр. 132–146.
- Младеновић, *Висарион*
- А. Младеновић, *Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века*, Зборник за филологију и лингвистику, XX/1, Нови Сад, 1977, стр. 1–43.

- Младеновић, *О језику писама из Ријечке нахије* А. Младеновић, *О језику писама из Ријечке нахије с краја XVII века*, Јужнословенски филолог, XXXIII, Београд, 1977, стр. 203–230.
- Младеновић, *Рајић* А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Матица српска, Нови Сад, 1964.
- Младеновић, *Хекторовић* А. Mladenović, *Jezik Petra Hektorovića*, Matica srpska, Novi Sad, 1968.
- Младеновић, *Стари српски текстови* А. Младеновић, *Напомене о транскрипцији и критичком издању старих српских текстова из XVIII и XIX века*, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2, Нови Сад, 1979, стр. 95–129.
- Младеновић, *О значењу неких речи* А. Младеновић, *О значењу неких речи у Његошевом „Горском вијенцу“ на основу потврда из језика С. М. Љубише*, Зборник за филологију и лингвистику, XVIII/2, Нови Сад, 1975, стр. 85–93.
- Мразовић, *Руководство* Аврам Мразовић, *Рѣководство къ славенстѣй грамматицѣ исправленнѣй во употребленіе славеносербскихънародныхъ училищъ. Издаѣо трѣдомъ Авраама Мразовича [...] въ Бѣдимѣ*, 1800.
- Мусић, *Партиципи* А. Musić, *Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku*, Rad JA, 250, Zagreb, 1935, str. 127–157.
- Мусић, *Романизми* Srđan Musić, *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Beograd, 1972.
- Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у језику Николе I Петровића* Соња Ненезић, *Дијалекатско и нормативно у језику Николе I Петровића*, Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, књ. 75, Одјелење умјетности, књ. 23, Подгорица, 2005, стр. 91–103.
- Ненезић, *Никола I* Соња Ненезић, *Морфолошке карактеристике именица у језику Николе I Петровића*, Гласник, ЦАНУ, књ. 23, Подгорица, 2005, стр. 135–159.
- Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине* Мирослав Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине*, Наш језик, XXV/1–2, Београд, 1981, стр. 82–99.
- Новаковић, *Српска граматика* Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд, 1894.
- Окука, *Огледи о језику* Miloš Okuka, *Ogledi o našem književnom jeziku*, Nikšić, 1990.
- Остојић, *Петар I* Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, књ. 8, Одјелење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976.
- Остојић, *Даковић* Б. Остојић, *Језик Мемоара војводе Анта Даковића*, Никшић, 1989.
- Остојић, *Вук и књижевни језик у Црној Гори* Бранислав Остојић, *Вук и књижевни језик у Црној Гори*, Никшић, 1989.

- Остојић, *Надежне форме с узрочним значењем* Б. Остојић, *Дистрибуција надежних форми с узрочним значењем у језику црногорске приповједачке прозе од Његоша до 1918*, Вук и књижевни језик у Црној Гори, Никшић, 1989, стр. 169–186.
- Остојић, *Књижевни језик у Црној Гори* Б. Остојић, *Књижевни језик у Црној Гори и Вукова реформа*, Зборник радова са научног скупа Вук Стефановић Караџић и Црна Гора, ЦАНУ, Титоград, 1987, стр. 27–35.
- Остојић, *Граматика* Б. Остојић, *Кратка прегледна граматика српског језика*, Земун, 2001.
- Остојић, *О црногорском књижевноејезичком изразу I* В. Ostojić, *O crnogorskom književnojezičkom izrazu I*, Titograd, 1985.
- Остојић, *О црногорском књижевноејезичком изразу II* Б. Остојић, *О црногорском књижевноејезичком изразу II*, Никшић, 1999.
- Остојић, *О црногорском књижевноејезичком изразу III* Б. Остојић, *О црногорском књижевноејезичком изразу III*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003.
- Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише* Б. Остојић, *Улога и значај Стефана Митрова Љубише у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика*, О црногорском књижевноејезичком изразу III, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003, стр. 83–92.
- Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише* Б. Остојић, *Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише и Марка Мићанова у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика у Црној Гори*, Гласник, ЦАНУ, 20, Подгорица, 2002, 32–39.
- Остојић, *Љубишино дјело као извор за Даничићево коментарисање лексику у Рјечнику ЈАЗУ* В. Ostojić, *Ljubišino djelo kao izvor za Daničičevo komentarisanje leksike u rječniku JAZU*, О crnogorskom književnojezičkom izrazu I, Titograd, 1985, str. 70–78.
- Остојић, *О једној конструкцији са предлогом за у Његошеву језику* В. Ostojić, *O jednoj konstrukciji s predlogom za u Njegoševu jeziku sa semantičko-sintaksičke strane*, О crnogorskom književnojezičkom izrazu I, Titograd, 1985, str. 122–128.
- Остојић, Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика* Бранислав Остојић, Драгомир Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, Подгорица, 2000.
- Остојић, *Слојевитост Љубишине лексику* Б. Остојић, *Слојевитост Љубишине лексику у Даничићеву Рјечнику ЈАЗУ*, О црногорском књижевноејезичком изразу III, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003, стр. 141–150.
- Остојић, Вук Поповић Б. Остојић, *Језичка структура писама Вука Поповића и њихова лексичко-семантичка слојевитост*, О црногорском књижевноејезичком изразу III, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003, стр. 165–182.
- Остојић, *Дистрибуција посесивних форми у језику црногорске приповједачке прозе* В. Ostojić, *Distribucija posesivnih formi u jeziku crnogorske pripovijedačke proze od Njegoša do 1918*, О crnogorskom književnojezičkom izrazu I, Titograd, 1985, str. 89–97.

- Остојић, *Црногорско књижевнојезички израз* Бранислав Остојић, *Историја црногорског књижевнојезичког изрза*, ЦИД, Подгорица, 2006.
- Павешкић, *Језички савјетник* Slavko Pavešić, *Jezički savjetnik s gramatikom*, Zagreb, 1971.
- Павловић, *Стил Вука Караџића* М. Павловић, *Стил Вука Караџића*, Јужнословенски филолог, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, стр. 1–72.
- Павловић, *Падежи у говору северозападне Боке* Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 16, Београд, 2000.
- Пенчев, *Бугарски синтаксис* Јордан Пенчев, *Бугарски синтаксис, управление и свјезване*, Пловдив, 1993.
- Петровић, Дудић, *Речник глагола* Владислава Петровић, Коста Дудић, *Речник глагола са допунама*, Београд–Нови Сад–Сарајево, 1989.
- Петровић, *Неке особине језика Стефана Митрова Љубиши* Драгољуб Петровић, *Неке особине језика Стефана Митрова Љубиши у светлости данашњег говора Пашировића*, Зборник за филологију и лингвистику, XIX/2, Нови Сад, 1976, стр. 55–59.
- Петровић, *Ровца* Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, Зборник за филологију и лингвистику, VIII, Нови Сад, 1965, стр. 157–184.
- Петровић, *Пјешивца* Д. Петровић, *Неке вокалске и консонантске карактеристике пјешивачког говора*, Зборник за филологију и лингвистику, X, Нови Сад, 1967, стр. 161–169.
- Р. Петровић, *Национално питање у Далмацији* Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo, 1968.
- Р. Петровић, *Стефан Митров Љубиша – национални и политички радник* Раде Петровић, *Стефан Митров Љубиша – национални и политички радник*, Стефан Митров Љубиша, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. априла 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976, стр. 125–147.
- Пецо, *Источна Херцеговина* Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, XIV, Београд, 1964.
- Пецо, *Један поглед на писану ријеч Стефана Митрова Љубише* Асим Пецо, *Један поглед на писану ријеч Стефана Митрова Љубише*, Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. априла 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976, стр. 195–215.
- Пецо, *Једно поређење Вукова језика* А. Пецо, *Једно поређење Вукова језика са говорима јеваске Херцеговине*, Јужнословенски филолог, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, стр. 177–218.
- Пецо, *Говори Црне Горе у Вуковој реформи* А. Пецо, *Говори Црне Горе у Вуковој реформи*, Зборник радова са научног скупа Вук Стефановић Караџић и Црна Гора, ЦАНУ, Титоград, 1987, стр. 7–15.

Пецо, <i>Писци и њихов језик</i>	А. Пецо, <i>Писци и њихов језик</i> , Просвета, Београд, 1995.
Пецо, <i>Из деклинационе проблематике босанскохерцеговачких говора</i>	Асим Пецо, <i>Из деклинационе проблематике босанскохерцеговачких говора (датив, инструментал и локатив множине)</i> , Јужисловенски филолог, I, Београд, 1994, стр. 51–97.
Пешикан, <i>СК-Љ</i>	Митар Б. Пешикан, <i>Староцрногорски средњокатунски и љешански говори</i> , Српски дијалектолошки зборник, XV, Београд, 1965.
Пешикан, <i>О месту енклитике у реченици</i>	Митар Пешикан, <i>О месту енклитике у реченици</i> , Наш језик, IX, св. 7–10, Београд, 1958–1959, стр. 305–311.
Пешикан, <i>Императив</i>	М. Пешикан, <i>О неким специфичностима у употреби приповедачког императива</i> , Наш језик, VII, св. 5–6, Београд, 1956, стр. 153–166.
Пижурица, <i>Колашин</i>	Мато Пижурица, <i>Говор околине Колашина</i> , ЦАНУ, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 2, Титоград, 1981.
Пижурица, <i>Змајевић</i>	Мато Пижурица, <i>Језик Андрије Змајевића</i> , ЦАНУ, књ. 22, Одјељење умјетности, књ. 5, Титоград, 1989.
Пижурица, <i>Роваца</i>	М. Пижурица, <i>Употреба надежа у говору Роваца</i> , Прилози проучавању језика, 3, Нови Сад, 1967, стр. 143–176.
Пижурица, <i>Љубиша и В. Поповић</i>	М. Пижурица, <i>Употреба надежа у језику Стефана Митрова Љубише</i> , Прилози проучавању језика, 5, Нови Сад, 1969, стр. 177–237.
И. Поповић, <i>Историја језика</i>	Иван Поповић, <i>Историја српскохрватског језика</i> , Матица српска, Нови Сад, 1955.
Поповић, <i>Инструментал женског рода на сугласник</i>	Иван Поповић, <i>Инструментал женског рода на сугласник</i> , Наш језик, III, св. 7–10, Београд, 1952, стр. 170–180.
Поповић, <i>Падежна синонимика</i>	Љубомир Поповић, <i>Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића</i> , Наш језик, XIV/2–3, Београд, 1964, стр. 73–129.
<i>Правопис МС/МХ</i>	<i>Правопис српскохрватскога књижевног језика, са правописним речником, МС/МХ</i> , Нови Сад, Београд, 1960.
В. Радуловић, <i>Романизми у Црној Гори</i>	Vesna Lipovac Radulović, <i>Romanizmi u Crnoj Gori</i> , Novi Sad, 1997.
Радуловић, <i>Вуковић</i>	Зорица Радуловић, <i>Језик и стил Чеда Вуковића</i> , Никшић, 1994.
Раздобудко-Човић, <i>Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише</i>	Лариса Раздобудко-Човић, <i>Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише</i> , Нови Сад, 2005.

Речник САНУ	Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, књ. I–XIV, Београд, 1959–1989.
Речник МС–МХ	Речник српскохрватског књижевног језика, МС–МХ, Нови Сад Загреб, 1967–1969, књ. I–III, Нови Сад, 1971–1976, књ. IV–VI.
Rešetar, <i>Der Št. D.</i>	Milan Rešetar, <i>Der stokavische Dialekt</i> , Wien, 1907.
Решетар, <i>Приморски лекционари</i>	M. Rešetar, <i>Primorski lektionari XV vijeka</i> , knj. 134, i 136, Zagreb, 1898.
Решетар, <i>Најстарија дубровачка проза</i>	Милан Решетар, <i>Најстарија дубровачка проза</i> , Српска академија наука, књ. СХСII, 4, Београд, 1952.
RJA	<i>Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika</i> , Na svijet izdaje Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.
Ротковић, <i>Непознати Љубишићини преводи</i>	Радослав Ротковић, <i>Непознати Љубишићини преводи Салустија и Тацита</i> , Стварање, 11, Титоград, 1975, стр. 1555–1560.
Ротковић, <i>Необљављена Љубишићина писма</i>	Р. Ротковић, <i>Необљављена Љубишићина писма</i> , Гласник, ЦАНУ, 3, Титоград, 1981, стр. 45–79.
Симеон, <i>Енциклопедијски рјечник</i>	Rikard Simeon, <i>Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva</i> , Zagreb, 1969.
Симић, <i>Морфофонолошки процеси</i>	Радоје Симић, <i>Морфофонолошки процеси у српскохрватском језику, њихови узроци и последице</i> , Београд, 2002.
Симић, Остојић, <i>Неки случајеви конгруенције у језику С. Љубише</i>	Радоје Симић и Бранислав Остојић, <i>Неки случајеви конгруенције у језику Стефана Митрова Љубише</i> , Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви 21–23. апила 1976, ЦАНУ, књ. 1, Одјељење умјетности, књ. 1, Титоград, 1976, стр. 217–228.
Група аутора, <i>Правотис</i>	Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић, М. Ковачевић, <i>Правотис српскога језика са речником</i> , Београд, Никшић, 1993.
Скок, <i>Етимологијски рјечник</i>	Petar Skok, <i>Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> , Zagreb, 1971–1974.
Станић, <i>Ускоци</i>	Милија Станић, <i>Ускочки говор I и II</i> , Српски дијалектолошки зборник, књ. XX и XXII; Београд, 1974, 1977, стр. 1–260, 1–157.
Станојчић, <i>Андрић</i>	Živojin Stanojčić, <i>Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)</i> , Beograd, 1967.
Станојчић, <i>Лазаревић I</i>	Живојин Станојчић, <i>Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, I, Синтагматски односи</i> , Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 4, Београд, 1973.

Станојчић, Лазаревић II	Живојин Станојчић, <i>Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, II, Реченички односи</i> , Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 5, Београд, 1980.
Станојчић, Поповић, Граматика	Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, <i>Граматика српскога језика</i> , Београд, 1999.
Станојчић, Синтаксичке студије	Ж. Станојчић, <i>Синтаксичке студије, (О вуковској традицији у језику и граматици)</i> , Никшић, 1990.
Станојчић, Граматика и језик	Ж. Станојчић, <i>Граматика и језик</i> , Титоград, 1987.
Стевановић, Савремени I	М. Стевановић, <i>Савремени српскохрватски језик I (Граматички системи и књижевнojeзичка норма)</i> , Београд, 1991.
Стевановић, Савремени II	М. Стевановић, <i>Савремени српскохрватски језик II, Синтакса</i> , Београд, 1974.
Стевановић, Источноцрногорски	Михаило Стевановић, <i>Источноцрногорски дијалека Јужнословенски филолог</i> , XIII, Београд, 1933–1934, стр. 1–128
Стевановић, Неке особине Његошева језика	М. Стевановић, <i>Неке особине Његошева језика</i> , Јужнословенски филолог, XIX, Београд, 1951–1952, стр. 17–33.
Стевановић, Студије и расправе	М. Стевановић, <i>Студије и расправе о језику</i> , НИО Универзитетска ријеч, Никшић, 1988.
Стевановић, Речник Петра II	М. Стевановић, <i>Речник језика Петра II Петровића Његоша</i> , Београд, 1983.
Стевановић, Проучавање Вукова језика	М. Стевановић, <i>Значај и потреба детаљног проучавања Вукова језика</i> , Вуков зборник, Београд, 1966, стр. 5–32.
Стевановић, Глаголска времена	М. Стевановић, <i>Функције и значења глаголских времена</i> , САНУ, књ. CDXXII, Београд, 1967.
Стевановић, Језик у Вукову делу	М. Стевановић, <i>Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик</i> , Вук у своме и нашем времену, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 91–174.
Стевановић, Карактер дијалектизама у језику В. Караџића	М. Стевановић, <i>Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића</i> , Вук у своме и нашем времену, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 196–219.
Стевановић, Вук у своме и нашем времену	М. Стевановић, <i>Вук у своме и нашем времену</i> , Матица српска, Нови Сад, 1987.
Стевановић, О језику Горског вијетца	М. Стевановић, <i>О језику Горског вијетца</i> , Научна књига, Београд, 1990.
Стевановић, Значење имперфекта	М. Стевановић, <i>Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша</i> , Јужнословенски филолог, XX, Београд, 1953–1954, стр. 39–80.

- Стевановић, *Напоредна употреба инфинитива и презента с везником да* М. Стевановић, *Напоредна употреба инфинитива и презента с везником да*, Наш језик, св. 5–6, Београд, 1954, стр. 85–102. и 165–185.
- Стевановић, *Синтаксичка синонимика* М. Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, Београд, X, бр. 2, стр. 81–95.
- Стевановић, *Падежне синтагме са предлогом за* М. Стевановић, *Падежне синтагме са предлогом за*, Наш језик, н. с. XI, св. 7–10, Београд, 1961, стр. 207–225.
- Стевановић, *Употреба предлога због и ради* М. Стевановић, *Употреба и значење предлога због и ради*, Наш језик, н. с. VI, св. 5–6, Београд, 1938, стр. 139–150.
- Стевановић, *Ђаковачки говор* М. Стевановић, *Ђаковачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, XI, Београд, 1950, стр. 1–152.
- Стијовић, *Василије Петровић* Свстозар Стијовић, *Графијске, правописне и фонетске особине Историје о Црној Гори Василија Петровића*, Прилози проучавању језика, 11, Нови Сад, 1975, стр. 1–50.
- Суботић, *Томановић* Јелисавета Ђ. Суботић, *Језик Лазара Томановића у његовим научним списима с краја XIX вијека*, 1981.
- Суботић, *Поповић* Јелисавета Суботић, *Одлике графије, правописа и језика у једном непознатом писму Вука Поповића*, Зборник за филологију и лингвистику, XIX/2, Нови Сад, 1976, стр. 61–75.
- Суботић, *Одлике ријечи са деklinацијом у језику цетињског „Орлића“ (1865–1885)* Ј. Суботић, *Одлике ријечи са деklinацијом у језику цетињског „Орлића“ (1865–1885)*, Зборник за филологију и лингвистику, XXX/1, Нови Сад, 1988, стр. 157–176.
- Суботић, *Прилог познавању развитка књижевног језика у Црној Гори* Ј. Суботић, *Прилог познавању развитка књижевног језика у Црној Гори, из глаголске проблематике листа „Црногорка“ (1884–1885)*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIX/2, Нови Сад, 1986, стр. 97–103.
- Суботић, *Неке морфолошке особине језика В. Поповића* Ј. Суботић, *Неке морфолошке особине језика писама Вука Поповића*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIX/2, Нови Сад, 1986, стр. 69–95.
- Суботић, *Фонетске особине језика Л. Томановића* Ј. Суботић, *Фонетске особине језика Лазара Томановића*, Зборник радова професора и сарадника наставничког факултета у Никшићу, бр. 9, Никшић, 1986, стр. 57–79.
- Суботић, *Рибарска лексика у језику В. Поповића* Ј. Суботић, *Рибарска лексика у језику Вука Поповића*, Бока, 9, Херцег Нови, 1977, стр. 325–333.
- Суботић, *Лексеме из поморства Пашировића* Ј. Subotić, *Lekseme iz pomorstva Paštrovića u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše*, Бока, 9, Херцег Нови, 1977, стр. 335–341.
- Суботић, *Прилог биографији Стефана Митрова Љубише* Ј. Суботић, *Прилог биографији Стефана Митрова Љубише*, Бока, бр. 10, Херцег Нови, 1978, стр. 219–231.
- Љ. Суботић, *Хаџић* Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Матица српска, Нови Сад, 1989.

- Тепавчевић, *Пасив у језику Петра II* Миодарка Тепавчевић, *Пасив и пасивне реченице с конкретизованим агенсом у језику Петра II Петровића Његоша*, Српски језик, VII/1–2, Београд, 2002, стр. 373–388.
- Тепавчевић, *О једном типу безличних реченица* М. Тепавчевић, *О једном типу безличних реченица*, Српски језик, IX/1–2, Београд, 2004, стр. 429–437.
- Толстој, *Архаизам и новотарство у језичкој реформи Вука Караџића* Н. И. Толстој, *Архаизам и новотарство у језичкој реформи Вука Караџића*, Анали Филолошког факултета, Вуков зборник II, 5, Београд, 1965, стр. 227–234.
- Трофимкина, *Двуязычный словарь языка писателя-нормализатора* О. И. Трофимкина, *Двуязычный словарь языка писателя-нормализатора (С. М. Любича)*, Издательство Лeningradского университета, Ленинград, 1981, стр. 17–24.
- Трофимкина, *Мастер слова Степан Митров Любича* О. И. Трофимкина, *Мастер слова Степан Митров Любича*, Вестник ленинградского университета, Но 8, серия истории, языка и литературы, Выпуск 2, Ленинград, 1965, стр. 76–85.
- Трофимкина, *О некоторых художественных приемах С. М. Любича* О. И. Трофимкина, *О некоторых художественных приемах С. М. Любича*, ANUBiH, knj. XXXIV, 6, Sarajevo, 1977, стр. 413–423.
- Трофимкина, *Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Любича* О. И. Трофимкина, *Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Любича*, Славянская филология, Межвузовский сборник, Выпуск IV, Ленинград, 1979, стр. 105–115.
- Трофимкина, *О страним речима у језику С. М. Љубиче* Ольга Трофимкина, *О страним речима у језику С. М. Љубиче*, МСЦ, 1983, стр. 33–40.
- Трофимкина, *Народная лексика в произведениях С. М. Любича* О. И. Трофимкина, *Народная лексика в произведениях С. М. Любича*, Исследования по эстетике слова и стилистике художественной литературы, Сборник статей, Издательство Ленинградского университета, 1964, стр. 186–192.
- Трофимкина, *Сербохорватско-русский объяснительный словарь* О. И. Трофимкина, *Сербохорватско-русский объяснительный словарь к произведениям С. М. Любича*, Автореферат, Ленинград, 1971, стр. 1–15.
- Трофимкина, *К вопросу о роли черногорских диалектов* О. И. Трофимкина, *К вопросу о роли черногорских диалектов в формировании сербскохорватского литературного языка (на материале произведений С. М. Любича)*, У истоков формирования наций в центральной и юго-восточной Европе, Издательство Наука, Москва, 1984, стр. 102–110.
- Херити, *Јанковић* Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад, 1983.
- Ђорац, *Лалић* Milorad Ćorac, *Jezik i stil Mihaila Lalića*, Priština, 1968.
- Ђорић, *Моциони суфикси* Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд, 1982.
- Ђупић, *Бјелопавлић* Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, Српски дијалектолошки зборник, XXIII, Београд, 1977.

- Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца* Драго Ћупић, Жељко Ћупић, *Речник говора Загараца*, Српски дијалектолошки зборник, XLIV, Београд, 1997.
- Фелешко, *Генитив* Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд, 1995.
- Црногорски говори* *Црногорски говори (Резултати досадињих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању)*, Радови са научног скупа Титоград, 12. и 13. мај 1983, ЦАНУ, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3, Титоград, 1984.
- Чигоја, *Папић* Бранкица Б. Чигоја, *Језик Павла Папића, босанског франџеца из прве половине XVII века*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 19, Београд, 2001.
- Шекуларец, *Паитровске исправе* Божидар Шекуларец, *Паитровске исправе*, књ. III, Петровац на мору, 1999.
- Шкаљић, *Турцизми* Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1966.
- Шкарић, *Деиктичне честице зи и си у словенским језицима* Đuro Škarić, *Deiktične čestice zi i si u slovenskim jezicima*, Rad JA, knj. 229, Zagreb, 1924, str. 208–293.
- Шуковић, *Примјена Вукове језичке и правописне норме* Радивоје Шуковић, *Примјена Вукове језичке и правописне норме у црногорској штампи XIX вијека*, Зборник радова са научног скупа Вук Стефановић Караџић и Црна Гора, ЦАНУ, Титоград, 1987, стр. 37–48.
- Шуковић, *Црногорски алманаси и календари (1835–1914)* Радивоје Шуковић, *Црногорски алманаси и календари (1835–1914)*, Цетиње, 1980.

ПРИЛОЗИ

АУТОГРАФИ СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

Cyanocitta stelleri.

[illegible]

Прилог 1. Сазаклетва Катилине (прва страница), из 1857.

Ispom Knji
 kako narod o njemu pjevao
 skupio i složio J. J. J. J.

Figure 1

I
Sopra licenze e fisco.

4

Горде, или како Црногорка љуби

Горде.

пристављена црногорска крајин осамнаестог вијека.

У црпљивкој пашини при обали скадарског језера
устројено је село, због чега Секупица, гдје се муром обично
баве оравама и рибарством. Подно села при самој води,
буктина се знатном простирала и висока кућа, одбо-
јена и осамњена као кула, у којој је живио стари
Сасаоје Милић са отменитим сином, са унуком и
јединицом кћером.

Томе Сасаоје у Секупици до јунаског, ипак не-
паву и човјеку најдарибратије посвећеније; вољео
одржавати би о госту сродном и другом; курали, асо-
нуо би за друга друга и старана путаника; обавља-
вати и правити, судио би сагатица својом збо-
саст и дањутом у најдарибратије размирицама.

Једно вече на излазу црпљивке, кад су днели
најдарије и прилази сунчани најосветљеније, хладно
се Сасаоје изред кућом под црпљивом вртвицом. Све
од једног гдје пласку Котскије Котскица, окре-
тавом пута села и води због Котаника гдје
једна под брдо, а кад дошли на раскрсницу, сја-
ту и свратио у нека дома. (Котки с тјела) и
пристајући им на сунцу да види од куће ту го-
сипи. Заоднаде архипаприца (Котки Бораника),
који му представља два Котскица чиниоцима, Пото-
каника Котаника и Котаника (Котки) и Котаника
тако, и потом га да им учувају горки пут
гдје би неколико дана провела, док због Котки

Publ. Ranscombe

Malgrado il no B. S. J.
 9. Touemo. a 30. 11. 1851
 con una percellato
 fu alla scrivente
 dimissionaria Das. Camo
 chi a Macini inferiori,
 e Brando, e a Sabiondo
 fronto 1. per caducano,
 per nulla infligge
 dal preavuto D. a
 un motivo delle
 parolate protezione
 di Agnello sulla parte
 morte, la. ~~Benigno~~ Benigno
 nulla nuoce, ne la
 Il Sindaco a Lammochis,
 nel l'Amministrazione
 dei Incornum, si fu
 alla rimessa del denaro
 suo, nel cui p. doveroso
~~comprato~~
 Bando 11. 11. 1851
 N
 Agnello

Прилог 4. Први документ (на италијанском) са Љубишиним потписом, из 1839.

Species Ratio $\frac{1}{2}$

[illegible]

Uzdani Povratimo moj!
Bogom Brate!

Moja je namjena bila oduvijek poslušati
zapovjed, i upoznati se lično onim
ljudeima kojima mi je prije lično
vidjenja dala naše grle, miluju i
stiču. Ali mi se ovačica želja
joj različite prepreke, protivile.
Stvoranje Akademije za vrijeme onog
političkog stanja Slavaka; što je
deklaracija branila prava, i pod takom
okrutnom i nesnosnom nametljivošću, tri
mjeseca mi se pogreba dala. I meni je
zapovjed očarila. I ova mi mužjaka na
dava se istoda steti.

U ovom mi je tajni, ali i na tome
stati namom ovačica, koja i slalom
stajao je to stajati, i ovačica, i ovačica
dani i nametljivošću.
Svejedno to mi je, a taj, ovačica.
Taj, ovačica, i ovačica, i ovačica, i ovačica.
I ovačica, i ovačica, i ovačica, i ovačica.
I ovačica, i ovačica, i ovačica, i ovačica.

Tvoj Povratim
Stojan

Daar is één regeling van belang.

W. W. 3rd St. 66.

✓ *Илија Рачети*

M. Sp. 373

Од оного писма не само мије зорје
незнах, она баче ми ја зорју
и јаје допалак з.

Бо давае чух и ози ми јављах.
Бере ми П. да те бројо маме са
појавом. Ког крајем јавићу ти.
Друга болесту неона билакел.

Алимак јер се бринује за појаву
би. Крајем а ми се ми појаву
ја ми ојана од јавићу.

Илија Рачети

Прилог 8. Писмо Илији Рачети, из 1871.

[illegible]

change cargo.

May 6. 6. 78

Koj' na tepenuk razje
 tuceno u choim ogrodam
 Doga na belosty nomay,
 gju u belosty katroj - cje
 jedenoj trostnara na svijetu
 jmu ama tvaatna oja
 upot je u katu klau
 mak se go ky upot na
 tjeptu koj, ojaet na
 jednoj arba brata uoaj

Прилог 9. Писмо Валтазару Богишићу, од 6. VI 1873.

№ 14.828

Др. Јосифу Чокићу

У Загребу 18

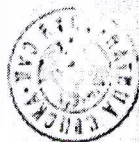
Ње вам захваљујем, и рекао сам
препоручити да буде штампан
а не омотан јер је слабо везан.

Препоручујем ову књигу "и томе"
коју сам оштабавио из библиотеке
јер се то тем не изгуби, јер од ње
намат претисак

Да сте ми здрав и весео

Пријатељ

Ј. Чокић

PODACI POTREBNI ZA DIGITALIZACIJU DOKTORSKE DISERTACIJE

Ime i prezime autora **Miodarka Tepavčević**

Godina rođenja **25. 09.1972.**

E-mail **miga@ucg.ac.me**

Organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore

Filološki fakultet – Nikšić

Naslov doktorske disertacije

Jezik Stefana Mitrova Ljubiše

Prevod naslova na engleski jezik

STEFAN MITROV LJUBIŠA'S LANGUAGE

Datum odbrane **15. 11. 2007.**

Signatura u Univerzitetskoj biblioteci¹

UDK 811.163.4'366(043.3) 811.163.4'342(043.3) 811.163.4'367(043.3)

COBIS.CG-ID 13888528

Naslov, sažeci, ključne riječi (priložiti dokument sa podacima potrebnim za unos doktorske disertacije u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore)

Izjava o korišćenju (priložiti potpisanu izjavu)

Napomena

¹ Podatak o signaturi (lokaciji) može ispuniti biblioteka organizacione jedinice/Univerzitetska biblioteka

Prevod naslova disertacije na engleski jezik

STEFAN MITROV LJUBIŠA'S LANGUAGE

Mentor i članovi komisija (za ocjenu i odbranu)

Akademik prof. dr Branislav Ostojić, mentor

Filozofski fakultet – Nikšić

Prof. dr Živojin Stanojčić, član komisije

Filološki fakultet – Beograd

Prof. dr Božo Ćorić, član komisije

Filološki fakultet – Beograd

Sažetak*

Ljubiša je bio vrsni poznavalac jezika i života ljudi Crnogorskog primorja svoga vremena, ali i šire. Bio je svestrano i smjelo angažovan na bujnoj političkoj sceni ondašnjeg doba, kako kao borac svojim književnim djelom (za pedeset šest godina života i rada ostavio za sobom značajno djelo), tako i kao političar, odnosno zastupnik Boke u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću.

Njegov značaj i uloga su utoliko veći jer je svoje jezičke vrijednosti i bogatstvo svoga izraza realizovao u procesu standardizacije našeg književnog jezika. Bio je pristalica i pobornik Vukovih ideja za uvođenje čistog, narodnog jezika u književnost. U jeziku Stefana Ljubiše ukrštaju se različiti jezički slojevi, kao i u Vukovom jeziku i jeziku drugih pisaca njegovog vremena. U strukturi Ljubišinog djela preovladavaju osobine književnog jezika, ali je isto tako njegov jezik donekle sačuvao govorne pojedinosti iz nepresušnih jezičkih izvora paštrovskog podneblja i susjednih crnogorskih govora, s jedne strane, i primorskih crnogorskih govora i govora hrvatskog primorja, s druge strane. Narodne osobenosti u njegovim djelima koje dominiraju u leksici, specifičnost dijalektizama na fonetskom i morfološkom nivou, razuđenost sintaksičkih slojeva, leksičko-semantička i tvorbena-leksička raznovrsnost i popunjenost, neznatne primjese stranih nanosa čine njegovo djelo zaista osobenim, zapravo izvornim u odnosu na vrijeme i zavičaj, a ujedno i danas živim i bliskim našem vremenu i čitaocu.

Osnovni cilj ovoga rada je bio da se sa različitih jezičkih nivoa i aspekata osvijetli jezik Stefana Mitrova Ljubiše, da se ispita njegovo mjesto i uloga u stvaranju jezičke norme poslije Vuka Karadžića, kao i njegov udio u izgradnji crnogorskog književnojezičkog izraza. U tom cilju razmatranje se odvijalo u različitim pravcima. Uspostavljen je odnos prema jezičkom nasleđu, prema jeziku Vuka Karadžića i pisaca savremenika, prema književnom jeziku kao i prema narodnim govorima, prvenstveno paštrovskom.

Rezultati do kojih smo u našoj analizi došli pokazuju nam da je Ljubiša imao dovoljno umijeća i hrabrosti da svojom kreativnom snagom izgradi sopstveni jezički izraz i doprinese utemeljenju Vukovog modela književnog jezika, što mu je obezbijedilo značajno mjesto u razvoju književnog jezika, njegovoj standardizaciji, normiranju i stabilizaciji.

Sažetak na engleskom (njemačkom ili francuskom) jeziku

Ljubiša was well acquainted with the contemporary language and living conditions of the people from the Montenegrin coast, as well as from other areas, too. He was a versatile and bold partaker in the burning political scene of his time, both as a fighter using his literary works (he created a significant opus during the fifty-six years of his life) and as a politician, i.e. as a representative of the Boka Bay area in the Dalmatian Assembly and the Czarist Council. The significance and the role of Stefan Mitrov Ljubiša become even greater if we take into account the fact that he created his literary works, rich in linguistic values and peculiar expressions, within the process of standardization of our language. He supported Vuk Karadžić's ideas for the introduction of pure, popular vernacular into literature. Different linguistic layers are intertwined in the language of Stefan Ljubiša, just like in Vuk's language and in the works of many other contemporary writers. In the structure of Ljubiša's opus the characteristics of standard language prevail, but to a certain extent his language also preserved the linguistic peculiarities from the rich vernacular sources of the Paštrovići area and the neighbouring Montenegrin areas on one side, and on the other from the dialects spoken on the Montenegrin and Croatian coast. The vernacular elements of his works, which include his vocabulary, specific phonetic and morphologic features, various syntactic structures, slight foreign influences, semantic and word-formation varieties and richness, make his work truly particular, or in other words quite authentic for the time and the area

where it was produced, but also quite alive today and widely accepted by the modern reader. The main aim of this dissertation has been to illumine the language of Stefan Mitrov Ljubiša from various linguistic levels and aspects, to ascertain his position and role in the creation of standard language after Vuk Karadžić, as well as his contribution to the formation of Montenegrin literary expression. According to the aforesaid aim, the research branched into several directions. A relationship has been established towards linguistic heritage, towards Vuk Karadžić's language and other contemporary writers, towards standard language as well as towards local vernaculars, particularly the one from Paštrovići.

The results reached in the research show that Ljubiša had sufficient skill and boldness to create his own linguistic expression and make a contribution to the establishment of Vuk's model of standard language, which secured Ljubiša a significant position in the development, stabilization and categorization of the standard language.

Ključne riječi

Stefan Mitrov Ljubiša, crnogorski književnojezički izraz, crnogorski govori, grafija, pravopis, fonetika, fonologija, morfologija, tvorba riječi, sintaksa.

Ključne riječi na engleskom jeziku

Stefan Mitrov Ljubiša, Montenegrin standard linguistic expression, Montenegrin dialects, spelling, phonetics, phonology, morphology, word formation, vocabulary, syntax.

Naučna oblast/uža naučna oblast

Lingvistika

Naučna oblast/uža naučna oblast na engleskom jeziku

Linguistics

Ostali podaci

* Ukoliko je predviđeni prostor za polja Sažetak, Sažetak na engleskom jeziku, Ključne riječi i Ključne riječi na engleskom jeziku nedovoljan, priložiti ih u posebnom prilogu

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore unese doktorsku disertaciju pod naslovom

JEZIK STEFANA MITROVA LJUBIŠE

koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio/la¹.

Autorstvo

Autorstvo – bez prerada

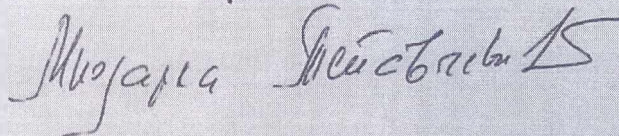
Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Autorstvo – nekomercijalno

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Potpis doktoranda

U Nikšiću, 20. 12. 2018.

¹ Odabrati (čekirati) jednu od šest ponuđenih licenci (kratak opis licenci dat je na poledini ovog priloga)

Autorstvo

Licenca sa najširim obimom prava korišćenja. Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Djelo se može koristiti i u komercijalne svrhe.

Autorstvo – bez prerada

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerade se moraju distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Autorstvo – nekomercijalno

Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Licenca kojom se u najvećoj mjeri ograničavaju prava korišćenja djela. Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija, javno saopštavanje i prerada djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerada se mora distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Djelo i prerade se ne mogu koristiti u komercijalne svrhe.